

Branko Tošović (Hg.)

**Die Unterschiede zwischen dem
Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen**

Lexik – Wortbildung – Phraseologie

Branko Tošović (Ur.)

**Razlike između
bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika**

Leksik(a) – Tvorba r(ij)eči – Frazeologija

Slawische Sprachkorrelationen

herausgegeben von

Univ.-Prof. Dr. Branko Tošović
(Universität Graz)

Band 2

LIT

Branko Tošović (Hg.)

**Die Unterschiede zwischen dem
Bosnischen/Bosniakischen
Kroatischen und
Serbischen**

Lexik – Wortbildung – Phraseologie

Branko Tošović (Ur.)

**Razlike između
bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog
i srpskog jezika**

Leksik(a) – Tvorba r(ij)eči – Frazeologija

LIT

Die Publikation wurde gefördert vom:
FWF Der Wissenschaftsfonds

Gedruckt mit Unterstützung
**des Bundesministeriums für Wissenschaft und Forschung in
Wien**

und der **Karl-Franzens-Universität Graz**

Satz: Arno Wonisch
Lektorat: Milorad Dešić, Barbara Štebih, Arno Wonisch
Übersetzungen: Arno Wonisch

Alle Arbeiten wurden rezensiert.
Svi su radovi recenzirani.

Bibliographische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten sind im Internet über <http://dnb.d-nb.de> abrufbar.

ISBN (Österreich)
ISBN (Deutschland)

Inhalt – Sadržaj – Садржај

<i>Vorwort – Predgovor – Предговор</i>	13

I. LEXIK – LEKSIK/LESIKA – ЛЕКСИК/ЛЕКСИКА

Branko Tošović (Graz). <i>Leksička distanca između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika u Gralis-Korpusu</i> Lexikalische Distanz zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen im Gralis-Korpus	17
Jagoda Granić (Split). <i>Purizam ili o(d)brana autohtone bosanske/bošnjačke, hrvatske i srpske leksičke norme</i> Purismus oder Verteidigung der autochthonen bosnischen/bosniakischen, kroatischen und serbischen lexikalischen Norm	65
Danko Šipka (Chandler, Arizona). <i>Leksičke promjene devedesetih godina – danas</i> Die lexikalischen Änderungen von den 1990er Jahren – die heutige Sicht	85
Maria Cichońska (Katowice). <i>Bezagensni glagoli u savremenom bosanskom/bošnjačkom, hrvatskom i srpskom jeziku</i> Agenslose Verben im modernen Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen	99
Милорад Дешић (Београд). <i>Језик српских и хрватских медија – лексичко-семантички аспект</i> Die Sprache kroatischer und serbischen Medien – der lexikalisch-semantische Aspekt	115
Nedad Memić (Wien/Beč). <i>Leksički transfer iz austrijskog njemačkog u bosanski, hrvatski i srpski jezik. Izabrane fonološke, morfološke i semantičke karakteristike</i> Lexikalischer Transfer aus dem österreichischen Deutsch ins Bosnische, Kroatische und Serbische. Ausgewählte phonologische, morphologische und semantische Besonderheiten	123
Milica Mihaljević – Barbara Štebih Golub (Zagreb). <i>Hrvatsko i srpsko računalno nazivlje</i> Kroatische und serbische Computerterminologie	137

Исидора Бјелаковић (Нови Сад). <i>Географска терминологија у двама уџбеницима из 19. века</i> Die geographische Terminologie in zwei Lehrbüchern des 19. Jahrhunderts	143
Ljudmyla Vasyľ'jeva (L'viv/Lavov). <i>Dinamika razvoja srpskog, hrvatskog i bosanskog leksika krajem XX. – početkom XXI. stoljeća</i> Die Dynamik der Entwicklung der serbischen, kroatischen und bosnischen Lexik am Ende des 20. und zu Beginn des 21. Jahrhunderts	165
Ljudmila Popović (Београд). <i>Leksičke inovacije u elektronskom diskursu srpskog i hrvatskog jezika</i> Lexikalische Innovationen im elektronischen Diskurs des Serbischen und Kroatischen	183
Arno Wonisch (Graz). <i>Leksičke razlike u jeziku sporta u medijima BKS-područja</i> Lexikalische Unterschiede in der Sprache des Sports in Medien des BKS-Sprachraumes	205
Рада Стијовић (Београд). <i>О лексици српског књижевног језика после раскида српскохрватске језичке заједнице</i> Über die Lexik der serbischen Standardsprache nach der Auflösung der serbokroatischen Sprachgemeinschaft	215
Милош Јевтић (Београд). <i>Лексички увид у разговоре са научницима и уметницима из Србије, Хрватске и Босне и Херцеговине</i> Lexikalischer Einblick in Gespräche mit WissenschaftlerInnen und KünstlerInnen aus Serbien, Kroatien und Bosnien und Herzegowina	223
Маја Midžić (Graz). <i>Leksičke razlike u bosanskoj, hrvatskoj i srpskoj verziji Dejtonskog sporazuma</i> Lexikalische Unterschiede in der bosnischen, kroatischen und serbischen Version des Vertrages von Dayton	229

II. ENTLERNUNGEN – POSUĐENICE/POZAJMLJENICE – ПОСУЂЕНИЦЕ/ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ

Lelija Sočanac (Zagreb). <i>Anglicizmi u hrvatskom i srpskom jeziku: sličnosti i razlike</i> Anglizismen im Kroatischen und Serbischen: Ähnlichkeiten und Unterschiede	239
Edina Špago-Ćumurija (Mostar). <i>Engleski u trouglu bosanskog/ hrvatskog/srpskog jezika</i> Das Englische im Dreieck des Bosnischen/Kroatischen/Serbischen	253

Branka Drljača Margić (Rijeka). <i>Engleski element u oglašavanju na hrvatskome i srpskome jeziku</i> Das englische Element in der Werbung in kroatischer und serbischer Sprache	263
III. WORTBILDUNG, PHRASEOLOGIE, MORPHOSYNTAX, ÜBERSETZUNGEN – TVORBA R(IJ)EČI, FRAZEOLOGIJA, MORFOSINTAKSA, PR(IJ)EVODI – ТВОРБА Р(ИЈ)ЕЧИ, ФРАЗЕОЛОГИЈА, МОРФОСИНТАКСА, ПР(ИЈ)ЕВОДИ	
Helmut Weinberger (Innsbruck). <i>Gemeinsamkeiten und Unterschiede in der kroatischen und serbischen Phraseologie. Ein Phrasemvergleich anhand der kroatischen und serbischen phraseologischen Wörterbücher.</i> Identičnosti i razlike u hrvatskoj i srpskoj frazeologiji. Poređenje/Usporedba frazema u hrvatskim i srpskim frazeološkim rječnicima	283
Божо Ђорђић (Београд). <i>Језичке и/или варијантске разлике на творбеном плану</i> Sprach- und/oder Variantenunterschiede in derivativer Hinsicht	297
Jasmina Dražić – Jelena Vojnović (Novi Sad). <i>Imenice tipa nomina agentis u srpskom i hrvatskom jeziku (tvorbeni i semantički aspekt)</i> Substantive des Typs Nomina agentis im Serbischen und Kroatischen (derivative und semantische Aspekte)	311
Милан Ајџановић – Миливој Алановић (Нови Сад). <i>Нормативни и морфосинтаксички статус придевског вида у савременом српском, хрватском и бошњачком језику</i> Der normative und morphosyntaktische Status des adjektivi-schen Aspekts im modernen Serbischen, Kroatischen und Bosniakischen	321
Strahinja Stepanov (Novi Sad – Graz). <i>Vrednovanje (evaluacija) u srpskim i hrvatskim novinskim komentarima</i> Bewertungen in serbischen und kroatischen Zeitungskommentaren	333
Искра Ликоманова (Софија). <i>Анализа превода романа „Мајстор и Маргарита“</i> Eine Analyse von Übersetzungen des Romans „Der Meister und Margarita“	349
Vera Aleksić (München). <i>Personal Translator – das Übersetzungsprogramm</i> Personal Translator – program za prevođenje	359

**IV. PHONETIK/PHONOLOGIE, ORTHOGRAPHIE, ORTHOEPİE,
SPRACHKULTUR – FONETIKA/FONOLOGIJA, ORTOEPIJA,
JEZIČKA/JEZIČNA KULTURA – ФОНЕТИКА, ФОНОЛОГИЈА,
ОРТОЕПИЈА, ЈЕЗИЧКА/ЈЕЗИЧНА КУЛТУРА**

Damir Horga (Zagreb) – Vesna Požgaj Hadži (Ljubljana) – Ines Šafarić (Zagreb). <i>Fonetsko-fonološke razlike govora u beogradskom, sarajevskom i zagrebačkom televizijskom dnevniku</i> Phonetisch-phonologische Unterschiede in den aus Beograd, Sarajevo und Zagreb emittierten TV-Nachrichten	379
Blaženka Martinović (Pula). <i>Leksički naglasak kao razlika (primjer prefigiranih odglagolnih izvedenica sufiksom -ø)</i> Der lexikalische Akzent als Unterschied (am Beispiel präfigierter Verbalderivate mit ø-Endung)	393
Lada Badurina – Mihaela Matešić (Rijeka). <i>Usporedba koncepcija pravopisnih rječnika hrvatskoga, bosanskogalbošnjačkoga i srpskoga jezika</i> Vergleich der Konzeptionen von Rechtschreibewörterbüchern des Kroatischen, Bosnischen/Bosniakischen und Serbischen	415
Милан Тасић (Београд). <i>Неке интонационе карактеристике српског, хрватског и бошњачког језика</i> Einige Charakteristiken der Intonation im Serbischen Kroatischen und Bosniakischen	427
Tea Pršir (Genève/Ženeva – Leuven/Louvain). <i>Usporedna prozodija bosanskog, srpskog i hrvatskog pomoću Prosograma</i> Vergleichende Prosodie des Bosnischen, Serbischen und Kroatischen mithilfe des Prosogramms	433
Milan Sečujski (Novi Sad). <i>Ekstrakcija prozodijskih parametara iz govornog korpusa na srpskom jeziku</i> Extraktion prosodischer Parameter aus dem Phonokorpus des Serbischen	441
Марина Николић (Београд). <i>Теорија језичке културе у србистици и кроатистици</i> Die Theorie der Sprachkultur in der Serbistik und Kroatistik	453

**V. UNTERSCHIEDE ZWISCHEN NAHE VERWANDTEN SPRACHEN –
RAZLIKE IZMEĐU BLISKIH JEZIKA – РАЗЛИКЕ ИЗМЕЋУ
БЛИСКИХ ЈЕЗИКА**

Алексеј Никитевич (Гродно). *Словообразовательные лакуны в лексических подсистемах русского и белорусского язы-*

ков	
Wortbildungslücken in lexikalischen Subsystemen des Russischen und Weißrussischen	473
Петя Димитрова (Грац). <i>Лексикални разлики между книжов- ните норми на българския и македонския език</i> Lexikalische Unterschiede zwischen der bulgarischen und mazedonischen Standardsprache	487
Душан-Владислав Пажђерски (Гдањск). <i>Кашупски језик према пољском: сличности и разлике</i> Das Kaschubische im Vergleich zum Polnischen: Ähnlich- keiten und Unterschiede	497

Vorwort

Lexikalische, derivative und phraseologische Aspekte der Übereinstimmungen, Ähnlichkeiten und Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen sind Thema dieses Bandes. Er stellt die zweite Publikation in der Reihe „Slawische Sprachkorrelationen“ dar und gliedert sich thematisch in fünf Teile, von denen das Kapitel „Lexik“ das umfangreichste darstellt und Arbeiten von 14 AutorInnen beinhaltet. Seine Fortsetzung findet dieser Themenblock im Abschnitt über „Entlehnungen“ (drei VerfasserInnen). Neun WissenschaftlerInnen befassten sich im Folgekapitel mit Wortbildung, Phraseologie, Morphosyntax und Übersetzungen. Das Hauptthema aus der ersten Phase des Forschungsprojektes „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“, im Rahmen dessen auch dieser, zweite Sammelband entstand, findet seine Fortsetzung im vorletzten Kapitel, das die Themen Phonetik/Phonologie, Orthographie, Orthoepie wie auch Sprachkultur behandelt (10 AutorInnen). Das Ende dieser Publikation bilden drei Arbeiten, die sich mit Unterschieden zwischen anderen nahe verwandten slawischen Sprachen (Bulgarisch–Mazedonisch, Polnisch–Kaschubisch und Russisch–Weißrussisch) beschäftigen. Die Beiträge werden allesamt in demjenigen Alphabet (lateinisch oder kyrillisch) veröffentlicht, in dem sie beim Herausgeber eintrafen. Dazu sei auch angemerkt, dass sämtliche von den VerfasserInnen gewählten orthographischen und grammatikalischen Normen beibehalten und Verbesserungen einzig im Rahmen von deren Regeln vorgenommen wurden.

In diesem Sammelband trifft man auf die Arbeiten von AutorInnen aus zwölf Ländern (Bosnien und Herzegowina, Bulgarien, Deutschland, Kroatien, Österreich, Polen, Schweiz, Serbien, Slowenien, Ukraine, USA und Weißrussland) und 19 Städten – durchwegs universitäre Zentren: Beograd, Chandler/Arizona, Gdańsk, Genf, Graz, Innsbruck, Hrodno, Katowice, L’viv, Ljubljana, Mostar, München, Novi Sad, Pula, Rijeka, Sofija, Split, Wien und Zagreb.

Die meisten der in diesem Buch abgedruckten Beiträge wurden im Rahmen des Symposiums „Die lexikalischen, phraseologischen und derivativen Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“ verlesen, das von 27. bis 29. März 2008 in Graz stattfand und vom Wissenschaftsfonds FWF, vom Land Steiermark und von der Karl-Franzens-Universität Graz gefördert wurde. Das Zustandekommen vorliegender Publikation als Ergebnis der dreitägigen wissenschaftlichen Zusammenkunft wurde schließlich durch die großzügige Unterstützung seitens des Bundesministeriums für Wissenschaft und Forschung in Wien ermöglicht, wofür diesem herzlich gedankt sei. Ebenso gilt mein Dank allen Autorinnen und Autoren für ihre wissenschaftlich hochwertigen Beiträge, die allesamt innerhalb des vorgegebenen Zeitrahmens eintrafen. Besonderer Dank gebührt weiters allen GutachterInnen, die eine Online-Bewertung der ihnen zugeteilten Aufsätze im Galis-

Rezensarium vornahmen und damit die Editionsarbeiten am Sammelband erheblich beschleunigen und qualitativ verbessern konnten, wie auch den LektorInnen, namentlich Barbara Štebih und Milorad Dešić, für ihre akribische und gewissenhafte Tätigkeit sowie für wertvolle Hinweise und Anmerkungen.

Meinen aufrichtigen Dank möchte ich abschließend gegenüber Herrn Arno Wonisch bekunden, der im Verlaufe der Vorbereitungsarbeiten zu dieser Publikation unterschiedlichste Tätigkeiten verrichtete, die umfassendes Wissen, viel Zeit, ausreichend Geduld und ein hohes Maß an Verlässlichkeit und Gewissenhaftigkeit erforderten.

Branko Tošović

I.

Lexik

Leksik/Leksika

Лексик/Лексика

Branko Tošović (Graz)

Leksička distanca između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika u Gralis-Korpusu

Rad je posvećen leksičkim razlikama između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika u paralelnom Gralis-Korpusu, koji služi za sistemsko, sveobuhvatno i objektivno proučavanje korelacija između navedenih jezika u svim funkcionalnostilskim realizacijama i na svim jezičkim nivoima.

Analiza se sastoji od dva dijela. U prvom se razmatraju razlike u apsolutnim vrijednostima (koliko se puta susreće određena riječ) i relativnim parametrima (procenatualnom saodnosu pojava i ukupnog broja riječi u korpusu). Nepodudarnosti se tumače na mnogobrojnim primjerima i utvrđuju uzroci za njihovu pojavu. U drugom se dijelu određuje euklidska razdaljina, primjenjuje metoda Log-likelihood, analiziraju globalni korpusni podaci i izvlače zaključci.

0. Gralis-Korpus je paralelni korpus nastao u okviru projekta FWF radi proučavanja podudarnosti, sličnosti i razlika između bosanskog/bošnjačkog (B), hrvatskog (K) i srpskog jezika (S). Njegova izrada započeta je 2006. godine. On je sastavljen od Speech-Korpusa i Text-Korpusa. Ovaj posljednji čine paralelni tekstovi za sve pisane funkcionalne stilove (književnoumjetnički, publicistički, naučni, administrativni) i sadrži 3,265.396 pojava (token)¹. U sastav korpusa ulaze tekstovi sa najmanje dva prevoda na jedan od tri pomenuta jezika. Svi su tekstovi objavljeni nakon raspada bivše Jugoslavije tako da odražavaju savremeno stanje. Jedan dio korpusa je metajeziki i gramatički obilježen. Budući da za sada ne postoji sličan paralelni korpus za navedene jezike, ovaj rad predstavlja prvi pokušaj da se na sadržajno identičnoj građi razmotre razlike između B, K i S.

1. Analiza apsolutnih parametara ima za cilj da se utvrdi učestalost svake pojedinačne riječi bez obzira na to koliko korpus datog jezika sadrži leksema i da se rezultati uporede u istraživanim jezicima. Dobijeni podaci mogu biti valjani samo ako korpusi za svaki jezik (bosanski/bošnjački – u daljem tekstu Bs, hrvatski – Hr, srpski – Sr) sadrže jednak ili približan broj riječi. U datom slučaju taj kriterij zadovoljava Hr i Sr, koji imaju gotovo podudaran odnos pojava (1,367.752 : 1,384.602),² i ne zadovoljava Bs jer ih sadrži znatno manje – 513.042 (razlog leži u tome što neki srpski i hrvatski tekstovi nemaju bosansku/bošnjačku verziju). Zbog toga u analizi apsolutnih vrijednosti nije moguće B ravnopravno tretirati sa K i S pa se u ovom dijelu

¹ Stanje 22. februara 2009. godine.

² Hr ima više primjera, jer se jedan srpski tekst u vrijeme pisanja ovoga rada nalazio na obradi za unošenje u korpus.

sučeljavaju samo dva posljednja (ali se uvijek navode kvantitativni pokazatelji i za B). U analizi relativnih vrijednosti B, K i S će se moći ravnopravno tumačiti. Takva analiza ima za cilj da utvrdi frekvenciju svake pojedinačne riječi u odnosu na ukupan broj riječ u Bs, Hr i Sr i da se zatim na osnovu dobijenih rezultata razmotre korpusne razlike, i to u parovima (Bs ↔ Hr, Bs ↔ Sr, Hr ↔ Sr) i tročlanom odnosu (Bs ↔ Hr ↔ Sr). Relativne cifre se dobijaju na taj način što se prvo izračunava procenat svake riječ u odnosu na ukupan broj riječi korpusa datog jezika, a zatim se nalazi procentualna razlika između pojedinih jezika. Ovakva analiza omogućuje da se upoređuju leksičke jedinice bez obzira na to koliko dati korpus sadrži riječi i da li je ta razlika veća ili manja. U datom slučaju to znači da se Bs može ravnopravno tretirati sa Hr i Sr iako ima znatno manje leksema (Bs 513.042; Hr 1,384.602, Sr 1,367.752).

2. Naše istraživanje apsolutnih vrijednosti pokazuje da se po učestalosti u sva tri jezika izdvaja glagol *biti*, koji obuhvata i pomoćni glagol *jesam*. Njegova upotreba u Hr je veća nego u Sr (81.879 : 75.712)³. U Bs glagol *bitiljesam* je takođe na prvom mjestu (27.809). Na drugoj poziciji u sva tri jezika nalazi se veznik *i*. On je češći u Hr (43.449) u odnosu na Sr (41.187). Treće mjesto u Sr zauzima *da* – riječca, veznik i 3. lice prezenta od glagola *dati* (32.769), u Hr povratna riječca i zamjenički oblik *se* (29.106), a u Bs prijedlog *u* (9.387), koji se u Hr i Sr nalazi na petom mjestu (28.194 : 27.340). Za četvrto mjesto u Sr je fiksirana povratna riječca i zamjenički oblik *se* (29.462). Petu poziciju zauzima u Bs riječca/veznik *da* (8.321). Ta leksema stoji u Hr na šestom mjestu (19.193). Tu poziciju zauzima u Sr lična zamjenica *on* (18.968), a u Bs lična zamjenica *ti* i pokazna zamjenica *taj* (5.782). U sva tri jezika na osmom mjestu nalazi se prijedlog *na* (Bs 5.241, Hr 15.856, Sr 15.482), a na devetom zamjenica *koji* (Bs 5.182, Hr 13.470, Sr 14.362). Na desetom dolazi u Sr i Bs lična zamjenica *ja* (8.998 : 4.556), u Hr prijedlog *s/al* (9.676), koji se u Sr i Bs nalazi na 11. poziciji (8.843 : 3.271).

Iz analize prvih deset najfrekventnijih riječi može se izvući zaključak (1) da se B, K i S u velikom dijelu podudaraju, (2) da je variranje u redosljedu leksema minimalno i (3) da se ono tiče zamjene najbližih mjesta (trećeg drugom, osmog sedmim i sl.). Pored razlike u upotrebi glagola *bitiljesam* zapaža se nepodudarnost u frekvenciji glagola *ht(j)eti*. On je manje zastupljen u Sr (Hr 8.224, Sr 6.397). Vidljiva je nepodudarnost u upotrebi prijedloga *s* i *sa*: prvi oblik je frekventniji u Hr (*s* 7.672, *sa* 2.004) i Bs (*s* 2.099, *sa* 1.172), a drugi u Sr (*sa* 6.381, *s* 2.462). U daljoj analizi pokušaćemo da utvrdimo koje su osnovne razlike u upotrebi najfrekventnijih riječi u Gralis-Korpusu.

3. Postoji nizu leksema koje se češće koriste u Sr nego u Hr. Jedna od njih je *da*, koja pripada trima vrstama riječi – riječcama, veznicima i glagolima

³ Za analizu su izabrane samo riječi koje počinju malim slovom.

(radi se o prezentskom obliku za 3. lice od *dati*). Ona je najfrekventnija u Sr (Hr 19.193, Sr 32.769, Bs 8.321). Prema relativnim vrijednostima riječi *da* Bs se nalazi između Hr i Sr: Sr 2,3958%, Bs 1,6219%, Hr 1,3862%. Najveća relativna distanca postoji između Bs – Hr (0,2357%). Ona je manja između Sr i Sr (1,0096), a najmanja između Bs i Sr između (0,7739%). Prosječni procentualni odnos između ovih jezika iznosi 1,801%. Do nepodudarnosti u upotrebi *da* dolazi zbog toga što je u Sr u Bs češće koristi konstrukcija *da* + prezent (*hoću da čitam*), kojoj u Hr obično odgovara infinitivna konstrukcija (*hoću čitati*). Na manju upotrebu u Hr utiče to što se javljaju druge lekseme, izrazi i konstrukcije pa se dobijaju različiti srpsko-hrvatski parovi: (1) *da* + prezent – infinitiv: *da* bi živela, ćelija mora *da ima* hranu i kiseonik,⁴ stanica *mora dobivati* hranu i kisik, izvesne ptice mogu *da polete* čim se izlegu – određene ptice mogu *poletjeti* čim se izlegnu, dete navikava *da kontroliše* svoje pokrete – dijete se navikava *kontrolirati* svoje pokrete, posle toga čovek prestaje *da raste* – nakon toga čovek prestaje *rasti*, potpuno polno zrela osoba prestaje *da raste* – potpuno spolno zrela osoba prestaje *rasti*, oboljenja hrskavice mogu *da dovedu* do prestanka rasta ruku i nogu – bolesti hrskavice mogu *dovesti* do prestanka rasta ruku i nogu, kada smo žedni i nemamo šta *da popijemo* – kada smo žedni i nemamo što *piti*, centar za hlađenje počinje *da radi* kada temperatura krvi poraste – centar za hlađenje počinje *raditi* kada temperatura krvi poraste, zbog toga je nužno *da* se u starosti *promeni* način života i ishrane – zato je nužno u starosti *promijeniti* način života i ishrane, pojedini organi u telu *mogu da budu* puni vode – pojedini organi u tijelu *mogu biti* puni vode, ova telesna anomalija može *da se nasledi* – ova se tjelesna anomalija može *naslijediti*, pokušaćemo *da* vam *objasnimo* – pokušat ćemo vam *objasniti*,⁵ (2) *da* + prezent – besprijedloška glagolska imenica: zadatak svih hormona je *da regulišu* unutrašnju funkciju tela – zadatak svih hormona je *reguliracija* unutarnje funkcije tijela, gušteri i neki insekti imaju sposobnost *da regenerišu* čitave udove – gušteri i neki insekti imaju sposobnost *regeneriranja* čitavih udova, on omogućava kostima *da* se nesmetano *pokreću* – on omogućuje kostima nesmetano *pokretanje*, čija je uloga *da podmazuje* zglobove i time smanjuje trenje – čija je uloga *podmazivanje* zglobova i smanjivanje trenja, ove ćelije imaju sposobnost *da prihvataju* delove mrtve materije – ove stanice imaju sposobnost *prihvata* dijelova mrtve tvari,

⁴ Budući da navodimo brojne primjere na vrlo ograničenom prostoru i pošto su svi dostupni u elektronskom korpusu (<http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis>), oni se u našem tekstu daju u formi sintagme ili skraćene rečenice bez ukazivanja na izvor i širi kontekst, koji se lako i brzo mogu naći na datom linku. Time je istovremeno izbjegnuto nagomilavanje cifara i olaškano praćenje izlaganja.

⁵ Obim zbornika ne dozvoljava da dublje analiziramo karakter pojedinačnih razlika, njihovu opravdanost, recimo koliko primjeri iz korpusa predstavljaju istinske jezičke razlike (razlike između B, H i S), koliko se radi o pseudorazlikama, o razlikama uslovljenim individualnim izborom i sl.

krv ima sposobnost *da se zgrušava* – krv ima sposobnost *zgrušavanja*, njihova je uloga *da prečišćavaju* krv – njihova je uloga *pročišćavanje* krvi, (3) *da – kako*: Beriša međutim insistira na tome *da* ne postoji šansa – Berisha međutim ustrajava *kako* ne postoje izgledi, rekao je *da* je većina spremna da pregovara – kazao je *kako* je većina spremna pregovarati, obratio se parlamentu rekavši *da* nema dovoljno vremena da se izbori održe – obratio se parlamentu kazavši *kako* nema dovoljno vremena za održavanje izbora, kaže *da* državne registarske kancelarije rade na tome – kaže *kako* državni uredi za registraciju rade na tome, kaže *da* su svi materijali pripremljeni – kaže *kako* su svi materijali pripremljeni, on je takođe potvrdio *da* je pozicija Srbije u pregovorima teška – također je potvrdio *kako* je položaj Srbije u pregovorima težak, mislim *da* su ovo čudne vesti – mislim *kako* su ovo čudne vijesti, autor piše *da* se proteklih godina Albanija pokazala ne samo kao privlačno mesto za turiste, nego i dostupno u pogledu cena – autor piše *kako* se proteklih godina Albanija pokazala ne samo kao privlačno mjesto za turiste, nego i dostupno glede cijena, (4) *da bi – kako bi*: zabranjuje se uzimanje soli *da bi* se taj način olakšao rad bubrega – bubrežnim se bolesnicima zabranjuje uzimanje soli *kako bi* im se na taj način olakšao rad bubrega, mesto preloma prvo premošćuju vlaknaste materije *da bi* se stvorio ožiljak ili kalus – mjesto prijeloma prvo premošćuju vlaknaste tvari, *kako bi* se stvorio ožiljak ili kalus, dodajući *da bi* bila greška ugledati se na zemlje koje ne tolerišu versku različitost – dodajući *kako bi* bila pogreška ugledati se na zemlje koje ne toleriraju vjersku različitost, (5) *tako da – pa*: stvaranje sinovijalne tečnosti je smanjeno *tako da* se može čuti škriputanje zloba – stvaranje sinovijalne tekućine je smanjeno, *pa* se može čuti škripanje zgloba, (6) *da li sam/silje/smol/stel/su – jesam/jesiljel/jesmol/jestel/jesu li*: *da li je* liberalizacija viznog režima stvarna ili ne – *je li* liberalizacija viznog režima stvarna ili ne, *da li ste* ikada pomislili – *jeste li* ikada pomislili, *da li ste* primetili – *jeste li* primijetili, *da li ste* nekada pokušali – *jeste li se* ikada pokušali, *da li ste* nekada razmišljali – *jeste li* ikada razmišljali, *da li je* dete otporno prema difteriji – *je li* dijete otporno prema difteriji, (7) *da li – li*: *da li* postoji ljudska grupa koja je znatno viša od prosečnog čoveka – postoji *li* ljudska grupa koja je znatno viša od prosječnoga čovjeka, *da li* znate i to da postoje mravi koji drže robove – znate *li* i to da postoje mravi koji drže robove, druge žlezde u telu proizvode hormone od kojih zavisi *da li* ćete se ponašati kao dečak ili kao devojčica – druge žlijezde u tijelu proizvode hormone o kojima ovisi hoćete *li* se ponašati kao dječak ili kao djevojčica, psiholozi se još nisu složili oko toga *da li* ljudi poseduju instinkte kao što je traženje hrane – psiholozi se još nisu složili oko toga posjeduju *li* ljudi instinkte, kao što su traženje hrane, ako vas profesor pita *da li* se sećate – ako vas profesor pita sjećate *li* se, (7) *da + prezent – za + imenica*: on je sposoban *da radi* – on je sposoban *za rad*, (9) *da + prezent – za + infinitiv*: imala sam sat vremena *da se spremim* i *stignem* do posla – imala sam sat vremena *za spremiti se* i *stići* do posla, (10) *da + prezent – na + imenica*: delegacija Evropske komisije u Tirani poziva političke stranke *da rade konstruktivno* – izaslanstvo Evropske komisije u Tirani poziva političke stranke *na*

konstruktivan rad, dnevnik poziva turiste *da obiđu* plaže – dnevnik poziva turiste *na obilazak* plaža, političke stranke treba *da ulože* još jedan posljednji napor *da postignu* kompromis – političke stranke trebaju uložiti još jedan posljednji napor *na postizanju* kompromisa, (11) *to da* – *to što*: još je čudnije *to da* će uskoro početi da se kreću u širokom krugu – još je čudnije *to što* će se uskoro početi kretati u širokom krugu, (12) izmijenjena konstrukcija: kod nekih kepeca, *dolazi do toga da* imaju normalne glavu i trup – kod nekih *je* patuljaka *posljedica* bolesti normalna glava i trup, u vreme dok kosti još uvek rastu, *to će dovesti do toga da* bolesna osoba dostigne visinu i od dva i po metra – u vrijeme dok kosti još rastu osoba *će dosegnuti* visinu i od dva i pol metra, svi smo dolazili u situaciju *da budemo žedni* – svi smo bili u situaciji *u kojoj smo bili jako žedni*, neće želeti da legne da bi se odmorio, *nego će hteti da prošeta* – neće htjeti leći da bi se odmorio, *nego će poželjeti šetnju, pokušajte da se našalite* sa svojim drugovima – *našalite se* s prijateljima, takva vrsta zglobova postoji u kičmi, koja *može da se savija* samo u dva pravca – takva vrsta zglobova postoji u kralježnici koja *se savija* samo u dva smjera.

U nekim kontekstima u Hr riječca *da* mora se upotrijebiti, odnosno sasvim se normalno koristi kao i u Sr pa dobijamo identičan srpsko-hrvatski par (A) uz glagol tipa (1) *omogućiti* – *onemogućiti*: zglob u laktu nam omogućava da okrenemo ključ u bravi – zglob u laktu nam omogućuje da okrenemo ključ u bravi, takva vrsta zglobova omogućava kostima *da se okreću* – takva vrsta zglobova omogućava kostima *da se okreću*, hrskavica onemogućava *da se* kosti direktno taru jedna o drugu – hrskavica onemogućuje *da se* kosti direktno taru jedna o drugu, (2) *ukazivati*: sve to ukazuje na to *da* je struktura mišića u našem organizmu asimetrična – sve to ukazuje na to *da* je struktura mišića u našem organizmu asimetrična, (3) *predložiti*: predložite im *da* vezanih očiju pokušaju da idu po nacrtanoj pravoj liniji – predložite im *da* vezanih očiju pokušaju hodati po nacrtanoj ravnoj crti, (4) *vjlerovati*: verujte nam *da* je tako – vjerujte nam *da* je tako, (5) *značiti*: ćelavost jednostavno znači *da* čovek gubi kosu – ćelavost jednostavno znači *da* čovjek gubi kosu, (6) *tljlerati*: ovo grčenje *tera* krv *da* nastavi svoj put kroz krvotok – ovo grčenje *tjera* krv *da* nastavi svoj put kroz krvotok, (7) *usmjljeravati*: pritisak na zglobove i mišiće usmerava telo *da* zauzme odgovarajući položaj – pritisak na zglobove i mišiće usmjerava tijelo *da* zauzme odgovarajući položaj, (8) *stimulisati/stimulirati*: možda će oni stimulisati drugu stranu *da* uradi nešto više – možda će on stimulirati drugu stranu *da* učini nešto više, (B) u spojevima tipa (1) *moгуće je da*: moguće je *da* je i golf nastao kao varijanta bilijara – moguće je *da* je i golf nastao kao varijanta bilijara, (2) *s obzirom (na to) da*: s obzirom *da* je površina tela isuviše mala – s obzirom *da* je površina tijela suviše mala, (3) *bolje da*: no i pored toga bolje je *da* i davalac i primalac krvi pripadaju istoj krvnoj grupi – no ipak je bolje *da* i davatelj i primatelj krvi pripadaju istoj krvnoj grupi, (4) *indicija/indicije da*: postoje *indicije da* se bilijar igrao još u starom Egiptu – postoje *indicije da* se bilijar igrao još u starom Egiptu, (5) *kao da*: Đirokastra je izgrađena na klizavim kaldrmisanim uzbrdicama, tako strmim *kao da* se opiru nastanjivanju ljudi

– Gjirokastra je izgrađena na klizavim popločanim ulicama, tako strmim *kao* da se opiru nastanjivanju ljudi, (6) *kako to da*: kako to *da* ne možemo da idemo pravo – kako to *da* ne možemo hodati ravno, (7) *način da*: najbolji *način da* se taj deo osveži jeste aktiviranje ostalih delova tela – najbolji *način da* se taj dio osvježi jest aktiviranje ostalih dijelova tijela, (8) *tako da*: svako krvno zrnce je tako malo *da* može da se vidi samo pod mikroskopom – svako krvno zrnce je *tako* malo *da* se može vidjeti samo pod mikroskopom, (9) *vrlijeme da*: još uvek ima *vremena da* premijer Sali Beriša ponovo pokrene razgovore – još uvijek ima *vremena da* premijer Sali Berisha ponovno pokrene razgovore.

Na razliku u upotrebi povratne riječice *se* (Hr 29.106, Sr 29.462, Bs 7.763) utiču, između ostalog, različita struktura parova, među kojima se najizrazitiji sljedeći: (1) perfekt sa *se* – pasiv bez *se*: rast grudne žlezde se prerano usporava – rast *je* prsne žlijezde *usporen*, (2) refleksivni glagol – nerefleksivni glagol: čoveka koji umire u četrdesetoj godini *nalazi se* obično jedan uzrok smrti – kod čovjeka koji umire u četrdesetoj godini obično *postoji* jedan uzrok smrti, druga vrsta leukocita *naziva se* limfociti – druga vrsta leukocita *su* limfociti, dužina creva kod životinja zavisi od vrste hrane kojom *se hrane* – dužina crijeva kod životinja ovisi o vrsti hrane koju *jedu*, po jednoj teoriji *smatra se* da naše telo nije simetrično – jedna teorija *kaže* da naše tijelo nije simetrično, ja *se* ne *krijem* – ne *tajim*, oči *se* *zacakle* – *svjetlucaju* oči, strasti *se* *snaže* – *bujaju* strasti, ja *se* *vidim* svuda – *pojavljujem se* na svakom mjestu, one *se* *doživljavaju* – njih treba *osjetiti*, (3) treće lice jednine – prvo lice množine: kada bi se krvna zrnca povezala međusobno *dobila bi se* niska kojom bi četiri puta mogli da obmotamo Zemljinu kuglu – kada bi se krvna zrnca međusobno povezala *dobili bismo* ogrlicu kojom bismo četiri puta mogli omotati Zemljinu kuglu, (4) povratni glagol – glagolska imenica: krv ima sposobnost da *se zgrušava* – krv ima sposobnost *zgrušavanja*, (5) *da* + prezent – infinitiv: na takvim mestima krv prestaje *da se kreće* – na takvim mjestima krv *prestaje teći*, (6) *razume se* – *dakako*: ali vazdušnom linijom, *razume se*, manje – ali zračne linije je *dakako* manje. Prema relativnim vrijednostima (procentu dobijenog na osnovu odnosa broja riječi u korpusu svakog jezika pojedinačno i broja pojavnica date leme) riječ *se* ima najveću upotrebu u Sr (2,154%), nešto manju u Hr (2,1021%), a još manju u Bs (1,5131%), što znači da je distanca između Hr i Sr minimalna (0,0519%), a izraženija između Bs i Hr (0,589%), Bs i Sr (0,6409%). Rastojanje u parovima iznosi: Sr-Bs 0,0519%, Sr-Hr 0,6409%, Bs-Hr 0,589 (cifre dobili prema razlici u procentima između određenog para jezika). Ova tri jezika prave prosječnu korelaciju od 1,923% (do nje smo došli na taj način što smo sabrali procenete za sva tri jezika i sumu podijelili sa tri).

Lična zamjenica *ja* je frekventnija u Sr (Sr 8.998, Hr 8.291, Bs 4.556) ponajviše zbog toga što se oblik nominativa singulara *ja*, koji je najčešći u paradigmi (Sr 2.896, Hr 2.613, Bs 1.487), često izostavlja u Hr: to *ja* ne *znam* – ni to ne *znam*, dokaz za to je što vas *ja* odande *doživam* – dokaz je to što vam *se obraćam* iz njega, otvoriše se vrata i *ja uđoh* unutra – vrata se otvoriše,

uđoh, progovorih ja – rekla sam, sad ću ja da odem – idem iz ovih stopa, zatim *sam ja* moju lepu Šekure *pomilovala* po kosi – *potom sam* svoju lijepu Šekuru *pomilovala* po kosi, ali *ja* sada *nisam* žalio njega, već sebe – no sad *sam* sažalije-
 jevao sebe, a ne njega, kada *sam* ga *ja* to upitao – kad *sam* ga to upitao, a *ja* ga
zgrabio s poda – *zgrabio sam* ga s poda, *ja* bih malo votkice – *dajte* mi votke,
ja sam imao to zadovoljstvo – *imao sam* zadovoljstvo, na kraju krajeva, *ja sam*
 ipak žena – ipak *sam* žena na kraju krajeva, *ja protestujem – protestiram, ja bih*
hteo da vas zamolim – *htio bih* vas zamoliti, ali, *kažem ja – ali, velim*. U nekim
 slučajevima u Hr se koristi druga zamjenica: *vi i ja* se baš i ne poznajemo naro-
 čito – *mi* se baš najbolje i ne poznajemo. Ako se uporede relativne vrijednosti,
 zapaža se da je riječ *ja* najčešća u Bs (0,8880%), slijedi Sr (0,6579%) i Hr
 (0,5988%). Najveće rastojanje postoji između Bs i Hr (0,2892), manje između
 Bs i Sr (0,2301), a najmanje između Sr i Hr (0,0591). Prosječna odnos između
 jezika iznosi 0,7149%.

Na nejednaku upotrebu zamjenica/veznik *koji* (Hr 13.470, Sr 14.362, Bs 5.182) najviše djeluju dvije svari. (1) Srpskom *koji* u dosta slučajeva odgo-
 vara hrvatsko *što*: naziv potiče od latinske reči „albus“ koja znači „beo“ – ime
 potječe od latinske riječi albus *što* znači bijel, nedostatak vitamina A dovodi do
 promena u oku a ponekad i do oštećenja rožnjače *koje izaziva* slepilo – nedos-
 tatak vitamina A dovodi do promjena u očima a ponekad i do oštećenja rožnice
što izaziva sljepoću, u partiji ljubavnog šaha *koju je* ona vešto *smislila* za mene
 – u partiji ljubavnog šaha *što* ga je igrala sa mnom, nedostatak vitamina A
 dovodi do promena u oku, a ponekad i do oštećenja rožnjače *koje izaziva* slepi-
 lo – nedostatak vitamina A dovodi do promjena u očima, a ponekad i do ošte-
 ćenja rožnice, *što izaziva* sljepoću, precizni odgovori na zaključke *koje je*
ponudio ombudsmen – posebni odgovori na bilo koje zaključke *što* ih *ponudi*
 Ombudsman, *koje* korake će strana preuzeti da bi rešila taj prekršaj – *što* će ta
 strana poduzeti da ispravi to kršenje. (2) U Sr uz *koji* dolazi povratni glagol ili
 pasiv, a u Hr pasiv bez *koji*: veoma sam rano stigao do zgrade radionice *koja se*
nalazila iza Aja Sofije – zarana sam se zaputio u kaligrafsku radionicu *smješte-*
nu u zaleđu Aja Sofije, razlikuju se jednostavno suženje *koje je izazvano* nekim
 nadražajem – razlikuju se jednostavno suženje *izazvano* nekim podražajem, svi
 procesi *koji su neophodni* za život – svi procesi *neophodni* za život, kosti *koje*
su zglobljene zglobovima u obliku šarke – kosti *uzglobljene* zglobovima u
 obliku šarke, koren dlake podseća na neku vrstu zavrtnja *koji je utisnut* u pot-
 kožno tkivo – korijen dlake podsjeća na neku vrstu zavrtnja *utisnut* u potkožno
 tkivo, džul tada približno odgovara količini toplote *koja je potrebna* da bi se
 0.239 grama destilovane vode zagrijalo za 1 stepen – džul tada približno odgo-
 vara količini topline *potrebne* da se 0.239 grama destilirane vode zagrije za
 jedan stupanj, vitamini su supstancije *koje su neophodne* za održanje organiz-
 ma u životu – vitamini su tvari *neophodne* za održanje organizma živim, *člano-*
vi koji su imenovani nakon transfera – članovi *imenovane* nakon prijenosa
 odgovornosti, grbonosi lepotan, *koji se doterao* za veliki praznik, koračao je
 bodro – ljepotan grbava nosa, *udešen* za veliki praznik, hodao je pun snage,

prešavši prašnjavi *put koji je osvetljavao mesec*, Juda krenu – kad je presjekao prašnjavu *cestu, obasjanu mjesecinom*, Juda se uputio, to je sićušna žlezda veličine zrna graška *koja je smještena* na donjoj strani mozga – to je sitna žlijezda veličine zrna graška *a smještena je* na donjoj strani mozga. Manje su česti parovi tipa: (1) *na koji način – kako: na koji način* se roditeljska obeležja prenose na dete – *kako* se roditeljska obeležja prenose na dijete, (2) *onaj koji – onaj tko*: instinkt je u stvari radnja kojom se postiže određeni cilj bez učešća mišljenja *onoga koji* vrši radnju – instinkt je zapravo radnja kojom se postiže određeni cilj bez sudjelovanja mišljenja *onoga tko* obavlja radnju, (3) *koji – kakav*: tokom puberteta ovaj dlakavi pokrivač se menja u konačni kosmati pokrivač *koji imaju* odrasli – tijekom puberteta ovaj dlakavi pokrivač mijenja se u konačni kosmati pokrivač *kakav imaju* odrasli, (4) *koji – kao*: pojavljuje se kao stabljika dlake *koja viri* iznad kože – pojavljuje se iznad kože *kao* stabljika dlake, (5) *bilo koji – neki*: bez preferiranja *bilo koje* posebne grupe – bez davanja prednosti *nekoj* određenoj skupini, (6) *koji pomažu – za pomoć*: Albanija ima četiri socijalna centra *koja pomažu* žrtvama – Albanija ima četiri socijalna središta *za pomoć* žrtvama, (7) *ni u kom slučaju – nikako: ni u kom slučaju* ne bih hteo da se rastanem od vas – *nikako* ne bih htio da se s vama rastanem, *ni u kom slučaju*, prokuratore – *nikako*, prokuratore. Nepodudarnost može da nastane (8) zbog različitog strukturiranja konstrukcije tipa *sneg koji je kasno počeo* da pada padao je do jutra – *snijeg je kasno počeo* padati i nije prestao sve do jutra, *mera do koje se* u EU zemljama *poštuju* zakoni – *razina poštivanja* zakona, *začu glas koji* iznenada *postade* prozuckao – čuo je gost iznenada *napukli* glas, služavka gundajući *zatvori vrata koja su vodila na terasu* – sluškinja je gundajući *zatvorila vrata na terasu*. Uporedimo li relativne vrijednosti, doći ćemo do zaključka da je leksema *koji* najfrekventnija u Bs (1,0101%), zatim u Sr (1,050%) i Hr (0,9728%). Najveće rastojanje postoji između Sr i Hr (0,0772%), manje između Bs i Sr (0,0399%), a još manje između Bs i Hr (0,0373%). Prosječna korelacija između jezika iznosi 1,011%.

Do razlike u upotrebi pokazne zamjenice *ovaj* (Sr 3.160, Hr 2.202, Bs 944) dolazi ponajviše zbog toga što se u Hr koristi zamjenica *taj*: potomci *ovih* prvobitnih biljaka – potomci *tih* prvobitnih biljaka, od *ovih* biljaka nastale su mahovine i paprati – od *tih* su biljaka nastale mahovine i paprati, neke od *ovih* biljaka – neke od *tih* biljaka, odakle potiču *ove* boje – odakle potječu *te* boje, na *ovaj* način – na *taj* način, jedan od *ovih* sastojaka – jedan od *tih* sastojaka, udišemo miris *ovih* ulja – udišemo miris *tih* ulja, iz *ovih* klica – iz *tih* klica, da li će čovek uspjeti da se oslobodi *ove* napasti – hoće li se čovjek uspjeti osloboditi *te* napasti, kada je reč o seobi *ovih* leptira – kad je pak riječ o seobi *tih* leptira, želeći da doprinesu *ovoj* svrsi – želeći pridonijeti *tome* cilju, ali *ovaj* ne uspe da umakne – ali *taj* nije uspio klisnuti, *ovaj* promače – *taj* se odlazio. Drugi parovi su manje zastupljeni: (1) *ovog časa – odmah*: napolje odavde, *ovoga časa* – van odavle, *odmah*, (2) *ovaj – on*: ali *ovoga* nigde ne beše – ali *njega* nije nigdje bilo, (3) *ovaj – takav*: ne znajući šta da radi u *ovoj* situaciji – ne znajući kako da postupi u *takvu* slučaju, (4) *ovaj – ø*: one izvlače *ove* supstancije iz organske

materije – one izvlače organske tvari, niko *ovaj dom* nije zvao Dom Gribojedova – *kuću* nitko nije zvao „Dom Gribojedova“. Rezultati analize relativnih vrijednosti riječi *ovaj* pokazuju da ona ima pojačanu upotrebnu vrijednost u Sr (0,231%) u odnosu na Bs (0,184%) i Hr (0,159%). Najveće rastojanje daju Sr i Hr (0,072%), manje Bs i Sr (0,047%), a najmanje Bs i Hr (0,025%). Prosječna distanca između jezika iznosi 0,1913%.

Lična i pokazna zamjenica *on i onaj* su frekventnije u Sr (Sr 4.897, Hr 4.247, Bs 1.441). U oba jezika na prvom mjesto stoji oblik *ona* (Sr 1.555 : Hr 1.313), slijedi *ono* (771 : 676), *oni* (557 : 652), *one* (584 : 505). Do razlike od 242 primjera u upotrebi lika *ona* (lične zamjenice 3. lica i množinskog oblika pokazne zamjenice) vrlo često dolazi zbog pojave u Hr imenice, druge zamjenice, veznika. Up.: kada mačka želi da izrazi svoje zadovoljstvo, *ona* prede – kad želi izraziti svoje zadovoljstvo, *mačka* prede, naša domaća mačka ne samo što prede, *ona* i mauče – naša domaća mačka i mijauče osim što prede, njena brzina se može izmeriti – *ona* iznosi oko 300000 km u sekundi – njezina se brzina može izmjeriti – *a* iznosi oko 300 000 kilometara u sekundi, kad svetlost padne na neku površinu, *ona* se ili upije ili se odbije – kada padne na neku površinu, *svjetlost* se ili upije ili se odbije, prva zemlja u kojoj je počela izrada savremenih čioda bila je Francuska i *ona* ih je izvozila u Englesku – prva zemlja u kojoj je počela izradba suvremenih pribadača bila je Francuska, *koja* ih je izvozila u Englesku. Drugi razlog je izostavljanje ove zamjenice: uviđa li *ona* – je li zamjećivala, čim je *ona* otišla, ja sam Hajriji rekla – čim je otišla, kazala sam Hajriji. Manja je razlika (95) u frekvenciji zamjenice *ono* (Sr 771, Hr 676). Što se tiče relativnih vrijednosti zamjenice *on/onaj*, učestalost je najveća u Sr (0,358%), najmanja u Bs (0,2809%), a srednju poziciju zauzima Hr (0,3067%). U dvočlanom saodnosu najveća distanca postoji između Bs i Hr (0,0258), slijedi par Bs-Sr (0,0771) i Hr-Sr (0,0513%). Tročlana međujezička korelacija iznosi 0,3152%. Do dizbalansa između Hr i Sr dolazi zbog različite strukture srpsko-hrvatskog para: (1) *ono što – to što, to o čemu*: jer *ono što* bi on video na gornjem spratu nije još uvek bilo sve – jer *to što* je vidio na gornjem katu nije bilo sve, *ono što* pričate doista se i zbilo – *to što* vi pričate sigurno je bilo u stvarnosti, *ono što* je administrator pričao o njemu bilo previše – *to što* je o njemu pričao administrator bilo je previše, upravo *ono što* je tog jutra predosećala – upravo *to o čemu* je jutros govorio predosjećaj, *ono što* bi on video na gornjem spratu nije još uvek bilo sve – *to što* je vidio na gornjem katu nije bilo sve, (2) *ono – onda*: ako ne u prirodi a *ono* na televiziji – ako ne u prirodi, a *onda* na televiziji, (3) *ono što – što*: sve *ono što* se tamo o meni govori – sve *što* je u njoj kazano o meni, navukao sam *ono što* sam našao – navukao sam *što* je bilo, počeo da beleži *ono što* je govorio u slušalicu – zapisivao je *sve što* je govorio u slušalicu, navukao sam *ono što* sam našao – obukao sam *što* je bilo, (4) *ono što – sve to*: *ono što* se dalje dešavalo Margaritu više nije zanimalo – *sve to* više nije zanimalo Margaritu, (5) *ono što + pasiv – pasiv*: počeo da ispravlja *ono što je napisao* – počeo je ispravljati *napisano*, Ivan je radio marljivo i precrtavao *ono što je napisao* – Ivan je radio usrdno i precrtavao *napisano*. U

nekoliko slučajeva (6) do razlike dolazi u upitnim konstrukcijama, pri čemu u Hr nestaje *ono*: kako si me *ono* zvao – kako si me nazivao, gde smo *ono* stali – onda gdje smo stali, kakav je *ono* tamo dim – odakle taj dim, kako *ono* samo iz mauzera ... bah – kao iz mauzera – taf, a kako se vi *ono* prezivaste – recite, molim vas, vaše prezime. Postoje primjeri (7) kada *je* imenica dolazi kao ekvivalent zamjenici *ono*: još se nije desilo da me je *ono* prevarilo – nije bilo slučaja da bi me *predosjećaj* prevario. Ponekad se (8) u Hr gubi *ono* u izrazu ako... *ono* (bar): pa, ako ničim drugim, a *ono* svojim životom – pa makar svojim životom. Jedan od razloga za nepodudarnost može biti (9) izbor različite konstrukcije: voda poseduje *ono* što se naziva površinski napon – voda ima takozvani površinski napon, zbog toga se *ono* što sam učinio od mene lagano udaljava – zbog toga se to moje nedjelo ponekad udaljava od mene, pokazujući da je lepota karanfila *ono* što njega čini jedinstvenim – pokazao bih ljepotu tog karanfila, njegovu jedinstvenost, sada ponovo pitaj *ono* što želiš da pitaš – sad me pitaj što želiš, čas je opet osluškivala *ono* o čemu su šaptali građani – čas je prisluškivala o čemu govore dvojica građana. U nizu slučajeva (10) u Hr je izostavljena zamjenica *ono*: čemu celo *ono* odvratno jurcanje – čemu besmislena potjera, još sam mu došanula *ono* najsablažnjivije – i šapnula sam mu najzamamnije stvari, pronađe *ono* mesto koje je čitala pred sastanak – našla mjesto koje je čitala prije susreta, to je *ono* najvažnije – to je najvažnije.

Razlika u upotrebi i imenice i glagola *odgovor/odgovoriti* (Sr 954, Hr 329, Bs 178) velikim dijelom nastaje zbog toga što se u Hr koristi drugi glagol: ali ne *odgovorih* tako nego upitah – ali mu to nisam *priznao*, nego upitah, *odgovori* starac – *odvрати* starac, *odgovorih* nekako prenaplašeno – *uzviknuh* s pretjerivanjem, „Sa druge strane reke“, *odgovorih* – „S druge strane rijeke“, *rekla sam*, *odgovori* pesnik – *odazvao* se napržica-pjesnik, *odgovori* stranac – *odazvao se* neznanaц, *odgovori* stranac – *tvrdо se usprotivio* stranac, *odgovori* sa klupe horovođa – *upleo se* regent na klupi, *odgovori* portir crveneći – *govorio* je, crveneći, portir, zlobno i glasno *odgovori* Ivan – glasno i zlobno *rekao* je Ivan. Prema relativnim vrijednostima redosljed u upotrebi lekseme *odgovor/odgovoriti* izgleda ovako: BS 0,0347%, Hr 0,0238%, Sr 0,0697%. U parnim korelacijama dolazi do sljedećeg stepena rastojanja: Hr-Sr 0,0459%, Bs-Sr 0,035%, Bs-Hr 0,0109%. Srednja vrijednost tročlanog odnosa iznosi 0,0427%.

Primjetna je razlika u upotrebi glagola *imati* (Hr 1.584: Sr 1.671), posebno oblika *imao* (Hr 307, Sr 350) i *imam* (82 : 116). Što se tiče glagola *kazati* (651 : 866), nepodudarnost dolazi najviše do izražaja kod oblika *kaže* (260 : 353), koji daje gotovo polovinu svih primjera. Prijedlog *posle/poslije* je češći u Sr (Hr 431 : Sr 877), s tim što ekavski oblik (razumljivo) preovladava u Sr: 862 : 15, ali se on susreće i u Bs (157: 5) i Hr (427 : 4). Odrična zamenica *nikol/nitko* je frekventnija u Sr (Hr 537, Sr 563), pri čemu u Hr na prvom mjesto stoji oblik *nitko* (327 primjera od 537), koji samo jednom dolazi u Bs i nijednom u Sr. Razliku ispoljavaju i riječi *stvar* (Hr 510 : Sr 898), *ponovo* (Hr 92 : Sr 669), *pored* (Hr 154 : Sr 461). Priloga *sadla* više ima u Sr, a varijanta *sada*

dominira u sva tri jezika (Hr *sada* 749 – *sad* 433, Sr *sada* 952 – *sad* 278, Bs *sada* 224 – *sad* 212). Više srpskih primjera nalazimo za riječi sa korijenom **slik-** (imenica *slika* i glagol *slikati*): Hr 570 – Sr 1236 – Bs 414. Tu razliku posebno potenciraju najfrekventniji oblici *sliku* (Hr 165 : Sr 329), *slika* (Hr 152 : Sr 306), *slike* (Hr 124 : Sr 328).

4. Dosta ima slučajeva u kojima Hr sadrži više primjera nego Sr. Najveću distancu između Hr i Sr pravi glagol *bitiljesam* (Hr 81.587, Sr 75.428, Bs 27.729). U Bs upotreba *bitiljesam* je bliža Sr nego Hr, jer je odnos relativnih vrijednosti sljedeći: Bs 5,4204%, Sr 5,5355%, Hr 5,9135%, što znači da se u Hr više koristi ovaj glagol i u odnosu na Bs. Relativno rastojanje je između Bs i Sr 0,1151%, između Bs i Hr 0,4931%, a između Hr i Sr 0,378%. Prosječan odnos triju jezika iznosi 5,6231, i ta je cifra najveća u Gralis-Korpusu. Do izražnije upotrebe u Hr (81.879 : 75.712) dolazi zbog šire zastupljenosti u Hr oblika *je* (42.227 : 36.797), *su* (13.142 : 12.235), *sam* (6.796 : 6.5473) i *jest* (323 : 245). Jedan od razloga je pojačana učestalost u Sr aorista, koji u Hr kao ekvivalent često ima perfekat. To potvrđuje i podatak da se u Sr 1. lice aorista tipa *rekoh*, *uđoh*, *izađoh*, *htjedoh*, *stigoh* susreće u 574 slučajeva, a u Hr u 279. Slična je situacija i sa oblicima tipa *nestadoše*, *postadoše*, *rekoše*, *iziđoše*, *nađoše*, *ostadoše*, *stigoše* (odnos je 408 : 168). U sljedećim primjerima u Hr se pojavljuje perfekt, a u Sr aorist: *artist je došao* do šaptaonice i protrljao ruke – *glumac priđe* šaptačnici i počeo da trlja ruke, *knjigovođa je došao* do sekretarske sobe – *knjigovođa stiže* do sekretarijata, *sada je došao* red na Ivana da vikne – *povika* ovoga puta Ivan, *kad je došao* do iskrcavanja kod Frejusa – *kad stiže* do bitke kod Frežisa, *nesvjesno je došao* do lomače Kamenodvorskoga – i sam ne primećujući, *on priđe* lomači Kamenodvorskog, *kad sam tek ušao* u grad – *kad uđoh* u grad, *kad sam tek došao* – *kada tek stigoh*, *sustigao sam* ga na sedmom, osmom koraku – *stigoh* ga dok je još bio na sedmom-osmom koraku, kasnije *sam se našla* u sobi s ugrađenim ormarom – *zatim se nađoh* u sobi s plakarom, *trebalo sam biti* dio neke priče, ali *sam iz nje ispao* – *trebalo je da budem* deo jedne priče, ali *ispadoh* iz nje, *eto zbog čega ni sam ne znam s koje sam* stranice *ispao* – *zbog toga ni ja ne znam s koje stranice ispadoh*, *sjeo sam* te joj pri svjetlosti svijeće napisao odgovor – *sedoh* i napisah joj odgovor pod svetlošću sveće, *izišao sam* na ulicu – *izađoh* na ulicu, *zašutio sam* i *izišao van* – *zaćutah* i *izađoh*, *sišao sam* niz zaleđene stepenice bez žurbe – *siđoh* bez žurbe niz zaleđeno stepenište, „ne“, *kazao sam* –, „ne“, *rekoh*, *rada sam ostala sama* – *kad ostadoh* sama, *rekla sam* Orhanu – Orhanu *rekoh*, *odjenuo sam* još jednu vunenu košulju – *obukoh* još jednu vunenu potkošulju, prije nego što *sam došao* ovamo – pre no što *dođoh* ovamo, još nisam sreo nekoga tko bi svoga glupavog kupca upozorio – još ne *sretoh* nekog ko bi nepromišljenu mušteriju upozorio, jednom *sam izišao* iz Istambula – jednom prilikom *izađoh* van Istambula, *odveo sam* je i *polegao* u krevet – *odvedoh* je i *smestih* da legne u krevet.

Veznik *i* ima veću frekvenciju u Hr (Hr 43.449, Sr 41.187, Bs 14.851) zbog toga što se u Sr zamjenjuje drugim veznikom pa nastaju parovi tipa (**1**) *i* –

te: oni imaju široke ravne zube *i* lako grizu – oni imaju široke ravne zube, *te* lako grizu, (2) *i* – *pa*: *i* ako je riječ o zločincu, sve će se objasniti vrlo brzo – *pa* ako se radi o zločincu, sve će se vrlo brzo razjasniti, *i* ja vam evo javljam – *pa* vas sada izveštavam, konačno mi je dojadio *i* ja sam ga izravno pitao – na kraju mi je sasvim dojadio, *pa* sam ga otvoreno upitao, (3) *pa i* – *a*: *pa i* ja sam prekinoć dokazivao Ivanu – *a* ja sam, još koliko pretprošle noći, dokazivao Ivanu, (4) *i* – *a*: činjenica definitivno će ostati urezana u našu povijest *i* mi ćemo biti njezini svjedoci – činjenica će definitivno ostati urezana u našoj istoriji, *a* mi ćemo biti njeni svedoci, zbog toga se *i* ja osjećam kao netko koga se vlastiti otac odrekao – *a* ja se osećam poput nekoga koga se rođeni otac sa stidom i žaljenjem seća, pjesme koje sam pisao loše su pjesme *i* ja sam to sada shvatio – stihovi koje sam pisao su loši, *a* to sam tek sada shvatio, bila je vrlo uporna *i* ja sam joj obećao – bila je veoma uporna, *a* ja sam joj obećao, sjednica nije održana *i* ja stanujem u vašem stanu –sastanak nije održan, *a* ja živim u vašem stanu, (4) *i* – *a i*: *i* ja ću s vama za društvo – *a i* ja ću sa vama, društva radi, (5) *i stoga što* – *zato*: možda je djeca *i* neće uvijek poslušati *i stoga što* jednoga dana zna pretjerati u strogosti – možda je deca neće uvek poslušati *zato što* može da se desi da jednog dana preteruje u strogosti, (6) *već i zato* – *već stoga*: ne samo kako bi zaštitile tijelo od hladnoće, *već i zato* što površina obrasla perjem umnogome olakšava let – ne samo radi zaštite tela od hladnoće, *već stoga* što površina obrasla perjem umnogome olakšava let, (7) *nego i stoga* – *već zato*: ne samo zato što će umrijeti *nego i stoga* što nikada nije upoznao sreću – ne samo zato što će umreti, *već zato* što nikakvu sreću doživeo nije, (8) *i onda* – *tada*: *i onda* neće biti ni mučnine – *tada* neće biti muke. Postoje slučajevi (9) kada do nepodudarnosti dolazi zbog strukturiranja različite konstrukcije: mnogi se Blizanci više puta žene, *možda i stoga* što se prerano ožene ne sačekavši prvu zrelost – mnogi Blizanci se više puta žene, *mada do toga* najverovatnije dolazi zato što se prerano žene a ne čekaju da budu zreli, plač moje žene pogađao me u srce *te i* ja počeh plakati – plač moje žene duboko me je pogađao. Ponekad se u Sr (10) neutrališe ponavljanje dvaju veznika *i*: benzini se mogu podijeliti u više vrsta: na benzin za automobilske *i* avionske motore *i* tehničke benzine – benzini se mogu podeliti u više vrsta: za automobilske motore, avionske motore *i* tehničke benzine. U nizu srpskih primjera (11) veznik *i* se izostavlja uz riječi tipa *tim(e)*, *sad(a)*, *na*, *da*, *kao*, *kada*, *ako*, *zato*, *mi*, *ja* i sl.: pomislih *i* time dohvah najmilije *i* najuzvišenije slike svog unutarnjeg života – pomislih, prizivajući time najvoljenije, dojmio vas se *i time* što bi svoje ime radije vidio na popisu viših krugova – impresionirao vas je *time* što bi on radije svoje ime video na spisku viših krugova, moj duh se mučio u zatvoru četiri *i* pol sata *i sada* ga puštam u šetnju – moj duh se u zatvoru mučio četiri *i* po časa, *sad* ga puštam da prošeta, no, *i sada* bih ti htjela ipak pokazati da se ne moraš tako naprezati – pa zato bih želela da ti pokažem da nije trebalo da se naprežeš, može se opipati *i na* gornjoj strani stopala – on se može opipati *na* gornjoj strani stopala, odavno je odlučeno da linija koja prolazi kroz Greenwich *i da* se obilježava nulom – odavno je odlučeno da linija koja prolazi kroz Grinič koja se obeležava sa 0, on

je isti *kao i* alat koji se danas upotrebljava – on je isti *kao* alat koji se i danas još uvek upotrebljava, rakovi se na isti način ponašaju *i kada* se radi o velikodušnosti i davanju – oni se ponašaju na isti način *kada* se radi o velikodušnosti i davanju, čak i *ako* kreneš lijevo – *ako* kreneš desno, i ja gledam i vidim, *i zato* sam tužan – a ja gledam i vidim, *zato* sam tužan, on ima neke odbojnosti ali zar ih *i mi* nemamo – on ima neke idiosinkrazije, ali zar svi *mi* nemamo, iznenadivali su one koji, kao *i ja*, dođu izdaleka – lako zbune nekoga ko, kao *ja*, dolazi izdaleka, imam li *i ja* neki stil – imam li *ja* stil, zar *i ja* ne otpadam –zar *ja* ne otpadam, *i ja* sam ih jedva uspio skupiti – jedva *sam* uspevao da ih pokupim, tako *i ja*: dolazim ja u trgovinu i nosim trideset praznih flaša – evo *ja*: dolazim u prodavnicu, donosim trideset praznih flaša, bio sam *i ja* spreman – bio *sam* takođe spreman. Prema relativnim vrijednostima veznik *i* je najčešći u Hr (3,138%), nešto je slabije korišten u Sr (3,0113%), a najmanje u Bs (2,8947%). Najveća distanca postoji između Bs i Hr (0,2433%), a najmanja između Bs i Sr (0,1166%). Srednju poziciju zauzima par HR-Sr (0,1267%). Vrijednosti relativnog odnosa između triju jezika iznosi 3,0147, što je, poslije *bitiljesam*, najveća zabilježena cifra u Gralis-Korpusu.

Glagol *htljjeti* je manje zastupljen u Sr (Hr 8.224, Sr 6.397). Osnovni razlog leži na ortografskom planu i tiče se futura I, koji je u Hr analitički oblik (*pisat ću*), a u Sr sintetički (*pisaću*) pa su stoga oblici *ću*, *ćeš*, *će*, *ćemo*, *ćete*, *će* češći u prvom jeziku (npr. *će* u Hr 5.416, u Sr 4.436, *ću* 834 : 605, *ćete* 813 : 420, *ćemo* 335 : 235). U Hr našli smo ukupno 1.856 analitičkih futurskih oblika. Ako se ova cifra oduzme od ukupnog broja 8.224, dobiće se brojka od 6.267, koja je gotovo podudarna sa brojkom 6.397 u Sr. Npr.: *iscurit će* sok – *iscureće* sok, *osjetit ćemo* veoma snažnu žeđ – *osetićemo* veoma jaku žeđ, *odmorit će* se tako – *odmoriće se* na taj način, *pokušat ćemo* vam objasniti – *pokušaćemo* da vam objasnimo, *bit će* vam teže – *biće* vam teže, *pomicat će se* i odgovarajuće dlačice – *pomeraće se* i odgovarajuće dlačice, *uhvatit će* nas vrtočlatica – *uhvatiće* nas vrtočlatica, *vidjet ćete* samo jednu boju – *videćete* samo jednu boju, *počet će* lučiti – *poćeće* da luče, *nastojat ćete* se prisjetiti – *nastojaćete* da se prisjetite. U prepoziciji u oba jezika dolazi kraći oblik, recimo: *bit ćemo* zadovoljni – *mi ćemo biti* zadovoljni, *primjetit ćemo* ga vrlo brzo – *onda ćemo ga* *primetiti* vrlo brzo, taj test *će* možda riješiti i djeca – taj test *će* možda rešiti i deca, list *će* upiti sve probavljive sastojke – list *će* upiti sve svarljive sastojke. Kao što smo rekli, razliku u upotrebi glagola *htljjeti* uglavnom izazivaju enklitički oblici *ću*, *ćeš*, *će*, *ćemo*, *ćete*, *te*. Ostali likovi imaju prilično harmoničan odnos: *hoće* – *hoće* (106 : 103), *hoćeš* (47 : 61), *hoćete* (43 : 67). Razumljivo je da je ijekavko-ekavska korelacija disharmonična: *htio* se u Hr pojavljuje u 233 puta, a u Sr samo jednom, *htjeti* u Hr 17 puta, u Sr 4 puta. Ostali ijekavski oblici dolaze isključivo u Hr: *htjela* (64), *htjeli* (41), *htjele* (1). Od ekavskih oblika jedino *hteo* nalazimo u Hr, i to četiri puta (u Sr 182). U Sr se pojavljuju samo ekavski likovi *htela* (35), *hteti* (6), *htele* (1). Prema relativnim pokazateljima ovaj glagol je najučestaliji u Hr (0,594%), dok Sr i Bs imaju dosta blizak odnos (Sr 0,4677%, Bs 0,4493%). Najmanja razlika zapaža se

između Bs i Sr (0,0184%), a najveća između Bs i Hr (0,1447%). Distanca između Hr i Sr iznosi 0,123%. Prosječan odnos između triju jezika glasi 0,5037%.

Do razlike između Hr i Sr u upotrebi veznika/priloga *kako* od 1.280 primjera (Hr 4.121, Sr 2.841, Bs 1.492) dolazi zbog toga što se u Sr često pojavljuju kao ekvivalenti drugi veznici, prilozi ili izrazi pa nastaju parovi (1) *kako* + potencijal (kondicional) od glagola *biti* – *da* + potencijal (kondicional) od glagola *biti*: osjeća potrebu da pojede bilo što *kako bi* se zasitio – oseća potrebu da pojede bilo šta *da bi* se zasitio, kada navečer legnete u krevet i zatvorite oči *kako biste* zaspali – kada uveče legnete u krevet i zatvarate oči *da biste* zaspali, ovi mišići su zategnuti *kako bi* nam oči bile zatvorene – ovi mišići su zategnuti *da bi* nam oči bile zatvorene, uvijek trudimo pronaći psa *kako bismo* ga odveli na pregled – uvek nastojimo da pronađemo psa *da bismo* ga odveli na pregled, da je potrebna neka povreda ili neravna površina *kako bi* započelo zgrušavanje – da je potrebna neka povreda ili neravna površina *da bi* započelo zgrušavanje, transfuzija se krvi vrši *kako bi* se nadoknadio gubitak krvi – transfuzija krvi se vrši *da bi* se nadoknadio gubitak krvi, (2) *kako* – *pošto*: međutim, *kako* je dublji, nema toliku pokretljivost – međutim, *pošto* je dublji, nema toliku pokretljivost, (3) *kako* – *zato*: možda sinusi, ispunjeni zrakom, postoje samo *kako bi* lobanja bila lakša – možda sinusi ispunjeni vazduhom postoje samo *zato da bi* lobanja bila lakša, (4) *kako* + potencijal (kondicional) od glagola *biti* – *za*: da je tijelu potreban odmor *kako bi* obnovilo tjelesnu energiju – da je telu potreban odmor *za* obnavljanje telesne energije, (5) *kako* – *na koji način*: još nije jasno *kako* se događa to čudesno slaganje – još nije utvrđeno *na koji način* se odigrava to čudesno slaganje. Kada su u pitanju relativni pokazatelji, Bs i Sr imaju približne vrijednosti (0,2908% : 0,2976%), a Sr manje (0,2077%). U parovima Bs-Sr i Hr-Sr zapaža se približna distanca (0,0831% : 0,0899%), a u paru Bs-Hr ona je manja (0,0068%). Tročlani saodnos (Bs-Hr-Sr) daje srednju vrijednost od 0,2654%.

Češća je upotreba u Hr posesivne zamjenice *njegov* (4.393 : 2.805), pri čemu je razlika naročito vidljiva kod oblika *njegova* (695 : 393), *njegove* (497 : 453) i *njegovu* (483 : 261). Likovi *njezin*, *njezina*, *njezino*... susreću se gotovo isključivo u Hr (1127 : 1). U kompletnoj paradigmi oblik *njezina* nalazi se u Hr na 5. mjestu (*njegova* 695, *njegov* 521, *njegove* 497, *njegovu* 483, *njezina* 277, *njezine* 205, *njezinu* 203, *njezino* 135, *njezinim* 103, *njezinih* 74, *njezinoj* 59, *njezinom* 34, *njezini* 31, *njezinog* 3, *njezinima* 1, *njezinoga* 1, *njezinome* 1). U Bs se takođe pojavljuje zamjenica *njezin*, ali po učestalosti njeni oblici zauzimaju donji dio tabele (*njezina* 24, *njezine* 20, *njezinu* 12, *njezino* 10, *njezinih* 10, *njezinim* 9, *njezinoj* 6, *njezinom* 5, *njezinog* 2, *njezini* 1, *njezinome* 1). U Sr postoji samo jedan primjer: *njezine*. Analiza relativnih vrijednosti pokazuje da Hr ima najviše pojavnica (0,3223%), slijedi Sr (0,2793%) i Bs (0,2733%). Po stepenu distance na prvom mjestu dolazi par Bs-Hr (0,049%), slijedi Hr-Sr

(0,043%) i Bs-Sr (0,006%). Prosječna korelacija između triju jezika glasi 0,2916%.

Specifičnost u upotrebi ispoljava zamjenica/veznik *što/šta* se u tom smislu što je prvi oblik u Hr frekventniji u odnosu na Sr u upitnim iskazima tipa *Štal/Što* radiš? i zavisnim rečenicama sa *koji/što* (...učenik, *koji* čita... – ... učenik, *što* čita... U Sr i Bs *štal/što* se nalaze na 16. poziciji (7.285 : 2.338), a u Hr na 17 (6.951). Odnos *šta* i *što* u Hr je 294 : 6.823, a u Sr 5.797 : 1.488. U Bs je upotreba *što* takođe veća nego *šta* (2.052 : 286). U paru *što* – *šta* imamo sljedeće srpsko-hrvatske korelacije: da vidimo *što* neke glavne žlijezde i hormoni rade u ljudskom organizmu – vidimo ukratko *šta* neke glavne žlezde i hormoni rade u ljudskom organizmu, kada smo žedni i nemamo *što* piti – kada smo žedni i nemamo *šta* da popijemo, mogu gledati olovku i ne znati *što* je to – mogu da gledaju olovku, a da ne znaju *šta* je to, ne znamo *što* se s nama doista događalo – ne znamo *šta* se s nama stvarno događalo, ali, što smo još radili – ali *šta* smo još radi, *što* se događalo s našim tijelom – *šta* se događalo s našim telom, *što* smo jeli prije spavanja – *šta* smo jeli pre spavanja, *što* ćete prvo reći – *šta* ćete kao prvo ispričati. Nepodudarnost dolazi velikim dijelom zato što se u Hr upotrebljava relativni veznik *što*, a u Sr *koji*: nedostatak vitamina A dovodi do promjena u očima, a ponekad i do oštećenja rožnice, *što* izaziva sljepoću – nedostatak vitamina A dovodi do promena u oku, a ponekad i do oštećenja rožnjače *koje* izaziva slepilo, kada dođe do oštećenja mozga, najmanje je važno *što* je uzrok moždanog udara – kada dođe do oštećenja mozga, najmanje je važno *koji* je uzrok moždane kapi, mnogi pogrešno smatraju da je sve *što* činimo, rezultat naše volje – mnogi pogrešno smatraju da je svaka radnja *koju* vršimo rezultat naše volje, onaj dio lišaja koji se sastoji od gljiva koristi hranu *što* ju stvaraju alge – onaj deo lišaja koji se sastoji od gljiva koristi hranu *koju* stvaraju alge, one upotrebljavaju vodu *što* ju upijaju gljive – one upotrebljavaju vodu *koju* upijaju gljive, hrana *što* ju je drvo nagomilalo u lišću počinje prelaziti u grane i stablo – hrana *koju* je drvo nagomilalo u lišću počinje da prelazi u grane i stablo, čuperci *što* ih vidimo na vrhovima trava jesu cvjetovi – čuperci *koje* vidimo na vrhovima trava su cvetovi, može se reći da se nevolje i patnje *što* ih donosi mogu usporediti s djelovanjem neke osvajačke vojske – može se reći da se nevolje i patnje *koje* donosi mogu uporediti sa efektima neke osvajačke vojske, ona tako odbacuje prljavštinu *što* ju je skupila tko zna gdje – ona na taj način odbacuje prljavštinu *koju* je sakupila ko zna gde, med *što* su ga pčele unijele u saće – med *koji* su pčele unele u saće, mlade se matice bumbara uvuku duboko u rupe u pijesku, *što* su ih prethodno same iskopale – mlade matice bumbara uvuku se duboko u rupe u pesku *koje* su prethodno same iskopale, prekriveni su naslagama *što* ih nazivamo plaštevima – pokriveni su oblogama *koje* nazivamo plaštevima, ljuštire puževa stvorene su s pomoću sekreta *što* ga izlučuju puževi – ljuštire puževa stvorene su pomoću sekreta *koji* luče puževi, štete *što* ih tada prouzroče – štete *koje* tada prouzrokuju, zračno prijevozno sredstvo *što* ga nosi vjetar – vazdušno prevozno sredstvo *koje* nosi vetar, podrijetlo je toga plesa u vjerovanju *što* su ga ljudi imali o otrovnim paucima –

poreklo je te igre u verovanju *koje* su ljudi imali o otrovnim paucima, *što* se događa u tijelu – *šta* se dešava u telu, *što* se pri tom broji, a *što* opipava – *šta* se pri tom broji, a *šta* opipava. Postoje i druge kombinacije u obliku para: (1) *što* – *da*: potpuno prirodno *što* vas drže luđakom – sasvim je prirodno *da* vas smatraju ludim, (2) *što* – *zašto*: mnogi su razlozi *što* sisavci imaju dlake – mnogobrojni su razlozi *zašto* sisari imaju dlake, (3) *nakon što* – *pošto*: on ostaje u krvi još određeno vrijeme *nakon što* je toksin nestao – on ostaje u krvi još izvesno vreme *pošto* je toksin nestao, počinje nekoliko dana *nakon što* klice uđu u tijelo – počinje nekoliko dana *pošto* klice dospeju u telo, *nakon što* je utvrđeno – *pošto* je utvrđeno, *nakon što* je iz gnijezda izdvojila samo mekani materijal – *pošto* je iz gnezda izdvojila samo mek materijal, *nakon što* je vidio ugovor – *pošto* je ugovor pokazan, (4) *nakon što* – *kad(a)*: *nakon što* su ispisali o Ivanu cijelu stranu – *kad* su ispisali čitavu stranicu, *nakon što* je pojeo i popio sve što su mu ponudili – *kada* je pojeo i popio sve što mu je bilo ponuđeno, (5) *nakon što* – *nakon*: četiri mjeseca *nakon što* sam Kari poslao pismo – da se Crni vratio u Istanbul četiri meseca *nakon* mog pisma, (6) *nakon što* – glagolski prilog: *nakon što* je odahnuo na stepeništu – došavši *do daha* na odmorištu, (7) *nego što* – *nego da*: bit će vam se teže prisjetiti obrađene teme, *nego što* bi vam bilo u slučaju da je spomenuo temu – biće vam teže da se prisetite obrađivane teme, *nego da* je pomenuo temu, (8) *nego što* – *nego kad*: ali se manje znojimo po dlanovima i tabanima, *nego što* je to slučaj dok smo budni – znojenje je manje na dlanovima i na tabanima *nego kad* smo budni, (9) *zato što* – *jer*: uspjeh vam neću poželjeti *zato što* u taj uspjeh ne vjerujem – neću vam poželeti uspeha, *jer* u taj uspeh ni najmanje ne verujem, (10) *kao što* – *kao*: *kao što* je kod mnogih životinjskih vrsta – *kao* u mnogih životinjskih vrsta, (11) *to što* – *to da*: još je čudnije *to što* će se uskoro početi kretati u širokom krugu – još je čudnije *to da* će uskoro početi da se kreću u širokom krugu, (12) *osim što* – *pored*: djeci je potrebno mnogo više energije jer ona, *osim što* rade, još i rastu – deci je potrebno mnogo više energije, jer ona *pored* rada još i rastu, (13) *prije nego što* – *a da*: strah me je da ću umrijeti *prije nego što* dovršim knjigu – ono čega se bojim jeste da umrem *a da ne* završim knjigu. Postoje slučajevi (14) kada razlika ima frazeološki karakter: *što god* vi rekli – *hteli* vi *to* ili *ne*. Kada su u pitanju relativne vrijednosti, saodnos je sljedeći: Bs 0,4914% – Hr 0,5597 – Sr 0,5883%. Najveća distanca dolazi u paru Bs-Sr (0,0969%), a najmanja u Hr-Sr (0,0286%), dok Bs-Hr zauzima srednju poziciju (0,0683). U trouglu Bs-Hr-Sr prosječna vrijednost iznosi 0,5465%.

U korpusu se zapaža šira upotreba prijedloga *o* u Hr nego u Sr (3.405 : 2.912). Osnovni razlog leži u tome što se imenica *ovisnost*, glagol *ovisiti*, pridjev *ovisan*, prilog *ovisno* (uz koje dolazi prijedlog *o*) susreću mnogo češće u Hr (156 : 3), dok se u Sr pojavljuje *zavisnost*, *zavisiti*, *zavisan*, *zavisno* (uz koje dolazi prijedlog *od*). Up. (1) *ovisnost*: povećanje ovisnosti *o* uvozu energije – povećanje zavisnosti *od* uvoza energije, smanjiti ovisnost zemalja EU *o* ruskim isporukama – smanjiti zavisnost zemalja EU *od* ruskih isporuka, smanjenje energetske *ovisnosti o* Rusiji – smanjenje energetske *zavisnosti od* Rusije, (2)

ovisiti: brzina rasta *ovisi* i *o* godišnjim dobima – brzina rasta *zavisi* i *od* godišnjih doba, *o* čemu *ovisi* čovječja boja kože – *od* čega *zavisi* boja kože, boja ljudske kože *ovisi* o trima obojenim tvarima – boja ljudske kože *zavisi* od tri obojene materije, puls *ovisi* o grčenju srca – puls *zavisi* od grčenja srca, ona *ovisi* o suncu – ona *zavisi* od sunca, (3) *ovisan*: koji je bio *ovisan* o njemu – koji je *zavasio* od njega, zračne mase donjih atmosferskih slojeva imaju temperature i stupnjeve vlage *ovisne* o površinama ispod njih – Vazdušne mase donjih atmosferskih slojeva imaju temperature i stepene vlažnosti koji *zavise* od površina ispod njih, (4) *ovisno*: *ovisno* o tomu kako se broje – *zavisno* od toga kako se broje, to događa *ovisno* o predmetu – to se zbiva *zavisno* od predmeta. Odnos relativnih vrijednosti ovoga prijedloga izgleda ovako: Bs 0,292%, Hr 0,2459%, Sr 0,2114%. Najveće rastojanje zapažamo između Bs i Sr (0,0806%), najmanje između Hr i Sr (0,0345%), dok srednju poziciju zauzima par Bs-Hr (0,0461%). Prosječna distanca između tri jezika iznosi 0,2498%.

Najveći broj hrvatskih primjera imenice/prijedloga *oko* (Hr 2.532, Sr 2.466, Bs 733) dolazi u obliku nominativa množine *oči* (Hr 757, Sr 704). Prema količini riječi u korpusu ova leksema daje sljedeći saodnos: Hr 0,1829%, Sr 0,1803, Bs 0,1429%. Na osnovu veličine distance dobija se sljedeći raspored: Bs-Hr 0,04%, Bs-Sr 0,0374%, Hr-Sr 0,0026%. Srednja vrijednost Bs, Hr i Sr glasi 0,1687%. U Sr se ponekad kao ekvivalent upotrebljava (a) druga riječ, recimo (1) *suza* – to je natjeralo još više suza na *oči* – to je ubrzalo suze, nagnati suze na *oči* – dovedu do *suza*, osjetio sam stid zbog *suza* koje su mi neočekivano *udarile* na *oči* – ja se postideo zbog *suza* koje su mi nekako krajnje neočekivano potekle, detalji koji su nam tjerali suze na *oči* – najčudesnije lepote i suptilnosti koje ganu do *suza*, jesam li i ja želio zgrabiti bodež i iskopati mu *oči* – da li bih želeo da pre nego što *oslepim*, nagonili suze na *oči* – dovodili do *suza*, (2) *pogled* – nije mogao odvojiti *oči* – *pogled* uopšte nije mogao da odvoji, (3) *glava* – digao je *oči* sa stalka – podiže *glavu* sa svog stalka itd. Do nepodudarnosti dolazi u spojevima (frazemima) tipa *nasitio sam oči* promatrajući prizor – pošto sam se *sit* *nagledao* slike berberina, *sklopio bi oči* od sreće – od sreće *bi* *zažmurio*, *zatvorih oči* – *zažmurio* sam, a trenutak smo se *pogledali oči* u *oči* – na trenutak su nam se *pogledi sreli*, veliki iluminatori čije *su oči* već *bile zgasnule* od prekomjerna rada – od rada *oslepeli* veliki minijaturisti. U nekim slučajevima pojavljuje se drugi padež: *oči* sokolove – *očiju* sokolovih, nemirne *oči* – *očima* što su mi slale znake, dok mu umorne *oči* ne bi počele bolno suziti – sve dok mu iz umornih *očiju* ne bi potekle gorke suze, pred *oči* mi je iskrsnuo prizor – pred *očima* mi se ukazalo, na *oči* mi navriješe suze – u *očima* mi se pojaviše suze i sl., pri čemu se češće javljaju u Hr oblici *očima* (435 : 379) i *očiju* (203 : 190). U Sr zapažamo i slučajeve kada umjesto oblika množine stoji oblik jednine: ne bih susreo Šekurine *oči* – ne bih susreo sa Šekurinim *okom*, kad su mi se *oči* privikle na tamu – kad mi se *oko* priviklo, moje su *oči* spontano pronašle nešto – moje *oko* je samo od sebe hitro pronašlo. U dva slučaja pojavljuje se u Sr oblik *oke* (ako te svoje lijepe *oči* budeš držala širom otvorene – ako te svoje lepe *oke* otvoriš četvore), a takođe deminutiv *okice*

(mile *oči* – slatke *okice*, imao *oči* lijepe kao u djeteta – čije su *okice* i dalje bile lepe kao dečje).

Do razlike u upotrebi riječi *godina* (Hr 2.177, Sr 2.132, Bs 893) dolazi zbog toga što se u Sr ta leksema više izostavlja u datumu. Up.: između 1865. i 1875. *godine* – između 1865. i 1875, koji se dogodio 1877. *godine* – koji se desio 1877, iz Antyverpena, 1570. *godine* – iz Antverpena, 1570, na kraju je, 1912. *godine*, uspio proizvesti tanak film – na kraju, 1912, uspeo je da proizvede tanak film, u proučavanju elektriciteta veći napredak nije učinjen sve do 1672. *godine* – u proučavanju elektriciteta veći napredak nije učinjen sve do 1672. Analizi raelativnih vrijednosti pokazuje da se *godina* najviše pojavljuje u Bs (0,1741%), slijedi Hr (0,1572%) i Sr 0,1559%. Najveće relativno rastojanje u paru jezika pokazuje Bs-Sr (0,0182%), najmanje Bs-Hr (0,0169%), dok se u sredini nalazi Hr-Sr (0,0013%). Prosječna međujezička korelacija iznosi 0,1624%.

Primjetna je nepodudarnost u korišćenju glagola *upitati* (Hr 554, Sr 165, Bs 136), jer se Hr i Sr razilaze u 389 slučajeva. Razlog leži u tome što glagolu *upitati* u Sr ponekad odgovara *zapitati*: sigurno ste se ponekad *upitali* – sigurno ste se ponekad *zapitali*. Često se u Sr pojavljuje glagol drugog korijena: (1) *reći*: *upitao* je uzbuđeno – *rekao* je oduševljeno, *upitao* je djed – deka je *kazao*, zatim me *upitao* – zatim *reče*, „Majko, zašto si obukla taj crveni jelek?“ *upita* me Ševket – „Mama, što si obukla taj crveni jelek“, *bio* je to Ševket, (2) *povikati*: „Gdje ste bili?“ *upitala* sam djecu kad su se vratila. – „Gde se vi dedoste“, *povikah* kad se dečaci vratiše, (3) *prošaputati*: šapatom *upita* majstor – *prošaputao* je majstor, *upitao* sam s uživanjem – *rekoh* s uživanjem. U nekim slučajevima umjesto svršenog glagola *upitati* dolazi nesvršeni *pitati*: možda je htio još nešto *upitati* – verovatno je hteo da *pita* još, da ga *upitam* – da ga *pitam*, *upitamo* se zašto smo te riječi izrekli s takvom nevjericom – da posle sami sebe *pitamo*, *upitao* je Ševket – *pitao* je Ševket, na stepenicama je Hajrija *upitala* – kraj stepeništa se Hajrije *pitale*, nisam to zbog straha čak ni *upitao* – od straha, to čak nisam ni mogao da *pitam*, *upitao* je mnogo kasnije – *pitao* je dosta kasnije. Postoje primjeri kada se u Sr javlja glagolsko-imenski spoj: još jednom *sam upitao* – ponovo mu *postavih* isto *pitanje*. Ponekad je ovaj glagol potpuno izostavljen u Sr: „Gdje je Hasan?“, *upitala* sam – „Gde je Hasan?“. Glagol *upitati* ima najviše relativne vrijednosti u Hr (0,04%), nešto manje u u Bs (0,0265%), a najmanje u Sr (0,0121%). Parna međujezička distanca izgleda ovako: Hr-Sr 0,0279%, Bs-Sr 0,0144%, Bs-Hr 0,0135%. Prosječno razlika između triju jezika isnosi 0,0262%.

Distanca između hrvatske i srpske upotrebe glagola *doći* iznosi 115 primjera (Hr 827, Sr 712, Bs 299). Do nje dolazi zbog toga što se u nizu slučajeva u Sr koristi drugi glagol – (1) *dostići*: kada je civilizacija *došla* do određenog stupnja spoznaje – kada je civilizacija *dostigla* određeni stepen saznanja, (2) *načiniti*: Isaac Newton je *došao* do sljedećeg velikog otkrića o gravitaciji – Isak Njutn je *načinio* sledeće veliko otkriće o gravitaciji, (3) *učiniti*: u vezi s

magnetizmom je *došlo* do novih otkrića – u vezi s magnetizmom *učinjena* su nova otkrića, (4) *dospeti*: kako su ti kipovi *došli* na otok – kako su ti kipovi *dospeli* na ostrvo, (4) *dozvati*: *doći* pameti – *dozvati* pameti, (5) *ukazati se*: tada mi iznenada *dođe* ova čudna misao – odjednom mi se *ukaže* ova čudna pomisao, (6) *dobro doći* – *prijati*: preseljenje na drugi kat će *dobro doći* – odlazak na drugi sprat *prija*, (7) *biti*: jučer su *došli* k meni – juče su *bili* kod mene, (8) *doći s sebi* – *sabrati se*: nadajući se da ću *doći* k sebi – verovala sam da ću *se sabrati*, (9) *doći* u glavu – *dunuti* u glavu, ponekad mi najednom *dođe* na pamet takva blesava i čudna misao – ponekad mi u glavu *dunu* takve glupave i neobične primisli, (10) *doći do spoznaje* – *izvesti zaključak*: čim naš razum *dođe* do gorke spoznaje – istog trena kad naš um *izvede* gorki zaključak. U nekim srpskim primjerima umjesto glagola *doći* stoji glagolska imenica *dolazak*: kada je James I. *došao* na prijestolje – *dolaskom* na presto Džemsa I. Postoje rečenice u kojima se izostavlja ovaj glagol: plovili su na zapad i otkrili Island, zatim su *došli* na Grenland – plovili su na zapad i *otkrili* Island, zatim Grenland, reci Hajriji neka *dođe* k meni – zovi mi Hajrije, da bi *došli* do hrane – na putu do hrane. Glagol *doći* pokazuje sljedeće relativne vrijednosti: Hr 0,0597%, Bs 0,0583%, Sr 0,0521%. Prema veličini razlike u parovima redosljed je ovakav: Hr-Sr 0,0076%, Bs-Sr 0,0062%, Bs-Hr 0,0014%. Prosječan međujezički saodnos je 0,0567%.

Upotreba riječi *vrata*, koja zajedno sa riječju *vrat* iznosi u Hr 1041, Sr 895, Bs 367 (nominativ jednine *vrata* susreće se u Hr 697 puta, a u Sr 614 puta), daje distancu od 146 primjera. Do nje dolazi, prije svega, zbog toga što se u Sr često koristi riječ *kapija*, up.: pažljivo i čvrsto zatvorio sam *vrata* – čvrsto i pažljivo zatvorih *kapiju*, s dvorišnih *vrata* – s dvorišne *kapije*, dvorišna *vrata* otvorila su se sama od sebe – sama od sebe otvorila se ona velika *kapija*, pažljivo osluškuje događa li se što dolje, kod dvorišnih *vrata* – pažljivo osluškuje čuje li se *kapija*, ispred samih dvorišnih *vrata* – tik ispred dvorišne *kapije*, ispred dvorišnih *vrata* – pred *kapijom*, ispred dalekih dvorišnih *vrata* – pokraj udaljene dvorišne *kapije*, kroz dvorišna *vrata* – kroz dvorišnu *kapiju*. Mnogo rjeđe umjesto *vrata* u Sr se javlja druga riječ, recimo *rupa*: nema tih *vrata* koje novac ne bi mogao otključati – nema *rupe* u koju novac nije zašao, rekoh „*vrata*“ – rekoh *rupa*. Postoje primjeri u kojima se u Sr izostavlja leksema *vrata*: netko pokuca na *vrata* – neko *pokuca*, krajičkom sam oka izbrojio pet mračnih *vrata* – krajičkom oka sam bio izbrojao, bilo ih je petora, mislio sam da će da me skine s *vrata* – mislio sam da me već uveliko zaboravlja. U odnosu na ukupan broj riječi u korpusu riječ *vrat(a)* ima sljedeće vrijednosti: Hr 0,0752%, Bs 0,0715%, Sr 0,0654%. Rastojanje između Hr-Sr je veće u odnosu na druge parove i iznosi 0,098%, ono je nešto manje između Bs i Sr (0,0061%) i još manje između Bs i Hr (0,0037%). Srednja međujezička korelacija glasi 0,0707%.

Određenu razliku između Hr i Sr (175 primjera) pravi pridjev *dobar*, *dobra*, *dobro* i prilog/imenica *dobro* (pridjev *dobar* i prilog *dobro* daju ovakav

saodnos: Hr 1.233, Sr 1.058, Bs 381). Prema broju riječi u korpusu ova leksema daje sljedeće vrijednosti: Hr 0,0891%, Sr 0,0774%, Bs 0,0773%. Parni saodnosi daju ovakav raspored: Bs-Hr 0,0148%, Zr-Sr 0,0117%, Bs-Sr 0,0031%. Tri jezika imaju prosječan međujezički odnos u visini 0,0803%. Oblika *dobro* ima Hr više nego u Sr (Hr 751, Sr 627, Bs 221, distanca 124). Do ove razlike dolazi zbog toga što se u Sr koriste druge lekseme ili izrazi. To može biti (1) *čvrsto*: *dobro* smo zatvorili vrata – *čvrsto* zatvorismo kapiju, čija sam vrata *dobro* zatvorila – čija sam vrata *čvrsto* zatvorila, toliko je prisebna da može *dobro* upamtiti – dovoljno je pribrana da sebi *čvrsto* utuvi u glavu, (2) *dobrano*: u Istanbulu se *dobro* zbližio s tetkom – u Istanbulu se *dobrano* zbližio s Tečom, (3) *dosta*: tetak je za svaki od njih *dobro* platio – teča mu je za svaku od njih davao *dosta* novca, ipak je *dobro* zaštićen od napadaja drugih morskih stanovnika – ipak je *dosta* zaštićen od napada drugih morskih stanovnika, (4) *kako valja*: ubacio je lotosov korijen i *dobro* promiješao – dodao je lotor i promešao *kako valja*, (5) *lepo*: *dobro* pitanje – *lepo* pitanje, (6) *pažljivo*: *dobro* poslušaj što ću ti sada kazati – *pažljivo* ćeš saslušati što ću ti sada reći, (7) *potpuno*: nakon što se *dobro* smračilo – pošto se već *potpuno* smračilo, (8) *prilično*: sve dok nisam *dobro* promrzla – sve dok mi nije postalo već *prilično* hladno, (9) *sevap*: učinit će *dobro* – *sevap* će učiniti, (10) *tako*: pribijte se *dobro* uz majku, pa da se dobro ugrijemo – ušuškajte se *tako* uz majku pa da se *lepo* ugrejemo, (11) *valjano*: ubacio je u lonac crveni prah i *dobro* promiješao – sipao je u lonac prah od krmeza i *valjano* je promešao, polumjesec *dobro* osvjetljava dvorište – polumesec *valjano* osvjetljava avliju, (12) *čak*: i ja *dobro* znam – znam *čak* i ja, (13) *u redu*: pa *dobro* – *u redu*, no *dobro* – *u redu*. Glagolsko-adverbijalni spojevi su ponekad takođe različiti: (1) *dobro je* – *preporučuje se*: pa je *dobro* povremeno ih pustiti na slobodu u zatvorenoj sobi – pa se *preporučuje* da se povremeno slobodno puste u zatvorenoj sobi, *dobro pristajati* – *pogodovati*: osjećao sam da će njegov strah *dobro pristajati* tekstovima – osećao sam da bi strah mogao *pogodovati* tekstu, (2) *izvanredno dobro* – *izvanredno*: gušteri se *izvanredno dobro* prilagođavaju prirodnim okolnostima – gušteri mogu *izvanredno* da se prilagođavaju prirodnim okolnostima, (3) *jako dobro* – *i te kako*: *jako dobro* znam – *i te kako* znam, (4) *tako dobro* – *tako*: *tako* je *dobro* naslikao da odmah shvatiš – naslikao je *tako* da odmah shvataš. Postoje primjeri sa nultim formalnim ekvivalentom: u svima *dobro* poznatoj priči – u pripovesti, *dobro* naćulite uši – otvorite oči.

Pridjev *crni* čini distancu između Sr i Hr od 56 primjera (Hr 479, Sr 423, Bs 85).⁶ Do nje dolazi zbog različitog izbora riječi, u kome nastaju parovi tipa (1) *crn* – *crnkast*: ispuštanje takozvane tinte, *crne* tekućine kojom – ispuštanje takozvanog mastila, *crnkaste* tečnosti, (2) *crn* – *crnuprast*: bio je *crn* – beše *crnuprast*, (3) *crn* – *mastiljav*: tu *crnu* boju upotrebljavaju ljudi – tu *masti-*

⁶ Ovdje nisu uračunata 39 primjera iz jedne pripovijetke koja se pripremala za unošenje u Sr u vrijeme pisanja ovoga rada.

ljavu boju upotrebljavaju ljudi, (4) *crn* – *mrk*: koštani oklop sastoji od podijeljenih slobodnih koštanih ljuštura *crne* boje – koštani oklop se sastoji od podijeljenih slobodnih koštanih ljuštura *mrke* boje, tamnosivi ili *crni* gušteri – tamnosivi ili *mrki* gušteri, leđa i krila su *tamne* boje – leđa i krila su *tamnomrke* boje, (5) *crn* – *riđ*: *crnoga* konja – *riđeg* konja, (6) *crn* – *tamni*: *crni* pas – *tamni* pas, (7) *crn* – *tamnokos*: bio je ljepotan *crne* kose – bio je *tamnokos*, (8) *crn* – *tamnomrk*: leđa i krila su *tamne*, gotovo *crne* boje – leđa i krila su *tamnomrke* boje, (9) *crn* – *zlo*–: *crna sreća* – *zlosrećnica*. Prema relativnim vrijednostima raspored je sljedeći: Hr 0,0374%, Sr 0,0309%, Bs 0,0166%. Parna distanca izgleda ovako: Bs-Hr 0,0208%, Bs-Sr 0,0143%, Hr-Sr 0,0065%. Međujezička procenatana vrijednost glasi 0,0283%.

Poveću distancu između dva jezika pravi veznik *nego* – 445 (Hr 1.674, Sr 1.229, Bs 572). Osnovni razlog tome je šira upotreba u Sr veznika *već* (380 primjera više nego u Hr: Sr 1.883, Hr 1.523, Bs 495), npr. uopće nije okus, *nego* miris – nije *uopšte* ukus, *već* miris, sipa nije riba *nego* mekušac – sipa nije riba, *već* mekušac, što pridonosi ne samo popravljaju uvjeta u akvariju *nego* i ispravljanju peraja u ribice – koje doprinosi ne samo popravljaju uslova u akvarijumu *već* i ispravljanju peraja u ribice, kitovi nisu samo najveće životinje, *nego* imaju i visoko razvijene psihičke sposobnosti – kitovi su ne samo najveće životinje *uopšte*, *već* imaju i visoko razvijene psihičke sposobnosti, Indijanci jedu ne samo svježe *nego* i ono osušeno na suncu – Indijanci ne jedu samo svježe, *već* i osušeno na suncu, te životinje nisu imale noge, *nego* peraje – te životinje nisu imale noge *već* peraja, to nije blago strujanje zraka, *nego* prilično snažno kretanje – to nije blago strujanje vazduha, *već* prilično snažno kretanje, udaljenost se ne mjeri u kilometrima, *nego* u stupnjevima – udaljenost ne meri se u kilometrima *već* stepenima, ona nije otkrila pustinju ispresjecanu kanalima, *nego* tisuće kratera – ona je otkrila ne pustinju ispresecanu kanalima, *već* hiljade kratera. Spoju *prije nego* može odgovarati *prije no*: *prije nego* što bi se zvijezda opet pojavila – pre no što bi se zvezda opet pojavila. U odnosu na broj riječi u korpusu svakog jezika pojedinačno veznik *nego* je najčešći u Hr (0,1209%), slijedi Bs (0,1115%) i Sr (0,0899%). Najveću parnu razliku ispoljava Hr-Sr (0,031%), najmanju Bs-Hr (0,0094%), dok Bs-Sr zauzima srednju poziciju (0,0216%). Prosječna međujezička korelacija iznosi 0,1074%.

Prilično rastojanje između Hr i Sr zapaža se u upotrebi priloga *posve* – 395 (Hr 399, Sr 4, Bs 66; dakle u Sr ga nalazimo samo četiri puta). Njegove relativne vrijednosti su sljedeće: Hr 0,0288%, Bs 0,0129%, Sr 0,0003%. Najveća razlika postoji između Hr i Sr (0,0285%), slijedi Bs-Hr (0,0159%) i Bs-Sr (0,0126%). Srednji procentualni odnos triju jezika je 0,0140%. Umjesto ovog priloga u Sr dolaze druge riječi i izrazi tipa (1) *skoro*: pjeskovito dno u koje se riba gotovo *posve* ukopa – peskovito dno u koje se riba *skoro* ukopa, (2) *čisto*: pravi razlog je *posve* praktične prirode – pravi razlog je *čisto* praktične prirode, (3) *do kraja*: moja duša nije mogla *posve* napustiti tijelo – moja duša nije mogla *do kraja* da napusti moje telo, (4) *gotovo*: on *posve* otvoreno krene pre-

ma postaji – on se *gotovo* otvoreno uputi ka stanici, **(5) naročiti**: zaključio sam da su planirani *posve* obični užici – zaključio sam da su bila u planu *naročita* uživanja, **(6) naročito**: ne želi reći kako je on u *posve* naročitoj mjeri bio nesrećan – nije rečeno da je bio *naročito* nesrećan, **(7) odjednom**: [ona] je *posve* iznenada iz najdublje ozbiljnosti znala prijeći u najšaljiviju veselost – [ona] je *odjednom* iz najveće ozbiljnosti mogla da pređe u lakrdijašku veselost, **(8) odlično**: vjerovao sam kako *posve* dobro znam što je ljubav – verovao sam da *odlično* znam šta je ljubav, **(9) potpuno**: *posve* samostalno – *potpuno* samostalno, rast *posve* prestaje – raste *potpuno* prestaje, bili bismo *posve* nepomični – bili bismo *potpuno* nepomični, druge su *posve* bezopasne – druge su *potpuno* bezopasne, zvučni izvor šalje valove u *posve* jednakim intervalima – zvučni izvor šalje talase u *potpuno* istim intervalima, svemir je *posve* tih – svemir je *potpuno* tih, **(10) prosto**: ima ih toliko da na trenutke *posve* zaklone nebo – ima ih toliko da na momente *prosto* zaklone nebo, **(11) samo još**: a sad samo preostaje da izvedemo *posve* mali, veseli obred – a sada treba da obavimo *samo još* jednu malu, veselu ceremoniju, **(12) sasvim**: površina izdanka *posve* je glatka – površina izdanka je *sasvim* glatka, te ovaj postane *posve* nemoćan – te ovaj postane *sasvim* nemoćan, *posve* je razumljivo – *sasvim* je razumljivo, **(13) sav**: gotovo je *posve* sastavljen od čistog vapnenca – gotovo je *sav* od čistog krečnjaka, **(14) savršeno**: bogomoljka se može vidjeti kako *posve* nepokretno stoji na vlati trave – bogomoljka se može videti kako *savršeno* nepokretno stoji na vlati trave, **(15) sigurno**: možda imate *posve* pravo – vi ste *sigurno* u pravu, **(16) skoro**: izgovorila je opet *posve* tiho – izgovorila je opet *skoro* nečujno, gotovo *posve* prazna – *skoro* sasvim prazna, **(17) u celosti**: moguće je da moj duhovni život možda i nije *posve* shvaćala – možda ona ne bi bila kadra da u *celosti* shvati moj duhovni život, **(18) u potpunosti**: ali su zato unutarnji dijelovi drveta ostali *posve* očuvani – ali su zato unutrašnji delovi drveta ostali u *potpunosti* sačuvani, jer su im vanjski dijelovi brodskih korita bili *posve* prekriveni loparima – jer su im spoljni delovi brodskih korita bili u *potpunosti* prekriveni, sve dok se površina matice *posve* ne pokrije slojem bakra – dok se površina zavrtanja u *potpunosti* ne pokrije slojem bakra, **(19) uopšte**: Anuška je ovdje *posve* nevažna – Anuška *uopšte* nije važna, **(20) upravo**: u kojem sam pisala *posve* suprotno – u kojem sam napisala *upravo* suprotno, ispružih ruku, ne bih li uzeo nožicu što me činila *posve* zaljubljenim – pružio sam ruku da uzmem nožicu, u koju sam se *upravo* zaljubio, **(21) veoma**: gledala me na silu i nastavljala *posve* hladnim glasom – pogledala me oštro i nastavila *veoma* hladnim glasom, s *posve* mladim djevojkama – sa *veoma* mladim devojkama, **(22) vrlo**: smijao se *posve* prepredeno – smeškao se *vrlo* prepredeno, **(23) posve uobičajeno** – *normalna stvar*: po nekoliko padova tijekom vožnje bilo je *posve* uobičajeno – po nekoliko padova tokom vožnje bila je *normalna stvar*. U nekim slučajevima u Sr izostaje ekvivalent ovom prilogu: bio sam *posve* ispunjen nadom – bio sam preplavljen nadom, *posve* zaboravljajući – da zaboravim, mozak mu je *posve* stao – mozak je prestao da mu radi, *posve* se zbunila – pomela se, otrov se *posve* izgubio – otrova nije bilo, reče ona *posve* majčinski –

reče ona materinski, nisam na sve to mogao *posve* slobodno i vedro uzvraćati – na sve to nisam mogao da odgovorim slobodno, to je *posve* lijepa zbirka slika – lep je to kabinet slika, rub ribnjaka *posve* je zarastao u lokvanj – ivice ribnjaka bile su zarasle u lokvanj, da započne nešto *posve* novo – da započne nešto novo, što je *posve* prirodno – i to je prirodno, uokolo je bilo *posve* mračno – pala je noć.

Prilog *poput* pravi distancu između Sr i Hr od 307 primjera (Hr 557, Sr 250, Bs 171). Njegove relativne vrijednosti su sljedeće: Hr 0,0402, Bs 0,0333%, Sr 0,0183%. Parna distanca izgleda ovako: Hr-Sr 0,219%, Bs-Sr 0,015%, Bs-Hr 0,0069%. Trojezička srednja vrijednost iznosi 0,0306%. U Sr prilogu *poput* najčešće odgovara (1) *kao*: *poput* munje – *kao* munja gmižu ili pužu, *poput* guštera – gamižu ili puže *kao* što su gušteri, vrane ne moraju migrirati *poput* drugih ptica – vrane nemaju nikakve potrebe *kao* druge ptice da migriraju, majušni *poput* vrapca – majušni *kao* vrabac, torbari, *poput* klokana, imaju jednu vreću – torbari, *kao* što su kenguri, imaju jednu kesu, ugljen postaje *poput* tijesta – ugalj postaje *kao* testo, (2) *u vidu*: treperi *poput* vatrometa boja – treperi *u vidu* vatrometa boja, (3) *koliko*: aneroid nije točan *poput* živina barometra – aneroid nije tačan *koliko* živin barometar, (4) *nalik*: ljuške leže jedna preko druge, *poput* crijepova na krovu – ljuške leže jedna preko druge, *nalik* na crepove na krovu. Ponekad postoji nulti ekvivalent: otuda imamo prezimena *poput* Kovačević – otuda imamo prezimena Kovačević, Pandurović. S druge strane, prilog *kao* je frekventiji u Sr (Sr 5561, Hr 4.978, Bs 2087).

U 264 slučajeva u Hr se koristi prijedlog *prema* (Hr 1.427, Sr 1.163, Bs 450), a u Sr neka druga riječ. Najčešće je to prijedlog *ka* (koji je takođe češći u Hr – 667; Sr ima 559, a Bs 112): kroz jednjak *prema* želucu – kroz jednjak *ka* želucu, on kreće *prema* leđnoj moždini – on kreće *ka* kičmenoj moždini, na taj se način voda stalno penje *prema* vrhu – na ovaj način se voda stalno penje *ka* vrhu, oni kreću *prema* sjevernijim krajevima – oni kreću *ka* severnijim krajevima, primljene poruke usmjerava *prema* mozgu – primljene poruke usmerava *ka* mozgu, brzo i neprekidno prenose sluz *prema* ždrijelu – brzo i neprekidno prenose sluz *ka* ždrelu, na putu *prema* plućima – na putu *ka* plućima. Spoj *prema* dolje, *prema* gore, *prema* naprijed ima ponekad u Sr ekvivalent *naniže*, *naviše*, *napred*: sila teža povlači je *prema* dolje – sila Zemljine teže je povlači *naniže*, zrak brzo prolazi *prema* dolje – vazduh brzo prolazi *naniže*, ruka se drži opušteno s palcem okrenutim *prema* gore – ruka se drži opušteno sa palcem okrenutim *naviše*, ta je surlica savijena *prema* gore – ta surlica savijena je *naviše*, povuče ih *prema* gore – povuče ga *naviše*, ako automobilom krenemo *prema* naprijed – ako krenemo automobilom *napred*, jer je svaki pokušaj savijanja *prema* naprijed popraćen snažnom boli – jer je svaki pokušaj savijanja *napred* praćen jakim bolom. Ponekad par čine (1) *prema* – *u*: jedna podjela mirisa dijele ih *prema* četiri osnovne kvalitete – jedna podjela mirisa deli ih *u* četiri osnovna kvaliteta, (2) *prema* – *po*: pojmovi uskladišteni *prema* određenom redu – pojmovi uskladišteni *po* određenom redu, (3) *prema* – *na osnovu*: mogu već u

ranom djetinjstvu naučiti razlikovati ove dvije boje *prema* nijansama – mogu već u ranom detinjstvu naučiti da razlikuju ove dve boje *na osnovu* nijansi, (4) *prema* – ø [bez prijedloga]: unutrašnja strana bubnjića okrenuta je *prema* šupljini srednjeg uha – unutrašnja strana bubne opne okrenuta je šupljini srednjeg uha. Prema broju riječi u korpusu svakog jezika pojedinačno prijedlog *prema* ima sljedeće vrijednosti: Hr 0,1031%, Bs 0,0877%, Sr 0,085%. Najveća distanca postoji između Bs i Sr (0,0027%) slijedi Hr-Sr (0,0181%) i Bs-Hr (0,0154%). Međujezički prosječan odnos glasi 0,0919%.

Postoje nepodudarnosti u riječima sa refleksom jata. Razlika u upotrebi glagola *vidljjeti* (Hr 1.898, Sr 1.364, Bs 785) ispoljava se u sljedećem. Prvo, u Hr se ne susreću ekavski oblici, koji su karakteristični za Sr (*videli* 156, *videla* 116, *videlo* 65, *videh* 37, *videše* 10, *videsmo* 2). Drugo, u Sr se ne pojavljuju ijekavski oblici, karakteristični za Hr (*vidjeli* 376, *vidjela* 186, *vidjeli* 172, *vidjelo* 72, *vidjeh* 12, *vidjesmo* 5, *vidje* 2, *vidješe* 1). Treće, mnogo više ima ijekavskih, nego ekavskih likova (826 : 386). Sve to utiče da distance između Hr i Sr iznosi 534 primjera. Prema odnosu relativnih vrijednosti ekavskih i ijekavskih oblika zajedno razlika između Bs i Hr je 0,0159%, Bs i Sr 0,0533, Hr i Sr 0,0374%. Međujezička korelacije za *videti* je 33,3333%, a za *vidjeti* 66,6667%. Ovdje treba imati u vidu činjenicu da se u Sr nalaze ekavski tekstovi, ali srpski jezik je također ijekavski (u BiH, Crnoj Gori, Hrvatskoj i u manjem dijelu Srbije).⁷ Do slične nepodudarnosti dolazi u leksemi *vrlijleme* (Hr 1.866, Sr 1.818, Bs 515), s tim što se u Sr pojavljuje 12 ijekavskih oblika *vrijeme*, koji u Hr stoje na prvom mjestu sa 1.213 upotreba, dok ekavski lik *vreme* nalazimo samo u Sr (1.201). Još jedna leksema spada u ovu kategoriju – to je *rljleč* (Hr 1.078, Sr 976, Bs 277). U Sr nalaze se njena tri ijekavska oblika: *riječi* (6), *riječ* (4), *riječima* (4). U Hr su, naravno, mnogo frekventniji ijekavizmi *riječi* (593), *riječ* (293), *riječima* (165), *riječju* (21). U Hr i Sr više ima ijekavskih nego ekavskih likova (1.086 : 968).

Što se tiče priloga *opet*, najveći broj nepodudarnih primjera (Hr 613, Sr 359, Bs 206) dolazi zbog toga što se umjesto njega u Sr koristi (1) *ponovo*: ići ćete *opet* u Veneciju – *ponovo* ćete ići u Veneciju, *opet* pomislih – *ponovo* pomislih, zato što ga je *opet* pustilo – što ga je *ponovo* pustilo, gdje je *opet* mogu vidjeti – gde bih mogao *ponovo* da je vidim, možda bih mogao *opet* poslati čovjekom – možda sam *ponovo* mogao da postanem čovek, hoću li je *opet* vidjeti – da li ću je *ponovo* videti, i već sam *opet* spavao – i već sam *ponovo* spavao, uto se *opet* pojavila Hermina – uto se Hermina *ponovo* pojavi, (2) *kao i obično*: od bijesa sam *opet* ogrebao vječno isto mjesto na bradi – razjaren, ogrebao sam se po bradi *kao i obično* na istom mestu, (3) *uskoro*: već sam pomišljao kako će mi možda brzo *opet* trebati – pomislio sam da će mi možda

⁷ Nažalost, malo ima srpskih ijekavskih tekstova sa paralelnom hrvatskom i/li bosanskom/bošnjačkom verzijom.

uskoro zatrebati. Prema relativnim vrijednostima redosljed je sljedeći: Hr 0,0443%, Bs 0,0402%, Sr 0,0262%. Parovi jezika pokazuju sljedeću razliku: Hr-Sr 0,0181%, Bs-Hr 0,0041%, Bs-Sr % 0,014. Prosječan odnos triju jezika je 0,0369%.

Kada je u pitanju druga frekventna leksika, nepodudarnost se zapaža u korišćenju priloga *kako* (o čemu smo već nešto govorili): Hr 4.121 – Sr 2.841 – Bs 1.492. Jedan od razloga za njegovu jaču upotrebu u Hr u odnosu na Sr leži u spoju *kako* + *bi*, *bismo*, *biste* (Hr 585, Sr 290) i sl. Glagol *moći* je češći u Hr nego u Sr (5.612 : 5.491), pri čemu u Hr ima više oblika *mogu*, *možeš*, *možete*, *mogao*, *moglo*, *mogli*. Razlog za razliku u upotrebi prisvojne zamjenice *svoj* (Hr 3.414, Sr 3.142) leži u činjenici što se neki oblici pojavljuju samo u Hr: to su *svojem* (67), *svojega* (36), *svojemu* (21), *svojima* (12). Osim toga, pojedini oblici su više zastupljeni u Hr: *svoje* (1.345 : 1.319), *svojim* (772 : 724), *svoj* (716 : 660), *svojih* (318 : 304), *svoja* (115 : 112). Još se neke lekseme više koriste u Hr, npr. veznici *ili* (u Hr 4.120, u Sr 4.045) i *ali* (Hr 3.290, Sr 3.245), prijedlog *iz/a* (Hr 4.346, Sr 4.208). U sva tri jezika frekventnije je *iz* nego *iza* (Bs 1.440 : 159, Hr 3.860 : 486, Sr 3.743 : 465). U upotrebi *misлити* (Hr 964, Sr 826, Bs 290) leksička distanca između Hr i Sr iznosi 138 primjera. Primjetna je nejednaka upotreba infinitiva (104 : 32). Kao što smo već naveli, konstrukcija *da* + prezent je češća u Sr, a konstrukcija sa infinitivom u Hr. Zapaža se veća zastupljenost u Hr oblika *mislio* (159 : 99). U korišćenju glagola *početi* (Hr 692, Sr 631, Bs 178) vidljiva je pojačana frekvencija u Hr lika *počela* (194 : 151, distanca iznosi 43), *počeli* (168 : 145, distanca 23). Od 102 pojavnica glagola *postati* (Hr 667, Sr 565, Bs 207) veliki dio otpada na oblik *postalo* (115 : 52, distanca 63) i infinitiv *postati* (111 : 73, distanca 38).

5. Postoje niz drugih leksema koje su tipične samo za Sr ili samo za Hr, recimo **(1)** *takođe* za Sr (Hr 4 : Sr 467, Bs 9), *također* za Hr (Hr 508 : Sr 4, Bs 152): mlečni zubi se *takođe* zamenjuju stalnim – mliječni se zubi *također* zamjenjuju trajnim, ona se *takođe* neće zgrušati – ona se *također* neće zgrušati, voda se *takođe* može smatrati hranom – voda se *također* može smatrati hranom, **(2)** *zaista* za Sr (Hr 179 : Sr 340, Bs), *doista* za Hr (Hr 181 : Sr 6, Bs 25): možemo da osetimo i izrazimo ono što *zaista* želimo – možemo osjetiti i izraziti ono što *doista* želimo, neke vrste žive *zaista* po celom svetu – neke vrste žive *doista* po cijelom svijetu, da li zmije *zaista* nemaju noge – zar zmije *doista* nemaju noge, **(3)** *tko* za Hr (Hr 564 : Sr 0, Bs 5), *ko* za Sr (Hr 47 : Sr 658, Bs 244), Bs 721): genijem se naziva onaj *ko* ima izuzetno veliku inteligenciju – genijalcem se smatra onaj *tko* ima izuzetno visoku inteligenciju, pitanje je *ko* je prvi ukrotio konja – pitanje je *tko* je prvi ukrotio konja, na osnovu toga se znalo *ko* je pošiljalac pisma – na temelju toga se znalo *tko* je pošiljalac pisma, **(4)** *veoma* za Sr (Hr 427, Sr 911, Bs 112), *vrlo* za Hr (Hr 832, Sr 370, Bs 171): čovek ima *veoma* složen organizam – čovjek ima *vrlo* složen organizam, neke stvari su *veoma* zanimljive – neke stvari *vrlo* su zanimljive, on je *veoma* slabo razvijen on je on *vrlo* slabo razvijen.

6. Razlika između Sr i Hr ispoljava se i u upotrebi fakultativnog vokala *a* u riječima tipa *uz(a)*, *k(a)*, *kad(a)*, *tad(a)*. Distanca u upotrebi prijedloga *uz(a)* između Hr i Sr iznosi 295 primjera (Hr 906, Sr 611, Bs 298). Ona najviše dolazi do izražaja zbog toga što se u Sr umjesto *uz/a* koristi (1) *za*: snovi su uglavnom vezani *uz* naše osjećaje – snovi su uglavnom vezani *za* naša osjećanja, vrlo je često vezan *uz* ono što smo prethodnog dana doživjeli – vrlo često je vezan *za* ono što smo prethodnog dana doživeli, velik broj zabluda vezanih *uz* gljive – veliki broj zabluda koje su vezane *za* pečurke, postoji puno zabluda vezanih *uz* gljive – *za* pečurke su vezana i druga verovanja, postoji mnogo vjerovanja vezanih *uz* dugu – postoji mnogo verovanja vezanih *za* dugu, procesi raspadanja, vezani *uz* prisutnost vode – procesi raspadanja, koji su vezani *za* prisustvo vode, teorija ne objašnjava sve pojave vezane *uz* svjetlost – teorija ne objašnjava sve pojave vezane *za* svjetlost. Vrlo često umesto spoja *uz pomoć* stoji u Sr (2) *pomoću*: znanstvenici *uz pomoć* zvijezda mogu točno izmjeriti to vrijeme – naučnici, *pomoću* zvezda, mogu tačno da izmere to vreme, *uz pomoć* kompasa – *pomoću* kompasa, *uz pomoć* organskih kiselina – *pomoću* organskih kiselina, cijedili su *uz pomoć* prostirki i krpa – cedili su *pomoću* prostirki i krpa, *uz pomoć* preciznih instrumenata – *pomoću* preciznih instrumenata, *uz pomoć* pare – *pomoću* pare, *uz pomoć* kontaktnoga tiska – *pomoću* kontaktnog tiska, elektroni se oslobađaju *uz pomoć* svjetlosti – elektroni se oslobađaju *pomoću* svetlosti, bio je to prvi tunel probijen *uz pomoć* eksploziva – bio je to prvi tunel probijen *pomoću* eksploziva, vještina kretanja po snijegu *uz pomoć* skija – veština kretanja po snegu *pomoću* skija. Postoji još jedna osobenost: umjesto *za* u Sr se upotrebljava (3) *pored*: jer je, *uz* ostalo, i lakše probavljivo od kravljega mlijeka – jer je *pored* ostaloga i lakše za varenje od kravljeg mleka, *uz* ove suvremene metode – *pored* ovih savremenih metoda, *uza* svu moć što ju je imao – *pored* sve moći koju je posedovao, ali se i *uz* to papir mora sušiti – ali, i *pored* toga, hartija mora da se suši, a *uz* njega – a *pored* njega. Rjeđe se pojavljuje (4) *sa*: mužjak se redovito vezuje *uz* više ženki – mužjak se redovno povezuje *sa* više ženki. Prema relativnim vrijednostima *uz* se najviše koristi u Bs (92,953), slijedi Sr (90,18%) i Hr 89,8455%). Prosječna razlika između parova jezika iznosi: Bs-Hr 3,1075%, Bs-Sr 2,773%, Hr-Sr 0,3345%. Srednja vrijednost međujezičkih odnosa glasi 90,9928%. Što se tiče oblika *uza*, redoslijed je sljedeći: Hr 10,1545%, Sr 9,82%, Bs 7,0469%; parne razlike imaju ove vrijednosti: Bs-Hr 3,1076%, Bs-Sr 2,7731%, Hr-Sr 0,3345%, prosječna trojezička korelacija iznosi 9,0071%. Oblik *ka* se znatno više susreće u Sr (Hr 63 : Sr 458, Bs 70), a *k* u Hr (Hr 604 : Sr 101, Bs 42). Up.: pa joj se leđa spuštaju od vrata *ka* repu – a joj se leđa spuštaju od vrata *k* repu, talasi jurnu *ka* obali – valovi jurnu *k* obali, on kreće *ka* kičmenoj moždini – on kreće *prema* leđnoj moždini, oni kreću *ka* severnijim krajevima – oni kreću *prema* sjevernijim krajevima. Riječ *kada* je češća u Sr (Hr 631 : Sr 1.985, Bs 258), a *kad* u Hr (Hr 2.497 : Sr 1.190), npr.: neke ribe „grizu“ samo *kada* na udicu zakačite komadić tela neke druge ribe – neke ribe „grizu“ samo *kad* na udicu zakačite komadić tijela neke druge ribe, podsećaju na najmanje vrste rakova i račića

kada se izlegu – podsjećaju na najmanje vrste rakova i račića *kad* se izlegu, *kada* njima mašu – *kad* njima mašu. S druge strane *tada* se znatno više upotrebljava i u Hr i u Sr (odnos *tada* i *tad* je u Hr 487 : 31, u Sr 431 : 17, u Bs 104 : 9).

7. U nekim slučajevima u jednom od jezika uopšte se ne pojavljuje određena riječ, npr. takva je leksema *uopšte*, koju ne nalazimo u Hr (Hr 0 : Sr 512, Bs 54), i *uopće*, koju se ne susreće u Sr (Hr 418 : Sr 0, Bs 51). Up.: organizmi niže vrste *uopšte* nemaju mozak – organizmi niže vrste *uopće* nemaju mozak, to je grupa riba koja *uopšte* ne podseća na ribe – to je skupina riba koja *uopće* ne podsjeća na ribe, što se *uopšte* ne isplati – što se *uopće* ne isplati. Zbog toga relativna distanca između Hr i Sr u upotrebi *uošte* i *uopće* iznosi 100%. U paru Bs-Hr odnos je 51,4286%, a u paru Bs-Sr 47,5714%.

8. Naše istraživanje pokazalo je da razlike u prvih 200 najčešćih leksema manjim dijelom imaju karakter međujezičkih sistemskih nepodudarnosti i da uglavnom dolaze zbog različitog/specifičnog izbora sinonima i varijanata jedne riječi. Analiza ukazuje na to da je neophodno razlikovati međujezičke semantičke difereme i frekvencijske difereme. U prve spadaju formalne identeme koje imaju različito značenje u B, K i/li S, a u druge lekseme koje se razlikuju samo u broju upotreba. U jednim slučajevima radi se o semantičkim identemama i frekvencijskim diferemama. Ovdje spadaju parovi *i* – *pa*, *nego* – *već*, *kako* – *da*, *o* – *od*, *ovaj* – *taj*, *vrlo* – *veoma*, *koji* – *što*, *zato* – *jer*. Ukoliko se kvantitativne razlike uzimaju kao kvalitativne razlike, dobijaju se pseudodifereme (lažne difereme), budući da takve riječi postoje u sva tri jezika sa istim značenjem, ali različitim stepenom upotrebe. U drugim slučajevima riječ je o frekvencijskim diferemama varijantskog tipa, u kojima značenje ostaje, ali se mijenja forma dodavanjem ili oduzimanjem jednog znaka. U istraživanom materijalu takvu modifikaciju daje, recimo, fakultativno **a** u parovima tipa *kada* – *kad*, *s* – *sa*, *iz* – *iza*, *uz* – *uza*, *što* – *šta*, *sad* – *sada*. Ovdje se, dakle, ne radi o semantičkim diferemama (takve riječi imaju isto značenje u sva tri jezika). Lekseme sa minimalnom formalnom varijacijom tipa *takođe* – *također*, *uopšte* – *uopće*, *ko* – *tko*, *netko* – *neko*, *nitko* – *nitko* nazvali bismo formalno-frekvencijskim diferemama, jer polarizuju Hr i Sr i svojom formom i svojom učestalošću. U trećim slučajevima do nepodudarnosti dolazi zbog razlike u izboru riječi iz određenog sinonimskog niza (izboru koji nije izazvan/uslovljen/predodređen međujezičkim razlikama) tipa *kazati* – *reći*, *ako* – *ukoliko*, što se može desiti u okviru svakog od jezika, u dvočlanoj korelaciji (Bs-Hr, Bs-Sr, Hr-Sr) i tročlanom odnosu (Bs-Hr-Sr).

Analiza pokazuje da u grupi 200 najfrekventnijih riječi jezika **A** nema lekseme koja bi bila nepoznata i nerazumljiva prosječnom govorniku/govornicima jezika **B** ili **C** te da je prag semantičnog prepoznavanja 100%, odnosno da je razumljivost potpuna.

9. Svaki jezički par ima specifičnosti u visini relativnih vrijednosti. Ako se riječi sa refleksom jata ne uzimaju u obzir zbog dvostruke prirode srpskog jezika (ekavsko-ijekavske), dobijaju se sljedećih deset riječi koje prave najveću razliku između Bs, Hr i Sr. U paru Hr-Sr to su *da* (1,0096%), *se* (0,5932%), *bitiljesam* (0,3780%), *s* (0,3218%), *on* (0,2026%), *sa* (0,13708%), *ja* (0,1339%), *i* (0,1320%), *u* (0,0997%), *reći* (0,0779%), u Bs-Sr *da* (0,7739%), *se* (0,4488%), *niko* (0,3029%), *s* (0,2381%), *on* (0,2023%), *sa* (0,1530%), *i* (0,1320%), *nego* (0,1191%), *bitiljesam* (0,1151%), *pod* (0,1103%), a u Bs-Hr *bitiljesam* (0,4931%), *niko* (0,3115%), *da* (0,2357%), *se* (0,1444%), *kada* (0,1286%), *pod* (0,1236%), *nego* (0,1069%), *šta* (0,0928%), *nekoliko* (0,0899%), *postati* (0,0843%). Kao što se vidi, u pojedinim parovima nema leksema iz drugih parova: u Hr-Sr *niko*, *nego*, *pod* (iz Bs-Sr, Bs-Hr), *kada*, *šta*, *nekoliko*, *poslati* (iz Bs-Hr), u Bs-Sr *ja* (iz Hr-Sr, Bs-Hr), *u* (iz Hr-Sr), u Bs-Hr *s*, *on*, *sa*, *i*, *u*, *reći* (iz Hr-Sr), *s*, *on*, *sa*, *i* (iz Bs-Sr). Prijedlog *u* pravi najveću razliku između između Hr i Sr (0,0997%) i stoji na 12. mjestu, a između Bs i Hr vlada potpuna podudarnost pa stoga ova riječ zauzima dno tabele, zajedno sa drugim leksemama sa nultum vrijednošću. U parovima Hr-Sr i Bs-Sr jedne te iste riječi sa maksimalnom frekvencijskom diferencijacijom stoje na prvoj, drugoj, četvrtoj, petoj i šestoj poziciji: na prvoj *da*, na drugoj *se*, na četvrtoj *s*, na petoj *on*, na šestoj *sa*. U paru Bs-Hr najveće diference su *bitiljesam* (u Hr-Sr dolazi na trećem mjestu, a u Bs-Sr na devetom) i *niko*. U Bs-Hr *da* se nalazi na trećoj poziciji. Iz ove analize dolazimo do zaključka da je najharmonični odnos diferencija u paru Hr-Sr i Bs-Sr, dok je vidljiva disharmonija Bs-Hr u odnosu na Hr-Sr i Bs-Sr. Različito su zastupljeni parovi sa varijantskim oblicima riječi istog značenja. Tako se u Hr-Sr *što* i *šta* nalaze jedan kraj drugog na 23. i 24. poziciji (0,0690% i 0,689%), u Bs-Sr *što* je tek na 32. mjestu (0,687%), a *šta* na 86 (0,2387%), dok je u Bs-Hr distanca još veća: *šta* stoji na 13. mjestu (0,0928%), a *što* tek na 160 (0,0003%). U Hr-Sr *s* je na 6. a *sa* na 8. mjestu (0,3118% : 0,1371%), u Bs-Sr *s* zauzima 6. poziciju, a *sa* 11 (0,2381% : 0, 0,1530%), dok je u Bs-Sr *s* na 16. mjestu, a *sa* tek na 78 (0,0837% : 0,01592%). Prilozi *veoma* – *vrlo* su približno iste diference u paru Hr-Sr (*veoma* 61. mjesto sa 0,2362 – *vrlo* 82. mjesto sa 0,0139) i Bs-Hr (*veoma* 57. mjesto sa 0,2321 – *vrlo* 64. mjesto sa 0,02164%). U paru Bs-Sr *vrlo* je veća diferencija od *veoma* (prvi prilog se nalazi na 65. mjestu sa 0,0356%), koji ima nulte relativne vrijednosti i stoga se nalazi na dnu tabele. U Hr-Sr *takođe* i *također* stoje na 74. i 76. mjestu (0,0166% : 0,0163%), u Bs-Sr *također* na 68 (0,0342%) a *takođe* na 136 (0,0666%), dok u Bs-Hr *također* dolazi na 22. poziciji (0,0508%) a *takođe* na 60 (0,2296%). Riječ *uopšte* više distancira Bs od Hr (67. mjesto (0,0207%) i Hr od Sr (73. mjesto sa 0,01658%) nego Bs od Sr (149. mjesto sa 0,00381%). S druge strane, *uopće* je u paru Bs-Hr na 32. mjestu (0,0397%), u Bs-Sr na 46. mjestu (0,0513%), a u Hr-Sr na 87. mjestu (0,0113%).

Analiza pokazuje da 150 najfrekventnijih riječi pokriva između 34,4% i 38,5% čitavog korpusa (prosječno 36,8%), s tim što je taj procenat najveći u Sr (38,5%), najmanji u BS (34,4%), a srednju poziciju zauzima Hr (37,6%).

10. Distanca između Bs, Hr i Sr može se odrediti i u formi euklidske razdaljine, koja predstavlja kvadratni korijen dobijen iz zbira kvadrata dvaju korpusa: $d = \text{SQRT}(d1*d1+d2*d2+d3*d3)$, gdje je SQRT kvadratni korijen, $d1$ razlika između relativnih vrijednosti riječi u Bs i Hr, $d2$ razlika relativnih vrijednosti između Bs i Sr, a $d3$ između Hr i Sr. U ovoj analizi dobili smo sljedeće rezultate. Najveću distancu između Bs, Hr i Sr pravi riječ *da*, koja ima koeficijent iznad 1 (1,2937), dok sve ostale lekseme znatno zaostaju. Na drugom mjestu nalazi se povratna riječ *se* (0,8720), slijedi *bitiljesam* (0,6319). Četvrto i peto mjesto zauzima ijekavsko/ekavska leksema *htjeti* (0,7578), *hteti* (0,6606). Par *s – sa* dolazi na 6. i 8. mjestu (0,4620 – 0,4089). Na sedmoj poziciji nalazi se *on* (0,4346). Na devetom i desetom mjestu stoji zamjenica *ja* i veznik *i* (0,3742 – 0,2980). U nekim slučajevima susjedne pozicije zauzimaju riječi sa refleksom jata (4. i 5. mjesto *htjeti/hteti*, 13. i 14. *vreme/vrijeme*). Ponekad veću međujezičku distancu pravi ekavski oblik (*čovjek* 11 – *čovjek* 59, *mesto* 27 – *mjesto* 29, *reč* 31 – *riječ* 36, *pre* 33 – *prije* 145, *gde* 34 – *gdje* 45, *uvek* 37 – *uvijek* 42, *živeti* 41 – *živjeti* 50), a ponekad ijekavski (*vidjeti* 13 – *videti* 19, *svijet* 20 – *svet/sveti* 26, *željeti* 39 – *želeti* 49). Izuzev prijedloga *prije* (145. pozicija) svi se ekavsko-ijekavski likovi nalaze u gornjem dijelu tabele (u prvih 60 riječi). U tom segmentu dolazi 22 ekavsko-ijekavska oblika, što čini 36,67% prvih 60 riječi. Pošto refleks jata ne razgraničava srpski jezik od druga dva jezika, jer je on ekavski i ijekavski, važno je utvrditi koje riječi bez refleksa jata najviše diferenciraju B, K i S. Njihov redosljed izgleda ovako: *bitiljesam*, *da*, *se*, *s*, *on*, *sa*, *ja*, *i*, *u*, *reći*, *na*, *ne*, *kako*, *što*, *šta*, *ili*, *sam*, *a*, *o*, *on/onaj*, *koji*, *ovaj*, *moj*, *od*, *tiltaj*, *nisam*, *jedan*, *kao*, *ali*, *sav*, *njegov*, *slikalti*, *za*, *ko*, *odgovoriti*, *veoma*. Neke od navedenih leksema dolaze u obliku dviju varijanti iste riječi i to (**a**) jedna za drugom sa istim koeficijentom (*što* 23. pozicija: *šta* 24) ili na vrlo malom odstojanju i sa približnim koeficijentom (*s* na 6. mjestu: 0,4620 – *sa* na 8. mjestu: 0,4089). Postoje parovi u kojima se parnjak nalazi u drugom dijelu tabele (od mjesta 60 pa nadalje). Tako *ko* zauzima 58. poziciju, a *tko* 63. Riječ *veoma* stoji na 61. mjesto, a *vrlo* se ne nalazi među prvim 60 (82. mjesto). Neke varijante iste lekseme imaju manju učestalost pa se nalaze ispod 60. mjesta : *kada* (65. mjesto) – *kad* (69), *sada* (101) – *sad* (110), *netko* (100) – *neko* (103), *iz* (159) – *iza* (167). Ako izostavimo riječi sa refleksom jata i riječi sa fakultativnim vokalom **a** (tipa *što – šta*, *kada – kad*), dobićemo spisak od 31 riječi (prema veličini koeficijenta) koje nemaju nikakav formalni parnjak, odnosno drugu formalnu varijantu i koje ne prave dvočlanu, već jednočlanu diferencijaciju: *bitiljesam*, *da*, *se*, *on*, *ja*, *i*, *u*, *reći*, *na*, *ne*, *kako*, *ili*, *sam*, *a*, *o*, *on/onaj*, *koji*, *ovaj*, *moj*, *od*, *tiltaj*, *nisam*, *jedan*, *kao*, *ali*, *sav*, *njegov*, *slikalti*, *za*, *odgovoriti*, *veoma*. Euklidski koeficijent prvih 60 riječi kreće se između 0,6319 (*biti*) i 0,0589 (*odgovoriti*). Riječi na poziciji između 61. i 120. imaju

raspon od 0,0580 do 0,0235 (*veoma – uz*), a od 121. do 150. on je između 0,0235 i 0,01124 (*ništa – kraj*).

11. Postoji još nekoliko načina utvrđivanja odnosa između upotrebe riječi u dva ili više korpusa. Jedan od njih ima naziv Log-likelihood (Log-likelihood-www). Njegova se suština može predstaviti na sljedeći način:

	Bs	Hr	Sr	Zbir
Frekvenicija riječi	a	b	c	a+b+c
Frekvencija ostalih riječi	d-a	f-b	g-c	d+f+g-a-b-c
Svega	d	f	g	d+f+g

Značenje **d** odgovara broju pojava u Bs, **f** u Hr, a **g** u Sr (značenja **N**). Vrijednosti **a**, **b** i **c** nazivaju se opservacionim značenjima (**O**). Očekivana značenja (**E**) izračunavaju se po formuli:

$$E_i = \frac{N_i \sum_i O_i}{\sum_i N_i}$$

U našem slučaju ($N_1 = d$, $N_2 = f$ i $N_3 = g$) ona glasi:

$$E_1 = d * (a+b+c) / (d+f+g)$$

$$E_2 = f * (a+b+c) / (d+f+g)$$

$$E_3 = g * (a+b+c) / (d+f+g)$$

$$-2 \ln \lambda = 2 \sum_i O_i \ln \left(\frac{O_i}{E_i} \right)$$

Značenje log-likelihood može se izračunati i na ovaj način:

što odgovara određivanju LL po sljedećoj formuli: $LL = 2 * (a * \log(a/E_1)) + (b * \log(b/E_2)) + (c * \log(c/E_3))$. Kada se sortira spisak riječi po LL, dobijaju se riječi sa najvećim koeficijentom LL, koje imaju maksimalnu razliku u relativnim vrijednostima triju korpusa. Riječi sa približno jednakom frekvencijom nalaze se na dnu spiska (više v. Rayson/Berridge/Francis 2004, Rayson/Garside 2000).

Izvršena analiza ovom metodom daje nešto drugačije rezultate od prethodnih. Najveći trojezički diferencijalni koeficijent imaju ijekavsko-ekavske riječi – od 26 diferema čak 22: *htjeti* (11.881), *hteti* (11.063) i *čovjek* (4.783). Slijedi *da* (3.928), *vreme* (3.143), *vidjeti* (2.919), *s* (2.767), *sa* (2.547), *vrijeme* (2.491), *videti* (2.374), *svetli* (1.848), *mesto* (1.841), *svijet* (1.700), *reč* (1.674), *uvek* (1.610), *gde* (1.589), *pre* (1.497), *živeti* (1.478), *mjesto* (1.405), *što* (1.363), *riječ* (1.363), *želeći* (1.293), *uvijek* (1.259), *gdje* (1.209), *željeti* (1.194), *živjeti* (1.166). Njihovu dominaciju jedino narušavaju *da* (4. mjesto), *s* (7), *sa* (8) i *što* (20). Ovaj metod pokazuje da se Bs, Hr i Sr najviše razlikuju u broju upotreba ekavskih i ijekavskih oblika, međutim, kako što smo već rekli, oni ne predstavljaju diferencijalo obilježje ni u parovima (Bs-Hr, Bs-Sr, Bs-Hr) ni u tročlanom odnosu (Bs-Hr-Sr). Stoga je važnije dobiti statistiku za leksiku bez

refleksa jata. Deset takvih najčešćih riječi su *da* (3.928), *s* (2.767), *sa* (2.547), *što* (1.363), *tko* (929), *se* (878), *uopšte* (735), *takođe* (717), *ko* (702), *također* (680), *uopće* (584). Ova metoda pokazuje dosta realnu sliku saodnosa u Gralis-Korpusu.

U daljoj analizi trebalo bi uporediti rezultate dobijene u svim navedenim načinima statističke obrade trojezičnog korpusa, kao i druge metode (koje u ovom radu zbog prostorne ograničenosti nismo mogli da spomenemo niti da razmotrimo) kako bi se utvrdilo za koji aspekt istraživanja podudarnosti, sličnosti i razlika između B, K i S one (metode) najviše odgovaraju. Takođe je svrshodno uporediti podatke iz Gralis-Korpusa sa podacima iz jednojezičkih korpusa. Važno je isto tako sučeljiti rezultate ove analize sa tumačenjima leksičkih razlika u srbistici, kroatistici i bošnjakistici. O svemu tome biće govora u posebnome radu.

Skraćenice

B – bosanski/bošnjački jezik
Bs – bosanski/bošnjački korpus
Hr – hrvatski korpus
K – hrvatski jezik
S – srpski jezik
Sr – srpski korpus

Literatura i izvori

- Gralis-Korpus: <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/0.Projektarium/Gralis-Korpus/korpus.html>
- Log-likelihood-www: Log-likelihood calculator. In: <http://ucrel.lancs.ac.uk/llwizard.html>
- Rayson/Berridge/Francis 2004: Rayson, P.; Berridge, D.; Francis, B. Extending the Cochran rule for the comparison of word frequencies between corpora. In: Purnelle G.; Fairon C.; Dister A. (Hg.). *Le poids des mots: Proceedings of the 7th International Conference on Statistical analysis of textual data* (JADT 2004). Louvain-la-Neuve, Belgium, March 10–12, 2004. Louvain-la-Neuve: Presses universitaires de Louvain. S. 926–936
- Rayson/Garside 2000: Rayson, P.; Garside, R. Comparing corpora using frequency profiling. In: *Proceedings of the workshop on Comparing Corpora, held in conjunction with the 38th annual meeting of the Association for Computational Linguistics* (ACL 2000). 1–8 October 2000. Hong Kong S. 1–6.

Branko Tošović

Die lexikalische Distanz zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen im Gralis-Korpus

Diese Analyse der lexikalischen Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen (B, K, S) anhand dreier textueller Versionen des Gralis-Korpus – der bosnischen/bosniakischen (Bs), kroatischen (Hr) und serbischen (Sr) – besteht aus zwei Teilen: Im ersten Teil erfolgt eine Analyse der Unterschiede hinsichtlich der absoluten (wie oft scheint ein bestimmtes Wort auf) und relativen Werte (prozentuelles Verhältnis zwischen Tokens und der Gesamtzahl an Wörtern im Korpus), wobei mithilfe von Beispielen Gründe für auftretende Unterschiede dargelegt werden. Im zweiten Teil kommen der Euklidische Abstand und Loglikelihood-Berechnungen zur Anwendung, indem sämtliche Korpuskorrelationen gezeigt und Schlussfolgerungen gezogen werden. Die Analyse absoluter Parameter dient dem Ziel einer Bestimmung der Häufigkeit jedes einzelnen Wortes – ungeachtet dessen, wie viele Lexeme die jeweilige sprachlichen Version des Korpus umfasst – und eines Vergleichs der untersuchten Sprachen. Mit der Analyse absoluter Parameter erfolgt die Erfassung der Frequenz jedes einzelnen Wortes in Bezug auf die Gesamtzahl an Wörtern in Bs, Hr und Sr, wobei sodann auf Basis der gewonnenen Resultate eine paarweise (Bs ↔ Hr, Bs ↔ Sr, Hr ↔ Sr) und eine dreigliedrige (Bs ↔ Hr ↔ Sr) Erhebung der Unterschiede zwischen den Sprachen vorgenommen wird. Aus der Analyse der zehn häufigsten Wörter können dabei folgende Schlussfolgerungen gezogen werden: (1) B, K und S stimmen größtenteils überein, (2) die Variation hinsichtlich der Reihenfolge der Lexeme ist minimal und (3) diese betrifft meist einen direkten Positionswechsel (dritter Platz wird zu zweitem, achter Platz wird zu erstem u. a.). Neben den Unterschieden in der Verwendung des Verbs *bitiljesam*, lässt sich auch eine Abweichung in Bezug auf die Frequenz des Verbs *ht(j)eti* erkennen, das in Sr seltener angetroffen wird (Hr 8.224, Sr 6.397). Eine deutliche Ungleichheit tritt bei der Verwendung der Präposition *s* und *sa* auf: Die erste Form überwiegt in Hr (*s* 7.672, *sa* 2.004) und Bs (*s* 2.099, *sa* 1.172), wogegen die zweite in Sr häufiger ist (*sa* 6.381, *s* 2.462). In der weiteren Analyse soll erhoben werden, worin die grundlegenden Unterschiede in der Verwendung der 100 häufigsten Wörter im Gralis-Korpus liegen.

Die Untersuchung zeigte, dass die Unterschiede bei den 200 häufigsten Lexemen nur zu einem kleineren Teil den Charakter von systematischen Verschiedenheiten besitzen und in erster Linie auf Grund einer unterschiedlichen/spezifischen Wahl von Synonymen und Varianten eines Wortes entstehen. Die Analyse weist auch darauf hin, dass unbedingt zwischen intersprachlichen semantischen Differenzen und Frequenzdifferenzen unterschieden werden muss. Erstere umfassen formale Identeme, die in B, K und/oder S über eine unterschiedliche Bedeutung verfügen, während die zweite Gruppe Lexeme beinhaltet, die sich nur hinsichtlich der Zahl ihrer Verwendung unterscheiden. In manchen Fällen trifft man auf semantische Identeme und Frequenzdifferenzen, wie etwa bei den Paaren *i – pa*, *nego – već*, *kako – da*, *o – od*, *ovaj – taj*, *vrlo – veoma*, *koji – što* und *zato – jer*. Werden quantitative Unterschiede als qualitative Unterschiede interpretiert, kommt es zur Entstehung von Pseudodifferenzen, wobei diese Wörter in allen Sprachen mit der gleichen Bedeutung angetroffen werden können, wenn auch mit unterschiedlicher Häufigkeit im Gebrauch. In anderen Fällen handelt es sich um Frequenzdifferenzen gleicher Bedeutung, die jedoch – durch Hinzufügen oder Entfernen

eines Zeichens – in unterschiedlichen Varianten auftreten können. Im untersuchten Material erfolgt eine derartige Modifikation etwa durch das bewegliche *a* und manifestiert sich in Paaren wie *kada* – *kad*, *s* – *sa*, *iz* – *iza*, *uz* – *uza*, *što* – *šta* und *sad* – *sada*, bei denen es sich somit nicht um semantische Differeme (Wörter mit gleicher Bedeutung in allen drei Sprachen) handelt. Lexeme mit minimaler formaler Varianz, z. B. *takođe* – *također*, *uopšte* – *uopće*, *ko* – *tko*, *netko* – *neko* und *nitko* – *nitko*, könnten als ausgeprägte formale Frequenzdiffereme bezeichnet werden, weil sie eine Totalopposition zwischen Hr und Sr bilden. In anderen Fällen wiederum kommt es zu Abweichungen auf Grund der Wahl eines bestimmten Wortes innerhalb einer synonymischen Reihe, wobei die Wahlentscheidung nicht durch Unterschiede zwischen den Sprachen bedingt ist. Dazu zählen Paare wie *kazati* – *reći* und *ako* – *ukoliko*. Hierbei muss es sich nicht zwangsläufig um ein Auftreten entweder in Bs oder in Hr oder Sr handeln, vielmehr sind auch paarige (Bs-Hr, Bs-Sr, Hr-Sr) und dreigliedrige (Bs-Hr-Sr) Verhältnisse möglich.

Die Analyse zeigte weiters, dass innerhalb der Gruppe der 200 häufigsten Wörter einer Sprache **A** keine Lexeme gefunden werden konnten, die durchschnittlich gebildeten Sprechenden der Sprache **B** oder **C** unbekannt oder unverständlich wären, sondern dass der Grad der semantischen Erkennung bei 100% lag bzw. die Verständlichkeit eine vollständige war. Gemäß den erhobenen Angaben machen die 150 häufigsten Wörter zwischen 34,4% und 38,5% des gesamten Korpus aus (im Durchschnitt 36,8%), wobei diese Zahl in Sr am höchsten (38,5%) und in Bs am niedrigsten (34,4%) ist, während Hr die mittlere Position einnimmt (37,6%).

Die Unterschiede zwischen Bs, Hr und Sr wurden auch mithilfe des Euklidischen Abstandes untersucht, wobei die Ergebnisse zeigen, dass die größte Distanz zwischen Bs, Hr und Sr im Falle des Wortes *da* besteht, das über einen Koeffizienten von über 1 verfügt (1,2937), der von keinem anderen Lexem auch nur annähernd erreicht wird. An zweiter Stelle befindet sich das Reflexivum *se* (0,8720), gefolgt von *bitiljesam* (0,6319). Die vierte und fünfte Position nehmen die ijekavische und die ekavische Form des Lexems *htjeti* (0,7578) und *hteti* (0,6606) ein, auf die das Paar *s* – *sa* an 6. und 8. Stelle folgt. Dazwischen liegt an der 7. Stelle *on* (0,4346), vor dem Pronomen *ja* und der Konjunktion *i* (0,3742 – 0,2980).

In der Arbeit wurde auch eine unter der Bezeichnung „Log-likelihood“ bekannte Methode zur Anwendung gebracht, die leicht abweichende Ergebnisse zeigte. Den größten dreisprachigen Differentialkoeffizienten bildeten dabei ijekavisch-ekavische Wörter, auf die von 26 Differemen insgesamt 22 entfallen: *htjeti* (11.881), *hteti* (11.063) und *čovjek* (4.783). Es folgen *da* (3.928), *vreme* (3.143), *vidjeti* (2.919), *s* (2.767), *sa* (2.547), *vrijeme* (2.491), *videti* (2.374), *svetli* (1.848), *mesto* (1.841), *svijet* (1.700), *reč* (1.674), *uvek* (1.610), *gde* (1.589), *pre* (1.497), *živeti* (1.478), *mjesto* (1.405), *što* (1.363), *riječ* (1.363), *želiti* (1.293), *uvijek* (1.259), *gdje* (1.209), *željeti* (1.194) und *živjeti* (1.166). Ihre Dominanz wird einzig von *da* (4. Stelle), *s* (7.), *sa* (8.) und *što* (20.) durchbrochen. Diese Methode zeigt, dass sich Bs, Hr und Sr am meisten hinsichtlich der Verwendung ekavischer und ijekavischer Formen unterscheiden, wobei jedoch dieser Umstand, wie bereits gesagt wurde, weder in paariger (Bs-Hr, BS-Sr, BS-Hr) noch in dreigliedriger (Bs-Hr-Sr) Beziehung ein differenzierendes Merkmal darstellt. Aus diesem Grunde ist es vorteilhaft, den Jat-Reflex bei Statistiken außer Acht zu lassen. Auf diese Weise erscheinen als häufigste Wörter *da* (3.928), *s* (2.767), *sa* (2.547), *što* (1.363), *tko* (929), *se* (878), *uopšte* (735), *takođe* (717), *ko* (702), *također*

(680) und *uopće* (584). Durch die Anwendung dieser Methode ergibt sich ein überaus reales Bild der Verhältnisse im Gralis-Korpus.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
der Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
+43/316/3802522
branko.tosovic@uni-graz.at
<http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/>

Prilog 1: Apsolutna i relativna učestalost, euklidska razdaljina

Br.	Riječ	Apsolutna frekvencija			Relativna frekvencija (u %)							Euklidova distanca
					Procentualna vrijednost			Srednja vrijednost	Parna (dvojezička) distanca			
		Bs	Hr	Sr	Bs	Hr	Sr	Bs-Hr-Sr	Bs-Hr	Bs-Sr	Hr-Sr	
1	da	8321	19193	32769	1,6219	1,3862	2,3958	1,8013	0,2357	0,7739	1,0096	1,2937
2	se	7763	29106	29462	1,5131	2,1021	2,1540	1,9231	0,5890	0,6409	0,0519	0,8720
3	htjeti	2305	8220	6	0,4493	0,5937	0,0004	0,3478	0,1444	0,4488	0,5932	0,7578
4	hteti	0	4	6391	0,0000	0,0003	0,4673	0,1559	0,0003	0,4673	0,4670	0,6606
5	bitiljesam	27809	81879	75712	5,4204	5,9135	5,5355	5,6231	0,4931	0,1151	0,3780	0,6319
6	s	2099	7672	2462	0,4091	0,5541	0,1800	0,3811	0,1450	0,2291	0,3741	0,4620
7	on	5561	19321	18968	1,0839	1,3954	1,3868	1,2887	0,3115	0,3029	0,0086	0,4346
8	sa	1172	2004	6381	0,2284	0,1447	0,4665	0,2799	0,0837	0,2381	0,3218	0,4090
9	ja	4556	8291	8998	0,8880	0,5988	0,6579	0,7149	0,2892	0,2301	0,0591	0,3743
10	i	14851	43449	41187	2,8947	3,1380	3,0113	3,0147	0,2433	0,1166	0,1267	0,2981
11	čovjek	2	1	2772	0,0004	0,0001	0,2027	0,0677	0,0003	0,2023	0,2026	0,2863
12	u	9387	28194	27340	1,8297	2,0363	1,9989	1,9550	0,2066	0,1692	0,0374	0,2696
13	vidjeti	785	1898	0	0,1530	0,1371	0,0000	0,0967	0,0159	0,1530	0,1371	0,2060
14	vreme	0	0	1806	0,0000	0,0000	0,1320	0,0440	0,0000	0,1320	0,1320	0,1867
15	vrijeme	515	1866	12	0,1004	0,1348	0,0009	0,0787	0,0344	0,0995	0,1339	0,1703

16	<i>reći</i>	1626	2608	2846	0,3169	0,1884	0,2081	0,2378	0,1286	0,1089	0,0197	0,1696
17	<i>na</i>	5241	15856	15482	1,0216	1,1452	1,1319	1,0996	0,1236	0,1103	0,0133	0,1662
18	<i>ne</i>	2353	7830	7902	0,4586	0,5655	0,5777	0,5340	0,1069	0,1191	0,0122	0,1605
19	<i>videti</i>	0	0	1364	0,0000	0,0000	0,0997	0,0332	0,0000	0,0997	0,0997	0,1410
20	<i>svijet</i>	496	1081	2	0,0967	0,0781	0,0001	0,0583	0,0186	0,0965	0,0779	0,1254
21	<i>moći</i>	1618	5612	5491	0,3154	0,4053	0,4015	0,3741	0,0899	0,0861	0,0039	0,1246
22	<i>kako</i>	1492	4121	2841	0,2908	0,2976	0,2077	0,2654	0,0068	0,0831	0,0899	0,1226
23	<i>što</i>	286	128	1488	0,0557	0,0092	0,1088	0,0579	0,0465	0,0530	0,0995	0,1220
24	<i>šta</i>	2052	6823	5797	0,4000	0,4928	0,4238	0,4389	0,0928	0,0239	0,0689	0,1181
25	<i>ili</i>	1094	4120	4045	0,2132	0,2976	0,2957	0,2688	0,0843	0,0825	0,0018	0,1180
26	<i>svet/sveti</i>	7	5	1128	0,0014	0,0004	0,0825	0,0281	0,0010	0,0811	0,0821	0,1154
27	<i>mesto</i>	0	1	1066	0,0000	0,0001	0,0779	0,0260	0,0001	0,0779	0,0779	0,1102
28	<i>sam</i>	916	3487	3509	0,1785	0,2518	0,2566	0,2290	0,0733	0,0780	0,0047	0,1071
29	<i>mjesto</i>	344	1081	16	0,0671	0,0781	0,0012	0,0488	0,0110	0,0659	0,0769	0,1019
30	<i>a</i>	1887	5823	6139	0,3678	0,4206	0,4488	0,4124	0,0527	0,0810	0,0283	0,1007
31	<i>reč</i>	0	0	962	0,0000	0,0000	0,0703	0,0234	0,0000	0,0703	0,0703	0,0995
32	<i>o</i>	1498	3405	2892	0,2920	0,2459	0,2114	0,2498	0,0461	0,0805	0,0345	0,0990
33	<i>pre</i>	6	13	956	0,0012	0,0009	0,0699	0,0240	0,0002	0,0687	0,0690	0,0974
34	<i>gde</i>	1	3	940	0,0002	0,0002	0,0687	0,0230	0,0000	0,0685	0,0685	0,0969
35	<i>on/onaj</i>	1441	4247	4897	0,2809	0,3067	0,3580	0,3152	0,0259	0,0772	0,0513	0,0962
36	<i>riječ</i>	276	1072	14	0,0538	0,0774	0,0010	0,0441	0,0236	0,0528	0,0764	0,0958
37	<i>uvek</i>	0	0	925	0,0000	0,0000	0,0676	0,0225	0,0000	0,0676	0,0676	0,0956
38	<i>koji</i>	5182	13470	14362	1,0101	0,9728	1,0500	1,0110	0,0373	0,0399	0,0772	0,0946
39	<i>željeti</i>	368	723	1	0,0717	0,0522	0,0001	0,0413	0,0195	0,0717	0,0521	0,0907

40	<i>ovaj</i>	944	2202	3160	0,1840	0,1590	0,2310	0,1914	0,0250	0,0470	0,0720	0,0896
41	<i>živeti</i>	0	0	849	0,0000	0,0000	0,0621	0,0207	0,0000	0,0621	0,0621	0,0878
42	<i>uvijek</i>	278	917	4	0,0542	0,0662	0,0003	0,0402	0,0120	0,0539	0,0659	0,0860
43	<i>moj</i>	765	1297	1174	0,1491	0,0937	0,0858	0,1095	0,0554	0,0633	0,0078	0,0845
44	<i>gdje</i>	295	852	3	0,0575	0,0615	0,0002	0,0398	0,0040	0,0573	0,0613	0,0840
45	<i>od</i>	2588	7522	7812	0,5044	0,5433	0,5712	0,5396	0,0388	0,0667	0,0279	0,0821
46	<i>tiltaj</i>	5782	16455	16027	1,1270	1,1884	1,1718	1,1624	0,0614	0,0448	0,0166	0,0778
47	<i>nisam</i>	2123	6550	6328	0,4138	0,4731	0,4627	0,4498	0,0593	0,0489	0,0104	0,0775
48	<i>želeti</i>	0	0	743	0,0000	0,0000	0,0543	0,0181	0,0000	0,0543	0,0543	0,0768
49	<i>živjeti</i>	237	826	0	0,0462	0,0597	0,0000	0,0353	0,0135	0,0462	0,0597	0,0766
50	<i>jedan</i>	2009	4986	4574	0,3916	0,3601	0,3344	0,3620	0,0315	0,0572	0,0257	0,0701
51	<i>kao</i>	2087	4978	5561	0,4068	0,3595	0,4066	0,3910	0,0473	0,0002	0,0471	0,0667
52	<i>ali</i>	978	3290	3245	0,1906	0,2376	0,2373	0,2218	0,0470	0,0466	0,0004	0,0662
53	<i>sav</i>	1765	5314	5407	0,3440	0,3838	0,3953	0,3744	0,0398	0,0513	0,0115	0,0659
54	<i>njegov</i>	1402	4463	3820	0,2733	0,3223	0,2793	0,2916	0,0491	0,0060	0,0430	0,0655
55	<i>slikati</i>	414	570	1236	0,0807	0,0412	0,0904	0,0707	0,0395	0,0097	0,0492	0,0638
56	<i>za</i>	3103	7671	7805	0,6048	0,5540	0,5706	0,5765	0,0508	0,0342	0,0166	0,0634
57	<i>ko</i>	244	47	658	0,0476	0,0034	0,0481	0,0330	0,0442	0,0005	0,0447	0,0629
58	<i>čovjek</i>	795	2685	2772	0,1550	0,1939	0,2027	0,1838	0,0390	0,0477	0,0087	0,0622
59	<i>odgovorliti</i>	178	329	954	0,0347	0,0238	0,0697	0,0427	0,0109	0,0351	0,0460	0,0588
60	<i>veoma</i>	112	427	911	0,0218	0,0308	0,0666	0,0398	0,0090	0,0448	0,0358	0,0580
61	<i>voditi</i>	99	798	848	0,0193	0,0576	0,0620	0,0463	0,0383	0,0427	0,0044	0,0576
62	<i>tko</i>	5	564	0	0,0010	0,0407	0,0000	0,0139	0,0398	0,0010	0,0407	0,0569
63	<i>tako</i>	760	2605	2559	0,1481	0,1881	0,1871	0,1745	0,0400	0,0390	0,0010	0,0559

64	<i>kada</i>	258	631	1190	0,0503	0,0456	0,0870	0,0610	0,0047	0,0367	0,0414	0,0556
65	<i>oko</i>	733	2532	2466	0,1429	0,1829	0,1803	0,1687	0,0400	0,0374	0,0026	0,0548
66	<i>nalaziti</i>	116	808	861	0,0226	0,0584	0,0630	0,0480	0,0357	0,0403	0,0046	0,0541
67	<i>po</i>	836	2575	2829	0,1629	0,1860	0,2068	0,1853	0,0230	0,0439	0,0209	0,0538
68	<i>kad</i>	721	2497	1985	0,1405	0,1803	0,1451	0,1553	0,0398	0,0046	0,0352	0,0533
69	<i>do</i>	702	2355	2405	0,1368	0,1701	0,1758	0,1609	0,0333	0,0390	0,0058	0,0516
70	<i>već</i>	495	1523	1883	0,0965	0,1100	0,1377	0,1147	0,0135	0,0412	0,0277	0,0514
71	<i>konj</i>	369	529	485	0,0719	0,0382	0,0355	0,0485	0,0337	0,0365	0,0027	0,0497
72	<i>uopšte</i>	54	0	512	0,0105	0,0000	0,0374	0,0160	0,0105	0,0269	0,0374	0,0473
73	<i>također</i>	152	508	4	0,0296	0,0367	0,0003	0,0222	0,0071	0,0293	0,0364	0,0473
74	<i>neću...</i>	329	1207	1399	0,0641	0,0872	0,1023	0,0845	0,0230	0,0382	0,0151	0,0471
75	<i>takođe</i>	9	4	467	0,0018	0,0003	0,0341	0,0121	0,0015	0,0324	0,0339	0,0469
76	<i>prvi</i>	307	1262	1271	0,0598	0,0911	0,0929	0,0813	0,0313	0,0331	0,0018	0,0456
77	<i>ako</i>	367	1388	1449	0,0715	0,1002	0,1059	0,0926	0,0287	0,0344	0,0057	0,0452
78	<i>pravoli</i>	644	1238	1546	0,1255	0,0894	0,1130	0,1093	0,0361	0,0125	0,0236	0,0449
79	<i>kroz</i>	238	942	1121	0,0464	0,0680	0,0820	0,0655	0,0216	0,0356	0,0139	0,0439
80	<i>stvar</i>	170	510	898	0,0331	0,0368	0,0657	0,0452	0,0037	0,0325	0,0288	0,0436
81	<i>vrlo</i>	171	832	370	0,0333	0,0601	0,0271	0,0402	0,0268	0,0063	0,0330	0,0430
82	<i>pod</i>	301	1188	1231	0,0587	0,0858	0,0900	0,0782	0,0271	0,0313	0,0042	0,0417
83	<i>kuća</i>	569	1108	1138	0,1109	0,0800	0,0832	0,0914	0,0309	0,0277	0,0032	0,0416
84	<i>nego</i>	572	1674	1229	0,1115	0,1209	0,0899	0,1074	0,0094	0,0216	0,0310	0,0390
85	<i>imati</i>	473	1584	1671	0,0922	0,1144	0,1222	0,1096	0,0222	0,0300	0,0078	0,0381
86	<i>uopće</i>	51	418	0	0,0099	0,0302	0,0000	0,0134	0,0202	0,0099	0,0302	0,0377

87	<i>nešto</i>	330	1179	1289	0,0643	0,0852	0,0942	0,0812	0,0208	0,0299	0,0091	0,0376
88	<i>glava</i>	336	1247	1273	0,0655	0,0901	0,0931	0,0829	0,0246	0,0276	0,0030	0,0371
89	<i>ni</i>	626	2092	1961	0,1220	0,1511	0,1434	0,1388	0,0291	0,0214	0,0077	0,0369
90	<i>postojati</i>	132	614	752	0,0257	0,0443	0,0550	0,0417	0,0186	0,0293	0,0106	0,0363
91	<i>onda</i>	191	680	904	0,0372	0,0491	0,0661	0,0508	0,0119	0,0289	0,0170	0,0355
92	<i>koristiti</i>	95	646	516	0,0185	0,0467	0,0377	0,0343	0,0281	0,0192	0,0089	0,0352
93	<i>tamo</i>	109	443	680	0,0212	0,0320	0,0497	0,0343	0,0107	0,0285	0,0177	0,0352
94	<i>potpun</i>	117	482	691	0,0228	0,0348	0,0505	0,0360	0,0120	0,0277	0,0157	0,0340
95	<i>isti</i>	312	980	1205	0,0608	0,0708	0,0881	0,0732	0,0100	0,0273	0,0173	0,0338
96	<i>sebe</i>	486	1468	1671	0,0947	0,1060	0,1222	0,1076	0,0113	0,0274	0,0161	0,0338
97	<i>nitko</i>	0	327	0	0,0000	0,0236	0,0000	0,0079	0,0236	0,0000	0,0236	0,0334
98	<i>niko</i>	108	0	346	0,0211	0,0000	0,0253	0,0154	0,0211	0,0042	0,0253	0,0332
99	<i>netko</i>	4	327	0	0,0008	0,0236	0,0000	0,0081	0,0228	0,0008	0,0236	0,0329
100	<i>sada</i>	224	749	952	0,0437	0,0541	0,0696	0,0558	0,0104	0,0259	0,0155	0,0320
101	<i>žena</i>	344	1196	1243	0,0671	0,0864	0,0909	0,0814	0,0193	0,0238	0,0045	0,0310
102	<i>neko</i>	175	255	573	0,0341	0,0184	0,0419	0,0315	0,0157	0,0078	0,0235	0,0293
103	<i>bez</i>	343	1238	1157	0,0669	0,0894	0,0846	0,0803	0,0226	0,0177	0,0048	0,0291
104	<i>kazati</i>	359	651	866	0,0700	0,0470	0,0633	0,0601	0,0230	0,0067	0,0163	0,0289
105	<i>svoj</i>	1159	3414	3142	0,2259	0,2466	0,2297	0,2341	0,0207	0,0038	0,0168	0,0269
106	<i>znati</i>	645	2025	1946	0,1257	0,1463	0,1423	0,1381	0,0205	0,0166	0,0040	0,0267
107	<i>sasvim</i>	81	317	505	0,0158	0,0229	0,0369	0,0252	0,0071	0,0211	0,0140	0,0263
108	<i>mnogo</i>	274	760	989	0,0534	0,0549	0,0723	0,0602	0,0015	0,0189	0,0174	0,0257
109	<i>sad</i>	212	433	278	0,0413	0,0313	0,0203	0,0310	0,0100	0,0210	0,0109	0,0257

110	<i>kod</i>	300	1009	1079	0,0585	0,0729	0,0789	0,0701	0,0144	0,0204	0,0060	0,0257
111	<i>neko, neki</i>	1209	3381	3508	0,2357	0,2442	0,2565	0,2454	0,0085	0,0208	0,0123	0,0256
112	<i>pa</i>	428	1311	1426	0,0834	0,0947	0,1043	0,0941	0,0113	0,0208	0,0096	0,0255
113	<i>čak</i>	251	881	937	0,0489	0,0636	0,0685	0,0604	0,0147	0,0196	0,0049	0,0250
114	<i>godina</i>	893	2177	2132	0,1741	0,1572	0,1559	0,1624	0,0168	0,0182	0,0014	0,0248
115	<i>brz</i>	138	621	595	0,0269	0,0449	0,0435	0,0384	0,0180	0,0166	0,0013	0,0245
116	<i>prema</i>	450	1427	1163	0,0877	0,1031	0,0850	0,0919	0,0153	0,0027	0,0180	0,0238
117	<i>ruka</i>	566	1759	1738	0,1103	0,1270	0,1271	0,1215	0,0167	0,0167	0,0000	0,0237
118	<i>drugi</i>	1187	3442	3384	0,2314	0,2486	0,2474	0,2425	0,0172	0,0160	0,0012	0,0236
119	<i>uz</i>	277	814	551	0,0540	0,0588	0,0403	0,0510	0,0048	0,0137	0,0185	0,0235
120	<i>ništa</i>	198	745	770	0,0386	0,0538	0,0563	0,0496	0,0152	0,0177	0,0025	0,0235
121	<i>opet</i>	206	613	359	0,0402	0,0443	0,0262	0,0369	0,0041	0,0139	0,0180	0,0231
122	<i>preko</i>	143	494	632	0,0279	0,0357	0,0462	0,0366	0,0078	0,0183	0,0105	0,0225
123	<i>dok</i>	369	1195	1217	0,0719	0,0863	0,0890	0,0824	0,0144	0,0171	0,0027	0,0225
124	<i>često</i>	87	452	436	0,0170	0,0326	0,0319	0,0272	0,0157	0,0149	0,0008	0,0217
125	<i>govoriti</i>	330	1088	1080	0,0643	0,0786	0,0790	0,0740	0,0143	0,0146	0,0004	0,0204
126	<i>početi</i>	178	692	631	0,0347	0,0500	0,0461	0,0436	0,0153	0,0114	0,0038	0,0195
127	<i>strana</i>	312	989	1042	0,0608	0,0714	0,0762	0,0695	0,0106	0,0154	0,0048	0,0193
128	<i>dva</i>	467	1458	1421	0,0910	0,1053	0,1039	0,1001	0,0143	0,0129	0,0014	0,0193
129	<i>dobar</i>	381	1233	1058	0,0743	0,0891	0,0774	0,0802	0,0148	0,0031	0,0117	0,0191
130	<i>ipak</i>	168	548	648	0,0327	0,0396	0,0474	0,0399	0,0068	0,0146	0,0078	0,0179
131	<i>nekoliko</i>	174	654	613	0,0339	0,0472	0,0448	0,0420	0,0133	0,0109	0,0024	0,0174
132	<i>kolik</i>	156	546	607	0,0304	0,0394	0,0444	0,0381	0,0090	0,0140	0,0049	0,0174
133	<i>značiti</i>	117	459	494	0,0228	0,0332	0,0361	0,0307	0,0103	0,0133	0,0030	0,0171

134	<i>trebati</i>	216	563	404	0,0421	0,0407	0,0295	0,0374	0,0014	0,0126	0,0111	0,0168
135	<i>jer</i>	360	1160	1065	0,0702	0,0838	0,0779	0,0773	0,0136	0,0077	0,0059	0,0167
136	<i>misliti</i>	290	964	826	0,0565	0,0696	0,0604	0,0622	0,0131	0,0039	0,0092	0,0165
137	<i>između</i>	264	540	578	0,0515	0,0390	0,0423	0,0442	0,0125	0,0092	0,0033	0,0158
138	<i>odmah</i>	234	808	706	0,0456	0,0584	0,0516	0,0519	0,0127	0,0060	0,0067	0,0156
139	<i>misao</i>	136	523	493	0,0265	0,0378	0,0360	0,0334	0,0113	0,0095	0,0017	0,0149
140	<i>možda</i>	163	530	586	0,0318	0,0383	0,0428	0,0376	0,0065	0,0111	0,0046	0,0136
141	<i>među</i>	217	451	454	0,0423	0,0326	0,0332	0,0360	0,0097	0,0091	0,0006	0,0133
142	<i>zatim</i>	113	428	432	0,0220	0,0309	0,0316	0,0282	0,0089	0,0096	0,0007	0,0131
143	<i>prije</i>	360	1110	1056	0,0702	0,0802	0,0772	0,0758	0,0100	0,0070	0,0030	0,0126
144	<i>zbog</i>	509	1235	1270	0,0992	0,0892	0,0929	0,0938	0,0100	0,0064	0,0037	0,0124
145	<i>vratla</i>	367	1041	895	0,0715	0,0752	0,0654	0,0707	0,0036	0,0061	0,0097	0,0121
146	<i>malo</i>	224	661	727	0,0437	0,0477	0,0532	0,0482	0,0041	0,0095	0,0054	0,0117
147	<i>put</i>	307	816	922	0,0598	0,0589	0,0674	0,0621	0,0009	0,0076	0,0085	0,0114
148	<i>kraj</i>	198	557	646	0,0386	0,0402	0,0472	0,0420	0,0016	0,0086	0,0070	0,0112
149	<i>morati</i>	208	666	553	0,0405	0,0481	0,0404	0,0430	0,0076	0,0001	0,0077	0,0108
150	<i>postati</i>	207	667	565	0,0403	0,0482	0,0413	0,0433	0,0078	0,0010	0,0069	0,0105
151	<i>toliki</i>	229	686	725	0,0446	0,0495	0,0530	0,0491	0,0049	0,0084	0,0035	0,0103
152	<i>dalji</i>	180	445	552	0,0351	0,0321	0,0404	0,0359	0,0029	0,0053	0,0082	0,0102
153	<i>pred</i>	286	807	686	0,0557	0,0583	0,0502	0,0547	0,0025	0,0056	0,0081	0,0102
154	<i>ko</i>	244	564	658	0,0476	0,0407	0,0481	0,0455	0,0068	0,0005	0,0074	0,0101
155	<i>doći</i>	299	827	712	0,0583	0,0597	0,0521	0,0567	0,0014	0,0062	0,0077	0,0100
156	<i>još</i>	726	2041	2028	0,1415	0,1474	0,1483	0,1457	0,0059	0,0068	0,0009	0,0090

157	<i>iz</i>	1440	3860	3743	0,2807	0,2788	0,2737	0,2777	0,0019	0,0070	0,0051	0,0089
158	<i>lice</i>	407	1013	1082	0,0793	0,0732	0,0791	0,0772	0,0062	0,0002	0,0059	0,0086
159	<i>svaki</i>	521	1357	1428	0,1016	0,0980	0,1044	0,1013	0,0035	0,0029	0,0064	0,0079
160	<i>dan</i>	404	1009	1049	0,0787	0,0729	0,0767	0,0761	0,0059	0,0021	0,0038	0,0073
161	<i>ostati</i>	243	735	695	0,0474	0,0531	0,0508	0,0504	0,0057	0,0034	0,0023	0,0071
162	<i>pogled/lati</i>	282	688	719	0,0550	0,0497	0,0526	0,0524	0,0053	0,0024	0,0029	0,0065
163	<i>raditi</i>	331	824	865	0,0645	0,0595	0,0632	0,0624	0,0050	0,0013	0,0037	0,0064
164	<i>tri</i>	228	548	564	0,0444	0,0396	0,0412	0,0418	0,0049	0,0032	0,0017	0,0061
165	<i>iza</i>	159	486	465	0,0310	0,0351	0,0340	0,0334	0,0041	0,0030	0,0011	0,0052
166	<i>li</i>	720	1970	1913	0,1403	0,1423	0,1399	0,1408	0,0019	0,0005	0,0024	0,0031
167	<i>zato</i>	218	611	602	0,0425	0,0441	0,0440	0,0435	0,0016	0,0015	0,0001	0,0022
168	<i>život</i>	275	743	733	0,0536	0,0537	0,0536	0,0536	0,0001	0,0000	0,0001	0,0001
Svega		11550	35498	34399	34,02	37	38,15	36,3896	5,9932	8,7750	7,1386	14,2801
					Srednja vrijednost				0,0386	0,0526	0,0411	

Prilog 2: Rezultati analize pomoću Log-likelihood

Br.	Riječ	Log-likelihood (LL)			
		Bs	Hr	Sr	LL
1	<i>htjeti</i>	1654,58	4465,38	4411,04	11481,12
2	<i>hteti</i>	1004,75	2711,63	2678,63	11062,91
3	<i>čovjek</i>	435,99	1176,66	1162,34	4782,78
4	<i>da</i>	9471,35	25561,36	25250,29	3928,24
5	<i>vreme</i>	283,75	765,78	756,47	3143,21
6	<i>vidjeti</i>	421,54	1137,65	1123,81	2919,10
7	<i>s</i>	1921,99	5187,07	5123,95	2766,58
8	<i>sa</i>	1501,55	4052,38	4003,07	2547,38
9	<i>vrijeme</i>	375,98	1014,69	1002,34	2491,48
10	<i>videti</i>	214,30	578,37	571,33	2373,94
11	<i>svet/i</i>	179,11	483,39	477,50	1848,22
12	<i>mesto</i>	167,64	452,43	446,93	1841,06
13	<i>svijet</i>	248,08	669,53	661,38	1699,79
14	<i>reč</i>	151,14	407,91	402,95	1674,29
15	<i>uvek</i>	145,33	392,22	387,45	1609,89
16	<i>gde</i>	148,32	400,28	395,41	1588,66
17	<i>pre</i>	153,19	413,42	408,39	1497,39
18	<i>živeti</i>	133,39	360,00	355,61	1477,62
19	<i>mjesto</i>	226,40	611,02	603,58	1405,10
20	<i>što</i>	298,83	806,49	796,68	1362,91
21	<i>riječ</i>	213,99	577,52	570,49	1362,81
22	<i>želeti</i>	116,74	315,05	311,21	1293,14
23	<i>uvijek</i>	188,38	508,40	502,22	1259,46
24	<i>gdje</i>	180,68	487,63	481,69	1209,66
25	<i>željeti</i>	171,57	463,03	457,40	1193,74
26	<i>živjeti</i>	167,01	450,74	445,25	1166,53
27	<i>tko</i>	89,40	241,27	238,33	929,00
28	<i>se</i>	10421,58	28125,85	27783,57	877,78
29	<i>uopšte</i>	88,93	240,00	237,08	734,55
30	<i>takođe</i>	75,42	203,53	201,05	717,43
31	<i>ko</i>	149,10	402,40	397,50	701,79
32	<i>također</i>	104,32	281,55	278,12	680,09
33	<i>uopće</i>	73,69	198,87	196,45	583,48
34	<i>nitko</i>	51,38	138,66	136,97	561,11
35	<i>netko</i>	52,00	140,35	138,64	532,64
36	<i>niko</i>	71,33	192,51	190,16	503,80
37	<i>ja</i>	3432,17	9262,78	9150,05	441,59

38	<i>odgovor/iti</i>	229,54	619,50	611,96	340,20
39	<i>on</i>	6889,48	18593,40	18367,12	321,99
40	<i>slika/ti</i>	348,79	941,33	929,87	273,51
41	<i>veoma</i>	227,82	614,83	607,35	268,32
42	<i>reći</i>	1112,37	3002,08	2965,55	266,34
43	<i>kako</i>	1328,25	3584,69	3541,06	244,47
44	<i>biti/jesam</i>	29129,08	78613,81	77657,11	243,66
45	<i>kada</i>	326,64	881,54	870,82	199,52
46	<i>vrlo</i>	215,72	582,18	575,10	188,31
47	<i>ovaj</i>	990,77	2673,89	2641,35	186,67
48	<i>voditi</i>	274,17	739,92	730,92	170,92
49	<i>stvar</i>	247,93	669,11	660,97	145,16
50	<i>nalaziti</i>	280,45	756,88	747,67	143,84
51	<i>moj</i>	508,42	1372,14	1355,44	141,59
52	<i>neko</i>	157,59	425,29	420,12	131,47
53	<i>ili</i>	1454,73	3926,03	3878,25	114,42
54	<i>sam</i>	1243,09	3354,87	3314,04	111,19
55	<i>konj</i>	217,29	586,42	579,29	109,47
56	<i>ne</i>	2841,42	7668,45	7575,13	106,51
57	<i>šta</i>	2305,19	6221,26	6145,55	105,45
58	<i>o</i>	1224,71	3305,26	3265,03	104,22
59	<i>tamo</i>	193,57	522,40	516,04	103,99
60	<i>moći</i>	1998,66	5393,99	5328,35	91,21
61	<i>on/onaj</i>	1663,06	4488,28	4433,66	91,09
62	<i>potpun</i>	202,68	546,99	540,33	89,41
63	<i>koristiti</i>	197,49	533,00	526,51	88,58
64	<i>u</i>	10200,05	27527,98	27192,97	83,38
65	<i>i</i>	15630,88	42184,75	41671,38	82,74
66	<i>sasvim</i>	141,87	382,89	378,23	81,41
67	<i>postojati</i>	235,36	635,19	627,46	77,99
68	<i>kroz</i>	361,52	975,68	963,80	73,58
69	<i>već</i>	612,90	1654,11	1633,98	71,13
70	<i>onda</i>	278,88	752,64	743,48	70,82
71	<i>opet</i>	185,08	499,50	493,42	66,80
72	<i>kad</i>	817,47	2206,19	2179,34	66,48
73	<i>neću...</i>	461,13	1244,51	1229,36	65,65
74	<i>sad</i>	145,02	391,37	386,61	65,17
75	<i>nego</i>	545,97	1473,48	1455,55	64,60
76	<i>prav/o/i</i>	538,59	1453,55	1435,86	61,32
77	<i>a</i>	2175,88	5872,29	5800,83	59,93
78	<i>prvi</i>	446,21	1204,22	1189,57	57,00
79	<i>na</i>	5747,10	15510,33	15321,57	55,26

80	<i>njegov</i>	1521,66	4106,66	4056,68	53,81
81	<i>sada</i>	302,45	816,24	806,31	52,94
82	<i>pod</i>	427,35	1153,34	1139,31	49,93
83	<i>ako</i>	503,40	1358,57	1342,04	49,78
84	<i>uz</i>	257,98	696,25	687,77	49,45
85	<i>kazati</i>	294,75	795,47	785,79	49,00
86	<i>čovjek</i>	982,28	2650,99	2618,73	47,46
87	<i>isti</i>	392,32	1058,78	1045,90	46,77
88	<i>kao</i>	1983,73	5353,71	5288,56	46,09
89	<i>ali</i>	1180,40	3185,68	3146,91	43,28
90	<i>po</i>	980,40	2645,90	2613,70	41,58
91	<i>nešto</i>	439,61	1186,42	1171,98	41,29
92	<i>kuća</i>	442,28	1193,62	1179,10	41,01
93	<i>koji</i>	5186,99	13998,69	13828,33	40,56
94	<i>mnogo</i>	317,84	857,80	847,36	40,40
95	<i>preko</i>	199,38	538,08	531,54	39,31
96	<i>često</i>	153,19	413,42	408,39	39,25
97	<i>tako</i>	930,75	2511,91	2481,34	39,25
98	<i>oko</i>	900,42	2430,07	2400,50	39,25
99	<i>glava</i>	448,72	1211,01	1196,27	36,92
100	<i>do</i>	858,16	2316,01	2287,83	36,87
101	<i>jedan</i>	1817,66	4905,52	4845,82	36,32
102	<i>brz</i>	212,73	574,13	567,14	35,09
103	<i>od</i>	2815,81	7599,33	7506,85	31,98
104	<i>sebe</i>	569,54	1537,08	1518,38	30,91
105	<i>imati</i>	585,72	1580,76	1561,52	30,75
106	<i>trebati</i>	185,87	501,62	495,51	29,91
107	<i>nisam</i>	2356,88	6360,76	6283,36	29,91
108	<i>žena</i>	437,25	1180,06	1165,69	26,71
109	<i>sav</i>	1961,74	5294,35	5229,92	26,43
110	<i>prema</i>	477,63	1289,03	1273,34	25,75
111	<i>ništa</i>	269,14	726,35	717,51	24,94
112	<i>bez</i>	430,18	1160,97	1146,85	24,09
113	<i>čak</i>	325,07	877,30	866,63	23,91
114	<i>ni</i>	735,14	1984,00	1959,86	22,85
115	<i>ipak</i>	214,30	578,37	571,33	22,30
116	<i>kod</i>	375,19	1012,57	1000,24	22,25
117	<i>značiti</i>	168,11	453,70	448,18	22,00
118	<i>početi</i>	235,83	636,46	628,71	20,23
119	<i>kolik</i>	205,66	555,05	548,29	19,32
120	<i>pa</i>	497,27	1342,03	1325,70	18,26
121	<i>za</i>	2919,04	7877,92	7782,05	16,91

122	<i>nekoliko</i>	226,40	611,02	603,58	16,29
123	<i>dobar</i>	419,81	1132,99	1119,20	15,69
124	<i>misao</i>	181,00	488,47	482,53	14,86
125	<i>misli/ti</i>	326,80	881,97	871,23	14,10
126	<i>dok</i>	436,94	1179,21	1164,86	13,67
127	<i>zatim</i>	152,87	412,57	407,55	13,45
128	<i>između</i>	217,13	586,00	578,87	13,17
129	<i>odmah</i>	274,64	741,19	732,17	13,13
130	<i>dalji</i>	184,92	499,07	493,00	13,01
131	<i>strana</i>	368,12	993,49	981,39	12,71
132	<i>možda</i>	200,95	542,33	535,73	12,53
133	<i>govoriti</i>	392,47	1059,21	1046,32	12,37
134	<i>ti/taj</i>	6011,84	16224,80	16027,36	12,15
135	<i>znati</i>	725,24	1957,29	1933,47	11,62
136	<i>svoj</i>	1212,14	3271,34	3231,52	11,00
137	<i>među</i>	176,28	475,75	469,96	10,61
138	<i>morati</i>	224,20	605,08	597,72	10,57
139	<i>kraj</i>	220,12	594,06	586,83	10,44
140	<i>ruka</i>	638,36	1722,80	1701,84	10,05
141	<i>jer</i>	406,14	1096,10	1082,76	9,40
142	<i>vratla</i>	361,84	976,52	964,64	9,39
143	<i>ko</i>	230,33	621,62	614,05	9,38
144	<i>postati</i>	226,09	610,17	602,74	9,21
145	<i>put</i>	321,30	867,13	856,57	8,60
146	<i>pred</i>	279,51	754,34	745,16	8,57
147	<i>godina</i>	817,31	2205,77	2178,92	8,20
148	<i>dva</i>	525,71	1418,78	1401,51	8,16
149	<i>malo</i>	253,27	683,52	675,21	8,15
150	<i>neko, neki</i>	1272,32	3433,74	3391,95	7,94
151	<i>doći</i>	288,78	779,35	769,87	7,68
152	<i>toliki</i>	257,67	695,40	686,93	5,51
153	<i>drugi</i>	1258,96	3397,69	3356,35	5,00
154	<i>prije</i>	396,87	1071,08	1058,05	4,94
155	<i>zbog</i>	473,54	1278,00	1262,45	4,10
156	<i>lice</i>	393,10	1060,90	1047,99	3,77
157	<i>svaki</i>	519,42	1401,82	1384,76	2,79
158	<i>ostati</i>	262,85	709,39	700,76	2,50
159	<i>pogledati</i>	265,37	716,17	707,46	2,33
160	<i>raditi</i>	317,37	856,53	846,10	2,25
161	<i>dan</i>	386,82	1043,94	1031,24	2,24
162	<i>tri</i>	210,53	568,19	561,28	2,15
163	<i>iza</i>	174,40	470,67	464,94	1,90

164	<i>još</i>	753,37	2033,19	2008,45	1,23
165	<i>iz</i>	1420,79	3834,44	3787,77	0,96
166	<i>li</i>	723,20	1951,78	1928,02	0,30
167	<i>zato</i>	224,83	606,78	599,39	0,25
168	<i>život</i>	275,11	742,46	733,43	0,00

Jagoda Granić (Split)

Purizam ili o(d)brana autohtone bosanske/bošnjačke, hrvatske i srpske leksičke norme

Ambivalentan odnos prema jezičnom purizmu proistječe iz njega samog: purizam je istovremeno i nužan i nepoželjan, ovisno o njegovu opsegu i intenzitetu; u tijesnoj je vezi s normativnom leksikologijom i to je zasigurno razlog zašto se purističke tendencije prihvaćaju kao normativne. Za razliku od srpskog, hrvatski jezik (standard) odavno ima etiketu (u nekim sinkronijama i pretjeranog) purizma ili čistunstva dok je bosanski/bošnjački leksik očekivano doživio značajne promjene (naglašena upotreba orijentalizama) kako bi se razlikovao i od hrvatskog i od srpskog, što je za njegovu autonomnost vrlo važno. Upitno je da li je purizam posljedica elastičnosti odnosno poroznosti leksičke norme te koliko purističke intervencije čuvaju (brane) njezinu autohtonost, tim više što su jezični dodiri prirodni i očekivani, ali nisu nužno dvosmjerni. Etimološki obilježene, tuđice i posuđenice (ili neutralni tzv. *k o n t a k t e m i*) uvijek su rezultat aloglotskih utjecaja i (ne)posredno upućuju i na stavove govornika prema drugim jezicima i kulturama i njihovim govornicima (na objema razinama: individualnoj i kolektivnoj), ali i prema vlastitom jeziku i njegovu identitetu.

1. Uvod: Purizam i normativna leksikologija

Dijakronijska perspektiva purizma najbolji je dokaz da je purizam „vječna tema“ standardnih jezika, važan segment jezične kulture koja, kao i svaka kultura, pretpostavlja neke kriterije, tj. „vrijednosne razlike“. Prema purizmu nitko nije ravnodušan, suprotni stavovi osiguravaju mu aktualnost u različitim vremenima, u različitim komunikacijskim kontekstima i u različitim jezičnim zajednicama. Purizam postoji stoljećima, još od prvih nacionalnih akademija iz 16. i 17. stoljeća do danas. Sve su europske nacije u različitim razdobljima imale različite purističke tendencije želeći zaštititi nacionalnu kulturu i jezik od (pre)jakih drugih, tuđih utjecaja (v. Görlach 1996). Izrada normativnih rječnika koji će kontrolirati, smanjiti (nemoguće je – i zabraniti) posuđivanje leksičkih jedinica, bio je i ostao njihov strateški nacionalni zadatak. Prigovori protiv leksičkih posuđivanja mijenjali su se ovisno o statusu jezika koji je, dakako, uvijek determiniran ekstralingvističkim faktorima, no danas je purifikacija ponovno aktualna u različitim sredinama širom svijeta, ali iz istog razloga – zbog straha od gubitka jezičnog (nacionalnog) identiteta ako se nastavi nekontrolirano i često nepotrebno leksičko posuđivanje, i to ponajprije iz engleskog jezika.¹

¹ Američki lingvistički imperijalizam zabrinuo je aktualnog venezuelskog državnika Huga Chaveza pa je u travnju 2008. pokrenuo kampanju te je radnicima telekomunikacijskih tvrtki naložio da u poslovnoj komunikaciji široko rasprostranjene anglicizme – kao što su, primjerice, *marketing*, *password*, *meeting* i *sponsor* – zamijene španjolskim „prikladnicama“ *mercadeo*, *contrasena*, *reunion* i *patrocinador*. (v. <http://www.vokabular.org/forum/index.php?topic=2046.msg18993>). U nekim pak azijskim i afričkim zemljama institucije zadužene za planiranje jezika i njegovu eks-

Iako je uvriježeno mišljenje da je leksik najmanje podložan normiranju, a ima i jasno izraženih sumnji u postojanje leksičke norme jer je to o t v o r e n s u s t a v (usp. Lisac 1999; Tafra 1999), leksička su pitanja od iznimne važnosti u standardizaciji svakog jezika. Uostalom, za Andréa Martineta popis monema je *liste ouvertes*, no ni otvorenost jezika na toj i bilo kojoj drugoj razini, jer je jezik otvoren odnosno dinamičan sam po sebi, ne niječe normu u jeziku koja je *conditio sine qua non* svakog sredstva komunikacije pa i jezika, dakako.

Norma, kao i svaki sustav, nije samo definirana popisom jedinica nego i opisom i propisom (deskriptivna i preskriptivna norma). Leksička norma, dakle, pretpostavlja opis riječi, ali propisuje i njezinu upotrebu. U „otvorenom popisu“ kakav je svaki rječnik neke riječi nestaju, neke nastaju, ima i semantičkih pomaka, dodanih, drugih/više značenja itd. Sve te i druge promjene koje se događaju u leksiku (vokabularu) standardnog jezika u domeni su planiranja korpusa, segment su eksplicitne norme koja – uz leksičku – podrazumijeva i ortografsku, i ortoepsku, i gramatičku, i stilističku normu. Otvorenost leksika zasigurno otežava posao svima koji se njime bave, riječi stalno „ulaze“ i „izlaze“, mijenjaju značenja. Manjkaju i normativni rječnici pa je zaista teško reći što je današnja leksička norma, oslanjamo se na **jezični osjećaj** (teško razumljiv pojam jer uključuje sentimentalnost, afektivnost) koji zasigurno, kako kaže i Branka Tafra, „u standardu **ne bi smio** biti mjerilo ispravnosti“² (Tafra: 1999: 260; istakla J. G.). O jezičnom osjećaju davno je govorio Petar Guberina: „... mi imamo jezični osjećaj prema riječima zato, što te riječi, a ne druge, upotrebjavamo u izražavanju svojih misli i osjećaja. Mi se s tim riječima istovjetujemo, jer su one nosioci našeg bića i što više imamo svijest o sebi, to je naš jezični osjećaj jači“ (Guberina 1941 prema Samardžija 2008: 196).

Svaka leksička jedinica normativnog rječnika trebala bi proći poznate etape standardizacije – od selekcije do rekonstrukcije (najčešće djelomične ali dovoljno dinamične da osigura jeziku isti takav karakter, i to najizraženiji u leksiku). U fazi elaboracije (koja je uz deskripciju i preskripciju standardizacija u najužem smislu) nastaju i stilistički priručnici i savjetnici, terminološki rječnici, specijalni rječnici (rječnici stranih riječi³, rječnici pojedinih razdoblja i

panziju odbacuju internacionalizme, čak i stručne termine, i na taj način pokazuju otpor modernom kolonijalizmu koji nazivaju *Western cultural colonialism*.

² I kad bi „jezični osjećaj“ mogao biti mjerilo ispravnosti, tj. kompetencije, još je važnije pitanje **čiji** bi to bio jezični osjećaj – chomskyevskog *idealnog govornika* u liku leksikografa/leksikologa ili, vjerojatnije, vladajuće elite koja bilo eksplicitno bilo implicitno (su)kreira jezičnu politiku odnosno planiranje jezika (tzv. parastandardizacija).

³ Rječnik stranih riječi također je rječnik nekog jezika i popis dijela njegova leksika.

autora, frekvencijski rječnici, rječnici frazema), ali i tzv. „negativni“ priručnici (rječnici barbarizama, dijalektizama, nepravilnih ili loših stilističkih konstrukcija). Ako je eksplicitna norma elastično stabilna – kako su nam to objasnili p r a ž a n i, jer je s jedne strane zbog dinamike jezika kao socijalne činjenice promjenjiva, a s druge, kao svaka norma, teži stabilnosti, tj. minimalnoj promjenjivosti – i **leksička norma** kao jedan njezin segment ima iste te karakteristike. No u usporedbi s ostalim normama (i unatoč činjenici da su promjene moguće, uostalom, i potvrđene na svim jezičnim razinama), promjene su u leksiku najintenzivnije, najčešće lako uočljive i u vrlo uskom intervalu – kratkoj sinkroniji. Stoga upravo leksička norma najviše pridonosi elastičnosti eksplicitne norme. Svjesni njezine „neposlušnosti i razigranosti“, jezikoslovci i lingvistički entuzijasti – amateri, samozvani i samoproглаšeni jezični „skrbnici“ i „znalci“ (uz veliku pomoć purizma kao provjerenog mehanizma obrane jezika i njegova identiteta) – nastoje sačuvati leksičku normu od svih tzv. „loših“ utjecaja i „osvajčkih pretenzija“, i planiranih i slučajnih/nehotimičnih.

Funkcionalno polivalentan standardni jezik, obilježen dakle i leksičkom normom, drukčije funkcionira u svakom novom stilu, što posebno vrijedi za leksičku i sintaktičku normu. Stoga se ni purizam ne prepoznaje u svakom stilu – znanstvenom, beletrističkom, administrativnom ili publicističkom. Naime, svaki od stilova obilježen je „svojim“ stručnim terminima bez kojih se ne može.

Ambivalentan odnos prema jezičnom purizmu proistječe iz njega samog: purizam je istovremeno i nužan i nepoželjan, ovisno o njegovu tumačenju, opsegu i intenzitetu. Elementarni purizam u tijesnoj je vezi s normativnom leksikologijom i to je zasigurno razlog zašto se neke purističke tendencije prihvaćaju kao normativne. No činjenica da tanka, jedva primjetna granica dijeli nužnu brigu za jezik i njegov identitet od ksenofobije upućuje na pojačan oprez i strah da se takvo što ne dogodi.

2. Semantika purizma: je li purizam „ekstremno čistunstvo“?

Tumačenje purizma, odnosno njegov semantički opis, nije jednoznačan, čak ni prevedenica 'čistunstvo' nije ekvivalent na semantičkoj razini jer implicira pretjerani purizam te a p r i o r i ima negativne konotacije a nerijetko nema ni lingvističko polazište. Budući da čistunstvo simbolizira „protjerivanje“, stigmatiziranje riječi (preciznije: govornikā) drugih jezika, znači da je i protiv tuđica koje bi vremenom mogle, budu li općeprihvaćene, promijeniti svoj status i postati posuđenice.⁴ Purizam se u odnosu prema čistunstvu (iako je lat. *purus* 'čist') drukčije percipira, kao neka vrsta zaštitne mjere ili „čuvar identiteta“. Ta malo manje stroga percepcija pojave, inače karakteristične i

⁴ U kategoriji jezičnih „leksičkih“ prava posuđenice su, neovisno o podrijetlu, ravnopravne s ostalim riječima koje su dio općeg rječnika nekog jezika.

posve uobičajene za bilo koji jezik koji „drži do sebe“, upućuje na neke dopuštene „posudbe“ koje neće niti bi smjele narušiti strukturu nekog jezika, prouzročiti njegovu eroziju, a s vremenom i potpunu transformaciju.

Ranko Bugarski stavlja znak ekvivalencije između **čistunstva** i **purizma** te smatra da predstavlja obrambenu reakciju na stvarnu ili umišljenu ugroženost nacionalnog i jezičnog identiteta i „izraz je straha od asimilacije“ (Bugarski 1997: 122). Dakako, sve što je pretjerano nije dobro, pa ni u čistunstvu, jer jezik lišen kontakata s drugim jezicima (i susjednim i udaljenim, i srodnim i nesrodnim) postaje tijesan za bilo koji oblik komunikacije i u zajednici i izvan njezinih granica, pogotovo u globalnoj, međunarodnoj komunikaciji. „Propusna granica ipak dopušta ograničeni ‘ulaz’ i ‘izlaz’, čime je stvorena pretpostavka za promjenu entiteta između dviju granica (Granić 2007a: 201)“. Bugarski spominje i veličanje materinskog jezika, ali purizam to nužno ne pretpostavlja jer se tiče jezika samog a ne planiranja statusa koji se odnosi na njegovu upotrebu (ekspanziju, komunikacijski doseg i drugo). Uz to, spominje i pretjerivanje u čistunstvu, što nas navodi na pomisao da postoji i neko „nepretjerano“ čistunstvo/purizam koji onda vjerojatno nije *a priori* negativno. Drugim riječima, očito možemo pretpostaviti različite vrste purizma.

3. Vrste i stupnjevi purizma

Purizmi se i nazivaju različitim imenima, najčešće zbog različitih stupnjeva purifikacije u jeziku. S obzirom na već postojeće, ali i neke moguće kvalifikacije, purizam se može opisati kao **poželjan** i **nepoželjan**, dakako s pripadajućim osobinama (v. Tablicu 1.).

P U R I Z A M	
I. Poželjan	II. Nepoželjan
+ elementarni	– dogmatski
+ implicitni	– eksplicitni
+ nesvjesni/spontani	– svjesni/planirani
+ pasivni	– aktivni/agresivni
+ umjereni/blagi	– radikalni/ekstremni

Tablica 1. Vrste (kvalifikacije) purizma

Dvije vrste purizma čine ovi oblici:

I. Elementarni, implicitni, nesvjesni/spontani, pasivni, umjereni/blagi

➤ **nisko određen, poželjan, „porozan“**

II. Dogmatski, eksplicitni, svjesni/planirani, aktivni/agresivni, radikalni/ekstremni

➤ **visoko određen, nepoželjan, „nepropustan“**

Radoslav Katičić tvrdi da je purizam u naravi svakog jezika, da mu je imanentan. Svakako jest u onoj mjeri u kojoj ga ograničava njegova struktura,

tj. sustavnost, jer je svaki sustav po definiciji restriktivan, ukida kaos. Purizam čiji je cilj obrana same strukture jednog jezika i koji se suprotstavlja dezintegriranju u osnovi je elementaran, spontan i prirodan, kaže Katičić. I dodaje: „Odbijanje jezičnih sredstava tuđeg podrijetla samo je jedan od oblika u kojem se čistunstvo može pojaviti, ..., dodatno ograničenje ... ne mora se sastojati u tome da se diskvalificiraju tuđice. Može se sastojati i u čemu drugome“ (Katičić 1986: 68). Katičić spominje i „alergiju prema kovanicama“ a ne samo prema tuđicama. No s druge strane upozorava na moguću diskvalifikaciju svega što ne pripada sustavu, a što se iz ekstralingvističkih razloga (koji tako lako korespondiraju s „jezičnim osjećajem“ jer je u osnovi nelingvistički) smatra vrijednim.

Dogmatski purizam isključiv je prema svakoj tuđici, stilistički je neosjetljiv i nekreativan. U potpuno drugom smjeru, ali jednako dogmatski purizam podrazumijevao bi nekritičko prihvatanje svih tuđica iz prestižnog (engleskog) jezika rezultat kojega je neizgrađivanje vlastitog terminološkog sustava. Po učinku je taj oblik purizma jednak uobičajenijoj percepciji purizma kao deklariranog protivnika tuđica. No većina lingvista kao i Robert D. Greenberg (Greenberg 2005) dogmatski purizam prepoznaje u ekstremnom, nacionalističkom i agresivnom stavu prema svemu što je izvan granica neke jezične zajednice, odnosno što ta jezična zajednica ne može ili ne želi „ovjeriti“ kao svoje jezične jedinice, neovisno o tome kakve su i na kojoj su jezičnoj razini.

Za neke je purifikacija važna jer univerzalna upotreba „pravilnog“ jezika demokratizira jezik. Za druge bi „nepravilna“ upotreba jezika mogla značiti gubitak jezičnog identiteta i svega drugog s čime on korespondira. Oponenti pak smatraju da su stari koncepti dobrog stila *o n e - n o r m c o n c e p t i - o n* i pripadaju društvenoj eliti. Bez obzira na različita polazišta, jedno je sigurno: normativne politike i njihova primjena široko su rasprostranjene ili kao državne, eksplicitne jezične politike ili one ekspanzionističke putem medija (koji su u vlasništvu države i/ili moćnika).⁵ Leksička modernizacija od osobite je važnosti za izgradnju i održavanje standarda⁶, terminološko ujednačavanje,

⁵ Jezični savjeti u novinama – stalne rubrike (i u Izraelu, Japanu, Poljskoj, Švedskoj, a ne samo u Hrvatskoj u Vjesniku), na radiju (A Moment of Hebrew, Izrael; Govorimo hrvatski – Hrvatski radio) i na televiziji (HTV – Služba za jezik i govor, ali i specijalizirane emisije kao Jezikomjer – kratka emisija u kojoj se pojave dvije rečenice – jedna je ispravno, a druga pogrešno napisana. Zadatak je prepoznati dobro napisanu rečenicu a potom slijedi i kratko objašnjenje. Primjeri su najčešće greške na svim jezičnim razinama.). U Švedskoj postoji čak i telefonski servis za jezične savjete, a tiskaju se i tekstovi na „pravilnom jeziku“ za popularnu upotrebu.

⁶ Upravo tzv. **interni** purizam pretpostavlja zaštitu prihvaćenog standarda od bilo kakvih utjecaja nekodificiranih oblika upotrebe jezika, dakle nestandardnih idioma istog jezika (njegovih vertikalnih i horizontalnih stratuma). S druge strane, **eksterni** purizam štiti jezik od stranih, vanjskih utjecaja (usp. Nahir 2003).

posebno u struci i znanosti, te stilističke simplifikacije, odnosno definirana stilistička norma olakšat će komunikaciju na svim razinama i među različitim društvenim grupama.

4. Purizam u bosanskom/bošnjačkom, hrvatskom i srpskom jeziku: stereotipi i predrasude

„Sva ta strka oko novih riječi ima političku pozadinu...hrvatski jezik bježi od srpskog, bosanski od hrvatskog, crnogorski od srpskog...”⁷

U različitim ili čak i u istim sinkronijama, u više-manje sličnim društvenim kontekstima, različite ili jednake vrste purizma (i elementarni i dogmatski purizam) obilježile su i bosanski/bošnjački i hrvatski i srpski jezik.

U bliskoj prošlosti (devedesetih godina prošlog stoljeća) jezik je u trenutku nastajanja novih država (Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine, ali, nedavno i Crne Gore) bio snažan državotvoran i nacionalni entitet (kao u doba romantizma i nastajanja prvih nacionalnih država). Ranko Bugarski tvrdi da se u to vrijeme „...malo šta desilo interno u **srpskom**, koji se stoga može uzeti kao stabilna referentna tačka. Nasuprot tome, **hrvatski** se udaljava neobičnom brzinom, kao predmet usredsređene reforme motivisane nastojanjem da se on učini što različitijim od srpskog. Ovo je veoma jasna ilustracija načina na koji jezička diferencijacija i purifikacija idu ruku pod ruku sa političkim separatizmom. **Bosanski** takođe divergira, premda sporije i u drugom pravcu, naglašavajući svoje orijentalno nasleđe“ (Bugarski 1997: 24–25, istakla J. G.). Ivo Žanić promišlja uzajamnu (ne)razumljivost samo kao konkretno socijalno situiranu i varijabilnu: „...samo neki Hrvati razumiju samo neke Srbe (i obratno), ali ni oni uvijek niti u svim vremenima, a i kada ih razumiju, nije to samo zbog veće ili manje lingvističke srodnosti, nego i zato što ih iz nekog razloga žele – ili, u obratnom slučaju, ne žele – razumjeti“ (Žanić 2007: 9).

Sličnost i razumijevanje bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika ne isključuje njihovu različitost koja je, ako se zadržimo samo na standardnim idiomima, postojala i ranije (v. Granić 2007). Uz poznate razlike na fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj razini, one na semantičkoj – leksičke bile su očekivana posljedica društvenih prilika u turbulentnim vremenima. Isticanje razlika, a ne sličnosti, bio je zadatak i implicitne i eventualne eksplicitne jezične politike na svim trima stranama. „Alergija na tuđice/posuđenice“, na Drugog, uvijek se shvaća kao „jezična isključivost – čistunstvo“ koje korespondira s nacionalnom isključivosti pa se stoga i osuđuje i odbacuje, ali vrlo dobro funkcionira u teškim ratnim i poratnim prilikama na suprotstavljenim stranama. Etikete nacionalizma, isključivosti, netolerancije, ksenofobije, pretjeranog purizma i svih drugih negativnosti uvijek su se lako lijepile za Drugog, a niti jedan od tih zna-

⁷ www.dnevniavaz.ba/forum/viewtopic.php?f=2&t=142&start=40

kova nije se vidio (i još se uvijek teže nazire) u vlastitom društvenom kontekstu.

4.1. Bosanski/bošnjački purizam: strane i „naše“ riječi

banjaluka.com forumi

Tema posta: Re: Novogovor

📧 **Poslato:** 02 Mar 2008, 12:22

Stranih riječi je oduvijek bilo u našem jeziku/jezicima. To su riječi koje smo posudili u nedostatku vlastitih, a koje smo zaboravili „vratiti nazad“. Teško je sad ispravljati „kri-ve Drine“, jer nas to sada vodi ka novogovoru. Moje lično mišljenje je (drugi se ne moraju složiti), da je bolje da i dalje razumno koristimo tudjice, kao što smo navikli, nego da svake godine budemo prisiljeni da izbacimo par stotina (da ne kažem hiljada) starih riječi koje nisu „naše“, ali kojima svi znaju značenje, i umjesto njih uvodimo „vlastite“ koje neko tek treba da izmisli.

I u Bosni i Hercegovini bila je i još je izražena tendencija da se bosanski/bošnjački jezik što više udalji od srpskog i hrvatskog jer tako dokazuje svoju autonomnost. I u javnoj i u privatnoj komunikaciji, znači i u nestandardnim idiomima, brojne su (oko deset tisuća) tudice i posuđenice iz orijentalnih jezika: arapskog, perzijskog i turskog (nekad je samo posrednik). Sve one nemaju ni jednak status ni upotrebnu vrijednost niti u pojedinim vertikalnim i/ili horizontalnim stratumima niti u standardu u davnoj/bliskoj prošlosti i sadašnjosti.

Orijentalizmi su vrlo česti u onomastici, ali i u općoj upotrebi, posebno u nekim sredinama, sigurno su kao posljedica aloglotskih utjecaja i življenja s Bošnjacima češći u Srba i Hrvata u BiH nego onih u Srbiji i Hrvatskoj. Drugo je pitanje, premda je odgovor lako pronaći, zašto su neki orijentalizmi prenaplašeni, zašto su neki od njih historizmi, neki dijalektizmi, a neki će tek postati dijelom suvremenog leksika. Naravno da je riječ o purizmu koji postaje dogmatski nerijetko i za *insidere*. Uz to, nastali su i brojni semantički pomaci te dvo/više/značnost. Upotreba orijentalizama uvjetovana je komunikacijskim kontekstom pa se može govoriti o diglosiji na bosanskohercegovačkom komunikacijskom prostoru. Pri tom treba uzeti u obzir i utjecaj gradskih sredina, posebno Sarajeva (v. Vajzović 1997), na jezik javne komunikacije, odnosno na standard.⁸

Orijentalizmi nisu obilježili samo bosanskohercegovačku jezičnu stvarnost, odnosno njezina tri entiteta i tri jezična identiteta, jer su neki odavno

⁸ O gradskom idiomu kao projekciji višedimenzionalnog lingvističkog prostora, o hijerarhiji gradskih idioma i njihovu utjecaju na eksplicitnu normu v. Granić 1999.

i nužni dio općeg hrvatskog i srpskog leksika o kojemu nitko ni ne razmišlja kao tuđem. Većina ni ne zna za njihovo orijentalno podrijetlo (npr. *alkohol*, *arsenal*, *hajduk*, *kiosk*, *kutija*, *lepeza*, *sanduk*, *čarape*, *pamuk*, *sapun*, *sandale*, *zenit* itd.). Revitalizacija orijentalnog leksika (tzv. oživljenice) naročito je bila uočljiva ratnih devedesetih, u prvim normativnim priručnicima, kao pokazatelj ondašnjih društvenih prilika. Novi (i stari) orijentalizmi danas su prisutni u svim semantičkim poljima, u svim funkcionalnim stilovima, u diskursu religije naročito, što je i očekivano.

Što se tiče medija, učestalost upotrebe orijentalizama najčešće ovisi o njihovoj političkoj/ideološkoj orijentaciji pa je u skladu s tim češća u bošnjačkoj periodici: Ljiljan, Behar, Dnevni avaz.

Zanimljivo je također da se, unatoč dubletama (koje postoje i u novom rječniku), neke riječi preferiraju: primjerice kroatizmi *zrak* (ne vazduh), *uvjet* (ne uslov), *sigurnost* (ne bezbjednost), *vlastiti* (ne sopstveni), *grah* (ne pasulj), *odgoj* (ne vaspitanje), *otok* (ne ostrvo). No zato *voz* ne odstupa pred kroatizmom *vlak*. Usporedo s internacionalnim nazivima mjeseci (latinizmima) postoje i slavenizmi *ožujak*, *svibanj* itd.

U izdanju Instituta za jezik u ožujku 2008. javnosti je u Visokom predstavljen deskriptivni Rječnik bosanskog jezika nastao pod voditeljstvom Ibrahima Čedića (Čedić et al. 2007). Rječnik sadrži sve slojeve leksika bosanskog jezika, izvorne slavenske riječi i posuđenice (germanizme, latinizme, grecizme, anglizme, orijentalizme, bohemizme, romanizme...). Danas u bosanskom jeziku ima i novih slojeva leksika, prednjače anglicizmi zbog intenzivnih globalizacijskih procesa, ali i političkih prilika (protektorata međunarodne zajednice). Posebnost bosanskog/bošnjačkog jezika jesu dvo/više/strukosti i mogućnost izbora koju priređivači posebno ističu kad kažu da, primjerice, stanovništvo Bihaća i Sarajeva nema isti leksik. S jedne strane to nije nikakva bh-specifičnost jer nigdje nema ekvivalencije među urbanim idiomima i u drugim sredinama, a s druge strane Bihać je u intenzivnijem kontaktu s hrvatskim jezikom u susjednoj državi pa se tako u Bihaću preferira oblik *općina* a ne *opština*. Kako će u standardu supostojati dva oblika *opština* i *općina*, koji se ne razlikuju na leksičkoj razini, drugo je pitanje, no očito je da potpuna sloboda upotrebe dvostrukih oblika bilo na fonološkoj bilo na morfološkoj razini narušava sustav i pitanje je kamo će ga dovesti.

4.2. Hrvatski purizam: tradicija vlastitih tvorbenih mogućnosti

Hrvatski purizam ima dugu tradiciju, ali i značajne aloglotske utjecaje i u sintaksi i u leksiku: od romanizama (utjecaj latinskog, mletačkog, talijanskog, dalmatskog), grecizama, galicizama, germanizama, hungarizama, bohemizama, turcizama (orijentalizama) do danas naročito prisutnih anglicizama (v. Skelin Horvat 2004). Hrvatski je purizam, kaže Marko Samardžija (v. Štajduhar 1993), imao svoje amplitude, u nekim je povijesnim razdobljima bio politički dirigiran i dogmatski, u nekim jedva čujan, opet u skladu s političkom situaci-

jom, ali i stavovima prema hrvatskom jeziku i drugim jezicima koji su možda u danim prilikama imali bolji status od hrvatskog jezika pa su i neke jače (i emotivne) reakcije bile očekivane. Uspoređujući različite sinkronije, slične stavove uočavamo prema različitim jezicima, davno prema turskom i poslije njemačkom (iako se Bogoslavu Šuleku pridaju najveće zasluge za purifikaciju hrvatskog jezika uopće, treba podsjetiti da je on bio najveći protivnik germanizama u hrvatskom jeziku), a danas prema engleskom i srpskom (iz globalne i lokalne/regionalne perspektive), no više deklarativno a manje u jezičnoj stvarnosti.

U vezi s ovim drugim, kaže Marko Samardžija, „mnogi olako sumnjiče i potom kao nehrvatske otpisuju brojne hrvatske riječi, hrvatske jezične osobine. Odnosno, tražeći krivca na drugoj strani, ne vide da bi 'krivac' mogao biti i na vlastitoj... Jedno bi u vezi s tim svakako trebalo imati na umu: riješiti se kompleksa riječi-simbola i riječi koje su dokaz 'dobrog hrvatstva'... Govoriti i pritom sa strahom listati u mislima rječnik – to je najsigurniji put u mucavost“ (Štajduhar 1993).

Iako je, prema Katičiću, „glavnina tradicije hrvatskoga književnog jezika nedvosmisleno upravljena protiv dogmatskog purizma“ (Katičić 1986: 72) – izuzevši neka razdoblja politički dirigitiranog purizma u zakonima i provedbenim naredbama nekadašnjeg Hrvatskog državnog ureda za jezik četrdesetih godina prošlog stoljeća (v. Samardžija 2008) – ipak se može reći da prema hrvatskom purizmu postoje neke predrasude, posebno sa srpske strane.

Točno je da je zbog posebnih nelingvističkih okolnosti uvijek postojala „jako izražena sklonost da se inojezični obrasci i uzorci ne preuzimaju izravno nego da se prema njima aktiviraju vlastite tvorbene mogućnosti“ (Katičić 1986: 71), što nije neočekivano s obzirom na to da je u jezičnim kontaktima hrvatski jezik uvijek uzimao, posuđivao, a nikad davao. Dokaz toj tvrdnji jest podatak Ranka Matasovića koji, govoreći o odnosima velikih i malih jezika, na primjeru hrvatskog potvrđuje supremaciju velikih, ali i razbija predrasude o izrazitim purističkim tendencijama hrvatskog u odnosu na srpski koji se uvijek smatrao „otvorenijim“ u kontaktima, pa time i „modernijim“, neugroženim, lišenim svakog kompleksa. Matasović tvrdi da čak 72% hrvatskog rječnika čine posuđenice, a samo 28% naslijeđeno je od indoeuropskog preko staroslavenskog (Matasović 2005).

Premda je u novijoj povijesti standardni hrvatski jezik bio opterećen brojnim nesporazumima, politikantskim zloupotrebama i „prisilnim unitarističkim zahvatima“ (u Kraljevini SHS nestalo je hrvatsko pravno i vojno nazivlje, a drugo nepravedno smatrano hrvatskim provincijalizmima), izuzetno je važno oduprijeti se „pretjeranim purističkim i/ili puritanističkim nastojanjima, jezičnoj ksenofobiji, 'čišćenju' leksika od svih **-izama**, a osobito od srbizama i kvazisrbizama“ (Pranjeković 1997: 5–6). Odgovor na unitarizam bila je i nespretna preporuka u pravopisu, poznatom „Londoncu“ (reprint 1994.) koji sadrži pravopisni rječnik, da se ne upotrebljavaju strane riječi (u ovom slučaju angliciz-

mi), nego da se stvaraju novotvorenice prema modelu koji je 1994. predložio jedan od autora (Stjepan Babić): *kopnica* 'AIDS, sida', *mamutnjak*, 'džambodžet, jumbo-jet', *bankovnica* ili *glavnjak* 'džekpot, jack-pot', bogataši ili *mondenci* 'džetset, jet-set' (prije u slengu a danas i u razgovornom stilu često se upotrebljava i oblik *jet-seterlica*), *naddobit* 'ekstraprofit', *limunika* 'grejpfrut', *računstvo* 'matematika', *proteg* 'dimenzija'. Nijedan od tih prijedloga do danas nije prihvaćen – ne postoji u jezičnoj praksi. Prijedlozi su bili radikalni, pogotovo zamjene za riječi iz opće upotrebe kakve su *matematika*, *dimenzija*. Zanimljivo je spomenuti da je *limun* inače orijentalizam prema kojemu je Babić stvorio riječ *limunika*, što je najbolji dokaz kako riječi s vremenom mijenjaju svoj status od tuđice preko posuđenice do tzv. 'domaće' riječi.

Premda vanjski promatrači spominju tzv. „apsolutnu purifikaciju“ hrvatskog jezika, tobože uklanjanje svih tuđica, tome nije tako. Razlog je jednostavan: ni onda a ni sada u Hrvatskoj nema jasno definirane jezične politike na svim razinama, ima samo nekih polovičnih rješenja. Bilo je, a ima ih i danas – ali ne općevažjećih i općeprihvaćenih pa se o normativnosti ne može ni govoriti – elementa novogovora (no ima ih i u bosanskom/bošnjačkom i u srpskom, da ne spominjemo i mnoge druge jezike): *nadnevak/datum*, *pismohranalarhiva*, *radiopostajalradiostanica*, *pučanstvo/narod*, ali ne i *krugovalna postaja*, kako neki podmeću. Riječi *životopis* i *biografija* (i *CV*) podjednako su u upotrebi kao i mnogi drugi slični parnjaci na semantičkoj razini. Druga je stvar što su neki svojim izborom politički/ideološki obilježenog leksika time slali određene poruke o svom političkom i/ili nacionalnom identitetu.

Nakon nekoliko godina neki su se oblici udomaćili u upotrebi, postali su neobilježeni pa ih ni starije, a kamoli nove generacije, više tako ne identificiraju: primjerice riječ *pričuva*. Arhaizam *glede* bio je naročito stilski obilježen kad se tek počeo upotrebljavati, ali nije zauzeo mjesto koje mu je – ako ni zbog čega drugog, a ono zbog ekonomičnosti (jer zamjenjuje oblike *u vezi s*, *s obzirom na*) – moglo pripasti. No jezična praksa pokazala je suprotno.

Turbulentnih ranih devedesetih godina prošlog stoljeća pojavili su se razlikovni rječnici različitih autora⁹. Među njima je bilo i diletanata (usp. Pranjković 2008; 1997), ali oni su u svom pragmatizmu „prepoznali“ povoljan

⁹ Među njima su: Brodnjak 1993, Šimundić 1994, Šamija/Lukačić 1991 i Krmpotić 1992. Pranjković posebno upozorava na diletantizam Šamije i Lukačića te Krmpotića čiji je Jezični priručnik izdao HRT (sadrži popis „dopuštenih“ riječi). Autor navodi niz riječi za koje „misli“ (samo nije jasno na čemu je izgradio svoj stav, op. J. G.) da im „nije mjesto u hrvatskom novinarstvu“, primjerice: *adresa*, *beskonačnost*, *besparica*, *crtanje*, *čudesan*, *čudovište*, *deklinacija*, *domaći*, *doprinos*, *dodatak*, *feljton*, *gradnja*, *gramatički*, *greška*, *gužva*, *hitan*, *hladovina*, *izdajnik*, *izdanje*, *jačina*, *klima*, *krajnost*, *lisnica*, *maglovit*, *nacija*, *odrednica*, *park*, *policija*, *ponekad*, *sumnja*, *upotreba*, *veza*, *violina*, *zarada* (v. Pranjković 1997: 120).

politički trenutak za izradu tzv. normativnih priručnika (jezičnih savjetnika, rječnika) koji su „nerijetko nemušto sastavljeni i bez prave lingvističke ili filološke utemeljenosti“ (Škiljan 1991: 57). S druge strane većina govornika bila je zbunjena novonastalom situacijom i opterećena činjenicom da je očekivana pojava h r v a t s k o g n o v o g o v o r a upućivala na njihovu slabu jezičnu i komunikacijsku kompetenciju, i to jezika čiji su oni izvorni govornici, ali očito ne i „idealni“ jer ne znaju što bi ovjerali kao riječi (rečenice) svog jezika. Intuitivni jezični osjećaj bio je uistinu nedovoljan za takvu prosudbu. I ranije nepoznavanje eksplicitne norme situaciju je dodatno zakompliciralo: što je opći a što normativni leksik? Nepostojanje normativnog rječnika, iako opći, deskriptivni rječnik doduše označava sve nestandardne **-izme**, te niska razina jezične kulture zajednički su (naslijeđeni) problemi i Bošnjaka i Hrvata i Srba i njihovih sugrađana.

Stoga su normativni priručnici bili „dobrodošli“ jer su „neznalice“ trebali podučiti pravilnom hrvatskom jeziku. Budući da nije postojala eksplicitna jezična politika (a opći je zaključak da u cjelini ne postoji ni danas), ni diletantski, paranormativni jezični priručnici nisu mogli biti njezini eksponenti. Problem leksičke norme bio je jedan od problema koji je trebalo brzo riješiti. Ni mediji se nisu mogli snaći u prvom trenutku, ali neupitno je da su bili (i još su uvijek, dakako) moćni jer su u doslovnom smislu riječi (pre)nositelji jezika, a televizija je bila (i ostala) neupitan uzor.

Nepotrebne tuđice često su znak pomodnosti i snobizma, no s kontraefektom. Svako vrijeme obilježeno je riječima koje su, kako se to danas kaže, *in*, tj. u modi.¹⁰ N o v o g o v o r je degradirao dio leksika na „semantički prazne riječi“ (Sesar/Vidović 2000), no časopis Jezik već je nekoliko puta raspisao natječaj za najbolju novu hrvatsku riječ (1993, 1994, 1998, 2006 i 2007). Na posljednjem je natječaju bilo više od 500 prijedloga, 47 riječi ušlo je u uži izbor a pobijedila je riječ *uspornik* koja je trebala zamijeniti metaforički izraz ‘ležeći policajci’ ili *hupseri*. Evo nekih riječi: *istinomjer* ‘poligraf’, *mimoučinak* ‘nuspojava’, *tiskalo* ‘printer, pislač’ itd. Sandra Ham, glavna urednica časopisa Jezik i predsjednica natječajnog povjerenstva, istaknula je da je „hrvatski jezični osjećaj jak i da su stvarateljske jezične sposobnosti hvale vrijedne“ (Matејčić 2007: 65). Nude se zamjene za anglicizme kao i sve druge tuđice, pa i europeizme koji su već udomaćeni: *rukal* ‘tenis’, *grijovod*, *mlačnik*, *mlačnjak*, *prokuhaval*, *vodogrijalica* ‘bojler’, *dvokriška*, *dvokrušac* ‘sendvič’, *crtaljka* ‘rebus’, *izoblika* ‘karikatura’, *sitnobiće*, *maložiče* ‘mikroorganizam’, *skutnik* ‘laptop’. No s tolikom željom da ostanemo/budemo dio europskog kulturnog kruga, sama ideja o odbacivanju općeprihvaćenih dugovječnih europeizama i

¹⁰ Ima i smiješnih situacija. Tako je, primjerice, jedna televizijska novinarka olako posegnula za sveprisutnim pridjevom *transparentan* i pridodala ga imenici *potok*, jer joj se tako, da se našalimo, činio puno bistrijim.

internacionalizama (posebice u terminologiji) zaista je daleko od jezične stvarnosti (v. Granić 2008), a „diletantsko individualno izmišljanje leksičkih novotvorina, često bez sustava i bez svrhe, ostaje samo loš folklor“ (Kovačec 2006: 95). No to, dakako, ne znači da svakodnevno ne nastaju različite kategorije neologizama (v. Muhvić-Dimanovski 2005), od kojih će neke u budućnosti potvrditi i jezična praksa pa će se nakon toga naći i u (općem, a možda i u normativnom) rječniku. Toga su zapravo svjesni i oni koji podržavaju „natječaje“. Iako je za Katičića purizam „kulturno opredjeljenje“, u nedostatku eksplicitne jezične politike to je političko opredjeljenje, jer izbor neke jezične jedinice, bez obzira na razinu, ovisi i o političkim prepoznavanjima i identifikacijama.

4.3. Srpski purizam i jezična sloboda

Poznata je često ponavljana teza o otvorenosti srpskog jezika za sve utjecaje jer purizam nije bio svojstven srpskim jezikoslovcima i piscima. No iako se etiketa purizma u srpskom lako odbacuje i najčešće prebacuje na hrvatski, Karadžićeva jezična reforma i uvođenje narodnog jezika davni je prvotni oblik purizma (Vuk S. Karadžić bio je dosljedan purist i protivnik crkvenoslavenskih jezičnih elemenata). Naime, književnici, pisci odnosno privilegirani obrazovani sloj morao se odreći svojih idioma i naučiti i prihvatiti narodni jezik kao opći, standardni jezik. Tadašnji novi, moderni standard udaljio je Srbe od Rusa i Bugara, a približio ih je Hrvatima, a danas i Bošnjacima.

Ivan Klajn jedan je od srpskih lingvista koji kaže da „kod Srba nikada nije postojao uskogrudni purizam i stvaranje veštačkog novogovora kakvi su karakteristični za Hrvate“. Klajn tvrdi da „crnogorske riječi“ ne postoje, osim dijalektalnih, a također ni „bošnjačke riječi“, osim turcizama i arabizma koje, ističe, „Bošnjaci danas na silu umnožavaju“.¹¹

Opće je mišljenje da srpski jezik koristi purizam u znatno manjoj mjeri nego hrvatski jer posuđenice imaju prednost pred neologizmima. Ipak, purizam je tema o kojoj se i u Srbiji izjašnjavaju i stručnjaci i lingvistički voluntaristi. Tako je o purizmu 2003. godine raspravljao Odbor za standardizaciju srpskog jezika koji je 2004. organizirao Seminar srpske jezičke kulture u sklopu kojega je bilo i predavanje pod naslovom Upotreba stranih reči i purizam.¹² Zanimanje za jezične teme pokazuju i čitatelji u svojim pismima novinama (Politika), uočavaju promijenjena – pogrešna značenja (npr. *akcija* nije *rasprodaja*), neki se bune protiv kroatizama (a u Hrvatskoj protiv srbizama), pretjerane upotrebe akronima i pseudopismenosti uopće.

Naime, unatoč deklarativnoj otvorenosti srpskog jezika prema posuđenicama, i lingvisti i ne-lingvisti svjesni su nekontroliranog prodora brojnih -

¹¹ www.novosti.co.yu/code/navigate.php?Id=12&status=jedna&vest=

¹² <http://www.rastko.org.yu/filologija/odbor/odluka029.html>

izama. Najbrojniji su anglicizmi koji mnogim govornicima „bolje zvuče“ i lako se prepoznaje njihov plan sadržaja, za razliku od neologizama i prevedenica s kojima se govornici teško ili nikako ne identificiraju (za njih je to nerazumljiv novogovor). Stoga daju prednost riječima kao što su: *bilbord, pi-ar, brend, interfejs, softver, sajt, folder, brner, fajl*.

Ima i u srpskom jeziku pokušaja (v. forume) da se autohtoni leksik obrani od globalnog engleskog, da se strane riječi zamijene vlastitim jezičnim elementima, ali bez uspjeha (kalkiranje se ne prihvća). O tome svjedoči i Vlado Đukanović, koji je predložio da se riječi *kompjuter/notebook, desktop computer* i *laptop computer* zamijene prevedenicama *računar, nadstolnik* i *nadlaničnik*. Reakcije su bile očekivane: „prevedenice su hrvatske, to je novogovor“, iako su, kaže Đukanović, *sto, krilo, dlan* srpske riječi, kao i sufiks **-(n)ik**. „Sve srpsko, samo o p ć i d o j a m n i j e s r p s k i !...eto dokaza da je alhemija ozbiljna nauka jer od tri srpska jezička sastojka dobijete reč koja zvuči – hrvatski. S druge strane, dojam vara jer to nije ‘hrvatski proizvod’.“¹³

Ipak, nezanemariv je dio slavenskih neologizama u srpskom preuzet iz hrvatskog (npr. *računovodstvo, vodovod, sladoled, pojam, vodovod, rukomet, zubobolja, idolopoklonstvo, časopis, kišobran...*) i postao je dijelom srpskog leksika.

Što se tiče kroatizama, neki se uopće (zasad?) ne upotrebljavaju, primjerice *oporba, sustav, skrb, šegrt, pristojba* ili su rjeđe u upotrebi – *krivo* (pogrješno), *poduka, zastupnik, zastor*. Neke se riječi upotrebljavaju „bez osećanja da su svojstvene drugima, kao: *izvedba, cesta, biskup, gmaz, ishitren, izumitelj, jezikoslovac, kazalo, kovčeg, krimić, naslonjač, nogomet, odrezak (šnicla), papir, plin, priuštiti (sebi), doimati (se), sadnja, zarez i dr.*“¹⁴

S obzirom na broj kroatizama u srpskom (naročito pod utjecajem medija), moglo bi se govoriti o nekakvom hrvatskom kulturnom imperijalizmu.

Tako u leksiku suvremenog srpskog jezika svoje mjesto nalaze *brojka, tečaj, učinak, uređaj, vozilo, ples, zdravstvo, drvored, pouzeće, ishod, strahovlada, mučnina, upala, prehlada, posuda, smeće, navodno, konobar, vodokotlić, kvačilo, glasilo, kafić ...* ekavizirani oblici *redosled, testenina, promer*.

U izdanju Matice srpske 2007. godine pojavio se i Rečnik srpskoga jezika (Pižurica 2007), veoma važan za srpsku kulturu (u Hrvatskoj je od devedesetih do danas objavljeno i četvrto izdanje Anićeve Rječnika hrvatskoga jezika a 2007. godine u BiH je izašao Rječnik bosanskog jezika). Posebna je zanimljivost da su u Rečniku ostale neke „hrvatske“ riječi kao što su *juha, tje-dan, glazbenik, kolodvor...* Jedanaest autora Rečnika poznati su stručnjaci In-

¹³ <http://forum.krstarica.com/showthread.php?t=71494>

¹⁴ <http://forum.bgdcafe.com/indfex.php?showtopic=3538&st=40>

stituta za srpski jezik SANU i suradnici Odbora za standardizaciju srpskog jezika. Rječnik ima više od 80.000 akcentuiranih riječi, nakon Vukova rječnika iz 19. stoljeća i šestotomnog iz 20. stoljeća Srbi su prvi put dobili popis standardiziranih riječi – normativni rječnik – jer su izostavljene nefrekventne tuđice i dijalektizmi.

5. Mjerilo bosanskosti/bošnjačkosti, hrvatskosti i srpskosti leksika

Najteže je pitanje što uvrstiti u rječnik. Činjenica jest da leksikografski posao počiva na korpusu, ali važno je ustanoviti kriterije odabira riječi i njihova – u slučaju bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog – pridruživanja jednom, dvama ili svim trima jezicima. Postoje riječi za koje i leksikograf dvojili pripadaju li jednom ili dugom jeziku. Dakle, „elementarno je lingvističko pitanje kako se razaznaju riječi jezika čiji se rječnik sastavlja od onih drugih riječi, koje ne ulaze u leksikon tog jezika. Taj problem ima svoju dublju, metalingvističku i epistemološku dimenziju kojom, vjerujem, nadilazi razinu leksikografske metodologije i prakse i zadire u same temelje znanosti o jeziku“ (Škiljan 1993: 200).

Usporedba bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog leksika potvrđuje mnoge podudarnosti, ali i razlike koje su dobile prenaplašeno simboličko značenje. Upravo su razlikovna obilježja glavna obilježja bosanskosti/bošnjačkosti, hrvatskosti i srpskosti neke riječi (usp. Dulčić 1997). No lako je kad neke riječi nema u korpusu drugog jezika, problem nastaje kad se nalazi i u jednom i u drugom, odnosno trećem jeziku. Nekim govornicima veoma je stalo da znaju „čija je bila (naj)prije“ da bi je mogli etiketirati kao svoju, autohtonu. Istodobno, zaboravljaju da su riječi oduvijek lako prelazile granice (primjerice slavenizam *tisuća*, riječ koja je u različitim sinkronijama bila etiketirana kao srbizam, odnosno kroatizam, premda u hrvatskom općem rječniku uz nju postoji i *hiljada/iljadalijada*, ali ne i u normativnom leksiku) i udomaćile se u novim sredinama te su nakon nekog vremena postale jednakopravne sa svim jedinicama autohtonog leksika. Nekim je pak govornicima potpuno svejedno pripada li neka riječ i drugom jeziku, nemaju nikakvog osjećaja o njezinoj pripadnosti drugom jeziku/drugim jezicima (primjer su kroatizmi u današnjem srpskom: *izvedba, cesta, biskup, gmaz, izumitelj, jezikoslovac, kazalo, kovčeg, krimić, sat, nogomet, odrezak (šnicla), papir, plin, priuštiti (sebi), doimati (se), sadnja, zarez* i dr.).

Za leksikografski izbor važni su i unutarnji (inherentni sistemu) i vanjski kriteriji (sociolingvistički, psiholingvistički, kulturalni, vrijednosni) koji se temelje na jezičnom osjećaju (koji po definiciji ne može biti eksplicitan). Što se pak tiče mjerila bosanskosti/bošnjačkosti, hrvatskosti i srpskosti neke riječi, tradicija – o kojoj svjedoče brojne knjige, periodika, razni dokumenti, pisani i govoreni materijali, čak i usmena predaja – na najbolji i nedvosmislen način potvrđuje njezin status.

6. Zaključak

Upitno je da li je purizam posljedica elastičnosti odnosno poroznosti leksičke norme te koliko purističke intervencije čuvaju (brane) njezinu autohtonost, tim više jer su jezični dodiri prirodni i očekivani – a to je pokazala i dijakronijska perspektiva – nisu nužno dvosmjerni. Pretjerivanje u purizmu, odbacivanje posuđenica u korist isforsiranih neologizama ili riječi iz lokalnog, arhaičnog fundusa koje gotovo nitko više ne upotrebljava, može biti kontraproduktivno – može doći do akcelerirane destabilizacije samog jezika, ali i do drastičnog snižavanja stupnja jezične kulture jer govornici odbijaju nove oblike, a ne uspijevaju usvojiti ni zadržati postojeće (semilingvizam). Danas svaki purizam nastoji barem donekle obraniti autohtoni leksik od globalnog engleskog. Anglicizmi, ili jednostavno „globalizmi“, ispred su svih internacionalizama.

Etimološki obilježene tuđice i posuđenice (iako se inkorporiraju u novi sustav i onda neovisno o etimologiji postaju riječi tog jezika) ili neutralni *kontaktemi* uvijek su rezultat aloglotskih utjecaja i (ne)posredno upućuju na stavove govornika prema drugim jezicima i njihovim kulturama, ali i njihovim govornicima koji promiču svoj jezik i svoju kulturu, nerijetko na štetu onih koji se olako odriču i svog jezika i svoje kulture, a time i svog identiteta. Upravo elementarni, implicitni, nesvjesni i pasivni purizam jamči njegovo održanje, a dogmatski, eksplicitni, svjesni i aktivni purizam postaje svrha sam sebi, odnosno jezičnim predrasudama i izvanjezičnoj stvarnosti.

Literatura

- Brodnjak 1993: Brodnjak, V. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb: Školske novine.
- Bugarski 1997: Bugarski, R. *Jezik u društvenoj krizi*. Beograd: Čigoja štampa – XX vek.
- Čedić et al. 2007: Čedić, I. et al. *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Institut za jezik.
- Dulčić 1997: Dulčić, M. (Hg.). *Govorimo hrvatski: jezični savjeti*. Zagreb: Hrvatski radio – Naprijed.
- Görlah 1996: Görlah, M. Purism and the UDASEL. In: *Suvremena lingvistika*. Zagreb. Vol. 41–42, Nr. 2. S. 163–184.
- Granić 2008: Granić, J. Jezična stvarnost: novogovor u užem izboru. In: Granić, J. (Hg.). *Jezična politika i jezična stvarnost/ Language Policy and Language Reality*. Zagreb: HDPL (u tisku).
- Granić 2007: Granić, J. Planiranje statusa i planiranje korpusa bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog standarda. In: Tošović, B. (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Münster et al.: LIT Verlag. S. 45–61.
- Granić 2007a: Granić, J. Identitet na granici. In: Granić, J. (Hg.). *Jezik i identiteti*. Zagreb–Split: HDPL. S. 195–206.
- Granić 1999: Granić, J. Gradski idiomi i eksplicitna norma – dvosmjerni proces. In: Badurina, L. et al. (Hgs.). *Teorija i mogućnosti primjene pragmatolingvistike*. Zagreb–Rijeka: HDPL. S. 271–277.
- Greenberg 2005: Greenberg, R. D. 2005: *Jezik i identitet na Balkanu*. Zagreb: Srednja Europa.
- Katičić 1986: Katičić, R. *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kovačec 2006: Kovačec, A. Hrvatski jezik i Europa. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. LIII/3. S. 87–96.
- Krmpotić 1992: Krmpotić, M. *Jezični priručnik*. Zagreb: HRT.
- Lisac 1999: Lisac, J. Leksička norma i hrvatska narječja. In: Samardžija, M. (Hg.). *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska. S. 246–259.
- Matasović 2005: Matasović, R. *Jezična raznolikost svijeta: podrijetlo, razvitak, izgledi*. Zagreb: Algoritam.
- Matejčić 2007: Matejčić, B. Krompulja sa skutnikom. In: *Vjesnik* 28. i 29. travnja 2007. Zagreb. S. 65.

- Muhvić-Dimanovski 2005: Muhvić-Dimanovski, V. *Neologizmi – problemi teorije i primjene*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Nahir 2003: Nahir, M. Language Planning Goals: A Classification. In: Paulston, B.; Tucker, Ch.; Richard, G. (Hg.) *Sociolinguistics: The Essential Readings*. Malden, MA–Oxford: Blackwell Publishing. S. 423–448.
- Pižurica 2007: Pižurica, M. et al. *Rečnik srpskoga jezika*. Beograd: Matica srpska.
- Pranjković 2008: Pranjković, I. *Sučeljavanja: polemički dueli oko hrvatskoga jezika i pravopisa*. Zagreb: Disput.
- Pranjković 1997: Pranjković, I. *Jezikoslovna sporenja*. Zagreb: Konzor.
- Samardžija 2008: Samardžija, M. *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u NDH*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Sesar/Vidović 2000: Sesar, D.; Vidović, I. Što je novogovor učinio hrvatskome jeziku? In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XLVII/3. S. 81–120.
- Skelin Horvat 2004: Skelin Horvat, A. Posuđivanje u hrvatski jezik u dvama razdobljima. In: *Suvremena lingvistika*. Zagreb. Nr. 57–58. S. 93–104.
- Šamija/Lukačić 1991: Šamija, A. B.; Lukačić, D. *Razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga nazivlja: rječnik hrvatskih i srpskih inačica*. Zagreb: MAXprint.
- Šimundić 1994: Šimundić, M. *Rječnik suvišnih tuđica u hrvatskomu jeziku*. Zagreb: Barka.
- Škiljan 1993: Škiljan, D. *Lingvistički qui pro quo ili leksikograf pred izborom*. In: *Suvremena lingvistika*. Zagreb. Nr. 1–2. S. 199–209.
- Škiljan 1991: Škiljan, D. *Jezično novo ruho*. In: *SOL*. Zagreb. Nr. 6/12–13. S. 55–64.
- Štajduhar 1993: Štajduhar, M. *Amplituda hrvatskog purizma*.
<http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199311/31117-002-pubs-zag.htm>
- Tafra 1999: Tafra, B. Povijesna načela normiranja leksika. In: Samardžija, M. (Hg.). *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska. S. 260–281.
- Vajzović 1997: Vajzović, H. Sarajevo i orijentalizmi – pola milenija poslije. In: Juzbašić, Dževad (Hg.). *Prilozi historiji Sarajeva*. Sarajevo: Orijentalni institut. S. 179–190.

Žanić 2007: Žanić, I. *Hrvatski na uvjetnoj slobodi. Jezik, identitet i politika između Jugoslavije i Europe*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Izvori

<http://www.vokabular.org/forum/index.php?topic=2046.msg18993>

<http://www.dnevniavaz.ba/forum/viewtopic.php?f=2&t=142&start=40>

<http://www.forum.banjaluka.com/viewtopic.php>

<http://www.novosti.co.yu/code/navigate.php?Id=12&status=jedna&vest>

<http://www.rastko.org.yu/filologija/odbor/odluka029.html>

<http://forum.krstarica.com/showthread.php?t=71494>

<http://forum.bgdcafe.com/index.php?showtopic=3538&st=40>

Jagoda Granić (Split)

**Purism or Defense of Autochthonous
Bosnian/Bosniak, Croatian and Serbian Lexical Norms**

Ambivalent reactions to language purism are a natural consequence of the phenomenon itself: purism is at once necessary and undesirable, depending on its extent and intensity. It is closely linked to normative lexicography, which is surely the reason that puristic tendencies are accepted as normative.

Unlike Serbian, the Croatian (standard) language has long had a reputation for being (at some periods exaggeratedly) puristic and doctrinaire. The Bosnian/Bosniak vocabulary, as one might expect, has undergone significant changes (for instance conspicuous use of Orientalisms = Near Eastern influences) so as to be distinct both from Croatian and from Serbian, a vital condition for its autonomy.

Every norm is by definition strict and static, or at least seeks to be so. The elasticity of an explicit norm is most obvious in the lexicon. We may question whether purism is the result of elasticity, or porosity, of the lexical norm, and how far puristic interventions maintain (defend) the autochthony of the lexical norm, especially since language contacts are natural and expected, though they are not necessarily bidirectional.

Etymologically marked, foreign words and loanwords (or the neutral items called *contactemes*) are always the result of outside influences. They directly or indirectly indicate speakers' attitudes to other cultures and languages and to their speakers (on two levels, the individual and the collective) as well as to their own language and its identity. Elementary, implicit, unconscious, and passive purism helps them in this. Dogmatic, explicit, conscious and active purism becomes a goal in itself, an outgrowth of language prejudices and extralinguistic reality.

Jagoda Granić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Radovanova 13
21 000 Split
Hrvatska
Tel.: ++385 21 488 486
Fax: ++385 21 489 582
E-mail: jgranic@ffst.hr

Danko Šipka (Chandler, Arizona)

Leksičke promjene devedesetih godina – danas

Varijantski markirane lekseme uvedene devedesetih godina dvadesetog vijeka ostvarile su ograničen uticaj u ukupnoj leksičkoj masi, čak i u masi svih novih riječi. Kako vrijeme prolazi, njihova društvena funkcija podliježe promjeni i one se postepeno preobraćaju u obilježavač konzervativizma.

U ovom radu predstavljaju se rezultati istraživanja statusa leksičkih inovacija iz devedesetih godina dvadesetog vijeka, i to: na kraju te decenije (prvi dio rada, o čemu je već pisano u Šipka 2006), deset godina nakon najintenzivnijih promjena (na primjeru bošnjačke varijante, drugi dio rada), te petnaest godina nakon najintenzivnijih promjena (ponovo na primjeru bošnjačke varijante, treći dio rada).

1. Leksičke promjene devedesetih godina dvadesetog vijeka

Devedesete godine dvadesetog vijeka bile su svojevrsna otvorena laboratorija leksičkih promjena. U ovom ćemo dijelu, na osnovu skupljenog empirijskog materijala, predstaviti dinamiku i rezultate tih promjena. Temeljni korpusi obuhvatili su sljedeće novine u elektronskom obliku: beogradsku Politiku (www.politika.org.yu, 3,8 miliona jedinica tekućeg teksta iz druge polovine 1999. godine), zagrebački Vjesnik (www.vjesnik.hr, 1,8 miliona jedinica tekućeg teksta iz druge polovine 1999. godine), sarajevski BH Dani (www.bhdani.com, 1,6 miliona jedinica tekućeg teksta, iz 1998 i 1999 godine), zagrebačke Narodne novine (www.nn.hr, 600 jedinica tekućeg teksta, iz perioda 1992–1999). Uz to je korišteno i nekoliko manjih korpusa, između ostalih i časopis „Hrvatski vojnik“ (www.hrvatski-vojn timer.hr). Kompilacijski dio građe skupljan je iz dva postojeća rječnika novih riječi iz devedesetih godina (Klajn 1992, Brozović-Rončević 1996), različitih studija i članaka o jeziku iz devedesetih, a kolega Otašević bio je tako ljubazan da ustupi svoju listu od preko deset hiljada riječi koje je zabilježio u različitim izvorima.

Sakupljene lekseme filtrirane su u odnosu na rječnike Bensona (1992) i Drvodelića (1989), u to vrijeme najprestižnije i najčešće korištene rječnike u Sjedinjenim Američkim Državama, i u bazu podataka unesene su samo one lekseme koje imaju različit oblik i/ili značenje od onih koje su zabilježene kod pomenutih autora. Ovakvim postupkom sakupljeno je 44879 odrednica baze podataka. Ovi podaci ne predstavljaju sliku u ogledalu leksičkog dinamizma, nego prije njihov indikator, jer je baza podataka zavisna i od leksikografske politike pomenutog projekta i od toga šta je zabilježeno kod Bensona i Drvodelića.

Dinamizam leksičkog sistema posljedica je procesa u zajednici unutar koje taj leksički sistem funkcioniše. Procese koji izazivaju leksički dinamizam možemo nazvati generatorima leksičkog dinamizma, a u devedesetim mogu se izdvojiti sljedeći generatori:

- a. naučno-tehničke promjene;
- b. društveno-ekonomske promjene;
- c. rat i nacionalizam;
- d. promjene u stilu života;
- e. oživljavanje religije;
- f. nove ideologije, umjetnički i medijski pravci;
- g. kognitivni i ludički impulsi.

Naučno-tehničke promjene u devedesetim odnose se prvenstveno na informatizaciju. Devedesete su period intenzivnih promjena u oblasti kompjuterskih nauka. Druga oblast intenzivnih promjena jesu medicinske nauke. Devedesetih godina zabilježen je znatan napredak pogotovo u oblasti genetskog inženjeringa. Društveno-ekonomske promjene devedesetih godina tiču se prvenstveno pada komunističkog sistema i prelaska na sistem slobodnih izbora i tržišne ekonomije. Ne možemo tu zaboraviti ni veliki emigracijski talas gradskog stanovništva i povezanu s tim ruralizaciju gradskih sredina. Devedesete su takođe period rata i nacionalizma, te, u njihovom rezultatu, nastajanje novih država i pomjeranje stanovništva na srpskohrvatskoj jezičkoj teritoriji. Devedesete su i vrijeme promjena u stilu života, počevši od globalizacije i povećanog interesa za ekologiju, preko emancipacije žena do vladajuće mode. U devedesetim možemo primijetiti povećan interes za religiju, vraćanje religijskih sadržaja u medije, škole i sl. Devedesete su i vrijeme postmodernizma, različitih umjetničkih, filmskih, popularnomuzičkih pravaca, novih medijskih formi i sl. Konačno, sa svim prethodnim promjenama povezana je i potreba korisnika jezika da izraze kompleksne pojmove te da se u jeziku igraju, što možemo nazvati kognitivnim i ludičkim impulsom.

Ovi generatori promjena ovdje su izdvojeni kao veberovski idealni tipovi – u stvarnosti oni djeluju u sadejstvu, a uz njih djeluje i niz drugih manje predvidivih faktora.

Postoji široko rasprostranjena laička percepcija srpskohrvatskih leksičkih promjena u devedesetim, koja se svodi na primjećivanje uvođenja novih leksičkih jedinica kod Hrvata i Bošnjaka. Mada je ova pojava uistinu dio leksičkog dinamizma u devedesetim, ona je u leksičkom sistemu u velikoj mjeri ograničena, a sam dinamizam znatno složeniji.

Leksički sastav pominjane baze podataka po oblastima izgleda ovako:

oblast	primjeri	broj	procenat
računarstvo	<i>bejzik, C, izvršni program, kobol, server</i>	7218	16.08%
politika	<i>abdićevac, deposovac, espeesovski, hađeovština</i>	3367	7.50%
stil života	<i>ajlajner, alko-vikend, porno-zvezda, reјv, trendaš</i>	1889	4.21%
vojska	<i>ARBiH, bitnica, miročuvar, motorola</i>	1467	3.27%
mediji	<i>BHT, blic-pitanje, brifing, niskotiražan</i>	1243	2.77%
ekonomija	<i>diler, d.o.o., gospodarstvenik, teleban-king</i>	1140	2.54%
medicina	<i>anoreksija, bulimija, CD-uređaj, posttraumatski</i>	984	2.19%
neračunarske tehnike	<i>akrilik, autoblokator, homologacija, videotelefon</i>	926	2.06%
religija	<i>akšam namaz, bogoodstupništvo, sata-nistički</i>	792	1.76%
muzika	<i>afro-udaralje, bluz-pevač, rokerica, solo-album</i>	705	1.57%
sport	<i>aikidoka, ATP turnir, kramponke, super G</i>	691	1.54%
pravo	<i>abolicija, bezakonost, bezvizni, privat-nopravni</i>	499	1.11%
ekologija	<i>bio-razgradiv, eko-država, grinpisovac</i>	215	0.48%
psihologija	<i>apercepcioni, depsihologizirati, isfrustrirati</i>	167	0.37%
umjetnost	<i>apstraktivac, neoavangarda, šagalovski, videoart</i>	160	0.36%
vazduhoplovstvo	<i>avio-let, čarter-flota, erbas, flajt-direktor</i>	140	0.31%
narkotici	<i>acid, betametazon, kre-kokain, narko-mafijaš</i>	124	0.28%
filozofija	<i>altiserovac, autoempirijski, bitoslovlje, ničearski</i>	108	0.24%
građevina i arhitektura	<i>gradogradnja, korbizjeovac, medijapana-c</i>	81	0.18%
lingvistika	<i>bošnjakizam, europanto, psiholing-vistkinja</i>	81	0.18%
ideologija	<i>ideologema, ideološki background, kreacionizam</i>	80	0.18%
biologija	<i>avokado, briselski kupus, jojoba</i>	21	0.05%
ukupno raslojeno		22.098	49,24%
ukupno neraslojeno		22.781	51%
ukupan broj odrednica		44.879	100,24%

Iz ovog pregleda vidi se djelovanje ranije pomenutih generatora promjena. Valja napomenuti da je udio računarske terminologije u ovoj bazi podataka nešto veći nego u opštem jeziku zato što je ovoj terminologiji, imajući u

vidu potrebe potencijalnih korisnika rječnika kome je baza poslužila kao osnova, posvećena posebna pažnja. Isto tako, usljed demokratizacije računarstva u posljednjim godinama, teško je reći šta je tu opštejezičko, a šta terminološko.

U istoj bazi podataka nalazimo ovakvu distribuciju regionalno-etničkih grupa:

grupa	primeri	broj	procenat
srpski ekavski	<i>međususedski, mega-uspeh, proterivač, svetskost</i>	1880	4.19%
hrvatski	<i>bojišnica, božićnica, uradak, zuboliječnik</i>	632	1.41%
bošnjački	<i>lahko, mehko, poselamiti, sadaka, šehid</i>	243	0.54%
radikalno hrvatski	<i>datkovni obradnik, munjkovni, objasnitba, rednik</i>	203	0.45%
radikalno bošnjački	<i>dekika, greb, hudovica, krhat, zijehati</i>	68	0.15%
srpski	<i>instalirati, naduvan, paraklis, pasuljast</i>	61	0.14%
radikalno srpski	<i>đeneral, sohran, toržestven, vaznositi</i>	20	0.04%
ukupno raslojeno		3107	6.92%
ukupno nerasklojeno		41.772	93,08%
ukupno broj odrednica		44.879	100,00%

Treba napomenuti da se ovdje radi o leksemama koje u leksičkom sistemu imaju takve osobine na osnovu kojih se mogu identifikovati da pripadaju isključivo jednom regionu odnosno etničkoj grupi. Pod radikalno bošnjački, hrvatski i srpski podrazumijevamo takve leksičke jedinice koje su predložene ali nisu prihvaćene u centralnim medijima i upotreba im je svedena samo na pojedine osobe ili marginalne medije. Primjer takvih leksema su, recimo, novohrvatski nazivi: *munjkovni* 'električni', *gušitba* 'gušenje' i sl., koje možemo sresti jedino kod pojedinih osoba i u medijima kakav je časopis „Nezavisna Država Hrvatska“ (www.hop.hr).

Iz ovih podataka jasno se vidi da popularna predstava o nekim radikalnim promjenama leksičke mase ne nalazi potvrdu u stvarnosti. Tek manje od sedam posto nove leksičke mase raslojeno je teritorijalno-etnički. To, opet, ukazuje na zanimljivu pojavu na relaciji između tekstualne i sistemske, s jedne, te subjektivne i objektivne frekvenције, s druge strane.

Naime, činjenica da su se u javnom diskursu pojavile određene nove lekseme koje su primjetne (na primjer, u hrvatskom standardu: *proračun* ranije *budžet*, *gospodarstvo* ranije *privreda* i sl.) pojačava njihovu subjektivnu frekvenciju (upravo, govornicima se čini da su ove lekseme znatno češće u tekstovima nego što to zaista jesu). Ova subjektivna tekstualna frekvencija prenosi se i na subjektivnu sistemska frekvenciju, pa govornici imaju osjećaj da

se leksikon bitno promijenio, što, kako vidimo, ne nalazi potvrdu u objektivnoj frekvenciji ovih leksičkih jedinica u sistemu.

Kvalitativna analiza građe i prethodno iznesene statistike ukazuje na sljedeće procese u njegovom oblikovanju:

- a. prodiranje novih leksema i subleksemskih elemenata, te oživljavanje prethodno zastarjelih;
- b. prodiranje novih značenja, te širenje i sužavanje postojećih;
- c. promjena konotacije, frekvencijskih i upotrebnih karakteristika leksema;
- d. slabljenje leksičke norme;
- e. promjene ortografske prakse, gramatičkih i tvorbenih struktura kao rezultat leksičkih promjena.

Prodiranje novih leksema uglavnom je rezultat ranije pomenutih generatora u oblastima navedenim u tabelama. Treba još pomenuti primjere uticaja kognitivnog impulsa (recimo zabilježeno je 2898 apstraktnih imenica na *-ost*, što jasno govori o kognitivnoj potrebi izricanja apstraktnih pojmova), te ludičkog impulsa (na primjer, nove riječi tipa: *mojstven*, *napetoleđen*, *nevečje*, *nigdenedostajućii*). Zanimljivo je i to da društveno-političke promjene ne generišu samo nove riječi relevantne za tekuća zbivanja (recimo, sva sila riječi od korijena *Srb(in)*: *jugosrpska vlada*, *jugosrpski*, *komunistosrpski*, *pansrpski*, *parasrpsština*, *prosrpski*, *protusrpstvo*, *srpska ekavica*, *srpskobosanski*, *srpskohegemonistički*, *srpština*, *velikosrpska agresija*, *crveni srbokomunizam*, *inosrbijanac*, *odsrbljen*, *osrbljen*, *prosrbljen*, *rasrbljavanje*, *rasrbljen*, *rasrbljenost*, *rasrbljivanje*, *srbizacija*, *srbizovan*, *srboboljševički*, *srboboljševik*, *srbocentričan*, *srbocentrik*, *srbočetnički*, *srbofilstvo*, *srbofoban*, *srbofobičan*, *srbofobičnost*, *srbofobija*, *srbofopski*, *srbokatolik*, *srbokomunistički*, *srboljubac*, *srboljublje*, *srboljupstvo*, *srbomirilac*, *srbomrzac*, *srbomrzački*, *srbomržeći*, *srbomrzički*, *srbomrzija*, *srbomržitelj*, *srbomržnja*, *srboskorojević*, *srboubica*, *srboubistvo*, *srbounitarist*, *srbozaljubljen*, *srbožderan*, *srbožderski*, *srbski*), nego i lekseme kojima se govori o prošlosti. Tako, dok su za vrijeme komunizma bile obične samo lekseme: *Tito*, *Titov*, *titovski* i *titovka*, nakon pada komunizma nalazimo cijelu masu leksema izvedenih od prezimena ili nadimka bivšeg jugoslovenskog predsjednika: *brozan*, *brozinac*, *brozist*, *brozista*, *brozizam*, *brozoidan*, *brozolik*, *brozonostalgicar*, *brozotiranida*, *brozovac*, *brozovčić*, *brozovluk*, *brozovski*, *brozovština*, *okolotitićevac*, *postbrozni*, *postbrozovski*, *titić*, *titinski*, *titofilističar*, *titoidan*, *titoist*, *titoista*, *titoistički*, *titoizacija*, *titoizam*, *titoiziran*, *titoizovan*, *titolesku*, *titolog*, *titomanijački*, *titoslavija*, *titovac*.

Značenjske promjene postojećih leksema prate tendencije koje možemo primijetiti u postajanju novih. Promjene se tiču istih oblasti, recimo, politike: *golub* ranije 'životinja', novo značenje 'umjeren političar'; računarstva, npr. *mjesto*, koje uz postojeće mnoštvo značenja dobija i značenje 'URL, mje-

sto u Internetu'; bezbjednosti, npr., *pancir*, ranije 'oklop', sada i 'neprobojni prsluk'; medicine – *plastičar*, ranije 'skulptor ili majstor za plastične mase', sada 'hirurg u oblasti plastične hirurgije' i sl. Zanimljivo je da promjene generisane nacionalizmom brišu semantičke razlike. Tako je postojeća distinkcija *šljem* 'zaštita za glavu bez zaštite za lice' prema *kaciga* 'zaštita za glavu sa zaštitom za lice' u hrvatskoj varijanti izbrisana time što je *kaciga* dobila i dodatno značenje 'šljem'.

Kad su u pitanju promjene upotrebnih karakteristika leksičkih jedinica, onda je tu dinamika najizrazitija bila u bošnjačkoj varijanti. Ne samo da su u standard ušle mnoge ranije supstandardne lekseme (*amidža*, *daidža*, *poselamiti*), koje su tako promijenile upotrebne karakteristike, nego je taj proces primjetan i u preuzimanju ranije isključivo hrvatskih riječi. Tako ranije hrvatski nazivi mjeseci (*siječanj*, *veljača*...) sada imaju dodatnu regionalno-etničku vrijednost 'bošnjački'.

Posebna je priča slabljenje leksičke norme. Slabljenje leksičke norme ogleda se u zatiranju granice između standarda i supstandarda. Više je uzročnika ove pojave. Nacionalizam, kao takav, teži da homogenizuje sopstvenu etničku grupu i učini je što različitijom od drugih (što dobro ilustruju navedeni primjeri iz bošnjačkog standarda, gdje se ovim promjenama briše razlika između obrazovanih i neobrazovanih članova etničke grupe). S druge strane, brisanju razlika između standarda i supstandarda doprinio je psovačko-pljuvački diskurs posljednjeg rata (dovoljno se podsjetiti upotrebe riječi *četnik*, *ustaša*, *mudžahedin* i njihovih izvedenica) i nešto što bismo mogli okarakterisati nazivom „ekspresizacija“, tj. pojava da ranije ozbiljne novine primaju ton, stil i leksički repertoar bulevarske štampe. Nadalje, postoji globalni proces popuštanja društvenih normi, pogotovo prodiranja supstandarda u engleski standardni diskurs preko popularne muzike, filmova i sl., što se onda u opštoj mekdonaldizaciji prenosi i na naš jezik. Konačno, razgrađivanje leksičke norme povezano je i s porijeklom novina i novinara. Tako su, na primjer, sarajevske sedmične novine „BH Dani“ izvorno komunistički omladinski list „Naši dani“. Kako je za omladinske listove karakteristična labavija granica između supstandarda i standarda, onda se ta uređivačka politika zadržala i kada se list preobrazio u opšte sedmične novine. Tako onda u standardnojezičkim medijima nalazimo primjere kao što su *odmoriti* (umjesto *odmoriti se*), *oladiti*, *zaoprave*, *zapikati* i sl. Nalazimo čak i supstandardne sufikse, što govori o širem sistemskom značaju slabljenja leksičke norme – recimo, uvredljivi sufiks za žensku osobu: **-uša** (*bilderuša*, *brinetuša*, *cmizdruša*, *divljakuša*, *milicioneruša*, *oficiruša*, *ogovaruša*, *pederuša*, *perverzuša*, *pokvarenuša*, *prikačuša*) ili univerbizacijski sufiks **-ak** (*bezbednjak*, *bežičnjak*, *doslovnjak*, *duhovnjak*, *estradnjak*, *grupnjak*, *hladnjak*, *hudnjak*, *jutarnjak*, *kožnjak*, *kulturnjak*, *lažnjak*, *leptirnjak*, *ličnjak*, *luksuznjak*, *maštovnjak*, *mirovnjak*, *nadobudnjak*, *narodnjak*, *naslovnjak*, *običnjak*, *obreznjak*, *oklopnjak*, *okolnjak*, *opreznjak*, *otkačenjak*, *perverznjak*, *pohotnjak*, *polovnjak*, *polupismenjak*, *pornjak*, *poslovnjak*, *pozorišnjak*, *promidžbenjak*,

pozorišnjak, promidžbenjak, rasplodnjak, samotnjak, skupnjak, slobodnjak, slovnjak, službenjak, stajnjak, studenjak, stvarnosnjak, svjetilnjak, trbušnjak, usmerenjak, usmjerenjak, viljenjak, zabavnjak, zagrobnjak) itd.

Leksičke promjene devedesetih godina imaju dalekosežne sistemske posljedice, kako u tvorbenim, tako i gramatičkim strukturama. Uopšte uzev, tvorba postaje znatno gipkija, a broj afiksoida znatno je povećan. O gipkosti tvorbe svjedoči činjenica da raste broj izvedenica od imena (tipa: *borhesovsko-pavićevski*), da raste i broj imenica tipa: *planer istraživač* i sl. Česte su kombinacije s brojem. Nalazimo gotovo tri stotine složenica s brojem kao jednim afiksoidom, tipa: *[broj]ligaš*, npr. *trećeligaš*, *[broj]kanalni*, npr. *dvadesetčetvorokanalni* i sl. Visoku sistemsku frekvenciju imaju prefiksoidi tipa: **euro-** (npr. *euroček*, 85 primjera); **ju-** (npr. *ju-armija*, 123 primjera; sreće se i u varijanti **yu-**); **nacio-** (npr. *naciocentričan*, 81 primjer); **polit-** (npr. *politokracija*, 82 primjera); širi se sufiks **-er** (npr. *surfer*, 433 primjera) i sl. Šire se takođe svi sufiksi koji označavaju ženu koja obavlja neku profesiju, ima zvanje itd. (730 imenica s takvim sufiksima), na primjer, ženski psiholog javlja se sa sljedećim sufiksima: *psihologica, psihologinja, psihologistica, psihološkinja*. Riječi posuđene iz engleskog jezika dobijaju domaće sufikse koji pokazuju njihovo odomaćenje. Tako nastaju imenice tipa *biznismenka, kongresmenka* ili *šoumenka* (dakle, posuđuje se naziv za mušku profesiju, a ženska se tvori domaćim sufiksom). Veliki je broj složenica i složenih leksema sa nazivima boja. Tako za *plav* nalazimo: *antracitnoplav, azurnoplav, crvena-zelena-plava, hladnoplav, jednakoplav, lanenoplav, madonaplav, metalnoplav, mutnoplav, nebeskoplav, oplavljen, pastelnoplav, platinastoplav, plava trava, plavac, plave, plave bluze, plave kacige, plavetnoljubičast, plavi šlemovi, plavi šljemovi, plavičastocrn, plavičastosivkast, plavkastobeo, plavkastocrn, plavkastopurpuran, plavkastozelen, plavo, plavoprugast, plavosivkast, plavovanje, plavozelen, plavozub, plavušinski, poluplav, poluplavuša, prugastoplav, riđeplav, smeđeplav, superplav, tamnoplav, tamnoplavičast, ugašenoplav, vodenoplav, zelenkastoplav, zelenoplav, zlatastoplav, žutoplav*.

2. Preliminarno istraživanje bošnjačkih leksičkih promjena nakon jedne decenije

Svakodnevno praćenje medijskog i drugog javnog diskursa početkom dvadeset prvog vijeka ukazalo je na činjenicu da mnoge novouvedene riječi nisu prihvaćene, kao i na to da u mnogim slučajevima postoji disproporcija između govorne i medijske prakse.

Da bi se ovim zapažanjima prišlo iz naučne perspektive, izvršeno je pilot istraživanje upotrebe nove bošnjačke leksike u toku 2004. godine. Prije rezultata tog istraživanja, osvrnućemo se na mehanizme uvođenja novih bošnjačkih riječi

U cijelom regionu srpskohrvatskog (b/h/m/s) jezika, kako tokom devedesetih godina dvadesetog vijeka, tako i danas, u onim regionima gdje se suče-

Ijavaju različiti nacionalni programi, vladaju pretpolitički nazori, koji se najbolje mogu okarakterisati kao „Lebensraum“ stavovi. Naime, većina na danoj teritoriji teži očuvanju te teritorije, na primjer, početkom devedesetih situacija je bila ovakva:

Srbi **55,28%** u SFRJ

⇒ stav: SFRJ treba da bude očuvana

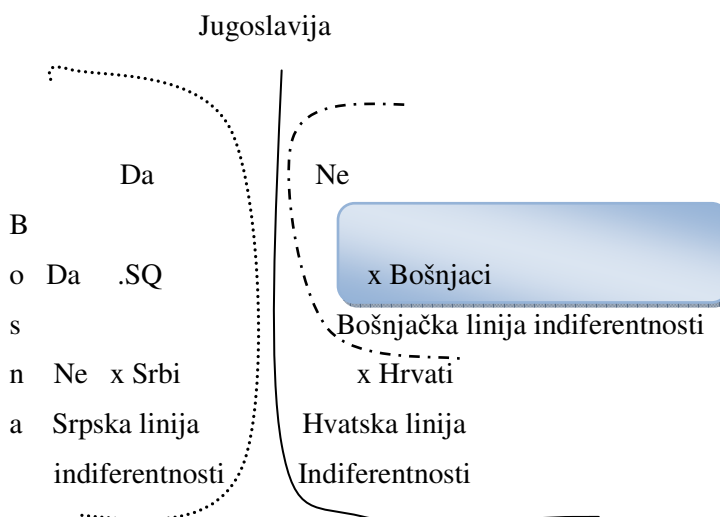
Hrvati **85,51%** u SRH

⇒ stav: Hrvatska treba da bude nezavisna

Bošnjaci **47,28%** u SRBiH

⇒ stav: Bosna i Hercegovina treba biti nezavisna.

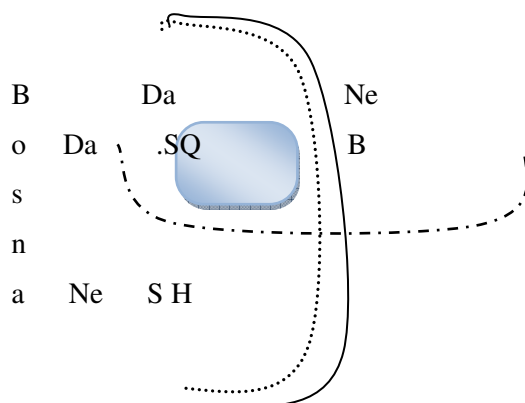
U jednostavnom prostornom modelu teorije igara (odličan uvod u primjenu teorije igara u politologiji daje Ordeshook 1992), operacionalizacija prethodno pomenutih stavova početkom devedesetih izgledala je ovako:

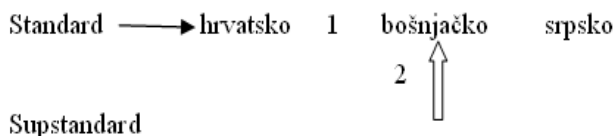
(mjesto x označava idealnu tačku igrača, a linija indiferentnosti zaokružuje prostor u kome je igrač spreman da prihvati rješenje; osjenčena oblast pokazuje preklapanje dvije oblasti indiferencije, ovdje bošnjačke i hrvatske, koja je omogućila njihovu pretpolitičku koaliciju).

Bošnjački pretpolitički stav danas dosljedan je pomenutom principu teritorije, samo što se sada preklapaju sve tri oblasti indiferencije, pa je situacija stabilnija:

(Kon)federalizacija

Politika uvođenja novih riječi i praktički formiranje bošnjačkog standarda bilo je zasnovano na predstavljenoj operacionalizaciji političkih stavova. Postojala su dva osnovna pokreta: 1. mijenjanje upotrebne vrijednosti hrvatskih leksema na hrvatsku i bošnjačku, 2. mijenjanje upotrebne vrijednosti supstandardnih leksema u standardnu. Oba pomenuta procesa mogu se predstaviti ovako:

Primjeri

1. *slavenski, općina, definirati, listopad*
2. *truhao, mehak, babo, amidža, šehid*

Oba procesa bila su logična u sklopu pominjane operacionalizacije stavova. Prvi proces stvara ekvidistanca u odnosu na druge dvije etničke grupe, drugi ističe sopstvenu posebnost. Postoji, međutim, i određen skup problema. Prvo, oba pokreta od korisnika zahtijevaju mijenjanje navika, a kada se, govoreći ponovo u jeziku teorije igara, od igrača traži da snosi određeni trošak, u normalnim okolnostima on/a očekuje i neku dobit, a ona je, što vrijeme više prolazi, manja. Drugo, teško je utvrditi gdje zapravo leži ekvidistanca (ilustrativne su u tom pogledu rasprave tipa Maglajlić 2002). Treće, u svakom društvu jezički izraz bitan je obilježivač razlike između njegovih obrazovanih i neobrazovanih članova, a uzdizanjem supstandardnih oblika u standard, ta se važna društvena funkcija jezičkog izraza gubi.

Iz ovih zapažanja te praćenja jezičke prakse nametnula se pretpostavka da se talas uvođenja riječi povlači i da se one održavaju samo u konzervativnim krugovima. Kako se u pretpolitičkim prilikama na Balkanu konzervatizam veže

isključivo za nacionalizam, a ovaj za viši stepen religioznosti, onda su za poređenje izabrani jedan opšti časopis, Start BiH (<http://www.startbih.info>) i jedan islamski, Novi Horizonti (<http://www.novihorizonti.com>).

Statistička obrada ova dva korpusa dala je sljedeće rezultate:

	Start BiH	Novi Horizonti
Jedinica tekućeg teksta	280721	340070
Bošnjački	176	5527
%	0.063%	1.625%
lah(a)k	6	67
lak	63	1
amidž/da{jli}dž*	10	44
ujak/tetak/stri*	10	4

Što ide u prilog tezi o izuzetnoj ograničenosti novouvedene bošnjačke leksike kao i tome da je ona, u principu, mjera konzervatizma (te lekseme prevladavaju u islamskom časopisu, kako uopšte, tako i u nekoliko ispitivanih pojedinačnih primjera).

Kako se radilo o nereprezentativnom pilot istraživanju, planirano je i drugo, glavno istraživanje na reprezentativnom uzorku, o čemu se izvještava u trećem dijelu.

3. Istraživanje bošnjačkih leksičkih promjena petnaest godina kasnije

Ovo istraživanje pošlo je od dvije osnovne hipoteze koje su proizlazile iz pilot istraživanja:

- korpusna distribucija novouvedenih riječi izuzetno je ograničena;
- novouvedene bošnjačke riječi služe kao obilježavač nivoa konzervativnosti unutar te etničke grupe.

U ispitivanju su korištena sljedeća dva korpusa i sljedeći medijski izvori unutar svakog od njih:

1. Opšti medijski izvori (manje konzervativni)

BH Dani <http://www.bhdani.com>, Bosna ekspres <http://www.bosniexpress.com>, Bošnjaci <http://www.bosnjaci.net>, Bošnjački topiraci <http://www.bosnjacki-topiraci.net>, Kitabhana <http://www.kitabhana.net>, Walter <http://www.walter.ba>, Nova Grapska <http://www.novagrapska.com>, OHR <http://www.ohr.int>, ONASA <http://www.onasa.com.ba>, Oslobođenje

<http://www.oslobodjenje.com.ba>, Sabah <http://www.sabah-ba.com/>, Slobodna Bosna <http://www.slobodna-bosna.ba>, Superbosna <http://www.superbosna.com>, StartBih <http://www.startbih.info>

2. Islamski medijski izvori (više konzervativni)

Bošnjakinja <http://www.bosnjakinja.net>, Džemat <http://www.dzemat.org>, ElKalem <http://www.elkalem.com>, Islam <http://www.islam.co.ba>, Muslimanski glas <http://www.muslimanskiglas.com>, Nahla <http://www.nahla.com>, Novi horizonti <http://www.novihorizonti.com>, Preporod <http://www.preporod.com>, Rijaset IZ <http://www.rijaset.net>, Saff <http://www.saffbih.com>

Proces obrade imao je sljedeći tok:

1. Asistentkinja, Sara Schwalm, dobila je uputstva da, ravnomjerno koristeći prethodno navedene izvore, formira dva korpusa, svaki od približno milion jedinica tekućeg teksta. Radilo se o osobi koja nije znala šta je cilj istraživanja, čime je prikupljanje materijala bilo odvojeno od njegove obrade, što je, opet, bitna mjera objektivnosti postupka.

2. Glavni istraživač, autor ovih redova, koristeći skriptove u PERL-u i statistički program SPSS 14, statistički je obradio dva korpusa i izveo zaključke.

Istraživanje je imalo sljedeće opšte rezultate, gotovo identične onima koji su dobiveni u pilot istraživanju, čime su obje hipoteze potvrđene:

(pojavnica)	Opšti izvori	Islamski izvori
Ukupno	997.149	997.861
Bošnjački	754	17555
Postotak	0.076%	1.759%

Ispitana je i statistička značajnost veze između tipa korpusa i korištenja novouvedene bošnjačke leksike i pokazalo se da postoji statistički značajan koeficijent korelacije, koji je istovremeno veoma slabog intenziteta (što je sasvim razumljivo, uzevši u obzir nisku opštu frekvenciju ove leksike). Intenzitet i značajnost ove veze izgledaju ovako:

	Bošnjačka leksika
Tip teksta	0.0883
	p=0.00

Ispitivanje koeficijenta korelacije obavljeno je tako što su podaci kodirani u dvije kolone, gdje je u prvoj bilo 1 za religijski korpus, 0 za opšti, a u drugoj 1 za korištenu novouvedenu bošnjačku riječ, a 0 za opštu riječ.

Konačno, ispitano je i koliko je od novouvedenih oblika zaista korišteno u tekstu. Kada se novouvedene riječi razviju u jedinstvene fleksijske oblike,

ukupno ih ima 2824. Kako se vidi dolje, samo se njihov mali dio zaista koristi u tekstovima, a procenat je dvostruko viši u islamskom korpusu.

Ukupno	2824	%
Islamski	373	13.21%
Opšti	177	6.27%

4. Zaključci

Varijantski markirane lekseme uvedene devedesetih godina dvadesetog vijeka ostvarile su ograničen uticaj u ukupnoj leksičkoj masi, čak i u masi svih novih riječi

Kako vrijeme prolazi, njihova društvena funkcija podliježe promjeni i one se postepeno preobraćaju u obilježavač konzervativizma.

Literatura

- Benson 1992: Benson, M. *Srpskohrvatsko-engleski rečnik*. Beograd: Prosveta.
- Brozović 2001: Brozović, D. Peculiar Sociolinguistic Features of the Slavic World. In: *International Journal of the Sociology of Language*. Nr. 147. S. 5–15.
- Brozović-Rončević et al. 1996: Brozović-Rončević, D. et al. *Rječnik novih riječi*. Zagreb: Minerva.
- Bugarski 2001: Bugarski, R. Language, nationalism and war in Yugoslavia. In: *International Journal of the Sociology of Language*. Nr. 151. S. 69–87.
- Bugarski/Hawkesworth 2004: Bugarski, R.; Hawkesworth, C. (Hg.). *Language in the Former Yugoslav Lands*. Bloomington: Slavica.
- Crystal 1987: Crystal, D. *The Cambridge encyclopedia of language*. Cambridge: CUP.
- Drvodelić 1989: Drvodelić, M. *Hrvatsko ili srpsko engleski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Fasold 1984: Fasold, R. *The Sociolinguistics of Society*. Oxford: Basil Blackwell.
- Fasold 1990: Fasold, R. *The Sociolinguistics of Language*. Oxford: Basil Blackwell.
- Fishman 1999: Fishman, J (Hg.). *Handbook of Language and Ethnic Identity*. Oxford: Oxford University Press.
- Greenberg 2004: Greenberg, R. *Language and Identity in the Balkans Serbo-Croatian and Its Disintegration*. Oxford: OUP.
- Jakobson 1960: Jakobson, R. Concluding statement: Linguistics and poetics. In: Sebeok, T. (Hg.). *Style in language*. New York: Wiley.
- Katičić 2001: Katičić, R. Croatian Linguistic Loyalty. In: *International Journal of the Sociology of Language*. Nr. 147. S. 17–29.
- Klajn 2001: Klajn, I. Neologisms in present-day Serbian. In: *International Journal of the Sociology of Language*. Nr. 151. S. 89–110.

- Klajn 1998: Klajn, I. O jednom „lahko“ napisanom udžbeniku. In: *Jezik danas*. Vol. 7. S. 17–19.
- Klajn 1992: Klajn, I. *Rečnik novih reči*. Novi Sad: Matica srpska.
- Kordić 2008: Kordić, S. <http://www.snjezana-kordic.de>. 6.3.2008.
- Lučić 2002: Lučić, R. (Hg.). *Lexicography and Language Policy in South-Slavic Languages after 1989*. München: Otto Sagner.
- Maglajlić 2002: Maglajlić, M. http://vkbi.open.net.ba/Aktuelnosti/021114_files/PoveljaBJezik.htm. 17.2.2008.
- McEnery/Wilson 2001: McEnery, T.; Wilson, A. *Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Neweklowsky 2003: Neweklowsky, G. (Hg.). *Bosanski – hrvatski – srpski, Bosnisch – Kroatisch – Serbisch*. Wien: Wiener slawischer Almanach. Sonderband 57.
- Okuka 1998: Okuka, M. *Eine Sprache – viele Erben. Sprachpolitik als Nationalisierungsinstrument in Exjugoslawien*. Klagenfurt: Wieser.
- Ordeshook 1992: Ordeshook, P. *A Political Theory Primer*. Routledge.
- Otašević 2001: Otašević, Đ. *Eine elektronische Liste von 2000 neuen Wörtern wurde vom Autor freundlicherweise zur Verfügung gestellt*.
- Rupnik 1996: Rupnik, J. Reawakening of European Nationalisms. In: *Social Research*. 63/1. New York.
- Savezni zavod za statistiku 1993: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1991 godine. Nacionalna pripadnost, podaci za opštine i naselja. Bd. 1. Beograd.
- Singleton 1989: Singleton, F. *A Short History of the Yugoslav Peoples*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sipka 2001: Sipka, D. *Database of 44879 Bosnian/Croatian/Serbian neologisms*. Elektronisches Dokument.
- Šipka 2002: Šipka, D. *A Dictionary of New Bosnian, Croatian, and Serbian Words*. Springfield: Dunwoody Press.
- Šipka, D. 2006 Osnovi leksikologije i srodnih disciplina, drugo izdanje, Matica srpska.
- Šipka 2001: Šipka, M. *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini 1850–2000 – Dokumenti*. Sarajevo: Institut za jezik.
- Thomas 1998: Thomas, P.-L. Fonction communicative et fonction symbolique de la langue sur l'exemple du serbo-croate: bosniaque, croate, serbe. In: *Revue des études slaves*. Paris. Nr. 70/1. S. 27–37.
- Velat 1987: Velat, D. *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova u 1981. godini : uporedni pregled broja stanovnika i domaćinstava, 1948, 1953, 1961, 1971 i 1981. i stanova 1971 i 1981. : rezultati po opštinama*. Beograd: Savezni zavod za statistiku.

Izvori

Wikipedia 2008: http://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_the_Socialist_Federal_Republic_of_Yugoslavia. 4.3.2008.

Danko Šipka (Chandler)

Lexical Changes of the 1990s – Today

This case study of 1990s lexical changes in the three variants of Serbo-Croatian points to the role that conflicting ethnic identities play in shaping the lexicon. While ethnic identity cannot be disregarded as a factor of external language history, its omnipresence in the political realm does not translate into an equipotent role in the sphere of language functioning. Multiple other layers of identity and various other historical currents (*such as technological, socio-cultural, lifestyle changes, etc.*) also shape the lexicon. In the overall picture of the 1990s, lexical changes and ethnic identities are just one of many contributing factors. Moreover, as demonstrated in the analysis of Bosniak lexemes, the intention of using new words to create ethnic identities is not implemented in the practice of real life texts. The new words, contrary to the original political intention, turn into markers of conservatism within one ethnic group rather than a distinctive feature of that particular ethnic group toward the others. At a more general level, the results presented in this paper offer additional evidence for a high complexity of the interplay of societal and linguistic factors, thoroughly elaborated in Fasold (1984).

Danko Šipka
School of International Letters and Cultures
Arizona State University, P.O. Box 870202
Tempe, AZ 85278
USA
Phone: 1-480-634-8427
Fax: 1-480-965-0135
E-mail: Danko.Sipka@asu.edu
<http://www.public.asu.edu/~dsipka>

Maria Cichońska (Katowice)

Bezagensni glagoli u savremenom bosanskom/bošnjačkom, hrvatskom i srpskom jeziku

U radu se analizira grupa glagolskih predikata koji nemaju agensa, tj. subjekta sa osobinom 'ljudski' [Hum]. Analiza obuhvata morfonološki, semantički i sintaksički nivo. Konfrontativni pristup omogućuje da se pokažu pored sličnosti i razlike u sva tri jezika zasnovana na novoštokavskoj osnovi.

0. Uvod

0.0. Novoštokavski sistem svojim bogatstvom jezičkih sredstava omogućuje takav izbor koji dovodi do mogućnosti oblikovanja ne samo jedne jezičke standardne norme već još i predstavlja svojevrsan fenomen ne samo na slovenskom području. U vremenu kada su se nove norme do određene mjere stabilizirale, javlja se pitanje ne samo sličnosti već i razlika koje su karakteristične za pojedine jezike. Dok se pod pojmom sličnosti podrazumijeva i d e n t i č - n o s t j e z i č k i h o s o b i n a na svakom jezičkom nivou, pojam razlike u ovom slučaju nije toliko očigledan. Da bi se dobio odgovor na to pitanje, treba definisati i samu riječ r a z l i k a , jer ona sama po sebi u toj oblasti nije jednoznačna. Razlika jezičkog elementa zasniva se na nedostatku istovjetnosti s odgovarajućim elementom u drugom jeziku, tako da ti elementi zbog svoje prirode ostaju u opoziciji na prozodijskom, morfološkom, leksičkom ili sintaksičkom planu, iako je moguća njihova zajednička distribucija u sistemu kao cjelini.

Za potrebe ovoga rada (koji predstavlja rezultat istraživanja jedne grupe glagolskih predikata) predlažem da se izdvoje d i f e r e m e – to jest oni glagolski predikati koji se potpuno razlikuju na morfološkom i sintaktičkom planu, a zajedničko im je značenje i p o l u d i f e r e m e – koji predstavljaju oblike djelimično izdiferencirane na jednom ili oba jezička nivoa – koji se razlikuju glagolskom osnovom ili glagolskim sufiksima.

0.1. Predmet ovog rada je morfološka, semantička i sintaksička analiza glagola koji nemaju osobne dopune, tj. agensa ili vršioca radnje s osobinom Persona (Hum) u funkciji subjekta u osnovnom, prvom značenju u tzv. štokavskim jezicima, tj. bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku.¹ Budući da je ta grupa glagola samo djelimično obrađena u literaturi i nema odgovarajuću terminologiju, predlažem upravo termin b e z a g e n s n i g l a g o l , koji je adekvatan njihovoj prirodi i njihovim gramatičkim (tj. morfološkim i sintaksičkim) i semantičkim svojstvima. Drugi termin koji je prisutan u literaturi –

¹ Agens ili vršilac radnje u lingvistici bio je shvaćan u strukturalističkoj gramatici i u drugom smislu, tj. kao elemenat rečenice koji nije subjekat a izražava vršioca radnje, npr. *Oni su kažnjeni od roditelja* (up. Encyklopedia EJO 2003).

b e z l i č n i g l a g o l nije prihvatljiv zbog svoje neadekvatnosti (kao što se zna, kategorija lica / (odnosno osobe) je vrlo složena, i prelazi okvire ovog rada).²

0.2. Jedna od osnovnih semantičkih osobina svih glagolskih predikata je da se oni mogu podijeliti na grupu takvih koji otvaraju mjesto za subjekat sa osobinom persona [+ Hum], npr. verba dicendi i na one koji zbog svojih semantičkih svojstava takvih mogućnosti nemaju [- Hum], i grupu takvih koji su irelevantni za tu osobinu, npr. dio glagola kretanja.³ Grupa glagola izdvojena po ovom kriterijumu da u prvom, osnovnom značenju imaju impersonalni subjekat [- Hum] u slavističkoj literaturi nije do sada obrađena.⁴

0.3. Izdvajanje takve grupe glagolskih predikata se zasniva, prije svega, na temelju semantike, zatim logičke sintakse, što je iskoristila u svoje vrijeme generativna gramatika uvodeći tzv. selektivna ograničenja, zatim i semantička sintaksa (v. npr. Ajdukiewicz 1953, Ajdukiewicz 1985, Gramatika 1984), koja se zasniva na pojmovima tzv. predikativno – argumentne strukture. Struktura predikativno-argumentna na površinskom nivou se ostvaruje u obliku rečenice u kojoj *predikat* odgovara najčešće tradicionalnom glagolu (sa punom ili ograničenom paradigmom), a argumenat / argumenti su identificirani dopunama – subjekta, objekta i ostalih glagolskih dopuna. Za potrebe semantičke sintakse izdvajaju se argumenti koji, zavisno od svoje karakteristike imaju npr. osobinu:

[+ Hum] 'ljudski';

[- Hum] 'bez osobine ljudski';

[+ Anim] 'životnost';

[- Anim] 'neživotnost';

[+ Concr] 'konkretni predmeti / objekti i druge stvari (bez kategorije broja) materijalnog statusa'.

0.4. Iako analiziranu grupu glagola ne dopunjuju primarno, u osnovnom značenju, vršioci radnje-agensi [+ Hum], moguć je tzv. skriveni i nesvjesni agens, tj. agens snage prirode i (ako razlikujemo) drugi procesi kojima podliježu konkretni objekti, jer većina od njih stvara sintaksičke konstrukcije sa subjektom u

² V. npr. monografiju Rittel 1985, u kojoj je detaljno razrađena kategorija lica.

³ U radu polazim od pojma predikata shvaćenog u (širem) semantičkom smislu kao jezična jedinica (imenica, pridjev, glagol) koja izražava osobine ili relaciju prema (užem) pojmu predikata koji se poistovjećuje sa glagolom.

⁴ U zborniku sa Riječkih slavističkih dana za 2006 g. nalazi se mój članak u kojem predstavljam na konfrontativan način dio problematike glagolskih predikata u hrvatskom i poljskom jeziku, tj. njihovu semantičku i sintaktičku karakteristiku.

Nom., koji nije vršilac radnje već pacijens, npr. *Voda curilteče* ili recipijent, npr. *Vodovod je zarđao/pukao*.

0.5. Postojanje bezagensnih glagola je zanimljiva pojava, jer je slab dokaz tzv. *antropocentrizma* u jeziku i *antropocentričke organizacije jezika*, tj. takve organizacije jezičkih kategorija u kojima centralno mjesto zauzima ČOVJEK (Rokoszowa 1981a, Rokoszowa 1981 b, Ivić 2005). Pokazuje, takođe, granice između toga što je vezano sa čovjekom kao izvršiocom i onoga što ostaje iza njega, tj. one vanjezične situacije koje ostaju van govornog lica (JA) i lica kojemu se govori (TI) i onoga što uzrokuje da ti glagoli nemaju 1. i 2. lice. Takva situacija je vidljiva u binarnoj kategorijalnoj opoziciji personalnost : impersonalnost.⁵ Ograničenost njihove konjugacije nestaje u slučaju značenjskih proširenja – metonimijskih i metaforičkih kojima oni podliježu u širokim okvirima, ne manjim od drugih glagola.⁶

0.6. Pitanje podjele glagola na lične i bezlične našlo se u centru interesovanja već 1883. godine, kada je Miklošič tvrdio da je ovakva podjela neopravdana: „... *niesłuszną jest zreczą upatrywanie odrębności zdań bezpodmiotowych w czasowniku i dzielenie czasowników na osobowe i nieosobowe (...), że swoisty charakter takich zdań nie leży w czasowniku, widać już stąd, że większość czasowników nieosobowych może występować również z podmiotem: es rauscht, das Laub am Baum rauscht ihm (dem Bosewicht) entsetzen zu* (Miklošič 1883: 2–4, cit. prema Wierzbicka 1966: 191). Miklošičev stav da većina glagola koji su smatrani za bezlične može imati subjekat našla je potvrdu u našem korpusu, dok se mišljenje da glagole ne treba dijeliti na lične i bezlične u svjetlu savremene lingvistike, a naročito semantike, čini neopravdanim, jer podjela koju smo predložili, to jest izdvajanje glagola sa agensom-subjektom i bezagensnih, potpuno je opravdano koliko su opravdane i druge podjele glagolskih predikata koje pokazuju njihovu semantičku složenost pomoću koje se ostvaru-

⁵ Problemi jezičkog antropocentrizma još nisu dovoljno istraženi. Iako se u svjetlu dosadašnjih istraživanja vidi da je ta pojava karakteristična, prije svega, za indoevropske jezike, ona je prisutna i u nekim tzv. egzotičnim jezicima, npr. u Australiji, izgleda da se ne može svrstavati u jezičke univerzalije. U vezi s time su navedena djela u Literaturi, u kojoj autori ukazuju na uticaj antropocentrizma na oblikovanje jezika od najranije dobi usvajanja jezika. Taj potpuno prirodni uticaj ljudske svijesti odražava se ne samo na morfološkim i sintaktičkim strukturama (kako se to donedavno shvaćalo), već i na leksičkom nivou, čiji dokaz su i bezagensni glagoli. Zanimljivo je da rječnici i gramatike ne bilježe ograničenost u konjugaciji bezagensnih glagola.

Odnos antropocentrizma prema kategoriji impersonalnosti nije dovoljno objašnjen. Na različite termine vezane za pojam impersonalnosti u slovenskoj lingvistici i na različite stepene njenog izražavanja skreće pažnju Babić 2008.

⁶ Pitanje da li se u vezi sa značenjskim proširenjima pomoću metonimizacije i metaforizacije može govoriti o redovnim, jasnim principima nije u ovom radu ispitano.

ju, odnosno ne ostvaruju različite semantičke kategorije. Ta podjela je opravdana i sa logičkog stanovišta, jer razdvaja glagole na dvije binarne, odvojene grupe. Ona je opravdana i zbog svrha u leksikografiji, jer može služiti, npr., u pripremi rječnika rekcije glagola.

Semantička oznaka, odnosno to da ne mogu imati subjekat sa osobinom ljudski, implicira kod dvovalentnih predikata i objekat sa osobinom [- Hum]. Nedostatak te kategorije neposredno utiče i na dio ostalih glagolskih kategorija, povezanih sa kategorijom lica, to jest na djelimičnu ograničenost kategorije načina, oblike dijateza i na nemoguću upotrebu infinitiva u imperativnoj funkciji.

U toku istraživanja se pokazalo da ima takvih glagola koji po svojoj semantici ne daju mogućnosti da se jednoznačno odredi na sinhronijskom planu, čak i pomoću jezičkog konteksta, da li se oni primarno ili tek sekundarno vezuju za agens. To se tiče, uglavnom, glagola kretanja, npr. *bl(ij)ed(j)eti* – da li je proces primarni kod čovjeka zatim konkretnog objekta ili obrnuto?; npr. *kloniti se* – prvo čovjek zatim sunce? Ako bismo prihvatili da je njihova valentnost u takvim slučajevima simultana, onda bi ta grupa predikata činila prolazne situacije između agensnih i bezagensnih.

0.7. Predmet ovoga rada je morfološka, semantička i sintaksička analiza glagolskih predikata koji nemaju agensa sa osobinom persona [+Hum]. Analiza se vrši na konfrontativan način, što je i drugi cilj rada koji proističe iz Programa ostvarivanog Projekta BKS, naime, pokazati pored potpune podudarnosti / identičnosti leksema i postojeće razlike bezagensnih glagola na nivou norme i uzusa koje proističu iz poznatih mogućnosti izdiferenciranog štokavskog sistema.

Analizirani glagoli su ekscerpirani iz savremenih rječnika – jednojezičnih i dvojezičnih, čini ih prilično velika grupa glagola, više od 400 primjera.⁷ Njihova analiza u radu je izvršena na nivou samih leksema, to jest obuhvata morfološku, semantičku i sintaksičku karakteristiku, bez udjela konteksta i drugih uslovljenosti koje mogu uzrokovati i druga značenja, prije svega, metonimijska i metaforička značenjska proširenja.

1. Morfonološka karakteristika – sličnosti i razlike

1.0. Glagoli koji su se našli u korpusu imaju sljedeću morfološku strukturu, s tim da njihova priroda uzrokuje da su oni dosta izrazito vezani za određene vrste stilova i žanrova. Većina od njih je zasnovana na starim (južno)slovenskim osnovama jer pripada starom i starijem sloju leksike, np. *dažd(j)eti*, *grm(j)eti*, *medv(j)editi (se)*, *paliti se*, *s(ij)evati*, *sjajiti*, *sv(ij)etliti*, *sn(ij)ežiti*, *prhati*, *zazimiti*, *žariti se*. Noviji i najnoviji sloj te leksike čine glago-

⁷ V. spisak rječnika u Literaturi.

li sa osnovama grčkog ili latinskog porijekla, koji funkcionišu kao europeizmi ili internacionalizmi, npr. *erodirati*, *eskalirati*, *fluorescirati*, *funkcionirati*, *gramatikalizirati se*, *jotovati*, *karbonizirati se*, *kristalizirati se*, *oksidirati*, *petrificirati*.

1.1. U Bosni i Hercegovini, za koju je karakterističan multistandardni jezik⁸ – jezik Bosanaca, Hrvata i Srba, pored leksema zajedničkih sa hrvatskim i srpskim, ima mali broj leksema koji su etnički obilježene, to jest sa orijentalnim osnovama, npr. *beharati* i *behariti*, koje bilježe i hrvatski i srpski rječnici, *đilasati* ‘bježati’ (o životinjama), *đikati* ‘naglo visoko porasti’ (o biljkama), *džangati* ‘zvučati’, koji pripadaju sloju leksike slabo poznate u književnom jeziku.

1.2. Za bezagensne glagole karakteristični su sufiksi:

– **-ati**, **-(j)eti**, **-iti** (kod kojih se može naći stari kauzativni sem), **-nuti** (jednokratni glagoli), vrlo rijetko: **-irati**, **-isati**,

– u korpusu je vrlo malo tzv. atematskih glagola, npr. *leći* (se), *nesti*; skoro cijeli korpus čine tematski glagoli.

1.3. Analizirani glagoli pokazuju razlike koje omogućuje razvijeni novoštokavski sistem na morfo(no)loškom nivou i ostvaruje poludifereme na morfonološkom nivou. Prikupljeni korpus materijala ne daje mogućnosti da se pokažu sve osobine koje bi pružile mogućnost diferencijacije štokavštine na fonetskom i fonološkom nivou. Korpus informiše o sljedećim razlikama:

– **(i)jekavska** i **ekavska** realizacija **ě** u korijenu i u sufiksu:

bijeljeti: *beleti*, *bliještati se*: *bleštati (se)*, *izvjetriti*: *izvetriti*⁹, zatim slijede fonološke razlike:

– **h**: **v** u korijenu, npr. h. *duhati* : *duvati* (razg. etnol.);

– **h**: **0**: *ohladiti se* : *oladiti se*;

– **h**: **k** *drhtati* : *drktati*;

– **h** u sufiksima bos. jezika, npr. prema nuli u h. i s.; u jednokratnim glagolima, npr. *grahnuti*, *truhnuti*, *vehnuti*, h. i s. *granuti*, *trunuti*, *venuti*;

– razlike u oblicima glagola – sa zamjenicom **se i** bez **se**: bez **se** u hrvatskom i sa **se** u srpskom, npr. *gorčiti*: s. *gorčiti se*; h. *zgusnuti*: s. *zgusnuti se*.

⁸ Zbog očiglednih razloga u radu ne ulazim u njegove probleme i njegovu karakteristiku.

⁹ U radu ne ulazim u interpretaciju razlike fonema /e/ i /ie/, koja ima svoju literaturu, npr. Brozović 1972 i Sawicka 1988, Škarić 1998.

2. Semantička klasifikacija

2.0. Semantička klasifikacija bezagensnih glagolskih predikata koju predlažem predstavlja izdvajanje grupe glagola koji označavaju *proces* ili *stanja*. Ova klasifikacija nije apsolutna, jer zavisi od toga kako definiramo stanje, tj. koliko duboko ulazimo (ili ne ulazimo) u njegovu suštinu (što dublje interpretiramo pojam stanja i glagola stanja, tim se približavamo njihovom shvatanju kao predikata procesualne prirode).

2.1. Opšta semantička klasifikacija obuhvata samo primarne glagole:

procesualni: fiziološke prirode koji, znače:

netrajni proces i trajni rezultat: sa značenjem 'roditi, donositi na svijet': *jariti (se)*, *prasiti (se)*;

netrajni proces i netrajni rezultat: *crn(j)eti*, *crven(j)eti*, *žut(j)eti*;

netrajni proces i kratkotrajni rezultat: prije svega onomatopejski glagoli, npr.: *ćivrikati*, *frknuti*, *groktati/roktati*;

nefiziološke prirode, koji označavaju:

netrajni proces i trajni rezultat: *kameniti se*, *rđati*;

netrajni proces i netrajni rezultat: *lediti se*, *razbistriti se*;

glagoli stanja nefiziološke prirode: *biseriti se*, *deformirati se*, *kiseliti se*;

grupa medijalnih glagola sa skrivenim, nesvjesnim agensom: *hladiti se*, *mačiti se*, *širiti se*

2.2. Dalja, tačnija semantička klasifikacija glagola uzetih u obzir nije jednostavna, jer se ne može izdvojiti određena zajednička osnovica ovakve podjele i samim tim ne mogu dobiti posebne klase. S obzirom na to da ti glagoli odslikavaju neki dio vanjezične zbilje, predlažem osam semantičkih grupa glagola. To su glagoli koji

1. predstavljaju pojave u prirodi: *hladnjeti*, *oblačiti se*, *s(ij)evati* i oni su besubjektni.

Naredne četiri grupe čine oni glagoli koji srazmjerno u grupi imaju u funkciji subjekta životinju, biljku, svjetlo / boju, zvuk:

2. predstavljaju procese kod životinja: *izleći se*, *kreketati*, *pernatiti*; predstavljaju procese kod biljaka: *granati se*, *klasati*, *nicati*;

3. procesualno vezani za svjetlo i boje: *crnjeti*, *svijetliti*, *tinjati*;

4. procesualno vezani za zvuk: *cmariti*, *gruhati*, *zavijati*.

Zatim ide grupa glagola koji:

5. predstavljaju proces rađanja mladog i subjekt ima semantičku karakteristiku [Anim]: *šteniti (se)*, *kotiti (se)*, *ždr(ij)biti (se)*;

6. procesualni koji znače 'nedostatak nečega': *kratiti*, *suziti*, *širiti*;

7. uglavnom procesualni, rjeđe oni koji izražavaju stanje, i spadaju u znanstvenu i specijalističku terminologiju, a u rečeničkoj strukturi imaju subjekat koji nosi samo opštu semantičku karakteristiku [Concr] – ti glagoli su u istraženim jezicima često dvovidni: *fermentirati*, *jotirati*, *ugljeniti*;

9. ostali glagoli čine vrlo male, izdiferencirane grupe procesualnih glagola kojima je nemoguće ustanoviti tačnije zajedničko obilježje, npr. *curiti*, *eksplodirati*. Navedeni u toj grupi su primjeri glagola s komponentom 'premještanja nečega', koji se mogu (zavisno od principa klasifikacije) uvrstiti u grupu glagola kretanja ili su to pojedini primjeri: *ključati*, *plićati*, *taliti se*, koji ne spadaju u gore navedene grupe, već čine vrlo male značenjske grupe ili su to pojedini glagoli koje bi trebalo razraditi na razini detaljne semantičke analize.

2.3. U uzetim u obzir jezicima bezagensni glagoli pripadaju, s jedne strane, vrlo starom sloju leksike, njihove osnove izražavaju prirodne pojave, vezani su za ruralnu slavensku kulturu, a s druge strane njihov prilično velik broj u nov(ij)oj leksici je nastao kao rezultat civilizacijskog razvoja, uglavnom nauke, koja je istražila prirodu različitih pojava fizičke naravi i nazvala je domaćim ili pozajmljenim glagolskim terminima. nemarkirano, U njima se može govoriti o takozvanom skrivenom i nesvjesnom agensu, koji bez ljudskoga udjela uzrokuje fizičke procese i dovodi do promjene stanja u objektima koji imaju semantičku karakteristiku [- Hum].

S obzirom na ulogu koju su ti glagolski predikati vršili i vrše u semantičkom štokavskom sistemu, više od 95% leksema je etnički nemarkirano, a samo manje od 5% nosi etničko obilježje – čine ih predikati vezani za materijalnu kulturu u Bosni i Hercegovini.

3. Sintaksički modeli

3.0. Bezagensni glagoli nisu ujednačeni u predikativno-argumentskim strukturama. Sintaktički modeli koje oni stvaraju autonomno, bez mogućih sintaksičkih dodataka i bez kombinacija s drugim rečenicama, predstavljaju sheme koje su skoro zajedničke svim analiziranim jezicima. Izuzetak čine oni glagoli koji u hrvatskom imaju oblike bez zamjenice *se*, dok u srpskom imaju obligatorno *se*, npr. h. *izdušiti*, s. *izdušiti se*. S obzirom na svoju prirodu – označavanje konkretnih procesa i stanja, njihovi komunikacijski zahtjevi najčešće su ograničeni na odredbe koje informišu o mjestu, vremenu i načinu procesa, npr.:

Jabuke listaju početkom travnja/aprila.

Jučer/juče potoci u sjevernoj Bosni / u Lici / u Banatu su nadošli.

Voda je brzo prokuhalaprokuvala.

3.1. Već ograničena analiza pokazuje da su ti predikati vezani uglavnom za proste rečenice, iako nisu blokirane mogućnosti da takve rečenice ulaze u razgrađene i složene rečenične strukture, npr.

Jučer / juče potoci koji su u sjevernoj Bosni / u Lici / u Banatu iznenada nadošli nanijeli su štete.

3.2. Sintaksički modeli bezagensnih glagola su slijedeći.

1. **f** impers. (x) → **V inf**

f- predikat formalno u 3. licu jednine, bezlični

x – argument s oznakom [- Hum]

V inf – verbum finitum u 3. l.

Primjeri: *bl(j)eskati, daždjati, s(ij)evati...*:

Bl(j)eska.

Daždi.

S(ij)eva.

2. **f** impers.(x) → **Nn Vf**

f- predikat formalno u 3. licu jednine, bezlični

x – argument s oznakom [- Hum]

Nn – imenica u Nom.

Vf – verbum finitum u 3. l.

Primjeri: *istruliti, prokisnuti, prolistati*

Drvo je istrulilo.

Juhal čorba je prokisnula.

Stablo je prolistalo.

3. **f** (x, y)

Ovaj model sa dva argumenta ima pet sintaksičkih realizacija argumenta y:

3a. **f** (x, y) → **NnVf Na**

f- predikat formalno u 3. licu jednine, bezlični

x – argument s oznakom [Anim]

y- argument s oznakom [Anim]

Nn – imenica u Nom.

Vf – verbum finitum u 3. l.

Tu spada grupa glagola koji znače 'donositi na svijet, roditi mlade': *jariti (se)*, *ja(g)njiti (se)*, *mašiti (se)*, *ždr(ij)ebiti (se)*

*Koze **jare** jarce.*

*Naša koza samo po jedno mlado **jari**.*

*Ovca **jagnji** jagnje.*

*Ovca je **ojagnjila** svoje prvo jagnje.*

Moguće je da se u ovom modelu ukine **y** i onda postaje model sa prividnim refleksivnim glagolom, koji faktički čine tzv. medijalni glagoli i model 3a dobija oblik:

3b. **f(x, y) → Nn se Vf**

f- predikat formalno u 3. licu jednine, bezlični

x – argument s oznakom [Anim]

y- argument s oznakom [Anim]

Nn – imenica u Nom.

Vf – verbum finitum u 3. l.

Primjeri: *jariti se*, *jagnjiti se* / *janjiti se*:

*Koza **se jari** / **ojarila**.*

*Ovca **se jagnji** / **janji** / **ojagnjila** / **ojanjila**.*

3 c. **f(x, y) → Nn Vf iz Ng**

f- predikat formalno u 3. licu jednine, bezlični

x – argument s oznakom [Anim]

y- argument s oznakom [Anim]

Nn – imenica u Nom.

Vf – verbum finitum u 3. l.

Ng – imenica u Gen.

Primjeri: *prosukljati*, *lučiti se...*:

*Dim **je prosukljao** iz dimnjaka.*

*Čudna supstancija **se izlučila** iz maslaca / putera.*

3 d. f (x,y) → hr. Nn Vf od Ng

f- predikat formalno u 3. licu jednine, bezlični

x – argument s oznakom [Concr]

y- argument s oznakom [Concr]

Nn – imenica u Nom

Vf – verbum finitum u 3. l.

Ng – imenica u Gen.

Primjeri: *odl(ij)epiti se, pril(ij)egati...*:

Tapeta se odl(ij)epila od zida.

Hlače se troše od upotrebe.

3e. f (x,y) → Nn Vf u N ak.

f- predikat formalno u 3. licu jednine, bezlični

x – argument s oznakom [Concr]

y- argument s oznakom [Concr]

Nn – imenica u Nom

Vf – verbum finitum u 3. l.

Nak – imenica u Ak.

Primjeri: *curiti, prodr(j)eti...*:

Voda je curila u sobu.

Dim je prodro u učionicu.

4. Zaključak

4.0. Na osnovi provedene analize više od 400 bezagensnih glagola vidljive su identičnosti u analiziranoj grupi glagola, koje proističu iz prirode jednog zajedničkog jezičkog sistema i u velikoj mjeri njihovog zajedničkog istorijskog razvoja. U štokavskim jezicima bezagensni glagoli pripadaju, s jedne strane, vrlo starom sloju leksike, imenuju prirodne pojave koje se vrše bez ljudskoga udjela, vezani su uglavnom za ruralnu kulturu, a s druge strane prilično je velik broj glagola koji su nastali kasnije, kao rezultat civilizacijskog razvoja, uglavnom nauke koja je istražila prirodu različitih pojava fizičke naravi i nazvala je domaćim ili pozajmljenim glagolskim terminima. Zato taj sloj leksike u štokavskom sistemu je slabo izdiferenciran s obzirom na pojedine jezične norme i prilično je stabilan, jer označava nazive pojava koje nemaju direktne veze sa društvenim životom, ekonomijom, politikom i sl. U njima se može govoriti o tzv. skrivenom, nesvjesnom agensu, koji čini najčešće splet različitih prirodnih

ili (rjeđe) stimulisanih od čovjeka pojava. I izgleda da ta činjenica, dosta nezavisna od čovjekove djelatnosti, uzrokuje njihovu stabilnost.

4.1. Semantička i sintaksička analiza bezagensnih glagola u sva tri jezika – bosanskom/bošnjačkom, hrvatskom i srpskom pokazala je da se razlike svode na sljedeće:

- Nema potpune korelacije između samog registra i količine leksema, neki hrvatski glagoli nemaju odgovarajućih ekvivalenata u srpskom jeziku i obrnuto, broj tih razlika iznosi samo oko 5 % materijala kojim raspolažem;
- Morfološke razlike uslovljene su poznatim mogućnostima štokavskog sistema, koji pruža mogućnost izbora morfema; mala grupa bosanskih/bošnjačkih glagola je etnički obilježena, tj. ima glagolske osnove orijentalnog porijekla i slovenske glagolske morfeme;
- Najviše im je zajednički semantički nivo, što treba obrazložiti nizom zajedničkih i bliskih činjenica kao što su kultura, životni i civilizacijski uslovi u kojima su se razvijali i do danas funkcionišu uzeti u obzir jezici;
- Postojeće male razlike u sintaksičkim modelima proističu iz razlika u njihovoj rekaciji, što je uslovljeno različitim književnim normama.

Literatura

- Ajdukiewicz 1953: Ajdukiewicz, K. *Zarys logiki*. Warszawa: PWN.
- Ajdukiewicz 1985: Ajdukiewicz, K. Związki składniowe między członami zdań oznajmujących. In: *Język i poznanie*. Bd. II. Warszawa: PWN.
- Бабић 2006: Бабић, З. Остаци паганске религије у неким безличним реченицама српскога језика, In: *Славистика*. X. Београд.
- Бабић 2008: Бабић, З. Категорија имперсоналности у савременом руском и српском језику. In: Cichońska, M. (Hg.). *Kategorie w języku. Język w kategoriach*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego (in Druck).
- Barić 1995: Barić, E. et al. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Borowiec 2007: Borowiec, H. Antropocentryzm w języku dzieci sześciolletnich In: *Potoczność a zachowania językowe Polaków*. Lublin. S. 165–179.
- Brodnjak 1992: Brodnjak, V. *Rječnik razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika*. Zagreb: Školske novine.
- Brozović D. 1972: Brozović, D. O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog jata. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. IV.

- Чарикова 2006: Чарикова, О. Н. О когнитивно-дискурсивном подходе к изучению глагола. In: *Јужнословенски филолог*. Београд. S. 253–258.
- Дибров 1954: Дибров, А. Н. *Безличные предложения в русской деловой письменности XVI века*. Москва.
- Doros 1975: Doros, A. *Verbalne konstrukcje bezosobowe w języku rosyjskim i polskim na tle innych języków słowiańskich*. Wrocław: Ossolineum.
- Encyklopedia 2003: Polański, K. (Hg.). *Encyklopedia Językoznawstwa Ogólnego*. Wrocław: Ossolineum.
- Галкина/Федорук 1958: Галкина, Е. М.; Федорук J. М. *Безличные предложения в современном русском языке*. Moskva.
- Gołąb 1958: Gołąb, Z. Problem podmiotu. In: *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*. XVIII. Kraków. S. 19–66.
- Gramatyka 1984: Topolińska, Z. et al. (Hg.): *Gramatyka współczesnego języka polskiego Składnia*. Warszawa: PWN.
- Grzegorzczukowa 1998: Grzegorzczukowa, R. *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa: PWN.
- Guberina/Krstić 1940: Guberina, P.; Krstić, K. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Herbut 1997: Herbut, J. (Hg.). *Leksykon filozofii klasycznej*. Lublin.
- Iovanowich 1896: Iovanowich, A. *Die Impersonalien*. Beograd.
- Ivić 2006: Ivić, M. O teoriji antropocentzizma i srpskim jezičkim datostima, In: *Južnoslovenski Filolog*. LXII. Beograd. S. 1–6.
- Jahić/Halilović/Palić 2000: Jahić, Dž.; Halilović, S.; Palić, I. *Gramatika bosanske jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Јоцић 1970: Јоцић, М. Глаголи са суфиксима **-иса**, **-пра**, **-ова** у савременом српскохрватском књижевном језику. In: *Прилози проучавању језика*. 5. Нови Сад. S. 121–175.
- Jodłowski 1954: Jodłowski, S. Elementy semantyczne funkcji składniowych. In: *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*. XV. Kraków.
- Katičić 1986: Katičić, R. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: HAZU – Nakladni zavod Globus.
- Klemensiewicz 1961: Klemensiewicz, Z. *Zarys składni polskiej*. Warszawa: PWN.
- Koneczna 1955: Koneczna, H. Od zdań podmiotowych do bezpodmiotowych. In: *Poradnik Językowy*. 8. Warszawa. S. 281–292.

- Ostoјић 1995: Ostoјић, B. Нека колебања у глаголској морфолошкој системи српског стандардног језика. In: *Књижевни језик*. XLIII/3–4. S. 129–141.
- Paduczewa 1992: Paduczewa, E. V. *Wypowiedź i jej odniesienie do rzeczywistości. (Referencyjne użycie zaimków)*. Warszawa: PWN.
- Пипер 2005: Ивић, М. et al. (Hg.). *Синтакса савременог српског језика*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик – Београдска књига – Матица српска.
- Попова 1980: Попова, Т. Нека размишљања о класификацији и о промени глагола у савременом српскохрватском језику. In: *Наш језик*. XXIV/3. S. 129–138.
- Pranjковић 1998: Pranjковић, I. Sintaktičko ustrojstvo. In: Lončarić, M. (Hg.). *Hrvatski jezik*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. S. 117–131.
- Pranjковић 2008: Pranjковић, I. O aktualnome sociolingvističkom i lingvopolitičkom statusu jezika na novoštokavskoj osnovici. In: Tošović, B. (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen Kroatischen und Serbischen*. Münster et al.: LIT. S. 130–134.
- Rittel 1985: Rittel, T. *Kategoria osoby w polskim zdaniu*. Warszawa: PWN.
- Rokoszowa 1981a: Rokoszowa, J. Antropocentryzm języka i znaczenie tego faktu dla badań nad stroną. In: *Studia Gramatyczne*. IV. Wrocław: Ossolineum. S. 127–184.
- Rokoszowa 1981b: Rokoszowa, J. Über das Problem des Antropozentrismus in der Sprache (Ein Beitrag zur Untersuchung des Genus verbi). In: *Južnoslovenski Filolog*. XXXVII. Beograd. S. 25–54.
- Sawicka 1988: Sawicka, I. *Fonologia konfrontatywna polsko-serbsko-chorwacka*. Wrocław: Ossolineum.
- Šamija 1992: Šamija, I. B. *Razlikovnica hrvatskoga i srpskoga jezika*. Zagreb: Galia-vino.
- Škaljić 1973: Škaljić, A. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svijetlost.
- Topolińska 1984: Topolińska, Z. Właściwości diatetyczne czasowników w języku polskim, macedońskim i serbo-chorwackim (założenia opisu metodologicznego) In: *Studia konfrontatywne polsko-południowosłowiańskie*, Wrocław: Ossolineum. S. 103–134.
- Topolińska 2002: Topolińska, Z. Antropocentryczna teoria jezika i srpski padegni system. In: *Južnoslovenski Filolog*. LVIII. S. 1–13.

- Węgiel 1994: Węgiel, M. *Czy w gramatyce transformacyjnej potrzebna jest reguła S>VP? (Kwestia tzw. czasowników zeroargumentowych)*. In: *Polonica XVI*. Kraków: PAN. C. 155–162.
- Wierzbicka 1968: Wierzbicka, A. Czy istnieją zdania bezpodmiotowe, In: *Język Polski* 44/3. Kraków. S. 177–196.
- Wolińska 1978: Wolińska, O. *Konstrukcje bezmianownikowe we współczesnej polszczyźnie*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Whorf 1941: Whorf, B. *The Relation of Habitual Thought and behavior to language, Language, Culture and Personality. Essays in Memory of Edvard Sapir*. Menasha.

Rječnici

- Anić 1998: Anić, V. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Isaković 1995: Isaković, A. *Rječnik bosanskoga jezika (Karakteristična leksika)*. Sarajevo.
- Moguš/Pintarić 2002: Moguš, M.; Pintarić, N. *Słownik polsko–chorwacki. Poljsko hrvatski rječnik*, Zagreb: Školska knjiga.
- Живановић 1999: Живановић, Ђ. et al. (Hg.) *Польско–српски речник. Słownik polsko–serbski*. Bd. I–II. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Rječnik hrvatskosrpskog jezika 1968: *Rječnik hrvatskosrpskog jezika*. Bd. I–II. Zagreb: Matica hrvatska.
- Речник српскохрватског језика 1967–1976: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Bd. I–VI. Нови Сад: Матица српска.
- Karolak 1980: Karolak, S. *Semantyczno-syntaktyczny słownik słowiańskich czasowników odmiennych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Мария Цихоньска

Глаголы без агента в современном боснийском/бошнячком, хорватском и сербском языках

Настоящая статья посвящена характеристике глаголов без агента в современном боснийском/бошнячком, хорватском и сербском языках. В первой части проводится морфонологический анализ, во второй семантический, а третья часть относится к синтаксису.

Глаголы без агента в штокавских языках проявляют сходства в высокой степени, различия между языками на лексическом и уровне составляют 5%,

морфонологические несовпадения возникают из-за большого богатства штокавской системы. Отличия на синтаксическом уровне незначительны.

Maria Cichońska
Uniwersytet Śląski
41-009 Katowice
Instytut Filologii Słowiańskiej
41-200 Sosnowiec
ul. Grota Roweckiego 5
Polska
tel. +48 608 330 795

Милорад Дешић (Београд)

Језик српских и хрватских медија – лексичко-семантички аспект

Језик медија није довољно проучен ни на српској ни на хрватској страни. Упоредићемо језик штампе у Србији, Хрватској, Републици Српској и Црној Гори, посвећујући посебну пажњу лексици. Анализа ће показати да ли има суштинске разлике између српске и хрватске варијанте.

1. Медији, као што је познато, својом тематиком обухватају политику, привреду, умјетност, науку, здравство, образовање, спорт и многе друге области, једном ријечи, цјелокупни људски живот. Како штампани тако и електронски, намијењени су свим *друштвеним слојевима, почев од особа с елементарном писменошћу, па и неписмених*, све до оних са највишим образовањем. Због толике своје ширине, свеобухватности, и обавезе да својим садржајем и изразом задовоље потребе огромног броја корисника различитих интересовања и школске спреме, језик медија заслужује посебну пажњу. То се нарочито односи на лексику, јер се у њој одсликавају бројне појаве и промјене у појединим сегментима друштва. Да бисмо указали на неке одлике лексике у српским и хрватским медијима, углавном штампаним, нешто детаљније смо анализирали грађу из дневних листова који излазе у Србији, Хрватској, Републици Српској и Црној Гори (у којој је један дио становништва исказао своју припадност српском народу), а то су: Политика (Пл) (Београд, 19. фебруар 2008), Слободна Далмација (Сд) (Сплит, 1. марта 2008), Глас Српске (Гс) (Бања Лука, 5. март 2008, са додатком Спорт – С) и Побједа (Пб – Подгорица, 9. март 2008, са спортским додатком Арена – А). У случајевима кад изостане одговарајући примјер из новина послужили смо се грађом коју нуде једнотомни рјечници: Речник српскога језика (РСЈ), Рјечник хрватскога језика (Анић) и Рјечник хрватскога језика (Шоње).

2. Кад расправљамо о језику српских и хрватских медија, не можемо избјећи дискусију о српском и хрватском језику, односно о источној (српској) и западној (хрватској) варијанти српскохрватског језика. Не упуштајући се у шире разматрање супротстављених ставова изнесених у обимној лингвистичкој литератури, определијелићемо се за српску и хрватску варијанту структурно једног језика, који Срби називају српским, а Хрвати хрватским. Дали смо предност опозицији српски : хрватски над опозицијом источни: западни јер се *источни* може односити само на српски екавски изговор, а не и на српски ијекавски изговор, који покрива широк простор западно од ријеке Дрине.

3. Општепозната је чињеница да је основна лексика иста у српској и хрватској варијанти стандардног језика. До одређених разлика долази из више разлога: различита културна традиција, нејединствена дијалекатска база, свјесно усмјеравање језичког развоја или одсуство таквих активнос-

ти итд. Задржаћемо се нешто више на варијантски маркираној лексици у српским и хрватским медијима. Навешћемо примјере из разних области:

друштвени живот и политика: *заступник* (Сд, 2) – *посланика* (Пл, 2), *посланицима* (Гс, 4); *велепосланство* (Сд, 34) (али *амбасадором*, СД, 3, а не *велепослаником*) – *амбасаде* (Пл, 2, Пб, 7), у *амбасади* (Гс, 9); *просвјед* (Сд, 5), *просвједној* (Сд, 5), *просвједника* (Сд, 33), *просвједовало* (Сд, 33) – *протест* (Пл, 1), на *протесту* (Гс, 6), *протестни* (Пл, 1), *протестовали* (Пл, 3, Гс, 6), *протестант* (РСЈ); *гласноговорник* (Сд, 5) – *портпарол* (Пл, 6, Гс, 3, Пб, 13); *дужносник* (Сд, 23) – *званичници* (Пб, 13);

просвјета и наука: *одгојни* (Сд, 3), *одгоја* (Сд, 17) – *васпитања* (Пл, 16), *васпитање* (Пб, 8), у *образовно-васпитној дјелатности* (Пб, 10); *свеучилиште* (Анић, Шоње), *свеучилишни* (Анић, Шоње) – *универзитет* (Пб, 2), *универзитета* (Гс, 7), *универзитетски* (Пб, 2), *универзитетској* (Гс, 21); *знаности* (Сд, 9), *знанственици* (Сд, 33) – *наука* (РСЈ), *научник* (РСЈ); *душик* (Анић, Шоње) – *азот* (Пл, 24); *књижнице* (Сд, 12) – *библиотеку* (Гс, 12), у *библиотеци* (Пб, 20); *свеучилиштарац* (Анић, Шоње) – *академаца* (Пл, 9);

умјетност: *глазбу* (Сд, 24), *глазбену* (Сд, 20), *глазбено-сценско* (Сд, 2), *углазбити* (Сд, 18) – *музику* (Пл, 48, Гс, 22), *музика* (Пб, 10), *музички* (Пл, 47), на *музичким* (Пб, 10), *компонована* (Пб, 10); *складатељ* (Сд, 28) – *композитор* (РСЈ); *складао* (Сд, 2) – *компоновати* (РСЈ); *казалишта* (Сд, 25), *казалишни* (Анић, Шоње) – *позориште* (Пл, 21, Гс, 12), *позоришта* (Пб, 10), *позоришне* (Гс, 12), *позоришних* (Пб, 10); у *кину* (Сд, 29) – *биоскопа* (Пл, 11), *биоскопу* (Гс, 20); *кипара* (Сд, 19), *кипарски* (Анић, Шоње) – *вајара* (Пл, 17), *вајарског* (Пб, 16);

привреда: *господарства* (Сд, 6), *господарског* (Сд, 6), *господарственик* (Анић, Шоње) – *привреда* (Пл, 13), у *привреди* (Пб, 9), *привредну* (Пб, 5), *привредне* (Гс, 6), *привредни* (Пл, 7), *привреднике* (Гс, 7); у *творници* (Сд, 15), *творничком* (Сд, 15) – *фабрика* (Пл, 15, Пб, 12), *фабрику* (Гс, 1), *фабричке* (Гс, 15); *дјелатници* (поред *радници*) (Сд, 17) – *радника* (Пл, 13, Гс, 1, Пб, 4); *државни прорачун* (Сд, 9) – *буџет* (РСЈ); *течајна листа* (Сд, 35) – *курсна листа* (Пл, 48, Гс, 10, Пб, 32);

администрација, судство, руковођење: *тајник* (Сд, 9) – *секретар* (РСЈ); *путовнице* (Сд, 15) – *пасоша* (Пб, 5); *пристојбу* (Сд, 7) – *такса* (РСЈ); *повјеренство* (Сд, 16) – *комисија* (РСЈ); *одвјетника* (Сд, 9), *одвјетништва* (Сд, 6) – *адвокату* (Пл, 40), *адвокат* (Гс, 1), *адвокатура* (РСЈ); *равнатељ* (Сд, 7) (поред *директор*, Сд, 6 и *управитељица*, Сд, 7) – *директор* (Пл, 19, Гс, 1, Пб, А, 2) (поред *управница*, Пл, 16);

спорт: *ногмета* (Сд, 23), *ногметне* (Сд, 3), *ногметаша* (Сд, 23) – *фудбал* (Пл, 20, Гс, С, 1), *фудбала* (Пб, А, 2), *фудбалери* (Пл, 21, Пб, А, 4), *фудбалер* (Гс, С, 2), *фудбалске* (Гс, С, 1), *фудбалски* (Пб, А, 2); *вратар*

(Анић, Шоње) – голман (Пб, А, 2); изборнику (Сд, 3) – селектора (Гс, С, 3); тјеловјежбе (Сд, 23) – гимнастика (РСЈ);

породица: обитељи (Сд, 3), обитељском (Сд, 3) – породица (у основном значењу) (Гс, 1), породици (Пл, 10), породице (Пб, 2) (поред фамилија, Пб, 18), породични (Пб, 2), породичним (Пл, 17); у кућанствима (Сд, 19) – домаћинство (РСЈ); сућути (Сд, 55) – саучешће (Пл, 12, Пб, 22); умировљени (Сд, 4), мировине (Сд, 4), мировинском (Сд, 7), умировљеника (Сд, 20) – пензионисати (РСЈ), пензију (Пл, 10), пензија (Пб, 3), пензијски (Пл, 22), пензијско (Гс, 4), пензионера (Пл, 13), пензионере (Гс, 4), пензионерима (Пб, 4);

остале области: промет (Анић, Шоње), прометне несреће (Сд, 12), прометница (Сд, 16) – саобраћај (Пб, 9), саобраћајну несрећу (Гс, 1), саобраћајница (Гс, 7), саобраћајнице (Пб, 32); цесте (Сд, 2), цестарина (Анић, Шоње), аутоцеста (Сд, 2) – на магистралном путу (Пл, 12), путарине (Пл, 14), на аутопуту (Пл, 12), на аутопуту (Пл, 12), аутопута (Пб, 4); на отоку (Сд, 3) – острво (Пл, 21); тисућа (Сд, 4) – хиљада (Пл, 1, Гс, 6), хиљаде (Пб, 4); четворних метара (Сд, 8) – квадратних метара (Пл, 10, Гс, 1), метара квадратних (Пб, 6); десетљећима (Сд, 16) – деценија (Гс, 12), деценијама (Пб, 17); станке (Сд, 16) – на паузи (Гс, 18); драговољаца (Сд, 18) (поред добровољци, Сд, 24) – добровољац (РСЈ); кат (Сд, 20), вишекатница (Шоње), међукат (Шоње) – спрата (Пл, 10), вишеспратнице (Пл, 11), међуспрат (Пл, 25); дојам (Сд, 29) – утиске (Пл, 3), утисак (Пб, 4); шкаре (Сд, 33) – маказе (Пл, 24), маказицама (Пб, А, 4 – у фудбалу); Низоземска (Сд, 34) – Холандије (Гс, 7); мобитела (Сд, 16) – два мобилна телефона (Пл, 12), мобилни телефон (Пб, 12); особних рачунала (Сд, 35) – лични рачунар (Пл, 28).

Наведени примјери из различитих области, иако издвојени из невелике грађе, дају доста материјала за поређење српске и хрватске лексике. Прије свега, запажа се да се у српском језику чешће користе ријечи страног поријекла него у хрватском. Има много разлога овој појави, али то је свакако јачи утицај хрватских лингвиста и културне јавности на језички развој него што је то случај код Срба. Утицај се огледа и у јаче израженом пуризму код Хрвата. Такође, једна од карактеристика хрватске лексике је повећан број неологизама (тако квалификованих у Анићевом *Рјечнику*), који се стварају према постојећим моделима ријечи, израза итд. или оживљавањем архаизама: *велепосланство*, *просвјед*, *дужносник*, *дјелатник*, *путовница*, *повјеренство*, *ногомет*, *драговољац*. Уз то, уочавамо да је српска лексика из Србије, Републике Српске и Црне Горе веома уједначена. Претпостављамо да би се велика уједначеност показала и при анализи много већег корпуса.

Да ли српски и хрватски рјечници биљеже све ријечи и значења које налазимо у новинама, с тим да се многе те ријечи и значења могу

чути у свакодневном говору? И најповршнији увид у грађу показује да рјечници не прате довољно процесе и промјене који се одигравају у савременом језику, што је вјероватно особина већине сличних дјела у свијету. На примјер, у оба хрватска рјечника недостаје лексема *просвједник*, код Шоње нема придјева *просвједни*, код Анића изостале су именице *вишекатница* и *међукат*, а уз лексему *изборник* није наведено и значење 'селектор'. У РСЈ није забиљежен придјев *протестни*, на који је упућена нестандардна форма *протесни*, а уз одредницу *академац* није дато и значење 'студент'. На сличне невоље у лексикографском раду давно је указао Вук Караџић у Предговору другом издању *Српског рјечника* (Караџић 1986): „Нити мислим ја нити ваља да мисли ко други да су и у овој књизи све ријечи народа нашега и сва значења наштампанијех ријечи, него ја још мислим да се у живу језику све народне ријечи не могу ни покупити, јер гдјекоје постају једнако, а кашто и нова значења већ познатијем ријечима“.

4. Неке ријечи у српској и хрватској варијанти слажу се по облику, али не и у свим значењима. Именица *капетан* у хрватској варијанти има и спортско значење вође тима, док се то значење у српској варијанти исказује именицом *капитен*, што потврђује и грађа из анализираних листова: *капетан* (Сд, 21) – *капитен* (Пл, 20, Гс, С, 1, Пб,А, 2). Исто тако, именица *момчад* у српској варијанти је збирна именица од *момче*, а у хрватској варијанти има и спортско значење 'екипа, тим': *момчад* (Сд, 2). Због тога је синтагма *женска момчад*, у значењу 'женска екипа', 'женски тим', изговорена у једном спортском коментару на хрватској телевизији, у српској средини добила шаливо значење, као да су у питању феминизирани момци или мушкобањасте дјевојке.

5. У Слободној Далмацији нашли смо и примјере универбизације: *запосленика* (Сд, 15, од синтагме *запослен човјек*), *пословњака* (Сд, 34) (поред *пословних људи*, Сд, 34) – од синтагме *послован човјек*. У Анићевом рјечнику нема именице *запосленик*, а *пословњак* се не налази ни у Анићевом, ни у Шоњином рјечнику.

6. Називи представничких тијела, установа, организација, удружења, административно-територијалних области, карактеристичних за одређену средину, државу, остају непромијењени у свим контекстима, тј. не би требало да се „преводе“ на другу варијанту:

Хрватског сабора (Сд, 5), *Свеучилишта у Дубровнику* (Сд, 20), *Удруга драговољаца* (Сд, 18), *Истарска жупанија* (Сд, 5) – *Народна скупштина Србије* (Пл, 7), *Народна скупштина РС* (Гс, 2), *Универзитета у Бањалуци* (Пл, 4), *Удружења ратних добровољаца* (Пл, 10), *Српског народног позоришта* (Пл, 12), *Народне библиотеке* (Пл, 16), у *Југословенском драмском позоришту* (Пл, 17), *Клуб привредника* (Пл, 25), *Привред-*

не коморе РС (Гс, 10), Универзитет умјетности (Пб, 2), у Средњобанатском округу (Пл, 18), Тузланског кантона (Гс, 15).

Називи новчаних јединица, које у одређеној држави имају своју вриједност, такође су „непреводиви“ на другу варијанту:

куна (Сд, 3) – динара (Пл, 1), марака (Гс, 1), 450. 000 КМ (Гс, 1) (КМ је скраћеница за конвертибилну марку).

7. Називи мјесеци у години чине посебну лексичку групу и различито гласе код Срба и Хрвата:

вељаче (Сд, 12) – фебруар (Пл, 1), фебруара (Гс, 9, Пб, 13); ожујка (Сд, 5) – марта (Пл, 16, Гс, 5, Пб, 2); у травњу (Сд, 5) – априла (Пл, 17, Гс, 1 Пб, 4); липња (Сд, 5) – јуна (Пл, 21), у јуну (Гс, 14); листопада (Сд, 10) – октобра (Пл, 2, Пб, 9); рујна (Сд, 11) – септембра (Пл, 28, Гс, 6); у студеноме (Сд, 5) – у новембру (Пл, 2), новембра (Гс, 3, Пб, 8); просинца (Сд, 10) – децембра (Пл, 2, Пб, 8).

Свака подгрупа, српска и хрватска, чини једну цјелину, чији елементи не прелазе у другу.

8. У српској и хрватској варијанти лексеме могу да се разликују фонетски, тј. у неком гласу или у групи гласова. До тога долази из веома различитих разлога, у које овом приликом нећемо улазити. Неколико примјера:

милијуна (Сд, 2) – милион (Пл, 2), милиона (Гс, 1, Пб, 4); точан (Сд, 8) – тачне (Пл, 1), тачније (Гс, 4), тачно (Пб, 7); актуалног (Сд, 25) – актуелна (Пл, 5), актуелан (Гс, 2), са актуелном (Пб, 2); на бурзи (Сд, 3) – на берзи (Пл, 13), берзе (Гс, 10, Пб, 9); финансира (Сд, 3) – финансира (Гс, 3, Пб, 4); инсистирају (Сд, 20) – инсистирале (Пл, 1), инсистирамо (Пб, 4); опћини (Сд, 6) – општине (Пл, 6, Гс, 2, Пб, 4); Еуропе (Сд, 3) – Европе (Пл, 1), Европу (Гс, 2), у Европи (Пб, 4).

Европска новчана јединица у Хрватској и Црној Гори у гласовном саставу има у, а у Србији и Републици Српској има в: еура (Сд, 2 и Пб, 2), евра (Пл, 2 и Гс, 10).

Разлика између лексема може бити и акценатске природе (углавном у оквиру истог акценатског стандарда).

Потврде за неке од тих разлика налазимо у једнотомним рјечницима, у којима према једном акценту у хрватским рјечницима стоји друкчији акценат у српском рјечнику или, још чешће, акценатски дублет, који се само једним чланом слаже са хрватским акцентом:

кријумча̋р (Анић, Шоње) – кријумча̋р (РСЈ), матрица̋ (Анић, Шоње) – ма̋трица (РСЈ), Ве̋оград (Шоње) – Бе̋оград (РСЈ), ба̋лет (Анић, Шоње) – ба̋лет и ба̋лет (РСЈ), дје̋лић (Анић, Шоње) – дје̋лић и дје̋лић

(РСЈ), *кòндиционал* (Анић, Шоње) – *кòндиционал* и *кондициòнал* (РСЈ), *крѣник* (Анић, Шоње) – *крѣник* и *крѣник* (РСЈ), *мо̀нах* (Анић, Шоње) – *мо̀нах* и *мо̀нах* (РСЈ), *седа̀тиѿв* (Анић, Шоње) – *сѐдатиѿв* и *седа̀тиѿв* (РСЈ), *стано̀вник* (Анић, Шоње) – *стано̀вник* и *ста̀новник* (РСЈ), *становнѝитво* (Анић, Шоње) – *ста̀новнѝитво* и *становнѝитво* (РСЈ), *нѐобичан* (Анић, Шоње) – *нѐобичан* и *нѐобичан* (РСЈ), *шта̀пић* (Анић, Шоње) – *шта̀пић* и *шта̀пић* (РСЈ), *тра̀мвај* (Анић, Шоње) – *тра̀мвај* и *тра̀мвај* (РСЈ), *у̀залуд* (Анић, Шоње) – *у̀залуд* и *у̀залуд* (РСЈ).

9. У неким случајевима јављају се разлике и на морфолошком плану:

териториј (Сд, 3) – *територије* (ген. јд.) (Пл, 1), *на територији* (Пб, 7); *депониј* (Сд, 20) – *некаква депонија* (Пб, 18); *дестабилизирати* (Анић, Шоње) – *дестабилизовати* (Пл, 3).

10. Грађење ријечи је посебна дисциплина, која се обично проучава уз морфологију, а неки аутори сматрају да је у питању лексиколошка дисциплина са високим степеном аутономије (Шипка: 124). Навешћемо неколико примјера са различитим префиксима и суфиксима:

у обрани (Сд, 4), *сурадника* (Сд, 9) – *одбрана* (Пл, 1), *одбране* (Гс, 8), *у одбрани* (Пб, А, 2), *сараднике* (Пл, 2), *сарадници* (Гс, 1); *посјетитеља* (Сд, 23), *оперирају* (Сд, 3) – *посетиоци* (Пл, 11), *посјетиоци* (Гс, 20, Пб, 8), *описани* (Пб, 14).

У посљедње вријеме посебно су продуктивни суфикси за означавање женских занимања, звања и сл.:

водителјица (Сд, 3), *министрици* (Сд, 4), *организаторица* (Сд, 16), *сопранистица* (Сд, 28) – *председницу* (Пл, 2), *предсједница* (Гс, 8), *са инжењерком* (Пб, 17).

11. Кад бисмо се запитали колико разлике о којима смо говорили утичу на разумљивост језика српских и хрватских медија, могли бисмо закључити да би читаоци разумјели основне поруке из новина, независно од средине у којој живе. Можда би српским читаоцима нешто теже било разумјети хрватске неологизме, али би им у схватању текста у многим случајевима помогао контекст.

Литература

- Карацић 1986: Карацић, В. *Српски рјечник*. Сабрана дела Вука Карацића. књ. 11. Београд: Просвета.
- Анић 1994: Anić, V. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- Шоње 2000: Šonje, J. (Hg.). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga.
- РСЈ 2007: Николић, М. (Hg.). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Шипка 2006: Шипка, Д. *Основи лексикологије и сродних дисциплина*. Нови Сад: Матица српска.

Milorad Dešić (Belgrade)

The Language of Serbian and Croatian Media – Lexical and Semantic Aspect

In this paper, the author analyzed the lexis of daily newspapers published in Serbia, Croatia, Republic of Srpska and Montenegro. The lexis in a more restricted sense of the word was considered, but also the phonetic, morphological and word-formative character of lexemes. The author points out that the influence of foreign language is much stronger in the Serbian variant, whereas the tendency of creating neologisms is present in the Croatian one. In the author's opinion, the perceived differences in lexis are not great enough to threaten the comprehensibility of newspaper articles written in one or the other variant.

Milorad Dešić
Juriša Gagarina 43/17
11070 Novi Beograd
Srbija
Tel: +381 11 318 11 23; +381 63 812 18 47
E-mail: milos.desic@sezampro.yu

Nedad Memić (Wien/Beč)

Leksički transfer iz austrijskog njemačkog u bosanski, hrvatski i srpski jezik Izabrane fonološke, morfološke i semantičke karakteristike

Uvjetovani kulturnim i političkim vezama austrijski njemački, s jedne, i bosanski, hrvatski i srpski jezik, s druge strane, nalaze se u višestoljetnom jezičkom kontaktu. Područje jezičkog sistema koje je najviše pogođeno ovim kontaktom je leksika. Jačanjem srednjoevropskog, preciznije austrijskog kulturnog i političkog utjecaja u jugoistočnoj Evropi od 18. pa do početka 20. stoljeća u vokabular bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika preuzeto je mnoštvo njemačkog leksičkog materijala, koji je adaptiran u njegov fonološki, morfološki i semantički sistem. U ovom prilogu riječ će biti o izabranim fonološkim morfološkim i semantičkim karakteristikama leksičkog transfera iz austrijskog njemačkog u bosanski, hrvatski i srpski jezik. Kao osnova za analizu služi leksički materijal prikupljen iz govora stanovnika glavnog grada Bosne i Hercegovine, Sarajeva.

1. Jezički kontakt austrijski njemački – bosanski, hrvatski, srpski

Predmet ovog istraživanja je jezički kontakt između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika u onim standardnojezičkim varijetetima kakvi se danas upotrebljavaju u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu bhs) i austrijskog njemačkog (u daljem tekstu austr. njem.). Po važećem Ustavu Bosne i Hercegovine službeni jezici naroda Bosne i Hercegovine su bosanski, hrvatski i srpski jezik (navedeni abecednim redom). Jezičkosistemski ova tri jezika u Bosni i Hercegovini počivaju na istom organskom idiomu – štokavskom dijalektu, koji čini i osnovu današnje standardnojezičke norme sva tri jezika. Bosanski i hrvatski i srpski jezik su ipak – zahvaljujući različitom kulturnohistorijskom razvoju srpske, hrvatske i bošnjačke nacije, a ponajprije političkim faktorima – danas različiti standardni jezici i kao takvi posjeduju vlastite standardnojezičke norme kao i normativne jezičke priručnike. Po mišljenjima nekih lingvista, standardni bosanski, hrvatski i srpski jezik čine jedan apstraktni novoštokavski standardni jezik ili dijasistem (Brozović 2003: 47). Ovakva složena sociolingvistička situacija, posebno u Bosni i Hercegovini gdje jedni pored drugih žive govornici i bosanskog i hrvatskog i srpskog jezika, ima nasreću malo utjecaja na položaj njemačkih transferskih riječi u tim jezicima. Njemački, kao uostalom i leksemi iz drugih stranih jezika, preuzimani su i preuzimaju se gotovo jednako u sva tri standardna jezika u Bosni i Hercegovini, a značajnije varijacije u njihovoj upotrebi između govornika ova tri jezika u toj zemlji nisu zabilježena. Zato se u predstojećem prilogu bosanski, hrvatski i srpski jezik u Bosni i Hercegovini tretiraju kao jedna cjelina tj. kao jezik primalac u odnosu na austrijski njemački, koji je jezik davalac.

S druge strane, njemački standardni jezik je danas službeni jezik u više zemalja te kao takav nije jedinstven. U germanističkoj lingvistici se u zadnjih dvadesetak godina sve više govori o njemačkom kao pluricentričnom ili pluria-

realnom jeziku s najmanje tri nacionalna varijeteta – u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj – koji imaju svoje zasebne standardnojezičke norme odnosno varijante (vidi detaljno Ammon 1995: 2006). Posebno su austrijski lingvisti pokušali da od kraja 80-tih godina prošlog stoljeća u niz studija opišu karakteristike standardnog njemačkog jezika u Austriji (npr. Wiesinger 1989, Muhr et al. 1995, Wiesinger 2006) na svim nivoima jezičkog sistema, od fonetsko-fonološkog, preko morfološkog pa do semantičkog, odnosno leksičkog. Pluricentrični pristup standardiziranju njemačkog jezika krunisan je 2004. objavom opsežnog rječnika varijanata njemačkog jezika (*Variantenwörterbuch des Deutschen*) grupe autora na čelu s Ulrichom Ammonom (Ammon et al. 2004). Trenutno je pluricentrični pristup standardizaciji preovladao u germanističkoj lingvistici, a normativni autoriteti u Austriji i Švicarskoj (televizija, radio, udžbenici) pokušavaju s manjim ili većim uspjehom njegovati zasebnosti standardnih varijeteta u tim zemljama. Međutim, s obzirom na geografsku veličinu i blizinu Njemačke te na jaku izdavačku i medijsku industriju koju ova zemlja ima, u posljednjim decenijama dolazi do većeg utjecaja njemačkog jezika iz Njemačke na varijetete u Austriji i Švicarskoj, što proizvodi izrazitu asimetriju u tretiranju nacionalnih standardnojezičkih varijeteta (Ammon 1995: 484ff.).

Kulturno-historijskom i lingvističkom analizom od kraja pedesetih godina 20. stoljeća nepobitno je dokazano da su južnoslavenski jezici kontakt uspostavljali upravo s onim varijetetima njemačkog jezika koji se govore u Austriji, i to intenzivnije od 18. stoljeća pa sve do kraja Prvog svjetskog rata (vidi npr. Striedter-Temps 1958: 1–20). Jezički kontakt između njemačkog i južnoslavenskih jezika seže još u rani Srednji vijek, nešto intenzivnije kontakte bilježimo pak u kasnijim stoljećima. Tako se u Bosni i Hercegovini njemački jezički utjecaj osjeća dolaskom Sasa rudara u 14. stoljeću. Oni nisu bili etnički Sasi (Saksonci, Sachsen), već su u Bosnu stigli najvjerovatnije iz Transilvanije, a neke teorije govore i o direktnom doseljavanju iz područja današnje Austrije.

Značajniji utjecaj njemačkog jezika na južnoslavenske jezike se ostvaruje tek od 18. stoljeća, u trenutku kada se Habsburška monarhija nakon turskih ratova širi u Podunavlju. U mnogim gradovima Slavonije i Vojvodine stvara se gradski sloj stanovništva koji postaje bilingvalan. Oficiri i službenici su nerijetko Austrijanci, a po selima, naročito u Vojvodini i Slavoniji, sreću se njemački kolonisti (iz Švapske, Rajnske oblasti, Luxemburga) – kasnije u Jugoslaviji poznatiji i kao *folksdojčeri* (od njem. *Volksdeutsche*) te dolazi do formiranja miješanih dijalekata. U jezički kontakt ulazi pak predominantno onaj varijetet njemačkog jezika koji se tada govorio u Austriji. Naime, doseljeni službenici i oficiri Habsburške monarhije su u oficijelnim prilikama govorili tadašnjom austrijskim regionalnim varijetatom njemačkog jezika koji se njegovao i na Bečkom dvoru, ali i u srednjim i višim slojevima austrijskog društva pa je taj varijetet i bio subjekt jezičkog dodira. Jedino se time može objasniti transfer tipičnih fonetsko-fonoloških karakteristika bavarsko-austrijskih dijalekata poput bezvučnosti ploviva u inicijalnim položajima (*Butter* > *puter*, *Bleiweiß* >

plajvaz) ili tipičnih realizacija diftonga (*Esszeug* > *escajg*, standardni njem. [estsoig], *schleudern* > *šlajdrati*, *Teil* > *tal*) te specifične austrijske leksike u bosanski, hrvatski i srpski jezik poput *gojzerice* (< *Goiserer*), *ringišpil* (< *Ringelspiel*), *čik* (< *Tschick*), *krafnalkrofna* (< *Krapfen*) itd. (Memić 2006b: 3).

U Bosni i Hercegovini se jezički kontakt s austrijskim njemačkim uspostavlja nakon austrougarske okupacije 1878. Njemački je za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini bio jezik unutrašnje korespondencije u administraciji kao i jezik vojske (Juzbašić 1999: 11). Njemački leksički materijal u Bosnu i Hercegovinu donose uglavnom bilingvalni oficiri i službenici, od kojih je većina potjecala s južnoslavenskih prostora, a čiji je broj nakon okupacije dosegao cifru od čak 100.000 (Malcolm 1996: 170). U Bosni i Hercegovini tu leksiku usvaja domaće stanovništvo i tako ona postaje dijelom leksičkog fonda tamošnjih jezičkih varijeteta te se – posebno u semantičkom smislu – razvija mimo jezičkih tokova u Srbiji i Hrvatskoj. Nakon Prvog svjetskog rata njemački kulturni, a samim time i jezički utjecaj opada. Gotovo jedini registar gdje se njemački utjecaj manifestirao i u kasnijim decenijama 20. stoljeća bio je jezik tehnike.

2. Jezički kontakt i njegove zakonitosti

Prema postulatima lingviste Fransa van Coetsema transmisijski procesi u jezičkom kontaktu između jezika davaoca (eng. source language) i jezika primaoca (eng. recipient language) određeni su prvenstveno funkcijom koju jedan od tih jezika preuzima. Tu funkciju van Coetsem naziva funkcijom agensa (eng. agent language; van Coetsem 2000: 53). Zavisno od tipa kontakta, ili jezik davalac ili jezik primalac mogu imati funkciju agensa. Ukoliko jezik davalac ima funkciju agensa, onda dolazi do nametanja (engl. imposition) jezičkih elemenata iz jezika davaoca u jezik primaoca, dakle nametanja stranog jezičkog materijala (fonema, morfema itd.; van Coetsem 2000: 63). Ukoliko je pak jezik primalac u ulozi agensa, onda dolazi do adaptacije elemenata jezika davaoca u sistemu jezika primaoca, dakle prilagođavanja stranog jezičkog materijala jezičkom sistemu jezika primaoca. U slučaju kontakta austrijskog njemačkog i bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika, jezik primalac – dakle bhs – nedvojbeno je igrao ulogu agensa, dakle bio je stabilniji jezik u kontaktu i zato je u velikoj većini slučajeva transmisije jezičkih elemenata iz njemačkog jezika došlo do njihove adaptacije u bhs-u. Za ovu tvrdnju mogu se iskoristiti sljedeći dokazi. Njemačko-bhs kontakt ima gotovo isključivo leksički karakter, bez prenošenja gramatičkih elemenata. S obzirom da je leksika najmanje stabilan jezički nivo, upravo se ona najčešće prenosi iz jednog u drugi jezik. Ako za primjer uzmemo po jednu imenicu, glagol i pridjev, vidjećemo da se jezički materijal jezika davaoca – njemačkog – uglavnom adaptirao, znači prilagodio sistemu bhs jezika, npr. *Klopf-er* > *klof-ač*, *ein-schätz-en* > *o-šac-ovati*, *schlamp-ig* > *šlamp-av*.

U sva tri slučaja iz njemačkog jezika je preuzet isključivo leksički materijal (slobodni morfemi), a gramatički morfemi su adaptirani u bhs-u. Na

fonemskom nivou su oni fonemi kojih nema u fonemskom inventaru bhs-a adaptirani najbližim odgovarajućim fonemima jezika primaoca. Na morfološkom nivou također je došlo do adaptacije: njemački morfemi zamijenjeni su odgovarajućim bhs morfemima da bi pojedini leksem uopće mogao funkcionirati u jeziku primaocu.

Doduše, u bhs su preneseni i neki gramatički morfemi iz austrijskog njemačkog, najčešće prefiksi i sufiksi, npr. prefiks **-ajn** (od njem. **-ein**): *ajnpren*, *ajnsflag* ili sufiks **-ung**: *štimung*, *fasung*, *garnirung*, ili **-aj** (od njem. **-ei**): *vešeraj*, *moleraj* itd. Međutim ovi prefiksi i sufiksi nisu postali produktivni u bhs-u jer u velikoj većini slučajeva nisu prepoznati kao takvi u jeziku primaocu. S druge strane broj transferskih riječi s ovim afiksima u bhs-u je premalen da bi mogao utjecati na njihovu produktivnost. Naznaku da postane produktivan pokazuje ograničeno samo sufiks **-aj** u riječima kao *šminkeraaj*, *frizeraj* (obje riječi nepoznate njemačkom jeziku) koji su nastali u jeziku primaocu, ali ovaj sufiks se i dalje kombinira isključivo s osnovama riječi njemačkog porijekla. Izvedenice u kojima bi osnova bila neka slavenska (domaća) riječ nisu do sada zapažene.

3. Aspekti adaptacije njemačkih transferskih riječi u bhs-u

Adaptacija jezičkih elemenata jezika davaoca u sistemu jezika primaoca je složen proces u kojem strani jezički materijal postaje funkcionalan u jeziku primaocu. U slučaju leksičkog transfera adaptacija se odvija na svim nivoima jezičkog sistema, od suprasegmentalnog (npr. adaptacija akcenta) preko fonološkog i morfološkog pa sve do semantičkog.

3.1. Primarna i sekundarna adaptacija

Koristeći se postulatima Rudolfa Filipovića (Filipović 1986, Filipović 1990) adaptacioni proces fonološkog, morfološkog i semantičkog materijala u jeziku primaocu možemo podijeliti na dva stepena: primarni i sekundarni. Primarna adaptacija se odvija u jezičkom kontaktu između jezika davaoca i jezika primaoca i mogla bi se najjednostavnije opisati kao proces u kojem se strani leksem prilagođava jezičkom sistemu jezika primaoca da bi u njemu mogao funkcionirati i to na svim jezičkim nivoima. Sekundarna adaptacija se odvija nakon što je strani leksem potpuno integriran, dakle funkcionalan u jeziku primaocu i kao takva nema nikakve direktne veze s jezikom primaocem. U tom slučaju potpuno integrirani strani jezički materijal postaje produktivan u jeziku primaocu. U slučaju kontakta austr. njem. i bhs primjeri sekundarne adaptacije su uglavnom utvrđeni na morfološkom (derivacija) i semantičkom nivou (proširenje značenja).

3.2. Fonologija

Zavisno od vrste fonema i fonemskog inventara adaptacija fonema (također nazvana i transfonemizacija; Filipović 1986: 80) može biti trojaka:¹

1. adaptacije fonema jezika davaoca odgovarajućim fonemima jezika primaoca koji se potpuno ili gotovo potpuno podudaraju u svojim fonemskim karakteristikama (tzv. nulta transfonemizacija), npr. njemačko dugo **i** ima i u austr. njem. i u bhs-u uglavnom iste fonemske karakteristike (features) – njem. *Kino* > bhs. *kino*, njem. *Spiegel* > bhs. *špiĝla* itd. Slično je i s kratkim njemačkim **u** koje je u austrijskom varijetetu malo zatvorenije nego u normiranom izgovoru njemačkog jezika pa odgovara kvalitetu našeg kratkog glasa **u**: *Butter* > *puter*, *lumpen* > *lumpovati* ili s fonemom **a** u riječima kao: *Lack* > *lak*, *sparen* > *šparati* itd. Kod konsonanata nulta transfonemizacija se npr. javlja kod ploziva **k**: *Kaprize* > *kapric*, frikativa **f**: *Fassung* > *fasung(a)*, te nazala **m**, **n**: *Masche* > *mašna*, *Nockel* > *nokla* itd.
2. pojedini fonemi jezika primaoca samo djelimično odgovaraju fonemima jezika davaoca, tad govorimo o djelimičnoj transfonemizaciji. Jedan od primjera je njemačko dugo **e** koje se u odnosu na bhs dugo **e** realizira dosta zatvorenije. Mjesto tvorbe je jednako: *Drehbank* > *dre-bank*, *streben* > *štrebati*. Slično je i s dugim i kratkim **o** koje je u austr. njem. zatvorenije nego u bhs-u: *Koffer* > *kofer*, *Rodel* > *rodle*.
3. na poslijetku se može javiti i tip transfonemizacije u kojem dolazi do slobodne supstitucije (slobodna transfonemizacija) pojedinih fonema jezika davaoca fonemima jezika primaoca usljed nepostojanja nikakve ekvivalencije između njih. Najbolji primjer je njem. afrikat **pf** koji ne postoji u fonemskom inventaru bhs-a pa se u pravilu slobodno zamjenjuje fonemom **f** koji je artikulatorno najbliži ovome fonemu: *Pflaster* > *flaster*, *Kipfel* > *kifla*. Kod vokala najprominentniji primjeri slobodne transfonemizacije je zamjena njemačkih preglašenih vokala **ö** i **ü** nepreglašenim **e** i **i**: *Möbelstoff* > *meblštof*, *Bühne* > *bina* itd.

3.2.1. Fonemska adaptacija i distribucija fonema

Jedan interesantan aspekt fonološke adaptacije je utjecaj jezika davaoca na fonotaktiku jezika primaoca i s tim povezana redistribucija pojedinih fonemskih clustera, posebno u finalnom položaju. Naime, interesantno je kratko pogledati razvoj slogovne strukture oba jezika. U historiji njemačkog jezika jedna od osnovnih fonetskih karakteristika bilo je slabljenje nenaglašenih slogova (König 2001: 73). Njemački ima, kao uostalom i svi germanski jezici,

¹ Potpuniji prikaz fonološke adaptacije se može naći kod Memić 2006a: 113–145.

dinamični akcent koji uglavnom ne stoji na sufiksima osim pojedinih sufiksa preuzetih iz drugih jezika koji su sa sobom povukli i akcent, npr. sufiks francuskog porijekla **-ei** [od franc. **-ie**] u riječima kao što su *Part'ei*, *Dat'ei*, *Meiste'rei*, *Wäsche'rei* ili također strani sufiksi **-ant**: *Musi'kant*, **-ent**: *Assi'stent*, **-ik**: *Poli'tik*, **-nell**: *konventio'nell* itd.). Slabljenje nenaglašenih vokala dovelo je do nagomilavanja suglasničkih skupina u kodu sloga tako da je upravo kraj sloga odnosno riječi u njemačkom jeziku nerijetko popunjen kombinacijama koje se u bhs jeziku ne javljaju. Evo primjera: *Krapfen*, *Kipferl*, *helfen*. Gubljenjem vokala, sonanti **l**, **r** i **n** su u njemačkom postali sekundarni nosioci sloga, u bhs-u se ove suglasničke skupine doživljavaju kao nedospustive i samim time su podložne redistribuciji jer samo **r** je silabično.

Na drugoj strani, u bhs-u je melodični akcent doprinio stabilnoj slogovnoj strukturi bez gubljenja vokala u nenaglašenim slogovima, barem ne u standardnom jeziku. Naime, prema više konsultiranih gramatika, jedine četiri dozvoljene konsonantske skupine u kodu su **-st**, **-št**, **-zd**, **i -žd**, što pokazuju i sljedeće riječi domaćeg porijekla: *list*, *plaszt*, *grozd*, *vožd*. Sve ostale skupine se pripisuju utjecajima stranog jezika (Barić et al. 1995: 58ff.).

Bhs ima uglavnom dva načina da preuzme konsonantske cluster iz njemačkog jezika: ili usvajanjem njemačke fonetske distribucije i njenom adaptacijom. Ovaj drugi slučaj je u skladu s tipom jezičkog kontakta češći. Evo i nekoliko tipova redistribucije:

a) **a-sufiksacija** – Oblik adaptacije koji se osobito često javlja kod transferiranih imenica je morfonološke naravi. Naime na nepustivi cluster u kodu se dodaje sufiksa **-a** i time se cluster razbija na dva sloga, a ujedno se imenica prevodi u određenu deklinacijsku grupu, ovaj put je to takozvana druga deklinacija², kojom se sklanjaju gotovo sve imenica koje se završavaju na **-a**. Evo i nekih primjera za ovaj tip redistribucije kod dvokonsonantskih

-del > -dla: *Knödel* > *knedla*, *Strudel* > *štrudla*

-ckl > -kla: *Hockel* > *hokla*, *Stöckel* (dial. *Stickl*) > *štikla*

-s(e)l > -zla: *Bries* (dial. *Briesl*) > *brizla*, *Brösel* > *prezla*

-pfn > fna: *Krapfen* > *krafna/krofna*

-se(n) > -zna: *Düse(n)* > *dizna*, *Jause(n)* > *jauzna*

-(t)zel > -cla: *Zuzel* > *cucla*, *Schnitzel* > *šnicla*

i trokonsonantskih clustera:

-cht(e)l > ht-la: *Buchtel* > *buhkla*, *Spachtel* > *špahtla*

² Više o drugoj deklinaciji v. Čedić 2001: 97ff.

-nz(e)l > -nc-la: *Franse* (dial. *Franzl*) > *franc(a)l/froncla*, *Kranzl* > *grancla*

-rst(e)l > -rš-la: *Gerste* (dial. *Gerstl*) > *geršla*, *Würstel* > *viršla*

-ckerl > -kr-la: *Stockerl* > *štokrla*, *Wimmerl* > *vimrla*

b) **Vokalska epenteza** – U slučaju vokalske epenteze uvodi se intruzivni vokal koji između dva konsonanta (ili konsonanta i sonanta) u kodu i tako razbija nedopustivi cluster, tj. od njega pravi novi slog. Najčešći intruzivni vokal je tzv. nepostojano **a**: *Kredenz* > *kreden-a-c* (gen. *kredenca*), *Schanz(e)* > *šan-a-c* (gen. *šanca*). Doduše, jako rijetko se u korpusu javljaju i ostali vokali: *Rost* (dial. *Rostl*) > *rošt-i-lj*.

c) **Vezivno i** – Ovo je slučaj vokalske epenteze koji se javlja najčešće kod preuzetih složenica. Naime njemačke složenice zadržavaju za svaku svoju konstituentu i poseban akcenat koji se onda prenosi i u bhs. Pošto se fonemske kombinacije na spojnici dvije konstituente u složenici ne podudaraju u oba jezika, na analiziranom korpusu obično je ulogu spojnice igrao vokal **i**: *Germ-teg* > *germ-i-tajg*, *Quittenkäs(e)* > *kitn-i-kez*, *Ringelspiel* > *ring-i-špil* itd.

Na drugoj strani, postoji jedan broj primjera u kojima su nedopustivi clusteri u finalnom položaju odnosno u kodu sloga usvojeni u sistemu jezika primaoca: *štimung*, *šank*, *luft*, *šaht*, *fajront*, *vinkl*, *falš*, *šlank*. Kod nekih od ovih primjera radi se o imenicama izuzetno slabe frekventnosti poput imenice *vinkl* (tehnički žargon). Imenica *šank* je rasprostranjena u bhs-u jer za nju nema domaće zamjene. Slično je i sa imenicom *fajront*, koja opet ima varijacije poput *fajron-a-t* itd. Zadržavanje clustera jezika davaoca se može objasniti i starošću transferskog procesa. Što je imenica duže u jeziku to se više prilagođava njegovom fonološkom sistemu. Također i utjecaji drugih jezika i sličnih struktura djeluje na to da jezik primalac počinje da mijenja svoje zakonitosti distribucije fonema. Pogodan primjer za ovu tvrdnju je suglasnička skupina **-ng/-nk** u finalnom položaju kod transferskih riječi *ganjak* i *rang*. Dok se kod riječi *Gang* > *ganj-a-k* suglasnička skupina vokalskom epentezom adaptirala u sistem jezika primaoca i samim tim svojom fonološkom slikom u potpunosti ne odaje strano porijeklo, ista suglasnička skupina je kod druge riječi (*Rang* > *rang*) usvojena u bhs. Po stepenu adaptacije lako je zaključiti da je *ganjak* starija posuđenica, a *rang* novija jer je usvojena nakon što je distribucija fonema u bhs-u postala otvorenija za strane utjecaje.

3.3. Morfologija

Na morfološkom nivou se najjasnije uočava razlika između primarne i sekundarne adaptacije. U primarnoj adaptaciji imenice se prilagođavaju deklinacijskim i tvorbenim kategorijama jezika primaoca, glagoli dobijaju infinitivni nastavak **-ti/-ći**, dok pojedini pridjevi dobijaju karakteristične pridjevske sufikse. I na morfološkom nivou se – slijedeći Filipovićeve i van Coetsemove zako-

nitosti – mogu uspostaviti tri tipa adaptacije: nulta transfonemizacija, kompromisna transfonemizacija i slobodna transfonemizacija.

Nultom transfonemizacijom adaptiraju se uglavnom one imenice koje se sastoje samo iz slobodnih morfema (dakle većinom jednosložne riječi): *Blitz* > *blic*, *Druck* > *druk*, *Platz* > *plac*. Kod ovih imenica slobodni morfem je u potpunosti prenesen iz jednog u drugi jezik i kao takav se bez problema mogao adaptirati u deklinacijski sistem bhs-a. U ovaj tip morfološke adaptacije spada i niz transferiranih pridjeva koji se ne dekliniraju u bhs-u: *braon*, *fraj*, *šlank* itd.: *Kupila je braon kaput. Danas sam poslije dva fraj. Njena prijateljica je šlank.*

Kompromisna transmorfemizacija podrazumijeva transfer vezanih (gramatičkih) morfema u jezik primalac. Tako su u bhs iz njemačkog ušli i neki karakteristični prefiksi i sufixi koji su se uglavnom adaptirali u derivacijski i flektivni sistem bhs-a:

-ei > -aj: *Pfuscher-ei* > *fušer-aj*, *Maler-ei* > *maler-aj*, *moler-aj*

-er > -er: *Fed-er* > *fed-er*, *Paris-er* > *pariz-er*

-ung > -ung: *Kuppl-ung* > *kupl-ung*, *Wall-ung* > *val-ung*

ein- > ajn-: *Ein-schlag* > *ajn-šlag*, *Ein-brenn* > *ajn-pren*

Slobodna transmorfemizacija je i po karakteru jezičkog kontakta austr. njem. – bhs najčešći oblik morfološke adaptacije. Leksički morfem se prenosi, a njemački gramatički morfem se supstituira semantički odgovarajućim bhs gramatičkim morfemom: *Feri-en* > *feri-je*, *Fleck-erl* > *flek-ica*, *led-ig* > *led-ič-an*, *Meist-er* > *majst-or*, *schlamp-ig* > *šlamp-av*. Važno je napomenuti da u grupu slobodne transmorfemizacije spadaju i svi glagoli: *heiz-en* > *hajc-a-ti*, *wickel-n* > *vikl-ova-ti* itd.³

3.3.1. Sekundarna morfološka adaptacija

Veću pažnju zaslužuje ovdje sekundarna adaptacija transferskih riječi, dakle ona adaptacija koja nastupa u trenutku kad je posuđenica ili transferski leksem potpuno integriran u jezik primalac i kao takav nema nikakve povezanosti s jezikom davaocem (vidi također 3.1.). Terminološki je pojam adaptacija u ovome slučaju neprecizan jer u sekundarnu adaptaciju stupaju leksemi koji su potpuno integrirani u jezik primalac. Pošto je sekundarna adaptacija u većini slučajeva logičan slijed primarne (ili prave) adaptacije transferskih riječi u jeziku primaocu, odlučio sam da ipak zadržim ovaj termin. Ovaj tip adaptacije je na morfološkom nivou posebno raznolik.

Jedna od karakteristika sekundarne adaptacije je verbalna derivacija. Ako uzmemo primjere nekoliko adaptiranih glagola kao *heklati*, *šarafiti*, *štima-*

³ Potpuniji prikaz morfološke adaptacije v. u Memić 2006a: 147–162.

ti, trefiti, vidjećemo da su se ovi glagoli prilagodili domaćoj derivaciji i postali produktivni za građenje glagolskih derivata prefiksacijom: *is-heklati*, *o-heklati*, *pri-šarafiti*, *na-štirati*, *po-trefiti*, *s-trefiti* itd.

Sekundarna adaptacija podstiče i stvaranje novih leksema derivacijskim putem. Tako je imenica *fen* (od njem. *Föhn*) osnova za derivaciju glagola *fenirati*. Slično je s glagolom *tuširati* od transferirane imenice *tuš* (< *Dusche*) ili *flaširati* od *flaša* (< *Flasche*).

Derivacija može biti i deverbarna. Tako se od transferiranog glagola *šmekati* (< *schmecken*) izvodi imenica *šmek*, od *štekati* (< *stecken*) *štek*, a od *švercovati* (< *schwärzen*) *šverc*.

Pridjevi se u sekundarnoj adaptaciji izvode uglavnom od imenica: *flekav* (*fleka*), *frajerski* (*frajer*), *gruntovni* (*grunt*), *kičast* (*kič*), *šablonski* (*šablon*), *špicast* (*špic*) itd.

U sekundarnu adaptaciju spada i jedan tip konverzije uvjetovane interferencijom. Naime, u bhs-u postoji nekoliko leksema importiranih iz njemačkog jezika koji se razlikuju po vrsti riječi kojoj pripadaju u jeziku davaocu i jeziku primaocu. Evo i primjera: bhs. *gemišt* (sub.) < njem. *gemischt* (part., adj.), *ler* (sub.) < *leer* (adj.), *šmucik* (sub.) < *schmutzig* (adj.), *fora* (sub.) < *vor* (prp.)

Većinom je izvršena konverzija u imenice, što potvrđuje i svrhu jezičkog kontakta, dakle imenovanje novih objekata i popunjavanje semantičkih praznina u jeziku primaocu. S druge strane, u često upotrebljavanoj sintagmi *glanc nov* transferska riječ *glanc* (< *Glanz*) ima ulogu priloga, a porijeklom je imenica. Slično je i s leksemom ograničene kolokacije *ganc* (< *ganz*), koji se u bhs-u javlja samo kao prilog i to isključivo modificirajući jedan pridjev: *nov* (*ganc nov*).

3.4. Semantika

Kod semantičke adaptacije kao i kod fonološke i morfološke možemo primijeniti trostepeni model. Slijedeći osnovne zakonitosti semantike cilj analize semantičke adaptacije je uporediti značenjski obim (ekstenziju) koji je neka transferska riječ imala prije preuzimanja u jeziku davaocu, a kakav ima nakon preuzimanja u jeziku primaocu. Shodno tome sve preuzete lekseme dijelimo na lekseme čija je značenjska ekstenzija u potpunosti preuzeta u jezik davalac, lekseme koji su primili samo određene značenjske varijante (specijalizirano značenje) te lekseme koji su u jeziku primaocu proširili svoje značenje. Prve dvije grupe spadaju u primarnu adaptaciju dok se posljednja grupa svrstava u sekundarnu adaptaciju jer transferske riječi dobijaju nova značenja isključivo u jeziku primaocu.

3.4.1. Transferske riječi bez promjene značenja

U bhs preuzet je niz njemačkih transferskih riječi koje nisu promijenile svoju značenjsku ekstenziju. Te riječi pripadaju određenim semantičkim grupama, a označavaju uglavnom predmete ili pojave koje su prije jezičkog kontakta bile potpuno nepoznate jeziku primaocu ili tzv. tehničke izraze koji imaju značenja jakog intenziteta i pripadaju određenom uskom jezičkom registru (žargonu). Tako se cijeli opseg značenja prenosi često kod pojmova iz jezika gastronomije: *buhla* (< *Buchtel*), *germa* (< *Germ*), *knedla* (< *Knödel*), *tranžirati* (< *transchieren*). Upoređivanjem značenjskog opsega u rječnicima njemačkog jezika i bhs-a⁴ dolazi se do zaključka da je kod ovih transferskih leksema opseg značenja u potpunosti preuzet u iz austr. njem.⁵

I u drugim semantičkim grupama se može konstatirati tendencija preuzimanja cijele značenjske ekstenzije. Kod odjevnih predmeta sljedeći preuzeti leksemi su zadržali potpuno značenje: *aktntašna* (< *Aktentasche*), *bademantil* (< *Bademantel*), *rajsferšlus* (< *Reißverschluss*), *šepati* (< *steppen*).

Tehnički žargon koji je inače jedna od specifičnosti jezičkog kontakta između njemačkog i bhs-a obiluje primjerima potpune semantičke adaptacije: *dizna* (< *Düse*), *drebank* (< *Drehbank*), *kurbila* (< *Kurbel*), *lineal* (< *Lineal*), *šubler* (< *Schublehre*), *vaser-vaga* (< *Wasserwaage*).

I u jeziku administracije srećemo primjere ovog tipa: *faktura* (< *Faktur*), *inspektorat* (< *Inspektorat*), *matura* (< *Matura*). Ovi leksemi su u suštini internacionalizmi, ali su posredstvom austrougarske administracije dospjeli i u bhs pa se mogu smatrati posuđenicama iz austr. njem. jer su i dalje prisutni u toj nacionalnom varijetetu njemačkog jezika (za razliku od standardnih varijeteta u Švicarskoj ili Njemačkoj).

3.4.2. Leksemi sa sužavanjem značenja

U semantičkoj adaptaciji pokazuje se jasan trend specijaliziranja značenja transferskih riječi. Provedena statistička analiza 700 transferskih riječi iz njemačkog jezika pokazuje da je u prosjeku 47% njemačkih posuđenica speci-

⁴ Za detaljniju semantičku analizu njemačke leksike u bhs-u vidi Memić 2006: 163–201. U toj analizi korišteni rječnici za standardni njemački jezik bili su: Duden Deutsches Universalwörterbuch (2001), Österreichisches Wörterbuch (2001), rječnik austrijske specifične leksike *Wie sagt man in Österreich?* (1998) kao i niz drugih dijalekatskih i historijskih rječnika. Za standardni bhs korišteni su sljedeći rječnici: Rječnik hrvatskoga jezika Vladimira Anića (1998), Bratoljub Klaić: Rječnik stranih riječi (1983) i šestotomni Rječnik matice srpske i hrvatske (1967–1976) kao i nekoliko rječnika žargona. Rječnici konsultirani za primjere navedene u ovom prilogu nalaze se u bibliografiji.

⁵ Opširnije v. Memić 2006a: 172–173.

jaliziralo svoje značenje u jeziku primaocu (Memić 2006a: 209). Jezik primalac preuzima samo one značenjske varijante koje su potrebne da bi se popunile semantičke praznine odnosno izvršilo imenovanje novih, nepoznatih pojmova ili objekata. Specijaliziranje značenja nije prema tome karakteristično samo za pojedine semantičke grupe, već se gotovo ravnomjerno javlja u cijelom korpusu. Jezik primalac preuzima često samo jednu značenjsku varijantu iz jezika davaoca (označenu ovdje nazivom rječnika i brojem značenjske varijante u njemu), npr.:

bruch (< *Bruch*): kila (Duden 2.b: Eingeweidebruch)

deka (< *Decke*): predmet načinjen od toplog tekstila za pokrivanje (Duden 2: aus warmendem textilem Material hergestellter Gegenstand zum Zudecken)

krah (< *Krach*): iznenadni privredni kolaps (Duden 3.a: plötzlicher wirtschaftlicher Zusammenbruch)

peh (< *Pech*): nesretna okolnost koja ometa nečije planove ili namjere (Duden 2: unglückliche Fügung; Missgeschick, das jmds. Vorhaben, Pläne durchkreuzt).

U jezičkom kontaktu mnogi leksemi su u bhs prenijeli i više značenjskih varijanti:

cug (< *Zug*): 1. potez u šahu ili nekoj drugoj igri na ploči (Duden 5. Brettspiele: das Bewegen, Weiterücken einer Figur); 2. gutljaj (Duden 6.a: Schluck). Ova imenica u njemačkom jeziku ima 16 značenjskih varijanti.

hauba (< *Haube*): 1. poklopac motora (Duden 2.a: Motorhaube); 2. uređaj za sušenje kose (Duden 2.b: Trockenhaube).

šlag (< *Schlag*): 1. moždani, rjeđe i srčani udar (Duden 4: Schlaganfall); 2. pjenasto umućena masa za kafu ili kolače (Duden 14: Schlagsahne [besonders für den Kaffee]).

U semantičkoj adaptaciji interesantni su i oni primjeri koji pokazuju kako transferirani leksem sužava ne samo opseg cjelokupnog značenja nego i opseg jedne određene značenjske varijante. Tako *girtl* (< *Gürtel*) u bhs-u znači samo pojas od tekstila (ne od kože ili nekog drugog materijala), *dunst* (< *Dunst*) označava samo paru nastalu pirjanjem (dinstanjem), a *mustra* (< *Muster*) samo model kod heklanja ili pletenja itd.

3.4.3. Leksemi s proširenim značenjem

Na drugoj strani, transferske riječi nakon adaptacije u jeziku primaocu podliježu inovativnim semantičkim procesima koji dovode do stvaranja novih značenjskih varijanti, karakterističnih samo za bhs. Da bi jedan leksem razvio novo značenje, njegova upotreba u jeziku mora biti stabilna (Fritz 1998: 21). S druge strane, intenzitet preuzetog značenja leksema mora početi slabiti, tj. zna-

čenje prestaje biti precizno, da bi došlo do stvaranja novih značenjskih varijanti.

Najčešći mehanizmi promjene i proširenja značenja su tzv. trope, a među njima opet metafora. Metafora je daleko najproduktivniji mehanizam stvaranja novog značenja. Tako osnovno značenje glagola *fasovati* (< *fassen*), koje je preuzeto iz njemačkog, naime „dobijati racioniranu hranu odnosno porcije s hranom“ (na kartice) polako blijedi, a kao dominantna značenjska varijanta se uspostavlja značenje „dobiti neku bolest ili dobiti batine“. Slično je i s glagolom *peglati* (< *bügeln*) koje je pored osnovnog značenja prenesenog iz austrijskog njemačkog („glačati“) dobilo još jedno značenje, naime „nekome dosađivati, nekoga opterećivati“. Također je glagol *farbati* (< *färben*) pored zadržanog osnovnog preuzetog značenja ‘bojiti’ dobio i metaforičko prošireno značenje ‘varati, lagati’.

Kod imenica izdvajam primjer *šljam* (< *Schlamm*), koji potječe iz rudarskog žargona, a znači otpad željezne rude. Metaforom je značenje prošireno i na odnose među ljudima pa označava svjetinu, proste ljude (zabilježeno i u Klaiću 1983, i u Aniću 1998, i u Rečniku Matice srpske). U metaforičku promjenu značenja možemo ubrojiti i transfersku riječ *štela*, koja je preuzeta iz njemačkog *Stelle*, u značenju „pozicija, radno mjesto“. U bhs-u, barem u sarajevskom žargonu, zadržano je međutim samo metaforičko značenje „protekcija, veza“.

Ponekad promjena značenja dovodi i do promjena u konotaciji. Tako je *frajer* (< *Freier*) u njemačkom izvorno značio ‘ljubavnik, neoženjen muškarac’ (Kluge 2002: 314), danas ima značenje ‘mušterije’ u javnim kućama. U bhs-u se pak razvilo značenje koje uglavnom nema pejorativnu konotaciju: ‘zgodan momak, partner’, ali i ‘naivčina’ (*Našla je novog frajera, Baš si ispao frajer*). Glagol *blajhati* (< *bleichen*) ima negativnu konotaciju: ‘neukusno izbjeljivati kosu, bojiti je u plavo’.

Literatura

- Ammon 1995: Ammon, U. *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Ammon et al. 2004: Ammon, U. et al. *Variantenwörterbuch des Deutschen. Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz und Deutschland sowie in Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Ammon 2006: Ammon, U. Nationale Standardvarietäten in deutschsprachigen Ländern. In: Neuland, E. *Variation im heutigen Deutsch: Perspektiven*

für den Sprachunterricht. Frankfurt am Main: Peter Lang (Sprache – Kommunikation – Kultur, Soziolinguistische Beiträge 4).

Anić 1998: Anić V. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

Barić 1995: Barić E. et al. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

Brozović 2003: Brozović, D. Genetsko lingvistički i sociolingvistički kriteriji u sistematizaciji južnoslavenskih idioma s posebnim obzirom na Bosnu i Hercegovinu. In: Neweklowsky, G. (Hg.). *Bosanski – Hrvatski – Srpski. Međunarodni skup „Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca“*. Wien 27.–28. September 2002. Wien: Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien (Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 57). S. 45–52.

van Coetsem 2000: van Coetsem, F. *A General and Unified Theory of the Transmission Process in Language Contact*. Heidelberg: Winter (Monographien zur Sprachwissenschaft 19).

Čedić 2001: Čedić, I. *Gramatika bosanskog jezika*. Sarajevo: Institut za jezik.

Duden: Drosdowski, G. (Hg.). *Duden Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim et al. 1996.

Filipović 1986: Filipović, R. *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Školska knjiga (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za filološke znanosti 66).

Filipović 1990: Filipović, R. *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku. Porijeklo – razvoj – značenje*. Zagreb: Školska knjiga (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za filološke znanosti 70).

Fritz 1998: Fritz, G. *Historische Semantik*. Stuttgart et al.: Metzler.

Juzbašić 1999: Juzbašić, Dž. *Nacionalno-politički odnosi u Bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910–1914)*. Sarajevo (Djela Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine LXXIII, Odjeljenje društvenih nauka 42).

Klaić 1983: Klaić, B. *Rječnik stranih riječi. Tuđice i posuđenice*. Zagreb 1983.

König 2001: König, W. *dtv-Atlas Deutsche Sprache*. München: Dt. Taschenbuch-Verlag.

Kluge 2002: Seebold, E. (Hg.). *KLUGE Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.

Malcolm 1996: Malcolm, N. *Geschichte Bosniens*. Frankfurt am Main: Fischer.

Memić 2006a: Memić, N. *Entlehnungen aus dem österreichischen Deutsch in der Stadtsprache von Sarajevo*. Frankfurt am Main et al.: Peter Lang (Schriften zur deutschen Sprache in Österreich 37).

- Memić 2006b: Memić, N. *Konvergenzen am Rande. Deutsch als Prestigesprache in Südosteuropa um 1900 und 2000*. In: <http://www.kakanien.ac.at/beitr/emerg/NMemić1.pdf>
- Muhr et al. 1995: Muhr, R.; Schrod, R.; Wiesinger/P. *Österreichisches Deutsch. Linguistische, sozialpsychologische und sprachpolitische Aspekte einer nationalen Variante des Deutschen*. Wien: Holder-Pichler-Tempsky
- RSKJ 1967–1976: Matica hrvatska/Matica srpska (Hg.). *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. Bd. 1–6. Zagreb – Novi Sad.
- Striedter-Temps 1958: Striedter-Temps, H. *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*. Wiesbaden: Otto Harassowitz (Veröffentlichungen der Abteilung für slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts an der FU Berlin 18).
- Wiesinger 1989: Wiesinger, P. *Das österreichische Deutsch*. Wien – Köln – Graz: Böhlau.
- Wiesinger 2006: Wiesinger, P. *Das österreichische Deutsch in Gegenwart und Geschichte*. Wien – Berlin: LIT.

Nedad Memić (Wien)

Lexikalischer Transfer aus dem österreichischen Deutsch ins Bosnische, Kroatische und Serbische.

Ausgewählte phonologische, morphologische und semantische Besonderheiten

Der Transfer von Sprachelementen aus dem österreichischen Deutsch (Gebersprache) ins Bosnische, Kroatische, Serbische (BKS - Nehmersprache) zeigt eine klare Tendenz der Adaption von Elementen der Gebersprache in der Nehmersprache im Bereich der Phonologie, Morphologie und Semantik. Auf der phonologischen Ebene kommt es aber unter dem Einfluss des Deutschen zu einer partiellen Redistribution der Phoneme im BKS, die auf das Alter des Transferprozesses schließen lässt. Auf der morphologischen Ebene zeigen insbesondere transferierte Verben eine gute Basis zur Derivation (insbesondere Präfigierung, um die Aktionsart auszudrücken). Im semantischen Bereich ist die Spezialisierung der Bedeutung von transferierten Lexemen in der Nehmersprache charakteristisch. Einige von ihnen zeigen auch das Potenzial, neue Bedeutungen in der Nehmersprache anzunehmen.

Mag. Dr. Nedad Memić
Bastiengasse 41/2
1180 Wien
nedad.memic@gmail.com
+43 699 124 74 380

Milica Mihaljević – Barbara Štebih Golub (Zagreb)

Hrvatsko i srpsko računalno nazivlje

U radu se uspoređuju najčešći načini postanka hrvatskih i srpskih računalnih naziva. Uočavaju se sličnosti (brojni anglizmi), ali i razlike u dvama analiziranim jezicima.

1. Uvod

Svaka struka ima svoje nazivlje. Nazivlje je skup naziva koji pripadaju nekoj struci. Tako postoji matematičko, lingvističko, povijesno, računalno itd. nazivlje. Dakle, računalno je nazivlje nazivlje koje pripada određenome jeziku (hrvatskome, srpskome) i računalnoj struci. Iz definicije je očito da je terminologija interdisciplinarna znanost jer nazivlje pripada i jeziku (u našem slučaju hrvatskome ili srpskome) i određenoj struci (u našem slučaju računalstvu).

Problemi povezani s izgradnjom računalnog nazivlja nisu posebnost samo hrvatskog i srpskog jezika. Zbog brzog napretka na području računalstva te zbog djelovanja globalizacijskih procesa, svi se jezici razvijenoga dijela svijeta susreću s istim fenomenima: potrebom da se nekako imenuju novi pojmovi, dvojnom treba li se prihvatiti engleski naziv ili stvoriti domaći, prodom anglizama i problemima njihove adaptacije te strategijama stvaranja novog nazivlja.

Računalno nazivlje zanimljivo je jezikoslovcima u prvome redu zbog velikog utjecaja na opći jezik te zbog ogromnoga broja neprilagođenih engleskih riječi i poluprilagođenih angizama. Stoga je računalno nazivlje i standardološki problem. U hrvatskoj se jezikoslovnoj i savjetničkoj literaturi mnogo pisalo o računalnome nazivlju te se o njemu govorilo u emisijama na radiju i televiziji¹. Također je objavljen velik broj rječnika računalnog nazivlja. Međutim, to je tema za koju nikada ne možemo reći da je obrađena i zaključena jer se stalno pojavljuju novi pojmovi, nova područja i novi nazivi te novi računalni rječnici i priručnici. Iako se računalno nazivlje stalno obogaćuje i izgrađuje, u njemu je prisutan i sve veći broj angizama i posve neprilagođenih engleskih naziva. Problem računalnog nazivlja posebno se aktualizira u sklopu globalizacijskih procesa i mogućnosti ulaska Hrvatske i Srbije u Europsku uniju te potrebe prevođenja ogromnoga broja dokumenata.

Za hrvatsko računalno nazivlje konzultirale smo velik broj izvora od računalnih rječnika (od kojih je najsvēobuhvatniji Kišev rječnik – Kiš 2000), časopisa *Bug*, priloga u dnevnim novinama do internetskih izvora. Od srpskih izvora, konzultirale smo forume računalnih stručnjaka, nekoliko elektroničkih rječnika i nama dostupne udžbenike informatike. Također smo konzultirale i Gralis Text-Korpus.

¹ Vidi Mihaljević 2003, Samardžija 2002, Dulčić 1997.

2. Kako nastaje računalno nazivlje

Računalno nazivlje (i hrvatsko i srpsko) kao i nazivlje ostalih struka može nastati na nekoliko načina.

1. preuzimanjem gotovih engleskih naziva s manjom ili većom razinom prilagodbe pravopisnom, morfološkom, tvorbenom, leksičkom i sintaktičkom sustavu jezika primatelja. Dok su se stariji računalni nazivi u hrvatskome najčešće prilagođivali barem na pravopisnoj (*hardver*, *softver*) i morfološkoj razini (*adresa*, *aplikacija*), danas se u hrvatskome sve češće u praksi susreću posve neprilagođeni engleski nazivi (npr. *desktop*, *download*, *firewall*, *freeware*, *provider*, *shareware*, *site*, *web*). Koliko smo mogle utvrditi iz nama dostupnih srpskih izvora, u srpskome se nazivi u pravilu pravopisno prilagođuju (npr. *baner*, *kuki*, *leptop*, *provajder*, *sajt*, *softver*, *šerovanje*). Ipak i u srpskome smo zabilježili određen broj pravopisno neprilagođenih naziva, npr. *clinet*, *domain*, *newsletter*. Kod naziva kod kojih nema razlike između engleskoga izgovornog i ortografskog lika o toj razlici ne možemo govoriti ni u hrvatskome ni u srpskome jeziku, npr. *blog* (pokrata od *weblog*), *hard disk*, *link*, *server*. Ti su nazivi potvrđeni i u hrvatskome i u srpskome jeziku. Rjeđe se i u jednome i u drugome jeziku nalaze pravopisno poluprilagođeni anglizmi, npr. *adress*, *hardwer*. Tu se vjerojatno radi o pogrešci i navedene se nazive ne može smatrati usvojenim računalnim nazivima. Na morfološkoj su razini u hrvatskome jeziku posuđenice uglavnom posve prilagođene. Imenice su najčešće muškoga roda i ne dodaje im se nikakav nastavak (npr. *desktop*, *hardver*, *server*, *softver*). Sklanjaju se po *a*-sklonidbi. Iako se u praksi katkad griješi, najčešće se nastavci dodaju na osnovu bez spojnice: *softvera*, *softveru*. Pregledavajući srpske izvore uočile smo da se tu mnogo češće nastavci s osnovom povezuju spojnicom iako ona ni po srpskome pravopisu ne bi tu trebala doći, npr. *adress book-u*, *client-a*, *newsletter-u*, *server-a*.

Na sintaktičkoj razini u srpskim je izvorima iznimno česta jukstapozicija (sintaktički kalkovi)²: *Internet društvo*, *Internet stranica*, *internet terminologija*, *Internet worm* – *Internet crv*. U hrvatskome se također mogu potvrditi navedeni nazivi, ali se u biranijim tekstovima znanstvenoga funkcionalnog stila (rječnici, udžbenici) češće nalaze normativno preporučljiviji nazivi: *internetski crv*, *internetsko društvo*, *internetsko nazivlje*, *internetska stranica*.

2. Računalni nazivi nastaju i domaćom tvorбом. Pišući o novotvorenicaма u hrvatskome Vesna Muhvić Dimanovski (2005: 71) zaključuje: „Na primjeru računalne terminologije koja je u mnogim jezicima ponajprije usko vezana uz izvorno englesko nazivlje, može se pokazati kako nije nimalo lako prevesti tu vrlo razgranatu mrežu termina ili bar naći odgovarajuće domaće nazive za mn-

² O jukstapozicijama kao sintaktičkim kalkovima nastalim u hrvatskom jeziku pod utjecajem engleskoga te o njihovoj klasifikaciji v. Starčević 2006: 645.

ošto novih pojmova iz tog područja. Tako je primjerice u talijanskome bilo pokušaja da se *hardware* i *software* zamijene domaćim nazivima pa je za hardware predloženo više varijanti: *apparecchiatore*, *strumentazione*, *strumentario*, *parte rigida*, *componenti fisiche*, *componenti di base*, *componenti macchina*. Ne čudi stoga, smatra M. Dardano (1986: 246), što se i dalje rabe anglicizmi. Ne samo što prijedloga ima mnogo pa nije lako odabrati najbolji, nego je također u nekim slučajevima anglicizam pogodniji za oblikovanje pridjeva.

Slična je situacija i u dvama istraživanim jezicima. Kod domaćeg je nazivlja uglavnom riječ o doslovnim i djelomičnim prevedenicama (prema Betzovoj terminologiji iz 1949.) ili o formalno neovisnim neologizmima, iako je katkad jasno razgraničenje između spomenutih skupina nemoguće. Navest ćemo primjere nekoliko domaćih hrvatskih tvorenica: *browser* – *pretražnik/prebirknik/razglednik*, *computer* – *računalo*, *server* – *poslužnik/poslužitelj*, *link* – *poveznik*, *search engine* – *tražilica*.

Čini se da u srpskome ima mnogo manje domaćih tvorenica (zabilježili smo samo *browser* – *pretraživač*, *computer* – *računar*, *printer* – *šampač*) te da se češće pojavljuju ili domaći višerječni nazivi ili posuđenice.

3. Višerječni nazivi

Računalni naziv veoma je često i v i š e r j e č a n, tj. sastoji se od više riječi (*default* – *pretpostavljena vrijednost*, *softver* – *računalna/programska podrška*). Nedostatak je takvih naziva da su neekonomični te da se od njih teško tvore novi izvedeni nazivi (*softverski* – ?). Često se jednorječni ili višerječni engleski naziv prevodi višerječnim nazivom u hrvatskome i srpskome jeziku. Evo nekoliko primjera: eng. *active desktop* > srp. *aktivna radna površina*, eng. *access counter* > srp. *brojač poseta*, eng. *channel operator* > srp. *amini-strator kanala*, eng. *chat room* > srp. *soba za ćaskanje*, eng. *chat server* > srp. *server za ćaskanje*, eng. *firewall* > srp. *vatreni bedem*, eng. *handle* > srp. *priručno ime*, eng. *home page* > srp. *matična strana*, eng. *host* > srp. *računar domaćin*, eng. *hotspot* > srp. *aktivna tačka*, eng. *mailbot* > srp. *poštanski robot*, eng. *mailing list* > srp. *lista slanja*, eng. *newbie* > srp. *novajlija, početnik na internetu*, eng. *Trojan horse*, *Trojan* > srp. *trojanski konj*.

Navodimo i neke hrvatske primjere višerječnih naziva: eng. *default* > hrv. *pretpostavljena vrijednost*, eng. *laptop* > hrv. *prijenosno računalo*, eng. *mother board* > hrv. *matična ploča, osnovna ploča*, eng. *software* > hrv. *programska / računalna podrška*, *spelling checker* > hrv. *pravopisni provjernik, računalni pravopis*, eng. *web page* > hrv. *web stranica, mrežna stranica*.

Analizom navedenih primjera vidimo da hrvatski i srpski višerječni računalni nazivi mogu nastati prijevodom višerječnoga engleskog naziva, ali i prijevodom jednorječnoga engleskog naziva.

Katkad višerječni nazivi mogu biti i poluprevedenice, tj. sastojati se od jedne posuđene i jedne prevedene sastavnice, npr. *web stranica* (potvrđena i u hrvatskome i u srpskome, ali se u hrvatskome preporučuje *mrežna stranica*).

4. Računalni nazivi mogu nastati i u p o r a b o m p o s t o j e ć i h r i j e č i u n o v o m e z n a č e n j u . Tu se najčešće radi o semantičkome posuđivanju, tj. hrvatska riječ ili prihvaćeni internacionalizam pod utjecajem engleskog jezika dobiva novo značenje (*icon* – *ikona*, *mouse* – *miš*). U hrvatskome smo zabilježili sljedeće primjere: engl. *button* > hrv. *gumb*, *puce*, *sličica*, engl. *cookie* > hrv. *kolačić*, engl. *menu* > hrv. *izbornik*, *jelovnik*, *meni*, engl. *virus* > hrv. *virus*, engl. *worm* > hrv. *crv* itd. U srpskom također bilježimo brojne primjere semantičkog posuđivanja: engl. *chat* > srp. *časkanje*, engl. *lurk* > srp. *šunjanje*, engl. *net* > srp. *mreža*, engl. *network* > srp. *mreža*, engl. *nickname* > srp. *nadimak*, engl. *node* > srp. *čvor* itd.

Nazivi za isti pojam (engleski naziv) mogu nastati na više načina, npr. preuzimanjem engleskog naziva i hrvatskom tvorbom. Tako nastaju sinonimni računalni nazivi. Posljedica je toga da često za isti pojam i isti strani naziv nastaju mnogi hrvatski nazivi, tj. jednomu stranom nazivu odgovara niz hrvatskih naziva nastalih različitim postupcima, npr. *printer* – *ispisivalo*, *pisač*, *pisalo*, *printer*, *štampač*, *tiskač*, *tiskalo*, *tiskaljka*. Danas je prihvaćen naziv *pisač*. U srpskome jeziku nismo uspjeli pronaći sinonimne nizove s toliko članova, ali navodimo nekoliko primjera: engl. *compressed file* > srp. *komprimovana datoteka*, *sabijena datoteka*, engl. *file sharing* > srp. *delenje*, žarg. *šerovanje*, engl. *mail bot* > srp. *mail robot*, *poštanski robot*, engl. *nickname* > srp. *nadimak*, *ekransko ime*, *priručno ime*.

Postojanje istoznačnih naziva za terminološki sustav nije dobro pa bi svakako bilo nužno među nazivima koji označuju isti pojam odabrati jedan i to onaj koji je prema određenim načelima najbolji. Pri sređivanju nazivlja neke struke jednomu od istoznačnih naziva treba dati prednost pred ostalima (u gornjemu hrvatskom primjeru nazivu *pisač*) jer sinonimija u nazivlju nije poželjna. To se naravno ne može raditi napamet, prema osobnomu intuitivnom jezičnom osjećaju, nego prema određenim načelima. U hrvatskome jeziku prihvaćena su ova terminološka načela:

- domaći naziv ima prednost pred stranim
- nazivi latinskoga i grčkoga podrijetla imaju prednost pred nazivima preuzetim iz engleskoga, francuskoga, njemačkoga itd.
- prošireniji naziv ima prednost pred manje proširenim
- naziv koji je korisnicima (stručnjacima određene struke) prihvatljiviji ima prednost pred nazivom koji je manje prihvatljiv
- naziv mora biti usklađen sa (fonološkim, morfološkim, tvorbenim, sintaktičkim) sustavom hrvatskoga standardnog jezika

- kraći nazivi imaju prednost pred duljim
- naziv od kojega se lakše tvore tvorenice ima prednost pred onim od kojega se ne mogu tvoriti tvorenice
- unutar istoga terminološkog sustava naziv ne smije imati više značenja
- značenje naziva ne smije se bez valjana razloga mijenjati
- ako jedan naziv već ima određeno značenje, ne treba istomu nazivu davati nova značenja
- naziv ima prednost ako odgovara pojmu kojemu je pridružen i odražava svoje mjesto u pojmovnome sustavu, a o tome može odlučiti predmetni stručnjak.

3. Zaključak

Usporedimo li hrvatsko i srpsko računalno nazivlje možemo doći do ovih zaključaka:

1. I u hrvatskome i u srpskome računalnome nazivlju nalazi se mnogo anglizama. Ipak čini nam se da su zbog purističnih težnja, u hrvatskome jeziku anglizmi nešto prisutniji nego u srpskome računalnome nazivlju. Također nam se čini da se anglizmi u srpskome jeziku češće prilagođuju na pravopisnoj razini, a rjeđe na morfološkoj i sintaktičkoj razini nego anglizmi u hrvatskome jeziku. To znači da su u hrvatskome jeziku češći pravopisno neprilagođeni anglizmi (tu je sporno pitanje možemo li uopće govoriti o anglizmima ili jednostavno o neprilagođenim engleskim riječima), češće sklanjanje imenica sa spojnicom te češća jukstapozicija.

2. U hrvatskome su računalnome nazivlju iznimno česte tvorenice koje u znanstvenome funkcionalnom stilu često zamjenjuju posuđenice. Tvorenice su rjeđe u srpskim izvorima.

3. Višerječni nazivi česti su i u hrvatskome i u srpskome jeziku.

Na kraju tablično prikazujemo neke razlike u hrvatskome i srpskome računalnom nazivlju:

engleski	hrvatski	srpski
chatroom	pričaonica/brbljaonica	soba za ćaskanje
chat	brbljanje	ćaskanje
computer	računalo	računar
Internet	internet	Internet
Internet page	internetska stranica	Internet stranica
laptop	prijenosno računalo	leptop
provider	davač/davatelj	provajder
server	poslužnik/poslužitelj	server
site	mjesto, mjestište, stranice	sajt
software	programska podrška	softver

Literatura

- Dulčić 1997: Dulčić, M. (Hg.). *Govorimo hrvatski. Jezični savjeti*. Zagreb: Hrvatski radio – Naprijed.
- Kiš 2000: Kiš, M. *Englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski informatički rječnik*. Zagreb: Ljevak.
- Mihaljević 1998: Mihaljević, M. *Terminološki priručnik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Mihaljević 2003: Mihaljević, M. *Kako se na hrvatskome kaže www? (Kroatistički pogled na svijet računala)*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Muhvić-Dimanovski 2005: Muhvić-Dimanovski, V. *Neologizmi. Problemi teorije i primjene*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Samardžija 2002: Samardžija, M. Dvojbe oko internacionalizacije leksika na primjeru hrvatskoga glazbenog i računalnog nazivlja. In: *Nekoć i nedavno*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka. S. 74–81.
- Starčević 2006: Starčević, A. Imenice kao atributi – nove strukture u hrvatskom jeziku. In: Granić, J. (Hg.). *Jezik i mediji*. Zagreb – Split: HDPL. S. 645–657.

Milica Mihaljević – Barbara Štebih Golub (Zagreb)

Croatian and Serbian Computer Terminology

The authors compare the most common ways of the origin of Croatian and Serbian computer terms. They notice similarities (large number of anglicisms) as well as differences between the two analyzed languages.

Milica Mihaljević, Barbara Štebih Golub
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16
10 000 Zagreb
Hrvatska
mmihaljevic@ihjj.hr

Исидора Бјелаковић (Нови Сад)

Географска терминологија у двама уџбеницима из 19. века

Овај рад представља анализу термина из области математичке географије и астрономије, забележених у двама уџбеницима из 19. века – Опшем земљопису за српске гимназије (Београд, 1861) и Сравњивајућем земљопису за више разреде средњих учионах (Загреб, 1867). Забележена грађа дата је у виду речника и утврђен је степен сличности односно разлика у географском терминолошком систему шездесетих година 19. века у односу на стање у стандардном српском и хрватском језику.

1.1. Увод. Због јаких културних, цивилизацијских па и језичких утицаја у српском и хрватском језику у 19. веку, времену конституисања и стабилизације стандарднојезичког идиома, у микрокоинеима будуће српскохрватске територије честа је појава презасићености ускотерминолошких система – поплаве међу кованицама, калковима, позајмљеницама, који углавном настају стихијски, без свести и знања о правилима творбе једног језика. Развој науке и друштва, наиме, пратила је стална потреба за формирањем научног апарата, стручне терминологије која би задовољавала све аспекте једног напредног друштвеног и државног система. Тако се десило да се период стварања нашег књижевнојезичког идиома временски подударио са епохом појаве и развитка научне мисли код нас. Образовани углавном изван територија будућег српскохрватског језика, учени математичари, правници, физичари, географи и др. били су суочени са потребом постојања уџбеника на матерњем језику како би развој науке био усаглашен са језичком стандардизацијом. Као последица тога, многи од њих у нужди постају аутори школских уџбеника, писаних народним језиком, личним микрокоинеом, без одговарајуће стандарднојезичке потпоре.

Свесни хаоса који је полако настајао у научној терминологији, Друштво српске словесности 1842. иницира систематско стварање јединствене српске терминологије за многе научне дисциплине. Године 1847. оно даје свој конкретан предлог у Називословним речима (в. Грицкат 1964). Иако је рад Друштва на Вукову иницијативу убрзо прекинут¹, веома је значајан, јер представља почетак систематског рада на

¹ Како је Вук истицао, што је и касније потврђено, понуђени термини у великој мери нису били усклађени са творбеним моделима српског језика (в. Грицкат 1964; Ивић 1998: 207–211). У њима се наиме, још увек, наслеђен или скован, осећао баласт славеносрпске епохе те се срећу лексеме попут *союзъ*, *засѣданіе*, *причинось*, *страдателность*, *вештество* и сл. У тежњи да избегну стране термине међу понуђеним лексемама постојао је велики број несрећно

стварању српске научне терминологије. Касније, педесетих и шездесетих година 19. века, у овом лексичком слоју има све мање славенизама (Ивић 1998: 220).

С друге стране, у 19. век будући хрватски језик улази као низ регионалних књижевних језика, заснованих на микрооинеима (Ивић 1998: 227–228). Идеја о усвајању штокавског наречја као начину превазилажења језичке разједињености појављује се и бива реализована, као што је познато, у Загребу тридесетих година, да би постепено зближавање илираца и Вука кулминирало Бечким договором 1850. године проглашавањем заједничког књижевног језика Срба и Хрвата. Идеја српскохрватског језичког јединства званично је прихваћена у Хрватској 1867 (Jonke 1965: 9–12; Ивић 1998: 232). Када је реч о терминологији, требало би напоменути да су загребачки културни радници систематски преводили дуге спискове термина како би се одупрли јаком немачком утицају приликом формирања јединствене научне терминологије. Међу њима највише се истицао Б. Шулек, пореклом Словак, један од најпродуктивнијих пуриста међу хрватским ауторима (в. Jonke 1965: 137; Ивић 1998: 253).² Овакав став према германизмима, условљен и политичким околностима, није владао и међу Србима, где су, после неуспеха Друштва српске словесности да вештачки створи домаћу терминологију, међународни термини и „европска цивилизациона лексика“ били прихватани без резерве (Ивић 1998: 254, 257). На тај начин ствара се термилошка неуједначеност, која ће, и поред покушаја израде заједничке терминологије (1883), наставити да егзистира у два варијантама као једна од најупечатљивијих конвергенција истока и запада српскохрватског језичког простора.³

скројених кованица или слепих преведеница, нпр. *вѣштолѣсъ* (балет), *редо-ставъ* (систем), *самогледъ* (аутопсија), *одсѣчно* (за прецизно према *graecise*) и сл. Ипак, Друштву се може приписати велики број термина који фунгирају и данас у стандардном српском језику – *правобранитељ*, *сазвезђе* (сазвездіе код Друштва), *рачуноводство*, *обезбедити*, *прираштај*, *доказ*.

² „Zadovoljavajući hitnu terminološku potrebu, Šulek uvodi i mnoge bohemi-zme i rusizme, stvara kovanice i izvedenice te osposobljava narodni, seoski govor za potrebe gradske civilizacije i kulture“ (Jonke 1965: 21). Иако многи његови предлози нису прохваћени, Шулек је својим радом у великој мери обогатио хрватски стручни лексикон и утицао на изглед хрватског књижевног језика.

³ „Тако су Срби и Хрвати ушли у XX век с осетним лексичким разликама у књижевном језику, које су се углавном сачувале до данас“ (Ивић 1998: 292–293). Током целог 20. века, наиме, није било заједничких уџбеника за Србију и Хрватску, него су се они посебно писали и објављивали у Београду и Загребу, негујући засебне терминологије, „а прокламација о потреби за израдом

1.2. Предмет овог рада јесте анализа предстандардног лексикона⁴, тематски ограниченог на терминологију из области математичке географије⁵ и астрономије⁶ у двама уџбеницима из шездесетих година 19. века, са данашње српске односно хрватске језичке територије – у Општем земљопису за српске гимназије Николе Крстића (Београд, 1861)⁷ и Сравнивајућем земљопису за више разреде средњих учионах Фрање Брадашке (Загреб, 1867)⁸. У раду се анализира стање затечено у уџбеницима и упоређује се са стандарднојезичком ситуацијом како би се уочиле евентуалне сличности и разлике термилошких система у предстандардној епохи у односу на стандард, те утврдила једна од, претпостављам, низа карика на путу стабилизације српског и хрватског географског термилошког система. Поред тога, будући да је познато да су се још у српскохрватској језичкој епохи разлике између источне и западне варијанте, између осталог, односиле и на терминологију, у раду је обрађена пажња и на то колико су се забележена два система разликовала и у периоду предстандардизације и, уколико јесу, колико су утицала на касније стандарднојезичке процесе и међусобно удаљавање ових система.

Под терминологијом подразумевам скупину термина која представља систем појмова унутар засебног предметног поља (Шипка 1998: 126). Термин је реч којом се номинују појмови и јединице одређене научне области (Гортан-Премк 1988: 16; Радић-Дугоњић 1988: 105–111).

заједничких терминологија у тексту Новосадског договора о језику [...] остала је само прокламација“ (Брборић 1996: 29).

⁴ Под лексиконом подразумевам апстрактан скуп лексичких јединица са правилима за њихово комбиновање (Прћић 1997: 82).

⁵ Математичка географија проучава Земљу као тело у космосу (Мала енциклопедија Просвета 1978: 405).

⁶ Астрономија је наука о просторном положају, кретању, грађи и развоју небеских тела, њихових система и васионе (Миланковић 1997: 34).

⁷ Общий земљопис за србске гимназіе. (Прегледала и одобрила школска комисија). У Београду, при државной књигопечатњи. 1861. Податак о аутору овог уџбеника – Николи Крстићу преузет је из електронског каталога Библиотеке Матице српске. Књига је написана на српском народном језику екавског изговора, предвуковском ћирилицом и морфонолошким правописом.

⁸ Franjo Bradaška. Sravnjivajući zemljopis za više razrede srednjih učionah. U Zagrebu, 1867. Narodna tiskarnica Dra. Ljudevita Gaja. Уџбеник припада загребачкој филолошкој школи. Писан је штокавским наречјем са старијим облицима (G mn. stajačicaḥ, D mn. naprama zvězdam) комбинацијом Гајеве и реформисане илирске латинице из 1836 (<č, ć/tj, dj, š, ž>), етимолошким правописом (према Jonke 1965: 17). Рогато <ě> доследно се употребљава на месту старог гласа јата. Вокално /p/ обележавано је диграфом /ɛr/.

Сваки термин требало би да има следећа обележја: 1. одређену сферу употребе, 2. транспарентност и једнозначност, 3. несинонимност, 4. недостатак емоционалне обојености, 5. слабу метафоризацију,⁹ 6. краткоћу и 7. устаљеност (Гортан-Премк 1988: 16; Cichonska 1988: 23–26; Шипка 1998: 128).

Ексерпирана грађа (око 109 лексема из уџбеника Н. Крстића и 131 лексема из уџбеника Ф. Брадашке) дата је у виду два речника, азбучним односно абecedним редом, са одговарајућим дефиницијама и контекстом.

Приликом идентификације значења служила сам се следећим речницима: Рјеџник 1880–1976, Речник 1967–1976; Мاستило 2001; Клајн/Шипка 2006.

Речник је конципиран тако да је најпре наведен термин, значење, потврда из текста (са бројем стране) и на крају, уколико постоје, сви синоними и термилошки изрази¹⁰ у оквиру којих фунгира наведена реч (означена тилдом).

Све лексеме са истим значењем (синоними) дате су посебно у речнику, али са ознаком *в. основна одредница*, уз коју је наведено значење и сви регистровани синоними. Све лексеме са два или више значења (хомоними) наведене су под истом одредницом и издвојене арапским бројевима. Све речи навођене су у свом основном облику (номинатив једине/инфинитив) без обзира на то да ли је он у тексту потврђен или не.¹¹

2. Речник

Скраћенице и симболи:
[...] изостављен део текста
? непознато значење
(?) постоје сумње у тачност дефиниције

⁹ Тек ако уђу у општи језик, термини могу да развију и полисемију, на пример, *атом* : *атомизирати* → *распарчавати* и сл. (Гортан-Премк 1988: 20).

¹⁰ Под термилошким изразом подразумевам комбинацију две или више речи чије би значење било нарушено када би се свака од компоненти које улазе у њен састав ставила у оквир посебних одредница.

¹¹ Будући да су лексеме навођене предстандардним правописом, често би се основни облик, уколико није био забележен у грађи, наводио аналогно према осталим забележеним примерима (нпр. *северный северни. изъ северногъ мора* (18) према: *паралелный кругъ упоредник, паралела. Паралелный е кругъ...*).

☉ Реч постоји са истим значењем у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* или је значење, уколико је у питању термилошки израз, потпуно јасно.¹²

Обштыи земљопис за србске гимназије (Београд, 1861):

Астериодъ ☉ Између Марса и Јупитера има јошъ око Сунца 35 узгредны велики планета, које се зову: Астероиди или Планетоиди (2); в. Планетоид;

астрономскій данъ ☉ Земља се еданъ путъ око своје осовине окрене у 24 сата, и то се зове астрономскій данъ (7)

атмосфера ☉ Онај ваздухъ, у комъ дишемо, зове се атмосфера (7)
велика планета. планета Сунчевог система. Планете су 1. Велике или главне, које се окрећу око самог сунца (1); в. главна планета.

Венера ☉ Ово су знатније велике планете: Меркуръ, Венера... (2)

географіјска дужина. географска дужина. Удаљаванъ одъ екватора къ полима зове се географіјска ширина земљъ, а удаљаванъ одъ првогъ меридіјана есте њна географіјска дужина (6)

географіјска ширина земљъ. географска ширина. Удаљаванъ одъ екватора къ полима зове се географіјска ширина земљъ (6);

Географія ☉ Наука, која насъ учи, да познаемо земљу, зове се Земљописъ (Географія) (1); в. земљописъ

главна планета в. велика планета. Планете су 1. Велике или главне, које се окрећу око самог сунца (1);

глобъ. глобус. Вештачкій начинъна справа, која показује каква је земља, зове се глобъ (5)

година ☉ Ово се време зове година (7)

градъ в. степен. Екваторъ [...] делимо на 360 [...] степена (града) (3)

екваторъ ☉ Равнителъ или екваторъ она је округла линіја, која се око земљъ вуче онде, где је земља најпупчастіја (3); в. равнителъ;

еклиптика Сунчева путања. Еклиптика је коло, које косо повлачимо преко наше земљъ тако, да екваторъ на две половине пресече (4)

есенъ. јесен. имамо пролеће, лето, есенъ и зиму (7)

западъ ☉ западъ (4)

западна дужина. западна географска дужина. њна је ширина двояка, северна и јужна, а и дужина јој је двояка, источна и западна (6)

западна полутина. западна Земљина хемисфера. Први меридіјанъ дели земљу на две полутине источну и западну (4).

западный ☉ на западномъ крају (18)

западно ☉ западно одъ предгорја добре надежде (26)

¹² Наведени симбол није употребљен у случајевима када у стандардном језику постоји више значења одговарајућег термина (нпр. *horizont*).

звезда. небеско тело. Сва велика тела што су у ваздуху, зовемо у науци єдним именовъ звезде. Звезда є и сунце и месецъ, па и наша земля (1); уп. крећућа се ~;

Земљопись в. географија. Наука, која насъ учи, да познаємо землю, зове се Земљопись (Географија) (1); уп. ~ математичкій; ~ политичкій; ~ физичкій;

Земљопись математичкій. математичка географија. Кадъ се о земљи као о некој звезди говори, быће Земљопись математичкій (1)

Земљопись политичкій. политичка географија. ...кадъ се говори о земљи, као о месту, где люди живе, быће земљопись политичкій (2)

Земљопись физичкій. физичка географија. Кадъ се говори о томе, каква є земля, особито на својој површини, быће земљопись физичкій (1)

Земля. Земља. Ово су знатниє велике планете: Меркуръ, Венера, Земля ... (2)

зима ☀ имамо пролеће, лето, есенъ и зиму (7)

зона в. пояс земљ. Поясеви земљ или зоне простори су, кои леже међу полима, полскимъ и обртнимъ круговима све до екватора (4–5);

истокъ ☀ истокъ (4)

источна дужина. источна географска дужина. нѣна є ширина двояка, северна и јужна, а и дужина јој є двояка, источна и западна (6)

источна полутина. источна Земљина хемисфера. Првѣй меридіанъ дели землю на две полутине источну и западну (4).

источный ☀ у источной Турской (17)

источно ☀ источно одъ Средиземногъ мора (21)

карта в. мапа. мапа или карта (5);

комета ☀ Звезде су [...] Комете, коє обично зовемо репате звезде за то, што имаю неку светлостъ као репъ (1); в. репата звезда.

крећућа се звезда в. планета. Планете, коє од сунца примају своју светлостъ, и око нѣга се окрећу, не стоє, дакле, на єдномъ месту па їй зато зовемо крећуће се звезде (1);

лето ☀ имамо пролеће, лето, есенъ и зиму (7)

мала планета в. пратилацъ. Планете су: [...] 2. Мале планете, коє се око главни планета окрећу, па се съ овима у друштву окрећу и око сунца (1).

мапа ☀ А кадъ се на артїи покаже каква є нека држава, или некїй већїй или манїй просторъ земљ, то се зове мапа или карта те државе, и тогъ простора земљ (5); в. карта.

Марсъ ☀ Ово су знатниє велике планете: Меркуръ [...] Марсъ (2)

Меридіанъ ☀ Поллуденикъ или Меридіанъ є коло, коє вучемо одъ єдногъ пола до другогъ преко екватора (4); в. Полуданикъ. уп. прѣй меридіанъ;

Меркуръ ☀ Ово су знатниє велике планете: Меркуръ... (2)

месецъ ☀ Звезда є и сунце и месецъ, па и наша земля (1)

небо ☀ небо (4);

непокретна звезда. звезда некретница. Сунца зовемо стоєће или непокретне звезде (1). в. стоєћа звезда; сунце (2);

Нептунъ ☀ Ово су знатниє велике планете: Меркуръ [...] Нептунъ (2)

обртный кругъ. повратник. Међу паралелнимъ круговима знаменитїи су: 1. Два обртна круга (тропски кругови) (4); в. тропски круг;

- обштіи меридіянъ. опиши меридијан на глобусу.* Обручъ начинънъ око глоба, показує меридианъ за свако место, па се зато тай обручъ зове обштіи меридіянъ (5)
- осовина землѣ. Земљина оса.* Онаи пречникъ, кои бы вукли съ єдногъ плѣоснатогъ края до другогъ крозь средину землѣ, зове се: осовина землѣ (3)
- паралелный кругъ. упоредник, паралела.* Паралелный є кругъ оно коло, коє око землѣ повлачимо тако, да свуда буде одъ екватора єднако далеко (4)
- планета* ☿ Планете, коє од сунца примају свою светлостъ, и око нѣга се окрећу, не стоє, дакле, на єдном месту па ій зато зовемо крећуће се звезде (1); в. крећућа се звезда. уп. велика ~; главна ~;
- Планетоидъ в. Астероид.* Астероиди или Планетоиди (2);
- планиглобъ. картографски проказ Земљине кугле.* Кадъ се на артїи покаже у два кола, каква є земля, то є планиглобъ (5)
- полъ*¹³ ☿ Два су края те осовине поли (полуси) (3); в. полусъ. уп. южный ~; северный ~;
- полскій кругъ. поларник, поларни круг.* Међу паралелнимъ круговима знаменити су: [...] 2. Два полска круга [...] Єданъ є северный а другїи є южный полскій кругъ (4); уп. северный ~; южный ~;
- Полуданикъ в. Меридіянъ.* Полуданикъ или Меридіянъ є коло, коє вучемо одъ єдногъ пола до другогъ преко екватора (4);
- полусъ в. пол.* Два су края те осовине поли (полуси) (3)
- полутина в. хемисфера.* Екваторъ дели землю на две равне полутине, на северну и южну (3); уп. западна ~; источна ~; северна ~; южна ~;
- помрчати. помрачити се.* Кад помрча месец... (3)
- поясъ землѣ. климатски појас.* Поясеви землѣ или зоне простори су, кои леже међу полима, полскимъ и обртнимъ круговима све до екватора (4–5); в. зона.
- пратилацъ. сателит.* Мала планета или пратилацъ (1); в. мала планета.
- првый меридіянъ. први меридијан.* Првый меридіянъ дели землю на две полутине источну и западну (4).
- пречникъ землѣ. пречник Земље.* Пречникъ є землѣ свака права линія, кою бы съ єдногъ края землѣ до другогъ провукли крозь саму средину землѣ (3)
- пролеће* ☿ имамо пролеће, лето, есенъ и зиму (7)
- равнитель в. екваторъ.* Равнитель или екваторъ она є округла линія, коя се око землѣ вуче онде, где є земля найпупчастія (3)
- репата звезда в. комета.* Звезде су [...] Комете, коє обично зовемо репате звезде за то, што имаю неку светлостъ као репъ (1)
- Сатурнъ* ☿ Ово су знатниє велике планете: Меркуръ, Венера [...] Сатурнъ (2)
- светъ. васиона.* Све звезде у скупу єсу светъ (1)
- северъ* ☿ Кад путуємо од юга северу... (3); северъ (4)
- северна полутина. северна Земљина хемисфера.* Екваторъ дели землю на две равне полутине, на северну и южну (3)

¹³ Именица /пол/ у Земљопису Н. Крстића нема проширење у множини.

северна ширина. северна географска ширина. ...њна є ширина двояка, северна и јужна (6)

северно 🌐 северно одъ стражнь Индіє (22)

северный. северни. изъ северногъ мора (18)

северный леденый поясъ. северни ледени појас. Северный леденый поясъ (5)

северный пол. северни пол. Єданъ є полъ северный, а другій южный (3)

северный полскій кругъ. северни поларник. Међу паралелнимъ круговима знаменитіи су: [...] 2. Два полска круга [...] Єданъ є северный а другій є южный полскій кругъ (4);

северный умереный поясъ. северни умерени климатски појас. Северный умереный поясъ (5)

северозападъ 🌐 на северозападу (24)

северозападный 🌐 на северозападной граници (21)

североистокъ 🌐 на североистоку (24)

северо-источный 🌐 на северо-восточной граници (17)

североисточно 🌐 североисточно одъ Каспійскогъ (23)

соларна система в. сунчана система. Сунце са свима своимъ великимъ и малимъ планетама у скупу зове се: сунчана система или сунчанъ строй (соларна система) (2);

степен 🌐 Екваторъ [...] делимо на 360 [...] степен (града) (3); в. град.

стоєћа звезда в. непокретна звезда. Сунца зовемо стоєће или непокретне звезде (1).

страна света 🌐 четири стране света (4)

сунце 1. Сунце. Звезда є и сунце и месецъ, па и наша земля (1); 2. в. *непокретна звезда*. Сунца зовемо стоєће или непокретне звезде (1).

сунчанъ строй в. сунчана система. Сунце са свима своимъ великимъ и малимъ планетама у скупу зове се: сунчана система или сунчанъ строй (соларна система) (2);

сунчана система Сунчев систем. Сунце са свима своимъ великимъ и малимъ планетама у скупу зове се: сунчана система или сунчанъ строй (соларна система) (2); в. соларна система; сунчанъ строй;

топлый поясъ. *врући климатски појас*. Топлый поясъ, кои заузима просторъ съ обе стране екватора све до обртны кругова (5)

тропскій кругъ в. обртни круг. Међу паралелнимъ круговима знаменитіи су: 1. Два обртна круга (тропски кругови) (4)

Уранъ 🌐 Ово су знатниє велике планете: Меркурь [...] Уранъ (2)

хемисфера 🌐 Ове се полутине зову хемисфере (3); в. полутина.

горизонтъ 🌐 Савъ тай просторъ, што очима прегледати можемо, зовемо обично горизонтъ (4)

югозападъ 🌐 на югозападу (36)

югозападный 🌐 на югозападномъ краю (36)

югоистокъ 🌐 на югоистоку (25)

югъ. југ. Кад путуємо од юга северу... (3); югъ (4)

јужна полутина. *јужна Земљина хемисфера*. Екваторъ дели землю на две равне полутине, на северну и јужну (3)

јужна ширина. *јужна географска ширина*. ...њна є ширина двояка, северна и јужна (6)

јужно. *јужно*. јужно одъ Грчке (20)

южный леденый пояс. јужни ледени климатски појас. южный леденый пояс (5)
южный полъ. јужни пол. Еданъ е полъ северный, а другій южный (3)
южный полскій кругъ. јужни поларник. Међу паралелнимъ круговима знаменити су: [...] 2. Два полска круга [...] Еданъ е северный а другій е южный полскій кругъ (4);
южный умереный пояс. јужни умерени климатски појас. южный умереный пояс (5)
Юпитеръ. Јупитер. Ово су знатније велике планете: Меркуръ [...] Юпитеръ (2)

Franjo Bradaška. *Sravnjivajući zemljopis za više razrede srednjih učionah*. U Zagrebu, 1867:

antarktički stožerni kolobar v. južni stožerni kolobar. Onaj između uzporednikah [...] koji je od stožera 23° udaljen, zove se stožerni (polarni) kolobar (sèverni, arktički, južni, antarktički) (6)
arktički stožerni kolobar v. sèverni stožerni kolobar. Onaj između uzporednikah [...] koji je od stožera 23° udaljen, zove se stožerni (polarni) kolobar (sèverni, arktički, južni antarktički) (6)
astronomički dan. astronomski dan. Dok se zemlja jedanput okrene oko svoje osi [...] treba 24 ure ili jedan (astronomički) dan (6)
čestno pomèrčanje sunca. delimično pomračenje Sunca. pomèrčanje sunca (podpuno ili čestno) (4)
doba godišta v. godišnja doba. odtuda različne dobe godišta (8)
drugarica v. mēsec. Mēsece (pokrajne prehodnice, drugarice, Trabanten, Satelliten) (1)
ekliptika. eliptična putanja Zemlje oko Sunca. Zemlja obidje sunce jedanput u jednoj godini i to duguljastom okruglom stazom (pakrugom) koja se zove put zemlje, ili ekliptika (6); v. put zemlje; zemaljski put;
fyzikalni zemljopis. fizička geografija. fyzikalni iliti prirodni zemljopis motri zemaljsko povèršje i stvorove (1); v. prirodni zemljopis.
Gèrgurevski lètobroj. gregorijanski kalendar. Julijevski i Gèrgurevski lètobroj (7)
glavni podnevnik. počètni, prvi meridian. Među podnevnici smatra se onaj glavnim ili pèrvim podnevníkom, koji najmanje tèrga kopno, a to je podnevnik otoka „Ferra“¹⁴ (6); v. pèrvi podnevnik.
glob. globus. Zemaljska kruglja umètno naćinjena od lēpenke ili druge koje stvari zove se glob (4)
godišnja doba¹⁵ godišnje doba. ...imaju mēsta jednake zemljopisne širine jednake godišnje dobe (9); v. doba godišta.

¹⁴ Овај је меридијан сматран почетним до 1884. године, када је као почетни прихваћен гринички меридијан. Налази се 20° западно од Гринича. Ф. Брадашка (1867) у вези с тим каже: „Englezi neuzimlju za pèrvi podnevnik ferrski, nego onaj, što ide prèko zvèzdarnice u Greenwichu. [...] Francezom pèrvi је onaj, koji ide prèko Pariza“ (6).

¹⁵ Именица /доба/ у Земљопису Ф. Брадашке има женски род: odtuda različne dobe godišta (8); jednake godišnje dobe (9). Како се наводи у РЈАЗУ, женски род ове именице јесте прасловенска црта, док се средњи род устаљује од 14. века код свих штокаваца, а неретко и код чакаваца.

horizont. linija u kojoj se prividno spajaju nebo i površina Zemlje. Ovaj se krug zove obzor (horizont) (4); v. obzor.
izhod sunčani. izlazak Sunca. izhod sunčani i zahod (8)
iztočna dužina ☉ Iztočna, zapadna dužina (6)
iztočna polutka. istočna polulopta. Svaki podnevik děli zemlju na dvě polutke, na iztočnu i zapadnu (6)
iztok ☉ zvězde se prije na iztoku pokazuju (4)
iztonočne točke. položaj Zemlje u odnosu na Sunce kada nastupa ravnodnevica (?). One dvě točke, koje su skorom jednako daleko od sunčanih vratinah, zovu se iztonočne točke (7)
jarčev obratnik v. južni obratnik. sěverni obratnik ili rakov; južni ili jarčev (6)
jesen ☉ prolěće i jesen (8)
jug ☉ jug (5)
jugoiztok. jugoistok. jugoiztok (5)
jugozapad ☉ jugozapad (5)
Julijevski lětobroj. julijanski kalendar. Julijevski i Gèrgurevski lětobroj (7)
južna polutka. južna hemisfera. on děli zemlju na dvě polutke (Haemisphaeren), na sěvernu i južnu polutku (5)
južna širina ☉ Sěverna, južna širina (6)
južni obratnik. južni povratnik. sěverni obratnik ili rakov; južni ili jarčev (6); v. jarčev obratnik
južni stožer. južni pol. sěverni, južni stožer (5)
južni stožerni kolobar. južni polarnik. Onaj izmedju uzporednikah [...] koji je od stožera 23° udaljen, zove se stožerni (polarni) kolobar (sěverni, arktički, južni, antarktički) (6); v. antarktički stožerni kolobar.
krug-razsvětnik. linija na Zemlji koja odvaja osvetljeni deo Zemljine kugle od neosvetljenog. (?). Sunčane zrake dopiru samo dva puta na godinu do obadva stožera, i to onda, kada je zemlja u istonočnih točkah (21. ožujka i 23. rujna), i samo onda sěče krug-razsvětnik (Beleuchungskreis, t.j. krug koji děli razsvětljenu i tamnu polovicu zemlje; 7–8)
lěto ☉ lěto veoma kratko (9)
lětobroj. kalendar. Julijevski i Gèrgurevski lětobroj (7); up. Julijevski ~; Gèrgurovski ~;
magla meteorska prašina, deo komete. Repatice (Kometen); ove se samo kadšto pojave, okružene su maglom, imaju světao rep (1)
mathematički pojas. klimatski pojas. Medju ovimi kolobari leže mathematički pojasi (6); up. studeni ~; umereni ~; vrući ~
mathematički zemljopis. matematička geografija. Ako smatramo zemlju kao zvězdu u njezinu odnošaju naprama drugim zvězdah, onda se zemljopis zove mathematičkim, ili zvězdarskim (1); v. zvězdarski zemljopis.
měsec. satelit. Měsece (pokrajne prehodnice, drugarice, Trabanten, Satelliten), koje se věrtě oko glavnih prehodnicah, a š njimi se ujedno giblju oko stajačicah (1); v. pokrajna prehodnica; drugarica
měsečna godina. vreme za koje Mesec pređe svoju putanju oko Sunca (?). Sunčana godina (11 danah dulja od měsečne) (6)
mladj. mlad mēsec. Věrtěć se mēsec oko zemlje i sa zemljom oko sunca, dodje kadkad u takov položaj [...] da ga ništa nevidimo – mladj (4)
nacěrt v. zemljovid. Zemljovid i nacěrti predstavljaju manje ili većě komade zemaljskoga pověršja na papirnatoj ravnini (4)

- nadir* ☉ Ako si čovek misli okomicu povučenu od tēmena svoga do nebeskoga svoda, onda mu naznačuje konac te okomice na nebu tēmenjak (zenith); a njemu na protivnoj strani jest podnožnjak (nadir) (4–5); v. podnožnjak.
- nebeski sēverni stožer. nebeski severni pol.* sēverni je stožer zemlje uvēk okrenut prama onoj istoj strani neba (prama nebeskomu sēvernemu stožeru) (7)
- nebeski svod* ☉ Ako si čovek misli okomicu povučenu od tēmena svoga do nebeskoga svoda (4–5)
- nebesko tēlo*¹⁶ ☉ Velika telesa, što se nalaze u neizmernom prostoru sveta, zovu se nebeska tēlesa ili zvezde (1); v. zvězda.
- nebo* ☉ kao da se na najdalnjih krajevih nebo dotiče zemlje (4)
- obod zemlje. obim Zemlje. obod zemlje* iznosi... (5)
- obratnik. povratnik.* Onaj između uzporednikah, koji je na jednoj i drugoj polutki po prilici $23\frac{1}{2}^{\circ}$ od polutnika udaljen, zove se obratnikom (6); jarčev ~; južni ~; rakov ~; sēverni ~;
- obzor* v. horizont. Obzor je uvēk okrugao (4); up. prividni ~; pravi ~
- os* ☉ Prehodnice (Planeten), koje se vērte oko svoje osi i oko stajačicah (1); up. zemaljska ~;
- osoje. mesto na koje ne dolazi sunce, osojno mesto.* Prisoje (Perihelium) i osoje (Aphelium) (7)
- pērvī podnevnīk* v. glavni podnevnīk. Među podnevnici smatra se onaj glavnim ili pērvim podnevnikom... (6)
- planiglob. kartografski prikaz Zemljine kugle.* Ako si predstavimo polutke, kano pljosnate ili ravne, onda ćemo dobiti planiglobe (4)
- podnevnīk. podnevak, meridijan.* Kolobari koji idu kroz oba stožera i polutnik dva puta pravokutno sēku, zovu se podnevnici (Meridiane, Mittagskreise), nu navadno zove se podnevnikom samo polovica takova kolobara, iduća od jednoga stožera do drugoga (5)
- podnožnjak* v. nadir. podnožnjak (nadir; 4–5)
- podpuno pomērcanje sunca. potpuno pomračenje Sunca. pomērcanje sunca* (podpuno ili čestno) (4)
- pokrajna prehodnica* v. mēsec. Mēsece (pokrajne prehodnice, drugarice, Trabanten, Satelliten) (1);
- polarni kolobar* v. stožerni kolobar. Onaj između uzporednikah [...] koji je od stožera 23° udaljen, zove se stožerni (polarni) kolobar (6)
- politički zemljopis. politička geografija. politički* pako zemljopis opisuje zemlju kao obitalište čoveka (1)
- polutka. Zemljina polulopta, hemisfera.* on dēli zemlju na dvē polutke (Haemisphaeren) (5); up. iztočna ~, južna ~; sēverna ~; zapadna ~;
- polutnički. koji se odnosi na polutnik. polutnički* (5); up. promer polutnički;
- polutnik. ekvator.* Čērta, potegnuta u misli oko zemlje u jednakoj daljini od obadva stožera, zove se polutnik (5)
- pomērcanje. pomračenje.* Ako mēsec dodje među sunce i zemlju, te zemlju zasēni, onda nastane pomērcanje sunca (4); up. ~ sunca; ~ meseca;

¹⁶ Множина именице /тело/ у Земљопису Ф. Брадашке доследно се појављује у форми /телеса/.

- pomerčanje meseca. pomračenje Meseca.* ako li dodje zemlja medju sunce i mēsec, te mēsec zasēni, onda nastane pomērcanje mēseca (4)
- pomērcanje sunca. pomračenje Sunca.* pomērcanje sunca (4); up. podpuno ~; čestno ~; *povēršje zemaljsko. površina Zemlje.* Veličina povēršja zemaljskoga iznosi... (6)
- pravi obzor. pravi, matematički horizont.* Prividni – pravi obzor (4)
- prehodnica. planeta.* Prehodnice (Planeten), koje se vērte oko svoje osi i oko stajačica (1)
- prestupna godina* ☉ Prestupna godina (7)
- prirodni zemljopis v. fizikalni zemljopis.* fyzikalni iliti prirodni zemljopis motri zema-ljsko povēršje i stvorove (1)
- prisoje. mesto izloženo suncu.* Prisoje (Perihelium) i osoje (Aphelium) (7)
- prividni obzor. prividni horizont.* Prividni – pravi obzor (4)
- prolētje I prolēce* ☉ prolētje i jesen (8); prolēce i jesen (8)
- promēr polutnički. prečnik polutara(?).* Ako razdělimo obod zemlje s 3.14, dobit ćemo promēr polutnički (5)
- prostor svēta. kosmos.* I naša je zemlja takova zvēzda, što prosto pliva u prostoru svēta (1)
- protudomak. stanovnik mesta sa istom geogr. dužinom, ali sa suprotnom širinom.* mēsto jednake zemljopisne dužine, nu protivne širine imaju jednake dnevne, a protivne godišnje dobe (protudomci) (9)
- protunožac. stanovnik mesta na suprotnim krajevima Zemlje koja imaju za 180° različitu geogr. dužinu i širinu.* mēsta napokon na dva protivna konca zemaljskoga promēra, imaju za 180° različnu dužinu i protivnu širinu, s toga i protivne i sdvevne i godišnje dobe (protunožci, Antipoden) (9)
- pun mēsec.* ☉ Vēteć se mēsec oko zemlje i sa zemljom oko sunca, dođe kadkad u takov položaj [...] da ga vidimo sasvim = pun mēsec, ili uštap (4); v. uštap.
- put zemlje v. ekliptika.* ...put zemlje, ili ekliptika (6)
- rakov obratnik v. sēverni obratnik.* sēverni obratnik ili rakov; južni ili jarčev (6)
- rep* ☉ Repatice (Kometen); ove se samo kadšto pojave, okružene su maglom, imaju svētao rep (1)
- repatica. kometa.* Repatice (Kometen); ove se samo kadšto pojave (1)
- sēver* ☉ sēver (5)
- sēverna polutka. severna hemisfera.* on dēli zemlju na dvē polutke (Haemisphaeren), na sēvernu i južnu polutku (5);
- sēverna širina* ☉ Sēverna, južna širina (6)
- sēverni obratnik. severni povratnik.* Onaj izmedju uzporednikah, koji je na jednoj i drugoj polutki po prilici $23\frac{1}{2}^{\circ}$ od polutnika udaljen, zove se obratnikom (sēverni obratnik ili rakov; južni ili jarčev) (6); v. rakov obratnik;
- sēverni stožer. severni pol. sēverni, južni stožer* (5)
- sēverni stožerni kolobar. severni polarnik.* Onaj izmedju uzporednikah [...] koji je od stožera 23° udaljen, zove se stožerni (polarni) kolobar (sēverni, arktički, južni antarktički) (6); v. arktički stožerni polarnik.
- sēvernica. severnjača.* Sēvernica (5)
- sēveroiztok. severoistok.* sēveroiztok (5)
- sēverozapad. severozapad.* sēverozapad (5)
- središte* ☉ tako ima i zemlja svoje središte (centrum) (5)
- stajačica. zvezda nekretnica.* Stajačice (Fixterne), koje imaju svoju vlastitu svētllost, te nemēnjaju [...] mēsta svoga (1)

- stanovište. stojište.* Čovek si može misliti, koliko mu drago čertah od svoga stanovišta do obzora (5)
- stožer. pol.* konci te osi zovu se stožeri (5); up. severni ~; južni ~;
- stožerni kolobar. polarnik, polarni krug, stožernik.* Onaj između uzporednikah [...] koji je od stožera 23° udaljen, zove se stožerni (polarni) kolobar (severni, arktički, južni antarktički) (6); v. polarni kolobar; up. antarktički ~; arktički ~; južni ~; severni ~;
- strana sveta* ☉ te mu čerte pokazuju strane sveta (5)
- studen matematički pojas. hladni klimatski pojas.* Među ovimi kolobari leže matematički pojasi i to [...] oko stožerah do stožernih kolobarah dva studen pojas (6)
- stupanj. stepen.* Polutnik se děli [...] na 360 jednakih delah ili stupnjevah (5)
- sunce* ☉ Vêrteč se mēsec oko zemlje i sa zemljom oko sunca... (4)
- sunčana godina. vreme za koje Zemlja pređe putanju oko Sunca* (?). Sunčana godina (11 danah dulja od mesečne) (6)
- sunčana zraka. zrak Sunca. Sunčane zrake* dopiru... (7)
- sunčane vratine. tačka na ekliptici koja je najbliža Suncu i najudaljenija od njega.* Ona točka na putu zemlje, koja je suncu najbliža i ona, koja je najdalje od njega, zovu se sunčane vratine (7)
- těmenjak* v. zenith. Ako si čovek misli okomicu povučenu od těmena svoga do nebeskoga svoda, onda mu naznačuje konac te okomice na nebu těmenjak (zenith); a njemu na protivnoj strani jest podnožnjak (nadir; 4–5)
- umereni matematički pojas. umereni klimatski pojas.* Među ovimi kolobari leže matematički pojasi i to [...] među obratnici i stožernimi kolobari dva uměrena (6)
- uštap* v. pun mēsec. pun mēsec, ili uštap (4)
- uzdomak. mesto sa istom geografskom širinom, ali na geogr. dužini za 180° različitoj.* mēsto jednake zemljopisne širine, nu 180° dužine razdaleko jedno od drugoga, imaju jednake godišnje, a protivbne dnevne dobi (uzdomci) (9)
- uzporednik. uporednik, paralela.* Polutniku uzpored predstavljamo si povučene kolobare, koji postaju tim manji, čim se više približuju stožeru, i koji se zovu uzporednici (Parallelen) (5)
- vrući matematički pojas. vrući klimatski pojas.* Među ovimi kolobari leže matematički pojasi i to među jednim i drugim obratnikom vrući (6)
- zahod sunčani. zalazak Sunca. izhod sunčani i zahod* (8)
- zapad* ☉ na zapadu (4)
- zapadna dužina* ☉ Iztočna, zapadna dužina (6)
- zapadna polutka. zapadna polulopta.* Svaki podnevik děli zemlju na dvě polutke, na iztočnu i zapadnu (6)
- zemaljska kruglja. zemaljska kugla. Zemaljska kruglja* umětno načinjena od lěpenke ili druge koje stvari zove se glob (4)
- zemaljska os. Zemljina osa.* Onaj proměr, oko koga se zemlja vėrti, zove se zemaljska os (5)
- zemaljski promer. prečnik Zemlje* (?). Zemaljski proměr (5)
- zemaljski put* v. ekliptika. U svakoj drugoj točki zemaljskoga puta (8)
- zemaljsko poveršje. površina Zemlje.* Zemljovid i nacěrti predstavljaju manje ili veće komade zemaljskoga poveršja na papirnatoj ravnini (4)
- Zemlja* ☉ Zemljopis je znanost koja nas uči poznavati zemlju (1)

zemljopis. geografija. Zemljopis je znanost koja nas uči poznavati zemlju (1); up. fizi-
kalni ~; matematički ~; politički ~; prirodni ~; zvezdarski ~;
zemljopisna dužina. geografska dužina. Udaljenost nekoga mjesta od prvoga podnev-
nika zove se *zemljopisna dužina* (6)
zemljopisna širina. geografska širina. Udaljenost nekoga mjesta od polutnika prema
severu ili jugu, zove se *zemljopisna širina* (6)
zemljovid. geografska karta. Zemljovidi i nacrti predstavljaju manje ili veće komade
zemaljskoga površja na papirnoj ravni (4); v. nacrt.
zenith. zenit. Ako si čovek misli okomicu povučenu od tjemena svoga do nebeskoga
svoda, onda mu naznačuje konac te okomice na nebu tjemnjak (*zenith*); a
njemu na protivnoj strani jest podnožjak (nadir; 4–5); v. tjemnjak.
zima ☀ a *zima* duga (9)
zvezda v. nebesko tjeło.¹⁷ Ako smatramo zemlju kao *zvezdu*... (1)
zvezdarnica. zgrada odakle se posmatraju i opisuju nebeska tela i pojave u vasioni,
opservatorija. Englezi neuzimlju za prvi podnevnik ferski, nego onaj, što ide
preko *zvezdarnice* u Greenwichu (6)
zvezdarski zemljopis v. matematički zemljopis. ...onda se *zemljopis* zove matemati-
čkim, ili *zvezdarskim* (1)

3. Анализа. Велики број забележених једночланих термина и у једном и у другом уџбенику потврђен је у Речнику 1967–1976. Од 63 једночлана термина из уџбеника Николе Крстића у Речнику су потврђене 53 речи у истом значењу.¹⁸ Називи за планете, иако нерегистровани у Речнику 1967–1976, припадају стандардном лексичком фонду српског језика (Меркур, Венера, Марс, Јупитер, Сатурн, Уран, Нептун). Важно је истаћи да једночлане лексеме које су нерегистроване у Речнику (полуданик, полус, полутина¹⁹ и равнитељ) у уџбенику имају своје синонимне пандане који и данас фунгирају у савременој терминологији српског језика (меридијан, пол, хемисфера, екватор), што упућује на закључак да су се у српском терминолошком систему, у овом случају, стабилизovali интернационализми. Када је реч о терминолошким изразима, потврђено је у Речнику 1967–1976 само неколико веза (северни пол, јужна ширина, северна ширина, источна дужина, западна дужина).

¹⁷ Некада се под звездом подразумевало небеско тело уопште (и покретно и непокретно).

¹⁸ Уколико нису посебно наведени у Речнику 1967–1976, терминолошки изрази нису узети у обзир приликом анализе, јер би се добила погрешна слика о односу предстандарда и савременог стања. Наиме, иако су компоненте многих терминолошких израза забележене у Речнику 1967–1976, постоји сумња у фунгирање тог израза у савременом терминолошком систему (нпр. земљопис математички, сунчана система и сл.).

¹⁹ Лексема *полутина* регистрована је у Речнику 1967–1976, али не у значењу хемисфере.

Слично ситуацији у уџбенику Н. Крстића, у Сравнивајућем земљопису (1867) сразмерно велик број једночланих термина потврђен је у Речнику 1967–1976 у истом значењу – од 57 једночланих термина регистрована су 43. Од преосталих 14 лексема 9 је потврђено у Речнику 1967–1976, али не у истом значењу (*drugarica* у значењу ‘сателит’, *tagla* у значењу ‘метеорска прашина’, *nacèrt* у значењу ‘географска карта’, *pod-požnjak* у значењу ‘надир’, *polutka* у значењу ‘хемисфера’, *prehodnica* у значењу ‘планета’, *rep* у значењу ‘задњи део комете’, *stanovište* у значењу ‘стојиште’, *těmenjak* у значењу ‘зенит’). Пет лексема није регистровано у Речнику 1967–1976: *krug-razsvětnik*, *létobroj*, *poměrcanje*, *protudomak*, *uzdomak*. Међу терминолошким изразима, у Речнику 1967–1976 фунгирају: *iztočna dužina*, *južna širina*, *sěverna širina*, *prestupna godina*, *pun mēsec*, *strana svēta*, *zapadna dužina*.

У даљој анализи ексцерпирана грађа упоређена је са грађом у речницима савремених географских термина – грађа из уџбеника Н. Крстића (1861) са терминологијом у речнику . Н. Мاستило (2001), а грађа регистрована у уџбенику Ф. Брадашке (1867) упоређена је са терминологијом у речнику И. Баучића (1966).²⁰

У речнику Н. Мастило (2001) потврђено је 37 једночланих термина у истом значењу (*астероид*, *атмосфера*, *Венера*, *географија*, *година*, *екватор*, *еклиптика*, *есен*, *запад*, *звезда*, *земља*, *земљопис*, *зима*, *зона*, *исток*, *источни*, *карта*, *комета*, *лето*, *Марс*, *Меридијан*, *Меркур*, *месец*, *небо*, *Нептун*, *планета*, *планетоид*, *пољ*, *пролеће*, *Сатурн*, *север*, *северни*, *сунце*, *Уран*, *хемисфера*, *хоризонт*, *Јупитер*) и 2 терминолошка израза (*страна света*, *северни пољ*). Поред назива за планете, годишња доба, стране света и лексема општег лексичког фонда (нпр. *небо*, *звезда* и сл.), потврђен је и изванредан број ускоспецијализованих термина, карактеристичних за савремени географски лексикон: *планетоид*, *астероид*, *хемисфера*, *екватор*, *еклиптика*, *комета*, *хоризонт*. Одмах упада у очи страно порекло наведених лексема.

Код Баучића (1966) потврђена су, у истом значењу, 22 једночлана термина (*ekliptika*, *horizont*, *iztok*²¹, *jesen*, *jug*, *jugoiztok*, *jugoizapad*, *lěto*, *nadir*, *obzor*, *prolēće*, *rep*, *sěver*, *sěveroiztok*, *sěverozapad*, *sunce*, *zapad*, *Zem-*

²⁰ Требало би напоменути да, приликом анализе, нисам била у могућности да се служим неким савременијим речником географских термина хрватског језика (нпр. *Geografskim rječnikom* А. Цвитановића, из 2002. године). Управо због тога постоји могућност да резултати добијени приликом поређења грађе забележене у речнику И. Баучића у већој или мањој мери не осликавају стварни однос термина предстандарда и стандарда хрватског језика.

²¹ Овом приликом не обраћа се пажња на правописна решења.

lja, zemljopis, zenith, zima, zvězda), дакле, углавном називи за годишња доба, стране света и речи из општег лексичког фонда, као и 5 термиолошких израза (*godišnja doba, prividni obzor, strana svéta, iztočna dužina, zapadna dužina*), што је далеко мање него у Речнику 1967–1976.²²

Добијени резултати могу се приказати и на следећи начин:

	Општи земљопис (1861)	Sravnjivajući zemljopis (1867)
Укупан број забележених термина	109	131
Број једночланих термина потврђен у истом значењу у Речнику 1967–1976 у односу на њихов укупан број	53/63 (84,1%)	43/57 (75,4%)
Број савремених једночланих термина непотврђених у Речнику 1967–1976	7 (називи за планете)	—
Број термиолошких израза потврђених у Речнику 1967–1976 у односу на њихов укупан број	4/46 (8,6%)	7/74 (9,5%)
Број једночланих термина потврђених у Вауџић (1966) у односу на њихов укупан број	37/63 (58,7%)	22/57 (38,59%)
Број термиолошких израза потврђених у Вауџић (1966) у односу на њихов укупан број	2/46 (0,4)	5/74 (0,67%)

Упоређена је грађа и из двају анализираних уџбеника. Утврђено је да у њима постоји веома мали заједнички лексички фонд, који најчешће не представља ускоспецијализовану термиолошку грађу, него претежно фонд лексема општег карактера односно високофреквентне термине²³ (нпр. *данъ/dan, есенъ/jesen, пролећъ/prolětje, prolěće, летоллѣто, зима/zima, северъ/sěver, северный/sěverni, североистокъ/sěveroiztok, северозападъ/sěverozapad, западъ/zapad, западный/zapadni, югъ/jug, южный/južni, югоистокъ/jugoiztok, югозападъ/jugozapad, земля/zemlja, истокъ/iztok, источна ширина/iztočna širina, северна ширина/sěverna širina, небо/nebo,*

²² Лексема *měsec* код Вауџића (1966) има искључиво значење Земљиног сателита Месеца, али не и сателита уопште, како је регистровано у уџбенику из 1867.

²³ Термин из уџбеника Н. Крстића наведен је ћирилицом, а термин из књиге Ф. Брадашке латиницом.

страна свема/strana svēta, звѣзда, сунце/sunce). Врло су ретки примери ускоспецијализованих термина који егзистирају у оба уџбеника (*глоб/glob, земљопис/zemljopis, еклиптика/ekliptika, планиглоб/planiglob*). Уочено је да се веома често у неком од уџбеника, поред заједничког термина, појављује и терминсиноним: географија, земљопис: *zemljopis*; еклиптика: *ekliptika*, *put zemlje, zemaļjski put*; звезда: *zvězda, nebesko tělo*; хоризонт: *horizont, obzor* и сл.). Синонимија се најчешће појављује у случајима коегзистенције домаћег и страног термина (географија: земљопис и сл.). Уколико су у питању терминолошки изрази, у анализираној грађи уочава се често идентичност само једног члана израза, нпр. *појасъ земљъ: mathematički pojas*; географийска дужина/ширина: *zemljopisna dužina/širina*; и сл. Забележени су и примери у којима лексеми имају исти корен, али су различито суфигиране: астрономскій данъ: *astronomički dan*; земљопис физичкӣй: *fizikalni zemljopis*. Терминолошки изрази понекад се разликују само у погледу реда речи, при чему је у српском уџбенику атрибут постпонован у односу на управну именски лексему: земљописъ математичкӣй: *mathematički zemljopis*; земљописъ политичкӣй: *politički zemljopis*. Када је реч о лексеми */сунце/*, она је забележена у оба уџбеника, али је у загребачком издању употребљена само у значењу звезде Сунца, а у београдском, поред овог, и у општем значењу звезде некретнице.

У највећем броју примера у анализираним уџбеницима за исте појмове фунгирају различити термини, што је и очекивано.²⁴

Требало би напоменути да је забележен велик број лексема без пандана у другом корпусу, српском или хрватском.²⁵ Највећи број

²⁴ У питању су следећи термини: *южнѣ/северный полскій кругъ: južni, antarktički/sěverni, arktički stožerni kolobar*; *полъ, полусъ: stožer*; *меридіанъ, полуданикъ: podnevnik*; *планета, крећућа се звезда: prehodnica*; *град, степен: stupanj*; *екватор, равнитељ: polutnik*; *хемисфера, полутина: polutka*; *комета: geratica*; *осовина земљъ: zemaļjska os, os*; *паралелный кругъ: izprorednik*; *северный леденый појасъ: studeni mathematički pojas*; *пратилацъ, мала планета: drugarica, mēsec, pokrajna prehodnica*; *непокретна звезда, стоѣћа звезда, сунце: stajačica* и сл.

²⁵ Тако су у Земљопису Н. Крстића забележене следеће лексеми које означавају појмове о којима нема речи у Земљопису Ф. Брадашке: *астероид, атмосфера, називи за планете, карта, мапа, планетоидъ, соларна система, сунчана система, сунчанъ строй*. У Земљопису Ф. Брадашке регистрована је следећа грађа које нема код Крстића: *godišnja doba, doba godišta, Gergurevski, Julijevski letobroj, izhod, zahod Sunčani, stanovište, jarčev, rakov obratnik, mladji, pun mēsec, uštap, zemljovid, nacert, nadir, podnožnjak, prestupna godina, prisoje, osoje, protudomak, protunožac, uzdomak, sēvernica* и др.

регистрованих лексема у оба уџбеника припада фонду домаћих речи.²⁶ У питању су или термини који често нису ускоспецијализовани, него полисемичне речи, део општег лексичког фонда или преведенице.²⁷ Известан број забележених лексема чине интернационализми²⁸ (*astronomički/астрономскиј, fizikalni, ekliptika, horizont/хоризонт, matematički/математички, politički/политички, planiglob/планиглоб, астероидъ, атмосфера, Венера, географија, градъ, екваторъ, зона, карта, комета, Марсъ, Меркуръ, Нептунъ, паралелный, планета, планетоидъ, Сатурнъ, соларна система, тропскиј, Уранъ, хемисфера, Јупитеръ*). Забележена су и два оријентализма (*nadir* и *zenit*), русизми или бохемизми (према Рјечнику 1880–1976) – *obzor, prirodni*, славенизам *равнитель*, један галицизам или германизам (према Рјечнику 1880–1976) – *мана*.

4. Закључак. Регистрована грађа показује да се терминолошки системи у анализираним уџбеницима у извесној мери разликују у односу на савремене географске термине. Та се разлика нарочито манифестује када је реч о терминолошким изразима. Број једночланих термина који су потврђени у контролним речницима веома је висок (у Речнику 1967–1976) потврђено је 84,1% од укупног броја једночланих термина забележених у уџбенику Н. Крстића и 75,4% од укупног броја једночланих термина забележених у уџбенику Ф. Брадашке). Уочава се, међутим, извесна дискрепанца када је реч о броју потврда забележених једночланих термина у речнику И. Баучића (1966). Тамо је, наиме, потврђено 38,59% једночланих термина, што упућује на закључак да су у грађи Речника 1967–1976 забележене и лексеме које не фунгирају у савременој географској терминологији хрватског језика. Слична је ситуација и са српским уџбеником – у речнику Н. Мاستило (2001) потврђено је 58,7%

²⁶ Потврда о томе да ли је реч домаћа или не, утврђивана је на основу Вуковог Рјечника из 1852. године, Рјечника ЈАЗУ 1880–1976 и Великог речника страних речи и израза И. Клајна и М. Шипке (2006).

²⁷ То су следећи термини: *kolobar, dan/дан, čestno/podpuno pomèrčanje sunca, doba godišta, drugarica, zemljopis, podnevnik, godišnja doba, izhod sunčani, iztok/истокъ, dužinal/дужина, obratnik, jesen/есенъ, jug, югъ, jugoiztok, jugozapad, polutka, širina/ширина, lèto/лето, lèto broj, mēsec/месеџъ, mladј, nacèrt, nebo/небо, obod, obzor, osoje, podnožnjak, polutka, polutnik, prehodnica, (prestupna) godina/година, prisoje, prolètlje/prolēčel/полеће, prostor, protunožac, pun mēsec, repatica, sēver/северъ, stajačica, stanovište, stupanj, suncel/сунце, zahod, zapad, Zemlja/Земля, zima/зима, zvězda, zvězdarnica, непокретна звезда, полуданикъ, полутина, помрчати, пратилац, репата звезда, страна света, степен и др.*

²⁸ Под интернационализмима подразумевам лексику грчког и латинског порекла која је „путем наглог развоја терминологија крајем прошлог и у овом вијеку“ ушла у српски и хрватски језик (Шипка 1998: 87).

једночланих лексема. Кад су у питању термиолошки изрази, уочено је неколико типова разлика у односу на ситуацију у стандардном лексикону:

1. другачија творбена решења појединих компоненти термиолошког израза: *astronomički dan*, *fyzikalni zemljopis*, *географіјска дужина*, *полскій кругъ* и сл.;

2. неегзистирање појединих лексема као делова термиолошког израза у савременом лексикону: *kolobar*, *Gèrgurevski lètobroj* и сл.;

3. застарелост појединих лексема као делова термиолошког израза у савременом лексикону: *čestno pomèrčanje sunca*, *западна полутина*, *крећућа се звезда* и сл.;

4. непотврђеност колоката термиолошког израза у савременим речницима: *doba godišta*, *glavni podnevnik*, *iztonočne točke*, *pokrajna prehodnica*, *prostor sveta*; *главна планета*, *непокретна звезда*, *паралелний кругъ* и сл.;

5. другачији ред речи: *zahod sunčani*; *земљописъ физичкій* и сл.

Након међусобног упоређивања грађе забележене у анализираним уџбеницима може се закључити да су, иако је заједнички лексички фонд регистрован у извесном броју примера, шездесетих година 19. века у Београду и Загребу фунгирала, у принципу, два потпуно различита термиолошка лексикона, будући да се фонд заједничких термина углавном своди на лексеме општег карактера. Овакво стање је и очекивано. Број ускоспецијализованих заједничких лексема готово је занемарљив. С друге стране, и поред тога што је за интерпретацију значења понекад био неопходан контекст, и поред појаве синонимије, може се говорити о прилично стабилним термиолошким системима у оба уџбеника.

На крају би се могло закључити да је развој географског термиолошког система у српском језику, од стања забележеног у уџбенику из 1861. године, ишао у смеру (1) стабилизације интернационализама (па су се често, на пример, у случају коегзистенције домаћег и страног термина губили домаћи, нпр. *полуданик*: *меридијан*; *полутина*: *хемисфера*) и (2) реструктурирања термиолошких израза (нпр. *земљопис математички*: *математичка географија*, *географијска ширина*: *географска ширина*; *сунчана система*: *Сунчев систем* и сл.). У хрватском језику, чини се, развој географског термиолошког система, од стања забележеног у уџбенику из 1867. године, ишао је у смеру губљења домаћег термина и његове замене другим домаћим или страним термином (*podnožnjak* уступа место лексеми *nadir*, *podnevnik* лексемама *podnevница*, *meridijan* (в. Вауџић 1966); *polutka* лексеми *polukugla* (према Вауџић 1966); *površje* лексеми *površina* (према Вауџић 1966) и сл.).

Литература

- Baučić 1996: Baučić, I. *Geografija*. Zagreb.
- Брборић 1996: Брборић, Б. Предисторија и социолингвистички аспекти. In: *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ. Службени гласник. S. 17–37.
- Гортан-Премк (1988): Гортан-Премк, Д. О месту термина у лексичком фонду. In: *Научни састанак слависта у Вукове дане. Терминологија – теорија и пракса*. Београд – Нови Сад. Nr. 18/1. S. 15–21.
- Грицкат 1964: Грицкат, И. Покушаји стварања српске научне терминологије средином прошлог века. In: *Наш језик*. Београд. Nr. 14. S. 130–140.
- Ивић 1998: Ивић, П. *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Jonke 1965: Jonke, Lj. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje.
- Карацић 1972: Карацић Стефановић, В. *Српски рјечник. Истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Београд: Нолит.
- Cichonska 1988: Cichońska, M. Место терминологије у језичком систему. In: *Научни састанак слависта у Вукове дане*. Београд – Нови Сад. Nr. 18/1. S. 23–26.
- Клајн 1967: Клајн, И. Страна реч – шта је то? In: *Зборник за филологију и лингвистику*. Нови Сад. Nr. X. S. 7–25.
- Клајн/Шипка 2006: Клајн, И.; Шипка, М. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Мала енциклопедија Просвета 1978: Бихаљи-Мерин, О.; Благојевић, Б. (Hg.). *Мала енциклопедија Просвета*. Београд: Просвета.
- Мастило 2001: Мастило, Н. *Речник савремене српске географске терминологије*. Београд.
- Матијашевић 1982: Матијашевић, Ј. О синонимији и синонимима. In: *Лексикографија и лексикологија*. Београд. S. 115–131.
- Миланковић 1997: Миланковић, М. *Изабрана дела IV*. Београд.
- Прћић 1997: Прћић, Т. *Семантика и прагматика речи*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Радић-Дугоњић 1988: Радић-Дугоњић, М. О неким видовима полисемије и хомонимије у оквиру термилошке лексике. In: *Научни састанак слависта у Вукове дане. Терминологија – теорија и пракса*. Београд – Нови Сад. Nr. 18/1. S. 105–101.

Речник 1967–1976: Матица српска / Матица хрватска (Hg). *Речник српскохрватског књижевног језика*. Bd. I–VI. Нови Сад – Загреб:

Rječnik (1880–1976): *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*. Bd. I–XXIII. Загреб.

Шипка 1998: Шипка, Д. *Основи лексикологије и сродних дисциплина*. Нови Сад: Матица српска.

Isidora Bjelaković (Novi Sad)

Geographical terminology in two textbooks from 19th century

This paper represents a lexicon of terms in the field of geography, recorded in *Opšti zemljopis za srpske gimnazije* by Nikola Krstić (Belgrade, 1861) and *Sravnjivajući zemljopis za više razrede srednjih učionah* by Franjo Bradaška (Zagreb, 1867). The recorded lexical stock, organized in two separate dictionaries, is compared to each other. It also establishes the relation of the common Slavic lexical stock and loanwords.

Isidora Bjelaković
Odsek za srpski jezik i lingvistiku
Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu
ul. dr Zorana Đinđića
21000 Novi Sad
Srbija
www.ff.ns.ac.yu

Ljudmyla Vasyľ'jeva (L'viv/Lavov)

Dinamika razvoja srpskog, hrvatskog i bosanskog leksika krajem XX. – početkom XXI. stoljeća

U članku se razmatraju promjene u srpskom, hrvatskom i bosanskom leksiku koje su izazvane izvanjezičnim i sociolingvističkim čimbenicima. Promjene se u spomenutim jezicima analiziraju na razini suvremene norme te se uspoređuju s tendencijama koje su se prije zbivale u srpsko-hrvatskoj normi.

Razvoj leksika hrvatskog, srpskog i bosanskog jezika zbiva se u okviru jednog dijasistema. Realizacija norme dijasistema i naziv dijasistema bili su prije isti – srpsko-hrvatski / hrvatsko-srpski. Početkom 90. godina XX. stoljeća, poslije prestanka funkcioniranja srpsko-hrvatskog jezika, koji je bio standardna realizacija dijasistema, počeli su odvojeno funkcionirati bosanski, hrvatski i srpski jezik u ulozi triju standardnih realizacija. Ti se jezici temelje uglavnom na štokavštini te su zamijenili nekadašnji srpsko-hrvatski standard.

Prestanak funkcioniranja srpsko-hrvatskog jezika logično je polazio iz postojanja dviju izrazitih varijanata u dijasistemu – srpske (beogradske) i hrvatske (zagrebačke), a također bosansko-hercegovačke [i crnogorske] realizacije, što je teoretski obrazložio i prvi put predstavio jezikoslovlju 1970. godine D. Brozović (Brozović 1984: 351), koji je poslije, godine 1985., svoju koncepciju modificirao¹. O postojanju više idioma u okviru jedne norme logično se izrazio J. Baotić: standardne realizacije u okviru jednog srpsko-hrvatskog jezika bile su standardne jezične varijante jednog jezika i na razini apstrakcije i na razini književno-jezične norme sve do tog vremena dok je postojala ta zajednička norma i takva jezična politika koja nije postavljala varijante iznad standarda uopće, nego je priznavala ravnopravnost jezičnih činjenica svih sudionika jezične komunikacije (Baotić 1984: 112–119). Naglasimo također to da se u lingvistici općenito uspostavio pogled na bosansko-hercegovačku realizaciju kao na neutralnu varijantu srpsko-hrvatskog standarda. Za razliku od toga, beogradsku i zagrebačku varijantu srpsko-hrvatskog jezika znanstvenici su smatrali polariziranima.

¹ D. Brozović spominje kao posebnu još i crnogorsku realizaciju srpsko-hrvatskog jezika (Brozović 1984: 351–356). Valja napomenuti da se dijalekatska osnovica jezika Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske i Crne Gore razlikovala u tijeku formiranja te je imala niz specifičnih crta. Ali postojanje jedinstvene srpsko-hrvatske norme utjecalo je na jezike tih regija. Zbog toga ti jezici imaju sada više sličnosti nego bi imali u slučaju kad bi se razvijali separatno, kako se zbivalo do XIX. stoljeća. Novoštokavska folklorna koine postala je osnovicom standardnog jezika Bosanaca, Srba, Hrvata i Crnogoraca tek u XIX. st.

Svaki od novonastalih standardnih jezika (još nedavno varijanata) čini neodvojivo jedinstvo postojanog i promjenljivog, statičnog i dinamičnog, i inače se nalazi, prema jezikoslovcu A. Jedlički, u stanju dinamične ravnoteže.

U ovom članku želimo obratiti pozornost na neke osobine hrvatskog, srpskog i bosanskog jezika koje pratimo na leksičkoj razini. Baš se na toj jezičnoj razini u vrijeme stabilizacije svakoga jezičnog standarda događaju najprimjetljivija transformacijska zbivanja, uvjetovana vanjskim uvjetima funkcioniranja jezika (jezična situacija, stvaranje separatne norme, jezični kontakti, međusobni utjecaji), a također unutarnjim mehanizmima jezika (analogija, tendencija prema kompresiji izraza, pojavljivanje novih sintagmatskih veza riječi koje utječu na leksičko-semantičko preuređivanje itd.).

Leksički sustav hrvatskog, srpskog i bosanskog jezika od vremena formiranja separatnih normi preživio je pravu „reviziju“ u ocjeni norme suglasno potrebama vremena, a također pod utjecajem purističkih tendencija. Dok je u srpsko-hrvatskoj normi postojala tendencija prema unificiranju u korist pojava koje su spadale u beogradsku varijantu jezika, danas u istraživanim jezicima djeluje aktivni proces udaljavanja od nekadašnje norme u korist svojih mjesnih sredstava, kojih su se u određeno vrijeme odricali ili ih priznavali da je riječ o dijalektnim ili mjesnim pojavama.

Bez sumnje, leksički nizovi istraživanih jezika, kao i u slučaju drugih jezika, povećavaju se na račun: 1) leksičkih i semantičkih neologizama (hrv. *usporik*, *usporivač* – „ležeći policajac“, *smećnjak* – „kontejner“, *raskružje* – „kružni tok“, „rotor“; *limunika* – „grejpfrut“, *uspješnica* – „hit“, *suosnik* – „koaksijalni kabel“, *preslika* – „fotokopija“, *tjelogradnja* – „bodybuilding“, *pokazivač* – „kursor“, *slagalica* – „puzzle“, *vruća linija* – „hotline“, *kladioničar* – „bukmejer“); (srp. *košuljica*, *pretraživač*, *računar*), *radnik* – prije: osoba koja se bavila fizičkim radom, danas: bilo koja osoba koja radi – riječ se rabi u svim istraživanim jezicima); 2) „preporođenih“ ili aktualiziranih riječi² (*županija* – rabi se u svim istraživanim jezicima); 3) posuđenica iz drugih jezika *server*, *brand*, *streetball*, *ruralni* (turizam) (u svim istraživanim jezicima); *techno* (muzika), *hip hop* (muzika) (srp.); *euro* (evro), *reket*, sa suženim značenjem „otimanje novca“ (rabi se u svim istraživanim jezicima); 4) unutarjezičnih posuđenica – dijalektizama, profesionalizama, znanstvenog nazivlja itd.: *spužva* (hrv.), *banka* (*organa*), *metastazirati* (metaforično) – rabi se u svim istraživanim jezicima); 5) derivacije *sponzor* – *sponzorirati*, *sponzorica* (hrv.; usp. srp. – *sponsorisati*); *dizajniranje* (hrv.; usp. srp. *dizajnisati*); *darkerica*, *frendica*, *pankeri*

² U suvremenom ukrajinskom jezikoslovlju ti leksemi imaju različit naziv: preporođene (J. Ševeljov), reaktivirane (L. Macko, M. Dudik), revilitarizirane (A. Kapuš), unutarnjih ulaženja ili unutarnjih neologizama (D. Mazurik), aktualiziranih riječi (L. Ferm, A. Duličenko, L. Struhanec). Smatramo da posljednji naziv najbolje izražava suštinu ove pojave.

ca (hrv.), *mitingovati*, *šopingovati* (srp.), *tranzicijski*, *digitalni* (fotoaparat) (u svim istraživanim jezicima), *smajlić*, *bajkerica*, *brejkati*, *internetski*, (u svim istraživanim jezicima), *(anti)globalizacijski*, *hakerski*, *laserski* (u svim istraživanim jezicima) itd.

U jezicima se aktivno zbivaju procesi pregrupiranja središnjih i perifernih leksičkih elemenata. Na primjer, ostali su u prošlosti leksički nizovi riječi i složenih naziva koji su bili vezani za ključnu riječ *samoupravljanje*, koja je imala izrazito službenu i socijalističku konotaciju (Клајн 1996: 54), a također niz riječi vezanih za izraz „*udružiti rad*“ (u SFRJ je postojalo specijalno radno zakonodavstvo „Zakon o udruženom radu“) te niz drugog političkog i političko-ekonomskog nazivlja: *upravni odbor*, *radnički savez*, *Centralni komitet*, *mjesna (mesna) zajednica*, *bratstvo i jedinstvo* itd., koji se rabio na područjima cijele Jugoslavije.³

Nestanak SFRJ te s time u vezi pojavljivanje određenih nacionalnih i političkih nesporazuma uvjetovali su, na primjer, da se u srpskom jeziku pojavio niz neologizama: *etničko čišćenje*, *srbožder*, *srbozaljubljen*, *Srboslavija*, *suživot*, aktualiziranih riječi: *četnik*, *ustaša* (i nove tvorenice od njih – *srbočetnik*, *ustasoid*), *balija*, *mudžahedin*, *kosovizacija*. Pojavljivanje takvih neologizama u srpskom (a na ove ili na slične riječi nailazimo u bosanskom i u hrvatskom jeziku), kao i u bilo kojim drugim jezicima, motivirano je politički te s normalizacijom odnosa na ovom području taj leksik gotovo odmah poslije svog pojavljivanja, bez sumnje, prelazi iz središta na periferiju uporabe te se pojavljuje uglavnom u jeziku tiska.

Ipak je glavna osobina istraživanih jezika (bosanskog, srpskog i hrvatskog) i njihova leksika, kao što smo već spomenuli, ono što su normirani u okviru jednog dijasistema te su nekada bili standardne varijante jednog standardnog jezika, što je, bez sumnje, utjecalo na uzajamno prodiranje leksičkih jedinica iz jedne varijante u drugu. Polazeći od toga, obratit ćemo pozornost na leksičke pojave koje su vezane baš za ove specifičnosti, a također na niz promjena u leksičkom sustavu, uvjetovanih postojanjem u naše vrijeme zasebnih standarda – hrvatskog, srpskog i bosanskog.⁴

U vezi s time zanimljiv je, u prvome redu, problem funkcioniranja riječi koje se u znanstvenoj literaturi nazivaju „srbizmima“ i „kroatizmima“ (razumije se da se u hrvatskom jeziku govori o funkcioniranju srbizama, a u srp-

³ Vidjeti (Васильева 1983: 74–84, Васильева 1984: 93–97).

⁴ Izvori istraživanja su suvremeni rječnici, gramatike, priručnici, pravopisi, tiškani u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, bosanske, srpske, hrvatske, novine (časopisi). Niz riječi smo našli u Gralis-Korpusu. Ne uzimamo u obzir suvremenu građu na ijekavskom srpskom zbog ponekad sporne percepcije govornicima jezičnih fakata.

skom – kroatizama).⁵ Nas najprije u ovom slučaju zanima ocjena spomenutih jezičnih pojava sa strane govornika tih dvaju jezika.

U suvremenom srpskom jeziku aktivno se rabe kroatizmi koji se mogu podijeliti na nekoliko skupina.⁶ U p r v u skupinu spadaju riječi koje su gotovo sasvim izgubile oznake kroatizama: *брођка, допуст, возило, учинак, уређај, теџај, здравство, потрага, латица, свратиште, језикословац, темелит, најавити, наводно, одвећ* (Клајн 1996: 40) i druge. Što se svih navedenih riječi tiče, teško nam je biti potpuno uvjerenima u to da su to baš riječi hrvatskog podrijetla. Ipak, u tu ih je skupinu svrstao srpski znanstvenik I. Klajn, tvrdeći da su te riječi „konzervativni“ govornici srpskog jezika prije Drugog svjetskog rata⁷ smatrali hrvatskima.

U d r u g u , znatno veću, skupinu spadaju riječi koje govornici srpskog jezika i dalje smatraju hrvatskima (I. Klajn govori da te riječi imaju „hrvatski akcenat“), ali se te leksičke jedinice rabe u Srbiji ne izazivajući velikog protivljenja (Клајн 1996: 40). One, obično, imaju srpske sinonime, neki njihov dio izlazi iz uporabe, a osobito se to tiče turcizama i germanizama (sinonime navodimo u zagradama): *мучнина* (гађење), *унала* (запаљење), *прехлада* i *прехладити се* (назеб, назењсти), *рајсвјета* (осветљење), *пригода* (прилика), *туђица* (страна реч), *покуда* (суд), *одгој* (васпитање), *заговорник* (поборник), *ступањ* (степен), *ћутња* (hrv. *šutnja*) (*ћутање*), *дојам* (утицај) i други. Neke od ovih riječi nemaju pravog „srpskog“ ekvivalenta, na primjer: *тестенина, назор, гласило, поузеће, водокотлић*, a također *вѣкендица, објмити се, заговарати* (неїто), *утерати, утерівати* (дузове) *приуитити* (skoro se uvijek rabi s dativom zamjenice „себи“ која служи замјеном hrvatskog nenaglašenog oblika *si*, који srpski jezik uopće nema).⁸ Posebno vrijedi navesti riječ sa sufiksom **-ић**: *кафџић* (kao i други neologizmi s istim sufiksom – *кримић, љубић, пџрнић* (samo hrvatska posuđenica *црпић* ima sinonim *цртач*). Uz pomoć sufiksa **-ић** u srpskom jeziku tvori se velik broj neologizama: *дјутуић, југуић, минуић, хамбуић, хитић, класић, наркић, хомуић*,

⁵ Kontakti na leksičkoj razini jezika su se zbivali i u prethodnim razdobljima razvoja srpsko-hrvatskog jezika.

⁶ Та се подјела првенствено темелји на критерију усвојености лексема и учесталости њихове употребе те је наведена према српском лингвисту I. Клајну (Клајн 1996: 39–41).

⁷ Те су riječi забилежене у раду језикословца R. Бошковића међу јединицама које говорници српског језика сматрају кroatizmима (Бошковић 1978: 45–48).

⁸ Što се тиче употребе riječi *приуитити себи* међу Србима, примјетили смо да за вријеме њезине употребе, на примјер, у Београду, Срби понекад додају: „Како говоре Хрвати...“.

u novije vrijeme još i *смајлић* i dr. Ipak, prema mišljenju jezikoslovca R. Bugarskog, taj sufiks ne spada u najproduktivnija sufiksna sredstva u tvorbi riječi u suvremenom srpskom standardu (Бугарски 1997: 303).

Hrvatska riječ *електра̀на, хидроелектра̀на, термоелектра̀на* gotovo je istisnula srpski naziv *еле́ктрична́ (хидроеле́ктрична́, термоеле́ктрична́) центрáла*, a riječ *топлàна* nema zamjene; koristi se i *плìнара, плìнскì* (нпр., *плìнскà свѣтлòст, плìнскì штѣдњàк* kao tvorenice od imenice *плìн*, ali se imenica *плìн* u Srbiji rabi rjeđe od imenice *гàс*) – Клајн 1996: 40.

Toj skupini pripada i jezikoslovno nazivlje koje je bilo normirano u Pravopisu 1960. a tiče se jezičnog unificiranja: *зàрез, вѣзник, твòрба рѣчи* (a такођер придев *твòрбенì*) umjesto do tada postojećih *зàнета, свѣза, грàђѣње рѣчи*)⁹. Te riječi već dugo vrijeme funkcioniraju u školskoj nastavi u Srbiji kao i riječ *центìметар (центìлитар)* umjesto nekadašnjih izraza *сантìметар, сантìлитар*. Riječ *центìметар (центìлитар)* u ovom svom obliku bila je normirana kako bi se dala prednost latinskom, a ne francuskom izgovoru (Клајн 1996: 41).

U svezi sa sinonimskim parom *зàрез – зàнета* srpski jezikoslovac B. Stanković smatra da su srpski naziv ruskog podrijetla *зàнета* posve bez razloga 1960. zamijenili hrvatskom riječi *зàрез* (Станковић 1996: 381). Ipak, moramo obratiti pozornost na to da se i u Pravopisu srpskog jezika iz 1994. prednost daje nazivu *зàрез* (Пешикан/Јерковић/Пижурица 1995: 153), a ne tradicionalnom, po mišljenju B. Stankovića, srpskom nazivu ruskog podrijetla *зàнета* (Станковић 1996: 381).

Spomenimo i odluku Komiteta radija i televizije Beograda iz 1984. da se prihvati ponuda grupe lingvista: u nazivima točnog vremena riječ *час* zamijeniti riječi *сам*. Neki su smatrali tu odluku nametanjem još jednog kroatizma srpskom jeziku, što je izazvalo strastvenu (vatrenu) reakciju u tadašnjem srpskom društvu iako su jezikoslovci objašnjavali ovu činjenicu češćom uporabom riječi *сам* u govornom jeziku Srba (Пешикан 1985: 273–275).

Sljedeća, *т р е ć а*, skupina su kroatizmi koje Srbi koriste, ali rijetko: *појàснити, ìзнìмно, нѣдвојбено, дапàче, дòчим, нѣтом, дìљем, те* (kad se nešto broji), *бу̀дѹћи да, дòкторица, ìсприка, судиòник, нàтукница, ìзнìмка, станòвит, двòјити, двòјба, дòчим, пòнукати* i drugi. Posebnu pozornost vrijedi obratiti na riječ *судиòник* koja u Pravopisu iz g. 1993. u izdanju Matice srpske ima zabilježen i svoj ekavski oblik *судионик – судеоник*. U svezi s tom riječi srpski jezikoslovac P. Nikolić piše da uporaba njih obaju oblika u suvremenom srpskom standardu nije utemeljena zbog njezinog „neprirodnog“ načina

⁹ Te i neke druge hrvatske riječi u srpskoj jezičnoj praksi, suglasno Novosadskom dogovoru, trebale su pomagati izjednačavanju jezika.

tvorbe. P. Nikolić također izražava kritičan stav prema tzv. „zagrebačkoj jezičnoj tvornici“ (Николић 1999: 66–67).

Hrvatska pripadnost riječi navedenih u posljednjoj skupini nije upitna, neke od njih čak nisu razumljive svim govornicima srpskog jezika¹⁰. Ipak, te su riječi uzete iz beogradskih novina i časopisa posljednjih godina te iz članaka koje su napisali srpski novinari. Iz toga slijedi da je za vrijeme postojanja zajedničkog jezika Srba i Hrvata prodor hrvatskog leksika¹¹ u srpsku varijantu jezika bio prilično intenzivan te je sve do sada ostavio traga u „tradicionalno otvorenoj (za posuđenice) srpskoj varijanti“ (Клајн 1996: 41).

Iz navedenoga ipak ne slijedi da za vrijeme postojanja zajedničkog jezika Srba i Hrvata nije bilo nikakvih unutarnjih prepreka prodoru kroatizama u srpsku varijantu jezika. Veliki broj hrvatskih riječi opće uporabe – *kołodvōr*, *blāgdan*, *zrāk*, *glēde*, *tvřtka*, *žūrno*, *nāzočan*, *júha*, *tjěđan*, *glāzba*, *vlāk*, *ūvjet*, *třskati*, *ūhītiti*, naprimjer, zatim hrvatski nazivi mjeseci: *sijěćanj*, *věljāča*, *đžu-jak*, *trāvanj*, *svībanj*, *līpanj*, *srřpanj*, *koļovōž*, *ruřjan*, *liřtopād*, *stūdenī*, *prōsīnac* i dr. – govornici srpskog jezika uvijek su smatrali tuđim leksikom, iako su im te riječi bile razumljive.

Istražujući ovu pojavu u srpskom jeziku, želimo obratiti pozornost na dvije tendencije vezane za odnos govornika srpskog jezika prema kroatizmima. Prva je vezana za to da se količina riječi u tek spomenutoj leksičkoj skupini, inače hrvatskih riječi opće uporabe, u posljednjim godinama umjetno povećava često politički motiviranim (prema našem mišljenju, ne uvijek znanstvenim) tvrdnjama o tome da je neka riječ, naprimjer, *домовина*, hrvatska, a druga, recimo, *отаџбина* – srpska. Na posve suprotni pogled na pripadnost leksema *домовина*, konkretnije na potvrđivanje toga da se taj leksem koristio u objema varijantama srpsko-hrvatskog jezika, naišli smo u radu jezikoslovca M. Šipke, objavljenom još u vrijeme postojanja srpsko-hrvatskog standarda (1987.) – Šipka 1987: 125–140.¹²

Druga tendencija vezana je za to da se među govornicima srpskog jezika može primijetiti veće odupiranje hrvatskom obliku iste riječi ako postoji njegov srpski sinonim, nego u slučaju kad se govori o različitim leksemima. To je vezano, na primjer, za riječi i oblike *Ускрс*, *у̀скри̑н̑и̑*, koji se obvezno zam-

¹⁰ Navodeći hrvatske lekseme iz jezika srpskog tiska i uvodeći u tu skupinu riječi *теку̑ћина*, *у̀рота*, *светона̀зор*, *жгя̀ровица*, *непàтворен*, *поси́дити*, *надд̀местити*, *опона̀шати*, *уствр̑дити*, I. Klajn tvrdi da nisu razumljive govornicima Srbima „скромни̑ег образова̑ња“ (Клајн 1996: 41).

¹¹ I srpski je leksik prodirao u hrvatsku varijantu.

¹² V. isto Клајн 1996: 41.

jenjuju oblicima *Bàскрс*, *вàскршньї*, a također za riječi *òñhū/òñumū*, *nòсјem/nòсета*, *кѣмија/xѣмија* i dr. Ipak, kao što smo uspjeli istražiti u građi suvremenoga srpskog tiska, govornici srpskog jezika dovoljno su tolerantni prema hrvatskim riječima. Hrvatskom utjecaju na srpski standard uglavnom se protive jezikoslovci (Николић 1999).

Za suvremenu hrvatsku jezičnu situaciju karakterističan je otpor prema srpskim riječima i srpskim afiksima za tvorbu riječi koji su se pojavili u hrvatskom jeziku za vrijeme postojanja zajedničkog jezika. Treba istaknuti da su neke od riječi i tvorbenih sredstava svojstveni štokavštini (novostokavštini) te onda nema razloga tvrditi da su samo srpski. Na primjer, u hrvatskoj jezičnoj praksi bez razloga se smanjila učestalost uporabe riječi *hiljada*. U tradicionalnoj jezičnoj praksi Hrvata ta se riječ obično koristila zajedno s riječju *tisuća*, ali na drugoj, pretežno nižoj, stilskoj razini (Brozović 1998: 166). S obzirom na to da je prethodna jezična politika preferirala uporabu leksema *hiljada*, riječ *tisuća* čak je na neko vrijeme bila zabranjena, na primjer, u emisijama Zagrebačkog radija (Brozović 1998: 166) itd. Budući da je *hiljada* jedina riječ s tim značenjem u srpskom jeziku, u širokim se krugovima hrvatskog društva uz tu riječ pojavila negativna semantička konotacija. Širile su se neopravdane tvrdnje da se leksem *hiljada* pojavio u Hrvatskoj u doba Jugoslavije. Posljedica toga je da su Hrvati počeli taj leksem izbjegavati. Takav pristup smanjuje izražajne mogućnosti jezika i komplicira razumijevanje jezika hrvatske književnosti u kojem su zastupljene obje riječi. Prema našem mišljenju, taj neracionalni, neutemeljeni jezični pristup može znatno škoditi jeziku.

Kod Hrvata postoji mišljenje da su svi rusizmi i turcizmi (arabizmi) ulazili u hrvatski jezik pod pritiskom srpskog jezika. Zbog toga se velik broj Hrvata protivi njihovoj uporabi u hrvatskom jeziku. No procesi razvoja jezika zbivali su se na drukčiji način, nezavisno od srpskog jezika. Jezik se normirao, izgrađivao se vlastiti standard, posuđivale su se neke riječi nužne za jezik. S time je povezana opisana situacija s turcizmima: neki od njih pripadaju samo srpskom, a drugi – samo hrvatskom ili pretežito hrvatskom jeziku: *deva*, *kat* i dr. Ako su riječi zajedničke za oba standarda, razlikuju se na fonetskoj razini (*mahàla* : *мáла*) ili prema njihovoj obliku (*hāmāl* : *àмалин*), ali najčešće u dvama standardima imaju različiti stilski status (Brozović 1998: 166).

Što se rusizama tiče, moramo naglasiti da su naša istraživanja vezana za društveno-političko nazivlje srpsko-hrvatskog jezika u građi srpskog i hrvatskog tiska poslijeratnog doba, pokazala da su posuđenice iz ruskog jezika uglavnom označavale pojave nekadašnje sovjetske ili socijalističke stvarnosti: *sovhoz*, *stahanovac*, *politbiro*, *kulak*, *uravnilovka*, *perestrojka* i dr.¹³ ili specifi-

¹³ Isto mišljenje ima i srpski jezikoslovac B. Stanković (Станковић 1996: 381).

čne ruske predmete – odjeću, hranu, pića, novčane jedinice: *balalajka*, *valjenke*, *pirog*. Rusizmi su dolazili i u srpski i u hrvatski jezik, a i u druge jezike nekadašnje Jugoslavije¹⁴ neposredno iz ruskog jezika (*votka*, *rubalj/rublja* (Станковић 1996: 381), a ne preko jezika posrednika (naprimjer, u hrvatski ili slovenski jezik preko jezika posrednika srpskog), jer su u tome igrali ulogu kontakti između Sovjetskog Saveza (Rusije) i Jugoslavije, u čiji su sastav ulazile Srbija, Hrvatska Slovenija i druge njezine nekadašnje republike.¹⁵

Istodobno bosanski jezikoslovci turcizme smatraju glavnom leksičkom crtom suvremene bosanske norme (riječ je i o arabizmima i persizmima koji su ušli u bosanski jezik preko turskog jezika kao jezika posrednika). Posuđenice iz turskog jezika funkcioniraju na tom području od vremena turske vladavine (od kraja XV. st.). Niz takvih riječi, na primjer, *čizma*, *dùhān*, *džèp*, *čàrapa*, *kàlup*, *čèkić*, *pàpuče*, *pàmmūk*, *tòp*, *šècer*, *līmūn*, *kât* i drugi – ni danas nemaju domaćih leksičkih sinonima u hrvatskom i srpskom jeziku.

Vrijedi spomenuti da jezikoslovac D. Brozović osporava mišljenje koje postoji u hrvatskom jezikoslovlju o orijentalizmima kao posljedici srpskog utjecaja, tvrdeći da su te posuđenice sastavni dio hrvatskoga jezičnoga potencijala, zahvaljujući ne samo bosansko-hercegovačkim piscima hrvatskog podrijetla, nego i piscima Slavonije, Like, Dalmacije. Bosansko-hercegovački orijentalizmi, prema mišljenju tog znanstvenika, razlikuju se od srpskih više nego misle nestručnjaci. Srpske orijentalizme, po mišljenju D. Brozovića, hrvatski jezik ne može prihvatiti niti u fonetskom obliku, niti u značenjskom. Kao jezikoslovac i dijalektolog D. Brozović tvrdi da je količina i učestalost orijentalizama u hrvatskim govorima Bosne i Hercegovine veća nego u srpskim (Brozović 1999: 15).

Hrvatski i srpski su isto kao i bosanski usvojili turcizme vezane za prodiranje istočnjačke hrane na njihova područja (*bakláva*, *čèvap*, *kàjgana*, *lòkum*, *bóza*, *bèstilj* i dr.). Ipak, bosanski jezik ima puno više posuđenica iz turskog jezika, a njegovi govornici, uspoređujući bosanski s drugim slavenskim jezicima, smatraju to „originalnom osobinom svog jezika“ (Halilović 1998: 40).

U suvremenom bosanskome standardu koriste se tri glavne skupine turcizama. Prvu skupinu čine riječi za koje nema sinonima a koje označuju predmete i pojave koje se sreću u životu. Osim spomenutih, postoji niz drugih posuđenica iz turskog jezika koje su postale sastavni dio srpskog i hrvatskog standarda, a koriste se i u bosanskom, pri čemu je njihova količina znatno veća, i sve se one bilježe u rječnicima (Isaković 1995, Isaković 1993, Škaljić 1973). To su, na primjer: *bàkar*, *čèlik* (nazivi metala), *ibrik*, *džèžva*, *dùgum*, *sìnija*,

¹⁴ Naprimjer, u slovenski ili u makedonski jezik.

¹⁵ V. Васильева 1986: 97–105.

tèpsija (kućanski nazivi), *senàbija*, *zerdèlija*, *duđ*, *jeribasma*, *fùštuk fùnduk* (nazivi voća), *ćúrak*, *jèlek*, *šèlvāre*, *fèš*, *fisèklijè*, *fèrendža* (nazivi odjeće i obuće) i dr. U drugu skupinu spadaju turcizmi koji imaju zamjenu, ali ona nije potpuno adekvatna jer se riječi u parovima razlikuju, naprimjer: *jòrgan-pokrìvāč*, *čàršija-trǵ*, *bàrut-eksplòzīv*, *jũfka-kòra* i drugi¹⁶. Treću skupinu čine turcizmi vezani za vjerski život muslimana, nazivi pozdrava i muslimankih vjerskih običaja te muslimanska imena: *bismilla*, *Allah*, *bajram*, *salam alejk*, *mašallah*, *farz*, *Alija*, *Akif*, *Azra*. Za srpski i hrvatski jezik to su većinom egzotizmi. I. Smailović smatra da takvih muslimanskih riječi ima oko 3 tisuće (Smailović 1977), pri tome ih možemo svrstati u aktualizirani leksik: one se često rabe u sredstvima masovnog priopćavanja. Na televiziji, naprimjer, nedavno su uveli pozdrav tursko-arapskog podrijetla *selam aleikum*. U svezi s tim zanimljiva je nova tvorenica *poselamiti*. Povećana je uporaba izraza *šehit-martir* koji znači osobu koja je poginula za vjeru – nalazi se na nadgrobnoj ploči ispred prezimena umrle osobe. Tematski su turcizmi vezani za sva glavna područja funkcioniranja bosanskog jezika.

Analiza jezika novina i časopisa SR Bosne i Hercegovine svjedoči o tome da su se i prethodnih godina turcizmi aktivno koristili u različitim funkcionalnim stilovima bosansko-hercegovačke realizacije srpsko-hrvatskog jezika. To je bila karakteristika usmenog i pismenog govora te regije, koja se očuvala unatoč svim pokušajima provođenja unifikacije u granicama jednog standarda. Na primjer, u bosanskim novinama 80-ih godina XX. stoljeća turcizama ima u člancima vezanima za sljedeće teme: a) poljoprivreda: *berìcetna* (žètva), *bášta*, *izbeharale* (vòčke), *kàlemljènje* (vòča), *nađubrávānje*, *dùnumi* (zèmlje), *àmbar*, *ergèla* i dr.; b) vojska i lov: *arsènāl*, *bàrut*, *karàula*, *karàvān*, *tábor*, *kùršum*, *tàne*, *sáčma*, *nìšān*, *fītīlj*, *fìšèklijà*, *jáarak*, *jàruga*, *jũrĩš*, *čùtura*, *čèbād*, *(zaùzimānje) būsija*, *(pronàlažēnje stāzā i) bõgāzā* i dr.; c) stanje u industriji, građevinarstvu, gospodarstvu i dr.: *cìfra*, *tàrifnīk*, *verèsija*, *àlāt i alàtnica*, *bôr*, *bòraks*, *kallaj*, *bàkar*, *čèlik*, *tuč*, *čilimara i čilimi*, *èkser*, *čàmovina*, *krèč*, *kàtran*, *nèimār i dùnder*, *ortàkluk*, *(plítak) džèp*, *javàšluk*, *ćorsòkāk* i dr.; d) šport: *šāh*, *matírati*, *šāh-màt*, *majstòrluk*, *kàjak*, *kàpija* u skijanju, u nogometu (*ùdarac*) *đònom*, (*ùdarac*) *dùšmanskī* i dr.; e) pravosuđe: *hàpšēnje* (*kriminálācā*), *hapšeníci*, (*lèžati u*) *hàpsu*, *pòhapsiti*, *hàpsàndžija* i dr.; e) povi-jest i književnost, gdje su turcizmi korišteni da pokažu osobine orijentalnih tradicija te da jezik dobije mjesne crte, na primjer: *čàršija*, *čaršilija*, *mahàla*, *sòkāk*, *mináreti*, *dućáni*, *čèpēnci*, *ádeti*, *sèvdah*, *séma*, *kàdija*, *bègluk*, *pašàluk* i

¹⁶ Navodimo samo neke primjere turcizama. Popis turcizama navodi se u rječnicima (Isaković 1995, Isaković 1993, Škaljić 1973). Vidjeti dalje primjere iskorištavanja turcizama u bosanskom tisku.

dr. (Васильєва 1983)¹⁷ U publikacijama 90-ih godina učestalost se uporabe turcizama znatno povećala. Tako smo u samo deset redaka ulomka članka iz novina „Ljiljan“ (br. 101, 1994: 13) naišli na sljedeće reaktivirane i posljednjih godina aktualizirane lekseme turskog podrijetla: *ezan*, *muftijstvo* (2), *džuma*, *namaz* (2), *muftija*, *efendija*, *imam*, *iladž*, *daidža*.

Jedna od katakterističnih crta suvremenog hrvatskog leksika je tendencija reaktiviranja velikog broja riječi poslije trajne pauze, a u tom smislu i znanstvenog nazivlja. Po mišljenju srpskih jezikoslovaca, takve su riječi u hrvatskom jeziku arhaizmi (Bugarski 1995: 134). Aktualiziranim hrvatskim riječima smatramo lekseme *vòjārna*, *sātñik*, *bôjnñk*, *prìčūvnñ časñik*, *zèmljovñd*, *veleposlànñk*, a također: *ràvnatelj*, *òpskrba*, *uvjerénje* i dr. Te leksičke jedinice na određeno su vrijeme istisnule iz uporabe riječi svojstvene srpskom standardu (*kàsārna*, *kapètān*, *màjōr*, *rèzèrvnñ oficñr*, *horizont*, *ambàsādor*, *direktor*, *snabd(ij)évānje*, *ub(j)edénje*). Obratimo pozornost na to da su usprkos utjecaju srpskog standarda, u pismenom i usmenom govoru govornika hrvatskog jezika ipak ostale riječi *zèmljopñs*, *bjèlokōst*, *tijékom*, *podrijetlo*, *blāgdan* (srp. *geogrāfija*, *slōnovača*, *u tóku*, *poréklo*, *prāznñk*). Što se leksema *blāgdan* i *prāznñk* tiče, mislimo da se ovi leksemi razlikuju još i stilski.¹⁸

S pojavom neovisne Hrvatske početkom 90-ih godina u aktivnu se komunikaciju vratio niz riječi iz različitih funkcionalnih stilova koje su hrvatski puristi¹⁹ eliminirali iz jezika početkom XX. stoljeća. Za njih je jedini kriterij podobnosti leksema za normu bila potvrđenost u leksiku „narodnog jezika“, dakle u novoštokavskim govorima (Samardžija 1998: 60). Zato je jezik privremeno izgubio više bitnih riječi iz različitih funkcionalnih područja. Neke su se od njih početkom 90-ih vratile u jezik i govornici su ih odmah prihvatili: *časñik*, *nàobrazba*, *veleposlànstvo*, *zástupñk* i dr. Neke su se aktivirale još prije, u razdoblju postojanja jedinstvenog, ali uvijek varijantnog (neovisno o tome jesu li ili nisu jezikoslovci i političari priznavali ovu činjenicu u određenom povijesnom razdoblju) srpsko-hrvatskog / hrvatsko-srpskog jezika. Takvu sudbinu, na primjer, imala je riječ *kōlodvōr*. Puristi su smatrali da ona nije prikladna za komunikaciju jer je prevedenica njemačke riječi *Bahnhof*, koja se pojavila u hrvatskom jeziku preko jezika posrednika – mađarskog (*pályaudvar*,

¹⁷ O iskorištavanju turcizama u različitim funkcionalnim područjima v. H. Vajzović (Vajzović 1986: 141–147).

¹⁸ Slična je razlika u ukrajinskom jeziku u leksema *вікенд* i *свято*.

¹⁹ Purističke tendencije koje su se zbivale u hrvatskom jeziku na početku XX. stoljeća, nisu bile nova pojava u povijesti razvoja hrvatskog jezika. Hrvatski su se pisci, naprimjer, P. Zoranić, F. Glavinić, P. Riter Vitezović, u predgovorima svojih djela žalili na posljedice suvišnog utjecaja latinskog, talijanskog, turskog ili mađarskog jezika.

pálya te *udvar*). Ipak, ta je riječ ostala u Hrvata u dijelom općeg leksika te se koristila čitavo vrijeme postojanja zajedničkog jezika. Obratimo pozornost na to da su među riječima protiv kojih su početkom XX. stoljeća odlučno nastupili hrvatski puristi bile i druge riječi općeg leksika koje nikad nisu izašle iz aktivne komunikacije: *domóvnicá*, *gradonáčēlník*, *ìmendān*, *pòborník*, *predrasuda*, *prijestolonásljedník*, *pròsvjed*, *puñomôc*, *ròðendān*, *stūpanj*, *stāvák*. Te su riječi puristi u svoje vrijeme isto smatrali nepravilnima i nepotrebnima (Samardžija 1998: 61).

U suvremenom se hrvatskom jeziku aktivirani leksemi odlikuju funkcionalnom aktivnošću i svjedoče o preuređivanju njegova leksičkog sustava. Glavni razlozi te pojave u prvome su redu tendencija k oživljavanju nacionalnog identiteta, promjena jezičnih ukusa i pomodna strujanja u upotrebi riječi: umjesto leksičkih jedinica zajedničkih sa srpskim standardom ili riječi bliskih njima koriste se domaće hrvatske: *vòjārna* : *kàsārna*, *veleposlānīk* : *ambàsador*; *òpskrba* : *snabd(ij)évānje*, *uvjerénje* : *ub(j)edénje*, *teritorij* : *teritorija*; vraćanje u aktivnu uporabu riječi zajedno s pojavama i pojmovima koje one znače: *župànija*, *žùpan*, *zàpovjedník*; proširivanje područja stilske uporabe riječi koje su u srpsko-hrvatskom jeziku bile markirane kao regionalne, dijalektne, rijetko korištene, a u suvremenoj jezičnoj praksi su aktivirane zbog pojačane pozornosti društva prema jeziku: *blàgdan*, *podrijétlo*, *zèmljovīd*; zamjena jednih posuđenica drugima s ciljem da se udalji od srpskog standarda: *papir* : *hartija*, *remen* : *kaiš*, *kukac* : *insekt*; *spužva* : *sundēr*²⁰, *stroj* : *mašina*.

Brze promjene u društvenom životu Hrvatske uvjetovale su pojavljivanje novih spontanih tvorenica, najprije imenica (koristimo ovdje atribut „spontane“ jer se točno ne zna tko je i kada stvorio te riječi, gdje su ih prvi put izgovorili ili napisali, ali su sada postale općepoznatim riječima). Tipičan primjer za tu pojavu je riječ *bòjišnica* (područje na kojem se vode borbe). Tog leksema nema u izvorima prije 90-ih godina.²¹ Leksem je nastao u skladu sa svim zakonitostima tvorbe riječi u hrvatskom standardu i govornici hrvatskog jezika su ga prihvatili. Pojavljivanje te riječi nesumnjivo je vezano za nužnost imenovanja pojma koji je bio aktualen u to vrijeme. Slična je situacija s riječima *uspor-nik*, *suosnik*, *limunika*.

Zbivaju se i određene promjene značenja jedinica koje postoje u jeziku. Naprimjer, u hrvatskom jeziku postoje dva leksema za nazivanje jednog pojma:

²⁰ Riječi *kukac* i *spužva* u hrvatskom standardu, prema J. Siliću, smatramo posuđenicama. V. Silić 1999: 235–245.

²¹ Taj leksem zastupljen je u rječniku V. Anića sa značenjima: 1) područje na kojem se vode borbe (bez detaljnijeg određenja i opisa položaja vojnih snaga – pak-račka bojišnica); 2) takvo mjesto shvaćeno kao zamišljena ili postavljena razdjelnica između dvije vojske (Anić 1994: 56).

krevet (novostoškavska riječ) i *postelja* (nenovoštokavska riječ) (Katičić 1996: 178). Semantika riječi *krevet* uvijek je bila neutralnija budući da je leksem bio u općoj uporabi u standardnom jeziku. Leksem se koristio i kad se govorilo o količini kreveta u bolnicama i o količini mjesta u hotelima. Riječ *postelja* koristila se uglavnom kada su govorili o krevetu kod kuće, svom vlastitom ili krevetu ugodnom za spavanje. Budući da je riječ imala određenu konotaciju, nikad se nije koristila u gore navedenim značenjima. Ali u posljednje vrijeme u hrvatskim turističkim prospektima nailazimo sve češće na sintagme *jèdno-postèljna* (*dvòpostèljna*, *tròpostèljna*) *sòba* (čini se da ugostitelji žele na taj način naglasiti pojam ugodnosti koji mogu pružiti svojim gostima u hotelima). Ovo daje mogućnost konstatirati da se u hrvatskom standardu zbivaju određene promjene u korist povećanja količine nenovoštokavskih riječi.

Zbog purističkih tendencija početkom XX. stoljeća hrvatski se jezik riješio i velikog broja kajkavskih i čakavskih riječi koje samo u određenoj mjeri možemo smatrati unutarjezičnim posuđenicama jer pripadaju dijalektima kojima govore Hrvati. Te su leksičke jedinice danas neodvojivi dio njihova leksičkog blaga. Među njima riječ *prâh* morala bi biti zamijenjena riječju *prâšina*, *črčkati* – riječju *drljati*, *hùškāč* – *podbèdāč*, *pòdrobno* – *pòtānko*, *pojedínce*, *pòšpān* – *drèmōvan*, *tjèdan* – *nèdjelja*, *sèdmica*. Kasniji razvoj jezika potvrdio je da je izvan jezične norme ostao samo jedan njihov dio: *ākoprem*, *cāpa*, *črknja*, *dotèpūh*, *dròpina*, *lādūš*,²² a znatan je broj kajkavizama (*črčkati*, *hùškāč*, *hùškati*, *kúkac*, *pòdrobno*, *pòšpān*, *prèüzētan*, *prâh*, *tjèdan*) i čakavizama (*klèsār*, *spūžva*) ušao u sustav hrvatskoga standarda.

U suvremenom hrvatskome jezikoslovlju precizno je formuliran stav koji se odnosi na uporabu posuđenih riječi.²³ Bez promjena su ostali samo egzotizmi i eponimi te riječi „s visokim stupnjem uklopljenosti“ (Samardžija 1998: 62–63). Puristička su načela smanjila količinu internacionalizama do neznatnog broja: *analògija*, *demokrácija*, *èsěj*, *krítika*, *mâjstor*, *òpera*, *polítika*, *pseudònīm*, *smôg*, *trànzistor*, *zènīt* i dr., o čemu se srpski jezikoslovac R. Bugarski izrazio ovako: „Posebno upečatljiv primer štetnosti obrnutog shvatanja, tj. obnovljenog i intenziviranog, čak kampanjskog purizma u režiji državne vlasti, nalazimo danas u jezičkoj praksi Republike Hrvatske. Tu se pored administrativnog novogovora, užurbano „pohrvaćuju“ i cele terminologije u raznim stručnim oblastima, što u očima nekih verovatno učvršćuje osećanje nacionalnog identiteta i novostečenog državnog suverenita, ali sigurno ne doprinosi

²² Ova se riječ često koristi u djelima lijepe književnosti i ne samo kod kajkavskih autora. Zabilježena je i u rječniku hrvatskog jezika V. Anića (Anić 1994: 213).

²³ Odnos prema purističkim načelima kao pojavi jezične kulture u suvremenom hrvatskom jezikoslovlju jasno je predočio R. Katičić (Katičić 1996: 175–182).

željenom efikasnom uključivanju te države u moderne evropske i svetske tokove“ (Бугарски 1996: 23).

Što se odnosa srpskih jezikoslovaca prema posuđenicama tiče, oni se, naprotiv, ne izjašnjavaju protiv uporabe posuđenica i internacionalizama u srpskom jeziku. Smatra se da oni omogućuju međunarodnu komunikaciju i bogate leksički sustav srpskoga jezika te jezikoslovci ponajprije trebaju riješiti problem njihove jezične adaptacije (Иричанин 1996: 419–425, Бугарски 1996: 17–25, Брборић 1996: 27–49).

Valja napomenuti da je u hrvatskom jeziku, osim više uspješnih primjera, bilo i neuspjelih pokušaja zamjene nekih internacionalizama iz opće uporabe domaćim riječima: *hèktār – stòrina*, *kilòmetar – mjerètina*, *lokomotíva – sàmovòz*, *mòtòr – sàmokret*, *màgnēt – gvòždotēg*, *parfumèrija – mìrisnica*, *sò-nēt – zvučnòpòjka* i dr. Ipak, u nizu internacionalizama postoje određene riječi koje je u hrvatskom standardu istisnuo leksik koji se temeljio na domaćoj građi: *èfíkan – djèlotvòran*, *ùnifòrma – òdora*, *èfektan – učínkòvit*, *sòrta – vršta*, *apotéka – ljèkàrna*, *fàбрика – tvòrnica* i dr.

U hrvatskoj normi se rukovode pravilom: ako posuđenica ima hrvatsku istoznačnicu čije se značenje potpuno podudara sa značenjem posuđenice, onda „izrazitu prednost u komuniciranju hrvatskim standardnim jezikom ima hrvatski leksem“ (Samardžija 1998: 63): *dopùstiti*, a ne *dozvòliti*, *júha*, a ne *sùpa*, *nàdzvučan*, a ne *supersòničan*, *nèznalica*, a ne *nèvježa*, *súsjed*, a ne *kòmšija*, *vjeròdājnica*, a ne *akreditív*, *putòvnica*, a ne *pàsoš*, *tòpnìštvo*, a ne *ariljèrija*, *bòjnìk*, a ne *màjòr*, *sàtnìk*, a ne *kapètān*, *povjerénstvo*, a ne *komìsija*, *jàmstvo*, a ne *garàncija*, *ràvnatelj*, a ne *dìrektor*, *srèdišnjì* a ne *cèntrālnī*, *srèdišnjica*, a ne *centrála* itd. Lekseme *dozvòliti*, *sùpa*, *supersòničan*, *nèvježa*, *kòmšija*, *akreditív*, *pàsoš*, *ariljèrija*, *màjòr*, *kapètān*, *komìsija*, *garàncija*, *dìrektor*, *cèntrālnī*, *centrála* govornici hrvatskoga jezika smatraju srbizmima, a njihovu uporabu u jeziku objašnjavaju srpskim utjecajem. No u slučajevima kad je opseg sadržaja ili konotativno značenje posuđene riječi šire (uže) od opsega sadržaja hrvatskog leksema, onda se, ovisno o kontekstu, koriste oba leksema. Takve primjere imamo u slučajevima *àutor* i *písac*, *čórba* i *júha*, *òbmana* i *prijévara*, *prìmitìvan* i *prvotan*.

Karakteristična crta bosanskog jezika je to da se određeni parovi riječi koji u srpskom i hrvatskom jeziku imaju isto značenje, ali se u tim standardima diferenciraju te suprotstavljaju prema određenim vanjskim (fonetskim, tvorbenim i dr.) crtama, u bosanskome semantički diferenciraju u sintagmama te se koriste i jedan i drugi leksem. U takvom su obliku karakteristični za jezičnu praksu Bošnjaka te imaju različite sintagmatske veze ovisno o kontekstu: *čístòta (stíla) – čistòća (ùlicē)*, *ùtrka (trka s cìljem) – trka (ùòpće)*, *òkolica (geograf.) – òkolina (sociol.)*, *jèzičkī (lingv.) – jèzičnī (anatom.)*, *mètālskī (ràdnìk) – mètālnī (čàvao)*, *hrìšćanin (pravoslávac) – kršćanin (kàtolik)* i dr. S

tim značenjima postale su oznaka norme.²⁴ Niz drugih riječi koje se u srpskom i hrvatskom standardu semantički konfrontiraju s obzirom na određene značenjske sastojnice u bosanskom se koriste kao sinonimi. Ali moramo istaknuti da se u naše vrijeme – usporedimo li te pojave s razdobljem postojanja bosansko-hercegovačkog književno-jezičnog izraza srpsko-hrvatskog jezika – češće koriste oblici i riječi prije karakteristični za zagrebačku varijantu zajedničkog jezika²⁵.

Aktualiziranima u suvremenom bosanskom jeziku smatramo lekseme s (i)jekavskim refleksom staroga *ě* koji se danas proširio i na oblike nestandardne prema prethodnoj normi *ògrjev, prijedlog, grjěška, grjehòta, sprječávati, strjělica* (sve do posljednjih godina u njima se rabio ekavski refleks, a ijekavski su smatrali nestandardnim) – Halilović 1996: 125. Ali s tim oblicima i dalje funkcioniraju i oblici s ekavskim refleksom. Prema pravopisu iz 1996. pravilnima se u uporabi smatraju oblici *srjedina* i *sredina*, *vrjěmena* i *vrěmena*, *grjěšnik* i *grěšnik*. Autor izdanja tog pravopisa objašnjava tu činjenicu različitim izgovorom spomenutih riječi među govornicima bosanskog jezika. Različiti je izgovor u pravopisu normiran sukladno s time, uvjetovan je različitosti refleksa u bosanskim narodnim govorima (Halilović 1996: 125).

No u bosanskom modelu varijantne uporabe, prema našem mišljenju, postoje slučajevi kada pitanje izbora varijanata izaziva probleme čak u izvornih govornika. To dokazuje da postoji potreba za utvrđivanjem precizne norme. Među tim parovima su dublete koje se razlikuju samo sinonimiskim tvorbenim modelima štokavskog dijasistema ili imaju neznatne glasovne razlike, na primjer: *òpćī : òpštī, takóđer : takóđe, prijenos : prėnos; afirmírati : afirmisati* i dr.

²⁴ Upotreba tih parova riječi u jezičnoj praksi Srba i Hrvata služi kao oznaka diferencijacije njihovih jezičnih standarda. Usp. i srp. *jezički* i hrv. *jezični* s istim značenjem (Brodnjak 1992).

²⁵ Smatramo da se to zbiva zbog toga što su nekada (ponekad i protiv jezičnih tradicija) prednost imala jezična sredstva iz beogradske varijante jezika, a ne iz zagrebačke. O tome se piše u mnogim člancima. Naprimjer, pjesnik i filolog Mak Dizdar 1970. u članku „Marginalije o jeziku i oko njega“ pisao je da se u Bosni i Hercegovini širi istočna varijanta jezika, istiskujući stare bosanske osobenosti. Rabe se ne *križaljka*, nego *ukrštenica*, ne *žarulja*, nego *sijalica* itd. (Dizdar 1970: 109–120). Slično se izrazio i poznati muslimanski pisac i društveni djelatnik Alija Isaković o slobodi izraza i ravnopravnosti varijanata srpsko-hrvatskog jezika, spomenuvši riječi i izraze: *Skupština Bosne i Hercegovine*, a ne *Sabor* (iako je u jezičnoj tradiciji srednjovjekovlja bilo *sabora*), *Akademija nauka*, a ne *znanosti*, novine su *organ*, a ne *glasilo*, a *univerzitet* nije *sveučilište* (Isaković 1970: 54–71). Ipak, smatramo da se baš u toj republici nekadašnje Jugoslavije najpotpunije ostavarila ideja zajedničkog srpsko-hrvatskog jezika koji su koristili i drugi narodi i narodnosti te zemlje i u kojem su, osim već navedenih turcizama, funkcionirali drugi elementi, svojstveni i srpskom i hrvatskom standardu.

Na tu neobičnu pojavu varijanata u bosanskoj realizaciji znanstvenici su već prije obraćali pozornost, ali nijedna dubleta iz tih parova nije imala prednost, u skladu s labilnošću srpsko-hrvatske norme. No nakon što je bosanski jezik naslijedio takvu normu, u njemu se moraju dogoditi određene promjene. Pravač vezan za pridržavanje tradicije u uporabi leksika svojstvenog tom području, koji je zamijenio prethodnu politiku slobodne cirkulacije jezičnih sredstava nekarakterističnih za njega, samo se za posljednjih 10–15 godina snažno odražio na uporabu riječi.

Većina učitelja (po narodnosti Bošnjaka) krajem 80-ih godina tvrdila je da za njih odabir riječi iz parova navedenih u anketama nije bitan. No među oblicima s korelacijom *št/ć* (*òpštīl/òpćīl*) sedmero od desetero učitelja je odgovorilo da je za njih tipičniji oblik sa *št*, ali i drugi je posve moguć (rezultati anketiranja učitelja filološkog smjera u srednjim školama grada Sarajeva, koje je krajem 80-ih godina organizirao Institut za istraživanje jezika)²⁶. Slično je bilo i u vezi s uporabom drugih riječi u parovima.

Uopće, suodnos *ć/št* u suvremenim standardnim oblicima riječi nije danas do kraja riješena činjenica u suvremenoj bosanskoj normi. Još je donedavno u Bosni i Hercegovini prevladavao crkvenoslavenski refleks *t+j=št*, svojstven srpskom standardu. Za govoreni jezik, suglasno fonetskim zakonitostima, bio je karakterističan refleks *t+j=ć* (Maretić 1974: 102).²⁷

Kao što vidimo, promjene u leksiku triju jezika – srpskog, hrvatskog, bosanskog – svjedoče o čvrstoj njihovoj vezi s izvanjezičnim čimbenicima te socijalnim i drugim promjenama koje su se odrazile na premještanje leksika iz periferije u središte i iz središta na periferiju i koje će se, smatramo, odvijati i dalje. U istraživanim jezicima pratimo intenzivno popunjavanje leksičko-semantičkog sustava aktualiziranim riječima koje nisu pripadale srpsko-hrvatskom standardu. Na izbor leksičkih sredstava utječe razina nacionalne svijesti, formiranje novih književnih normi, promjena ili vraćanje prethodnih jezičnih ukusa, modernost jednoga ili drugoga leksema. Na primjer, za jezičnu praksu Hrvata karakteristično je aktiviranje leksičkih jedinica koje su se pojavile na temelju domaćih jezičnih sredstava i modela te slijede hrvatsku jezičnu tradiciju. Srpski je i dalje otvoren za posuđenice. Bosanski preživljava trenutak uspostavljanja leksičke norme koja dopušta uporabu leksičkih dubleta.

²⁶ Koristimo podatke S. Halilovića.

²⁷ O tome svjedoči činjenica vezana za učestalost uporabe određenih leksema i vrijeme njihova pojavljivanja u jeziku. U rječniku bosanskog jezika, naprimjer, zabilježeno je da se riječ *òpćina* prvi put bilježi 1635., a riječ *òpština* – tek 1935. (Isaković 1995). Pravopisni rječnik i dalje preporučuje uporabu obje dublete (Halilović 1996).

Literatura

- Anić 1994: Anić, V. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Baotić 1984: Baotić, J. Standardni srpskohrvatski jezik, norme i varijante. In: *Književni jezik*. Sarajevo. Nr. 13/1. S. 112–119.
- Бошковић 1978: Бошковић, Р. О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога језика In: *Одабрани чланци и расправе*. Титоград. S. 45–48.
- Брборић 1996: Брборић, Б. Однос према туђицама: с мером али без аверзије. In: *О лексичким позајмљеницама*. Суботица – Београд. S. 27–49.
- Бродњак 1992: Бродњак, В. *Rječnik razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika*. Zagreb: Školske novine.
- Brozović 1998: Brozović, D. Aktuelna kolebanja hrvatske jezične norme. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 5. S. 161–176.
- Brozović 1999: Brozović, D. Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bošnjačkoga jezika. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 1. S. 13–16.
- Brozović 1984: Brozović, D. O nazivu jezika Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca. In: *Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa*. Nr. 5–6. Sarajevo: Dom štampe. S. 351–356.
- Bugarски 1995: Bugarски, R. *Jezik od mira do rata*. Београд: Ћигоја штампа.
- Бугарски 1996: Бугарски, Р. Стране речи данас: појам, употреба, ставови. In: *О лексичким позајмљеницама*. Суботица – Београд. S. 17–25.
- Бугарски 1997: Бугарски, Р. Жаргонизација у творби речи In: *Научни састанак слависта у Вукове Дане*. Bd. 26. Београд. S. 301–308.
- Васильева 1983: Васильева, Л. П. Розвиток сербохорватської суспільно-політичної лексики. In: *Проблеми слов'язнавства*. Nr. 27. Львів. S. 74–78.
- Васильева 1984: Васильева, Л. П. Нове в сербохорватській суспільно-політичній лексиці. In: *Проблеми слов'язнавства*. Nr. 29. Львів. S. 93–97.
- Васильева 1986: Васильева, Л. П. Общественно-политическая лексика русского происхождения в сербохорватском языке (послевоенный период). In: *Славянская филология*. Nr.5. Ленинград. S. 89–94.
- Dizdar 1970: Dizdar, M. Marginalije o jeziku i oko njega In: *Život*. Nr. 11/12. S. 109–120.
- Halilović 1996: Halilović, S. *Pravopis bosanskog jezika*. Sarajevo: Preporod.

- Halilović 1998: Halilović, S. *Bosanski jezik*. Sarajevo: Baština.
- Иричанин 1996: Иричанин, Г. Запажања у вези са неким лексичким, морфосинтаксичким и стилистичким структурама у савременом писаном и говорном језику In: *Научни састанак слависта у Вукове дане*. Bd. 25/2. S. 419–425.
- Isaković 1970: Isaković, A. Varijante na popravnom ispitu. In: *Život*. Nr. 11/12. S. 54–71.
- Isaković 1995: Isaković, A. *Rječnik bosanskoga jezika*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Isaković 1993: Isaković, A. *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*. Wuppertal.
- Katičić 1996: Katičić, R. Načela standardnosti hrvatskoga jezika In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 5. S. 170–180.
- Клајн 2002: Клајн, И. *Творба речи у савременом српском језику*. Београд.
- Клајн 1996: Клајн, И. Лексика In: *Српски језик на крају века*. Београд. S. 37–86.
- Maretić 1974: Maretić, T. *Gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Николић 1999: Николић, П. *Ружење српског језика*. Београд: Санимекс.
- Пешикан 1985: Пешикан, М. Око часа и сата In: *Наш језик*. Nr. 11. Bd. 4/5. S. 273–275.
- Пешикан/Јерковић/Пижурица: 1995: Пешикан, М.; Јерковић, Ј.; Пижурица, М. *Правопис српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Samardžija 1998: Samardžija, M. Puristička načela i kriteriji. In: *Hrvatski jezik*. Bd. 4. Zagreb: Školska knjiga. S. 58–66.
- Silić 1999: Silić, J. Hrvatski jezik kao sustav i kao standard In: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska. S. 235–245.
- Smailović 1977: Smailović, I. *Muslimanska imena orijentalnog porijekla*. Sarajevo: Dom štampe.
- Станковић 1996: Станковић, Б. О положају црквенословенизама и русизама у српском књижевном језику. In: *Научни састанак слависта у Вукове дане*. Bd. 25/2. S. 377–384.
- Šipka 1987: Šipka, M. Književnojezička politika i jezička kultura. In: *Jezički savjetnik*. Sarajevo. S. 125–140.
- Škaljić 1973: Škaljić, A. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Vajzović 1986: Vajzović, H. O turcizmima u srpskohrvatskom jeziku sa sociolingvističkog stavovišta. In: *Književni jezik*. Nr. 2. S. 141–147.

Izvor

Gralis: <http://www-gewi.uni-graz.at/gralis>.

Liudmyla Vasylyeva (L'viv)

Dynamic processes in Serbian, Croatian and Bosnian lexis (vocabulary) in the end of the XXth and the beginning of the XXIth century

The article deals with innovative processes connected with extralinguistic and sociolinguistic factors. They are analysed on the level of standard form of the language and compared with tendencies existed in Serbian and Croatian standard language.

Ljudmyla Vasyľ'jeva
Nacional'niy Universitet Ivana Franka u L'vovi
Kafedra slovjans'koyi filolohiyi
vul.Universitetska 1
79000 L'viv
Ukraina
Tel.+380322761735

Ljudmila Popović (Beograd)

Leksičke inovacije u elektronskom diskursu srpskog i hrvatskog jezika¹

Polazeći od postavki teorije dekonstruktivizma francuskog filozofa Žaka Deride, u radu se razmatraju osnovne komunikativne, strukturno-semantičke, funkcionalno-stilističke i pragmatičke osobine elektronskog diskursa. Na primeru građe iz srpskog i hrvatskog jezika prate se tendencije koje se odnose na leksičke i ortografske inovacije u elektronskom diskursu srpskog i hrvatskog jezika. Posebna pažnja u radu je posvećena analizi uloge i funkcija diskursnih markera u elektronskom diskursu, jezičkih sredstava jačanja ilokutivnog napona u elektronskoj komunikaciji, analizi mehanizama prodiranja i adaptacije anglicizama u oba jezika. Poređenje pomenutih tendencija pokazuje njihovu podudarnost na pragmlingvističkom i strukturno-semantičkom nivou diskursa, uz razlike konkretne jezičke prirode.

Arhipismo

Teorija dekonstruktivizma, koju je utemeljio krajem šezdesetih godina prošlog veka francuski filozof Žak Derida, naišla je na poseban odjek kod istraživača postmodernizma. Međutim, ona se može podjednako uspešno koristiti kao instrument lingvističke analize, posebno u domenu pragmlingvistike, koja u prvi plan ističe jezičku delatnost, odnosno u diskurs analizi.

Kako je istakao oksfordski filozof i lingvista Džon Serl (Серль 1992), u Deridinoj teoriji dekonstruktivizma posebno se izdvajaju tri strategije. Svaka od njih je usmerena na dekonstrukciju diskursa kako bi se pokazalo da potonji ruši hijerarhijske opozicije na koje se oslanja. Prva od takvih strategija odnosi se na potragu za binarnim opozicijama koje su tradicionalne za intelektualnu istoriju Zapada, npr. govor – pismo, muško – žensko, istina – izmišljeno, denotat – znak itd. U takvim opozicijama dekonstruktivista dodeljuje prvom članu opozicije, koji inače uživa status primarnog u odnosu na drugi (desni) član, status izvedenog, dok desni član opozicije tretira kao uslov postojanja levog, čime se suština opozicije i odnos obeleženog – neobeleženog člana opozicije prevrće naglavačke. Cilj dekonstrukcije sastoji se u tome da se izmesti, rastavi sav sistem vrednosti na kojem se temelji klasična opozicija. Takav postupak vodi zanimljivim rezultatima, jer se ispostavlja da su oba člana opozicije forme nekog arhipojma. U slučaju opozicije govor-pismo, koja je, uzgred rečeno, jedan od omiljenih Deridinih primera za dekonstrukciju, pojavljuje se pojam arhipisma, koje sublimiše u sebi karakteristike kako govora, tako i pisma.

¹ Autorka ovim putem iskazuje svoju duboku zahvalnost koleginicama i kolegama koji su joj pomogli u prikupljanju korpusa: lektoru Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Lesji Petrovskoj; studentima Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu Igoru Rudoniću, Jeleni Petrović, Ivani Mrđi, Nebojši Obućini, Mariji Tarasijev, Tamari Čikarić, Nadici Radonjić.

Druga strategija dekonstruktivizma zasnovana je na potrazi za ključnim rečima koje obelodanjuju igru koja je utkana u tekst. Iako i same ulaze u opozicije, ključne reči funkcionišu tako što ih ruše.

Treća strategija sastoji se u tome da se obraća posebna pažnja na marginalne karakteristike teksta, jer su upravo one ključ za ono što se smatra zaista važnim (Деррида 2000).

Ove tri strategije dekonstruktivizma nastojaćemo da primenimo u istraživanju elektronskog diskursa srpskog i hrvatskog jezika, kako bismo ukazali na činjenicu da dosadašnje lingvističke metode istraživanja nisu dovoljne u slučaju kada se kao objekat istraživanja javlja jezik elektronske komunikacije, u kojem se briše razlika između govornog i pisanog diskursa, tj. diskursa za koji se s pravom može primeniti Deridin pojam arhipisma.

Na činjenicu da je elektronsko pismo svojevrsan treći član strukturalističke opozicije jezik – govor ukazivali su u svojim istraživanjima mnogi naučnici (Collot & Belmore 1996; Yates 1996). U tom kontekstu Kristal govori i o pojavi nove virtuelne jezičke ličnosti (Crystal 2001).

U lingvističkoj literaturi na engleskom jeziku za označavanje „elektronskog jezika“ kao posebnog komunikativnog koda koriste se različiti termini: *e-language*, *netlingo*, *e-talk*, *geekspeak*, *netspeak*, *weblish* (Thurlow 2001; Crystal 2001) itd. U rusističkoj lingvistici za obeležavanje tog fenomena koriste se termini *язык Интернета* (Трофимова 2004), *компьютерный/электронный дискурс* (Галичкина 2001; Кондрашов 2004) ili se jezik elektronske komunikacije određuje opisno – „электронная коммуникация“ (Иванов 2003).

Pojedini istraživači suprotstavljaju pojmove *elektronska komunikacija* i *elektronski diskurs*, smatrajući da je elektronski diskurs lingvistički profilisan pojam i predstavlja sastavni deo šireg pojma elektronske komunikacije (Herring 2004: 232). U svom istraživanju mi smo se opredelili za termin *elektronski diskurs*.

Elektronski diskurs

Neophodno je napomenuti da u ovom istraživanju, kao i u prethodnim (Поповић 2000), pod diskursom podrazumevamo skup tekstova iste funkcionalne usmerenosti koji su nastali u procesu interakcije i sagledani su u kontekstu jezika kao delatnosti. Takva definicija pretpostavlja sagledavanje objekta istraživanja istovremeno sa komunikativnog, strukturno-semantičkog, funkcionalno-stilističkog i pragmatičkog aspekta.

Sa komunikativnog aspekta elektronski diskurs se posmatra kao verbalna interakcija koju u najvećoj meri određuju takvi parametri kao što su polifoničnost, distantnost, anonimnost, mogućnost brzog uključivanja i isključivanja iz interakcije bez prethodnih komunikativnih taktika koje su opšteprihvaćene u kanoničnoj, tj. nevirtuelnoj interakciji.

Sa strukturnosemantičkog aspekta u elektronskom diskursu sagledavaju se određene kontrakomplementarne tendencije ka očuvanju njegove celine i njenom razbijanju, što ističe u prvi plan procesualnu prirodu diskursa, za razliku od statičke, koja je svojstvena tekstu.

Posmatrano funkcionalno-stilistički, elektronski diskurs predstavlja skup posebnih virtuelnih žanrova elektronske komunikacije, kojima je zajedničko postojanje određenog tehničkog medijuma koji omogućava njihovo funkcionisanje. Kao osnovne podžanrove elektronskog diskursa, izdvajamo diskurs SMS poruka, e-mail, chat komunikaciju, forume i konferencije, livejournal i dr. Svaki od ovih podžanrova ima svoje specifične karakteristike. Osnovna demarkaciona linija među njima prati opštu podelu na on-line i off-line komunikaciju. Prema ovom kriterijumu, na primer, e-mail, forum i livejournal spadaju u grupu off-line, dok je chat izraziti on-line žanr. Brzina razmenjivanja SMS poruka takođe doprinosi tome da ovaj podžanr elektronske komunikacije poseduje karakteristike koje su svojstvene interakciji „uživo“.

Podžanrovi elektronskog diskursa razlikuju se i sa aspekta broja potencijalnih učesnika u komunikaciji. Sa tog aspekta možemo ih razvrstati na one u kojima dominira dijalog ili one poliloški organizovane.

Najzad, pragmatičke karakteristike elektronskog diskursa ukazuju na izrazitu tendenciju ka maksimalnom ilokutivnom naponu komunikacije². Na raspolaganju adresanta je čitav repertoar verbalnih i neverbalnih semiotičkih sredstava pomoću kojih se realizuju različiti govorni činovi – od direktiva do ekspresiva (poslednji su posebno efikasni s obzirom na postojanje brojnih emotikona, čija je osnovna funkcija izražavanje reakcije povodom nastale situacije od strane govornika).

Prema zapažanjima brojnih istraživača pragmatičkog aspekta elektronskog diskursa, u mreži postoji problem stalnog stvaranja, održavanja i zadržavanja kontakta, što zahteva maksimalno mobilisanje jezičkih sredstava koja su namenjena toj svrsi. Korpus pokazuje da i u srpskom, i u hrvatskom elektronskom diskursu osnovno sredstvo privlačenja i zadržavanja pažnje sagovornika predstavljaju odstupanja od jezičke norme. Jezičke greške, koje su postale obavezan pokazatelj neformalne elektronske komunikacije, postale su svojevrsna vizitkarta koja legitimise nove korisnike.

Odstupanja od jezičke norme prati leksička kreativnost, koja doprinosi nesvakidašnjosti i originalnosti komunikacije. Kreativnost jezičke virtuelne ličnosti u komunikativnom prostoru mreže stalno raste. Takav porast kreativno-

² Pojam ilokutivnog napona uveden je u istraživanju „Epistolarni diskurs ukrajinskog i srpskog jezika“ (Popović 2000) radi isticanja razlike u stepenu razvoja ilokutivne funkcije između dva suprotna pola govornog čina – ilokucije i perlokutivnog efekta.

sti beleži se na svim jezičkim nivoima što čini jezik Interneta unikatnim objektom za lingvistička istraživanja. Na Internetu zapažamo eksploziju narodnog stvaralaštva. Kreativnost se ispoljava na svim jezičkim nivoima, ali su inovacije posebno izražene u domenu leksike. Stvara se poseban kompjuterski sleng, često se pribegava postupku igre reči i sl. Takve promene su zapazili i potvrdili odgovarajućim jezičkim činjenicama mnogi istraživači (Бергельсон 1999; Галичкина 2001, Донскова 2004; Смирнов 2004; Трофимова 2004).

Činjenica da elektronski diskurs sadrži u sebi karakteristike kako govora, tako i pisma služi kao argument u korist Deridinog pojma *arhipismo*, jer se zaista radi o pismenom obliku komunikacije koji pokazuje sve karakteristike govora – lakoničnost, konciznost, eliptičnost, obilno pribegavanje mimici i gestovima, koje veoma uspešno dočaravaju animirani emotikoni i druga semiotička sredstva, politematičnost, mogućnost istovremenog učešća u komunikaciji više govornika itd. S obzirom na činjenicu da osnovna svrha postojanja elektronske komunikacije nije u onoj meri prenošenje informacije u kojoj jeste stvaranje jednog posebnog virtuelnog prostora u kojem se ostvaraju posebni komunikativni ciljevi (npr. fatički – komunikacija radi komunikacije), radi se i o posebnoj vrsti komunikativne igre, koja se reguliše prema nedefinisanim, ali apsolutno prihvaćenim pravilima. Na takva pravila ukazuje specifična organizacija elektronskog diskursa, u kojoj su od velike važnosti tzv. diskursni markeri.

Diskursni markeri

Kao i u ranijim našim istraživanjima (Поповић 2000: 118–133), pod diskursnim markerima podrazumevamo sredstva koja istovremeno vrše niz markernih, delimitacionih, konektorskih, topikalnih, dijaloških i pragmatičkih funkcija, povezujući različite formalne i sadržinske elemente teksta u celinu.

Diskursni markeri uslovljeni su osnovnim tendencijama koje deluju u elektronskom diskursu – ka progresiji i stagnaciji na nivou mikro- i makrostrukture. Oslanjajući se na pomenute Deridine strategije dekonstruktivizma, diskursne markere možemo da posmatramo i kao ključne reči koje ukazuju na prisustvo ludičkog elementa u diskursu.

Potencijalna otvorenost klase diskursnih markera odslikava ne samo propozicionalna značenja koja su zasnovana na ekstralingvističkoj realnosti i tekstualne odnose na nivou metateksta, već i služe za izražavanje različitih ekspresivnih značenja kao odraza govornikovog stava prema saopštavanom. U elektronskom diskursu diskursni markeri razlikuju se s obzirom na funkcionalno-žanrovske karakteristike i socijalni status učesnika u komunikaciji.

U elektronskoj korespondenciji (e-mail) izdvajaju se diskursni markeri koji su slični onima koji se koriste u „klasičnom“ epistolarnom diskursu, uz neke nove koji su uslovljeni strukturom elektronskog pisma. Posebnu pažnju ćemo skrenuti na diskursne markere u chat komunikaciji i forum diskusijama,

koji su svojstveni samo elektronskom diskursu i čija je osnovna funkcija, uporedo sa pomenutim, stvaranje posebnog ludičkog efekta.

Marker koji je uveden u elektronskoj prepisci, a koji je samo njoj svojstven, jeste tema poruke, za koju je predviđena posebna rubrika *subject*. Korpus pokazuje da u privatnoj prepisci ova rubrika često sadrži pozdrav ili početnu rečenicu pisma, čime vrši u pragmatičkoj ravni ekspresivnu funkciju, pomerajući očekivanu asertivnost u drugi plan. Takve poruke, po pravilu, u celini su podređene ludičkoj funkciji, tj. u njima se ostvaruje komunikacija radi komunikacije:

Hej ti! Zdravo
Alo bre!
Opet ja

S druge strane, ukoliko je poruka monotematska, njen sadržaj će biti obavezno nagovešten:

Molba za tebe
Slušaj ovo
Nećeš verovati
Novost i sl.

Najčešći način obraćanja u poslovnoj elektronskoj prepisci na srpskom jeziku jeste konstrukcija sa apelativom *poštovani* + socijalni identifikator i/ili ime/prezime. U privatnoj prepisci podjednako su frekventni *dragil/draga* + ime (19 od 200 privatnih pisama) i *zdravo* (18 od 200 pisama). U dopisivanju omladine prednjači pozdrav *ćao/ćaos* (40 od 200 mejlova), zatim sledi *gde si, hejlej, e* ili obraćanje po imenu.

U poslovnoj elektronskoj prepisci na hrvatskom jeziku prednjači obraćanje sa *poštovani/štovani* + socijalni identifikator i/ili ime/prezime, u privatnoj *dragil/draga* + ime. U dopisivanju omladine na prvom mestu je *bok* (40 od 150 mejlova), zatim slede *hey/ey/lej* (34 od 150), *di si ti* (13), *kaj je, kaj ima* (12) i sl.

U *chat* komunikaciji na srpskom i hrvatskom jeziku razvile su se posebne inicijalne formule. Prilikom ulaska na generalni *chat* korisnici Interneta oglašavaju se porukama koje prvenstveno vrše fatičku funkciju uspostavljanja kontakta. Takve formule možemo da razvrstamo u tri grupe. Prvu čine fatička pitanja koja dočaravaju virtuelnost situacije, korisnik Interneta kao da fizički ulazi u sajber prostor i proverava da li još neko osim njega prisustvuje komunikaciji; drugu grupu čine zapravo pozdravi i treću grupu formiraju ponude ili „oglasi“ da se zainteresovani jave na privatni kanal korisnika, u njima se najčešće definiše profil poželjnog sagovornika:

Srpski korpus:

- 1) *imal koga / ima li živih*
- 2) *cao svima / poz svima /caooo / sta se radi beogradjani*

3) *neka devojka za msn/ poz aj na prajvet ko je za chat/ae ribe na pwt*

Hrvatski korpus:

1) *imali koga / ima koga*

2) *bok / hi / hello / ciao / aloha / pozzz ljudi / kak ste / sto ima*

3) *jel ima koga za dopisivanje /ima li koga za dop / jel ima koja cura iz zg-al/ ima ko za pvt*

U privatnim razgovorima putem IRC-ja ili različitih mesendžera pozdravi su drukčijeg tipa. Najčešće se stupa u komunikaciju pomoću upitne rečice *e* ili konstrukcije *si tu* i sl.

U elektronskim diskusijama privlači pažnju poseban diskursni marker koji je preuzet iz elektronske prepiske. Radi se o znaku @ koji je u svim nacionalnim jezicima dobio naziv pretežno zoomorfnog porekla: (srp., hrv.) *majmun/majmunče*, (rus.) *sobaka*, (fin.) *miuku-mauku* i sl. U sajber diskusiji ovaj znak vrši anaforičnu funkciju upućivanja na autora kome se odgovara i obavezno stoji uz pseudonim korisnika kome se poruka upućuje:

@ *Stephanius*

word covece, dobro si to rekao, ali next time kad te sretnem IRL ne ocekuj od mene da ti se javim lol jer se toliko pravis cool da me od toga proto hwata jezzza

plur brate

over&out

Da „prevedemo“ ovu poruku na običan jezik:

„Tebi se obraćam, Stephanijuse. Delim tvoje mišljenje (*word čoveče*), dobro si to rekao, ali kada se sledeći put nađemo van virtuelnog prostora (u pravom životu) ne očekuj od mene da ti se javim (prosto umirem od smeha – *lol*) jer se toliko praviš važan da se naježim od toga“.

Na kraju posta (poruke u elektronskoj diskusiji) sledi pozdrav *plur brate* (abrevijacija od početnih slova engleskih reči *peace, love, unity, respect* – mir, ljubav, zajednica, poštovanje) koji je ovde upotrebljen sa dozom ironije. Najzad, sledi odjavna formula *over&out* koja je znak za kraj komunikacije.

Formule za kraj elektronske komunikacije mogu takođe da odslikavaju specifičnost odabranog kanala. Ukoliko se u elektronskoj korespondenciji koriste uobičajene formule koje su mahom preuzete iz epistolarnog diskursa, poput *srdačno / srdačan pozdrav / pozdrav / ljubim te / grlim te* i sl., chat komunikacija razvila je svoje posebne odjavne formule.

U chat komunikaciji srpskog elektronskog diskursa sreću se odjavne formule, poput *čitamo se / kuckamo se / tipkamo se*, koje su nastale po uzoru na odjavnu formulu u telefonskoj komunikaciji *čujemo se*. S obzirom na to da je kanal elektronske komunikacije vizuelne prirode, odjavne poruke su se izmenile u skladu sa tom činjenicom, uz isticanje podatka da se poruka ispisuje putem kucanja (tipkanja). Shvatanje elektronskog diskursa kao pretežno vizuelnog

kanala komunikacije dočaravaju i poruke poput *Veoma sam radosna što te vidim na netu!*

Česte odjavne formule u elektronskom diskursu hrvatskog jezika (SMS, chat, forum) su *pozz, kizz, pussa, cyao, cya* i sl.

Elektronski pidžini

Našu pažnju posebno je privuklo pitanje stvaranja u elektronskoj komunikaciji posebnih pomoćnih jezika, svojevrsnih pidžina, za koji su osnova engleski i neki drugi nacionalni jezik korisnika Interneta. Kako primećuju istraživači (Войскунский 2001), za pojedine od njih već postoje nazivi, npr. *Ruslish, Spanglish, Indlish, Franglais* i drugi „bejzici“. S tog aspekta predmet našeg istraživanja jesu pidžini *Serblish* i *Croalish*.

Evo nekoliko primera koji bi mogli da potvrde da je došlo ne samo do agresivnog prodiranja engleske leksike u jezik elektronske komunikacije, već i da se radi o promenama u grafiji, pojednostavljenju gramatičkih oblika kako engleskog jezika tako i srpskog, i hrvatskog.

Primeri iz elektronskog diskursa srpskog jezika:

- *What r u doing vecheraske*
- *Hello, whazzup ribo*
- *Ooh my God! Ne verujem! Ja idem da dancingujem tonight! Hochesh with me?*
- *cool choveche, peace brate* (CHAT).

Primeri iz elektronskog diskursa hrvatskog jezika:

- Harry Potter je more cool na engleskom 😊* (CHAT)
- *kad otvoris lokalno u browseru silver.nesto.nesto onda dobijes apache ili login od d-linka?*
- *tenx, to je to :)* (CHAT)
- *Dobro je sve, onak okey. Sto ti radis? Inace?* (SMS)
- *ajd, dobro ja cu onda kod Tajci na muvi night* (SMS)
- *Okej, onda cemo se u sri dgv. Mah mah* (SMS)
- *...nije bed.*

Radi poređenja, navešćemo primer iz pidžina koji funkcioniše u dalekoistočnim lukama:

- *Yu mek ivnin dres for mai, haumach ju wonchi?*
- *Spos blong dansing dres, mai wonchi twelv doler.*

Stapanje oblika zameničkih oblika *me* i *I*, prenošenje konstrukcije *to be* uz pomoć reči *blong*, primena fonetskog principa u engleskoj ortografiji (*spos* – *suppose*) – sve su to odlike pidžina koji je nastao na bazi engleskog i kineskog jezika. U elektronskom diskursu srpskog i hrvatskog jezika zapažamo iste tendencije – pisanje engleskih reči po fonetskom principu: *abat* umesto *about*,

okej umesto *okay*, *bed* umesto *bad*, *sri* umesto *three*, *tenx* umesto *thanks*, *muvi* umesto *movie* itd., stapanje dveju reči u jednu *whazzup* umesto *what's up*, tvorbu nakaradnih oblika poput *dancingovati* i sl.

S obzirom na to da je engleski jezik taj na osnovu kojeg su nastali svi pomenuti pomoćni jezici, ove lingvističko virtuelne tvorevine pokazuju mnogo zajedničkog na svim nivoima funkcionisanja.

„Internetica“

A) Transliteracija

Kao i svi novonastali jezici, elektronski pidžini moraju da prođu proces kodifikacije, čiji se počeci mogu primetiti u postupku stvaranja posebne grafije, koja je dobila u srpskom jeziku i svoj naziv – *Internetica*.

Korpus na kojem smo sprovedli istraživanje sastoji se od po 150 poruka SMS, po 150 mejlova za oba jezika, kao i od brojnih postova, blogova i *chat* replika koje su zabeležene u srpskim i hrvatskim ćaskaonicama. Na osnovu analize tog korpusa došli smo do sledećih rezultata.

Ono što je karakteristično za srpsku *Interneticu* jeste pretežno korišćenje latinice, u kojoj se pojedina slova srpske grafije prenose pomoću odgovarajuće transliteracije ili pojednostavljeno – kao latinična slova bez dijakritičkih znakova. Tako se *č* označava kao **ch** ili **c**, *š* kao **sh** ili **s**, *ž* kao **zh** ili **z**, *ć* kao **tj** ili **c**, *đ* kao **dj**.

S druge strane, unose se promene pod uticajem engleskog pravopisa. Tako se **u** prenosi kao **oo**, **i** kao **ee**, **v** kao **w** itd.

Iz chat komunikacije:

vesko blesko says:

ja sa na trenerskoj akademiji..

Ljilja says:

bolonja pa swe na nama isprobawaju

vesko blesko says:

menjaj slova, pismo pleasssse

Ljilja says:

moracu onde welika

vesko blesko says:

aj

Ljilja says:

NECE TI PARATI OCHI

vesko blesko says:

samo mi tvoje ochi padaju u ochi

U utorak tje dotji do rashchishtjavanja (SMS)

Ma moooka mi je vishe od te stupid osobe! Tako je gloooooopa! Strashno!

(SMS)

Kao što vidimo, u istom dijalogu učesnici u komunikaciji primenjuju sve pomenute načine transliteracije slova slobodno ih kombinujući.

B) Ćirilica na Internetu

U elektronskom diskursu srpskog jezika ćirilica je zastupljena na web-stranicama mnogih zvaničnih institucija (Београдски универзитет, САНУ, Матица српска, Министарство просвете и сл.), velikih elektronskih projekata (Растко), naučnih i književnih časopisa (Летопис Матице српске, Славистика), pojedinih dnevnih listova, kao i u poslovnoj i privatnoj elektronskoj korespondenciji velikog broja ljudi koji drže do očuvanja statusa ćirilice. Ipak, u privatnoj elektronskoj korespondenciji sve češće i sve ubedljivije dominira latinica zbog izbegavanja nastanka eventualnih problema prilikom dekodiranja poruke koja je pisana ćirilicom. Za razliku od učesnika u elektronskoj komunikaciji na ruskom jeziku, kojima posebna mreža RUnet omogućava neograničeno korišćenje ćirilice u svim žanrovima elektronskog diskursa, učesnici u elektronskoj komunikaciji na srpskom jeziku moraju da se opredele između praktičnih razloga pisanja latinicom i etičkih, koji idu u prilog ćirilici.

U srpskim elektronskim pričaonicama i na forumima, sa izuzetkom diskusija u okviru pojedinih specifično profilisanih sajtova, ubedljivo dominira latinica. Međutim, mogu da se nađu i malobrojne poruke koje su ispisane ćirilicom. Takve poruke, po pravilu, potpisane su nadimcima koji ođaju svesno pribegavanje ćirilici u komunikaciji (*Војвода, Равногорац, Генерал, Бурек, Чуча Дражо* и сл.). U porukama te vrste nema anglicizama, može da se sretne stilski obeležena leksika, često se zapaža upotreba imperfekta i aorista):

- *Ало, бурек, ти што чамиш сам на асталу.*
- *Србине дедер одикрини мало тај пенџер, онесвестићеш се!*
- *Друштво, немојте ме више хандрити 'леба вам да не почнем сад косидбу редно*
- *Дођох ја пре 5 минута, а бараба већ утече*
- *ООО Миловане, сећаш ли се ономад када шљиве тресијасмо у родноме завичају*

C) Velika slova i Internet bonton

Upotreba velikih slova u grafiji elektronske komunikacije odslikava jačanje ilokutivnog napona. Na takav način se najčešće dočaravaju emocije – radost, iznenađenje, bes i сл.:

- *Da li je to bila ONA exkurzija?*
- *Da, da*
- *STRAVA*
- *ako naletis na KRETENA – SLOBODNO GA UBI OD BATINA*

Ilokutivni napon poruke jača i razmicanje slova ključne reči:

- *SHTA NIJE JASNO*
- *salim se*

- *MORAM DA TI KAZEM NESHTO*
- *aj*
- *MNOGO MI N E D O S T A J E S H*

Velika slova vrše u tekstu funkciju isticanja važnosti informacije. Tako istaknute ključne reči preuzimaju na sebe funkciju diskursnih markera. Evo nekih primera iz SMS korpusa:

Samo da znaš, ja sam juče UKRAO auto!!! Aha, da, da...
Ogrlica mi super stoji. HVALA TI!
Mislim da ipak neću moći... MOLIM TE, IZVINI... :(
SMARAS! Ostavi me na miru!
Ej stvarno nemam vremena ni kredita da se peglam sa tobom!!! PALI!!!

Korišćenje velikih slova doživljava se kao kršenje internet bontona. Perlokutivni efekat takvog postupka ne izostaje – poruka koja je napisana putem upotrebe opcije *capslock* doživljava se kao agresivna i neozbiljna. Osoba koja koristi velika slova može da bude izložena kritici, npr.: „Zašto vičeš?“.

Na forumima tema koja je uvedena velikim slovima često se doživljava kao neozbiljna:

Korupcija u visokom školstvu, Koliko košta jedan ispit

pedjastrong

4Oct 2006, 12:59

*ZANIMAJU ME ISKUSTVA STUDENATA SA BEOGRADSKOG
UNIVERZITETA! GDE IMA NAJVIŠE KORUPCIJE, NA FAKULTETIMA ILI
VISOKIM SKOLAMA? I KOJA SKOLA U TOM POGLEDU PREDNJACI NA
SVE OSTALE???*

Group: Junior Members

Posts 4

Joned: September 29

2006

member No.: 21870

4Oct 2006, 13:03

To odlucujes sta ces da upises?

da li biste voleli da budete normalni

Group: Members

Posts 1663

Joned: June 26

2006

member No.: 20436

4Oct 2006, 13:14

*Ne, nego vodim neku debatu sa ljudima, pa smo dosli do razmimoilazenja u
misljenju, te me interesuje sta drugi misle ili znaju o tome!*

Group: Junior Members

Posts 4

Joned: September 29

2006

member No.: 21870 4Oct 2006, 13:20

nickie *Uf, ti si ozbiljan, izvini*

da li biste voleli da budete normalni

Step 5Oct 2006, 17:16

Tarifa se kreće od 500E pa navise. Zavisi od težine ispita i narcisoidnosti profesora

D) Kombinacija slova i brojeva

Prema semiotičkom principu ikoničnosti jezičkog znaka, u SMS porukama za mnoga slova koriste se brojne oznake : **A – 4, 1 – I, 3 – E, 0 – O**. Takva kontaminacija slovne i numeričke tastature je uzrokovana činjenicom da su dugmad primarno obeležena numeričkim znacima, dok su slovni sekundarni.

Evo primera iz SMS komunikacije:

3I3N4, gde si ti bre?

Upotreba brojeva u kombinaciji sa slovničkim znacima ukazuje na svojevrsnu abrevijaciju putem slaganja osnove broja sa slovima koja upotpunjuju reč. U elektronskom diskursu srpskog jezika paralelno se koriste abrevijacije pozajmljenice iz engleskog jezika i originalne srpske: *2moro* – tomorrow; *2nite* – tonight; *b4* – before; *4u* – for you; *w8* – wait, ali i *o5* (opet); *3k* (trik); *10ak* (desetak minuta):

Je l to neki 3k?

Kao što su pokazala istraživanja studentkinja slovakistike Filološkog fakulteta u Beogradu Tamare Čikarić i Nadice Radonjić, takvih primera ima i u elektronskom diskursu slovačkog jezika: *s5* - spat ; *3čko* – tričko (majica):

Budem s5 zajtra (Vraćam se sutra)

U elektronskoj komunikaciji na ruskom jeziku, usled postojanja drukčijeg rasporeda slova na tastaturi u odnosu na raspored engleskih slova, pojavile su se najneobičnije kombinacije ćiriličnih slova, koja za neposvećene ostaju zagonetka. Ključ za takve sklopove leži u podudaranju ruskih i engleskih slova na tastaturi: *3BI* (P.S. — Post Scriptum), *ишy* (bye), *зды* (pls — please), *кy* (RE — reply), *фдд* (all).

Sličan slučaj pronalazimo u pojedinim porukama posetilaca hrvatskih pričaonica, u kojima se znakom *ć* obeležava zapeta samo zato što u latiničnoj tastaturi *ć* stoji na mestu na kojem se nalazi zapeta u engleskoj tastaturi:

knjige su pretpostavljam na ENG jezikuć ako ste iz ZG i zanima vas, lucky you, inace nazalost nista od toga.

Koje stripoveć

Thrawn po meni (nhf) nema skoro nikakvu vrijednost, osim za malo zabave.

Komercijalne svrhe. Po meni ni?? posebno, pogotovo na hrvatskom - omg, trooperi kao... kak ono... zvezdani juri??nicić C'mon.

?itala valjda mi nisu bile interesantne (i prijevod je o?`ajan)

Kao što vidimo, u elektronskoj komunikaciji na hrvatskom jeziku može da se sretne način transliteracije u kojem se š prenosi kao ??, č kao ?` ili kao ?, đ kao ?. Ipak, češća je ista transliteracija latiničnim slovima bez dijakritičkih znakova, ali nismo zabeležili primere transkribovanja slova hrvatske latinice, poput ć (**tj**), č (**ch**), ž (**zh**) i sl., kao u srpskom elektronskom diskursu:

<ivoks> cekamo sluzbenu potvrdu

<ivoks> steta sto d420 nema pravi dual core (CHAT);

ja necu ic van. glava me boli, sorry stvarno, mozda drugu subotu (SMS).

Illokutivni napon poruka u elektronskoj komunikaciji

A) Onomatopeja

Ulogu ključnih reči koje upućuju na stvaranje posebnog ludičkog efekta u elektronskom diskursu vrše reči onomatopejskog porekla. Onomatopeja ne samo da oživljava pisani tekst unoseći u njega elemente igre (uporedite istu funkciju onomatopeje u stripovima), već stvara dodatne auditivne efekte, čime se prevlađuje distanca između pisanog i govorenog diskursa. Onomatopeja se najčešće primenjuje sa ciljem jačanja emocionalnog naboja poruke, što je izjednačava u funkcionalnoj ravni sa efektima korišćenja emotikona. Kombinacija onomatopeje sa emotikonima rezultira sinkretičnom emotivizacijom diskursa – kada se sa ciljem jačanja perlokucije aktivira više kanala dopremanja emotivne poruke – pisani, semiotički likovni i auditivni onomatopejski.

Srpski elektronski korpus:

- *Kupila sam dva para...:D I sad imam lovnu samo za jedno vino, glb. Buaaa, šmrc, i kredita ima još 20 dindži*
- *Bzzzz, nisam mogla da dođem. Khhhh, dolazim sutra (ako se ne obesim prethodno). He, he, ajd' pozdrav!*
- *Hahahahahaha :-)))))) Kao da ja to ne znam! Cccc... za šata me smatraš?!*
- *Jaaj fuj mrzim takve dane :)*
- *Nista. Cujemo se za koji. cmok*
- *Zzzzz (spavam)*
- *Grrrrr (ljut sam)*
- *Brrrrr! Smrzoh se danas!*

Hrvatski elektronski korpus:

- *E, e, e, čekaj, još jedna vrlo VAŽNA inf – NOSIM TVOJE CRVENE ČARAPE, koje ako malo bolje pogledaš s boka su na leptijiće, hahahaha...*
- *haha, vrecica :)*
- *bwahahaha*
- *Ajoj! Ne mogu vjerovati...*

- *Ziker si stalno s onim svojim. haha. Mogli bi na kafe 1 dan. Hm?*
- *Hahaha! Lijepo!*
- *...hm....da. Thrawn trilogija, Han Solo trilogija, sve prevedene knjige, sad ?itam Tales of the Empire. E, da, ?item i SW stripove(tko bi rekao)*

Zapažamo inverziju u srpskoj i hrvatskoj onomatopeji: *Jaaj* naspram *Ajoj*, kao i upotrebu *Hm* u funkciji upitne rečice u elektronskom diskursu hrvatskog jezika.

B) multiplikacija

Ilokutivni napon iskaza pojačava postupak multiplikacije slovnih znakova. Ponavljanje slova ili grupe slova, gomilanje uzvičnika ili upitnika, kao i neobičnih kombinacija znakova, podjednako je prisutno u oba diskursa.

Srpski elektronski korpus:

- *joooooooooooojjj, neeeeeeeeeee*
- *pa kreeeeeeeeeten*
- *?????*
- *uraaaaaaaaa!!!!!!*
- *Kako izgledaš?*
- *smedja, normalne visine, slatka...*
- *- ... (dalje nastavi)*
- *Evo me!*
- *!“#%\$%&!!! (psovka) gde si bre do sada?!”*

Hrvatski elektronski korpus:

- *haloooooooo*
- *haaaaaallllllllooooo*
- *- nooooc....*
- *dhfg (psovka)*
- *looooooooool.*

C) Emotikoni

Emotikoni kao semiotičko sredstvo u čijoj je osnovi ikoničnost znaka, koji, sagledan pod uglom od 90%, podseća na lice čoveka koje „leži“ na ispisanom redu, stekli su posebnu popularnost u elektronskom diskursu. Pri tome svaki učesnik u elektronskoj komunikaciji može da ispolji svoju kreativnost kombinujući postojeće znake. Evo pregleda najfrekventnijih emotikona:

: -) Osmeh	: - o z z Dosadno mi je
:) Dečiji osmeh	I - I Spavam
O : -) Anđeo	I - o Hrčem
0 * -) Anđeo maše	B -) Nosim naočare
@ > - ; - - Ruža	: ”) Obrazi su mi pocrveneli Nemam komentar

:-* Poljubac	:-X
:-(- Plačem	:-V Pričam Mnogo pričam
:-) Plačem od sreće	:-W
:-)^< Veliki dečko	:X Ne pričam nikome
(:-) Faca	#;-) Ne ličim ni na šta
:-)8< Velika devojčica	:-p Plazim se
((H)) Veliki zagrljaj	(-.-) Zzz Spava mi se
:-() Čudim se	:-> Ironičan sam
(:-) Slušam walkmen	:-(*) Povraća mi se
d:-) Nosim kačket	>:-) Đavolak
:-* Ljubim te	%-6 Mrtav mozak
;-) Šalim se	} { Leptir
:-II Ljut sam	)i({ Čak lepši od leptira
:-(o) Vičem	}-X Mačka
:-< Prevaren sam	C=:-) Šef
>:-) Jako sam ljut	8^ Pile
:-/ Skeptičan sam	>:) Zločko
X-(Ljut	'-) Namigujem
:-~) Curi mi nos	,-) Veselo namigujem

Mada ikoničnost emotikona uslovljava univerzalnost njihovog sadržaja, ponekad se isti znakovi različito interpretiraju, u zavisnosti od konteksta. Recimo, emotikon :-X u nekim slučajevima označava „nemam komentar“, a u nekim „vlažan poljubac“.

Tendencija ka abrevijaciji i skraćivanju reči

Kao što je bilo napomenuto, univerzalna osobina elektronskog diskursa ogleda se i u tendenciji ka abrevijaciji i skraćivanju reči, koja može da bude uslovljena praktičnim razlozima (ekonomija vremena i novca). Vremenom takva tendencija rezultirala je stvaranjem posebnog koda koji je poznat samo upućenima, što jeste preduslov stvaranja bilo koje vrste sociološki uslovljenog jezičkog varijeteta. Većina skraćenica, kako u srpskom, tako i u hrvatskom elektronskom diskursu, preuzima se iz engleskog jezika. Pregled najfrekventnijih skraćenica iz engleskog jezika koje se sreću u poslovnoj i privatnoj komunikaciji može se naći na elektronskoj adresi sajta Netlingo.

Naš korpus potvrđuje da su iste skraćenice koje su navedene na sajtu Netlingo podjednako učestale u elektronskom diskursu srpskog i hrvatskog jezika:

How r u?
Why r u doin' that 4?
R u 2 gonna b there?
lol (laughing out loud) – glasno smejanje
ttyl (talk to you later) – čujemo se kasnije
brb (be right back) – odmah se vraćam itd.

Međutim, većina skraćenica koje funkcionišu u elektronskom diskursu srpskog i hrvatskog jezika su autentične. Među srpskim skraćenicama najčešće srećemo:

aj (hajde)
poz (pozdrav)
zdr (zdravo)
bzv (bezveze)
C (ćao)
mlž? (da li si muško ili žensko?)
god (godište)
dž (džabe)
kanc (kancelarija)
kunt (spavam)
min (minut)
sast (sastanak)
sti (stižem)
si tu (je si li tu)
vo, vt (volim te)
zabosam (ostajem ovde)
zabo komp (kompjuter je počeo da „baguje“)
zaljulju (zaljubljen)
zte (zovem te)
obbo (obožavam te)
op (chat-operator)
Al stižeš (Da li stižeš?)
Ćeš se tipkamo (Da li hoćeš da se dopisujemo?)
EEE shto bilo bzw znachi zrak do bola

Primeri skraćivanja u elektronskom diskursu hrvatskog jezika:

poz/zzz (pozdrav)
ak (ako)
ces doc (hoćeš li doć)
dios (adio)
ka (kaj)
kaj ima (kaj ima novo)
mob (mobitel)

niš (ništa)
cya (ćao)
odg (odgovor)
por (poruka)
si vidla (jesi li videla)
zake (zak)
Sutra, 20:30, trg bana jelacica – se nadjemo ido gl.amarcord!
ima ko za pvt (da li ima nekoga za privatnu sobu)
oš se dop (da li želiš da se dopisujemo)
biga, bemu, hebote (skraćene psovke)

Kao što pokazuje korpus, tendencija ka skraćivanju reči daje iste rezultate u elektronskim diskursima oba jezika. Najčešće se u iskazu redukuju rečice (*da, li*), izbacuje prvi slog pomoćnog glagola (*si – jesi, ćeš – hoćeš* i sl.). U hrvatskom korpusu takođe dominira tendencija ka skraćivanju finalnog vokala *i* u infinitivu, i vokala *o* u zamenskim priložima, koja je tipična za hrvatski jezik u celini (*doć – doći, tak – tako, kak – kako* itd.).

Ono što je obilno zastupljeno u elektronskom diskursu srpskog jezika jeste inverzija slogova u reči – tzv. šatrovački jezik:

Aj lipa tebra! (Hajde pali brate!)
Aj mojne vishe (Hajde ne moj više)

Skraćivanje psovki privlači pažnju time što se u srpskoj varijanti najpopularnija psovka javlja u obliku *jbg* (što može biti protumačeno skraćivanjem u skladu sa abrevijacijom naziva glavnog grada), dok se u hrvatskoj varijanti češće javljaju oblici: *biga, bemu*.

Skraćivanje toponima po pravilu abrevijacije podjednako je zastupljeno u oba korpusa. Npr. u srpskom korpusu:

– *malo pre stigla iz sda*
 – *heh iz chega ns*
 – *NE SDA*
 – *sta ti je to, ja nemam plavu frizuru ali ne znam*
 – *SMEDEREWA*
 – *aa*

Primeri abrevijacije toponima u elektronskom diskursu hrvatskog jezika:

– *jel ima koja cura iz zga*
 – *dečko iz zg-a;*
 <HmZ0r> *bas citam po forumu, nazagrizeniji susefci fale novi ubuntu :)*
 <ivoks> HmZ0r: *da ja ne vjerujem u to, ne bih igrao slicne igre u HR :)*
 <HmZ0r> *koji si igrac*
 <HmZ0r> *:))*
 <ivoks> *:)*

Tendenciji ka skraćivanju protivuteži gomilanje uzrečica i onomatopejskih reči, kojima je osnovna svrha da bliže dočaraju emotivno stanje pošiljaoca i uvedu dodatni element jezičke igre, što takođe potvrđuje tezu o specifičnoj ludičkoj organizaciji elektronskog diskursa:

Pa...ovaj...nisam ni otišla...ups...joj...mislim, otići ću sutra... (SMS)

Anglicizmi u elektronskom diskursu

Prodiranje anglicizama u elektronski diskurs uslovljeno je kako primarnom motivacijom, tj. preuzimanjem reči nominacija realija zajedno sa pozajmljivanjem samih pojmova, tako i činjenicom da je engleski jezik internacionalni jezik Internet komunikacije. U procesu adaptacije reči koje su pozajmljene iz engleskog jezika i funkcionišu u elektronskom diskursu zapaža se nekoliko tendencija.

Prva tendencija vodi praktičnoj transkripciji termina (*apgrejd, chat, desktop, gejmer, gejt, hard, hardver, haker, link, log, mejl, onlajn, oflajn, sajber, softver* itd.). Ovaj mehanizam veoma često prati redukcija osnove (*komp, sajb, soft* i sl.). Ceo niz takvih reči u oba diskursa funkcionišu kao lekseme koje su prošle sve nivoje adaptacije, dakle, poprimile su sva gramatička obeležja odgovarajućih jezika (*printer, haker, kompjuter, Internet*) i često pobeđuju u konkurenciji sa autentičnim slovenskim ekvivalentima: *kompjuter* umesto *računar/računalo*, *konektovati se* umesto *priključiti se, povezati se* itd. Skraćenica *komp* kao naziv za odgovarajući uređaj dominira u omladinskom slengu, mada se može naići i na primer upotrebe autentične lekseme *računar/računalo* u elektronskoj komunikaciji mladih. Pri tome, u istoj konverzaciji mogu da se naizmenično koriste obe reči: *upgrejdovati comp, prodavati racunala*.

Druga tendencija vodi sufiksaciji i (ređe) prefiksaciji osnova engleskih imenica i glagola. Reči poput: *anzipovati, bagovati, banovati, daunloudovati, emajlirati, instalirati, kliknuti, konektovati, kopirati, lagovati, loudirati, restartovati, sejvirati, zipovati, ulogovati se* i sl. veoma su rasprostranjene u elektronskom diskursu srpskog jezika. Međutim, ponekad u konkurenciji leksičkih sredstava prevagne i slovenska reč. Tako se u srpskom jeziku reč *poruka* češće koristi u odnosu na *SMS*, ili skraćenicu *msg*; glagol *nakačiti se* podjednako se često koristi kao i *konektovati se*; *sačuvati* kao *sejvirati*, dok je glagol *skinuti* apsolutno pobedio duži pozajmljeni oblik *daunloudovati*, a glagol *pokrenuti* prednjači u odnosu na *startovati*. Glagol *crknuti* nema zamenu kada je u pitanju kvar, što znači da se u srpskom jeziku kompjuter sa svim softverskim i hardverskim sastavnicama, na nivou kognitivne metafore izjednačava sa nekom vrstom kućnog ljubimca.

U hrvatskom elektronskom diskursu beležimo sledeće primere sufiksacije engleskih osnova: *blinkati, editirati, konfiguirati, instalirati, kopirati, regati (regulisati), restartati, telnetirati se, upgrejdati, zipovati, unzipovati, uploadati se*.

Uporedo sa pretežnim korišćenjem različitih tvorbenih sufiksa prilikom tvorbe glagola od engleskih osnova (**-ova-**, **-ira-** u srpskom: *restartovati*, *loudirati*; **-ira-**, **-a-** u hrvatskom: *editirati*, *restartati*), u hrvatskom korpusu zapažamo transliteraciju osnova koja je bliža engleskom originalu: *unzeep*, *upload* i sl. Na primer:

<ivoks> *skini, promjeni, uploadaj*
 <SilverSpace> *probao nejde kaze da je samo za citanje*
 <SilverSpace> *a frka me je to promjenit*
 <SilverSpace> *na d-linku je Linux version 2.4.17*
 <SilverSpace> *neki busybox debian baza*
 <ubuntu-hr> [chaky_] *You've seen the blueprints...Better than that, I've got them on me*
 <SilverSpace> *mogli su neki editor stavit*

Glagol *skinuti* učestaliji je u odnosu na *uploadovati* i u hrvatskom korpusu: *zapravo jel ima ubuntu na dvd-u jel ima to gdje za skinuti?!*

Srpskom glagolu *crknuti*, koji se koristi u žargonu u značenju *pokvariti se*, odgovara hrvatski glagol *umrijeti*:

<HmmZ0r> *mislim sve 5, stujem znam ispraviti, al pazi umre mi wifi, umre mi nvidia sve umre odjednom :).*

Ponekad se u jezičku igru uključuje homofonija ili paronimija. Tako je reč *emajlirati* popularna zbog postojanja sličnog glagola u značenju „pokrivati emajlom“. Međutim pojava homofona u kompjuterskom slengu nije u onoj meri tipična za elektronski diskurs srpskog i hrvatskog jezika koliko, recimo, za istočnoslovenske jezike. Reči i izrazi poput *мыло*, *емеля*, *мыть*, *стервер*, *кряк*, *шаровары* (*shareware*), *пентюх*, *клипсы*, *ася* (ICQ), *ирка* (IRC); *макс* (BBS Maximus), *лариса* (Lora BBS), *ксюха* (Xenia), *блювануть* (obraditi poštu u programu Blue Wave), *блястер* (Sound Blaster), *бизданутый* (OC FreeBSD), *виндец* (pad operativnog sistema Windows), *похерить* (napraviti xerox), *мудем* (pokvareni modem) i slični primeri poigravanja izgovorom engleskih reči ili onomastičkim analogijama ističu da se u ruskom jeziku, za razliku od srpskog i hrvatskog, drži veća distanca u odnosu na izvor pozajmljivanja. Kalkovi koji funkcionišu u kompjuterskom žargonu ruskog jezika, kao što su *мать*, *мамка*, *форточки*, koji su nastali po uzoru na odgovarajuće engleske reči, rusifikovane varijante engleskih abrevijacija *писюк*, *писишка*, *бибизэска*, *сидюк* i sl. takođe potvrđuju tu pretpostavku.

Literatura

Белинская 2001: Белинская, Е. П. Интернет и идентификационные структуры личности: <http://psynet.carfax.ru/texts/bel4.htm>.

- Белинская 2002: Белинская, Е. П. Человек в информационном мире: <http://psynet.carfax.ru/texts/bel3.htm>.
- Бергельсон 1999: Бергельсон, М. Языковые аспекты виртуальной коммуникации: <http://www.rik.ru/vculture/seminar/index.html>.
- Burnett/Marshall 2003: Burnett R.; Marshall D. *Web Theory: An Introduction*. London – New York: Routledge.
- Collot/Belmore 1996: Collot M.; Belmore, N. *Electronic Language. A New Variety of English*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Crystal 2001: Crystal, D. *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal 2004: Crystal, D. 2004: *The Language Revolution*. Cambridge: Polity Press.
- Culler 1991: Culler, J. *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism*. Cornell University Press.
- Danet 1996: Danet, B. Text as Mask: Gender and Identity on the Internet. In: *Masquerade and Gendered Identity*. <http://atar.mscc.huji.ac.il/~msdanet/mask.html>.
- Danet/Herring 2007: Danet, B.; Herring, S. (Hg.). *The Multilingual Internet: Language, Culture, and Communication Online*. New York: Oxford University Press.
- Денисов 2006: Денисов, К. Умерает зайчег мой. Русский интернет прощается с русским языком. <http://www.pravda.com.ua/news/2006/10/4/48489.htm>.
- Derida 1997: Derida, Ž. *Uliks gramofon*. Beograd: Rad.
- Derida 2002: Derida, Ž. *Kosmopolitike*. Beograd: Stubovi kulture.
- Деррида 2000: Деррида, Ж. *О грамматологии*. Москва: Ad Marginem.
- Донскова 2004: Донскова, О. А. Тенденции становления паравербальной графемики в системе интернет. <http://pn.pglu.ru/>
- Ермакова 2000: Ермакова, О. И. Этика в компьютерном жаргоне. In: *Логический анализ языка науки. Языки этики*. Москва. S. 246–253.
- Эко 1998: Эко, У. От Интернета к Гутенбергу. In: *Новое литературное обозрение*. Nr. 32. S. 5–14.
- Галичкина 2001: Галичкина, Е. Н. *Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках*. Астрахань: Univ.-Diss.
- Гольшико 2001: Гольшико, А. В. Как обустроить электронную Россию. In: *Вестник связи*, 6. http://www.hse.ru/presa/vest_sv/2002061.htm.

- Голубицкий 1997: Голубицкий, С. Фидо и Ночь. (Психолингвистический анализ отечественного подполья). In: *Компьютерра*. Nr. 15/192. <http://www.computerra.ru/offline/1997/192/470/>
- Гусейнов: Гусейнов, Г. Другие языки. Заметки к антропологии русского интернета: особенности языка и литературы сетевых людей. <http://nlo.magazine.ru/dog/tual/main8.html>.
- Hills 2000: Hills, M. *You Are What You Type: Language and Gender Deception on the Internet*. Otago: Bachelor of Arts with Honors Thesis.
- Иванов 2003: Иванов, Л. Ю. Язык в электронных средствах коммуникации. In: *Культура русской речи*. Москва: Флинта – Наука.
- Кронгауз 2006: Кронгауз, М. Новый русский: Контроль улучшайзинга: http://russcomm.ru/rca_news/2006/2006_12_04.shtml.
- Новый словарь компьютерного жаргона. <http://www.phil.nnov.ru/computer/>
- Нильсен: Нильсен, Я. Один миллиард пользователей Интернета: <http://www.webmascon.com/topics/testing/19a.asp>.
- Поповић 2000: Поповић, Лј. *Електронски дискурс украјинског и српског језика*. Београд: Филолошки факултет.
- Радић-Бојанић 2005: Радић-Бојанић, Б. *Граматичке особине дискурса електронских ћаскаоница*. Нови Сад.
- Серль 1992: Серль, Дж. Р. Перевернутое слово. In: *Вопросы философии*. Nr. 4. S. 58–69.
- Simpson 2005: Simpson, J. Meaning-making online: Discourse and CMC in a Language-learning community. In: *Recent Research Developments in Learning Technologies*. <http://www.formatex.org/micte2005>.
- Thurlow 2001: Thurlow, C. The Internet and Language. In: *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Elsaivier.
- Тихомиров et al. 1986: Тихомиров, О. К.; Бабаева Ю. Д.; Войскунский А. Е. Общение, опосредствованное компьютером. In: *Вестник МГУ*. Nr. 14/3. Психология. S. 31–42.
- Трофимова 2004: Трофимова, Г. Н. *Языковой вкус интернет-эпохи в России: Функционирование русского языка в Интернете: концептуально-сущностные доминанты*. Москва: РУДН.
- Васюков 2000: Васюков, И. Село Компьютеррово и его обитатели (Законы жизни компьютерной и Интернет-культуры). <http://flogiston.ru/projects/articles/vasyukov3.shtml>.
- Войскунский 2000: Войскунский, А. Е. (Hg.). *Гуманитарные исследования в Интернете*. Москва.

- Войскунский 2001: Войскунский, А. Е. Развитие речевого общения как результат применения Интернета . In: *Конференция на портале „Аудиториум“: Коммуникация в Интернете и проблемы языкового развития общества*. <http://psynet.carfax.ru/texts/voysk6.htm>.
- Warschauer 1999: Warschauer, M. Millennialism and Media. Language, Literacy, and Technology in the 21st Century. <http://members.tripod.com/vstevens/papyrus/16sep99a.htm>.
- Yates 1996: Yates, S. T. Oral and Written Linguistics Aspects of Computer Conferencing: A Corpus Based Study. In: *Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspective*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Людмила Попович (Белград)

**Лексические инновации в электронном дискурсе
сербского и хорватского языков**

Исходя из стратегий теории деконструктивизма дискурса, принадлежащей французскому философу Жаку Деррида, в статье рассматриваются коммуникативные, структурно-семантические, функционально-стилистические и прагматические особенности электронного дискурса.

На примере лексики и орфографии прослеживаются тенденции, ведущие к формированию особых электронных пиджинов на базе английского и сербского и хорватского языков. В этом контексте отслеживаются механизмы проникновения английской лексики в сербский и хорватский языки, сопоставляются словообразовательные форманты, которые задействованы в адаптации английских основ в обоих языках.

Особое место в статье отведено анализу роли и функций дискурсных маркеров в создании игрового эффекта в электронном общении, а также анализу средств повышения иллюкутивного напряжения с целью привлечения и удерживания внимания собеседника в электронной коммуникации. Подобной прагмалингвистической устремленностью объясняются тенденции к использованию семиотических иконических средств (эмотиконов), комбинированию цифровых и буквенных знаков, сокращению и аббревиации, мультипликации графических знаков, повсеместному использованию онomatопеи и др. В результате анализа этих тенденций на материале сербского и хорватского языков автор приходит к выводу об их совпадении в обоих языках, но отмечает и конкретные отличия.

Ljudmila Popović
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet
Studentski trg 3
11000 Beograd
Srbija
Tel.: ++011 2639 550;
privat: 11070 Novi Beograd, Jurija Gagarina 62
ljudmilapopovic@yahoo.com

Arno Wonisch (Graz)

Leksičke razlike u jeziku sporta u medijima BKS-područja

Ovaj se rad sastoji od dva glavna dijela, od kojih je prvi posvećen kratkoj genezi i upotrebi nimalo spornog leksema *sport/šport* na osnovi raspoloživih korpusa i pravopisa. Slijedi analiza tiskanih i elektroničkih sportskih medija iz zemalja u kojima se govori BKS, pri čemu su za istraživanja izabrane tri vrste sporta (kojih ima više od 240)¹. To su 1) kolektivni i ekipni/timski nogomet/fudbal, 2) individualni sport tenis kao igra s reketom i lopticom te 3) alpsko skijanje kao individualni zimski sport.

Uz politiku, gospodarstvo i kulturu pojam sport u našem životu zauzima vrlo dominantnu poziciju. Čim otvorimo bilo koje dnevne novine, uključimo radio ili televizor, s velikom vjerojatnošću naletjet ćemo prije ili kasnije na riječ *sport*, koja je neizbježna sastavnica svih vijesti. Običan čovjek, koji manje ili više prati događaje oko sebe i u svijetu, ima konkretnu predstavu o značenju ove riječi i zna je vezati za neke njemu omiljene ili bliske aktivnosti, tjelesno kretanje, napor ili vrhunsko opterećenje. No, s druge strane, ta se riječ nalazi u sivoj zoni, jer nosi određenu nejasnoću, što je prije svega vezano za neznanje o njezinom podrijetlu.

Uvid u etimološke izvore pokazuje da je prodiranje ovog leksema za oznaku fizičkih aktivnosti u kopnenoj Europi prilično novijeg datuma. Tek u 19. i 20. stoljeću došlo je do korištenja leksema *sport*, i to u periodu sve učestalijih manifestacija u duhu zajedništva angloameričkih zemalja. Iz ovoga razdoblja datiraju i prve (1) opće posuđenice tipa *fair* 'fer', *training* 'trening', *trainer* 'trener', *record* 'rekord', *handicap* 'hendikep', a i (2) posuđenice vezane za neke vrste sporta, kao *football* 'nogomet, fudbal' (s razlikom u BKS-upotrebi²), *back* 'branič, bek', *sprint* 'sprint', *shoot* 'udarac, šut', *start* 'start', *boxing* 'boks', *kanu* 'kanu' i dr.³ S tim u vezi treba konstatirati da ne samo ovi izrazi za označavanje vrsta sporta i ti pojmovi vezani za osobe u sportu ili sportske osobine imaju angloamerički korijen, nego da i sama riječ potječe iz ranog 19. stoljeća. Ta je posuđenica primarno (od 15. stoljeća) označavala 'zabavu, razonodu, igru', dok je današnje značenje 'takmičenje, natjecanje' staro oko 200 godina. Etimološki *sport* potječe od starofrancuskog *desport*, koji predstavlja oblik glagola *de(s)porter* u značenju 'zabavljati se, razonoditi se'. Izvor ovog nekadašnjeg francuskog glagola leži u latinskom leksemu *(de)portare* 'nositi',

¹ <http://www.welt-des-sports.com/>.

² U Kro-Kor ima ukupno 18 pojava za riječ *fudbal* (u imeničkom i pridjevskom obliku), koje se isključivo odnose na nehrvatske igrače, trenere, menadžere.

³ Duden „Etymologie“ 1989: 693.

koji je u vulgarnom latinskom pridobivao značenje „zabavljati se“.⁴ Vidimo, dakle, da je prvotni latinski oblik *(de)portare* doživio potpunu semantičku promjenu i ničime ne sugerira na danas sveobuhvatnu, profesionalnu i ozbiljnu pojavu pod nazivom *sport*.⁵

Ova se riječ u staro-francuskom i engleskom izgovarala [sp-] a nikako [šp-]. Ona je prodirala u gotovo sve europske jezike, u kojima je danas apsolutno nezamjenjiva. U tablici koja slijedi daju se njeni ekvivalenti u najvećim europskim jezicima (po abecednom redu):

albanski	<i>sport</i>
bjeloruski	<i>sport</i>
bugarski	<i>sport</i>
češki	<i>sport</i>
danski	<i>sport</i>
engleski	<i>sport</i>
estonski	<i>sport</i>
finski	<i>urheilu</i>
francuski	<i>sport</i>
grčki	<i>αθλητισμό</i>
islandski	<i>Íþrótt</i>
latvijski	<i>sports</i>
litvanski	<i>sportas</i>
makedonski	<i>sport</i>
mađarski	<i>sport</i>
nizozemski	<i>sport</i>
norveški	<i>sport</i>
njemački	<i>Sport</i>
poljski	<i>sport</i>
portugalski	<i>desporto</i>
rumunjski	<i>sport</i>
ruski	<i>sport</i>
švedski	<i>sport</i>
slovački	<i>šport</i>
slovenski	<i>šport</i>
španjolski	<i>deporte</i>
talijanski	<i>sport</i>
turski	<i>spor</i>
ukrajinski	<i>sport</i>

⁴ Gluhak 1993: 572.

⁵ Detaljno o povijesnom razvoj leksema *sport* i *šport* v. Bašić 1999, Babić 2001.

Razmatrajući odgovarajuće korespondente u navedenim jezicima dolazimo do zaključka da – izuzimajući tri jezika (finski, grčki, islandski), koji koriste lekseme domaćeg podrijetla – riječ *sport* s fonetsko-fonološkim varijacijama [sp- vs. šp-; prefiks de-] predstavlja općeprihvaćen izraz i kao pojava neizbježan fenomen svakodnevnog života. Analiza standardoloških oblika slavenskih jezika i jezika u blizini BKS-područja (mađarskog, njemačkog, talijanskog) u odnosu na alternaciju sp- i šp- pokazuje jasnu fonetsku podjelu, koja prelazi okvire slavenskih, germanskih i romanskih jezika. Suglasničku skupinu [šp-] u slavenskim jezicima susrećemo u slovačkom i slovenskom standardu, koji ni u kojem slučaju ne dozvoljavaju oblike s [sp-]. Od neslavenskih jezika s neospornim (barem nekadašnjim) jezičnim utjecajem na BKS izdvojiti ćemo mađarski i njemački, u kojima, bez obzira na grafičko rješenje, jedina moguća artikulacija također glasi [šp-]. Time se stvara slika u kojoj se B, K i S pojavljuju na južnom rubu jednog standardološkog areala (koji čine slovački, mađarski, njemački, slovenski), na kome se ta skupina izgovara kao postalveolarni frikativ.⁶ Međutim, spomenuta četiri jezika (dva slavenska i dva neslavenska) u izgovoru posuđenica iz latinskog imaju zajedničko obilježje da skupine st- i sp- uglavnom realiziraju kao [št- i šp-], usp.: njem. *Student, Start, Spekulation* [študent, štart, špekulation], slo. *študent, štart, špekulacija* [študent, štart, špekulacija], sk. *študent, štart, špekulacija* [študent, štart, špekulacija], mađ. *start, spekulál* [štart, špekulál]. Ta se pojava na BKS-području u znatno manjoj mjeri uočava (odnos je 70% : 30% u korist st- i sp-)⁷: *student, studentica, studij, studija, start, spekulacija* (Pravopis 1960); *studij, studija, start*, ali *špekulacija* < *špekulacija* (Babić et al. 2000); *студент, студиј, студија, старт, спекулативан* (Правопис 1976); *student, studentica, studij, špekulacija* > *špekulacija* (Halilović 1996); *студио, инекулација* (Дешић 2002); *student, studentica, studij, studija* (Anić/Silić 2001); *studij, studija, studio* (Cipra et al. 1998); *студиј, студијски, студио, инекулација* ali *спекулативан, спекулант, спекулисаму* (Pešikan et al. 1995); *student, studentica, studij, studija*, ali i **študent* → *student*, *študentica* → *studentica*, *študirati* → *studirati*, *špekulacija, špekulant* i dr. s napomenom: *spekulant* → *špekulant* i dr. (HJS 1999); *studij, studija, studijska, studentski, spekulacija* i *špekulacija* (Badurina et al. 2007). Vidjeli smo da se u korelaciji konsonantskih skupina st-, sp- i št-, šp- dubleti odnose na sp-, dok skupina st- ni u jednom slučaju nema varijantu tipa št-.

⁶ Usp. usvojenice, prije svega njemačkog i talijanskog podrijetla, koje su uglavnom zastupljene i u B, K, S: *špag, šnica, šprica, štafelaj, špekulacija, špijun* i dr. (Bašić 1999).

⁷ Primjere za šp- navode: Pravopis 1960, Babić et al. 2000, Halilović 1996, Дешић 2002, Anić/Silić 2001, HJS 1999 i Badurina et al. 2007.

Situacija s imenicom *sport* i njihovim derivatima u pravopisima bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika izgleda ovako: *sport*, *sportaš*, *sportašica*, *sportist(a)*, *sportistica*, *sportistkinja*, *sportski*; *šport* uz komentar: „i sl. ne nego *sport* i sl. (Pravopis 1960); *sport* > *šport*, *športaš*, *športašica*, *športiščin*, *športski* (Babić et al. 2000); *cnopm* (Правопис 1976), *sport*, *sportaš/sportist*, *sportašica/sportistica*, *sportist/sportaš*, *sportistica/sportašica*, *sportski*, *sportskiribolovni* (Halilović 1996); *sport*, *sportaš*, *sportašev*, *sportašica*, *sportašičin*, *sportaški*, *sportski*, *sportskorekreacijski*, *sportsko-rekreacijski*, *sportskoribolovni* (Anić/Silić 2001); *šport*, *športaš*, *športašica*, *športski* (Cipra et al. 1998); *cnopmuct(a)*, *cnopmuctkiња*, *cnopm-клуб* (Пешикан et al. 1995); *sport*, *sportaš*, *sportašev*, *sportašica*, *sportašičin*, *sportaški*, *sportist* → *sportaš*, *sportista* → *sportaš*, *sportistica* → *sportašica*, *sportistkinja* → *sportašica*, *sport-klub*, *sportski*, *sportsko-rekreacijski*, *sportskoribolovni*, *sportsmen* (svi ovi primjeri se navode i s početnim **šp-**; HJS 1999⁸); *sportlšport*, *sportski/športski* (Badurina et al. 2007).

Pretragom navedenih leksema sa inicijalnim fonemima **sp-/šp-** u BKS-korpusima (Kro-Kor, Ser-Kor, Gra-Kor) po modelu *špekul.** i *spekul.** dobili smo sljedeće rezultate: Kro-Kor: *špekul.**: 1.389, *spekul.**: 1.910; Ser-Kor: *špekul.**: 259, *spekul.**: 377; Gra-Kor: *špekul.**: bs – 1, hr – 4, sr – 4, *spekul.**: bs, hr – 0, sr: 1. Leksem *sport* – *šport* (sa svim imeničkim, pridjevskim i glagolskim oblicima) ovako je zastupljen: Kro-Kor 23.831 – 6.155; Ser-Kor: 8.707 – 1 (u drugačijem kontekstu); Gra-Kor: bs – 11, hr – 5, sr – 32, *šport*: bs – 0, hr – 29, sr – 0. Iz toga se može zaključiti da primarni oblik u sva tri jezika glasi *sport*, dok *šport* čak ni u hrvatskom jeziku nije dominantan (odnos je 1:4).

Razlog za prevladavanje fonetskog oblika **sp-**, koji je (kao što smo vidjeli) mnogo češći u svim europskim jezicima, nije samo jezične prirode. Kratak pogled u povijest pokazuje da se na kraju 19. stoljeća i u prvim desetljećima 20. vijeka, dakle na početku rađanja profesionalnih i organiziranih tjelesnih aktivnosti, ustalio lik *šport*, i to ne samo u hrvatskom jeziku. To potvrđuje niz naziva časopisa i drugih periodičnih izdanja iz ovog razdoblja, kao npr. *Šport* (Zagreb, 1894), *Hrvatski športski list* (Zagreb, 1908), *Jugoslavenski šport* (Zagreb, 1919), *Športski tjednik* (Osijek, 1920), ali i *Subotički športski list* (Subotica, 1935), *Športista* (Beograd, 1924), *Športski program* (Beograd, 1937), *Športska revija* (Sarajevo, 1927) i *Športski ribar* (Sarajevo, 1926) – Bašić 1999. Dolazilo je, dakle, u svim centrima BKS-područja do rađanja štampanih medija s likom *šport*, čime se tadašnji srpskohrvatski jezik u velikome pokazao

⁸ HJS o suodnosu tih suglasničkih skupina piše: „Prema izgovoru u južnome njemačkome i austrijskome primili smo mnoge riječi s početnim suglasničkim skupom u kojemu je prvi suglasnik š, npr. *šport*, *športski*, *športaš*, *šprint*. Pod utjecajem jezika izvornika (engleskoga) kasnije je prevladalo *sport*, *sportski*, *sportaš*, *sprint* itd. U hrvatskome jeziku oba ta lika smatramo ispravnima“ (HJS 1999).

kao pripadnik susjednog areala s jednim mogućim izgovorom **šp-**. Osnutkom zajedničke države 1918. godine, međutim, počelo je potiskivanje lika *šport* u korist neutralnije i internacionalnije inačice *sport*.

Vratimo se današnjoj situaciji i obratimo pažnju na imeničke i pridjevske izvedenice *sportaš(ica)/sportist(kinja)*, *športaš(ica)/športist(kinja)* i *sportski/športski*. U pravopisima B, K i S naziv je osobe koja se profesionalno bavi sportom i odgovarajući pridjev imenice *sportal/športa* propisan ovako: Anić/Silić 2001: *sportaš, sportašica, sportski*; Babić et al. 2000: *športaš, sportašica, športski* (primarno); Dešić 2002: *cnopmuctкuђa*, Halilović 1996: *sportaš/sportist, sportašica/sportistica (!), sportski*; Pešikan et al. 1995: *cnopmuct(a), cnopmuctкuђa*. Provjera u korpusnoj građi daje sljedeći odnos: a) Kro-Kor – *sportaš*. *: 4.035, *športaš*. *: 340, dok – u skladu s pravopisima – nazivi *sportist(kinja)/športist(kinja)* nisu zastupljeni, b) Ser-Kor – *sportist*. *: 1.122. Korpusni materijal ukazuje na potpunu suprotnost, jer u hrvatskom korpusu postoji isključivo **-aš(ica)**, dok u srpskom ovog sufiksa nema. Lik *sportistica* (usp. Halilović 1996) ni u jednom korpusu nije zabilježen.

Dio analize koji slijedi posvećen je nadregionalnim (državnim) dnevnim medijima BKS-područja, u kojima je (1) sport zastupljen kao punopravna tematska cjelina (uz, recimo, rubrike „Tema dana“, „Politika“, „Kultura“ i dr.) i (2) čije sadržaje on isključivo popunjava. Od medija, navedenih pod (1) izdvojit ćemo na bosanskoj strani „Dnevni avaz“ i „Oslobođenje“, na hrvatskoj „Večernji list“ i „Jutarnji list“ i na srpskoj „Politiku“ i „Večernje novosti“. Razlog za ovaj izbor leži u tome što ovi dnevници izlaze na državnoj razini i što se njihove sportske reportaže uglavnom raščlanjuju na pojedine vrste sporta, čime se olakšava pretraga po vidovima sportske aktivnosti. Od medija koji su isključivo posvećeni sportu izabrali smo www.sport.ba (Sarajevo), zagrebački www.sportnet.hr i beogradski www.srbijasport.com. Oni su razmatrani u razdoblju od 22. do 24. 3. 2008. godine. U procesu traženja autorovu je pažnju privukla činjenica da nijedno analizirano sportsko glasilo u tekstualnom naslovu ili u reportažama ne upotrebljava lik *šport*.

Razmotrimo sada imenovanje vrsta sporta u posebnim podrubrikama. U elektronskom izdanju „Dnevnog avaza“ pojavljuje se *fudbal, košarka, rukomet* i *ostali sportovi*; „Večernji list“ kao sportove izdvaja *nogomet, košarku, tenis, automoto, zimske* i *ostale sportove*; „Jutarnji list“ ima *nogomet, košarku, tenis, rukomet, borilačke sportove, skijanje* i *ostale sportove*. „Politika“ kao najpopularnije daje *fudbal, košarku, odbojku, vaterpolo* i *rukomet*. U sarajevskom www.sport.ba težište je stavljeno na *nogomet, košarku, tenis, rukomet, autosport* i *ostale sportove*; s druge strane www.sportnet.hr posebno izdvaja *nogomet, košarku, rukomet, tenis, auto moto, vodene (sportove), zimske* i *ostale (sportove)*, dok www.srbijasport.com iz Beograda navodi u gornjem meniju *fudbal, košarku, moto sport, tenis* i *ostale sportove*. Kao što se moglo očekivati, u svim medijima na prvom mjestu dolazi *nogomet/fudbal*. Nominacija ovog uz odbojku najpopularnijeg ekipnog sporta u hrvatskim i srpskim medijima pot-

puno je jasna. Hrvatska glasila u skladu s pravopisnim rješenjima isključivo upotrebljavaju *nogomet*, a srpski samo *fudbal*. Korpusna analiza potvrđuje ovu sliku, pa Kro-Kor ima deset pojava s leksemom *fudbal*, a Ser-Kor 21 primjer sa *nogometom*. Nešto drugačija je situacija u bosanskim medijima, jer se u „Dnevnom avazu“ pojavljuje *fudbal*, za razliku od „Oslobođenja“ i www.sport.ba. Ova se dvostrukost susreće i u pravopisu Halilovića 1996, u kojem se ravnopravno (bez komentara) navode *fudbal/nogomet*, *fudbaler/nogometaš*, *fudbalski/nogometni*. U takvoj igri postoji više vrsta igrača, odnosno više pozicija kao *vratar/golman*, *branič/bek*, *vezni igrač* i *napadač*, koji imaju zadatak da spriječe ili postižu *pogodak/zgoditak/gol*, pri čemu često dolazi do posebnih (nedozvoljenih) situacija tipa *zaleđa/ofsajda*, o kojima, kao i o pravilnosti svih drugih poteza u igri odlučuje jedino *sudac/sudija*. U bosanskim medijima naziv zadnjeg igrača je *golman*, ispred njega se nalaze *bekovi* (ponekad, ali znatno rjeđe *braniči*), a nedopuštena pozicije zove se uvijek *ofsajd* (nikada *zaleđe*), dok je raspodjela *sudac/sudija* gotovo jednaka. U Halilović 1996 se, međutim, spominje *vratar*, *bek* i *ofsajd*, dok se u slučaju *sudac/sudija* potvrđuje postojanje dubleta. U hrvatskim novinama i na sportskim portalima pojavljuju se samo *vratar*, *branič*, *zaleđe* i *sudac*, a u slučaju *pogodak/zgoditak/gola* nailazimo na trostrukost s različitim varijacijama. Na prvom se mjestu nalazi leksem *pogodak*, što potvrđuje i Kro-Kor. U srpskim medijima se bez izuzetaka govori o *golmanima*, *bekovima*, *ofsajdu* i *sudiji*. Nogometna/fudbalska igra naziva se *utakmicom* ili *mečom*, pri čemu u bosanskim i srpskim glasilima nalazimo oba izraza, dok se u hrvatskim pojavljuje jedino *utakmica*. Provjera u Kro-Kor pokazuje da postoji ukupno 2.757 pojava za leksem *meč*, koje se, međutim, uglavnom odnose na tenis (i druge vrste sporta s reketom) ili borilačke sportove. U Ser-Kor našli smo 5.119 primjera tražeći po modelu *meč.**, a 5.269 puta po modelu *utakmic.**, tako da je suodnos gotovo 1:1.

Individualni sport *tenis* predstavlja igru s *reketom* i *lopticom* u kojoj se dva ili četiri igrača nadmeću na terenima različite podloge, od kojih su najčešće *šljakal/zemljana podloga*, *trava* i *beton*. *Šljaka* kao oblik meke, pješčane osnove koristi se u bosanskim i srpskim medijima, dok se u hrvatskim upotrebljava samo *zemljana podloga*. Tenis-igrači su u bosanskim i srpskim glasilima isključivo *teniseri* i *teniserke*, a u hrvatskim uvijek *tenisači* i *tenisačice*, što potvrđuje i pretraga u korpusima (u Kro-Kor nema nijednog primjera za *teniseralteniserku*, dok u Ser-Kor nedostaje *tenisačaltenisačica*). Cilj teniske igre je osvajanje što više *poena*, *gemova* i *setova* (na kraju pobjeđuje igrač s dva ili tri dobijena seta), pri čemu su ovi nazivi za bodovanje preuzeti izravno iz engleskog jezika. Ti se leksemi u medijima triju jezika ne razlikuju po upotrebi. Slična je situacija u vezi s pojedinim teniskim udarcima: loptica se može slati *forhendom*, *bek(h)endom* ili u slučaju povratnog udarca poslije *servisa* dolazi *ri-tern* ili *return*. Oduzimanje servisa se prema engleskom zove *break*, odnosno *brejk*. Analiza je pokazala da su nazivi za vrste udaraca unutarnjom stranom ruke (*forhend*) i vanjskom (*bek/hlend*) u svim jezicima gotovo jednako zastup-

ljeni, a da je češće izvorno imenovanje *bekhend* uz očuvanje fonema **h** u svakom analiziranom jeziku. Izvorna nominacija za prvi povratni udarac u jednom gemu i za oduzimanje servisa u formi *return* i *break* nalazimo u hrvatskim medijima, dok u bosanskim i srpskim dnevnicima i na portalima prevladava fonetsko pisanje – *ritern* i *brejk*. Ovi anglicizmi pokazuju da je sve do nedavno tenis, taj elitni sport, u mnogo većoj mjeri od, recimo, *nogometalfudbala* sačuvao svoju dosta specifičnu izvornu terminologiju.

Treća razmatrana vrsta sporta je veoma individualna – *alpsko skijanje*. Ono se pojavilo tijekom 19. stoljeća u Norveškoj, o čemu svjedoči i naziv *ski* ‘drvena daska’. Današnje se alpsko skijanje odlikuje posebnom i umnogome specifičnom opremom, koja se sastoji od nekoliko najvažnijih elemenata: *skija*, *skijaških vezova*, *pancerica/skijaških cipela* i *skijaških štapova*. Ova se terminologija u medijima triju jezika gotovo na isti način upotrebljava u sinonimskom paru *pancerice* – *skijaške cipele*. Na službenim web-stranama skijaških saveza i ski-klubova, međutim, nalazimo *skijaške cipele*. Postoji pet natjecateljskih disciplina: *spust*, *super-veleslalom*, *veleslalom*, *slalom* i *alpska kombinacija*, čija je nominacija u glasilima triju jezika jednaka. To vrijedi i za označavanje profesionalnih zimskih sportaša/sportista, koji se kližu na metalnim daskama – za razliku od *nogometalfudbala* i *tenisa* – u svim jezicima jedino dolaze *skijaši* i *skijašice*.

Izvršena usporedba terminologije iz oblasti sporta pokazala je da postoji niz podudarnosti, sličnosti i razlika, i to u vezi a) sa samim nazivom sporta i njegovih vidova, b) s nominacijom sportskih aktera, c) s imenovanjem pojedinih poteza tijekom sportskih aktivnosti, d) s korištenjem predmeta i opreme. U okviru triju razmatranih vrsta sporta najpopularniji je bez sumnje nogomet/fudbal. U njegovom se naimenovanju uočava i najveći stupanj nepodudarnosti, počevši od naziva same igre, preko ukazivanja na aktere pa do imenovanja pojedinih poteza i situacija. Za razliku od nogometa/fudbala, koji se u Europi igra već više od 100 godina, tenis i skijanje su pod ovim podnebljem mnogo mlađe, „elitnije“ pa i teže izvodljive vrste sporta, te je njihova terminologija u mnogo većoj mjeri vezana za izvorni jezik i otud razlika između B, K i S.

Skraćenice

bs. – bosanski/bošnjački
 hr. – hrvatski
 mađ. – mađarski
 njem. – njemački
 sk. – slovački
 slo. – slovenski
 sr. – srpski

Literatura

- Anić 2000: Anić, V. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Anić/Goldstein 1999: Anić, V.; Goldstein, I. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi Liber.
- Anić/Silić 2001: Anić, V.; Silić, J. *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber/Školska knjiga.
- Babić 2001: Babić, S. *Hrvatska jezikoslovna prenja*. Zagreb: Globus.
- Babić et al. 2000⁵: Babić, S. et al. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bašić 1999: Bašić, N. Sport i Šport u hrvatskome. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 47. S. 52–62.
- Badurina et al. 2007: Badurina, L. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska.
- HJS 1999: Barić, E. Et al. (Hg.) *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje/Pergamena/Školske novine.
- Cipra et al. 1998: Cipra, F. et al.: *Hrvatski pravopis*. Zagreb: ArTresor.
- Дешић 2002: Дешић, М. *Правопис српског језика*. Земун: Нијанса.
- Duden „Etymologie“²: Drosdowski, G. (Hg.). *Duden „Etymologie“*. *Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*. Mannheim – Wien – Zürich: Dudenverlag.
- Gluhak 1993: Gluhak, A. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- Halilović 1996: Halilović, S. *Pravopis bosanskoga jezika*. Sarajevo: KDB Preporod.
- Hrvatski jezični savjetnik 1999: Barić, E. et al. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine.
- Пешикан et al. 1995: Пешикан, М. et al. (1995): *Правопис српског језика*. Нови Сад – Београд: Матица српска/Завод за уџбенике и наставна средства.
- Pravopis 1960: Matica hrvatska/Matica srpska (Hg., 1960): *Pravopis hrvatsko-srpskoga književnog jezika*. Zagreb – Novi Sad.
- Правопис 1976: Матица хрватска/Матица српска (Hg., 1960): *Правопис хрватско-српског књижевног језика*. Нови Сад – Загреб.
- Речник MS 2007: Николић, М. (Hg.). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Rječnik bosanskoga jezika 2007: Čedić, I. et al. (Hg.). *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Institut za jezik.

Skok 1973: Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.

Izvori

Gra-Kor: Gralis-Korpus: <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/0.Projektarium/Gralis-Korpus/korpus.html>. Stand 29.2. 2008.

Kro-Kor: Hrvatski nacionalni korpus: <http://www.hnk.ffzg.hr/>. Stand: 29.2. 2008.

Ser-Kor: Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakulteta Univerziteta u Beogradu:
<http://www.korpus.matf.bg.ac.yu/prezentacija/korpus.html>. Stand: 29.2.2008.

www.sport.ba

www.sportnet.hr

www.srbijasport.com

Arno Wonisch (Graz)

Lexikalische Unterschiede in der Sprache des Sports in Medien des BKS-Sprachraumes

Im ersten Teil dieser Arbeit erfolgt ein kurzer Abriss der Genese des Lexems *Sport* und ein Überblick über die Verteilung der konkurrierenden Varianten *sport* bzw. *šport* anhand einer Recherche in einigen Korpora. Es folgt eine Analyse von Print- und elektronischen Medien des BKS-Sprachraumes, die das Thema Sport ausführlich oder ausschließlich behandeln, wobei von den mehr als 240 weltweit differenzierten Sportarten drei ausgewählte behandelt wurde. Es sind dies 1) der Mannschaftssport Fußball, 2) der Individualsport Tennis und 3) alpiner Schilauf als Vertreter einer im Winter ausgeübten sportlichen Betätigung.

Arno Wonisch
Institut für Slawistik
der Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
+43/316/3802534
arno.wonisch@uni-graz.at

Рада Стијовић (Београд)

О лексици српског књижевног језика после раскида српскохрватске језичке заједнице

Познато је да је распадом Југославије престао да постоји заједнички српскохрватски књижевни језик, којим се говорило у Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Црној Гори, и да је дошло до стварања српског, хрватског, бошњачког и, на крају, црногорског језика. Предмет нашег интересовања јесте српски у односу на хрватски књижевни језик.

Лингвистички, то је био и остао један језик с варијантним разликама махом лексичке природе.¹ О разликама између дојучерашњих варијаната заједничког језика (чији су центри били у Београду и Загребу), условљених географским, културно-историјским и верским околностима у којима су се развијале српска и хрватска култура, као и различитим дијалекатским окружењем, писано је доста у српској лингвистичкој литератури.² Ми ћемо се овде, с обзиром на предмет рада, подсетити на неке изразитије лексичке разлике. Прво наводимо облик карактеристичан за српски језички израз.

¹ Осим лексичких постоје и разлике на другим језичким нивоима (фонологије, морфологије, творбе речи), али ниједна од њих није системског карактера да би потврдила тезу о посебним језицима. Наиме, ни у једном од тих новопрокламованих „језика“ нема елемената који би један језик разликовали од другог као засебан, аутохтони ентитет. Сви они имају у потпуности исти прозодијски и фонолошки систем; именице, заменице и придеви имају род и број и седам истоветних падеже; придеви уз то имају и једнаку компарацију и значење (не)одређености; у свима је једнака нумеричка структура, сви познају седам глаголских времена који се подударају у конјугацији чак и кад је она двострука – као, нпр., у плусквамперфекту и футуру I (*био сам радио* / *b[elʌ]jah радио; радићу*, хрв. *radio ću* / *doći ću*), инфинитив се добро чува у обе средине (с тим што се у српској даје потпуна предност да-конструкцији у ситуацији када нема једнакости између главне и допунске реченице, а делимично и када је та једнакост остварена), исти је систем предлога и везника, синтаксичка структура је готово идентична (Хрвати су чак доследније сачували Вукове обрасце) итд.

² Српска страна је била под непосреднијим утицајем грчко-византијске културе, потом црквенословенске традиције и руског и француског језичког узора. Хрватска страна је била под утицајем латинског језика и, касније, немачког и чешког. У новија времена у Хрватској је вођена борба против германизације, што је изазивало отпор према позајмљеницама и тежњу ка стварању властитог лексичког фонда. Тако је створен велики број кованица, почесто буквалним наслањањем на домаћи језички извор. Српска средина је имала и има толерантнији однос према позајмљеницама.

1. различито уобличена интернационална лексика: *варварин* : *барбарин*, *Византија* : *Бизант*, *Витлејем* : *Бетлехем*, *херувим* : *керубин*, *хемија* : *кемија*, *бронза* : *бронца*, *Христ(ос)* : *Крист*, *јерес* : *хереза*, *Кипар* : *Ципар*, *Крит* : *Крета*, *Атина* : *Атена*, *Ирод* : *Херод*, *Европа* : *Еуропа* и др.;

2. стране лексеме у српској варијанти насупрот домаћим лексемама у хрватској: *фудбал* : *ногомет*, *фирма* : *твртка*, *машина* : *строј*, *штампа* : *тисак*, *адвокат* : *одвјетник*, *инсект* : *кукац*, *музика* : *гласба*, *универзитет* : *свеучилиште*, *историја* : *повјест*, *лицитација* : *дражба*, *парадајз* : *рајчица*;

3. други синонимни облици, без обзира на порекло, типични један за српску други за хрватску страну: *крст* : *криж*, *сирће* : *оцат*, *промаја* : *пропук*, *воз* : *влак*, *кров* : *строп*, *утицај* : *уплив*, *расположење* : *угођај*, *осетљив* : *танкоћутан*, *гвожђе* : *жељезо*;³

4. различита значењска поља истих лексема: у српском је *зрак* = *зрака*, у хрватском је *зрак* = *ваздух*, у српском је *чистота*, пре свега, особина онога што је чисто у естетском и моралном смислу, док је *чистоћа* одлика онога што нема прљавштину, у хрватском је *чистота* пре свега хигијена, у српском је *оток* *натеклина*, а у хрватском *острво*, у српском је *вилаца*, пре свега, *чељусна кост*, а у хрватском је то и *кашика* итд;

5. гласовне разлике у речима као: *дуван* : *духан*, *уво* : *ухо*, *мува* : *муха*, *сув* : *сух*, *кувар* : *кухар*, *снаја* : *снаха*, *кафа* : *кава*; *стуб* : *ступ*.

6. форсирање облика с прасловенским јотовањем у српском, а с подновљеним јотовањем у хрватском (које се не искључује ни у српском) у примерима типа: *премоићен* : *премоиштен*, *уврићен* : *увриштен*, *запрепаићен* : *запрепаиштен*, *развлаићен* : *развлаиштен*, *коришћење* : *кориштење* итд.;

7. опозиција гласова **шт** : **ћ**, у секвенцама као: *општина* : *опћина*, *општински* : *опћински*, *свеишеник* : *свећеник*, *општи* : *опћи*, *(при)општити* : *(при)опћити*, *(из)општити* : *(из)опћити* и сл.;

8. успостављање старог **л** на крају речи и слога у неким лексемама у хрватском: *сол*, *вол*, *дол*, *сотол*, *пријестолница* насупрот српском: *со*, *во*, *до*, *сто*, *пр(и)јестоница*;

³ У разним случајевима доследна диференцијација није успостављена, нпр. према хрватском *криж* није успостављен глагол *покрижити* већ *покрстити* (мада постоји глагол *крижати* (се) и глаголска именица *крижање*); према *влак* није начињен придев *влачни* већ *возни* (ред), у хрватском је *писаћи строј*, *парни строј*, *стројарство*, а у српском *писаћа машина*, *парна машина*, *машинство*, али и *постројење*, *устројити* итд.

9. велики број новијих кованица у хрватској средини које у српској средини нису прихваћене: *бојишница*, *брзојавник*, *далеквидница*, *далекоумноживач*, *запорка*, *наднеvak*, *паковина*, *премосница*, *пресловљивање*, *присега*, *сјеверница*, *суосник*, *тјелоградња*, *умјеравати*, *умјеритељ*, *учинковитост*, *цибљив*, *циљник*, *цјепика*, *цопрница*.⁴ Далекосежне могућности за увођење новоформиране лексике, а тиме и све више језичких разлика остварене су у терминологији: *шкањац* (*кобац*), *гујавица* (*глиста*), *кукац* (*инсект*), *наметник* (*паразит*), *трпутац* (*боквица*), *стапка* (*петељка*), *пуч* (*стома*) итд.

После распада државне заједнице јавила се тежња и за формирањем посебног бошњачког и црногорског језичког израза. Она се такође остварује махом на лексичком и фонетском плану.⁵ У ком правцу ће се језик Бошњака и житеља Црне Горе даље развијати и како ће изгледати бошњачки, а посебно црногорски стандард, остаје да се види.

Српској лингвистичкој средини, која је традиционално инсистирала на језичком јединству, остало је да у новонасталој ситуацији одреди, између осталог, шта је то што чини аутентичан српски лексички корпус. Јасно је да не сме бити сувише ограничења када је у питању лексика (осим када је реч о терминологији), али се извесне нормативне препоруке морају дати и поштовати. Лексичко нормирање је неопходно не само ради свакодневне комуникације већ и ради лексикографских остварења, како оних која се израђују у српској средини, тако и оних тзв. „разликовних“ која се израђују у другим срединама⁶ (а која у доброј мери не одговарају

⁴ Примере смо узели већином из загребачког Nacionalnog tjednika GLOBUS, бр. 220 од 24. 2. 1995. (који је напис преузео из Hrvatskog vjesnika), као и из Hrvatskog jezičnog savjetnika (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje), Zagreb, 1999: 110–111.

⁵ Оваквих разлика је било и пре живота у заједничкој држави, као и покушаја појединаца да због тога прогласе самосвојност тзв. босанског језика. Још се Белић томе супротстављао истичући да је „немогућно ... говорити о неком босанском језику као о нечем самосталном“, јер „књижевни језик, и говорни и писани, у различитим крајевима нашим, има увек нечег индивидуалног и особитог у себи. То је његова покрајинска боја“ (Белић 1937: 68).

⁶ Једно такво лексикографско остварење јесте, нпр., Razlikovni rječnik Vladimira Brodnjaka, који обилује произвољностима, нетачностима, па и пуким измишљањем. Обиље застарелих речи, и то пре свега турцизама, које ће се данас тешко наћи и у неком од српских дијалеката, а о књижевном језику да и не говоримо, он је прогласио српским изразом, док је хрватским прогласио облике који су нормално у употреби свуда на српском језичком простору, као нпр. *acal* – *čelik*, *bront* – *gangrena*, *natisak* – *navala*, *naradanje* – *brbljanje*, *evzadžija* – *apotekar* итд., где је, по овом речнику, прва лексема српска а друга хрватска, што је наравно у потпуности нетачно. Има ту и речи за које без великог напора не бисмо

стварности и стога могу изазвати недоумице чак и у српским срединама у Хрватској или Српској, чији се вокабулар не поклапа у потпуности са оним, рецимо, у београдском или новосадском културном центру).⁷

Начелно, међу српским лингвистима постоји став да српски језик не сме бити затворен према другим срединама, да у њему не сме бити „непожељних“ речи, па самим тим ни насилног чишћења језика нити предрасуда око вредности оних лексема које су у српској средини (биле) у мањој употреби него, рецимо, у западним крајевима⁸.

У српском лексичком корпусу остало је све оно што се током суживота у заједничкој држави укоренило и у српској средини. Такве су нпр. лексеме *мучнина*, *упала*, *прехлада*, *заговорник*, *знатижеља*, *конобар*, *расвета*, *очит*, *ступањ*, *попут*, *наспрам* и сл., за које су у нашој говорној пракси (биле) обичније речи *гађење*, *запаљење*, *назоб*, *поборник*, *радозналост*, *келнер*, *осветљење*, *очигледан*, *степен*, *као*, *према* итд. Многе речи су чак потпуно изгубиле хрватски призив, ако је он и постојао како су тврдили неки српски лингвисти пре Другог светског рата, и никаква норма их не би ни могла избацити из употребе. То су нпр. *бројка*, *исход*, *здравство*, *поузеће*, *потрага*, *гласине*, *језикословац*, *страховлада*, *одвећ* итд. Речи које су биле одлика искључиво западног дела говорног подручја, као, нпр., називи месеци (*сијечањ*, *вељача* итд.), обличке варијанте интернационализама, као *Бизант*, *Бетлехем*, *кемија*, *Крист*, *хереца*, *Ципар* итд., затим лексеме типа *глазба*, *дражба*, *криж*, *оцат*, *твртка*, *тискара*, *збројити* и *умножак* (у математици), *назочан*, *стројарство* итд. нико није искључио из употребе, али се оне не чују у источном делу српског говорног подручја, тачније у Србији, и не припадају лексичком фонду српског књижевног језика. Ако се такве лексеме чују у говору Срба у Хрватској или неким другим западњим крајевима, оне би требало да буду третиране као кроатизми у српском језику и посматране као и друга лексика унета „са стране“, дакле, без отпора и нетрпељивости. Лексеме хрватског новоговора, кованице и обновљени архаизми попут *запорка*, *земљовид*, *бојовник*, *велепосланик*, *надневак*, *преслик*, *тјелоградња*, *дале-*

могли да утврдимо одакле су узете, јер у значајнијим српским речницима нису забележене (*adultera* – *preljubnik*, *fais* – *kamata*, *faj* – *vrsta svile* итд.).

⁷ Тамо ће, у неким крајевима, Срби рећи *влак* и *творница*, па чак и *сијечањ*, *вељача*, *Бизант* и сл.

⁸ Сразмерно малобројне разлике између српског и хрватског (и сасвим безначајне и вештачке кад је реч о бошњачком) више се односе на степен прихватљивости, фреквентности или употребну маркираност неких таквих облика него на њихову искључиву припадност једном језику и потпуном одсуству у другом језику (Пипер 2003).

коумноживач, чимбеник и сл. никада нису ни ушле у српску говорну културу и не спадају у српски корпус.

Овако је са говорном праксом. На теоретском плану мало је урађено на лексичком нормирању. Писали су о томе поједини лингвисти, понајвише И. Клајн,⁹ али никаква званична одлука о лексичком корпусу и норми не постоји.

Што се тиче српских лексикографских остварења, која су мање или више нормативна, сва су почета или остварена у време језичке и државне заједнице, па су заснована на српскохрватској језичкој концепцији, тј. на потпуној равноправности варијаната. Мислимо ту, пре свега, на шестотомни *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (даље РМС), чија су прва три тома израђена заједно са Матицом хрватском, а чија концепција није напуштена ни после изласка Матице хрватске из пројекта. Овде источној варијанти није чак давана ни извесна предност, која се у лексикографским делима постиже упућивањем мање уобичајене на уобичајенију реч, а не дефинисањем. Нпр. **просинац** в. децембар; **кемија** в. хемија. У РМС стоји **просинац** последњи месец у години, децембар; **хемија** = хемија, егзактна природна наука која проучава састав твари, материје и битне промене на њима.

На сличан начин рађен је једнотомни речник српскога језика, у издању Матице српске (РСЈ), чији су аутори углавном сарадници Института за српски језик САНУ, а неколико њих је са београдског Филолошког факултета. Речник је рађен 90-их година прошлога века, а тек је крајем 2007. године угледао светлост дана. Стога је он заправо одраз стања у српском језику од пре две деценије.

У њему ће се наћи обе варијанте (*Визант* и *Бизант*, *Христ* и *Крист*, *упоредити* и *успоредити* итд.), као и многи кроатизми који су се повремено употребљавали или се нису ни употребљавали у источној говорној зони, нпр.: *глазба*, *глазбар*, *дочим*, *двојити*, *жгаравица*, *надоместити*, *натукница*, *непатворен*, *разина*, *светоназор*, *твртка*, *тисак*, *тједан*, *равнало* (*лењир*), *стројарство*, *крвни тлак*, *рајчица*, чак и *врховник* (додуше, уз ограду да је архаично или иронично). Истина, предност је давана лексемама обичнијим у српској варијанти, и то на начин који сам напред навела, дакле упућивањем. Неке лексеме овога типа којих је било у РМС, који је основни (али не и једини) извор за једнотомник, ипак нису ушле у речник, као нпр. *осебујан*, *просв(ј)едовати*, *ухитити* или фонетске варијанте: *кисик*, *водик*, *кемија* итд. То је био избор аутора дате секције.

⁹ В. Клајн 2004: 145–184; Клајн 1996: 37–86 (и тамо наведену литературу о овом проблему).

Што се тиче великог свеобухватног лексикографског дела Речника српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности (даље РСАНУ),¹⁰ чији је 17. том недавно изашао, мора се рећи да се у њему није одступило (по одлуци САНУ) ни од имена ни од концепције. Њиме је, као што је познато, обухваћена лексичка грађа писаних извора од Вука наовамо са целокупне територије некадашњег „српскохрватског“ језика (Србије, Хрватске, Босне и Херцеговине и Црне Горе), као и из бројних збирки речи штокавских народних говора. Нађе се у њему, додуше, и понеко чакавско село (нпр., Пољица у Далмацији). Ипак, то су усамљени случајеви и извесне измене концепције да би се несметано пошло (од 18. тома па надаље) ка изради речника српског језика биле би лако изводиве.

Треба рећи и то да је српски књижевни језик отворен и према страном језику, ако се она употребљава с мером, као и речима из народних говора, ако су оне акценатски, фонетски и морфолошки уклопљене у књижевни језик.

Мислим да се из досадашње праксе може видети смер којим ће се ићи при лексичком нормирању. Речито о томе говори и одлука САНУ у вези с даљим излагањем Речника српскохрватског књижевног и народног језика, по којој термин српски језик не подразумева чистке у лексици, програмско чистунство и стављање на индекс речи.

Литература

- Белић 1937: Белић, А. Босански језик или стил? In: *Наш језик*. V/3. Београд. S. 65–69.
- Клајн 1996: Клајн, И. Лексика. In: Радовановић, М et al. *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник. S. 37–86.
- Клајн 2004: Клајн, И. Избор речи и обрта. In: Ивић, П. *Језички приручник*. Београд: Београдска књига. Друго, допуњено и измењено издање. S. 145–184.
- Пипер 2003: Пипер, П. *Српски између великих и малих језика*. Београд: Београдска књига.

¹⁰ Иако РСАНУ није нормативно већ свеобухватно лексикографско дело (обухвата све речи из свих области живота које су пописане из грађе и у народу), он се одликује извесном нормативношћу тако што се уз све неправилне, дијалекатске, архаичне, некњижевне итд. речи стављају нарочите ознаке којима се то назначује.

Brodnjak 1993: Brodnjak, V. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb: Školske novine – Hrvatska sveučilišna naklada.

PMС: Матица српска/Матица хрватска (Hg., 1967–1976). *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Bd. 1–6. Нови Сад – Загреб.

РСАНУ: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик (Hg., 1959–2006). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Bd. I–XVII. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик.

РСЈ: Матица српска (Hg., 2007). *Речник српскога језика*. Нови Сад.

Rada Stijović (Belgrade)

**About the Serbian lexic after the disintegration
of the Standard Serbo-Croatian language**

In this work a few questions are discussed about the Serbian lexic after the disintegration of the Standard Serbo-Croatian language at the end of 20th century which brought to the creation of the standard languages called- Serbian, Croatian, Bosnian and Montenigrian.

Among the Serbian linguists there is an opinion that the violent language cleaning cannot happen and thus the impoverishment of the lexical expression fund, that there can not be „unwellcome“ words nor prejudice about the values of those lexema less used in Serbian-speaking enviroment than for exemple in western parts.

Рада Стијовић
Универзитет у Приштини
Институт за српски језик САНУ
Београд
Србија
stijovic@yubc.net

Милош Јевтић (Београд)

Лексички увид у разговоре са научницима и уметницима из Србије, Хрватске и Босне и Херцеговине

У овој раду говори се о ауторовим разговорима на Другом програму Радио Београда са познатим културним и јавним радницима, уметницима и научницима те њиховом односу према језику и лексичком благу

У времену од 1974. до 2002. године разговарао сам за Радио Београд – за циклус емисија „Гост Другог програма“ – са готово 600 научника из Србије, Хрватске и Босне и Херцеговине. Остали саговорници су били из других крајева тадашње Југославије, највише из Словеније. Разговарао сам, њих прво спомињем, са више писаца, међу осталима и са Ивом Андрићем, Мирославом Крлежом, Десанком Максимовић, Бранком Ћопићем, Скендером Куленовићем, Добришом Ћесарићем, Ранком Маринковићем, Младеном Ољачом, Маријаном Матковићем, Бошком Петровићем, Оскаром Давичом, Слободаном Селенићем, Матијом Бећковићем, Иваном В. Лалићем, Љубомиром Симовићем, Елијем Финцијем, Маријаном Матковићем, Миодрагом Павловићем, Јуром Каштеланом, Миром Вуксановићем, Весном Парун, Јаром Рибникар, Родољубом Чолаковићем, Антонијем Исаковићем, Танасијем Младеновићем, Михаилом Лалићем, Душком Трифуновићем, Јанком Ћоновићем, Сретеном Марићем, Марином Франичевићем, Душаном Костићем, Мирком Божићем, Гвидом Тартаљом, Ерихом Кошем, Милорадом Павићем, Чедом Вуковићем. Светланом Велмар-Јанковић, Војином Јелићем, Шимом Вучетићем, Славком Вукосављевићем, Тамилом Сијарићем, Слободаном Џунићем, Фадилом Хацићем, Изетом Сарајлићем, Ђорђем Лебовићем, Драгомиром Брајковићем, Флориком Шрефан, Љубивојем Ршумовићем, Јованом Радловићем и Милованом Витезовићем.

Језик тих разговора био је, јасно, условљен посебностима сваког од ових књижевника, познатих и по својим лексичким специфичностима.

При томе, било је уочљиво – могуће и због тога што су разговори имали углавном спонтани карактер – да готово нико од тих мојих саговорника није инсистирао на ч и с т у н с т в у . Истина, сви су или готово сви настојали да избегавају стране речи. Заправо, пре су посезали за речима које су везане за њихове завичаје. Рецимо, када су говорили о детињству (а све сам их и о томе питао!) употребљавали су завичајни језички фонд, што је тим исказима давало важну аутентичност.

Питао сам их и о језичким проблемима. Садашња читавања тих разговора показују да се крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година нико, баш нико није изјашњавао да постоје – на подручјима Хрватске, Србије и Босне и Херцеговине – посебни језици. Сви су гово-

рили о *српскохрватском* и *хрватско-српском језику*, посебно ствараоци из Босне и Херцеговине, односно о *хрватском* или *српском*, када се радило о писцима из Хрватске и Србије.

Већ крајем осамдесетих година сви су се најрадије изјашњавали о језичким темама, упозоравајући да је веома опасно што се политика почела мешати, чак и одлучивати о питањима језика и, нарочито, о језичкој политици. Тада су ми говорили – истина не у снимљеним одговорима – да би било потребно извршити ревизију Новосадског договора.

Већ је другачије било у разговорима са лингвистима, као и историчарима књижевности.

И попис тих саговорника је широк. Разговарао сам – споменућу само неке – са Велибором Глигорићем, Ивићевима, Милком и Павлом, Радославом Катичићем, Мирославом Пантићем, Михаилом Стевановићем, Петром Губерином, Александром Флакером, Рашком Димитријевићем, Зораном Констановићем, Драгишом Живковићем, Јованом Деретићем, Јованом Јерковићем, Милом Стојнић, Драгишом Живковићем, Миливојем Јовановићем, Александром Младеновићем, Јосипом Бадалићем, Иреном Грицкат-Радуловћ, Милосавом Бабовићем, Ђорђем Живановићем, Савом Пенчићем, Фрањом Грчевићем, Егоном Фекете, Иваном Клајном, Предрагом Палавестром, Драганом Недељковићем, Предрагом Пипером, Бранком Тошовићем, Дарком Танасковићем, Димитријем Вученовом, Славком Леовцем, Светозаром Кољевићем, Сретеном Марићем, Вадетом Вуковићем, Миљаном Мојашевићем, Живаном Милисавцем, Слободаном Ж. Марковићем, Мирославом Егерићем, Витомиром Вулетићем, Јованом Деретићем, Богданом Терзићем, Голубом Добрашиновићем, Златом Бојовић, Горданом Јовановићем, Радованом Вучковићем, Славком Гордићем, Живомиром Младеновићем, Слободаном Витановићем, Надом Милошевић-Ђорђевић, Милорадом Дешићем, Лазаром Чурчићем, Драгољубом Петровићем, Ивом Тартаљом, Матом Пижурицом, Миодрагом Радовановићем, Душаном Иванићем и да овде застанем.

Ови саговорници су већ били – када се радило о језичкој основи њихових исказа – одређенији. Њихов језички фонд је био одређен, чак веома дефинисан трајним или чак тренутним научним окупацијама. И није био, као код писаца, растресит, већ доследан – од почетног до последњег одговора. То је ваљда и природно.

И ове личности су, све до краја деведесетих година, биле изричите да је језик Срба и Хрвата – један језик, чак исти језик, са разумљивим дијалекатским и другим разликама, и то без обзира како га где називају.

Већ су мање били сагласни у погледу одржавања норми Новосадског договора. Интимно, сви су сматрали, иако многи о томе нису хтели јавно да говоре, да је све то било и политички наметнуто!

Најмање су били сагласни, са изузетком босанскохерцеговачких научника, у погледу писма. Хрватски научници су ћирилици придавали све мањи значај, док су српски научници – прихватају оба писма – упозоравали да се ћирилица запоставља и да ће је латиница потиснути.

Посебно би био занимљив увид у становишта страних слависта и књижевника. Са њима нисам разговарао само у Београду, већ и у иностранству, нарочито на међународним славистичким и другим скуповима.

Међу тим научницима су били – Никита Толстој, Алберт Лорд, Моше Алтбауер, Станислав Хафнер, Ласло Хадровић, Кенет Нејлор, Том Екман, Моника Партриц, Хилмар Валтер, Славомир Волман, Рајнхард Лауер, Бенцамин Столц, Манфред Јенихен, Џон Милетић, Џон Мајлс Фоли, Герхард Невекловски, Ролф Дитер Клуге, Иван Дуриданов, Франтишек Вацлав Мареш, Маријан Јакубјец, Илија Конев, Иштван Њомаркаји, Томас Батлер, Лионело Константиновић, Вејлс Браун, Илзе Лехисте, Предраг Степановић, Јелисавета Гиљотен, Јуриј Лошчиц, Владимир Гутков, Јан Јанкович, Јармила Самцова, Владислав Лубаш, Лили Лашкова, Диониз Ђуришин, Павел Рудјаков, Барбел Шулте, Иван Доровски, Јозеф Шиц, Аделаида Смољска, Золтан Чука, Валерије Мокијенко, Јацек Балух, Јан Пеликан, Дејвид Мекензи, Рајко Долечек, Љубош Жехачек, Роман Лубкивски, Виктор Гусев, Жени Лебл, Дорин Гамулеску, Зузана Тополињска, Вјеслав Бориш, Ендрју Корин, Жан Деска, Јелена Гускова, Хелмут Шалер и Ким Сонг Ванг.

Разуме се, све сам их питао и о српскохрватским, односно јужнословенским језичким темама.

И без обзира да ли се радило о седамдесетим и осамдесетим годинама или о деведесетим годинама прошлога века, чак и о првим годинама овога века, сви су они истицали да је језик Срба и Хрвата, а касније и Муслимана, када се ради о научним параметрима, један језик. И сви су изражавали чуђење због претеране политизације, којој су, било је и таквих погледа, могли одлучније да се одупру језички стручњаци.

Опет, када се радило о именовању језика, ту су већ били подељени. Чинило се да је било основно, приликом опредељења, за који су центар ти научници били везани.

У каснијим контактима дошло је и до промене уверења, али, чини ми се, више из неких других, па и научних разлога.

Разговарао сам и са више – тако се тада говорило – југословенских стваралаца, научника и уметника, који живе и делују у свету.

На том попису прво место припада нобеловцу Владимиру Прелогу. Споменуо бих још Димитрија Ђорђевића, Његоша Петровића, Олгу Животић-Елермајер, Николу Моравчевића, Саве Ракочевића, Жељка

Шустера, Љубу Поповића, Радомира Путниковића, Зденка Диздара, Драга Дедића, Милинка Миковића, Љубицом Мркаљ и Милоша Шобајића.

Њихова заједничка брига, могло би се тако рећи, била је усредсређена да је неопходно чувати и сачувати национална лексичка језгра, пошто је било уочљиво, изричито су говорили, да се језичко стабло – претераним и неоправданим коришћењем страних језика, енглеског у првом реду – круни и да ће се, временом, одвојити од традиција и суштина српскохрватског језика.

О овој тематици разговарао сам и са више језичких стручњака, књижевника и научника из осталих република тадашње Југославије, дакле из Словеније и Македоније.

Медју саговорницима су били Блаже Конески, Јосип Видмар, Братко Крефт, Јанко Јуранчич, Харалампије Поленаковић, Коле Чашуле, Матеј Бор, Франце Михелич, Владо Малески, Душан Хаџи, Цирил Космач, Мира Михелич, Јанез Милчински, Матија Бравничар, Михаило Апостолски, Милан Ђурчинов, Славко Јан, Антон Инголич, Бено Зупанчич, Михаило Петрушевски, Драготин Цветко, Миле Клопчич, Франце Слана, Јоже Циуха, Илија Џувалековски, Борис Чипан, Богдан Борчич, Исак Таџер, Франце Филипич, Борко Лазески, Љубомир Белогаски и Цирил Злобец.

Сви су они показивали занимање за проблеме језика у Хрватској, Србији, Црној Гори и Босни и Херцеговини. И сами добро упућени у лингвистичка питања, посебно својих националних средина, указивали су на чињенице да би требало сачувати јединственост споразумевања свих националности тадашње Југославије.

Посебна сазнања су произишла из разговора са уметницима и научницима Србије, Хрватске, Босне и Херцеговине и Црне Горе.

Били су вишеструко занимљиви утисци које сам сазнао од Павла Савића, Миодрага Б. Протића, Ристе Стијовића, Вјекослава Афрића, Хуга Клајна, Исидора Папа, Александра Деспића, Емила Кутијара, Милана Хорвата, Предрага Милошевића, Марије Црнобори, Мире Ступице, Раше Плаовића, Виктора Старчића, Милана Коњовића, Михаила С. Петрова, Борислава Божовића, Милана Кашанина, Мате Милошевића, Рајка Томовића, Недељка Гвозденовића, Николе Херцигоње, Марка Тајчевића, Александра Дерока, Ђурђа Бошковића, Татомира Анђелића, Жоржа Скригина, Милутина Гарашанина, Станоја Стефановића, Радивоја Кашанина, Радомира Лукића, Сташе Беложанског, Мехмеда Беговића, Оскара Данона, Васе Чубриловића, Вука Павићевича, Бранка Максимовића, Љубице Марић, Марија Маскарелија, Стјепана Шулека, Зорана Петровића, Бранка Жежеља, Алојза Бенца, Ђуре Курепе, Цвјетка Рихтмана, Бранислава Ђурђева, Цвита Фисковића, Отона Глихе, Андре Мохоровичића, Силвија

Бомбарделија, Љубице Сокић, Звонимира Рогоза, Марина Тартаље, Златка Прице, Богдана Богдановића, Зденка Колација, Стјепана Планића, Ивана Витића, Фрање Когоја, Беле Крлеже, Јосипа Сајсела, Хајрудина Хаџиселимовића, Мухамеда Кадића, Павла Васића, Арпада Лебла, Миховича Логара, Јована Ристића, Леона Гершковића, Мирка Рачког, Гојка Николиша, Ирене Колесар, Антуна Мотике, Еде Муртића, Ива Падована, Милисава Лутовца, Фануле Папазоглу, Бранислава Шошкића, Атанасија Урошевића, Иве Шебаља, Стојана Ћелића, Невена Шегвића, Марка Челебоновића, Славка Боројевића, Стеве Жигона, Бранка Бауера, Николе Хајдина, Ервина Нонвајлера, Владимира Пантића, Мирослава Беловића, Вељка Булајића, Јулија Хахамовића, Златка Угљена, Енрика Јосифа, Николе Рајзера, Војислава Ј. Ђурића, Марија Микулића, Мерсада Бербера, Дејана Медаковића, Воје Станића, Ђуре Пулитике, Славка Шохаја, Вилима Свечњака, Јозе Јанде, Душана Џамоње, Божицара Рашице, Алберта Кинерта, Фердинанда Кулмера, Војина Бакића, Далибора Параћа, Драгутина Вукотића, Јакоба Гаона, Џевада Хозо, Николе Шкреба, Предрага Враницког, Славка Златића, Михаила Марковића, Грујице Жарковића, Бруна Бјелинског, Пурише Ђорђевића, Вјенцеслава Рихтера, Милорада Екмечића, Милана Херака, Светозара Самуровића, Љубомира Тадића, Василија Крестића, Андреја Митровића, Чедомира Попова, Радована Самарцића, Ивана Штрауса, Милића од Мачве, Љубише Ракића, Јована Ћирилова, Зорана Павловића, Војислава Кораћа, Миће Поповића, Бранка Плеше, Петра Влаховића, Бранка Миљуша, Миодрага Коларића, Димитрија Ђурковића, Ивана Драганића, Миодрага Јовичића, Ранка Радовића, Петра Марјановића, Драгослава Антонијевића, Андреја Прегера, Миодрага Јовановића, Радомира Станића, Светислава Божића, Здравка Мандића, Ирине Суботић, Николе Пантића, Јована Мићића, Мирослава Копечног, Момчила Крковића, Душана Каназира, Марка Младеновић, Боре Драшковића, Ратка Божовића, Милана Поповића, Милорада Ђоровића, Лазара Лепшпановића и Жарка Требјешанина. били су вишеструко занимљиви.

Најпре, сви ти, али и остали моји саговорници настојали су да говоре књижевним језиком. Трудиле су се да им речнички фонд буде што богатији. Такође, покушавали су, осим када се радило о стручној материји, да превише не користе стране речи, чак и оне које су у време наших сусрета биле актуелне и модерне.

Онда, сви су показивали стварну заинтересованост за питања језика. Као и сви остали, осуђивали су политичка уплитања, нарочито она која су настала после распада Југославије.

И на крају једна идеја, можда и предлог:

Било би занимљиво када би неки млади и радознали лингвиста био спреман да ишчита све ове разговоре (сви су сачувани и налазе се у Народној библиотеци Србије), да установи, поред ставова о ужим језичким

темама, и ширине лексичког блага ових, сумње нема, најугледнијих интелектуалаца ондашње Југославије, од којих су многи и сада веома активни или чије је дело, ако нису живи, део континуитета њихове националне културе.

Miloš Jevtić (Belgrad)

Lexikalischer Einblick in Gespräche mit Wissenschaftlerinnen und KünstlerInnen aus Serbien, Kroatien und Bosnien und Herzegowina

In den Jahren zwischen 1974 und 2000 habe ich für Radio Belgrad im Rahmen der Reihe „Zu Gast im Zweiten Programm“ mit knapp 600 WissenschaftlerInnen und Kunstschaaffenden aus Serbien, Kroatien und Bosnien und Herzegowina gesprochen. Weitere GesprächspartnerInnen kamen aus anderen Teilen des damaligen Jugoslawien, mehrheitlich aus Slowenien.

Miloš Jevtić
Beograd
Srbija
mjevtic@Eunet.yu

Maja Midžić (Graz)

Leksičke razlike u bosanskoj, hrvatskoj i srpskoj verziji Dejtonskog sporazuma

Leksičke razlike u bosanskoj/bošnjačkoj, hrvatskoj i srpskoj verziji Dejtonskog sporazuma analizirali smo tako što smo iz DS povadili sve imenice koje se razlikuju na leksičkom nivou, a zatim provjerili sve te riječi u literaturi za ova tri jezika i elektronskim korpusima (srpskom, hrvatskom i Gralis-Korpusu).

0. Dejtonski mirovni sporazum (DS)¹ pravni je akt administrativnog stila, koji je sa engleskog preveden na bosanski/bošnjački, hrvatski i srpski jezik. U sklopu naše analize prvi korak bio je izrada tabela, koje su rađene prema paragrafima. Iz svakog smo teksta ekscerpitali leksičke jedinice koje se razlikuju u najmanje dvije ili sve tri varijante DS. Zatim su leksičke razlike podijeljene na više tipova.

1. U DS nepodudarnosti su razvrstane prema tome koje se riječi određenog jezika razlikuju od riječi drugog jezika. To znači da ako su jedne imenice upotrijebljene u bosanskoj i hrvatskoj varijanti Dejtonskog sporazuma, a u srpskoj druge, ta je pojava uvrštena u prvi tip (npr. *načelo* + *načelo* + *princip*). U drugom tipu su bosanska i srpska verzija drugačije od hrvatske (*tačka* + *točka* + *tačka*), u trećem hrvatska i srpska verzija nisu iste kao bosanska (*sistem* + *sastav* + *sastav*), u četvrtom nijedna se varijanta ne podudara (*trenutak* + *čas* + *momenat*).

2. Vrste riječi koje se razlikuju na leksičkom nivou su: imenice, glagoli, pridjevi i prilozi. U svim varijantama registrovali smo ukupno 658 tipova leksičkih razlika (imenice 351, glagoli 105 i pridjevi i prilozi 202).

U sljedećoj tabeli dat je ukupan iznos leksičkih razlika po vrstama riječi.

tipovi	imenice	glagoli	pridjevi i prilozi	ukupno
bk – s	259	78	168	505
bs – k	46	10	20	76
ks – b	4	2	2	8
b – k – s	42	15	12	69
ukupno	351	105	202	558

Najčešća nepodudarnost je među imenicama, a najfrekventnije su razlike prvog tipa (259), zatim drugog (46) i četvrtog (42), a najmanje trećeg tipa (4). U sistemu glagola najčešće su razlike prvog (78), zatim četvrtog (15) i

¹ Ovaj originalni tekst označavamo kao DS, a tri jezičke varijante imaju oznake: Db – bosanska verzija, Dh – hrvatska verzija i Ds – srpska verzija.

drugog (10), a najmanje trećeg tipa (2). Kod pridjeva i priloga najviše su nepodudarnosti u prvom tipu (168), zatim u drugom (20) i četvrtom (12), a najmanje u trećem (2). U sve tri varijante najfrekventnije su razlike prvog tipa (505), zatim drugog (76) i četvrtog (69), a najmanje trećeg (8). U daljoj analizi razmotrit ćemo sistem imenica.

U prvi tip spadaju oni leksemi koji se u Db i Dh razlikuju od onih u Ds. Našli smo 259 takvih korelacija u DS. U Db i Dh zabilježili smo leksem *provedba*, a u Ds *implementacija*. U ovom primjeru Db i Dh imaju ispred imenice *provedba* glagol *osigurati*, a Ds konstrukciju *da + obezbediti*. Recimo:

Koordinirati aktivnostima civilnih organizacija i agencija u Bosni i Hercegovini kako bi osigurao efikasnu *provedbu* civilnih aspekata mirovnog rješenja. (Db:10/2.1c)²

... usklađivati djelatnosti građanskih organizacija i agencija u Bosni i Hercegovini kako bi se osigurala uspješna *provedba* civilnih aspekata mirovnoga rješenja. (Dh:10/2.1c)

... koordinirati aktivnosti civilnih organizacija i agencija u BiH, da bi se obezbedila efikasna *implementacija* civilnih aspekata mirovnog rešenja. (Ds:10/2.1c)

U bosanskom standardu normirani su leksemi *provedba* i *implementacija* (Hal 1995: 466,261), dok se u bosanskom jeziku koristi *provedba* (Isaković 1992: 342). Hrvatski standard propisuje imenicu *provedba* (B/F/M 1971: 268), a u hrvatskom jeziku susreće se *provedba* i *implementacija* (HER 2004/9: 24/4: 186). U srpskom jeziku nalazimo leksem *provedba* (Rečnik MS/MH 1969/5: 139).³ Kro-Korp1 ima 21 972 primjera za *provedbu* i 348 za *implementaciju*. U Kro-Korp2 našli smo 49 riječi *provedba* i 6 *implementacija*. Serb-Korp sadrži 3 primjera sa leksemom *provedba* i 168 sa *implementacija*. U bosanskim tekstovima Gralis-Korpusa riječ *provedba* je češće zastupljena (48) od *implementacija* (17). Hrvatski dio sadrži 81 jedinicu *provedba*, a samo 16 *implementacija*. U srpskim tekstovima nismo našli nijedan primjer za riječ *provedba*, dok je pojavnica *implementacija* zastupljena 32 puta.

U drugi tip spadaju imenice koje se u bosanskoj i srpskoj verziji razlikuju od onih u hrvatskoj. U DS smo našli 46 ovakvih primjera. Db i Ds imaju leksem *obaveza*, a Dh *obveza*. U Dh smo registrovali osim imenice *obveza* i glagol *obvezuju*, dok se u Db i Ds pojavljuje *obavezuju*. Ovdje je do nepodudarnosti došlo zbog individualnog izbora riječi. Primjer:

² Jezik: aneks/član/podčlan.

³ Nema u S-Simić, S-P/J/P i Pravopis MS/MH.

U izvršavanju *obaveza* izloženih u paragrafu (1), Stranke se naročito obavezuju da će prekinuti korištenje svakog oružja i eksplozivnih naprava osim onoga koje je odobreno ovim Aneksom. (Db:1a/2.2)

U izvršavanju *obveza* izloženih u stavku (1), strane se osobito obavezuju da će prekinuti s upotrebom svakoga oružja i eksplozivnih naprava, izuzev onoga koje je odobreno ovim Aneksom. (Dh:1a/2.2)

Izvršavajući *obaveze* izložene u stavu 1, Strane se posebno obavezuju na prestanak otvaranja vatre iz svih oružja i eksplozivnih naprava, osim kako je dozvoljeno ovim Aneksom. (Ds:1a/2.2)

U bosanskom standardu propisan je leksem *obaveza* (Hal 1995: 366), a u hrvatskom *obveza* (B/F/M 1971: 227). U hrvatskom jeziku koriste se riječi *obaveza* i *obveza* (HER 2004/7: 87). Srpski standard normira *obaveza* i *obveza* (Pravopis MS/MH 1985: 193), što nalazimo i u rječnicima (Rečnik MS/MH 1969/3: 836, 841).⁴ Kro-Korp1 sadrži 3.640 primjera sa leksemom *obaveza* i 58 584 sa *obveza*. U Kro-Korp2 odnos riječi *obaveza* i *obveza* je 108 : 560. Serb-Korp sadrži 7549 imenica *obaveza* i 938 sa *obveza*. U standardima i korpusima situacija je slična, što zapažamo i u rječnicima. Leksem *obveza* je tipičniji za hrvatski, a *obaveza* za bosanski i srpski jezik.

U treći tip spadaju oni leksemi koji se u hrvatskoj i srpskoj verziji razlikuju od onih u bosanskoj. U DS registrovali smo četiri takva slučaja. Db koristi leksem *stranka*, dok se u Dh i Ds nalazi *strana*. Spoj imenice i glagola je različita: u Db nalazimo imenicu *stranke* + glagol *pozdravljaju* + glagol *podržavaju*, Dh ima imenicu *strane* + glagol *pozdravljaju* + glagol *podupiru*, Ds sadrži spoj imenice *strane* + glagola *pozdravljaju* i *prihvataju*. Recimo:

Stranke pozdravljaju i podržavaju postignute dogovore o Ustavu Bosne i Hercegovine izložene u Aneksu 4. (Db:uvod/5)

Strane pozdravljaju i podupiru postignute dogovore o Ustavu Bosne i Hercegovine, što je izloženo u Aneksu 4. (Dh:uvod/5)

Strane pozdravljaju i prihvataju aranžmane koji su napravljeni u vezi sa Ustavom Bosne i Hercegovine, kao što je izloženo u aneksu 4. (Ds:uvod/5)

U bosanskom standardu propisan je leksem *stranka* (Hal 1995: 524), dok je u hrvatskom normirana riječ *strana* (B/F/M 1971: 293). U hrvatskom jeziku koriste se obje imenice (HER 2004/10: 160), kao i u srpskom jeziku (Rečnik MS/MH 1969/6: 14, 15).⁵ Korpusi pokazuju slijedeće saodnose. Kro-Korp1 sadrži 51.311 primjera sa leksemom *strana* i 163.191 sa *stranka*. Kro-

⁴ Nema u B-Isaković, S-P/J/P i S-Simić.

⁵ Nema u B-Isaković, S-P/J/P, S-Simić i Pravopis MS/MH.

Korp2 ima 437 imenica *strana* i 7.914 *stranka*. Serb-Korp obuhvata 10.356 riječi *strana* i 16.896 *stranka*.

Za četvrti tip našli smo ukupno 42 primjera, u kojima se imenice razlikuju u sve tri verzije. Db ima *predsjedavajući*, Dh *predsjedatelj*, a Ds *predsjednik*. U Db i Dh dolazi spoj imenice *osoba* + zamjenica *koji* + prezent glagola *odrediti*, dok je u Ds imenica *lice* + zamjenica *koji* + konstrukcija *da* + prezent glagola *odrediti*. Primjer:

... ostale osobe koje odredi *predsjedavajući*; (Db:1a/8.2)

... ostale osobe koje odredi *predsjedatelj*; (Db:1a/8.2)

... drugih lica koja može da odredi *predsjednik*; (Ds:1a/8.2)

U bosanskom standardu propisani su leksemi *predsjedavajući*, *predsjedatelj* i *predsjednik* (Hal 1995: 437). U hrvatskom jeziku koriste se sve navedene riječi, dok je imenica *predsjednik* označena kao srbizam (HER 2004/8: 214, 215), a standardizovani su *predsjedatelj* i *predsjednik* (B/F/M 1971: 255). U srpskoj normi propisane su riječi *predsjednik/predsjednik* (P/J/P 1995: 277), *predsjednik/predsjednik* (Pravopis MS/MH 1985: 212), zatim *predsjednik/predsjednik* (RS 2003: 243), dok srpski rječnici daju samo *predsjednik* (Rečnik MS/MH 1969/4: 912).⁶ Kro-Korp1 ima 578 leksema *predsjedavajući*, 763 *predsjedatelj* i 38 *predsjednik*. U Kro-Korp2 saodnos je 2 *predsjedavajući* : 1 *predsjedatelj* : 41 *predsjednik*. Serb-Korp sadrži 730 riječi *predsjedavajući* i 34.753 *predsjednik*.

Bosanska, hrvatska i srpska varijanta imaju ukupno 63.488 leksema. Pojedinačno smo registrovali 19.748 jedinica u bosanskom tekstu, 19. 852 u hrvatskom i 23.888 u srpskom.

Db:		Dh:		Ds:	
<i>i</i>	1.050	<i>biti</i>	1.267	<i>i</i>	1.373
<i>biti</i>	821	<i>i</i>	1.048	<i>biti</i>	982
<i>u</i>	627	<i>u</i>	615	<i>u</i>	736
<i>koji</i>	387	<i>koji</i>	420	<i>htjeti</i>	625
<i>htjeti</i>	360	<i>htjeti</i>	390	<i>da</i>	438

Po vrstama riječi najfrekventniji su veznici, glagoli i prijedlozi. U Db i Ds na prvom mjestu nalazi se veznik *i*, dok se u Dh najčešće ponavlja pomoćni glagol *biti*. Ipak, u srpskoj verziji preovladava oblik *i*. Navest ćemo jedan primjer u kome se u Db i Dh koristi riječca *te*, dok Ds ima veznik *i*.

Stranke će naročito potpuno poštovati međusobnu suverenu jednakost, rješavati sporove mirnim putem, *te* se suzdržati od svake akcije, prijet-

⁶ Nema u B-Isaković.

njom ili upotrebom sile ili na drugi način, protiv teritorijalne cjelovitosti ili političke neovisnosti Bosne i Hercegovine ili bilo koje druge države. (Db:1)

Strane će posebice potpuno poštovati međusobnu suverenu jednakost, rješavati sporove mirnim putem, *te* se suzdržati od svake akcije prijetnjom ili uporabom sile ili na drugi način, protiv teritorijalne cjelovitosti ili političke neovisnosti Bosne i Hercegovine ili bilo koje druge države. (Dh:1)

Posebno, strane će u potpunosti poštovati suverenu jednakost jedna druge, rješavaće sporna pitanja mirnim sredstvima *i* uzdržaću se od bilo kakvih akcija, putem prijetnje ili upotrebe sile ili na bilo koji drugi način, protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti Bosne i Hercegovine ili bilo koje druge države. (Ds:1)

Razlog frekventnije upotrebe *i* u Ds je taj što Db i Dh imaju oblik *te* tamo gdje se u Ds nalazi veznik *i*.

Postoji još jedan interesantan primjer u kojem Db i Ds imaju više veznika *i*, a Dh *te*:

Stranke će osigurati bezopasno *i* sigurno okruženje za sve osobe na područjima pod svojom jurisdikcijom održavanjem ustanova za provođenje građanskih zakona koje će djelovati u skladu s međunarodno priznatim, normama *i* poštovati međunarodno priznata ljudska prava *i* temeljne slobode, *te* poduzimati sve ostale primjerene mjere. (Db:1a/2.3)

Strane će osigurati bezopasno okruženje za sve osobe na područjima pod svojom jurisdikcijom održavanjem ustanova za provedbu građanskih zakona, koje će djelovati u skladu s međunarodno priznatim normama *i* poštovati međunarodno priznata ljudska prava *i* temeljne slobode, *te* poduzimati sve ostale primjerene mjere. (Dh:1a/2.3)

Strane će obezbediti sigurno *i* bezbedno okruženje za sva lica u svojim jurisdikcijama održavanjem agencija za sprovođenje civilnih zakona koji deluju u skladu sa međunarodno priznatim standardima *i* uz poštovanje međunarodno priznatih ljudskih prava *i* osnovnih sloboda, *i* preduzimanjem drugih odgovarajućih mera. (Ds:1a/2.3)

U navedenom primjeru u Db nalazimo veznik *i* tri puta, dok se u Dh *i* koristi dva puta. U Ds je četiri puta upotrebljen veznik *i*.

U Db i Ds se na drugom mjestu nalazi pomoćni glagol *biti*, a u Dh veznik *i*.

Stranke će regulirati svoje odnose u skladu s načelima *izloženim* u Povelji Ujedinjenih naroda, kao i s Helsinškim završnim dokumentom i drugim dokumentima Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi. (Db:1)

Strane će regulirati svoje odnose u skladu s načelima koja *su* izložena u Povelji Ujedinjenih naroda, kao i s Helsinškim završnim dokumentom i drugim dokumentima Organizacije za sigurnost i suradnju u Europi. (Dh:1)

Strane će sprovoditi svoje odnose u skladu sa principima *izloženim* u Povelji Ujedinjenih nacija, kao i u Helsinškom završnom aktu i drugim dokumentima Organizacije za bezbednost i saradnju u Evropi. (Ds:1)

Razlog veće upotrebe pomoćnog glagola *biti* u hrvatskoj verziji leži u tome što Dh ima spoj *su* + glagol *izložiti*, dok je Db i Dh samo oblik *izloženim*.

Treći najčešći leksem je prijedlog *u*, i to u sve tri varijante. U Db i Dh na četvrtom mjestu nalazi se zamjenica *koji*. Međutim, u Ds na istoj poziciji dolazi pomoćni glagol *htjeti*, koji je u Db i Dh na petom mjestu.

Stranke će reagirati na navodna kršenja odredbi ovog Aneksa postupcima *koji* su predviđeni članom 8. (Db:1a/2.5)

Strane će reagirati na navodna kršenja odredbi ovoga Aneksa postupcima *koji* su predviđeni Člankom 8. (Dh:1a/2.5)

Strane će reagovati na navodna kršenja odredaba ovog Aneksa putem procedura *predviđenih* u članu 8. (Ds:1a/2.5)

Jedan od razloga povećane učestalosti oblika *koji* u Db i Dh je konstrukcija zamjenica *koji* + pomoćni glagol *su* + glagol *predviđeni*, (Ds ima samo pridjev *predviđenih*).

U Db i Dh se riječca *da* nalazi na petnaestom mjestu, a u Ds na petom. U srpskom jeziku imamo *moram da pišem*, a u hrvatskom *moram pisati*. Primjer:

IFOR ima pravo *narediti* da se svo vojno osoblje, aktivno ili rezervno, s prebivalištem u Zoni razdvajanja između entiteta, prijavi odgovarajućem zapovjedničkom mjestu iz člana 6 koje je najbliže njihovom prebivalištu.

(Db: 1a/4/faza II/prema potrebi na određenim lokacijama)

IFOR ima pravo *narediti* da se sve vojno osoblje, djelatno ili pričuvno, s prebivalištem u zoni razdvajanja između entiteta prijavi odgovarajućem zapovjedničkom mjestu (Članak 6.), koje je najbliže njihovu prebivalištu. (Dh: 1a/4/faza II/prema potrebi na određenim lokacijama)

IFOR ima ovlašćenje *da naredi* da svo aktivno i rezervno vojno osoblje, koje prebiva u zoni razdvajanja između Entiteta, registruje pri odgovarajućoj komandnoj stanici IFOR-a, pomenutoj u članu 6, koja je najbliža njihovom prebivalištu. (Ds: 1a/4/faza II/prema potrebi na određenim lokacijama)

Možemo zaključiti da je prvih pet najfrekventnijih leksema rezultat slobodnog prijevoda i pravopisnih nepodudarnosti. U Db i Ds je najčešći veznik *i*, dok se u obje verzije na drugom mjestu nalazi pomoćni glagol *biti*. Dh ima na drugom mjestu veznik *i*, a na prvom pomoćni glagol *biti*. Razlog veće upotrebe *i* u Db i Ds je taj što u Dh često umjesto pomenutog veznika stoji oblik *te*. Pomoćni glagol *biti* je frekventniji u hrvatskoj verziji jer se u Dh nalazi spoj *su* + glagol *izložiti*, dok u Db i Dh dolazi oblik *izloženim*. Prijedlog *u* je na trećem mjestu u sve tri verzije. U Db i Dh četvrto mjesto zauzima zamjenica *koji*. U Ds je na istoj poziciji pomoćni glagol *htjeti*. Jedan od razloga povećane učestalosti oblika *koji* u Db i Dh jeste spoj zamjenica *koji* + pomoćni glagol *su* + glagol *predviđeni*, dok Ds ima samo pridjev *predviđeni*. Pomoćni glagol *htjeti* u Ds nalazi se na četvrtom, a u Db i Dh na petom mjestu. Peto mjesto u Ds zauzima riječ *da*, dok se u Db i Dh nalazi na petnaestom mjestu. Razlog mnogo veće upotrebe *da* leži u tome što se u srpskom jeziku koristi konstrukcija *da* + prezent (*moram da pišem*), a u hrvatskom infinitiv (*moram pisati*).

Izvori

Ds: <http://www.vladars.net/lt/zakoni/dejton.html>

Dh: <http://www.oscebih.org/overview/gfap/bos/default.asp>

Db: http://www.soros.org.ba/docs_pravo/ustav-txt/prof-dr.omer-ibrahimagic.doc

Korpusi

Bos-Korp: <http://www.tekstlab.uio.no/Bosnian/Korpus2.html>

Kro-Korp 1: Hrvatski nacionalni korpus: <http://www.hnk.ffzg.hr/>

Kro-Korp 2: Hrvatska jezična mražna riznica: <http://riznica.ihjj.hr/>

Serb-Korp: Srpski korpus: <http://www.korpus.matf.bg.ac.yu/korpus/logout.php>

Pravopisi

B/F/M: Babić, S.; Finka B.; Moguš M. 1971. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.

Hal: Halilović, S. (1995). *Pravopis bosanskoga jezika*. Sarajevo: Preporod.

Pravopis MS/MH: Matica Srpska, Matica Hrvatska (1985). *Pravopis srpskohrvatskoga jezika*. Novi Sad – Zagreb. Školsko izdanje.

S-P/J/P: Pešikan, M.; Jerković, J.; Pižurica, M. (1995). *Pravopis srpskoga jezika*. Novi Sad – Beograd: Matica Srpska – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

S-Simić: Simić, R. (2003). *Srpski pravopis*. Beograd: Jasen.

Rječnici

HER: Jojić, Lj.; Matasović, R. (Hg., 2002): *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.

B-Isaković: Isaković, A. (1992). *Rječnik karakteristične leksike u bosanskohercegovinskom jeziku*. Sarajevo: Bosanska knjiga.

MS/MH Rečnik: Matica Srpska/Matica Hrvatska (Hg., 1969). *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. Knj. I–VI. Novi Sad – Zagreb.

Maja Midžić (Graz)

Lexikalische Unterschiede in der bosnischen, kroatischen und serbischen Version des Vertrages von Dayton

Das Ziel dieser Arbeit ist es, alle drei Übersetzungen des Friedensvertrags von Dayton auf lexikalischer Ebene zu vergleichen sowie die lexikalischen Unterschiede in den bosnischen, kroatischen und serbischen Versionen dieses Vertrags zu identifizieren. In dieser Arbeit werden nur Substantive analysiert. Unter lexikalischen Unterschieden versteht man nicht-identische Nomen in der bosnischen, kroatischen und serbischen Version. Im Vertrag von Dayton wurden vier Arten solcher Unterschiede festgestellt, wobei diese dahingehend unterteilt wurden, indem man ein Wort zur Analyse heranzog und dann verglich, wie es sich vom Wort in den anderen Sprachen unterscheidet. Unter den ersten Typ der lexikalischen Unterschiede fallen all jene Nomen, die in der bosnischen und kroatischen Version des Vertrages von Dayton gleich sind, sich aber von der serbischen Version unterscheiden, wie etwa K: *načelo*, B: *načelo*, S: *princip*. Im zweiten Typ ist die bosnische und serbische Variante anders als die kroatische, zum Beispiel B: *tačka*, K: *točka*, S: *tačka*. Im dritten Typ unterscheidet sich die bosnische Variante von der kroatischen und serbischen B: *sistem*, S: *sastav*, K: *sastav*; während im vierten Typ keine der drei Varianten miteinander übereinstimmen, z. B.: B: *trenutak*, K: *čas*, S: *momenat*.

Maja Midžić

Graz

Austrija

majamarija24@hotmail.com

II.

Entlehnungen

Posuđenice/Pozajmljenice

Посуђенице/Позајмљенице

Lelija Sočanac (Zagreb)

Anglicizmi u hrvatskom i srpskom jeziku: sličnosti i razlike

Engleski kao globalni jezik utječe na sve jezike s kojima dolazi u dodir. U članku će biti riječi o tipovima engleskog utjecaja u hrvatskom i srpskom jeziku, te sličnostima i razlikama u adaptaciji anglicizama na ortografskoj, morfološkoj, tvorbenoj i semantičkoj razini. Poslije analize korpusa anglicizama u dva promatrana jezika, razmotrit će se pitanje jezične ideologije i prakse u hrvatskom i srpskom na primjeru anglicizama.

1. Uvod. Engleski kao globalni jezik snažno utječe na sve jezike s kojima dolazi u dodir. Taj se utjecaj intenzivirao poslije Drugog svjetskog rata, a svojevrsni vrhunac dostiže na prijelazu s dvadesetog na dvadeset i prvo stoljeće kao jezik globalizacije. Engleski utjecaj prodire u sferu suvremene znanosti i tehnologije, masovnih medija, popularne kulture, mode i novih stilova života. S jedne strane, sve je prisutniji u terminologijama različitih znanosti, a s druge karakterizira govor mladih urbanih generacija koje su odrasle s internetom i kojima engleski više nije strani jezik. Za starije generacije, dodiri s engleskim pripadali su neizravnom kulturnom posuđivanju. Danas možemo govoriti o bliskom posuđivanju čak i u situacijama gdje nema izravnih kontakata između sugovornika koji komuniciraju unutar globalnog virtualnog prostora. Engleski utjecaj, koji se još u nedavnoj prošlosti ograničavao na leksičko posuđivanje, sve se više očituje u različitim oblicima prebacivanja kodova, komunikacijske strategije dvojezičnih govornika.

Leksički utjecaji na brojne jezike primatelje mogu imati niz zajedničkih osobina s obzirom na semantička polja kojima posuđenice pripadaju. S druge pak strane, svaki jezik prilagođava engleske posuđenice prema zahtjevima vlastita sustava, a pri tome se i sami sustavi jezika primatelja mogu mijenjati – na koji način i u kojem smjeru tek će pokazati budućnost. Osim strukturalnih, važnu ulogu imaju i izvanjezični faktori kao što su odnos prema jeziku, jezična ideologija, jezična politika i jezična praksa.

Imajući sve to u vidu, istražiti ćemo engleski utjecaj na dva srodna jezika koji su još do nedavno činili zajednički standard: hrvatskom i srpskom. Usporedit ćemo tipove posuđivanja u dva jezika, te pokušati utvrditi sličnosti i razlike u procesu adaptacije, koje nam mogu ponešto reći o sličnostima i razlikama između dvaju jezika primatelja.

2. Korpus. Istraživanje je provedeno na dva korpusa: za starije anglicizme kao izvor smo koristili rječnik anglicizama R. Filipovića (Filipović 1990), dok je korpus novijih anglicizama izrađen na temelju tiska i internetskih stranica. Rječnik je također poslužio kao odredište za utvrđivanje recentnosti posuđenica, te eventualnih promjena do kojih je moglo doći u razdoblju nagle divergencije između nekadašnjih varijanti. No, premda je naslov *Anglicizmi u hrvatskom ili*

srpskom jeziku, rječnik najvećim dijelom uključuje anglicizme u hrvatskom jeziku. Izvori anglicizama nisu navedeni unutar natuknice, što u nekim primjerima predstavlja problem ukoliko želimo razdvojiti istočnu od zapadne varijante nekadašnjeg standarda. Identičnost oblika engleskih posuđenica u hrvatskom i srpskom tako je nemoguće utvrditi; uočljive su jedino razlike, o kojima će biti više riječi u tekstu koji slijedi.

Izvori za nove anglicizme u hrvatskom i srpskom uključuju dnevni tisak i tjednike, te prvenstveno internetske stranice: www.index.hr i www.blic.yu. Budući da se ne radi o rječničkom korpusu nego o izvornim tekstovima, moguće je istražiti identične, slične i različite oblike anglicizama u hrvatskom i srpskom. Stoga ćemo na ovome korpusu izvršiti detaljniju analizu tipova jezičnih utjecaja, te ortografske, morfološke i semantičke prilagodbe posuđenica.

3. Tipovi jezičnih utjecaja. Ponajprije ćemo nešto reći o tipovima posuđivanja. Dok su se ranije najvećim dijelom posuđivali pojedinačni leksemi, danas primjećujemo tendenciju prema naglašenom preuzimanju čitavih sintagmi, što je zapravo na granici između posuđivanja i prebacivanja kodova. Za takav tip transfera stranih elemenata potrebna je proširena dvojezičnost unutar jezične zajednice: dvojezični govornik koji takve sklopove unosi u jezik primatelj pretpostavlja odgovarajući stupanj jezične kompetencije primatelja poruke kako bi komunikacija takvoga tipa uopće bila moguća. Navodim primjere preuzimanja engleskih sintagmi u hrvatskom i srpskom, pri čemu su u mom korpusu engleske sintagme u hrvatskom brojnije nego u srpskom, gdje češće susrećemo preuzimanje pojedinačnih engleskih leksema.

Hrvatski korpus: *beauty sleep, breaking news, coming out, fusion food, one night stand, impression management, pay gap, pet sitting, protective shallowness*. Budući da nisu prilagođeni sustavu hrvatskog jezika, velikim bismo ih dijelom mogli smatrati primjerima prebacivanja kodova.

Engleske su sintagme iz srpskog korpusa uglavnom ortografski adaptirane, što vidimo iz sljedećih primjera.

Srpski korpus: *Ol star meč, Gitar art festival, internet sajt, džez festival, fešn selekšn, part tajm sistem, online šoping, džangl i dram en bejs setovi, rialiti šou, spejs šatl, video klip*.

Iznimke su u pogledu ortografska adaptacije u srpskom korpusu rijetke. Mogli bismo navesti izraze poput: *boy meets girl, the money people*, koje bismo također mogli smatrati primjerima prebacivanja kodova.

Hibridne sintagme, grupe leksema koje uključuju engleske i hrvatske/srpske elemente, uglavnom čine nominalne grupe nastale prema engleskom modelu, gdje je izrazito uočljiv utjecaj engleske sintakse. U hrvatskom korpusu nalazimo sljedeće primjere u kojima je prvi element (modifikator) engleski leksem dok je glavna riječ (imenica) hrvatska: *Beauty stvarčice, break lop-*

ta, coming out priča, cargo hlače, chick literatura, CV muškarac, dance-trance glazba, fashion linija, funk poslastica, gay scena, hip-hop kultura, internet stranice, melting pot teorija, on-line naručivanje, one-man splitska tvrtka, patchwork obitelj, stand-up komičarka, street odjeća, web poduzetnik. Primjeri u kojima hrvatski element prethodi engleskom znatno su rjeđi: *razgovor na temu returns i revenues, milijunaš wannabe.*

U srpskom korpusu nalazimo primjere ovoga tipa koji su najvećim dijelom ortografski prilagođeni: *andergraund scena, biznis anđeo, brend konferencija, chat soba, folk zvezda, gej i lezbo populacija, horor klasik, internet peticije, lajfstajl magazin, noutbuk računar, online Hrvati, online Srbija, rokenrol zvuk, sajber kriminal, spa centar, wireless mreža.*

U hrvatskom se korpusu javljaju i složenice u kojima je jedan engleski element adaptiran, a drugi nije: *cyberdžungla*, ili sintagme u kojima su neki elementi ortografski i morfološki adaptirani a neki nisu: *flagship dizajnerski dućan, dizajner hip-hop odjeća.* Primjećujemo da su unutar navedenih primjera stariji anglicizmi prilagođeni sustavu jezika primatelja, dok su noviji neprilagođeni.

4. Ortografska adaptacija. Kada je riječ o ortografskoj prilagodbi, možemo govoriti o općenitim tendencijama u hrvatskom i srpskom, premda uvijek ima i odstupanja. Naime, poznato je da u hrvatskom postoji tendencija zadržavanja izvorne grafije anglicizama, dok je u srpskom prisutna tendencija ortografske prilagodbe na temelju izgovora. U srpskom je ta tendencija naglašena prvenstveno zbog različitog pisma – ćirilice – zbog čega se ponajprije strana imena ortografski adaptiraju prema izgovoru, a isto se primjenjuje i na posuđenice. Ista je tendencija prisutna i kod anglicizama u internetskim tekstovima koji su pisani latinicom. Navest ćemo primjere iz oba korpusa:

Hrvatski korpus: *account executive, all stars, arty, backhand, beach club, body language.*

Srpski korpus: *džangl i dram en bejs set, lajfstajl magazin, ol-star, part tajm, tač skrin, sajber kriminal, spejs šatl.*

No, katkada dolazi do zadržavanja izvorne grafije i u srpskom kada se radi o novijim anglicizmima (*chat, e-mail, touchpad, web, wireless*). U hrvatskome, s druge strane, do ortografske adaptacije često dolazi kada je riječ o starijim anglicizmima, tako da se u takvim slučajevima replike u hrvatskome i srpskome ne razlikuju: *business > biznis, bluff > blefirati, brand > brend, design > dizajn, designer > dizajner, fair > fer, frontman > frontmen, handicap > hendikep, interview > intervju, quiz > kviz, college > koledž, leader > lider, manager > menadžer, rocker > roker, summit > samit, sexy > seksi, single > singl, sniper > snajper, spray > sprej, stress > stres, striptease > striptiz, swing > sving, shopping > šoping, team > tim, training > trening, week-end > vikend.*

U hrvatskome se, nadalje, javlja tendencija ortografske adaptacije prema izgovoru novijih engleskih posuđenica koje pripadaju razgovornom jeziku: *loser* > *luzer*, *skate* > *skejtati*, *break* > *brejkati*, *cash* > *keš*, *biker* > *bajker*, *smile* > *smajlić*. (npr. *Na faksu sam hodala s napornim luzerom koji je bio Škorpion*).

Novi anglicizmi u hrvatskome ostaju velikom većinom ortografski neadaptirani, dakle, zadržavaju englesku grafiju, što je vezano uz sve viši stupanj poznavanja engleskog jezika.

4. Morfološka adaptacija anglicizama u hrvatskome i srpskome. U tekstu koji slijedi analizirat ćemo adaptaciju vrsta riječi koje su među engleskim posuđenicama najčešće, a to su imenice, pridjevi i glagoli.

4.1. Adaptacija imeničkih anglicizama. U adaptaciji imeničkih anglicizama pozornost treba posvetiti određivanju osnovnog oblika te prilagodbi roda, broja i padeža.

4.1.1. Utvrđivanje osnovnog oblika: transmorfemizacija. Posuđenice s nul-tim vezanim morfemom, što je slučaj s velikim brojem imeničkih anglicizama, pripadaju **nultoj transmorfemizaciji** ukoliko u jeziku primatelju zadrže isti oblik (Filipović 1986: 120). Takvi su primjeri vrlo brojni u oba korpusa. Primjere koji slijede nalazimo u istom obliku u hrvatskom i srpskom: *ace* > *as*, *band* > *bend*, *business* > *biznis*, *brand* > *brend*, *chat*, *chip* > *čip*, *design* > *dizajn*, *fan*, *golf*, *quiz* > *kviz*, *game* > *gem*, *goal* > *gol*, *hit*, *pop*, *site* > *sajt*, *set*, *trend*.

Imenički anglicizmi koji zadržavaju engleski vezani morfem pripadaju **kompromisnoj transmorfemizaciji**. Najčešći su pri tome sufixi **-er** (najčešće za vršitelja radnje) i **-ing** (glagolska imenica). Razlike između hrvatskoga i srpskoga u zadržavanju stranih vezanih morfema nisu uočljive, tako da bismo primjere koji slijede mogli pronaći u oba korpusa:

Hrvatski korpus: **-er:** *broker*, *dealer* > *diler*, *driver*, *glitter*, *cruiser* > *kruzer*, *leader* > *lider*, *loser* > *luzer*, *manager* > *menadžer*, *shaker*, *shimmer*, *showbizer*, *show maker*, *skipper* > *skiper*, *scooter* > *skuter*, *sweater*, *teaser*, *tinejdžer*, *trendsetter*, *winner*; **-ing:** *feeling*, *holding*, *peeling*, *screening*, *shopping* > *šoping*, *timing* > *tajming*, *wake-boarding*; **-ance:** *performance*.

Srpski korpus: **-er:** *broker*, *dealer* > *diler*, *designer* > *dizajner*, *downloader*, *hacker* > *haker*, *manager* > *menadžer*, *punker* > *panker*, *rapper* > *reper*, *rocker* > *roker*, *sniper* > *snajper*, *surfer*, *tender*, *trendsetter* > *trendseter*, *thriller* > *triler*; **-ing:** *branding* > *brending/brendiranje*, *casting* > *kasting*, *marketing*, *shopping* > *šoping*, *timing* > *tajming*, *training* > *trening*.

Potpuna transmorfemizacija, zamjena stranog vezanog morfema domaćim, razmjerno je rijetka, pa primjera među novim anglicizmima nema niti u hrvatskom niti srpskom korpusu. Kod starijih anglicizama u srpskome postoji izraženija tendencija zadržavanja stranih sufixa, dok se u hrvatskome češće zamjenjuju domaćim: srp: *bokser*/ hrv. *boksač*; srp. *teniser*/ hrv. *tenisač*.

4.1.1.2. Određivanje roda. Razlike između načina određivanja roda u hrvatskome i srpskome nismo uočili. Kod primjera prirodnog roda, rod imenica se određuje prema spolu pri čemu se oblici za ženski rod tvore u fazi sekundarne adaptacije, o čemu će biti riječi u tekstu koji slijedi. U većini ostalih primjera prevladava tendencija muškog roda koju bismo mogli povezati i s morfološkim oblikom: velika većina anglicizama, naime, završava na konsonant te i uslijed toga dobiva muški rod u jeziku primatelju: *band* > *bend*, *brand* > *brend*, *business* > *biznis*, *break*, *chat*, *chip*/čip, *crack*, *date* > *dejt*, *hit*, *feeling*, *event*, *job*, *joint*, *cash* > *keš*, *mail*, *outfit*, *slogan*, *web*.

4.1.1.3. Deklinacija. Imenički anglicizmi u oba korpusa dobivaju domaće nastavke kako bi se uklopili u deklinacijski sustav jezika primatelja, pri čemu također nismo uočili razlike između dvaju sustava. Pri tome nema razlika između pojedinačnih leksema i sintagmi. U hrvatskome tako nalazimo sljedeće primjere sklonidbe:

Hrvatski korpus

Genitiv (jednina): *body language* > *body languagea*, *boy band* > *boy benda*, *fusion food* > *fusion-fooda*, *reality show* > *reality showa*, *celebrity* > *celebrityja*, *chillout* > *chillouta*; (množina): *date* > *dejtova*, *yuppie* > *yuppieja*;

Dativ: *blockbuster* > *blockbusterima*;

Lokativ: *second-hand shop* > *po second-hand shopovima*, *event* > *eventima*;

Instrumental: *body painting* > *body paintingom*, *shimmer* > *shimmerom*, *street style* > *street styleom*, *vintage* > *vintageom*.

U srpskome nalazimo sljedeće primjere:

Srpski korpus

Genitiv: *band* > *benda*, *billboard* > *bilborda*, *blockbuster* > *blokbastera*, *break dancer* > *brejkdensera*, *laptop* > *laptopa*, *show business* > *šou biznisa*, *rock and roll* > *rokenrola*;

Dativ: *baseball* > *bejzbolu*, *reality show* > *rialiti šouu*;

Akuzativ: *mail* > *mejlove*;

Lokativ: *hot spot* > *hot spotovima*;

Instrumental (jednina): *business* > *biznisom*, *click* > *klikom*, *pop-art* > *pop-artom*.

Takvi su oblici karakteristični za razgovorni stil i ukazuju na izraženu hibridizaciju i na području morfologije.

4.1.1.4. Množina. U pogledu tvorbe pluralnih oblika nema većih razlika između dvaju korpusa. Jednosložne imenice muškog roda dobivaju množinski

umetak **-ov-**, a višesložne imaju kratku množinu koja se tvori uz pomoć nastavka **-i**.

Hrvatski korpus

Duga množina: *asovi, dejtovi, klonovi, testovi*;

Kratka množina: *blockbasteri, dileri, editoriali, eventi, luzeri, skiperi*.

Srpski korpus

Duga množina: *sajtovi, šoping molovi*;

Kratka množina: *bilbordi, blokasteri, brejkdenseri, pankeri, reperi, trendseteri*.

U hrvatskom korpusu ima primjera zadržavanja engleskog plurala na **-s**: *cornflakes*. Zanimljivi su pluralni oblici imenica kao što su *close-up: close-upovi* kod kojih drugi element složenice (u ovom slučaju engleski prijedlog) dobiva dugu množinu.

4.1.1.2. Sekundarna adaptacija imenica. U fazi sekundarne adaptacije posuđenice su u potpunosti prilagođene sustavu jezika primatelja i dalje se razvijaju kao bilo koja druga domaća riječ. U toj je fazi najčešća tvorba ženskih oblika imeničkih anglicizama, pri čemu je u hrvatskom češći sufiks **-ica**, a u srpskom **-ka** ili **-kinja**, kao što vidimo iz navedenih primjera:

Hrvatski korpus: **-ica**: *babysitter* > I *bejbisiter* > II *bejbisiterica*, *farmer* > I *farmer* > II *farmerica*, *farmer* > I *farmer*, *globetrotter* > I *globtroter* > II *globtroterica*, *manager* > I *menedžer* > II *menedžerica*, *partner* > I *partner* > II *partnerica*, *speaker* (pseudoanglicizam) > I *spiker* > *spikerica*, *sport* > II *sportaš* > II *sportašica*, *tennis* > *tenisač* > II *tenisačica*, *teenager* > I *tinejdžer* > II *tinejdžerica*.

Srpski korpus: **-ka, -kinja**: *babysitter* > I *bejbisiter* > *bebisiterka*, *farmer* > I *farmer* > *farmerka*, *globetrotter* > I *globtroter* > II *globtroterka*, *manager* > I *menedžer* > II *menedžerka*, *partner* > I *partner* > *partnerka*, *speaker* > I *spiker* > II *spikerka*, *sport* > I *sportist* > II *sportistkinja*, *tennis* > II *teniser* > II *teniserka*, *teenager* > I *tinejdžer* > II *tinejdžerka*.

Među starijim izvedenicama za ženski rod u srpskome nalazimo i na oblike izvedene iz anglicizama koji označuju mušku osobu, kao što su: *businessman* > I *biznismen* > II *biznismenka*, *superman* > I *supermen* > II *supermenka* i *showman* > I *šoumen* > II *šoumenka*.

U korpusu novih anglicizama više smo potvrdili za izvedenice ženskog roda našli u hrvatskom korpusu nego u srpskom.

Hrvatski korpus: *biker* > I *bajker* > II *bajkerica*, *copywriter* > I *copywriter* > II *copywriterica*, *head-hunter* > I *head-hunter* > II *head-*

hunterica, fighter > I *fajter* > II *fajterica*, *friend* > I *frend* > II *frendica*, *trendsetter* > I *trendseter* > II *trendseterica*;

S r p s k i k o r p u s : *blogger* > I *bloger* > II *blogerka*.

Jedina je izvedenica za ženski rod na **-uša** u hrvatskom korpusu pejorativna izvedenica *sponzoruša* (*sponsor* > I *sponzor* > II *sponzoruša*), koju u istom značenju nalazimo i u srpskom korpusu.

Deminutivne izvedenice muškog roda tvore se uz pomoć sufiksa **-ić** i nisu osobito česte u našem korpusu. Primjeri koji slijede preuzeti su iz hrvatskih izvora: *porno* > I *porno* > II *pornić*, *soft porn* > I *soft porn* > II *softić*, *smiley* > II *smajlić*.

5. Glagolski anglicizmi. Glagolski anglicizmi u hrvatskom tvore se dodavanjem infinitivnog sufiksa **-ati** ili **-irati**:

H r v a t s k i k o r p u s

-ati: *box* > *boksati*, *break* > *brejkati*, *chat* > *četati/chatati*, *deal* > *dilati*, *download* > *downloadati*, *skate* > *skejtati*, *snowboard* > *snowbordati*, *start* > *startati*, *strike* > *štrajkati*;

-irati: *bluff* > *blefirati*, *camp* > *kampirati*, *kidnap* > *kidnapirati*, *clone* > *klonirati*, *lobby* > *lobirati*, *serve* > *servirati*, *scan* > *skenirati*.

Pri tome glagoli na **-ati** često pripadaju razgovornom jeziku, a na **-irati** višem registru. Do označavanja glagolskog vida može doći u fazi sekundarne adaptacije dodavanjem infiksa **-nu-** *break* > I *brejkati* > II *brejknuti*.

Neki su glagoli izvedeni od imeničkih anglicizama: *doping* > I *doping* > II *dopingirati*, *hostess* > I *hostesa* > II *hostesirati*.

U srpskom korpusu glagoli najčešće dobivaju formant **-ovati**, a katkada **-ati** ili **-irati**:

S r p s k i k o r p u s

-ovati: *bluff* > *blefovati*, *box* > *boksovati*, *bunker* > *bunkerovati*, *chat* > *četovati*, *download* > *downloadovati*, *camp* > *kampovati*, *kidnap* > *kidnapovati*, *sprint* > *sprintovati*, *start* > *startovati*, *step* > *stepovati*, *surf* > *surfovati*, *strike* > *štrajkovati*;

-ati: *break* > *brejkati*, *download* > *downloadati*;

-irati: *book* > *bukirati*, *brand* > *brendirati*, *design* > *dizajnirati*, *scan* > *skenirati*, *shock* > *šokirati*, *test* > *testirati*, *zoom* > *zumirati*.

6. Adaptacija pridjevskih anglicizama. Veći dio pridjevskih anglicizama u hrvatskom kao i srpskom ostaju neadaptirani: *casual*, *cool*, *feminine*, *folk*, *frizzy*, *gay*, *oil-free*, *second-hand*, *shishy*, *trendy* > *trendi*.

Hrvatski korpus

Jednostavni pridjevski anglicizmi: *casual kolekcije/kombinacije/prilike, folk zvijezda, gay klub, gay scena;*

Složeni pridjevski anglicizmi: *full-frontal susret, oil-free puder, second-hand krpe;*

Srpski korpus

Jednostavni pridjevski anglicizmi: *folk zvezda, horor klasik, top izvoznici;*

Složeni pridjevski anglicizmi: *part-tajm sistem.*

Manji broj pridjeva adaptiran je potpunom transmorfemizacijom: *glamorous > glamurozan, hectic > hektičan*. Adaptirani se pridjevi lako kompariraju: *glamurozan – glamurozniji – najglamurozniji*.

U hrvatskom korpusu katkada dolazi do nizanja nekoliko pridjevskih anglicizama: *“seksi push-up efekt”*.

6.1. Sekundarna adaptacija pridjeva. U fazi sekundarne adaptacije pridjevi se često izvode iz imeničkih anglicizama. Sljedeće primjere nalazimo u hrvatskom i srpskom korpusu bez razlika:

Hrvatski i srpski: **-ski/-ški:** *designer > I dizajner > II dizajnerski; laser > I laser > II laserski, manager > I menadžer > II menadžerski, marketing > I marketing > II marketinški, partner > I partner > II partnerski, software > I softver > II softverski, sniper > I snajper > II snajperski, surfer > I surfer > II surferski.*

Pridjevski anglicizmi koriste se u hrvatskome i srpskome atributivno i predikativno. Primjere atributivne uporabe već smo spomenuli, slijede primjeri predikativne uporabe:

Hrvatski korpus: „Madonna je uvjerila pola Hollywooda da je kabala *trendi*“.

Srpski korpus: „Niti je jasno, niti je *fer*“.

Nerijetko se javljaju *in* i *out* u funkciji pridjeva u predikativnom položaju:

Hrvatski: „Hijerarhija je definitivno *out*, a suradnja postaje pravi brand“.

Srpski: „Pogledajte samo šta je *in*: dominira ono ‘ko nije za sebe, nije ni za drugog’ “što nije netačno, ali je preforsirano u ultraakcentovano ono „za sebe“.

7. Transkategorizacija. Transkategorizacijom dolazi do prijelaza iz jedne vrste riječi u drugu. Engleski modalni glagol *must* često se i u izvorniku koristi kao imenica, i u toj se kategoriji javlja i u hrvatskom: Apsolutni „*must*“

Prijedložni anglicizam katkada se javlja u funkciji imenice:

H r v a t s k i k o r p u s

Prijedlog > imenica: „Jer vi to zaslužujete“, tepaju nam mazni glasovi u **offovima** reklamnih spotova.

Navest ćemo još neke primjere transkategorizacije iz hrvatskog korpusa:

Pridjev > imenica: „...vjernu publiku koja je nakon službenog dijela programa...izmamila obilati dodatak, svojevrsni ‘*best of*’“ odpjevan podjednako na slovenskom i na hrvatskom.“

„Ponosno nosim *fake*.“

Pridjev > prilog: „Takva mu je i nova knjiga: napisana pitko, ‘*smart*’, i iz pozicije rođenog šminkera.“

Uzvik > pridjev: „...najbolje vježbe i tretmani uz koje će još dugo biti – *wow!*“

8. Semantička adaptacija. Anglicizmi u hrvatskome i srpskome pripadaju istim semantičkim poljima, među kojima prevladavaju računalna tehnologija i s njom usko povezani suvremeni stilovi života. Slijede ekonomija, mediji, film, glazba, moda i sport. Navest ćemo nekoliko primjera.

Ekonomija

H r v a t s k i : *account executive*, *business* > *biznis*, *head-hunter* > *head-hunterica*, *holding*, *cash* > *keš*, *consulting* > *konzalting* kuća, *logo*, *marketing*, *manager* > *menadžer*, *pay gap*, *resource* > *resurs*, *returns* i *revenues*, *sponsor* > *sponzor*;

S r p s k i : *business* > *biznis*, *businessman* > *biznismen*, *brand* > *brend*, *broker*, *dealer* > *diler*, *flipping* > *flipping*, *holding company* > *holding kompanija*, *consulting* > *konsalting*, *leasing* > *lizing* kompanija, *logo*, *marketing*, *marketinški*, *manager* > *menadžer*, *resource* > *resurs*, *slogan*, *sponsor* > *sponzor*, *tender*;

Film

H r v a t s k i : *blockbuster*, *close-up*, *fantasy art trash film*, *horor*, *softić*, *triler*;

S r p s k i : *blockbuster* > *blokbaster*, *horror* > *horor*, *remake* > *rimejk*, *thriller* > *triler*;

Glazba

Hrvatski: *bend, b-bend, boy bend, CD shop, chillout, dance-trance glazba, DJ, funk poslastica, hit, jazz, rock;*

Srpski: *bend, CD, de-džej/DJ, folk, frontmen, hard rok, hit, pank, panker, reper, rokenrol, roker, singl, sving, unplugged izdanje;*

Mediji, zabava

Hrvatski: *Big Brother, breaking news, copywriter > copy-writerica, gossip rubrika, intervju > intervju, press conference > pressica, reality show, scoop, show, show-bizer, stand-up comedian > stand-up komičarka, talk show;*

Srpski: *interview > intervju, quiz > kviz, life style magazine > lajfstajl magazin, reality show > rialiti šou, show business > šou biznis, tabloid;*

Moda, kozmetika

Hrvatski: *cargo hlače, casual kolekcija, fashion, fashion linija, glitter, high street marka, hip-hop odjeća, image > imidž, camp > kamp, look, oil-free puder, outfit, parka, peeling, push-up efekt, retro look, second-hand krpe, street odjeća, styling, sweater, tatoo efekt, top vizažist, trendsetter, tweed > tvid hlače, twin-set, wrap dress, zip;*

Srpski: *cardigan > kardigan, camp > kemp, spray > sprej, trendsetter > trendseter, trendy > trendi;*

Računalna tehnologija

Hrvatski: *chat, cyberdžungla, download > downloadati, driver, e-mail poruka, flash memorija, inkjet pisač, internet stranice, laptop, link, on-line naručivanje, scan > skenirati, software > softver, web poduzetnik, web stranice;*

Srpski: *ADSL, blackberry > blekberi, chat, chat room > chat soba, chat > četovanje, chip > čip, desktop, download > downloadovati, downloader, e-mail, gamer > gejmer, gigabyte > gigabajt, hacker > haker, hard disk, Internet, click > klik, computer > kompjuter, computer games > kompjuterske igre, computer crime > kompjuterski kriminal, laptop, link, mail > mejl, net, netizen, notebook > noutbuk, online, pager > pejdžer, provider > provajder, cyber crime > sajber kriminal, site > sajt, scanning > skeniranje, surfer, surferski, touch-screen > tač-skrin, touchpad, web, wireless mreža;*

Stilovi života

Hrvatski: *bad > biti u bedu, beach club, beauty sleep, body language, body painting, celebrity, coming out, concept store, date > dejt, event, gay club > gay klub, gay scene > gay scena, gift shop, feeling, fitness center > fitness centar, impression management, jack pot, job, cruiser > kruzer, lounge*

bar, loser > luzer, one night stand, party, patchwork family > patchwork obitelj, pet sitting, pilates body, protective shallowness, secondhand muškarac, shopping dan, striptease klub, water bar, wellness i spa centri, wellness tretmani, yuppie;

S r p s k i : fan, gay and lesbian population > gej i lezbo populacija, loser > luzer, Miss > misica, money people, spa centar, stress > stres, shopping > šoping, shopping mall > šoping mol;.

Sport

H r v a t s k i : all stars regata, ace > as, backhand, beach volley-ball, break, break-lopta, break > breaknuti/brejknuti, game > gem, goal > gol, match race jedrenje, match > meč, serve > servirati, skate > skejtati, service > servis, set, training > trening;

S r p s k i : baseball > bejzbol, dress > dres, football > fudbal, football player > fudbaler, goal > gol, golf, goalkeeper > golman, Grand Slam > gren slem, all star match > ol star meč, single > singl, score > skor, tennis player > teniser, training > trening, waterpolo player > vaterpolist, wakeboard.

Poznato je da je tijekom semantičke prilagodbe najčešće suženje broja značenja ili zadržavanje istog broja značenja u jeziku primatelju. Katkada dolazi do proširenja broja ili polja značenja, tj. korištenja posuđenica u značenjima koja su nova te u jeziku davatelju ne postoje. Takvih primjera ima više u hrvatskom nego u srpskom korpusu. Slijede primjeri promjena značenja u odnosu prema značenju modela:

Chip se koristi kao termin u računalnoj terminologiji, no dolazi i do pomaka značenja kao u sljedećim primjerima:

H r v a t s k i k o r p u s : „Lako je izgraditi institucije, ali je teško promijeniti *chip* u glavama.“

S r p s k i k o r p u s : „Voleo bih da imam implantiran mikročip u oku koji će mi omogućiti da vidim sve i danju i noću – izbliza i izdaleka.“

Hat-trick se u sljedećem primjeru s područja sporta premješta na područje politike:

H r v a t s k i k o r p u s : „Loše vrijeme bi se moglo odraziti na odziv te tako prirediti neugodno iznenađenje Baracku Obami koji je smatrao kako bi nakon subote mogao ponoviti još jedan „hat trick“ i potući donedavno neprikosnovenu bivšu Prvu damu te tako zadati još jedan, možda čak i smrtni udarac, njezinoj izbornoj kampanji.“

Jack-pot, preuzet u značenju 'najveći zgoditak u igrama na sreću' u našem se primjeru koristi u značenju 'sreća, sretna prilika':

H r v a t s k i k o r p u s : „U tom sam trenutku bila najjadnije biće na svijetu, ali dugoročno gledano, ta je noć bila jack-pot za ostatak mog života.

Tad sam odlučila da me nitko više neće sprečavati da radim stvari koje želim samo zato što sam žensko...”

On board se u sljedećem primjeru s područja transporta premješta na malog putnika u mjačinoj utrobi:

Hrvatski korpus: „Kako bismo vam pomogli da dobijete stvarni uvid u to što se događa kada je beba on board, zamolili smo liječnike i mame da odgovore na vaša najčešća pitanja o trudnoći.“

SF se iz sfere znanstvene fantastike u literaturi ili filmu premješta u kućansku sferu:

Hrvatski korpus: „...budući da ravnopravna podjela kućanskih poslova između supružnika još uvijek uglavnom spada u SF, u tu su svrhu poslužili izumi kućanskih aparata.“

Na temelju našeg korpusa moglo bi se zaključiti da više primjera poigravanja značenjem anglicizama ima u hrvatskom, gdje se očekuje i visok stupanj dvojezičnosti čitatelja koji mogu razumijeti često humoristički efekt koji se time želi postići.

9. Purizam i jezično posuđivanje. U hrvatskome su purističke tendencije tradicionalno uvijek bile izraženije nego u srpskome koji je bio otvoreniji prema jezičnom posuđivanju. Purizam je u hrvatskome i dalje prisutan na razini jezične ideologije koja se manifestira u kampanjama protiv uporabe anglicizama. No, pogledamo li jezičnu praksu, razlike između hrvatskoga i srpskoga se ne primjećuju – dapače, u hrvatskome je broj novih anglicizama, prvenstveno u obliku sintagmi, možda i veći nego u srpskome. Tradicionalni hrvatski purizam očituje se kod nekih starijih anglicizama – tako je, na primjer, englesko nogometno nazivlje zadržano u srpskom (*fudbal*, *fudbaler*, *fudbalski*, *gol*, *golman*) dok je u hrvatskome zamijenjeno domaćim ekvivalentima (*nogomet*, *nogomet-aš*, *nogometni*, *zgoditak*). Nazivlje elitnih sportova kao što je tenis uglavnom uključuje anglicizme u oba jezika.

10. Zaključak. U hrvatskome i srpskome javljaju se engleske sintagme koje nerijetko imaju status „ad hoc“ posuđenica i nalaze se na granici između posuđivanja i prebacivanja kodova – ta je pojava izraženija u hrvatskome nego u srpskome. Procesi primarne morfološke adaptacije imenica i pridjeva u hrvatskome i srpskome uglavnom se ne razlikuju. Anglicizmi u hrvatskome i srpskome pripadaju istim semantičkim poljima gdje se računalna tehnologija usko isprepliće sa suvremenim stilovima života. Razlike su uočljive u ortografskoj adaptaciji, morfološkoj adaptaciji glagola, tvorbi riječi i sekundarnoj semantičkoj adaptaciji. U hrvatskome dolazi češće do promjena značenja, pri čemu se od primatelja očekuje visok stupanj poznavanja engleskog jezika.

Literatura

- Brozović-Rončević et al. 1996: Brozović-Rončević, D.; Gluhak, A.; Muhvić-Dimanovski, V.; Sočanac, B.; Sočanac, L. *Rječnik novih riječi : mali vodič kroz nove riječi i pojmove u hrvatskim glasilima*. Zagreb: Minerva.
- Clyne 2003: Clyne, M. *Dynamics of Language Contact*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Filipović 1986: Filipović, R. *Teorija jezika u kontaktu*. Zagreb: JAZU – Školska knjiga.
- Filipović 1991: Filipović, R. *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku*. Zagreb: JAZU – Školska knjiga.
- Görlach 2001: Görlach, M. (Hg.). *A Dictionary of European Anglicisms : A Usage Dictionary of Anglicisms in Sixteen European Languages*. Oxford: Oxford University Press.
- Görlach 2002: Görlach, M. (Hg.). *English in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Görlach 2003: Görlach, M. *English Words Abroad*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. In: Terminology and Lexicography Research and Practice. Vol. 7.
- Ivir/Kalogjera 1991: Ivir, V.; Kalogjera, D. (Hg.). *Languages in Contact and Contrast : Essays in Contact Linguistics*. In: Trends in Linguistics. Studies and Monographs 54. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Muhvić-Dimanovski 1990: Muhvić-Dimanovski, V. Some Recent Semantic Loans of English Origin in Serbo-Croatian. In: Filipović, R.; Bratanić, M. (Hg.). *Languages in Contact*. Zagreb: Institute of Linguistics, University of Zagreb. S 151–156.
- Nikolić-Hoyt/Sočanac 2006: Nikolić-Hoyt, A.; Sočanac, L. English in Croatia: Past and Present / Englisch in Kroatien in Vergangenheit und Gegenwart. In: Muhr, R. (Hg.). *Innovation und Kontinuität in Sprache und Kommunikation verschiedener Sprachkulturen / Innovation and Continuity in Language and Communication of Different Language Cultures*. Frankfurt am Main: Peter Lang. (Österreichisches Deutsch Sprache der Gegenwart; Bd. 9).
- Sočanac et al. 2005: Sočanac, L.; Dabo-Denegri Lj.; Dragičević, D.; Menac, A.; Nikolić-Hoyt, A.; Žagar-Szentesi, O. *Hrvatski u dodiru s europskim jezicima: adaptacija posuđenica*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Lelija Sočanac (Zagreb)

Anglicisms in Croatian and Serbian: Similarities and Differences

English as a global language today influences other languages in different ways. The author analyzes types of English linguistic influence in Croatian and Serbian, as well as similarities and differences in the adaptation of Anglicisms on the orthographic, morphological and semantic levels. Purism and linguistic borrowing are also discussed in the light of linguistic ideology and practice in two languages under consideration.

Lelija Sočanac
Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Gundulićeva 10
10000 Zagreb
Tel. 003851 4890204
e-mail: lelijasocanac@yahoo.com
lelija.socanac@pravo.hr

Edina Špago-Ćumurija (Mostar)

Engleski u trouglu bosanskog/hrvatskog/srpskog jezika

Jedan od načina da se idenitificiraju razlike između bosanske, srpske i hrvatske jezične varijante je uvođenje dodatnog elementa koji bi bio u istom odnosu naspram sve tri varijante te tako služio kao element za njihovo međusobno poređenje. U ovom radu se koristi engleski originalni tekst na engleskom jeziku te tri prijevoda, na bosanski, hrvatski i srpski jezik/varijantu.

Pitanju ekvivalencije, kao ključnom problemu nauke o prevođenju, i ovdje se neminovno mora posvetiti pažnja. Kompleksnost ovog pitanja otvara niz problema u poređenju triju prijevoda, s obzirom na odabir leksičko-semantičkih varijanti, slojevitost značenja, stilske markere u tekstu, subjektivnost prevodilaca itd.

Ovakvi problemi su mnogo veći kad su u pitanju književno-umjetnički tekstovi, dok se višeznačnost i s l o b o d a pri prevođenju reduciraju ukoliko se radi o stručnom tekstu, pa je kod analize takvih tekstova lakše doći do mjerljivih rezultata.

Tekst koji je ovdje analiziran je državni sporazum Bosne i Hercegovine, tzv. Dejtonski sporazum, te njegovi prijevodi na tri pomenute jezične varijante. U samom tekstu sporazuma stoji: „*Done at Paris, this 14 day of December, 1995, in the Bosnian, Croatian, English and Serbian languages, each text being equally authentic*“.¹ Dakle, autentičnost prijevoda je prepoznata u samom tekstu ovog dokumenta.

Tekst je preuzet iz tekstualnog Gralis-Korpusa Instituta za slavistiku Univerziteta u Grazu, u kome se upućuje na web stranicu OSCE-a BiH (Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi).

Na pokušaj da se putem e-maila dođe do podataka o načinu na koji je organizovan proces prevođenja ovog dokumenta iz ureda OSCE-a je javljeno da OSCE nije nadležan za to, te da samo OHR (Ured visokog predstavnika) u BiH može dati objašnjenje u vezi s tim. Iz OHR-a je stigao odgovor da se oni oslanjaju isključivo na originalnu/englesku varijantu (što je bilo i očito iz činjenice da se na njihovoj web stranici ne mogu naći prijevodi originalnog teksta). Također, OHR-ov službenik nam je dao informaciju da službeni prijevod Dejtonskog sporazuma ne postoji u Bosni i Hercegovini, te da je za budući prijevod nadležno Predsjedništvo države.

¹ U bosanskoj verziji: „*Sklopljeno u Parizu, dana 14. decembra 1995. na bosanskom, hrvatskom, srpskom i engleskom jeziku, s tim da je svaki tekst jednako vjerodostojan*“.

Pošto je u samom tekstu sporazuma navedeno da su sve jezične varijante jednakovrijedne (dakle priznato im je postojanje od samog početka), ovakav kontradiktoran stav dovodi donekle u pitanje valjanost ovakvog dokumenta kao korpusa za istraživanje razlika među tri jezične varijante u BiH. Može se samo pretpostaviti, što je u elektronskoj prepisci potvrdio i OHR-ov službenik, da su postojeće prijevode radili prevodioci iz Hrvatske i tadašnje Jugoslavije, zemalja potpisnica Dejtonskog sporazuma.

Međutim, pošto je ovo za sada jedini postojeći prijevod, te pošto se radi o važećem pravnom dokumentu, bez obzira na to kako je tekao proces prevođenja, moglo se pretpostaviti da će jezik prijevoda odražavati semantičku preciznost i pažljiv odabir leksičko-semantičkih i stilskih varijanti, što će pomoći pri identifikiranju leksičkih i značenjskih prostora, na kome se tri pomenute jezične varijante najviše razlikuju. Ovakav tekst neminovno zahtijeva uravnotežen stav između formalne i dinamičke ekvivalencije pri prevođenju. *F o r m a l n a e k v i v a l e n c i j a* se definiše kao formalno zamjenjivanje jedne riječi ili fraze iz teksta originala u tekstu prijevoda, drugačije nazvana i *s t r u k t u r n a k o r e s p o n d e n c i j a*, dakle procedura kojom se zadržava lingvistička vrijednost, bez prilagođavanja i pojašnjavanja (Hatim/Munday 2004). Tekst kakav je ovdje korišten za analizu se u pravilu mora najviše oslanjati upravo na formalnu ekvivalenciju, a manje na *d i n a m i č k u* koja dopušta prevodiočevu intervenciju u smislu, npr. redundantnosti i pojašnjavanja da bi se tekst pojasnio i prilagodio (Nida 1964, preuzeto iz Prčić 1997).

Iz teksta je izdvojeno po 305 jedinica prevođenja u svakoj od varijanti, pri čemu se vodilo računa o njihovoj semantičkoj *t e Ź i n i* u dokumentu. Tako su analizirani nazivi institucija, pozicija, pravni i administrativni termini koji se ponovljeno javljaju u tekstu, kao i jedan broj neutralnih jedinica koje nisu toliko vezane za stilski registar ovakvog teksta. Kad se kaže *teŹina* i *neutralnost* leksičkih jedinica, misli se na *opseg primjene* lekseme (*range of application* po Zgusta 1971, preuzeto iz Prčić 1997). Tako su *n e u t r a l n i j e* lekseme primjerene većem broju komunikacijskih situacija (imaju veći komunikacijski potencijal), opštije su i manje izražajne, a one sadrže veću semantičku težinu su lekseme koje su asocijativno obilježene (stilski, ekspresivno ili konotativno), primjerene su manjem broju komunikacijskih situacija, i samim tim su specijalizovane, tj. pripadaju određenoj stručnoj terminologiji (Prčić 1997).

Upoređivane su uvijek engleske originalne lekseme, fraze, sintagme (jedinice prevođenja su birane u skladu sa potrebama konteksta) sa ekvivalentima u tri *domaće* varijante.

Od analiziranih 305 jedinica prevođenja, bosanska i srpska varijanta su podudarne u 147 slučajeva; bosanska i hrvatska u 43 slučajeva; hrvatska i srpska samo u 5 slučajeva.

Sve tri varijante se međusobno razlikuju u 73 slučaja. Iz ovih primjera se mogu vidjeti koje upotrebe su svojstvene kojoj jezičnoj varijanti.

Kad su u pitanju lekseme, sve tri varijante se razlikuju u sljedećim primjerima:

B	H	S
<i>organizacija</i>	<i>ustrojstvo</i>	<i>uređenje</i>
<i>promoviranje</i>	<i>promicanje</i>	<i>promovisanje</i>
<i>naročito</i>	<i>osobito</i>	<i>posebno</i>
<i>protuzračno</i>	<i>protuzrakoplovno</i>	<i>protivvazdušno</i>
<i>svo</i>	<i>sveukupno</i>	<i>sve</i>
<i>pravovremen</i>	<i>pravodoban</i>	<i>blagovremen</i>
<i>neposredno</i>	<i>izravno</i>	<i>direktno</i>
<i>redom</i>	<i>slijedom</i>	<i>susljedno</i>
<i>koordinirati</i>	<i>usklađivati</i>	<i>koordinisati</i>

Upitno je, međutim, koliko su ove lekseme ekskluzivno pripadnici jedne, druge ili treće jezične varijante.

Naravno, kad je u pitanju ovdje obrađena leksika, treba stalno imati na umu da se radi o prijevodu, tj. selekciji leksičko-semantičkih varijanti u skladu sa prevodiočevim obrazovanjem, znanjem, vještinom, iskustvom, praksom itd.

Iz ostalih primjera u kojima se razlikuju dvije, a ne tri varijante, može se doći do još informacija o svakoj jezičnoj varijanti.

Tako, naprimjer, kao odlike srpske varijante mogu se uzeti sljedeće osobine, bar prema upotrebi u ovom dokumentu (to, dakako, ne znači da, izvan ovog dokumenta, lekseme poput *osigurati*, *nadgledati* itd. inače nisu primjerene i srpskoj varijanti):

– tendencija ka upotrebi sljedećih leksema u odnosu na njihovu rjeđu upotrebu u druge dvije varijante: *obezbijediti* vs. *osigurati* u hrvatskoj i/ili bosanskoj varijanti, *nadzirati* vs. *nadgledati*, *smatrati* vs. *držati*, *preduzeti* vs. *poduzeti*, *reagovati* vs. *reagirati*, *bezbjednost* vs. *sigurnost*, *obezbjedenje* vs. *osiguranje*, *savjet* vs. *vijeće*, *lica* vs. *osobe*, *obavještenje* vs. *obavijest*, *provođenje* vs. *provedba*, *stav* vs. *stava*, *funkcioner* vs. *službenik*, *pravosnažnost* vs. *valjanost*, *nauka* vs. *znanost*, *krivični* vs. *kazneni*, *zagarantovan* vs. *zajamčen*, *komesar* vs. *povjerenik*, *propis* vs. *odredba*, *komandni* vs. *zapovjednički*,

– kod glagola koji počinju prefiksom **pre-** on se ne produžuje u **prije-** kao što je slučaj kod bosanske i hrvatske varijante, nego ostaje s kratkim jatom (*prenos* vs. *prijenos*),

– upotreba leksema sa izvršenim jotovanjem pa se umjesto suglasničke skupine **št** javlja **šč** (*ovlašćenje* vs. *ovlaštenje*, *korišćenje* vs. *korištenje*),

– češća upotreba namjernih klauza koje počinju veznikom *da* u odnosu na one koje se uvode veznikom *kako* (*da bi se složile* vs. *kako bi se složile*), pri čemu treba napomenuti da se i ovaj zaključak odnosi samo na obrađeni korpus, a nikako nije opće pravilo upotrebe u jednoj ili drugoj varijanti

– futur u obliku sastavljenog pisanja glavnog i pomoćnog glagola (*biće* vs. *bit će*), što je i tradicionalno, i izvan ovog korpusa, bila odlika srpske varijante,

– korištenje arapskih brojeva umjesto rimskih za označavanje pojedinih odjeljaka teksta (*paragraf 2* vs. *paragraf II*), što otkriva drugačiju pravopisnu normu.

Kao odlike hrvatske varijante u ovom dokumentu javljaju se slijedeće osobine:

– pojava najvećeg broja leksema koje ne dolaze u druge dvije varijante, poput: *crt*a vs. *linija*, *članak* vs. *član*, *darovnica* vs. *donacija*, *doministar* vs. *zamjenik ministra*, *dragovoljan* vs. *dobrovoljan*, *država* vs. *zemlja*, *gospodarski* vs. *privredni*, *izaslanik* vs. *poslanik*, *izuzev* vs. *osim*, *listopad* vs. *oktobar*, *mjesto* vs. *lokacija*, *nadnevak* vs. *datum*, *nazočiti* vs. *prisustvovati*, *nazočni* vs. *prisutni*, *obveza* vs. *obaveza*, *odstranjenje* vs. *odstranjivanje*, *ofenziva* vs. *ofanziva*, *osnivati* vs. *formirati*, *osobito* vs. *posebno*, *podrijetlo* vs. *porijeklo*, *poduzeće* vs. *preduzeće*, *posebno* vs. *specifično*, *potpora* vs. *podrška*, *povjerenik* vs. *predstavnik*, *povjerenstvo* vs. *komisija*, *povlastice* vs. *privilegije*, *povrat* vs. *vraćanje*, *pravičnost* vs. *pravednost*, *pričuva* vs. *rezerva*, *prisila* vs. *prinuda*, *privitak* vs. *prilog*, *prognanici* vs. *raseljena lica*, *proračun* vs. *budžet*, *raskrižje* vs. *raskršće*, *razdoblje* vs. *period*, *skupina* vs. *grupa*, *središnji* vs. *centralni*, *stanje* vs. *status*, *stavak* vs. *paragraf*, *strana* vs. *stranka*, *streljivo* vs. *municija*, *sudionice* vs. *učesnice*, *sudjelovanje* vs. *učestvovanje*, *sukladno* vs. *u skladu sa*, *sukladno* vs. *prema*, *sveukupno* vs. *sve*, *sveza* vs. *veza*, *tijekom* vs. *tokom*, *tijelo* vs. *organ*, *točno* vs. *tačno*, *upravni* vs. *administrativni*, *uputa* vs. *uputstvo*, *utemeljiti* vs. *osnovati*, *vjeroispovjed* vs. *vjeroispovjest*, *vodoravan* vs. *horizontalan*, *vojarna* vs. *kasarna*, *zadaca* vs. *zadatak*, *zapravo* vs. *u pravilu*, *zahtijevati* vs. *tražiti*, *zastupnik* vs. *predstavnik*, *značaj* vs. *važnost*, *znakovlje* vs. *oznake*,

– upotreba oblika infinitiva kod učestalih glagola sa izvršenim jotovanjem (*obuhvaćati* vs. *obuhvatati*),

– dodavanje **a** na pokaznu zamjenicu *ovaj* (*ovoga* vs. *ovog*),

– korišćenje muškog roda nekih imenica koje su u druge dvije varijante ženskog roda (*vrst* vs. *vrsta*, *teritorij* vs. *teritorija*),

– pojava nepostojanog **a** u genitivu množine imenica (*odredaba* vs. *odredbi*),

- prisustvo sufiksa **-telj** u nominativu imenica (*predsjedatelj* vs. *predsjedavajući*),
- češća upotreba infinitiva umjesto imenica (*pravo koristiti se* vs. *pravo korištenja*),
- korišćenje *imati* u značenju *morati* (*imaju djelovati* vs. *moraju djelovati*)

Bosanska varijanta prijevoda ima slijedeće odlike:

- vrlo mali broj primjera u kojima se bosanska varijanta razlikuje od druge dvije: *nadgledati* vs. *nadzirati* u hrvatskoj odnosno srpskoj varijanti, *osnovna* vs. *temeljna*),
- istovjetnost upotrebe sa hrvatskom i srpskom varijantom, pri čemu je veća podudarnost sa srpskom varijantom.

Prethodni primjeri pokazuju raspored leksema onako kako su pronađene u tri prijevoda sa engleskog jezika, i nisu nipošto, bez daljeg ispitivanja, pokazatelj pripadnosti jednoj, drugoj ili trećoj jezičnoj varijanti izvan upotrebe u prijevodu ovog dokumenta.

Njegovom analizom se došlo do primjera vještačkog pomjeranja semantičke vrijednosti nekih leksema. Taj se proces ne smije zanemariti, jer, zbog sve češće potrebe za prevodjenjem sa stranih jezika i istovremene (ne lingvističke, nego najčešće političke) potrebe da postoje različite varijante prijevoda, stvara se mogućnost neželjenog uticaja na razvojne procese triju jezičnih varijanti.

Dakle, druga vrsta razlika koje se javljaju u tri prijevoda Dejtonskog sporazuma je ona koja nastaje u odnosu na engleski original. Analizom ekvivalentnosti prijevoda može se doći do podataka o pomjeranju značenja.

Takvi su sljedeći slučajevi izazvani prevodilačkim transformacijama, koje su inače dozvoljene i potrebne ako im se pribjegava u cilju ostvarivanja prijevodne ekvivalencije, poput preraspodjele, dodavanja, oduzimanja, zamjene (Sibinović 1990: 107). Međutim, u narednim primjerima rezultat je najčešće samo vještačka različitost jedne varijante. Ove su greške i odstupanja u prijevodima prečesti da bi bili slučajni i njihova je funkcija često samo da naprave razliku među trima jezičnim varijantama, pa i na štetu ekvivalentnosti prijevoda, često i sa materijalnim greškama u njemu:

<i>Implementation Force</i> (E)	<i>snage za provedbu</i> (B)
	<i>snage za provedbu mira</i> (H)
	<i>snage za provedbu</i> (S)
<i>freedom of movement ... for civilian</i>	<i>civilni promet bit će ... slobodan</i> (B)

<i>traffic</i> (E)	<i>civilni promet ... bit će potpuno slobodan</i> (H)
	<i>civilno kretanje ... biće potpuno slobodno</i> (S)

To može biti

a) izostavljanje:

<i>monitors, observers</i> (E)	<i>nadglednike, posmatrače</i> (B)
	<i>promatrače</i> (H)
	<i>nadzornike, posmatrače</i> (S)
<i>a safe and secure environment</i> (E)	<i>bezopasno i sigurno okruženje</i> (B)
	<i>bezopasno ---- okruženje</i> (H)
	<i>bezopasno i bezbjedno okruženje</i> (S)

b) potpuno izostavljanje dijela teksta u jednoj varijanti (pri čemu je ostatak rečenice isti u sve tri varijante):

<i>within a mutually agreed period of time</i> (E)	<i>na međusobno dogovoreno vrijeme</i> (B)
	<i>u međusobno dogovoreno vrijeme</i> (H)
	<i>----</i> (S)

c) pogrešna stilska markiranost/konotacija, odnosno pogrešno značenje:

<i>necessary</i> (E)	<i>neophodna</i> (B)
	<i>prijeko potrebna</i> (H)
	<i>neophodna</i> (S)
<i>military action</i> (E)	<i>vojnoj akciji</i> (B)
	<i>vojnom pothvatu</i> (H)
	<i>vojnoj akciji</i> (S)
<i>supporting tasks</i> (E)	<i>pomoćnih zadataka</i> (B)
	<i>dodatnih zadaća</i> (H)
	<i>pomoćnih zadataka</i> (S)

<i>ability to communicate</i> (E)	<i>sposobnost komuniciranja</i> (B)
	<i>sposobnost komunikacija</i> (H)
	<i>sposobnost komuniciranja</i> (S)
<i>the three judges</i> (E)	<i>troje sudaca</i> (B)
	<i>troje sudaca</i> (H)
	<i>trojice sudija</i> (S)
<i>that represents</i> (E)	<i>koja predstavlja</i> (B)
	<i>koja će biti</i> (H)
	<i>koja predstavlja</i> (S)
<i>Reduction of Statelessness</i> (E)	<i>smanjivanje broja osoba bez državljanstva</i> (B)
	<i>smanjivanje osoba bez državljanstva</i> (H)
	<i>smanjivanje broja lica bez državljanstva</i> (S)

d) gramatičke greške / netipične gramatičke upotrebe (npr. okamenjeni akuzativ brojeva se pojavljuje kao odlika bosanske i srpske varijante u odnosu na hrvatsku, a kontekstualno upućivanje se, kao netipična gramatička upotreba, javlja samo u hrvatskoj varijanti, i to u jednom primjeru, dok u svim ostalim izostaje ovakva, anaforička upotreba:

<i>traffic from both entities</i> (E)	<i>prometa oba entiteta</i> (B)
	<i>prometa obaju entiteta</i> (H)
	<i>kretanja oba entiteta</i> (S)
<i>within Bosnia and Herzegovina</i> (E)	<i>unutar Bosne i Hercegovine</i> (B)
	<i>unutra BiH</i> (H)
	<i>unutar BiH</i> (S)
<i>these functions</i> (E)	<i>ovih funkcija</i> (B)
	<i>tih funkcija</i> (H)
	<i>ovih funkcija</i> (S)

Uočeni su brojni primjeri negativnog transfera engleskog jezika, naprimjer:

<i>proceed steadily to withdraw all forces</i> (E)	<i>stalno nastaviti povlačiti sve snage</i> (B)
	<i>nastaviti sa stalnim povlačenjem</i> (H)
	<i>stalno nastaviti da povlače sve snage</i> (S)
<i>earlier than 90 days after</i> (E)	<i>ranije od 90 dana nakon</i> (B)
	<i>prije nego što prođe 90 dana nakon</i> (H)
	<i>ranije od 90 dana po</i> (S)
<i>approved by</i> (E)	<i>odobren od strane</i> (B)
	<i>koji je odobrila</i> (H)
	<i>odobren od</i> (S)

Kao što se vidi, tako nastaju neobične lekseme/kalkovi, te kolokacije i rješenja poput: *promptno* od *promptly*, *tijesne vezel/kontakti* od *close contacts*, ili primjer koji je isti za sve tri varijante *strane koje se ne preraszmjeste, ne povuku, ne preraszmjeste ili ne prekinu...* (od *forces failing to redeploy, withdraw, relocate or to cease...*).

Izgleda da se, barem u ovom dokumentu, najveći broj ovakvih primjera može naći u hrvatskoj jezičnoj varijanti.

Također, veliki je broj slučajeva u kojima se u ponavljanoj upotrebi može uočiti izuzetna nedosljednost (u jednoj jezičnoj varijanti). Tako se u hrvatskoj varijanti *Organization for Security and Cooperation in Europe* (engleska skraćenica OSCE) negdje prevodi kao *Organizacija za europsku sigurnost i suradnju* i koristi akronim OEES, da bi na drugom mjestu bilo upotrijebljeno OSCE; *the High Representative* se, također u hrvatskoj varijanti, negdje navodi kao *visoki povjerenik*, a potom *visoki predstavnik*; u srpskoj varijanti je *transfer of authorities* nekad *prenos ovlasti/ovlašćenja*, a nekad *vlasti* itd. Ovakvi primjeri su najčešći tamo gdje mogu stvarati nejasnoće u značenju, a to su nazivi institucija, tijela itd., dakle tamo gdje je neophodna precizna i dosljedna upotreba.

Iz prethodnih primjera, te podataka koji su dobiveni iz ureda OSCE-a i OHR-a, jasno je da se prijevodu bh. državnog dokumenta nije posvetila potrebna pažnja. Kompleksnost problema koja uključuje komplikovanu političku situaciju uz dodatno neriješeno jezično pitanje u BiH dovela je do konačnog proizvoda koji je daleko ispod lingvistički, ali i pragmatički zadovoljavajućeg.

Ovo kratko istraživanje ukazuje na problem koji će, ukoliko mu se ne priđe s potrebnom pažnjom u budućim slučajevima, negativno utjecati na ionako zamršenu situaciju kad su u pitanju tri jezične varijante u Bosni i Hercegovini. Prijevodi će neminovno donositi nove elemente u naš/e jezik/e, i

neophodno će biti posvetiti dužnu pažnju standardizaciji istih, uzimajući u obzir lingvističke a ne političke argumente i motive u tom procesu. A jednako je važno i potrebno posvetiti potrebnu pažnju i prevođenju svih onih dokumenata koji će nužno morati biti prevedeni jer Bosna i Hercegovina ne može izbjeći evropske integracije te provođenje i prevođenje propisa Evropske Unije koje te integracije donose sa sobom. U prevodilački proces je potrebno uključiti lingviste i/ili profesionalne prevodioce, umjesto dosadašnjeg očitog prepuštanja tog zahtjevnog posla neprofesionalnim pojedincima, koji često rade na način da se uradi prijevod sa engleskog pa se potom prave vještačke razlike da bi se dobile različite varijante.

Međutim, treba iskoristiti činjenicu da ovo nije jedinstven problem koji se javlja samo u BiH, nego postoje prethodna iskustva u drugim državama u njihovim (pred)pristupnim periodima Evropskoj Uniji. Iz njihovih primjera bi trebalo učiti. Tako je recimo jedan od predloženih modela za rješavanje problema prevođenja zemalja pristupnica sa srodnim jezicima *mašinski prevođenje*, čijim korištenjem se u slučaju srodnih jezika može tačno prevesti skoro do 80% teksta, a preostalih 20% zahtijeva dalju intervenciju (Homola/Kuboň 2003).

Iako takav pristup vodi *približavanju srodnih jezika* prije nego njihovoj daljnoj diferencijaciji (koja opet, ne smije sama sebi biti cilj), ipak treba uzeti u obzir stvarne uslove integracijskih procesa u Evropi i formirati promišljen i opravdan pristup kad je prevođenje u pitanju, pogotovo kad se uzme u obzir značaj dokumenata poput državnog sporazuma koji je obrađen u ovom radu, te potreba njihovog preciznog i ispravnog tumačenja.

Neophodno je, naravno, i dalje istraživati zajednička dijagnostička obilježja leksema iz triju jezičnih varijanti, izolirati ih od nedijagnostičkih, koja su uzgredna (Prčić 1997: 42) te tako doći do podudaranja ili diferencijacije smisla leksema iz različitih jezičnih varijanti a potom i učestalosti njihove primjene u trima varijantama. Tek će se takvom, detaljnom analizom utvrditi da li je riječ o zaista specifičnim upotrebama unutar bosanske/hrvatske/srpske jezične varijante. Dodatni problem u bh. lingvističkoj situaciji koja proizlazi iz kompleksne ideološke/političke situacije je pragmatička vrijednost leksema koje su u upotrebi, tj. stepen usklađenosti razumijevanja kod onih koji ih koriste i njihova konvencionalnost. Također, trebalo bi obratiti pažnju i na vremensku komponentu, koja je u nekim slučajevima jedina relevantna i koja će tek pokazati da li će se neka upotreba ili promjena ustaliti u praksi.

Literatura

- Hatim/Munday 2004: Hatim, B.; Munday, J. *Translation*. New York: Routledge.
- Sibinović 1990: Sibinović, M. *Novi original*. Beograd: Naučna knjiga.

Prčić 1997: Prčić, T. *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Theoria.

Homola/Kuboň 2003: Homola, P.; Kuboň, V. A Translation Model For Languages of Acceding Countries. In: *Proceeding of EAMT workshop*. La Valetta.

Korpus

OSCE Mission to Bosnia&Herzegovina. <http://www.oscebih.org/overview/gfap/eng/>. *The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina* (English), *Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini* (hrvatski), *Opći okvirni Sporazum za mir u Bosni i Hercegovinu* (bosanski), *Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини* (srpski).

Gralis-Korpus: <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/>

Edina Špago-Ćumurija (Mostar)

English in the triangle between Bosnian, Croatian and Serbian

This paper analyzes semantic differences among Bosnian, Croatian and Serbian, by using the English language as tertium comparationis. It is done on the text of the Dayton Peace Agreement, a document of highest importance for the state of Bosnia and Herzegovina today. This fact enables reduction of vague terms in the document and its translations and makes it easier to find lexical spaces where the three official languages of B&H differ most. On the other hand, political and pragmatic importance of the document caused some linguistic interventions in the three versions of the document, which will be also taken into consideration. The analyses, through detailed comparison of the three translations of the Dayton Peace Agreement, provides evidence of parallel/different semantic solutions in Bosnian/Croatian/Serbian, and thus add to discovering of further specific linguistic/semantic spaces for each of the three variations/languages.

Edina Špago-Ćumurija
Fakultet humanističkih nauka
M. Tita bb
88 104 Mostar
Bosna i Hercegovina
Tel./Fax: ++387 36 570 790
private: 88 104 Mostar, Zalik 1
edina@unmo.ba

Branka Drljača Margić (Rijeka)

Engleski element u oglašavanju na hrvatskome i srpskome jeziku

U radu se govori o engleskom elementu u reklamama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa. Utjecaj engleskoga analizira se na korpusu koji čine reklame prikupljene u časopisima namijenjenim ženskoj populaciji *Cosmopolitan*, *Elle*, *Grazia*, *Lisa* i *Glorija* za rujan i listopad 2007. godine, a koji izlaze u Hrvatskoj i Srbiji. U radu se analizira zastupljenost engleskog elementa u reklamama, razlozi uporabe engleskoga kao i mogući učinci koje ta uporaba ima. Na temelju prikupljenoga korpusa posebna se pozornost posvećuje usporedbi prisutnosti engleskoga u reklamama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa.

Uvod

U radovima koji se bave jezikom reklama¹ najviše se pozornosti posvećuje jezičnomu miješanju. Najčešće se govori o miješanju engleskoga i drugih jezika, odnosno načinima i razlozima inkorporiranja engleskog elementa u reklame na drugim jezicima (Bhatia 2001; Hilgendorf/Martin 2001; Jung 2001; Martin 2002, 2007; Piller 2003; Ustinova/Bhatia 2005; Wei-Yu Chen 2006). U nekim se radovima uspoređuje zastupljenost engleskog elementa u reklamiranju u nekoliko zemalja (Gerritsen et al. 2007).

Ovim se radom objedinjuju ciljevi prethodnih radova. Osim što se istražuju načini i razlozi englesko-hrvatskoga i englesko-srpskoga jezičnog miješanja, uspoređuje se zastupljenost engleskog elementa u reklamama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa².

Kratak osvrt na purizam u hrvatskome i srpskome jeziku

Ako se slijedi uobičajena podjela standardnih jezika na one koji su naklonjeniji kalkovima i one koji su naklonjeniji posuđenicama (Thomas 1991: 202), u prvu skupinu uobičajeno ulazi hrvatski jezik, a u drugu srpski. Naime „u Hrvatskoj je purizam kao opiranje jezičnom bezakonju i neosjetljivosti za stilističko raslojavanje tradicionalan“ (Turk 1996: 77), odnosno u hrvatskome je jeziku „razvijen samoobrambeni mehanizam koji podrazumijeva iznalaženje odgovarajućih zamjena za strane izraze“ (Badurina 2005: 3). Srpski je jezik s druge strane izrazito otvoren stranim utjecajima, a purizam je u srpskome „slab i neučinkovit“ (Klajn 2001: 90). T. Prčić (2005: 69) govori o nastajanju jednog novog sociolekta srpskoga jezika, odnosno hibridnoga jezika koji bi se mo-

¹ U radu se naizmjenice rabe izrazi *reklamiranje* i *oglašavanje*, *reklama* i *oglas*, *konzument* i *potrošač*.

² Pod hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa ili tiskovinama misli se na jednake časopise koji paralelno izlaze u Hrvatskoj na hrvatskome jeziku i u Srbiji na srpskome.

gao nazvati anglosrpskim. Anglosrpski nastaje kao „posledica preuzimanja materijala iz engleskog jezika bez ikakvog sistema, osmišljenosti i obaziranja na eventualnu normu“ (ibid: 84). Posuđenice tradicionalno nailaze na neznatan otpor, dok je sustav derivacije slabo razvijen, posebice u usporedbi s hrvatskim. I. Klajn (2001: 90) ističe da bi svaka izrazita purifikacija jezika, kakva je prisutna u Hrvatskoj, bila nepojmljiva u Srbiji. S takvim stavom, da se u hrvatskome provodi purifikacija, posebice u odnosu prema utjecaju engleskoga jezika, zasigurno se ne bi složili neki hrvatski jezikoslovci. M. Samardžija (2002: 436) smatra da se u neprekidnome dodiru hrvatskoga s engleskim koji traje od pedesetih godina 20. stoljeća nakupilo nešto vlastita iskustva u borbi protiv anglicizama, ali je u tim nastojanjima zabilježeno manje uspjeha negoli bi općenito bilo korisno. Prema mišljenju N. Opačić (2006: 5) u hrvatskome jeziku zavladale su ravnodušnost i nebriga i dovele su do toga da je komunikacija između medija i konzumenata zbog preobilja engleskih riječi i izraza ozbiljno narušena i smjera prema nerazumljivosti. Hrvatski jezikoslovci odnos prema anglicizmima u hrvatskome nerijetko uspoređuju s odnosom prema anglicizmima u slovenskome, kao što to čini I. Klajn kada uspoređuje odnos prema stranome jezičnom utjecaju u srpskome s odnosom prema stranome jezičnom utjecaju u hrvatskome. Hrvatski jezikoslovci ističu da „slovenski primjer uvjerljivo dokazuje kako sustavna skrb za jezik, uza sve razumljive poteškoće, postupno ipak daje ploda“ (Samardžija 2002: 437). A. Kovačec (2004: 64) smatra da se samo na temelju pomno razrađenih i znanstveno utemeljenih kriterija te na temelju mišljenja strukovnih savjetovaništa može odlučiti koji se strukovni naziv može preuzeti u stranom obliku, koji treba kalkirati, a koji preraditi i nanovo osmisлити. Autor ističe da takav pristup u Hrvatskoj nedostaje, dok je kod Slovenaca vrlo uspješan. Bilo bi zanimljivo istražiti što o tome kažu slovenski jezikoslovci i uspoređuju li se oni s kime, ali to izlazi iz okvira ovog istraživanja.

S obzirom na to da je utjecaj engleskoga na druge jezike velik i da engleski danas predstavlja najčešći jezik davalac, činilo se potrebnim i zanimljivim usporediti kako se dva jezika, tradicionalno različitih jezičnih politika i različita stava prema stranim utjecajima, odnose prema utjecaju engleskoga jezika. S jedne strane realno je pretpostaviti da su posuđenice engleskoga podrijetla prisutnije u srpskome jeziku s obzirom na njegovu otvorenost prema stranim utjecajima. S druge strane treba uzeti u obzir da su sveprisutnost engleskoga jezika i nezaobilaznost njegova utjecaja rezultirali razvojem tolerantnije stava čak i u jezicima koji se tradicionalno navode kao izrazito puristički i oprezni prema stranom utjecaju (npr. francuski, islandski, mađarski).

Utjecaj engleskoga na hrvatski i srpski jezik usporedili smo na primjeru jezika reklama u hrvatskim i srpskim tiskovinama. S obzirom na to da reklamiranje predstavlja domenu koja je pod izrazitim utjecajem angloameričkih

trendova, svako sustavno izbjegavanje riječi i izričaja engleskoga podrijetla značio bi veliki angažman i proizvođača, i oglašivača, i novinara.³

Metodologija

Ciljevi rada

Ciljevi su rada: (a) analizirati zastupljenost engleskog elementa u reklamama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa, (b) proučiti razloge uporabe engleskoga u reklamama kao i moguće učinke koje ta uporaba ima, (c) uvidjeti postoji li razlika u zastupljenosti engleskoga u reklamama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa.

Istraživačka pitanja koja će pomoći u realizaciji ciljeva ova su:

1. Koliki postotak oglasa u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa sadrži riječi i izraze engleskoga podrijetla?
2. Koliki je postotak oglasa isključivo pisanih na engleskome jeziku, a koliki na hrvatskome jeziku u hrvatskim tiskovinama, odnosno srpski-ma na srpskome?
3. Koliki se postotak riječi engleskoga podrijetla prosječno javlja po oglasu u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa?
4. Je li engleski element češći u reklamama u srpskim izdanjima časopisa nego u reklamama u hrvatskim izdanjima časopisa?

Tekst reklame podijelili smo na šest dijelova: naziv proizvoda (pod nazivom pritom ne podrazumijevamo općenite *brendove* kao što su *Grand* ili *Collistar*, već specifične nazive proizvoda koji se reklamiraju, primjerice *Pleasure* (vrsta kave *Grand*) ili *Perfect lashes* (naziv maskare iz kolekcije *Collistar*); kratak tekst koji detaljnije opisuje proizvod; slogan; informacija koja sadrži podatke o mjestu gdje se proizvod može kupiti, broj telefona, mrežnu stranicu; izvadak iz teksta reklame, odnosno dio teksta koji je inače odvojen od ostatka teksta ili pisan većim fontom da bi na taj način bio uočljiviji (npr. *5000 litara termalne vode u jednoj kremi*); podnaziv proizvoda (kratka sintagma kojom se na drugačiji, širi način imenuje proizvod, npr. *Oriflame – natural Swedish cosmetics* ili *Nivea Oxygen Power – prva hidratantna krema s kiseonikom*).⁴

³ Zaključci se ovoga rada temelje na proučavanju reklamnoga diskursa, koji je nedostatan za donošenje općih zaključaka i ocjena purizma u hrvatskome i srpskome jeziku. Za donošenje takvih zaključaka bilo bi potrebno promotriti i ostale diskursne tipove te uzeti u obzir mnogo širi korpus.

⁴ Sliku proizvoda koja je najčešće dio reklame nismo uzimali u obzir jer su glavne informacije s ovitka proizvoda gotovo uvijek navedene u ostalim dijelovima reklame.

Iz takve podjele proizlazi posljednje istraživačko pitanje:

5. Koliko je engleski element zastupljen u pojedinim dijelovima reklame?

Korpus

Za potrebe ovoga rada analizirali smo korpus koji čine reklame proizvoda prikupljene u časopisima namijenjenim ženskoj populaciji *Cosmopolitan*, *Elle*, *Grazia*, *Lisa* i *Glorija* za rujan i listopad 2007. godine, a koji izlaze u Hrvatskoj i Srbiji. Časopisi *Cosmopolitan* i *Elle* mjesečnici su, a *Lisa* i *Glorija* tjednici u obje zemlje. *Grazia* je mjesečnik u Srbiji, a u Hrvatskoj je tjednik, pa smo u Hrvatskoj slučajnim odabirom uzeli dva tjedna izdanja *Grazie* koja opsegom odgovaraju mjesečniku koji izlazi u Srbiji. Kako navedeni časopisi vrve reklamama, ograničili smo se na reklame koje zauzimaju od pola do dvije stranice. Ako se ista reklama na pojedinome jeziku javila više puta unutar korpusa, uzeli smo je u obzir samo jednom. Podatke smo analizirali pomoću računalnog programa *Excel*. Ukupno je analizirano 497 reklama: 230 u hrvatskim izdanjima časopisa i 267 u srpskima. Proizvodi koji se reklamiraju kodirani su brojevima od 1 do 23 pri čemu je: 1 – kozmetika ($93 \rightarrow 37 + 56^5$); 2 – parfemi ($40 \rightarrow 18 + 22$); 3 – odjeća i obuća ($86 \rightarrow 52 + 34$); 4 – časopisi ($38 \rightarrow 24 + 14$); 5 – mobilna telefonija ($15 \rightarrow 8 + 7$); 6 – banke ($25 \rightarrow 9 + 16$); 7 – saloni ljepote ($4 \rightarrow 3 + 1$); 8 – auti ($24 \rightarrow 13 + 11$); 9 – hrana i piće ($61 \rightarrow 25 + 36$); 10 – higijenski ulošci ($3 \rightarrow 2 + 1$); 11 – nakit i satovi ($16 \rightarrow 2 + 14$); 12 – hrana za kućne ljubimce ($1 \rightarrow 1 + 0$); 13 – sredstva za čišćenje ($9 \rightarrow 1 + 8$); 14 – tehnika ($11 \rightarrow 5 + 6$); 15 – lijekovi ($10 \rightarrow 5 + 5$); 16 – zubne paste ($6 \rightarrow 2 + 4$); 17 – trgovački centri ($17 \rightarrow 9 + 8$); 18 – namještaj ($8 \rightarrow 6 + 2$); 19 – javna događanja, televizijski programi ($21 \rightarrow 4 + 17$); 20 – kontracepcija ($1 \rightarrow 0 + 1$); 21 – igre na sreću ($1 \rightarrow 0 + 1$); 22 – telefonske mreže ($3 \rightarrow 2 + 1$); 23 – putničke agencije ($3 \rightarrow 2 + 1$).

Reklame smo prema jeziku kodirali u pet kategorija: (1) reklame na engleskome jeziku, (2) reklame s engleskim elementima, (3) reklame na hrvatskome jeziku u hrvatskim tiskovinama, odnosno na srpskome u srpskima, (4) reklame u kojima nema teksta, (5) reklame na nekome četvrtom jeziku. Evo nekoliko primjera:

(1) Versace – The new fragrance for women!

Davidoff Cool water – The power of cool!

Diesel – Human after all!

(2) *Hill's* hrana dostupna je samo kod veterinara i u *pet shopovima*!

⁵ Prvi se broj odnosi na broj reklama u hrvatskim izdanjima časopisa, a drugi na broj reklama u srpskim izdanjima časopisa.

Natuzzi – *It's how you live!* Prepustite se čarima zadnjih novosti talijanskog dizajna!

Novi Nivea Visage Young: *Be beautiful!* Čini tvoju kožu savršeno glatkom.

Zadivljujuće precizan: novi Mastertouch korektor. *The make-up of make-up artists.*

Omiljene pesme pronadi na portalu wap.telenor.co.yu/muzika. *Tec-hno, funky, soul*, domaća muzika...

Audi – ...*exclusive* stilski paket u crnoj boji...dnevna svjetla sa senzorom za kišu i *coming/leaving home* funkcijom.

(3) Volim te ludo! Kao Smoki Čokoladu!

A koliko Bronhija si ti danas pojeo? Bronhi – Lakše se diše!

(4) Lacoste – un peu d'air sur terre.

Engleski element koji smo analizirali čine riječi engleskoga podrijetla koje su na fonološkoj i(li) morfološkoj razini prilagođene sustavu kako hrvatskoga tako i srpskoga jezika (npr. *džuboks*, *biznis*, *stiker*) kao i neprilagođene riječi engleskoga podrijetla (npr. *style*, *show*, *look*). U višerječnim izrazima svaku smo riječ engleskoga podrijetla analizirali kao zaseban engleski element (npr. *It's how you live!* – pet riječi engleskoga podrijetla, *coming home* funkcija – dvije riječi engleskoga podrijetla).

Analiza rezultata

Od 497 reklama 14,1% reklama na engleskome je jeziku (13,5% u hrvatskim izdanjima časopisa, a 14,6% u srpskima). Engleski je element prisutan u 46,9% reklama (47,4% u hrvatskim izdanjima časopisa, a 46,4% u srpskima). Iz toga proizlazi da je ukupan broj reklama koje su na engleskome jeziku ili sadrže engleski element 303, odnosno 61% (60,9% u hrvatskim izdanjima časopisa, a 61% u srpskima). Dakle engleski se element javlja u gotovo dvije trećine reklama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa i gotovo je istim intenzitetom prisutan u oba jezika⁶. Trećina reklama pisana je isključivo na hrvatskome jeziku u hrvatskim tiskovinama (32,2%), odnosno na srpskome u srpskima (32,6%). Zanimljivo je i važno istaknuti da je od ukupnoga broja analiziranih reklama tek 0,6% (0,4% u hrvatskim, a 0,7% u srpskim izdanjima

⁶ To je potvrđeno i provedbom hi-kvadrat testa koji je na razini rizika od 5% pokazao da nema statistički značajne razlike u broju reklama na engleskome ($\chi^2(1) = 0,13$, $p > 0,05$) i reklama s engleskim elementima ($\chi^2(1) = 0,045$, $p > 0,05$) u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa.

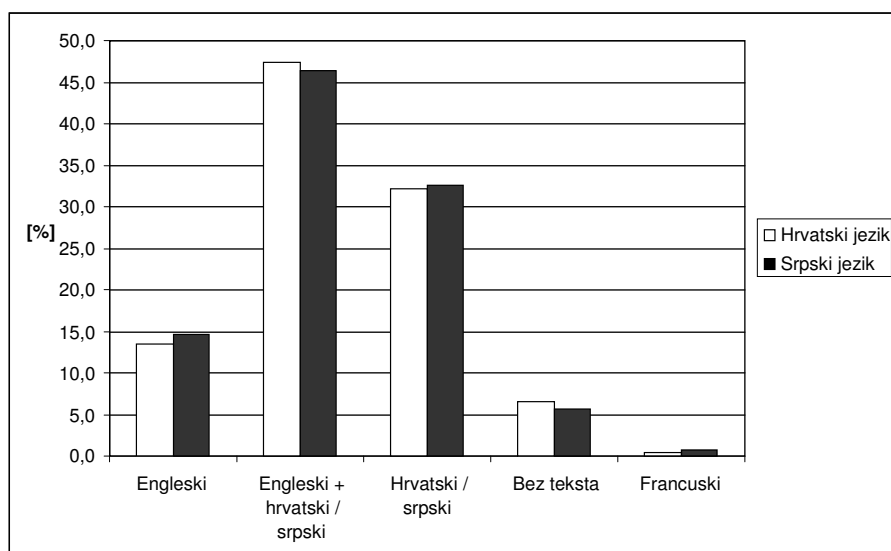
časopisa) na nekome četvrtom jeziku⁷, i to na francuskome. Radi jasnijega prikaza i bolje mogućnosti usporedbe navedeni se rezultati prikazuju u tablici 1 i grafu 1.

	Hrvatski jezik	Srpski jezik ⁸
Broj reklama na engleskome jeziku	31	39
	13,5%	14,6%
Broj reklama s engleskim elementima	109	124
	47,4%	46,4%
Broj reklama na hrvatskome jeziku u hrvatskim tiskovinama, odnosno na srpskome u srpskima	74	87
	32,2%	32,6%
Broj reklama u kojima nema teksta	15	15
	6,5%	5,6%
Broj reklama na nekome četvrtom jeziku	1	2
	0,4%	0,7%
Ukupan broj reklama	230	267

Tablica 1

⁷ Valja napomenuti da je četvrti jezik u nekoj mjeri prisutan i u reklamama koje su klasificirane kao reklame na engleskome, s engleskim elementima ili na hrvatskome jeziku u hrvatskim tiskovinama, odnosno na srpskome u srpskima. Naime u hrvatskim je izdanjima časopisa u 6,5% reklama koje su klasificirane kao reklame na engleskome jeziku prisutan i element nekoga četvrtog jezika. Među reklamama koje su klasificirane kao mješavina engleskoga i hrvatskoga 6,4% reklama sadrži element nekoga četvrtog jezika. Takav element sadrži i 5,4% reklama na hrvatskome jeziku. U srpskim je izdanjima časopisa taj postotak također ograničen na 7,7% u reklamama na engleskome jeziku, 9,7% u reklamama s engleskim elementima, a 5,7% u reklamama na srpskome jeziku. Četvrti se jezik prvenstveno odnosi na francuski jezik, a u manjoj su mjeri zastupljeni njemački, latinski i talijanski jezik. Samo 0,7% reklama u srpskim izdanjima časopisa napisano je ćirilničnim pismom.

⁸ Nazivi se *hrvatski* i *srpski jezik* u tablicama i grafovima odnose na hrvatska i srpska izdanja časopisa.

Graf 1

Na temelju broja riječi engleskoga podrijetla u reklamama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa može se vrlo generalno reći da su u jednoj reklamama na engleskome jeziku u hrvatskim izdanjima časopisa prosječno 4 riječi engleskoga podrijetla, a u srpskima 4,7 riječi. U reklamama s engleskim elementima u hrvatskim je izdanjima časopisa prosječno 3,5 riječi, a u srpskima 3,8. Raspon prisutnosti riječi engleskoga podrijetla isti je u reklamama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa: od 1 do 34 riječi engleskoga podrijetla po reklamama (vidi tablicu 2).

	Hrvatski jezik	Srpski jezik
Broj riječi engleskoga podrijetla u reklamama koje su na engleskome jeziku	124	183
Prosječan broj riječi engleskoga podrijetla po jednoj reklamama na engleskome jeziku	4	4,7
Broj riječi engleskoga podrijetla u reklamama s engleskim elementima	384	471
Prosječan broj riječi engleskoga podrijetla po jednoj reklamama s engleskim elementima	3,5	3,8
Raspon prisutnosti riječi engleskoga podrijetla	1 – 34	1 – 34

Tablica 2

Kao što smo već napomenuli, tekst reklame podijelili smo na šest dijelova. Analiza korpusa podrazumijevala je bilježenje prisutnosti ili neprisutnosti

riječi engleskoga podrijetla u pojedinim dijelovima reklame. Prisutnost riječi engleskoga podrijetla kodirali smo kao 1, a izostajanje takvih riječi kao 0. Rezultati analize prikazani su u tablici 3 i grafu 2.⁹

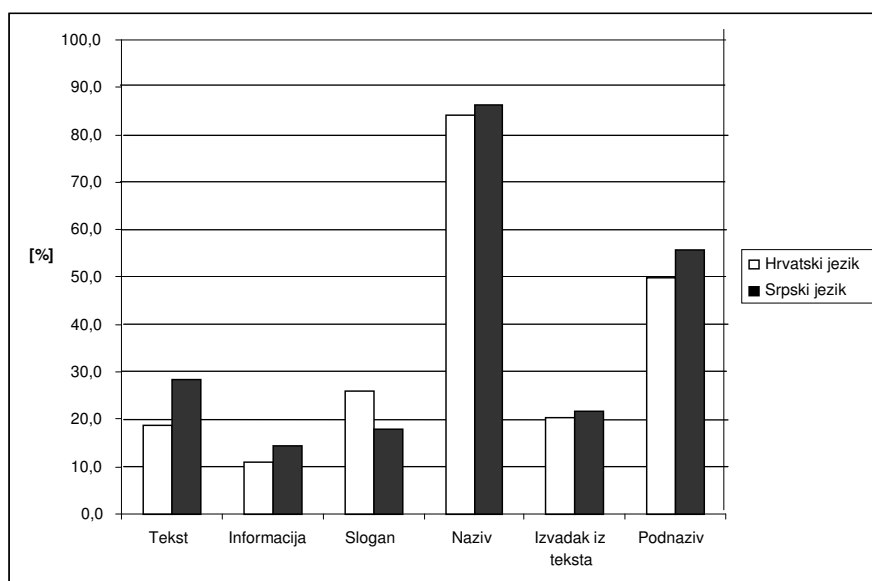
	Hrvatski jezik	Srpski jezik
Naziv	59/70	83/96
	84,3%	86,5%
Podnaziv	33/66	44/79
	50%	55,7%
Slogan	32/123	27/150
	26%	18%
Tekst	21/112	33/116
	18,8%	28,4%
Izvadak iz teksta	26/127	29/134
	20,5%	21,6%
Informacija	18/164	23/160
	11%	14,4%

Tablica 3

- **Hrvatski jezik:** naziv > podnaziv > slogan > izvadak iz teksta > tekst > informacija
- **Srpski jezik:** naziv > podnaziv > tekst > izvadak iz teksta > slogan > informacija

U oba se jezika engleski element najčešće javlja u dijelu reklame koji smo nazvali naziv proizvoda. Više od 80% proizvoda nosi naziv engleskoga podrijetla. Ti se rezultati podudaraju s Bhatijinim istraživanjem iz 1987. godine prema čijim rezultatima skoro 90% japanskih, indijskih, talijanskih, ruskih i njemačkih proizvoda i kompanija nosi naziv engleskoga podrijetla (Bhatia 2001: 203). Nakon naziva proizvoda slijedi podnaziv proizvoda. Oko polovice podnaziva proizvoda u oba jezika sadrži engleske elemente. Najmanje engleskih elemenata sadrži dio reklame koji smo nazvali informacija. Ovakav omjer ne čudi s obzirom na to da su naziv i podnaziv proizvoda najistaknutiji dijelovi reklame i najprije privlače pozornost konzumenata. Informacija je manje uočljiv dio reklame i sadrži osnovne informacije o nabavci proizvoda. Kreativnost jezičnoga miješanja i uporabe engleskoga u informaciji ne igra veliku ulogu jer se konzumente, nakon što ih se kreativnim jezičnim načinima privuče proizvodu, o daljnjim informacijama vezanim uz proizvod većinom informira na vlastitu jeziku jer je bitno da konzumenti razumiju informaciju.

⁹ Hi-kvadrat test pokazao je da nema statistički značajne razlike u zastupljenosti engleskog elementa u pojedinim dijelovima reklame u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa: naziv ($\chi^2(1) = 0,155$, $p > 0.05$), podnaziv ($\chi^2(1) = 0,469$, $p > 0.05$), slogan ($\chi^2(1) = 2,564$, $p > 0.05$), tekst ($\chi^2(1) = 2,965$, $p > 0.05$), izvadak iz teksta ($\chi^2(1) = 0,054$, $p > 0.05$), informacija ($\chi^2(1) = 0,847$, $p > 0.05$).

Graf 2

Razlozi i učinci uporabe engleskog elementa u oglašavanju

Uporabu stranih elemenata u oglasima većinom su kroz povijest analizirali jezični puristi.¹⁰ Taj su fenomen s nepurističkoga stajališta među prvima obrađivali T. K. Bhatia (2001) i I. Piller (2003). Autori su analizirajući engleski element u reklamama pozornost posvetili pitanjima u kojoj se mjeri, kako i zašto engleski elementi rabe u oglašavanju u zemljama u kojima engleski nije prvi jezik. T. K. Bhatia (2001) govori o negativnome, neutralnome i pozitivnome pristupu jezičnomu miješanju u globalnom oglašavanju. Negativni se pristup temelji na jezičnome purizmu i preskriptivizmu te opisuje jezično miješanje kao znak loša jezičnog ponašanja. Neutralni pristup polazi od toga da je jezično miješanje u oglašavanju motivirano estetskim kriterijima i kratkotrajnim privlačenjem pozornosti. Pozitivni pristup gleda na jezično miješanje kao na organiziran i složen fenomen koji zadovoljava potrebu za kreativnošću i inovativnošću unutar domene oglašavanja. Takav se pristup temelji na složenim socio-psihološkim učincima jezika. Autor zaključuje da je jezično miješanje s engleskim jezikom motivirano željom za kreativnošću te da se negativni i neutralni stav ne mogu opravdati jer u svojim interpretacijama jezičnoga miješanja u oglašavanju ne ulaze u dubinu fenomena i ne uzimaju u obzir društvene i psihološke čimbenike koji leže u njegovoj pozadini.

¹⁰ Više o tome vidi u Gerritsen et al. (2007: 294).

Jedan je od razloga integracije engleskog elementa u oglašavanje proširenost engleskoga u svijetu i njegov ulazak u gotovo sve pore javnoga i privatnoga života. Osim što je engleski prvi jezik Sjedinjenih Američkih Država kao izrazito jake ekonomske, vojne i političke sile, njegovoj proširenosti uvelike doprinosi razvijenost audio-vizualnih medija u kojima je engleski izrazito zastupljen te njegova široka zastupljenost u elektronskoj tehnologiji.

U cjelokupnosti utjecaja engleskoga jezika utjecaj na domenu oglašavanja čini važan dio. Osim proizvoda koji nastaju na engleskome govornom području, što za sobom posljedično vuče nazivanje proizvoda na engleskome jeziku te prisutnost engleskoga u sloganima i ostalim dijelovima reklama, engleski je izrazito zastupljen i u reklamama proizvoda kojima podrijetlo nije s engleskoga govornog područja. Među prvim je takvim proizvodima *walkman* kojega je napravila japanska tvrtka *Sony*. Naime tendencija je proizvođača u cijelome svijetu integrirati riječi i izraze engleskoga podrijetla u oglašavanje svojih proizvoda. Tu smo tendenciju uočili i u našem korpusu. Tako se u VIP-u nudi *Vipme Easy* tarifa i *prepaid* paket, u Iskonu *friend* mobilni broj, a Privredna banka Zagreb uvodi *PBZInvestor* uslugu. U srpskim se izdanjima časopisa reklamira kava *Grand Pleasure*, *DeltaCity shopping* (*sic!*) *mol* i *Multiactiv light* kozmetika; Vojvođanska banka nudi *best buy* potrošački kredit, zlatara Stefanović predstavlja novu *collection*, a Beogradska filharmonija *is coming soon!*

Cilj je svakog oglašavanja postići međunarodni interes za proizvod koji se oglašava, a engleski jezik svojim statusom najzastupljenijega jezika u svjetskoj komunikaciji tomu uvelike pridonosi. Engleski usto nosi konotacije modernoga, privlačnoga i potrebnoga, a upravo su to karakteristike koje treba imati proizvod da bi bio privlačan konzumentima. Cilj je stvoriti poseban učinak na potrošače, odnosno privući njihovu pozornost, predstaviti im proizvod na najbolji mogući način i nagovoriti ih da kupe proizvod. Neki pritom rabe samo engleski, dok većina potrošačkoj populaciji prilazi mješavinom prvoga jezika određene zemlje i engleskoga da bi na taj način spojila lokalno i globalno. Lokalnim se proizvođači žele što više približiti populaciji dajući reklami dašak poznatoga, tradicionalnoga i domaćega, dok se globalnim u konzumenata stvara osjećaj pripadnosti populaciji konzumenata cijeloga svijeta, a reklami daje dašak internacionalnoga i interkulturalnoga. Taj proces, koji se u literaturi naziva glocalizacijom (usp. Bhatia 2001: 213), ima za cilj ostvariti raznovrsnost, a ne uniformnost, koja se najčešće pripisuje procesu globalizacije. Glocalizacija se u korpusu koji smo analizirali ostvaruje kontaktom engleskoga s hrvatskim i srpskim jezikom te adaptacijom engleskih elemenata prema sustavu hrvatskoga i srpskoga jezika na svim jezičnim razinama (fonetizirano pisanje

riječi: **zum**, **sajt**, **šoping**, **diler**, **piling**; dodavanje domaćih¹¹ nastavaka: **shopovi**, **make upa**, **showu**; sekundarna semantička adaptacija riječi: *bar* kao 'noćni zabavni lokal', dakle u značenju u kojemu riječ ne postoji u engleskome jeziku). Glokalizacija je vidljiva i u brojnim hibridnim tvorevinama poput *onetastičan*, *surfastične*, *nalijep-it*, *upal-it*, *rapid pranje*, *štedni economic program*; pseudoanglizmima poput *happy end* (engl. happy ending); tautološkim konstrukcijama poput *strong gum* *žvakaća guma* i konverzijama poput *leasing* (riječ se u engleskome rabi kao pridjev i particip sadašnji, a u hrvatskome i srpskome najčešće se rabi kao imenica). Miješanjem kodova unutar reklama stvara se živost i raznolikost pisane poruke u tekstu reklame, što privlači pozornost konzumenata.

Nije nužno da konzument razumije engleski. Važno je da prepozna da se radi o engleskome jeziku. Konzument riječi koje izgledaju i zvuče engleski povezuje s modernim, razvijenim, globalnim i zanimljivim. Forma u ovome slučaju na učinkovitiji način prenosi poruku nego sam sadržaj.

Engleski ima neutralan status, dok se druge jezike povezuje s određenim etnokulturalnim stereotipima. Ti se stereotipi, koji se originalno vežu uz određeni jezik i njegove govornike, u reklamama dovode u vezu s reklamiranim proizvodom (Piller 2003: 172)¹². Engleski se, naprotiv, veže samo uz društvene stereotipe koji ga opisuju kao moderan jezik koji karakteriziraju prestiž i transkulturalnost (Gerritsen et al. 2007: 309), a samo ga se sporadično dovodi u vezu s nekim etnokulturalnim odrednicama, kao što su britanska viša klasa, američki zapad, urbana (crnačka) kultura i supkultura mladih (Piller 2003: 175). Drugim riječima, engleski elementi u reklamama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa konzumente najčešće ne asociraju na nešto američko, britansko ili zapadno, već na moderno, sofisticirano, inovativno i privlačno.

Ekonomičnost i preciznost izraza engleskoga podrijetla također mogu biti razlozi njegove uporabe u oglašavanju. Reklamni su potrebni kratki, zvučni, pamtljivi izrazi i fraze kojima se želi privući pozornost potrošača, a prijevodom se to možda ne bi postiglo. Iz tih će se razloga u reklamni prije naći izrazi *fit* i *accessories shop* nego njihovi dulji prijevodi *u dobroj fizičkoj(j)telesnoj kondiciji* i *prodav(ao)nica s(a) modnim dodacima*.

¹¹ *Domaće* se u radu odnosi kako na ono što pripada hrvatskome jeziku tako i na ono što pripada srpskome jeziku, pod uvjetom da su analizirane čestice istovjetne u oba jezika.

¹² Francuski jezik nosi konotacije modernoga, elegantnoga i ženstvenoga; uz španjolski se vežu odrednice slobode, avanture i muškosti; uz njemački karakteristike pouzdanosti, preciznosti i razvijene tehnologije; dok talijanski karakteriziraju dobra hrana i pozitivan stav prema životu (Piller 2003: 173).

Uporabom izraza engleskoga podrijetla može se doprinijeti opuštenijoj i neformalnijoj komunikaciji s konzumentima, nego što bi se to postiglo uporabom domaćih ekvivalenata, posebice onih koji nisu zaživjeli među širom populacijom (npr. *svemrežje* umjesto *internet* ili *uspješnica* umjesto *hit* u hrvatskome, *upravljačka palica* umjesto *džojstik/joystick* ili *svemirski avion* umjesto *spejs-šatl/space shuttle* u srpskome jeziku). Konzumenta bi usto mogla zasmetati nepoznata ili nedovoljno proširena domaća riječ više nego što bi ga mogao zasmetati engleski element, pa čak i ako ga ne razumije.

Izrazi se engleskoga podrijetla često rabe samo zato što prema mišljenju proizvođača i oglašivača bolje zvuče. Tako se u našem korpusu javljaju izrazi poput *air bag*, *style*, *shopping/šoping*, *look*, *new collection* umjesto izraza *zračni jastuk* (*vazдушna vreća*), *stil*, *kupovina*, *izgled*, *nova kolekcija*. T. K. Bhatia (2001: 211) ističe da unatoč tomu što je moguće pronaći ili skovati domaći ekvivalent koji bi u oglašavanju mogao poslužiti kao ekvivalent engleskom elementu, uporaba takvih izraza često nema isti socio-psihološki učinak koji ima uporaba engleskih elemenata.

Sintaktičko-tvorbeni aspekt englesko-hrvatskih i englesko-srpskih dodira u reklamama

Osim leksika engleskoga podrijetla koji je najtransparentniji pokazatelj utjecaja engleskoga jezika na hrvatski i srpski jezik, utjecaj engleskoga prisutan je i na sintaktičko-tvorbenoj razini obaju jezika. U ovome ćemo se radu osvrnuti na jezičnu pojavu koju S. Babić (1991: 44–45, 366) svrstava na granicu između sintakse i tvorbe. Radi se o spojevima dviju imenica u kojima prva atributivno određuje drugu i ne sklanja se, a obje imenice čuvaju svoj naglasak. Takve se konstrukcije u literaturi nazivaju jukstapozicijama dviju imenica¹³ bez spojnika ili polusloženicama. Polusloženica je pod utjecajem engleskoga jezika postala sve produktivniji tvorbeni obrazac u hrvatskome i srpskome jeziku. Engleski je, ističe S. Babić (1983/84: 57), aktivirao taj obrazac u drugim jezicima i doprinio njegovu širenju.

¹³ Iako se polusloženice najčešće definiraju kao spojevi dviju imenica, treba spomenuti da se nerijetko radi o višerječnim spojevima kojima se sastav ne može jednostavno opisati kao imenica u nominativu + imenica u nominativu. Takvi spojevi najčešće sadrže sklonjivi pridjev između dviju imenica (npr. Dove *hidratantna* krema), višerječni modifikator na mjestu prvoga, nesklonjivog elementa (npr. *metal fever hi-tech* rumenilo) ili pak višerječne modifikatore prije i poslije glave imenske skupine (npr. *Eucerin dnevni piling za umivanje*). Takvi se izrazi mogu smatrati proširenim strukturama polusloženice s obzirom na to da dijele osnovne značajke s polusloženicama: atributivnost prvoga dijela u odnosu na drugi, nesklonjivost prvoga dijela ili nekih njegovih članova i sintaktičku cjelovitost. Uloga je višerječnoga premodifikatora u detalje opisati kakav je proizvod i kako funkcionira (Leech 1966: 127).

Polusloženica se kao tvorbeno-sintaktički oblik zbog nesklonjivosti prvoga dijela i nesudjelovanja u tvorbi ne uklapa lako ni u hrvatski ni u srpski jezični sustav. Na problem njihove neuklopljivosti često se upozorava u literaturi. Ž. Bujas (1957/58: 62) upozorava da bi spojeve poput *Belasco teatar*, u kojima vlastito ime stoji pred općom imenicom i u službi je atributa ili apozicije, trebalo pisati kao *teatar Belasco*. M. Mihaljević (1998: 84) u *Terminološkome priručniku* ističe da se polusloženice ne uklapaju lako u hrvatski jezični sustav. T. Prčić (2005: 66–67) govori o paralelnoj običajnoj normi, pojavi u kojoj se uvezena norma primjenjuje paralelno s postojećom propisanom normom s tendencijom prevlasti nad postojećom normom. Na nivou gramatike autor pojavu paralelne norme ilustrira polusloženicom, tj. primjerima poput *internet veza* i *streč pantalone*.

Polusloženica se može prilagoditi kako hrvatskoj tako i srpskoj jezičnoj normi na nekoliko načina. Najčešći su načini da se (stranim) pridjevima/imenicama dodaju domaći pridjevski nastavci: *opelovi dileri*, *HP-ov fotopisač*, *internetske stranice*, da se prvi, nesklonjivi element prevede domaćim, sklonjivim elementom: *trgovački/kupovni centar* ili da se naziv proizvoda stavi nakon opće imenice: *punjeni keksi* *Mulino Bianco*.

Unatoč utemeljenim i argumentiranim prigovorima jezikoslovaca polusloženice danas predstavljaju izuzetno frekventan i plodan tvorbeno-sintaktički obrazac u obama jezicima. One često zadovoljavaju ekonomičan i precizan prijenos stranoga modela i kao takve su prihvaćene i proširene među govornicima. U analiziranome se korpusu tako prije spomenuti primjeri češće javljaju u obliku polusloženice: *Opel dileri*, *HP fotopisač*, *shopping/šoping centar* i *Mulino Bianco punjeni keksi* nego u obliku prilagođenom hrvatskoj jezičnoj normi i srpskoj jezičnoj normi.

Evo nekoliko primjera iz korpusa: *beauty-trendovi*, *info telefon*, *fashion news*, *web site*, *up&under kombinacije*, *shoe shop*, *SMS druženjeporuka*, *fashion ovisnost*, *vitality napitak*, *wellness paket*, *friend mobilni broj*, *shopping centar*, *top model*, *light osveženje*, *business paket*, *supersound tehnologija*, *best buy potrošački kredit*, *call centar*, *show program*, *piling rukavica*, *CD uređaj* itd.¹⁴ Među polusloženicama prevladavaju spojevi u kojima je barem jedan, najčešće prvi, dio engleskoga podrijetla. Iako znatno rjeđe, u korpusu se javljaju polusloženice u kojima niti jedan dio nije engleskoga podrijetla. Takvi su primjeri *auto proizvođač*, *audio uređaj*, *poklon torba* i sl.

¹⁴ Što se tiče ortografske nedosljednosti u pisanju polusloženica, koja se uočava u primjerima iz korpusa, treba istaknuti da bi se spojница između sastavnih dijelova polusloženice trebala pisati jer se njome označuje nesklonjivost prvoga dijela polusloženice (Barić et al. 1999: 203).

U oglašavanju je polusloženica postala nezamjenjiva. Ona se najčešće javlja u obliku u kojemu je robna marka u atributivnome položaju u odnosu na opću imenicu. Neki su od primjera iz korpusa: *Juicy društvo*, *Nivea gel*, *Garnier intenzivna njega*, *Lotto kolekcija*, *Disney proizvodi*, *Eduro ugradni ormari*, *Iris parfumerije*, *Dolcela kroasani*, *Fidelinka testenine*, *Toyota easy flat sistem*, *Michelin zimske gume*, *Gorenje frižideri* itd. Primjeri pokazuju da je polusloženica, kao ekonomičan, učinkovit i zvučan tvorbeni oblik, zaživjela u hrvatskome i srpskome jeziku, te se javlja i bez poticaja stranoga jezika. Iako korpus nudi primjere paralelne uporabe polusloženice i spojeva u kojima je prva imenica u službi apozicije, npr. *iFX četkica/čerkica iFX*, prvim se oblikom učinkovitije i marketinški probitačnije izražava da se radi baš o toj četkici, a ne nekoj drugoj. Ako se u obzir uzme da se jezici sporo, ali ipak kontinuirano mijenjaju, onda se polusloženicu zbog opisane proširenosti i prihvaćenosti u hrvatskome i srpskome jeziku može smatrati svojevrsnom inovacijom norme.

Zaključak

Na početku smo rada krenuli od pretpostavke da će, s obzirom na veću otvorenost srpskoga jezika prema stranim utjecajima, u srpskim izdanjima časopisa broj reklama na engleskome jeziku ili s engleskim elementima i broj riječi engleskoga podrijetla biti veći nego u hrvatskim izdanjima časopisa. Analiza rezultata pokazala je da nema značajne razlike. Stoga se u zaključku priklanjamo drugoj pretpostavci koju smo iznijeli na početku rada a koja glasi da je intenzivan utjecaj engleskoga jezika doveo do svojevrsna približavanja jezika na koje utječe, a u smislu njihove otvorenosti prema stranom utjecaju. U domeni reklamiranja utjecaj je engleskoga u različitim jezicima, različitim jezičnim politikama i različita stava prema utjecaju stranih jezika, prisutan sličnim intenzitetom. Utjecaju se engleskoga jezika zbog svih njegovih prije navedenih značajki teško othrvati. Kao što smo rekli na početku rada, sveprisutnost engleskoga jezika i nezaobilaznost njegova utjecaja rezultirali su razvojem tolerantnijega stava čak i u jezicima koji se tradicionalno navode kao izrazito puristički i oprezni prema stranom utjecaju (npr. francuski, islandski, mađarski). Iako se spomenuto približavanje ne odnosi na jezične politike pojedinih zemalja, može se govoriti o približavanju njihova svakodnevnog jezičnog ostvaraja, posebice u domeni reklamiranja. Pitamo se stoga možemo li danas, u svijetu globalizacije i intenzivnog utjecaja engleskoga, još uvijek govoriti o podjeli jezika na one naklonjenije kalkovima i one naklonjenije posuđenicama ili se to u današnje vrijeme može smatrati jezičnim mitom¹⁵. Smatramo da podjela još uvijek postoji, ali su granice fleksibilnije, a u domeni reklamiranja one gotovo da i ne postoje.

¹⁵ Više o pojmu jezičnoga mita i primjerima jezičnih mitova vidi u Bauer 1998.

Francuski primjer jasno pokazuje da ono što stoji u zakonima, zabranama i preskripcijama nije nužno i ono što se ostvaruje u svakodnevnome pisanom i govorenom jeziku. I. Piller (2003: 174) ističe da je francuska jezična politika dovela do kontraučinka, odnosno česte uporabe anglizama u oglasima. Iako znaju da bi za to mogli platiti novčanu kaznu, mnogi se oglašivači, ističe autorica, nisu spremni odreći uporabe engleskoga kao moćna reklamnog oruđa. S. Hilgendorf i E. Martin (2001: 238) u zaključku svojega rada ističu da oglasi prikupljeni u Francuskoj nakon 1994. godine (kada na snagu stupa zakon *Loi Toubon* kojim se propisuje uporaba francuskoga u oglašavanju te navođenje vidljiva domaćeg prijevoda uz izraze na stranome jeziku) jasno daju zaključiti da pokušaji zabrane jezičnoga miješanja u oglašavanju ne mogu biti realni.

Analiza rezultata pokazuje da je u oglašavanju u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa podjednakim intenzitetom prisutan engleski element. Analizirani bi se korpus mogao proširivati još i drugim vrstama oglašavanja (npr. radijskim, televizijskim itd.) radi postizanja obuhvatnije reprezentativnosti korpusa. Ipak, i iz analize ovakva korpusa vidljive su tendencije jezične uporabe kojima je izložena cjelokupna komunikacijska zajednica, kako hrvatska tako i srpska.

Literatura

- Babić 1983/84: Babić, S. Ljudi moji, postao sam nepismen: ne razumijem više hrvatski. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXXI/2. S. 55–59.
- Babić 1991: Babić, S. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: HAZU – Globus.
- Badurina 2005: Badurina, L. Hrvatski jezik ima razvijen samoobrambeni mehanizam. In: *Novi list, Mediteran*. 20.2.2005. S. 2–3.
- Hrvatski jezični savjetnik 1999: Barić, E. et al. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine.
- Bauer 1998: Bauer, L.; Trudgill, P. (Hg.). *Language Myths*. London: Penguin Group.
- Bhatia 2001: Bhatia, T. K.: Language Mixing in Global Advertising. In: Thumboo, E. (Hg.). *The Three Circles of English*. Singapore: UniPress. S. 195–215.
- Gerritsen et al. 2007: Gerritsen, M. et al. English in product advertisements in Belgium, France, Germany, the Netherlands and Spain. In: *World Englishes*. Nr. 26/3. S. 291–315.
- Hilgendorf/Martin 2001: Hilgendorf, S.; Martin, E. English in Advertising: Update for France and Germany. In: Thumboo, E. (Hg.). *The Three Circles of English*. Singapore: UniPress. S. 217–240.

- Ivić 2001: Ivić, P. Language planning in Serbia today. In: *International Journal of the Sociology of Language*. Nr. 151. S. 7–17.
- Jung 2001: Jung, K. The Genre of Advertising in Korean: Strategies and Mixing. In: Thumboo, E. (Hg.). *The Three Circles of English*. Singapore: UniPress. S. 257–275.
- Klajn 2001: Klajn, I. Neologisms in present-day Serbian. In: *International Journal of the Sociology of Language*. Nr. 151. S. 89–110.
- Kovačec 2004: Kovačec, A. Izazovi globalizacije i hrvatski jezični standard. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 51/2. S. 60–66.
- Leech 1966: Leech, G. *English in Advertising. A Linguistic Study of Advertising in Great Britain*. London: Longmans, Green and Co Ltd.
- Martin 2002: Martin, E. Mixing English in French advertising. In: *World Englishes*. Nr. 21/3. S. 375–402.
- Martin 2007: Martin, E. Frenglish for sale: multilingual discourses for addressing today's global consumer. In: *World Englishes*. Nr. 26/2. S. 170–188.
- Mihaljević 1988: Mihaljević, M. *Terminološki priručnik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Opačić 2006: Opačić, N. *Hrvatski u zagradama*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Piller 2003: Piller, I. Advertising as a site of language contact. In: *Annual Review of Applied Linguistics*. Nr. 23. S. 170–183.
- Prčić 2005: Prčić, T. *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.
- Samardžija 2002: Samardžija, M. Hrvatski jezik u vrijeme globalizacije. In: Car-Mihec, A. et al. (Hg.). *Riječki filološki dani*. Rijeka: Filozofski fakultet. S. 435–438.
- Thomas 1991: Thomas, G. *Linguistic purism*. London – New York: Longman.
- Turk 1996: Turk, M. Jezični purizam. In: *Fluminensia*. Nr. 1–2. S. 63–79.
- Ustinova/Bhatia 2005: Ustinova, I. P.; Bhatia, Tej K. Convergence of English in Russian TV commercials. In: *World Englishes*. Nr. 24/4. S. 495–508.
- Wei-Yu Chen 2006: Wei-Yu Chen, C. The mixing of English in magazine advertisements in Taiwan. In: *World Englishes*. Nr. 25/3–4. S. 467–478.

Branka Drljača Margić (Rijeka)

English in product advertisements in the Croatian and Serbian language

This paper focuses on the occurrence of English elements in product advertisements in the Croatian and Serbian language. The advertisements in women's magazines *Cosmopolitan*, *Elle*, *Grazia*, *Lisa* and *Gloria* from September and October 2007 were collected and analysed. These magazines are published both in Croatia and Serbia. The author analyses the use of English in advertising, as well as the reasons for and effects of that use. The occurrence of English elements in the advertisements in Croatian and Serbian is quantitatively investigated and compared.

Branka Drljača Margić

Filozofski fakultet, Trg Ivana Klobučarića 1, 51000 Rijeka

Tel.: ++385 51 315 227

Fax: ++381 51 315 228

Private: 51000 Rijeka, Dubrovačka 1

E-mail: brankadrljaca@yahoo.co.uk

Web-site: www.ffri.hr

III.

**Wortbildung, Phraseologie,
Morphosyntax, Übersetzungen**

**Tvorba r(ij)eči, Frazeologija,
Morfosintaksa, Pr(ij)evodi**

**Творба р(иј)ечи, Фразеологија,
Морфосинтакса, Пр(иј)еводи**

Helmut Weinberger (Innsbruck)

Gemeinsamkeiten und Unterschiede in der kroatischen und serbischen Phraseologie Ein Phrasemvergleich anhand der kroatischen und serbischen phraseologischen Wörterbücher

Im vorliegenden Aufsatz wird anhand jener Phraseme, die das Element *noga* 'Bein, Fuß' enthalten, dargelegt, dass die neueren phraseologischen Wörterbücher des Kroatischen und des Serbischen nicht dazu geeignet sind, um Gemeinsamkeiten und Unterschiede in der kroatischen und serbischen Phraseologie aufzuzeigen.

§ 1. Zwischen dem Kroatischen und dem Serbischen bestehen auf allen sprachlichen Ebenen Unterschiede. Diese Unterschiede sind zwar nicht so groß, dass eine Verständigung zwischen Sprechern der beiden Sprachen nicht möglich wäre, aber sie sind dennoch präsent. Wie Branko Tošović in einer unlängst erschienenen Arbeit nachgewiesen und durch zahlreiche Beispiele belegt hat (vgl. Tošović 2007), spiegeln sich diese Unterschiede auch im Phraseminventar der beiden Sprachen wider. Zur Illustration nur ein paar Beispiele (ausführlich siehe Tošović 2007): Ein Beispiel für Unterschiede auf der phonetisch-phonologischen Ebene wären etwa die Phraseme kroat. *gluh kao top* / serb. *gluv kao top*. Differenzen auf der morphologisch-derivativen Ebene erkennen wir in dem Phrasempaar kroat. *gordijski čvor* / serb. *gordijev čvor*. Auf der syntaktischen Ebene unterscheiden sich etwa die Phraseme kroat. *doći/dolaziti k svijesti* / serb. *doći/dolaziti svesti*, und schließlich erkennen wir in dem Paar kroat. *dobiti košaricu* / serb. *dobiti korpu* eine Differenz auf der lexikalischen Ebene.

§ 2. Ziel der vorliegenden Arbeit ist es nun, eine Antwort auf die Frage zu finden, ob es auch Phraseme gibt, welche an sich – d.h. durch die sie motivierende Metapher – eher in der kroatischen oder in der serbischen Sprache gebräuchlich sind; damit verbunden möchte ich weiters klären, ob und inwieweit die vorliegenden phraseologischen Wörterbücher des Kroatischen und Serbischen ein taugliches Mittel dafür sind, um diese Frage zu beantworten.

§ 3. Im Jahre 2003 erschien mit dem Hrvatski frazeološki rječnik (Me-nac 2003) das erste einsprachige phraseologische Wörterbuch des Kroatischen. Vier Jahre später, 2007, wurde in Belgrad unter dem Titel Mali srpski frazeološki rečnik das serbische Pendant dazu veröffentlicht, das erste einsprachige phraseologische Wörterbuch des Serbischen (Otašević 2007)¹. Somit liegen

¹ Das serbische phraseologische Wörterbuch ist in kyrillischer Schrift geschrieben. In diesem Aufsatz wird die kyrillische Schrift durchgängig in Lateinschrift transliteriert.

nunmehr erstmals phraseologische Wörterbücher der beiden Sprachen, des Kroatischen und des Serbischen, vor, somit kann ein durch Wörterbuchbelege gestützter Phrasemvergleich zwischen den beiden Sprachen durchgeführt werden. Alle anderen einsprachigen und auch die meisten mehrsprachigen phraseologischen Wörterbücher, welche die nunmehrigen Sprachen Kroatisch und Serbisch betreffen, stammen noch aus der jugoslawischen Zeit, als Kroatisch und Serbisch noch Varianten des Serbokroatischen waren (z. B. Matešić 1982, Matešić 1988, Mrazović 1991).

§ 4. Im Folgenden werden die beiden Wörterbücher kurz charakterisiert: 1. *Umfang*: Menac 2003 enthält laut Vorwort 2258 kroatische Phraseme, die nach dem Kriterium der Frequenz ausgewählt wurden.² Otašević macht im Vorwort zu seinem Wörterbuch leider keine Angaben zur Zahl der enthaltenen Phraseme, daher habe ich die Phrasemzahl aus den ersten fünfzig Seiten interpoliert. Demnach enthält das serbische Wörterbuch ca. 3000 Phraseme. Vom Umfang her sind die beiden Wörterbücher also durchaus vergleichbar. 2. *Auswahlkriterien*: Wie bereits erwähnt, erfolgte die Phrasemauswahl bei Menac 2003 nach der Frequenz; die Kriterien, welche für Otašević für die Aufnahme eines Phrasems in sein Wörterbuch ausschlaggebend waren, werden nicht genannt. Otašević führt lediglich an, dass sein Wörterbuch den Grundstein für ein größeres Wörterbuchprojekt darstellt und dass die Ausarbeitung mancher Lemmata erschöpfender erfolgte als die anderer.³ Leider wird nicht gesagt, welche Lemmata erschöpfender behandelt werden als andere und was der Grund dafür war. 3. *Ordnungsprinzip*: Beide Wörterbücher legen für die Anordnung der Phraseme die Wortart der in den Phrasemen vorkommenden Lexeme zugrunde. Dabei werden die Wortarten in eine bestimmte Reihenfolge gebracht (Substantiv, Adjektiv, Adverb, Verb, Zahlwort, Pronomen), die für die Zuordnung eines Phrasems zu einem Lemma maßgeblich ist: Wenn ein Phrasem ein Substantiv enthält, so ist es unter diesem zu finden. Enthält es kein Substantiv, aber ein Adjektiv, so finden wir es unter dem Adjektiv usw. Enthält ein Phrasem zwei Substantive, ist es unter dem ersten Substantiv zu finden, enthält es ein Verb und ein Adverb, ist es unabhängig von der Reihenfolge unter dem Adverb zu finden, da das Adverb in der Hierarchie über dem Verb steht. Innerhalb eines Lemmas erfolgt die Anordnung der Phraseme nach dem Alphabet. Menac 2003 hält sich streng an dieses Prinzip und führt alle Phraseme nur einmal an, in gewissen Fällen wird mit Verweisen gearbeitet. Ein derartiger Fall sind z. B. Zwillingsformeln, wo vom zweiten Element der Formel auf

² „Jednojezični hrvatski frazeološki rječnik koji je sad pred nama, [...] obuhvaća 2258 najfrekventnijih frazema hrvatskoga jezika“ (Menac 2003: 6).

³ „[...] pa je ova knjiga samo prvi korak ka znatno obimnijem i potpunijem frazeološkom rečniku“ und „Frazeologizmi s pojedinim rečima obrađeni su veoma iscrpno, dok je u drugim slučajevima pribegavano selekciji“ (Otašević 2007: 5).

das erste Element verwiesen wird. Unter diesem wird dann das Phrasem behandelt. Otašević 2007 hingegen verwendet keine Verweise, sondern führt die Phraseme unter allen autosemantischen Wörtern an, die in ihnen enthalten sind.⁴ So wird etwa das Phrasem *dočekati se na noge* unter *noga* und unter *dočekati se* angeführt. 4. Phrasembeschreibung: Beide Wörterbücher geben Angaben zu permutierbaren und fakultativen Elementen, wenn auch in z.T. unterschiedlicher Notation. Beide Wörterbücher machen außerdem Angaben zur Semantik, das Phrasem wird paraphrasiert, auf eine eventuell vorhandene Polysemie wird hingewiesen. Nur Menac 2003 führt darüber hinaus bei jedem Phrasem ein Beispiel zur Verwendung samt Quelle an.

Die folgenden Graphiken 1 und 2 zeigen jeweils einen Ausschnitt aus den Wörterbüchern (die ersten drei Phraseme unter dem Lemma *noga*) und sollen einen unmittelbaren Eindruck davon geben, wie die Phraseme in den beiden Wörterbüchern angeordnet und beschrieben werden.

NOGA	
44.	biti na nogama
1.	stajati i biti aktivan duže vrijeme; ustati iz kreveta i kretati se <i>Slabo što prodam, cijeli SAM dan NA NOGAMA, a policija nas stalno zapisuje. (N)</i> <i>NA NOGAMA SAM od šest sati i radim cijeli dan, a ti me pitaš zašto sam unorna.</i>
2.	biti zdrav (dobroga zdravlja), biti u dobroj zdravstvenoj kondiciji <i>Na svaki način smatra se da će Ivan Pavao II. BITI ponovo NA NOGAMA na Sve svete. (N)</i>
3.	biti spreman na neku akciju, biti uznemiren <i>Otkako se u novinama pojavio onaj članak „Mala Pešta“ JE BILA NA NOGAMA. (Fabrio)</i>
45.	biti na ratnoj nozi <s kim>
	biti zavađen s kim, ne biti u dobrim odnosima s kim <i>Svi znaju da su mačak Socks i smeđi labrador Buddy NA RATNOJ NOZI. (N)</i>
46.	biti na ravnoj nozi s kim
	biti ravnopravan s kim <i>Sjećaju se kako su nekad strepili pred Švabama, a sad da BUDU s njima NA RAVNOJ NOZI. (Barković)</i>

Graphik 1: Der Beginn des Lemmas *noga* bei Menac 2003⁵

⁴ Frazeologizmi se navode i definišu uz sve imenice, prideve, priloge, glagole i brojeve koje sadrže. (Otašević 2007: 5).

⁵ Die Nummerierung beginnt bei Menac 2003 nicht bei jedem Lemma, sondern bei jedem Buchstaben mit 1. Die Zahl 44 vor *biti na nogama* bedeutet also, dass dieses Phrasem das 44. unter dem Buchstaben N ist. (Die Nummerierung wird für Verweise benötigt.)

НОГА

бацити (метнути, врнути) стид под ноге изгубити осећање стида, не стидети се, осрамотити се.

бацити (метнути, ставити) образ под ноге (пету) свесно учинити нешто неморално, нечасно, изгубити част, почести живети нечасно.

бацити/бацати (подметнути/подметати, ставити/стављати, гурнути/гурати, метнути/метати) [некоме] клипове под ноге (под точкове, у точкове) потајно, подмукло ометати некога, радити против некога, из потаје онемогућавати некога, спречавати нечији успех.

Graphik 2: Der Beginn des Lemmas *noga* bei Otašević 2007

§ 5. Im Folgenden wird untersucht, welche Gemeinsamkeiten und Unterschiede im Phraseminventar des Kroatischen und Serbischen sich anhand der beiden Wörterbücher feststellen lassen. Aus Raumgründen beschränke ich mich bei diesem Vergleich hier auf jene Phraseme, welche das Element *noga* 'Bein, Fuß' enthalten;⁶ weitere Phraseme, welche ich verglichen habe, erhärten den sich anhand des Beispiels *noga* ergebenden Befund (s.u. § 7).

Beim Phrasemvergleich lassen sich folgende Fälle unterscheiden:

1. **Identität:** Phraseme, die in beiden Wörterbüchern vorkommen und sowohl in der Zahl als auch in der Reihenfolge ihrer Elemente identisch sind.
2. **Similarität:** Phraseme, die in beiden Wörterbüchern vorkommen, sich aber hinsichtlich der Zahl und/oder der Reihenfolge ihrer Elemente voneinander unterscheiden.
3. **Differenz:** Phraseme, die nur in einem der beiden Wörterbücher vorkommen, wobei folgende Fälle möglich sind:
 - 3.1. Phraseme, die nur im kroatischen phraseologischen Wörterbuch vorkommen und
 - 3.2. Phraseme, die nur im serbischen phraseologischen Wörterbuch verzeichnet sind.

§ 6. Die in § 5 postulierten Fälle werde ich nun anhand des konkreten Materials aus den beiden Wörterbüchern darstellen. Für die Fälle 1 und 2 geschieht dies kontrastiv in Form einer zweiseitigen Tabelle, wobei die linke Spalte die Einträge aus Menac 2003 enthält, denen in der rechten Spalte die

⁶ Da, wie in § 4 dargelegt, die Prinzipien der Anordnung der Phraseme in den beiden Wörterbüchern leicht differieren (Otašević 2007 führt viele Phraseme mehrfach an, Menac 2003 arbeitet mit Verweisen), sind nicht alle der im Folgenden untersuchten Phraseme unter dem Lemma *noga* zu finden. Einige Phraseme finden sich zwar bei Otašević 2007 unter dem Lemma *noga*, bei Menac 2003 aber unter anderen Lemmata. Es handelt sich um die Phraseme *bogu iza leđa* (*za leđima, iza nogu*) (bei Menac 2003 unter *bog*), *izgubiti/gubiti tlo pod nogama* (bei Menac 2003 unter *tlo*), *bacati (podmeta-ti) klipove <pod noge> komu* (bei Menac unter *klip*) und *kriti (skrivoti) kao zmija (guja) noge koga, što* (bei Menac unter *zmija*).

Einträge aus Otašević 2007 gegenübergestellt werden. Die Darstellung der Fälle 3.1. und 3.2. erfolgt sequentiell.

Fall 1, Identität: Phraseme, die in beiden Wörterbüchern vorkommen und sowohl in der Zahl als auch in der Reihenfolge ihrer Elemente identisch sind:

	Menac 2003	Otašević 2007
1.	bogu iza leđa (za leđima, iza nogu) vrlo daleko, u zabačenom kraju, na kraju svijeta	bogu iza leđa (za leđima, iza nogu) vrlo daleko, daleko od civilizacije, u nedodiji, u zabačenom kraju
2.	dati nogu <i>komu</i> 1. ostaviti (napustiti) djevojku ili mladića, prekinuti ljubavnu (intimnu) vezu <i>s kim</i> 2. dati otkaz <i>komu</i> , otpustiti <i>koga</i> , prekinuti poslovni odnos <i>s kim</i>	dati [nekome] nogu ⁷ 1. ostaviti mladića ili djevojku, prekinuti ljubavnu vezu s nekim 2. oterati, isterati nekoga; dati nekome otkaz, opustiti nekoga
3.	dočekati se na noge snaći se, uspješno se izvući iz neugodne situacije (iz teškog položaja)	dočekati se na noge uspješno se izvući iz teškog položaja, iz nezgodne situacije, snaći se
4.	izgubiti/gubiti tlo pod nogama dospeti/dospijevati u težak (bezizlazan) položaj, ostati/ostajati bez oslonca (podrške, potpore)	izgubiti/gubiti tlo pod nogama dospeti/dospevati u težak položaj, ostati/ostajati bez podrške, oslonca, sigurnosti
5.	jedva se držati na nogama biti jako umoran, jedva stajati od umora (od bolesti), biti vrlo slab, one-moćati	jedva se držati na nogama biti veoma umoran, osećati se slabo, jedva stajati (od umora, od pospanosti, od bolesti, od starosti)
6.	naći (uhvatiti itd.) na krivoj nozi <i>koga</i> neugodno iznenaditi <i>koga</i> , zateći <i>koga</i> u nezgodnom trenutku	naći (uhvatiti, zateći) [nekoga] na krivoj nozi ⁸ zateći nekoga u nezgodnom trenutku (obično u sportu)

⁷ Trotz der unterschiedlichen Reihenfolge der Elemente gehört dieses Phrasem hierher, da Menac 2003 die Pronomina, welche (vorwiegend bei Verbalphrasemen) zur Angabe der Rektion dienen (z.B. *koga*, *komu*, *s kim*, *čega*, *čemu* ...) stets dem gesamten Phrasem nachstellt, während sie bei Otašević 2007 an der unmarkierten syntaktischen Position stehen. Der Unterschied zwischen *dati nogu komu* (Menac 2003) und *dati [nekome] nogu* (Otašević 2007) ist also kein phrasemimmanenter, sondern ein notationsbedingter.

⁸ Auch dieses Phrasem möchte ich noch zu Fall 1 zählen, obwohl Menac 2003 durch die Angabe *itd.* 'usw.' eine prinzipiell offene Menge von Varianten zulässt, während Otašević 2007 genau drei Varianten anführt.

	Menac 2003	Otašević 2007
7.	pasti/padati (spasti/spadati) s nogu premoriti se/premarati se, malaksati <od umora>	pasti/padati (spasti/spadati) s nogu jako se umoriti/umarati, premoriti se/premarati se, malaksati/malaksavati od mnogo posla

Lediglich sieben Phraseme stimmen also im kroatischen und im serbischen phraseologischen Wörterbuch genau überein; Unterschiede zeigen sich in der Formulierung der semantischen Angaben, inhaltlich stimmen auch diese überein.

Fall 2, *Similarität*: Phraseme, die in beiden Wörterbüchern vorkommen, sich aber hinsichtlich Zahl und/oder Reihenfolge ihrer Elemente voneinander unterscheiden:

	Menac 2003	Otašević 2007
1.	bacati (podmetati) klipove <pod noge> <i>komu</i>	baciti/bacati (podmetnuti/podmetati, staviti/stavljati, gurnuti/gurati, met- nuti/metati) [nekome] klipove pod noge (pod točkove, u točkove)
	podmuklo sprečavati <i>čiji</i> rad (aktiv- nost), tajno onemogućavati <i>čiji</i> uspjeh	potajno, podmuklo ometati nekoga, raditi protiv nekoga, iz potaje one- mogućavati nekoga, sprečavati nečiji uspeh
2.	biti (stajati) <s> jednom nogom u gro- bu	biti (stajati) jednom nogom u grobu
	biti na samrti, biti vrlo star i bolestan, biti nemoćan	biti vrlo star i(li) bolestan, biti pred smrt, biti na samrti
3.	kriti (skrivati) kao zmija (guja) noge <i>koga, što</i> pomno kriti (skrivati) da se <i>što</i> ne otkrije, tajiti (prikrivati) <i>što</i> od javnosti, ne odavati tajnu	kriti (sakrivati) nešto kao zmija (guja) noge vrlo brižno kriti da se nešto ne otkrije, ne odavati tajnu, držati u najvećoj tajnosti
4.	noge su se odsjekle <i>komu</i>	noge su se [nekome] odsekle (pod- sekle, skratile)
	jako se uplašiti, ukočiti se od straha	jako se uplašio, ukočio se od straha, od velikog uzbuđenja, od iznen- ađenja
5.	od malih (najmanjih) nogu od ranoga djetinjstva, odmalena	od (s) malih (najmanjih) nogu od ranog detinjstva, odmalena

	Menac 2003	Otašević 2007
6.	stati na <svoje> vlastite noge osamostaliti se, postati finansijski neovisan	stati na svoje (vlastite) noge postati samostalan, finansijski nezavisan, steći samostalnost
7.	ustati/ustajati na lijevu nogu	ustati/ustajati (dići se) na levu nogu (levom nogom)
	od jutra biti loše raspoložen bez nekog određenog razloga	biti loše raspoložen, biti mrzovoljan (obično bez nekog određenog razloga)

Wie aus der Tabelle hervorgeht, kommen weitere sieben Phraseme zwar in beiden phraseologischen Wörterbüchern vor, allerdings nicht in exakt derselben Form. Und hier ist nun zu fragen, ob die feststellbaren Unterschiede den tatsächlichen Gebrauch im Kroatischen bzw. Serbischen widerspiegeln oder ob sie andere Gründe haben. (Basieren sie vielleicht auf den von den jeweiligen Lexikographen herangezogenen Quellen?) Unproblematisch sind lediglich die phonetischen Unterschiede, die auf der bekannten unterschiedlichen Entwicklung des Jat beruhen ([il]jekavisch vs. ekavisch). So finden wir bei Menac 2003 die für das Kroatische typischen [il]jekavischen Reflexe des alten Jat (ije oder je, selten i), Otašević 2007 hingegen berücksichtigt nur die ekavischen Reflexe (fast immer e) – obwohl der serbische Standard auch die [il]jekavischen Reflexe kennt; in unserem Sample betrifft dieser Unterschied die Elemente *odsjekle/odsekle* und *lijevu/levu*. Interessanter sind jene Unterschiede, die sich durch eine unterschiedliche Zahl permutierbarer und/oder fakultativer Elemente ergeben. So kommt beispielsweise das Phrasem mit der Bedeutung *odmalena* bei Menac 2003 lediglich in zwei Varianten vor: 1. *od malih nogu*, 2. *od najmanjih nogu*, während es bei Otašević 2007 vier Varianten gibt: 1. *od malih nogu*, 2. *od najmanjih nogu*, 3. *s malih nogu*, 4. *s najmanjih nogu*. Heißt dies nun, dass im Kroatischen die Form *s malih nogu* falsch wäre? Oder vielleicht zwar nicht falsch, aber doch seltener gebraucht als *od malih nogu*? – Das Phrasem *biti (stajati) jednom nogom u grobu* kann nach Menac 2003 im Kroatischen auch mit der Präposition *s* vor dem Instrumental verwendet werden, Otašević 2007 führt die Präposition nicht an. Wäre es demnach falsch, im Serbischen *biti (stajati) s jednom nogom u grobu* zu sagen? – Oder nehmen wir das letzte Phrasem aus obiger Tabelle: Wäre es regelwidrig, das Phrasem auch im Kroatischen so wie im Serbischen mit dem Instrumental zu konstruieren, also *ustati/ustajati lijevom nogom* zu sagen, nur weil Menac 2003 diese Variante nicht anführt?

Bevor wir versuchen wollen, uns einer Antwort auf diese Fragen zu nähern, betrachten wir zunächst noch den dritten Fall, also jene Phraseme mit dem Element *noga*, die nur in einem der beiden phraseologischen Wörterbücher vorkommen.

Fall 3, Differenz

Fall 3.1. Phraseme, die nur im kroatischen phraseologischen Wörterbuch vorkommen:

1.	biti na nogama 1. stajati i biti aktivan duže vrijeme; ustati iz kreveta i kretati se 2. biti zdrav (dobroga zdravlja), biti u dobroj zdravstvenoj kondiciji 3. biti spreman na neku akciju, biti uznemiren
2.	biti na ratnoj nozi <s kim> biti zavađen s kim, ne biti u dobrim odnosima s kim
3.	biti na ravnoj nozi <s kim> biti ravnopravan s kim
4.	bježati (trčati i sl.) koliko koga noge nose jako brzo trčati, trčati iz sve snage
5.	dati nogom u guzicu (tur, dupe) komu grubo otjerati koga, riješiti se koga na grub (ružan) način
6.	dići (podignuti i sl.) na noge koga 1. dignuti na ustanak koga 2. izliječiti koga, zaliječiti koga 3. pripremiti koga za samostalan život i rad, odgojiti koga tako da je sposoban za samostalan život 4. oduševiti koga, zadiviti koga, izazvati čije ushićenje; uznemiriti koga, uzburniti koga, izazvati pomutnju (paniku), poremetiti čiji mir
7.	dobiti noge biti ukraden (otuđen)
8.	dobiti nogu 1. biti ostavljen (napušten) od djevojke ili mladića nakon ljubavne (intimne) veze 2. dobiti otkaz, biti otpušten s posla (iz službe)
9.	izgubiti noge jako se umoriti hodajući (pješačeći)
10.	<jedva> vući noge teško hodati, biti jako umoran od hodanja (pješačenja)
11.	oboriti s nogu koga oduševiti koga, vrlo ugodno iznenaditi koga
12.	pasti/padati pred noge komu pokorno (ponizno) moliti koga
13.	podmetnuti/podmetati nogu komu zasmetati/smetati komu u čemu, ometi/ometati (onemogućiti/onemogućivati) koga u kakvu poslu

14.	potući (poraziti i sl.) do nogu <i>koga</i> nanijeti težak poraz <i>komu</i> , potpuno poraziti <i>koga</i> , pobijediti <i>koga</i>
15.	protegnuti noge prošetati nakon dugog sjedenja
16.	s noge na nogu [ići, vući se i sl.] vrlo polako, bez žurbe [ići, vući se i sl.]
17.	s nogu [popiti <i>što</i> , pojesti <i>što</i> itd.] na brzinu, stoječke [popiti <i>što</i> , pojesti <i>što</i> itd.]
18.	stajati na <svojim> vlastitim nogama biti samostalan, biti finansijski neovisan
19.	živjeti na velikoj (visokoj) nozi živjeti vrlo raskošno (bogato), neumjereno rasipati novac

Die oben angeführten 19 Phraseme finden sich nur bei Menac 2003, Otašević 2007 hat sie nicht verzeichnet. Wieder stellt sich die Frage, wie dieser Befund zu werten ist. Bedeutet er, dass diese Phraseme im Serbischen nicht vorkommen?

Fall 3.2. Phraseme, die nur im serbischen phraseologischen Wörterbuch vorkommen:

1.	baciti (metnuti, staviti) obraz pod noge (petu) svesno učiniti nešto nemoralno, nečasno, izgubiti čast, početi živeti nečasno
2.	baciti (metnuti, vrgnuti) stid pod noge izgubiti osećanje stida, ne stideti se, osramotiti se
3.	čarapa za desnu i levu nogu iron. staru i poznatu stvar predstaviti/predstavljati kao novinu, otkrivati već otkriveno ⁹
4.	stajati (biti, držati se) na glinenim (staklenim, klimavim, slabim) nogama 1. biti bez čvrstog oslonca, biti nestabilan; biti slab, nemoćan 2. biti nepouzdan, neproveren
5.	tući se nogom u dupe (guzicu) od sreće biti vrlo srećan nakon nekog uspeha ili dobitka
6.	zabadati trn u zdravu nogu a. nepotrebno stvarati probleme b. govoriti o nečemu kad nije pravo vreme i(li) mesto ¹⁰

⁹ Bei diesem Phrasem ist auffällig, dass es sich offensichtlich um ein Substantivphrasem handelt (das Phrasem enthält keine verbale Komponente), dennoch legt die semantische Angabe ein Verbalphrasem nahe. Weder Šonje 2000, Moskovljević 2000 noch Matica 1967–1976 führen das Phrasem an.

Die oben angeführten sechs Phraseme kommen nur bei Otašević 2007 vor. Werden wir sie demnach nur in serbischen Texten finden?

Fassen wir den bisherigen Befund tabellarisch zusammen:

Art der Übereinstimmung	Zahl der Phraseme
1. Identität	7
2. Similarität	7
3. Differenz	25 (19 + 6)

Von 39 Phrasemen, die das Lexem *noga* enthalten, sind nur 14 gleich oder ähnlich, 25 kommen nur in einem der beiden Wörterbücher vor.

§ 6. Stellen wir nochmals die Kardinalfrage: Kann das auffällige Ergebnis unserer Analyse – nur 36% Übereinstimmung oder wenigstens Teilübereinstimmung, 64% Differenz – mit der Realität übereinstimmen? Eine Antwort auf diese Frage kann jemand, dessen Muttersprache weder das Serbische noch das Kroatische ist, naturgemäß nur schwer geben. Ein probates Mittel für den Nicht-Muttersprachler, um wenigstens eine Richtung feststellen zu können, in die die Antwort gehen könnte, ist m.E. die Nutzung des Internets als Korpus. Über die Internet-Suchmaschine Google lassen sich nach Sprachen gefilterte Recherchen durchführen, ein Verfahren, das ich im Folgenden anwenden möchte, um eine Antwort auf die Frage zu finden, inwieweit die Situation in den phraseologischen Wörterbüchern die tatsächliche Verwendung¹¹ der Phraseme abbildet.

Betrachten wir zunächst jene Phraseme mit dem Element *noga*, die nur im kroatischen phraseologischen Wörterbuch angeführt sind. In der folgenden Tabelle sind die Ergebnisse einer Google-Recherche zusammengestellt. Als Suchsprache wurde *Serbisch* eingestellt, um festzustellen, ob die Phraseme nicht doch auch im Serbischen gebräuchlich sind. Die linke Spalte enthält das Phrasem, die mittlere den Suchterm (der nicht mit der Lexikonform des Phra-

¹⁰ Bei diesem Phrasem verwendet Otašević aus für mich nicht nachvollziehbaren Gründen Lettern (a, b) anstelle von Ziffern, um die semantischen Angaben zu gliedern.

¹¹ Man wird einwenden können, dass auch die Google-Fundstellen nicht unbedingt die tatsächliche Verwendung widerspiegeln müssen. Dem möchte ich entgegenhalten, dass durch die Mächtigkeit des Google-Korpus („Durchsuchen Sie mehr als 8 Milliarden Webseiten“ [Quelle: <http://www.google.de/options/> – 13.7.2008]) doch eine gewisse statistische Relevanz gegeben ist. Für eine ungefähre Einordnung und das Festmachen von Trends ist die Google-Suche jedenfalls sicher hilfreich. – Eine andere Art der Überprüfung, nämlich die Befragung von kroatischen und serbischen Muttersprachlern mit Hilfe des Gralis-Anketariums (http://ginko.uni-graz.at/~rotho/netzfrage/laufende_umfragen.php), ist für einen späteren Zeitpunkt vorgesehen.

sems übereinstimmen muss, dieses aber möglichst eindeutig identifizieren sollte), die rechte Spalte enthält die Trefferzahlen. Die Recherche wurde am 13.7.2008 durchgeführt, der Suchterm wurde in lateinischer und in kyrillischer Schrift eingegeben.

Phrasem	Suchterm	Treffer
biti na nogama	„je bio na nogama“	64
biti na ratnoj nozi <s kim>	„na ratnoj nozi s“	15
biti na ravnoj nozi <s kim>	„na ravnoj nozi s“	17
bježati (trčati i sl.) koliko koga noge nose	„koliko ga noge nose“	95
dati nogom u guzicu (tur, dupe) komu	„dao nogom u guzicu“	1
dići (podignuti i sl.) na noge koga	„podigli na noge“	93
dobiti noge	„su dobili noge“	2
dobiti nogu	„je dobio nogu“	40
izgubiti noge	„je izgubio noge“	18
<jedva> vući noge	„da vuče noge“	6
oboriti s nogu koga	„oborio s nogu“	257
pasti/padati pred noge komu	„pao pred noge“	38
podmetnuti/podmetati nogu komu	„podmetnuo nogu“	201
potući (poraziti i sl.) do nogu koga	„potukli do nogu“	49
protegnuti noge	„protegli noge“	6
s noge na nogu [ići, vući se i sl.]	„s noge na nogu“	325
s nogu [popiti što, pojesti što itd.]	„s nogu popili“	2
stajati na <svojim> vlastitim nogama	„stoji na vlastitim nogama“	12
živjeti na velikoj (visokoj) nozi	„živi na velikoj nozi“	8

Wir erkennen zwar durchaus unterschiedliche Trefferzahlen, das Wesentliche aber ist: Alle Suchterme wurden gefunden! Wir können daher schließen, dass die angeführten Phraseme, obwohl sie nur im kroatischen phraseologischen Wörterbuch enthalten sind, auch im Serbischen verwendet werden.

Untersuchen wir nun jene Phraseme, die nur im serbischen phraseologischen Wörterbuch von Otašević aufscheinen, bei Menac 2003 hingegen fehlen, und versuchen wir wieder mittels Google-Recherchen zu klären, ob sie nicht doch auch im Kroatischen verwendet werden. Wir verfahren analog zu oben, stellen aber als Suchsprache Kroatisch ein. Die Ergebnisse sind wieder tabellarisch zusammengestellt:

Phrasem	Suchterm	Treffer
baciti (metnuti, staviti) obraz pod noge (petu)	„obraz pod noge“	14
baciti (metnuti, vrgnuti) stid pod noge	„stid pod noge“	2
čarapa za desnu i levu nogu	„čarapa za desnu i lijevu nogu“	0
stajati (biti, držati se) na glinenim (staklenim, klimavim, slabim) nogama	„na glinenim nogama“	20
tući se nogom u dupe (guzicu) od sreće	„nogom u dupe od sreće“	1

Phrasem	Suchterm	Treffer
zabadati trn u zdravu nogu	„trn u zdravu nogu“	14

Wie wir erkennen, ergibt sich auch hier ein ähnliches Bild wie oben für das Serbische. Bis auf eine Ausnahme¹² wurden alle Phraseme auch mit der Suchsprache Kroatisch gefunden. Wir können daher schließen, dass sie auch im Kroatischen nicht unbekannt sind und auch aktiv verwendet werden.

§ 7. Als Ergebnis unserer Untersuchung können wir festhalten: Die vorliegenden phraseologischen Wörterbücher des Kroatischen (Menac 2003) und des Serbischen (Otašević 2007) sind nicht dazu geeignet, Unterschiede im Phrasengebrauch zwischen den beiden Sprachen Kroatisch und Serbisch aufzuzeigen. Denn: Auch jene Phraseme, die nicht zur Durchschnittsmenge der in den beiden Wörterbüchern enthaltenen Phrasemen gehören, d.h. Phraseme, die nur in einem der beiden Wörterbücher vorkommen (Gruppe 3 der Tabelle am Ende von § 5), sind in der jeweils anderen Sprache belegt.

§ 8. Was wäre zu tun, damit die phraseologischen Wörterbücher des Kroatischen und des Serbischen auch dazu verwendet werden könnten, um Unterschiede im Phrasengebrauch zwischen dem Kroatischen und Serbischen feststellen zu können? Dazu wäre es m.E. unabdingbar, dass die kroatischen und serbischen Phraseographen kooperierten und vielleicht sogar ein gemeinsames lexikographisches Projekt in Angriff nähmen. Dann würde sich mit Sicherheit herausstellen, dass die Unterschiede in der Phraseologie der beiden Sprachen viel geringer sind, als sie sich aufgrund der derzeit vorliegenden Wörterbücher ergeben. Das von Branko Tošović initiierte internationale Projekt „Die Unterschiede zwischen der bosnischen/bosniakischen, kroatischen und serbischen Sprache“ böte einen hervorragenden Rahmen, um eine solche Zusammenarbeit zu realisieren.

Literatur

Matešić 1982: Matešić, J. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska Knjiga.

Matešić 1982: Matešić J. (Hg.). *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik* Zagreb: Nakladni Zavod Matice Hrvatske.

¹² Wie bereits oben erwähnt (vgl. Fußnote 9) kommt das in Frage stehende Phrasem (*čarapa za desnu i levu nogu*) auch in den einschlägigen Wörterbüchern des Kroatischen und Serbischen nicht vor. Und selbst eine Google-Recherche mit der Suchsprache Serbisch ergibt die Trefferzahl null, obwohl es sich nach Otašević 2007 um ein serbisches Phrasem handelt. Das Phrasem ist also offenbar auch im Serbischen wenig gebräuchlich, die Trefferzahl null in obiger Tabelle ist daher für das Gesamtergebnis irrelevant.

- Matica srpska, Matica hrvatska 1967–1976: Matica hrvatska/Matica srpska (Hg.). *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. Bd. 1–6. Zagreb – Novi Sad.
- Menac 2003: Menac, A.; Fink-Arsovski, Ž.; Venturin, R: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Lijevak.
- Moskovljević 2000: Moskovljević, M. *Rečnik savremenog srpskog književnog jezika s jezičkim savetnikom*. Beograd: Gutenbergova galaksija.
- Mrazović 1991: Mrazović, P.; Primorac, R. *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*. Beograd: Naučna Knjiga.
- Otašević 2007: Otašević, Đ. *Mali srpski frazeološki rečnik*. Beograd: Alma.
- Šonje, J. (Hg.): *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga.
- Tošović 2007: Tošović, B. Phraseologische Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. In: Deutschmann, P. (Hg.). *Kritik und Phrase. Festschrift für Wolfgang Eismann zum 65. Geburtstag*. Graz – Wien: Praesens. S. 611–631.

Helmut Weinberger (Innsbruck)

Similarities and Differences in the Contemporary Croatian and Serbian Phraseology – A Comparison of Idiomatic Phrases based on Croatian and Serbian Phraseological Dictionaries

The present article examines if and to what extent the Croatian and Serbian phraseological dictionaries (Menac 2003 und Otašević 2007) are suitable to indicate similarities and differences of the Croatian and Serbian phraseology. In so doing, it will be exemplarily demonstrated based on the idiomatic phrases containing the word *noga* 'leg' that both, idiomatic phrases listed in the Croatian (but not in the Serbian) phraseological dictionary and idiomatic phrases listed in the Serbian (but not in the Croatian) phraseological dictionary are demonstrably used in both languages.

Thus it can be concluded that both dictionaries are not suitable to indicate differences between the Croatian and Serbian phraseology.

Helmut Weinberger
 Institut für Slawistik der Universität Innsbruck
 Innsbruck
 Österreich
 helmut.weinberger@uibk.ac.at
 Tel.: ++43(0)512 507 4234
 Fax: ++43(0)512 507 2884

Божо Ћорић (Београд)

Језичке и/или варијантске разлике на творбеном плану

У раду се, на лексикографској грађи, анализира актуелно стање у области тзв. именичке моције. Ова модификациона творбена категорија истиче се својом комплексношћу: поред системсколингвистичке, она садржи и снажну социолингвистичку ноту, што се огледа, поред осталог, и у већем или мањем присуству пуризма у расправама о њој. Уколико се ово питање посматра кроз призму српско-хрватских језичких прилика, онда се већ и априорно може утврдити висок степен пуризма у хрватском стандарду.

1. Сербокроатистика има у проучавању моције код именица дугу традицију, како на дијахроном,¹ тако и на синхроном плану.² Истраживања су утврдила да је за именичку моцију карактеристичан суфиксни творбени начин и да се продуктивношћу истичу суфикси **-ица**, **-ка**, **-иња** и **-киња**. Наведени моциони суфикси обично чине са суфиксима изведене именице граматичког мушког рода корелативне суфиксне парове. Суфиксна корелација у именичкој моцији представља појаву која се читује у томе што облик основинске именице, начелно, условљава употребу одређеног моционог суфикса. Таква корелација постоји, рецимо, између **-(н)ик** и **-(н)ица** (нпр. *уред-ник* – *уред-ница*), **-ач** и **-ица** (нпр. *коп-ач* – *коп-ач-ица*) и сл. Резултат моционе творбе (мовирања) је мовирани фемининум (*уредница/копачица*). Мотивациони смер је од именице са значењем „лице уопште“ ка именици са значењем „лице женског пола“ (*уредник* → *уредница*, *копач* → *копачица*). Мовирани фемининум и корелативна именица са значењем „лице уопште“ чине тзв. моциони пар (*уредник / уредница*, *копач / копачица*). У литератури се каткада срећу и друкчији погледи на место и улогу именице мушког рода која се јавља у двојакој улози у језику: као номинативна јединица (назив за занимање, рецимо) и као основински конституент секундарне мовиране творевине. Тако један загребачки лингвиста наводи податак о томе „*da se novi zaposlenici dobrim dijelom još uvijek traže samo imenicama za muške osobe*“ (Бабић 2006: 86). Погрешно је, наиме, говорити о именицама за мушке особе у наведеном контексту будући да оне, просто, значе људска занимања, и ништа друго. Отуда чуђење изазива и

¹ Најстарија студија била је компаративно-историјски оријентисана (Бошковић 1936), а друга, много година касније, у центар је ставила порекло и развој моционих суфикса (Ћорић 1982).

² Обухваћене су системсколингвистичке, социолингвистичке и нормативистичке теме. Списак литературе на крају чланка сведочи о живом интересовању за различите проблеме именичке моције.

синтагма *ж е н с к а з а н и м а њ а* у једном стручном чланку (Бабић 1999г), с обзиром на то да се занимања не могу диференцирати на мушка и женска (осим у примитивним опсервацијама типа – *жени је место у кухињи* и сл.), због чега у огласима за посао и фигурира, у принципу, назив занимања без спецификације у погледу *п о л а*. Једнако тако није коректно протумачен сам творбени чин којим се ствара секундарни назив женског рода, како налазимо у следећем цитату: „... riječ je o i m e n i č - k o j m o s i j s k o j t v o r b i odnosno o m o v i r a n j u , prilikom čega se od imenice jednog spola tvori imenica suprotnog spola“ (Барић 1987: 10). У наведеном цитату у опис је унет и један нелингвистички појам, појам – пола, коме није место у граматичком опису ове врсте. Наиме, у лингвистици не постоји критеријум разврставања речи према полу, већ према роду, и то искључиво граматичком роду, а то опет значи да, у граматичком опису, не постоји именица овог или оног пола. Уз то, именица супротног пола, све и да прихватимо овакву формулацију, никада се не прави од именице другог пола, већ увек од *о п ш т е г н а з и в а* немаркираног у погледу пола. Нешто друкчију, али у основи сличну дефиницију моционе творбе налазимо и на другом месту: „Kad je osnovna riječ imenice za žensku osobu imenica koja znači mušku osobu, govori se o mosijskoj tvorbi“ (Барић et al. 1995: 310). У дефиницију је унет, како се види, и семантички моменат по коме именица *з н а ч и м у ш к у о с о б у*, а она то, како је већ речено, не значи (у неутралној употреби). За лингвистику је спорна и оваква дефиниција: „Мосијском tvorbom zove se tvorba imenica jednog roda od imenice drugog roda s razlikom u spolu“ (Барић et al. 1995: 304), и то зато што се непотребно међу језичке категорије (*г р а м а т и ч к и р о д*), уводи и нелингвистички (*п о л*). Старији граматичари, међутим, увек су се служили језичким појмовно-терминолошким апаратом, а не ванјезичким, што илуструје следећи цитат: „Nastavak *-ica* vrlo često služi za to da se prema imenici muškoga roda načini imenica ženskoga“ (Маретић 1963: 325). И у једној другој старијој граматичкој нашем језика налазимо кратак, али тачан опис моционе творбе у наслову једног поглавља: „Feminina zu entsprechenden Maskulinen“ (Лескин 1914: 276). А методолошки тачну и јасну позицију именице граматичког мушког рода налазимо и у једној новијој студији, загребачке ауторке, где стоји: „Riječ muškog roda sadrži pojam čovjeka uopće, izražava svrstavanje osobe u neku društvenu ili profesijsku kategoriju bez obzira na spol“ (Букарица 1999: 7).

2. Очито је, међутим, да се у расправама о именичкој моцији појам *пола* не може сасвим избећи, већ и због тога што се одређеним морфолошким средствима (суфиксима) доиста омогућава маркирање према полном критеријуму. У одређеним друштвено-историјским приликама општи односи *м у ш к о – ж е н с к о* могу се интензивирати и у језичкој сфери, преносећи тако проблем именичке моције са терена језичке политике на терен дневне политике. Овакав друштвени оквир створен је крајем прошлог и почетком овог миленијума као део широке расправе о равноправ-

ности полова, а у том контексту појавила се теза о постојању дискриминације у језику. У јавним наступима припадница женских покрета и у стручним прилозима појединих лингвист(киња) почели су се користити изрази типа *сексизам у језику*, *сексистичка употреба језика*, *андроцентризам и језик*, *феминистичка лингвистика* и сл. Као изразити примери језичке дискриминације (сексизма у језику) навођени су облици *звања*, *титула*, *занимања*, *дужности*, *послова* и сл. кад их *имају*, *обављају* или *врше* жене. Ову лексичку групацију карактеришу, у основи, два типа номинације: а) неизведена/изведена именица *граматичког* мушког рода неутрализована с обзиром на пол (*доцент/уредник*) и б) изведена именица маркирана с обзиром на пол (*доценткиња/уредница*).³ Тип (а) сматра се, у неким круговима, дискриминаторним, непожељним, а тип (б) пожељним типом номинације.

3. У именовању занимања, звања и титула за жене корисницима језика стоје на располагању и друкчији, несуфиксни начини, какав је, рецимо, *аналитичка моција*. Оваква језичка могућност обично се користи у првом тренутку, као прелазна форма, док се јавност још привикава на нову реалност. Међутим, у анализи примера ове номинативне варијације могућа је, каткада, пристрасна и површна оцена, какву налазимо, рецимо, у прилогу једног хрватског лингвисте: „Kad su Nijemci dobili kancelarku, u srpskome je tekstu bila ova rečenica: *pozdravlja prvoga kancelara ženu*, i dalje u tekstu *žena kancelar*...” (Бабић 2006: 86). Аутор очито жели да покаже како српски новинари немају облик *канцеларка*, односно – да се у српском језику заостаје у суфиксалном начину именовања новонастале друштвене стварности. Новинар је, међутим, и хтео да истакне управо то – да се на функцији немачког канцелара нашла први пут и једна жена. Да је написао *прва канцеларка*, онда би то значило нешто сасвим друго: да их је касније било још, а ова је прва. Лако је показати да је у првом тренутку тако било и у хрватским гласилима, а овде наводимо потврде из два листа: „Angela Merkel prva je žena kancelar u Njemačkoj” (Novi list, 11.10.2005); „Razgovor je vođen u ugodnom ambijentu njemačkog veleposlanstva u Zagrebu, upravo u vrijeme službenog imenovanja Angele Merkel kao prve žene kancelara u Njemačkoj” (Hrvatski vojnik, prosinac, 2005).

4. У овом прилогу се скреће пажња на лексикографску страну примене суфиксалног начина именовања звања, занимања, послова и сл. кад их имају, врше и обављају особе женског пола. Анализиран је материјал из три једнотомна речника, и то једног новосадског и два загребачка. Будући

³ Постоје у језику за ову сврху и сложеније форме именовања: *жена доцент/жена уредник*. Тада се говори о *аналитичкој моцији*. Структурно јој је слична плеонастичка форма, забележена у писаним медијима: „Но данас је све мање жена-падобранки” (Југославенска ревија Свијет, 9.11.1987).

да су творбени типови од домаћих основа нормативно стабилизирани, овде се анализирају само образовања карактеристична по томе што основу чини именица страног порекла. Та именица, творбено гледано, комплетна улази у састав секундарног назива. У раду је лексикографска грађа разврстана у две табеле, при чему сваки једнотомник има своју колону, како би се лакше извршила упоредна анализа. Табела 1 садржи лексикографске потврде мовираних фемининума од страних основа на: **-ист(а)**, **-ант**, **-ент**, **-ат**, **-от**, **-ит**, **-ет(а)**, **-ут**, **-ор**, **-ер**, **-ир**, **-ан**, **-ал**, **-ив**, **-уј**, **-ман**, **-оп**, **-зоф** и **-граф**. Примери су смештени у три колоне и то тако што је у првој колони дата грађа новосадског једнотомника, као еталона, а у друге две колоне долази материјал загребачких речника, најпре Анић/ВА, а затим РХЈ. Сврха ове табеле је у томе да покаже дистрибуцију четирију продуктивних творбених форманата у лексикографској грађи трију речника. Табела 2 садржи све мовиране фемининуме од страних основа под словом **К** регистроване у РХЈ, који сада служи као еталон према коме се распоређује еквивалентна грађа из друга два речника. Сврха друге табеле је у томе да се на примерима из „једног слова“ (слова К) покаже степен продуктивности творбених типова и творбених форманата у трима речницима.

5. Табела 1.

РСЈ	Анић	РХЈ
-ист(а)		
англисткиња	<i>anglistkinja/-ica</i> ⁴	<i>anglistkinja</i>
артисткиња (-ица) ⁵	<i>artistkinja</i>	<i>artistica</i>
алтисткиња	–	<i>altistica</i>
авантуристкиња	<i>avanturistkinja</i>	<i>avanturistica</i>
германисткиња	<i>germanistkinja/-ica</i>	<i>germanistica</i>
песимисткиња	<i>pesimistkinja</i>	<i>pesimistica</i>
солисткиња (-ица)	<i>solistica</i>	<i>solistica</i>
телефонисткиња (-ица)	<i>telefonistkinja/-ica</i>	<i>telefonistica/-kinja</i>
екстремисткиња	<i>ekstremistkinj</i>	<i>ekstremistica</i>
фашисткиња	<i>fašistkinja</i>	<i>fašistica</i>
-ант		
демонстранткиња (-ица)	<i>demonstrantkinja</i>	<i>demonstrantica</i>
диверзанткиња	<i>diverzantkinja</i>	–
–	<i>diverzantica/-kinja</i> ВА	–
матуранткиња (-ица)	<i>maturantica</i>	<i>maturantica</i>

⁴ Овде, у табели, наводимо само суфикс уместо пуног варијетета, а заправо у Анићевом речнику стоји пун лик фемининума, и то иза косе црте: *anglistica*.⁷

⁵ Овде, у табели, наводимо само суфикс уместо пуног варијетета, а заправо у РСЈ-у стоји пун лик фемининума, и то у загради: (артистица).

дилетанткиња (-ица)	<i>diletantkinja/-ica</i>	<i>diletantica</i>
–	<i>diletantica / -kinja BA</i>	–
-ент		
асистенткиња (-ица)	–	<i>asistentica</i>
абоненткиња	<i>abonentica/-kinja</i>	<i>abonentica</i>
пацијенткиња	<i>pacijentica/-kinja</i>	<i>pacijentica</i>
-ат		
адвокатица	–	<i>advokatica</i>
делегаткиња	<i>delegatkinja</i>	<i>delegatkinja</i>
демократкиња	–	<i>demokratkinja</i>
кандидаткиња	<i>kandidatkinja/-ica</i>	<i>kandidatkinja</i>
литераткиња	<i>literatkinja</i>	<i>literatica</i>
-от		
идиоткиња	<i>idiotkinja</i>	<i>idiotkinja</i>
патриоткиња	<i>patriotica BA</i>	<i>patriotkinja</i>
-ит		
космополиткиња	–	–
фавориткиња	–	–
-ет(а)		
аналфабеткиња	–	–
-ут		
скауткиња	<i>skautkinja</i>	<i>skautkinja</i>
фармацеуткиња	<i>farmaceutkinja/-ica</i>	<i>farmaceutkinja</i>
-ор		
декламаторка	<i>deklamatorica</i>	<i>deklamatorica</i>
диктаторка	<i>diktatorka</i> <i>diktatorica BA</i>	–
директорица/директорка	<i>direktorica</i>	<i>direktorica</i>
докторка (докторица)	<i>doktorica</i>	<i>doktorica</i>
професорка (професорица)	<i>profesorica</i>	<i>profesorica</i>
-ер		
келнерица (келнерка)	<i>kelnerica BA</i>	–
режисерка	<i>režiserka</i>	<i>režiserka</i>
репортерка	<i>reporterka</i>	<i>reporterka</i>
саботерка	<i>saboterka</i>	<i>saboterka</i>
инајдерица/инајдерка	<i>šnajderica BA</i>	<i>šnajderica</i>
-ир		
пионирка	<i>pionirka BA</i>	<i>pionirka</i>
-ан		
партизанка	<i>partizanka</i>	<i>partizanka</i>
-ал		
ривалка	–	<i>rivalka</i>
-ив		
детективка	–	–

-уј		
<i>буржујка/буржујкиња</i>	–	<i>buržujka</i>
-ман		
<i>грандоманка</i>	–	<i>grandomanka</i>
-оп		
<i>филантропкиња</i>	–	–
-зоф		
<i>теозофкиња</i>	<i>teozofkinja</i>	<i>teozofkinja</i>
<i>филозофкиња</i>	–	<i>filozofkinja</i>
-граф		
<i>фотографикиња</i>	<i>fotografkinja</i>	<i>fotografkinja</i>
<i>дактилографикиња</i>	<i>daktilografkinja</i>	<i>daktilografkinja</i>
<i>сценографикиња</i>	<i>scenografkinja</i>	<i>scenografkinja</i>

5.1. Табела 1 даје повода за разноврсне коментаре у вези са дистрибуцијом четирију продуктивних творбених форманата у лексикографској грађи трију речника. РСЈ нема потврда за изведенице од страних основа на **-лог** и **-фоб**, па их зато нема ни у остала два речника у овој табели. У творби учествују три суфикса: **-киња**, **-ка** и **-ица**. Њихова дистрибуција зависи од читавог низа фактора. Упоредна анализа показује да на основе које се завршавају сугласником **-т** најчешће долази суфикс **-киња**, али неједнако по речницима. То је основни суфикс у РСЈ-у, а по изузетку са јавља, у неколико примера, суфикс **-ица** (као дублетна форма), док у РХЈ-у долазе и **-ица** и **-киња**, али им дистрибуција зависи од гласовне структуре краја основе: **-ица** долази на основу са сугласничком скупином (уз нека одступања), а **-киња** на основе код којих испред финалног **-т** долази вокал (уз ретке изузетке).⁶ Анић је у овом погледу ближи РСЈ-у, него РХЈ-у, тј. основни суфикс му је **-киња**. Уколико се творбене основе завршавају на сонант, дистрибуција суфикса показује у неким случајевима апсолутну једнакост, а у другим већу или мању неједнакост, уз местимично присуство дублета. У изведеницама од основа на **-ор** у РСЈ-у главни суфикс је **-ка**, а **-ица** долази у дублетима, РХЈ има само изведенице на **-ица**, док Анић поред именица на **-ица**, има један и са творбеним типом на **-ка**. Уколико се основа завршава на **-ер**, онда је у сва три речника основни суфикс **-ка**, а суфикс **-ица** долази у РСЈ само као дублет, а у оба загребачка речника као засебне формације. Кад се творбена основа завршава на **-ир**, **-ан**, **-ил** и **-уј** деривација се, по правилу, врши суфиксом **-ка**. Основе на **-ф** у свим речницима имају еквивалентни фемининум на суфикс **-киња**.

6. Табела 2.

⁶ Правила дистрибуције поставио је челник хрватског пуризма Стјепан Бабић. (Исп. његов чланак: Sustav u mocijској tvorbi u suvremenom hrvatskom književnom jeziku, Slavica helvetica. 16. Bern, 1981: 33-46).

PXJ	Анн	PCJ
<i>kabalistica</i>	—	—
—	<i>kabalistkinja BA</i>	—
<i>kabaretistica</i>	—	—
<i>kalvinistica</i>	<i>kalvinistkinja</i>	—
<i>kampanilistica</i>		
<i>kampistica</i>	—	—
<i>kanuistica</i>	—	—
<i>karijeristica</i>	<i>karijeristkinja</i>	—
<i>karikaturistica</i>	<i>karikaturistica</i>	—
<i>kazuistica</i>	—	—
<i>klarinetistica</i>	<i>klarinetistkinja/</i> <i>klarinetistica</i>	—
<i>kolaboracionistica</i>	<i>kolaboracionistkinja</i>	<i>колаборационисткиња</i>
<i>kolektivistica</i>	—	—
<i>kolonijalistica</i>	—	—
<i>kolonistica</i>	<i>kolonistkinja</i>	—
<i>komercijalistica</i>	<i>komercijalistkinja</i>	—
<i>komparatistica</i>	<i>komparatistkinja</i>	—
<i>komunistica</i>	<i>komunistkinja</i>	<i>комунисткнија</i>
<i>kroatistica</i>	<i>kroatistkinja/kroatistica</i>	—
<i>kursistica</i>	<i>kursistkinja/kursistica</i>	<i>курсисткиња</i>
<i>kandidatkinja</i>	<i>kandidatkinja/</i> <i>kandidatica</i>	<i>кандидаткиња</i>
<i>kontrolorka</i>	<i>kontrolorka</i>	—
<i>kantautorica</i>	—	—
<i>klasifikatorica</i>	—	—
<i>kombinatorica</i>	<i>kombinatorica/</i> <i>kombinatorika</i>	—
<i>kompilatorica</i>	—	—
<i>kompozitorica</i>	<i>kompozitorka/</i> <i>kompozitorica</i>	<i>композиторка</i>
<i>konspiratorica</i>	—	—
<i>konstruktorica</i>	—	—
<i>koordinatorica</i>	<i>koordinatorica</i>	—
<i>korektorica</i>	<i>korektorica</i>	—
<i>korepetitorica</i>	<i>korepetitorica/</i> <i>korepetitorka</i>	—
<i>kreatorica</i>	<i>kreatorica</i>	—
<i>kaskaderka</i>	—	—
<i>kidnaperka</i>	—	—
<i>kolporterka</i>	<i>kolporterka</i>	<i>колпортерка</i>
<i>kombajnerka</i>	—	—
<i>kondukterka</i>	<i>kondukterka</i>	<i>кондуктерка</i>
<i>kinologinja</i>	—	—
<i>klimatologinja</i>	—	—
<i>kriminologinja</i>	<i>kriminologica</i>	—

<i>komediografkinja</i>	–	–
<i>koreografkinja</i>	<i>koreografkinja</i>	<i>кореографиња</i>
<i>kostimografkinja</i>	<i>kostimografkinja</i>	–
<i>ksenofopkinja</i>	–	–

6.1. У другој табели се, углавном, понављају творбени типови из прве табеле, али само ако су потврђени у оквиру слова **К**. Општи поглед указује на релативно велик број потврда моционе творбе уз доминацију изведеница на суфикс **-ица** у РХЈ-у (31 на **-ица**, према 6 на **-ка**, 4 на **-киња** и 3 на **-иња**), мањи број потврда моционе творбе, а већи број разноврсних творбених типова код Анића, уз доминацију суфикса **-киња** и појаву неколико дублетних формација (15 изведеница на **-киња**, 10 на **-ица**, 6 на **-ка**, без иједне на **-иња**, те 7 дублета), и, коначно, мали број еквивалентних образовања у РСЈ (укупно 9, са два творбена типа: 6 на **-киња**, 3 на **-ка**). Празнине у РСЈ последица су различитих фактора: а) српска лексикографска пракса ослања се на потврде, на узус у говору, док хрватска пракса дозвољава већу креативност и слободу у продукцији непотврђених лексема;⁷ б) у српској средини, не само међу лингвистима, превладава став о томе да називи за занимања нису полно маркирани; в) феминистички покрети не добијају подршку у овом смислу чак ни у делу женске популације; г) језички пуризам је стран српским лингвистима, а у језичкој пракси влада беневоолентан однос према избору језичких средстава (тј. говорници се слободно опредељују за ову или ону форму); д) Матићин једнотомник својом грађом припада прошлом веку (до деведесетих година), те не региструје новије стање узуса у овој области.

6.2. Прилике у РХЈ-у највећим делом се могу протумачити деловањем пуристички настројених аутора овог лексикографског дела, као и општом пуристичком климом у Хрватској. У том смислу водећи хрватски лингвисти нашли су се, како је то већ у научној литератури примећено, на линији феминистичких покрета.⁸ Овome треба додати и онај сегмент језичког пуризма који подразумева изгон србизама сваке врсте. Такво пуристичко расположење није мимоишло ни моциону творбу, што показује раширено схватање код многих људи „da je **-ica** hrvatski sufiks, a -

⁷ Ово потврђује експлицитан став челника хрватског пуризма: „ako su rječnici normativni, onda i njihovi autori mogu tvoriti nove riječi“ (Бабић 1999г: 193).

⁸ „Dosljednu upotrebu ženskog roda imenica koje označavaju zvanje kad ga vrši žena propisuju puristi u hrvatskoj standardnoj varijanti srpskohrvatskog dijasistema i tako, istini za volju nenamjerno, slijede pravac koji bi ženski pokret pozdravio. Oni time sankcioniraju težnju, vrlo živu u razgovornom jeziku i koja lako ulazi u pisani standard, tako da imamo potvrda za imenice ženskog roda kao što su *atašeica*, *mecenatkinja*, *sutkinja* itd.“ (Калођера 1981: 49).

ka i **-kinja** srpski pa nastoje nametati **-ica** i tamo gdje mu po hrvatskome jezičnome sustavu nije mjesto“ (Бабић 1999: 109). Сматра се да је овакав приступ норми у овој творбеној области зачет деведесетих година прошлог столећа. „Početkom devedesetih godina za ženu se počinje nametati isključivo oblik naziva u ženskom rodu iako su nam se mnogi od njih činili neobičnim, neprikladnim, pa i smiješnim. U prvo se vrijeme najčešće upotrebljavaju izvedenice na **-ica**: *ministrica, psihologica, feministica*, jer su se te smatrale više hrvatskima od onih na **-inja, -kinja**“ (Букарица 1999: 24). Отуда и није необична, ма колико изгледала ненаучна, констатација по којој у хрватском мора бити *зубарица* а не *зубарка*, упркос постојању именица *новинарка, уличарка*, а не **новинарица, *уличарица* (Кордић 2006а: 200). У којој мери пуристи могу током времена мењати постојећи узус, показује податак да је још пре пола столећа однос именица на **-ица** и **-киња** у хрватској варијанти био сасвим друкчији: „Na osnovu toga smijemo zaključiti, da nije неправиан ни облик *kandidatica*, iako danas prevladava oblik: *kandidatkinja*“ (Храсте 1957: 107). Женски део популације није био јединствен у погледу доследне употребе „profесијских именица“ (Букарица 1999: 21): углавном се у улози „боркиња“ за језичку равноправност налазе феминистички покрети „што је под утјецajem sличних заhtјева на englesком govornом području i kod нас postalo moderno“ (Букарица 1999: 21). У оваквим расправама занимљива је и опсервација по којој „nijedna feministkinja ipak ne bi bila spremna svoje prezime promijeniti u ženski oblik, nego ga ostavlja u muškom rodu“ (Букарица 1999: 21). Иновацију у РХЈ представља унификација суфикса **-иња** у творби од основа на **-лог** (*kinologinja, klimatologinja, kriminologinja*). Познато је да су се јављала три творбена типа, како показују примери типа „*pedagogica, psihologica, pedagoškinja, psihološkinja, pedagoginja, psihologinja*“ (Бабић 2006: 84), а РХЈ се опредељује за тип са суфиксом **-иња**. Рука пуризма и овде је присутна, што јасно произилази из информације коју нам даје Стјепан Бабић: „Tim je likovima dao prednost profesor S. Težak, a tako i ja te je danas gotovo prevladao taj tip“ (исто).

7. Сprovedена упоредна анализа трију једнотомних речника намеће следеће опште закључке:

– Инвентар суфикса у анализираној грађи исти је у сва три речника: продуктивни су **-ица, -ка, -киња**.⁹

– Појава суфикса **-иња** у изведеницама од основа на **-лог** у РХЈ директна је потврда деловања пуристичке језичке политике.

– Општа правила дистрибуције суфикса су иста, а одступања у правцу унификације одређен их творбених типова су последица језичког пуризма, лингвоцентризма и лингвоинжењеринга.

⁹ Дакако, постоји одређена фреквенцијска разлика.

Литература

- Анић 1984: Анић, В. Род и спол у српскохрватском језику: разграничење. In: *Научни састанак слависта у Вукове дане*. Bd. 13/1. Београд. S. 5–15.
- Анић 1998³: Anić, V. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Анић 2003: Anić, V. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.
- Бабић 1979/80: Babić, S. Kako se kaže kad je žena sudac?. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXVII/2–3. S. 86–87.
- Бабић 1999а: Babić, S. Dva tvorbeno normativna problema i njihova rješenja. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XLVI/3. S. 104–112.
- Бабић 1999б: Babić, S. Tip artistica kao normativni problem. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XLVI/4. S. 142–144.
- Бабић 1999в: Babić, S. Kako se naziva muškarac muzilja? In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XLVI/4. S. 158–159.
- Бабић 1999г: Babić, S. Ženska zanimanja u hrvatskome bibliografskome leksikonu. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XLVI/5. S. 191–193.
- Бабић 2000: Babić, S. Tko sve muze? In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XLVII/4. S. 157–158.
- Бабић 2006: Babić, S. Hrvatski jezik, zakonodavstvo i ravnopravnost polova. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. LIII/3. S. 81–120.
- Барић et al. 1995: Barić, E. et al. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Барић 1987: Barić, E. Мocijski парnjaci i njihova upotreba. In: *Rasprave Zavoda za jezik*. Nr. 13, S. 9–18.
- Барић 1988: Barić, E. Мocijska tvorba i pogledi Radosava Boškovića. In: *Први лингвистички научни скуп у спомен на Радосава Бошковића*. Титоград. S. 157–164.
- Барић 1988: Barić, E. Tvorbeni status ženskog mocijskog parnjaka. In: *Rasprave Zavoda za jezik*. Nr. 14. S. 43–49.
- Барић 1989: Barić, E. Ženski mocijski parnjak kao funkcionalna komunikacijska kategorija. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXXVII/1. S. 12–21.
- Берисављевић 1986: Берисављевић, С. Језик и пол: титуле и занимања жене у банци. In: *Прилози проучавању језика*. Нови Сад. Nr. 22. S. 119–131.
- Бошковић 1936: Бошковић, Р. *Развитак суфикса у јужнословенској заједници*. Београд: Библиотека Јужнословенског филолога.

- Букарица 1999: Bukarica, M. Rod imenica koje znače profesiju u ruskom i hrvatskom jeziku. In: *Suvremena lingvistika*. Zagreb. Bd. 25/47. S. 3–28.
- Велин 1981: Velin, V. Lingvistika i feminizam. In: *Delo*. Nr. XXVII/27/4. S. 1–14.
- Винце 1954/55: Vince, Z. Drugarica direktor, gospođa profesor ili drugarica direktorica, gospođa profesorica? In: *Jezik*. Zagreb. Nr. III/4. S. 113–118.
- Ђорић 1975: Ђорић, Б. Контрастивни опис творбених средстава за обележавање именичке моције у српскохрватском и немачком језику. In: *Књижевност и језик*. Nr. XXII/2. Београд. S. 265–285.
- Ђорић 1979: Ђорић, Б. Творба назива за женска бића у јужнословенским језицима. In: *Књижевни језик*. Nr. 3. Сарајево. S. 31–41.
- Ђорић 1982: Ђорић, Б. Моциони суфикси у српскохрватском језику. Београд.
- Ђорић 1990: Ђорић, Б. *Sociolingvistički status naziva za osobe ženskog pola u srpskohrvatskom jeziku*. In: *Fluminensia*. Nr. II/1–2. Rijeka. S. 103–108.
- Ђорић 2006: Ђорић, Б. Граматички род и питање полне дискриминације у језику. In: *Српски језик*. Nr. XI/1–2. Београд. S. 51–63.
- Храсте 1957: Hraste, M. Tvorba imenica ženskog roda od stranih imena muškog roda sa završetkom -t. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. V. S. 106–107.
- Ивић 1989: Ивић, М. Нека запажања о броју и роду у српскохрватском језику. In: *Јужнословенски филолог*. Nr. XLV. S. 27–44.
- Калођера 1981: Kalogjera, D. *O jeziku i spolu*. In: *Delo*. Nr. XXVII/4. S. 37–52.
- Кордић 2006a: Kordić, S. Upute jezičnim cenzorima. In: Frančić A.; Hudeček, L.; Mihaljević, M. *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb, 2005: Hrvatska sveučilišna naklada. Književna Republika. Nr. IV/5–6. S. 194–208.
- Кордић 2006b: Kordić, S. Filologija laži. Uz knjigu Stjepana Babića: *Hrvanja hrvatskoga*. Zagreb, 2004: Školska knjiga. Književna Republika. Nr. IV/9–10. S. 154–181.
- Куна 1975: Kuna, H. Istorijska podloga varijantskih razlika srpskohrvatskog standardnog jezika. In: *Književni jezik*. Nr. 1–2/IV. Sarajevo. S. 19–33.
- Лескиен 1914: Leskien, A. *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache*. Heidelberg.

- Ликоманова 1989: Ликоманова, И. За някои особености на съществителните имена за лица от женски пол в славянските езици. In: *Съпоставително езикознание / Сопоставительное языкознание / Contrastive Linguistics*. Nr. XIV/2. София. S. 5–11.
- Маретић 1963: Maretić, T. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb.
- Марков 1981: Марков, Б. Именице са значењем лица женског пола у српскохрватском језику. In: *Научни састанак слависта у Вукове дане*. Београд. Nr. 7. S. 177–188.
- Матас Иванковић 2006: Matas Ivanković, I. Kad su prvi put u hrvatskim rječnicima zabilježene imenice za ženska zanimanja? In: *Jezik*. Zagreb. Nr. LIII. S. 33–35.
- Николић 1955: Николић, С. Облици имена: звања, занимања, дужности и титула женских лица. In: *Наш језик*. Nr. VI/5–6. S. 148–152.
- Радић 2007: Радић, Ј. Пол и категоријална припадност назива за лица у српском језику. In: *Шездесет година Института за српски језик САНУ. Зборник радова I*. Београд. S. 381–400.
- РСЈ 2007: Матица српска (Hg.). *Речник српског језика*. Нови Сад.
- РХЈ 2000: Šonje, J. (Hg.): *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga.
- Савић 1984: Савић, С. Прагматички аспекти рода номина агентис у српскохрватском/хрваткосрпском језику. In: *Научни састанак слависта у Вукове дане*. Nr. 13/1. S. 247–258.
- Смольская 1981: Смольская, А. К. Језичка норма и фемининуми у српскохрватском језику. In: *Научни састанак слависта у Вукове дане*. Београд. Nr. 10. S. 109–115.
- Смольская 1986: Смольская, А. К. Об иноязычных суффиксах в сербохорватской феминной деривации. In: *Зборник за филологију и лингвистику*. Nr. XXIX/2. Нови Сад. S. 105–110.

Božo Ćorić (Belgrade)

Language and/or variant differences in word-formation

The paper deals, on the lexicographic materiel, with the actual state in the field of so called *noun motion*. This modification word-formational category is characterized by its complexity: besides its linguistic aspect, it has a strong sociolinguistic aspect. The latter is reflected in greater or lesser existence of *purism* in scholarly discussions about its questions. If this fact is observed from the aspects of Serbo-Croatian circumstances, even a priori one can define a high degree of purism in the Croatian standard.

Božo Ćorić
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet
Beograd
Srbija

Jasmina Dražić – Jelena Vojnović (Novi Sad)

Imenice tipa nomina agentis u srpskom i hrvatskom jeziku (tvorbeni i semantički aspekt)

U radu se analiziraju imenice tipa *nomina agentis* pre svega sa tvorbenog aspekta, sa ciljem da se uoči produktivnost pojedinih sufiksa u srpskom, odnosno hrvatskom jeziku. Isto tako, poređiće se inventar agentivnih sufiksa u srpskom i hrvatskom jeziku kako bi se utvrdilo postojanje razlika, odnosno sličnosti u tvorbi ovih imenica.

1. Uvod

1.1. Predmet i cilj istraživanja. Predmet ovog rada jeste tvorbeni i semantički analiza imenica tipa *nomina agentis* u srpskom i u hrvatskom jeziku, s ciljem da se načini registar tvorbenih sufiksa, da se utvrde njihovi morfološki odnosi, kako bi se uočilo da li postoje razlike u inventaru agentivnih sufiksa, odnosno u njihovoj frekvenciji i produktivnosti.

1.2. Teorijska razgraničenja. U literaturi se pod terminom *nomina agentis* podrazumevaju sve imenice sa obeležjem [+osoba] i pritom označavaju vršioca neke radnje u najširem smislu (usp. Babić 1986; Mrzović/Vukadinović 1990: 205–213; Stanojčić/Popović 2000: 137–139).

U ovom radu analizirane su imenice s obeležjem [+osoba] čije bi se značenje moglo parafrazirati kao „onaj koji čini nešto“. Na osnovu leksičke semantike zabeleženih imenica mogu se izdvojiti tri osnovne klase: imenice čija je tvorbeni osnovni glagol, koje denotiraju vršioca radnje, pri čemu je ostvarena referencijalna koncepcija radnje – *nomina agentis* u užem smislu (npr. *čitalac*, *čitatelj*, *učesnik*, *prolaznik* i sl.); imenice koje označavaju vršioca radnje koje na nekom nivou imaju status zanimanja – *nomina professionis* (npr. *bibliotekar*, *taksist(a)*, *glumica* i sl.); i, konačno, imenice, nastale od glagola, sa značenjem nosioca svojstva ili osobine nastalih kao rezultat ustaljene realizacije određene radnje, što podrazumeva da je prisutna nereferencijalna, habitualna koncepcija radnje – *nomina attributiva* (npr. *kockar* ← *onaj koji se često kocka* / *onaj koji voli da se kocka*; *svađalica* ← *onaj koji se često svađa* / *onaj koji voli da se svađa*). Vrlo često nije lako ograničiti semantičku klasu s obzirom na to da se ponekad samo na osnovu konteksta može utvrditi da li radnja koju realizuje vršilac denotiran datom imenicom predstavlja njegovu stalnu ili povremenu aktivnost (npr. *crtač*, *kuvar*, *dužnik* i sl.).

Iako se u jednoj grupi imenica u transformu može pojaviti punoznačan ili semikopulativan glagol odgovarajuće semantike u funkciji predikata, one nisu podvrgnute analizi s obzirom na to da ne označavaju aktivnog vršioca radnje. U ovu grupu ubrajamo imenice tipa *nomina patientis* u čijem se interpretativnom transformu može pojaviti pasivni predikat punoznačnog glagola

(npr. *zatvorenik* → *onaj koji je zatvoren/onaj kojeg su zatvorili*), imenice koje označavaju pristalice, sledbenike, pripadnike različitih pokreta ili učenja (npr. *socijalist(a)* → *onaj koji sledi ili se bori za socijalizam*) i etnike i etnoide (npr. *Novosađanin* → *onaj koji živi u Novom Sadu*).

1.3. Korpus. Građa korišćena za ovo istraživanje ekscerpirana je iz Velikog rječnika hrvatskoga jezika Vladimira Anića i Rečnika srpskoga jezika Matice srpske, s obzirom na to da oba rečnika daju opis savremenog stanja, da su obimom slična, te da su deo standardnojezičke norme. Kao kontrolni korpus prilikom ovog istraživanja poslužili su nam priručnici koji se bave tvorbeno-morfološkim problemima (Babić: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Silić/Pranjeković: *Gramatika hrvatskoga jezika*, Tafrā: *Od riječi do rječnika*, Mrazović/Vukadinović: *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Klajn: *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*, Klajn: *Gramatika srpskog jezika za strance*, Dragićević: *Leksikologija srpskog jezika*). Isto tako korišćeni su radovi koji se bave ovom problematikom u savremenom srpskom jeziku (Ajđžanović: *Funkcionalno opterećenje sufiksa za obeležavanje osoba*, Kiš/Ajđžanović: *O upotrebi imenica sa značenjem osoba*).

2. Analiza. Ekscerpirana građa biće klasifikovana, u onoj meri u kojoj primeri to dozvoljavaju, prema semantičkom kriteriju u jednu od tri grupe imenica – *n o m i n a a g e n t i s*, *n o m i n a p r o f e s s i o n i s* i *n o m i n a a t t r i b u t i v a*, te će se za svaku od njih utvrditi inventar sufiksa, sagledati njihova produktivnost i mogućnost ostvarenja mocionog obrazovanja, s ciljem da se uoči u kojoj meri je stanje u savremenom srpskom i hrvatskom podudarno, odnosno koliko se razlikuje u okviru ove problematike.

2.1. Najfrekventniji sufiksi za tvorbu imenica tipa *n o m i n a a g e n t i s* i u srpskom i u hrvatskom jeziku su sufiksi *-(a)c*, *-l(a)c*, *-ač*, *-telj*, *-(n)ik*, *-ar* i *-er*.

2.1.1. Sufiks *-ac* vrlo je produktivan sufiks i u srpskom i u hrvatskom jeziku u građenju imenica muškog roda. On učestvuje, gotovo podjednako, u tvorbi imenica sve tri klase (npr. *borac*, *kupac*, *lovac*, *glumac*, *drvorezac*, *jezikoslovac*, *pisac*, *sudac*, *vatrogasac*, *hvalisavac*, *dobročinac*, *brbljivac*), pri čemu je njihovo značenje često kontekstualno uslovljeno (npr. *kradljivac*, *ribolovac*, *dobročinac*).

Imenice koje označavaju vršioca radnje tvore se prvenstveno od glagola domaćeg porekla (npr. *borac*, *gnjurac*, *lovac*, *kupac*, *zakupac*, i sl.), dok se u tvorbi imenica iz klase *n o m i n a p r o f e s s i o n i s* beleže i primeri sa tvorbenom osnovom stranog porekla (npr. *parlamentarac*, *administrativac*, *humanitarac* i sl.). Analizirana građa pokazala je da je sufiks *-ac* izuzetno produktivan i u građenju složeno-sufikslnih tvorenica (npr. *bogomrzac*, *čovekoljubac*, *čudotvorac*, *nalogodavac*, *štrajkolomac*, *vatrogasac* i sl.).

Ukoliko postoji oblik ženskog roda, sufiks *-ac* je u mocijskom odnosu u najvećem broju slučajeva sa sufiksom *-ka* (npr. *humanitarac* – *humanitarka*,

policajac – policajka, rekreativac – rekreativka i sl.). Izuzetak predstavljaju imenice iz klase *nomina attributiva* kod kojih se ženski rod tvori najčešće sufiksom **-ic(a)** (npr. *brbljivac – brbljivica, kradljivac – kradljivica*).

2.1.2. Analiza ekscerpirane građe pokazuje izuzetnu produktivnost sufiksa **-ač** u oba jezika. Njegovo prisustvo zabeleženo je u 270 slučajeva, što predstavlja jednu desetinu od celokupne građe. Najveći broj primera predstavljaju imenice izvedene od nesvršenih glagola i označavaju trenutnog vršioca radnje (Tafra 2005: 273) (npr. *kupač, šetač, spavač, štrajkač, predlagač* i sl.). Neke od njih postale su nazivi zanimanja (up. Klajn 2003: 62) (npr. *crtič, izveštlač, pevač, vozač* i sl.), a jednu grupu čine izvedenice koje označavaju bavljenje sportom i drugim vrstama kretanja (npr. *jahač, klizač, letač, plivač, rvač* i sl.). U analiziranoj građi nisu zabeležene imenice iz klase *nomina attributiva* koje se tvore ovim sufiksom, ali su prisutni brojni primeri koji su, s obzirom na to da označavaju način ponašanja, srodne semantike (npr. *bukač, vikač, huškač, psovač* i sl.).

Sufiks **-ač** se nalazi u mocijskom odnosu sa sufiksom **-ic(a)** gotovo dosledno i u srpskom i u hrvatskom jeziku (npr. *igrač – igračica, plivač – plivačica, glasač – glasačica, trkač – trkačica* i sl.).

2.1.3. Analizirana građa pokazala je prisustvo agentivnih sufiksa **-lac** i **-telj** kojim se i u srpskom i u hrvatskom jeziku, gledano s tvorbenog aspekta, građe imenice istog značenja, ali je njihova produktivnost različita u ova dva jezika.

Zabeleženo je više primera izvedenica sa sufiksom **-lac** u srpskom nego u hrvatskom jeziku (npr. *preporodilac : preporoditelj, tužilac : tužitelj, ujedinilac : ujedinitelj, uništavalac : uništavač, umnožilac : umnožlač* i sl.). Manja produktivnost ovog sufiksa u hrvatskom jeziku mogla bi se objasniti nemogućnošću tvorbe ženskog mocijskog parnjaka.

S druge strane, zabeleženi primeri pokazuju da je sufiks **-telj** daleko frekventniji u hrvatskom nego u srpskom jeziku¹. Ekscerpirana građa pokazala je da u srpskom jeziku često ili ne postoji adekvatan ekvivalent (npr. *kuditelj, motritelj, nositelj, oblikovatelj*) ili je imenica izvedena sufiksom **-ač** (up. npr. *osiguravač – osiguratelj, otkupljivač – otkupitelj*²), odnosno **-lac** (up. npr. *merilac – mjeritelj, podnosilac – podnositelj, tužilac – tužitelj* i sl.).

¹ Važno je napomenuti da je frekvencija nekog sufiksa važan podatak, ali ne i stabilan. Sufiks **-telj** ranije je bio daleko frekventniji u srpskom jeziku, o čemu svedoči niz primera u kojima je prisutno dvojstvo (npr. *tužilac – tužitelj, čitalac – čitatelj, gledalac – gledatelj* i sl.). U savremenom srpskom jeziku oblici sa **-telj** ređe su u upotrebi i po pravilu su stilski obeleženi (npr. Karadorđević je *kralj ujedinitelj*. i sl.).

² U srpskom jeziku postoji semantička razlika između leksema *otkupljivač* i *otkupitelj*: *otkupljivač* je onaj koji nešto kupuje, pa posle preprodaje; a *otkupitelj* je onaj koji otkupljuje ili je otkupio nešto.

Kada se posmatraju imenice ženskog roda, uočava se da sufiks **-telj** stupa u morfološki odnos sa sufiksima **-ic(a)** i **-k(a)**, s tim što su u srpskom jeziku frekventniji oblici sa sufiksom **-ka** (up. npr. srpsko *čitateljka, dobročiniteljka, gledateljka* i hrvatsko *čitateljica, dobročiniteljica, gledateljica*).

2.1.4. Veliki broj zabeleženih primera iz rečnika srpskog i hrvatskog jezika svedoči o produktivnosti sufiksa **-nik**. Ovim sufiksom tvore se od glagolskih osnova imenice koje označavaju vršioca radnje u užem smislu (npr. *izvoznik, gubitnik, iseljenik*) ili imenice iz klase *n o m i n a a t t r i b u t i v a* (npr. *zavodnik, klevetnik, dušebrižnik*) dok se imenice iz klase *n o m i n a p r o f e s s i o n i s* najčešće grade od imeničke osnove (npr. *blagajnik, poreznik, književnik, cariniki* sl.).

Gotovo dosledno morfološko obrazovanje izvodi se sufiksom **-ic(a)** (npr. *gubitnica, iseljenica, zavodnica, dušebrižnica* i sl.).

2.1.5. Sufiks **-aš** u zabeleženim primerima sreće se kod imenica koje najčešće označavaju osobu koja se bavi određenim sportom (npr. *košarkaš, slalomaš, rukometaš, skijaš, odbojkaš*) ili muzikom (npr. *harmonikaš, cimbalaš, orguljaš, tamburaš*). Zabeleženo je nekoliko imenica deriviranih sufiksom **-aš** sa značenjem aktuelnog agensa: *batinaš, robijaš, pljačkaš*. Ostale imenice sa ovim sufiksom upućuju često na negativna obeležja ličnosti, po pravilu sa primesom ironije (npr. *aferaš, laktaš, mitingaš, mafijaš, parolaš, spletkas, zelenas*). Sufiks **-aš** postao je izuzetno produktivan u derivaciji imenica sa negativnom konotacijom, što ilustruju i brojni primeri zabeleženi u žargonu srpskog jezika (npr. *dizelaš, kajlaš, foteljaš, sidaš*)³. Slično stilsko obeležje, šaljivi prizvuk, ali sa manjom dozom ironije, sreće se i u jednoj grupi imenica izvedenih sufiksom **-ant** (*zabušant, zafrkant, politikant, muzikant, prevarant*). Ovaj sufiks inače u najvećem broju slučajeva učestvuje u tvorbi imenica koje označavaju aktuelnog vršioca radnje (*demonstrant, kooperant, kritikant*), ali su zabeleženi i primeri imenica tipa *n o m i n a p r o f e s s i o n i s* (*laborant, projektant, trafikant*), kao i *n o m i n a a t t r i b u t i v a* (npr. *prevarant, špekulant, zafrkant, manipulant*).

Što se tiče sufiksa **-aš**, oblici ženskog roda dosledno se tvore sufiksom **-ic(a)** i u srpskom i u hrvatskom jeziku (npr. *harmonikašica, mitingašica, pokerasica*), dok je sufiks **-ant** u srpskom jeziku u morfološkom odnosu isključivo sa sufiksom **-kinj(a)/-inj(a)** (*demonstrantkinja, prevarantkinja, laborantkinja*), a u hrvatskom, pored ovog sufiksa (*demonstrantkinja, muzikantkinja, kritikantkinja*), i sa sufiksom **-ic(a)** (*laborantica, debitantica, diskutantica*).

2.1.6. Sufiks **-ar** jedan je od najproduktivnijih imeničkih sufiksa uopšte.

Najveći broj ekscerpiranih imenica koje su derivirane sufiksom **-ar/**

³ Svi primeri preuzeti su iz Bugarski 2003.

-ičar pripada semantičkoj klasi *n o m i n a p r o f e s s i o n i s* (npr. *bolničar, bankar, kozmetičar, mehaničar, lekar, novinar, psihijatar* i sl.).

Daleko manji broj zabeleženih primera mogao bi se svrstati u grupu imenica koje označavaju aktuelni agens, odnosno vršioca radnje u trenutku njene realizacije (npr. *takmičar, sustanar, stanar, podstanar* i sl.).

Registrovano je i nekoliko imenica koje bi se mogle svrstati u klasu *nomina attributiva* (npr. *spletkar, radoholičar, taktičar, svaštar*).

Kada se radi o tvorenicama ženskoga roda, u odnosu prema sufiksu **-ar** u hrvatskom jeziku stoji u najvećem broju primera sufiks **-ic(a)** (npr. *kuharica, apotekarica, piljarica, ministrica, mljekarica* i sl.) i u manjem broju registrovanih leksema sufiks **-k(a)** (npr. *agrotehničarka, bolničarka, jezičarka, komičarka* i sl.). U srpskom jeziku je, kako građa pokazuje, upravo obrnuta situacija, daleko više je primera sa sufiksom **-k(a)** (npr. *apoteckarka, ministarka*), ali primeri tipa *piljarica, sekretarica, svinjarica* pokazuju da je moguća tvorba i mocionim sufiksom **-ic(a)**.

2.1.7. Na osnovu analizirane građe može se zaključiti da se sufiks **-er** gotovo dosledno pojavljuje u rečima stranog porekla, te se može pretpostaviti i da je usvojena cela leksema iz nekog jezika, što bi značilo da se one ne moraju ni shvatati kao derivirane imenice.

Agentivni sufiks **-er**, kako pokazuju analizirani primeri ekscerpirani iz oba rečnika, najčešće učestvuje u tvorbi imenica koje označavaju vršioca radnje kao određene profesije (npr. *dizajner, kondukter, spiker, šofer, montažer, hotelijer, dispečer, režiser, šminker* i sl.). Retki su primeri imenica izvedenih ovim sufiksom sa značenjem vršioca radnje u užem smislu (npr. *autostoper, simpatizer, sufler*).

I u srpskom i u hrvatskom jeziku sufiks **-er** stoji u mocionom odnosu sa sufiksom **-k(a)** (npr. *inženjerka, kondukterka, maserka, programerka, premijerka, režiserka* i sl.), sa izuzetkom nekoliko imenica: *hakerica, narkodilerica* (samo u hrvatskom) i *kelnerica* (u oba standarda).

2.1.8. Na osnovu analizirane građe može se zaključiti da je internacionalni sufiks **-ist(a)** izuzetno frekventan u tvorbi imenica iz klase *n o m i n a a g e n t i s* i u srpskom i u hrvatskom standardu. U srpskom jeziku ovaj sufiks pojavljuje se u obe varijante, pri čemu je, kako se navodi u literaturi (Marković 1951/1952, Ćorić 2000, Klajn 2003: 242), daleko običniji i češći oblik **-ista**. U srpskom standardu, međutim, plural ima samo oblike izvedene prema sufiksu **-ist**, i gramatičko slaganje sa prirodnim rodnom, što znači da se ove imenice u množini dekliniraju prema I imeničkoj promeni. U hrvatskom književnom jeziku pak izvedenice sa sufiksom **-ista** daleko su ređe, te se stoga u literaturi i ističe da bi standardno trebalo da bude samo **-ist** (Babić 1986: 306). Ovakvo stanje pokazuje i analizirana građa budući da su iz Velikog rječnika hrvatskoga jezika Vladimira Anića zabeležene isključivo izvedenice sa sufiksom **-ist**.

U najvećem broju zabeleženih primera sufiks **-ist(a)** dolazi na tvorbene osnove stranog porekla (npr. *scenarist, portretist, separatist, propagandist, parodist, pijanist, lobist, kriminalist, kompjuterist, jurist, germanist, gitarist, artist* i sl.), na šta je i ranije ukazivano u literaturi (Stevanović 1964: 535, Babić 1986: 307, Ćorić 2000: 219–220, Klajn 2003: 243–244). U literaturi je, takođe, već više puta konstatovano da se ovaj sufiks na domaće osnove dodaje samo po izuzetku i u pojedinačnim primerima, što potvrđuje i mali broj ovakvih izvedenica zabeležen u analiziranoj građi (*vezist* i *sluhist*).

Analiza ekscerpirane građe pokazala je da gotovo sve zabeležene imenice pripadaju grupi imenica tipa *n o m i n a p r o f e s s i o n i s*, pri čemu mogu da označavaju „osobu s aktivnim odnosom prema pojmu označenom u osnovi izvedenice“ (Babić 1986: 307) (npr. *karikaturist : karikaturist(a), violinist : violinist(a), minijaturist : minijaturist(a)* i sl.) ili „stručnjaka koji se bavi kulturom (npr. *žurnalist*), najčešće jezikom i književnošću nekog naroda“ – Babić 1986: 307, npr. *polonist(a), anglist(a), romanist(a)*).

Na osnovu analizirane građe može se zaključiti da postoje izvesne razlike kada su u pitanju mociona obrazovanja. U hrvatskom sufiks **-ist** stupa u mocijski odnos sa sufiksima **-ic(a)** i **-kinj(a)**,⁴ što se očituje i, u velikom broju registrovanih primera, navođenjem paralelnih oblika za imenice ženskog roda u *Rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića (npr. *kompjuteristickalkompjuteristkinja, anglisticalanglistkinja, pijanistickalpijanistkinja* i sl.). U srpskom jeziku, međutim, ukoliko je registrovan oblik ženskog roda, najčešće je izveden sufiksom **-inj(a)/-kinj(a)** (npr. *modistkinja, pijanistkinja, publicistkinja*). U poređenju sa stanjem u hrvatskom jeziku, na osnovu zabeležene građe, uočava se daleko manji broj mocionih obrazovanja.

2.1.9. Sufiks **-or** latinskog je porekla i, prema Klajnu, teško ga je razgraničiti od sufiksa **-tor**, **-ator** i **-itor**, s obzirom na to da učestvuje u tvorbi imenica čija osnova može biti puna (*atentator*) ili skraćena (*agresor*). Stoga će se prilikom naše analize sufiksi **-tor**, **-ator** i **-itor** smatrati alomorfima sufiksa **-or**.

Analizirana građa pokazuje paralelno prisustvo ovoga sufiksa u srpskom i u hrvatskom jeziku i to najvećim delom u klasi imenica sa pravim agentivnim značenjem (*likvidator, selektor, popularizator, agresor, animator*), pri čemu jedan broj primera ima jasna semantička obeležja imenica iz klase *n o m e n p r o f e s s i o n i s* (*profesor, lektor, kontrolor, imitator, inspektor* i sl.), a za nekoliko njih, zbog šire semantike, nije lako odrediti jasnu granicu (*ilustrator, komentator, sponzor*). Mali broj imenica izvedenih od glagola

⁴ U literaturi se navodi da u hrvatskom jeziku sufiks **-ist** stupa u mocijski odnos isključivo sa sufiksom **-ic(a)** (Silić/Pranjčević 2005: 164). U *Rječniku hrvatskoga jezika* V. Anića, međutim, zabeležen je niz primera imenica ženskog roda izvedenih sufiksom **-kinj(a)**, pri čemu je tvorbena osnova imenica sa sufiksom **-ist**.

domaćeg porekla kao što je npr. *gnjavor* može imati primarno semantičko obeležje 'nosilac osobine', tj. pripadati semantičkoj klasi *n o m i n a a t t r i - b u t i v a*.

Što se tiče ove grupe imenica, diskutabilno je pitanje prirode tvorbene osnove budući da se radi pre svega o imenicama stranog porekla, te je granica između glagolske i imeničke osnove često nejasna. U tom smislu veliki broj imenica, ukoliko se može dovesti u vezu s glagolom, mogao bi se okarakterisati kao imenice iz grupe *n o m e n d e v e r b a t i v u m*, o čemu nam svedoče sledeći primeri: *manipulator* → *onaj koji vrši manipulaciju*, ali i → *onaj koji manipulira*; *inspirator* → *onaj koji daje inspiraciju*, ali i → *onaj koji inspirira*. Razlika u tipu predikata – dekomponovani ili prost, ukazuje na trenutno ili trajno obeležje leksema. U knjizi Funkcionalno opterećenje sufiksa za obeležavanje osoba, M. Ajdžanović u vezi sa ovim dodaje: „Ako se u fokusu ima etimologija leksema, onda se prednost daje obliku s imenicama, ali ukoliko se ima na umu semantika leksema – glagolu.“

Može se zaključiti da i srpski i hrvatski jezik imaju isti registar leksema koje se tvore sufiksom **-or**. Razlike su, međutim, jasne kada su u pitanju moci-ona obrazovanja. U hrvatskom se tako dosledno javlja sufiks **-ic(a)** u tvorbi ženskog roda, dok u srpskom tu ulogu ima sufiks **-k(a)** (*recitatorica* – *recitatorka*, *profesorica* – *profesorka* (ali i *profesorica*), *lektorica* – *lektorka* i sl.).

2.1.10. Sufiksima/sufiksoidima stranog porekla **-log**, **-graf**, tvore se imenice iz klase *n o m i n a p r o f e s s i o n i s*, koje označavaju stručnjake u različitim naučnim disciplinama i drugim oblastima ljudske delatnosti i u srpskom i u hrvatskom jeziku (npr. *biolog*, *imunolog*, *kriminolog*, *teolog*, *pulmolog*, *ginekolog*; *istoriograf*, *kartograf*, *leksikograf*, *kostimograf*).

Oblici ženskog roda čije su motivne reči izvedene sufiksoidom **-log**, kako analizirani korpus pokazuje, beleže se samo u hrvatskom jeziku (s izuzetkom *stomatološkinje* u srpskom), pri čemu u njihovoj tvorbi učestvuju sufiksi **-(s)kinja/-inj(a)** (npr. *pedagoškinja*, *psihološkinja*, *stomatološkinja*, *sociološkinja*, ali i *biologinja*, *dermatologinja*, *ginekologinja*, *psihologinja* i sl.). Novija istraživanja, međutim, pokazuju da je tvorba ženskog roda zastupljena i u srpskom jeziku.

Imenice ženskog roda nastale od imenica sa sufiksoidom **-graf** tvore se i u srpskom i u hrvatskom jeziku sufiksom **-kinj(a)** (npr. *istoriografkinja*, *kostimografkinja*, *scenografkinja*, *stenografkinja* i sl.).

2. 1. 11. U grupu manje produktivnih sufiksa dolaze sufiksi **-an**, **-ak/-jak** i **-at** kojima se u najvećoj meri tvore imenice sa značenjem zanimanja (npr. *advokat*, *diplomat(a)*, *veštak*, *naučenjak*, *baletan*, *prodekan*).

2. 1. 12. Sufiks turskog porekla **-džija** beleže oba rečnika, pri čemu jedan broj zabeleženih leksema sa ovim sufiksom, kako tvrdi Ivan Klajn, ne predstavlja deo „aktivnog“ fonda. Ovim sufiksom tvore se, s jedne strane, imenice iz klase

nomina proffesionis (npr. *buregdžija*, *dućandžija*, *jorgandžija*, *kamiondžija*, *sladoledžija*), i, s druge strane, imenice iz klase *nomina attributiva* sa negativnom konotacijom (npr. *inadžija*, *galamdžija*, *larmadžija*, *siledžija*).

2.1.13. Sufiksi **-lo**, **-uša** i **-ko** pokazali su se kao tipični za tvorbu imenica iz grupe *nomina attributiva*, koje imaju uglavnom pejorativno značenje (npr. *čas-kalo*, *škrabalo*, *trčkaralo*, *smetallo*, *smucalo*; *blebetuša*, *torokuša*; *brbljivko*, *brljivko*, *lažljivko*).

Zaključne napomene. Na osnovu zabeležene i analizirane građe može se, pre svega, konstatovati da je registar sufiksa za tvorbu imenica tipa *nomina agentis* u srpskom i hrvatskom jeziku isti, ali da je njihova distribucija ponekad različita. Što se tiče tvorbe imenica muškog roda, među najproduktivnije sufikse za tvorbu imenica ove klase dolaze **-(a)c**, **-l(a)c**, **-ač**, **-telj**, **-(n)ik**, **-ar**, **-or** **-er**, a kao manje produktivni pokazali su se sufiksi **-an**, **-ak/-jak** i **-at**, kojima se u najvećoj meri tvore imenice sa značenjem zanimanja.

Najuočljivija razlika tiče se produktivnosti sufiksa **-telj**, odnosno **-lac**. Ovi sufiksi zastupljeni su u oba jezika, s tim što su primeri imenica izvedenih sufiksom **-telj** brojniji u hrvatskom nego u srpskom jeziku, u kojem se, s druge strane, imenice sa ovim značenjem češće izvedu sufiksom **-lac** ili ređe **-ač**, ali nisu retki ni primeri paralelnih obrazovanja i jednim i drugim sufiksom.

Osim toga, u klasi ovih imenica, kako je pokazala analizirana građa, uočljiva je razlika u obimu mocionih obrazovanja i to u korist hrvatskog jezika. Ovakva nesrazmera očituje se pre svega u postojanju velikog broja primera imenica ženskog roda iz klase *nomina proffesionis*, izvedenih sufiksom **-(s)kinj(a)**, odnosno **-inj(a)** u hrvatskom jeziku, dok u srpskom, kako građa pokazuje, uglavnom izostaju ovakve tvorenice (s retkim izuzecima kao što je *stomatološkinja*).

Tvorba imenica ženskog roda diferencira se u ova dva jezika i produktivnošću sufiksa **-ic(a)** i **-k(a)**. Naime, od ukupno 848 leksema izvedenih mocionim sufiksom **-ica**, svega je 245 primera iz srpskog jezika, u kojem se kao adekvatan ekvivalent javlja sufiks **-ka**. Ove se razlike očituju pre svega kada je u pitanju mocioni odnos sa **-ar** i **-or**.

Rezultati ove analize odnose se na građu registrovanu u postojećim jednotomnim aktuelnim rečnicima srpskog odnosno hrvatskog jezika, dok je aktivna upotreba ovoga fonda ostala neispitana. Može se pretpostaviti da značajnijih odstupanja ne bi bilo kada bi se ispitao domen upotrebe obrađene građe, ali objektivno stanje ovog pragmatičkog aspekta zahteva jedno obimnije, dugotrajnije i obuhvatnije istraživanje.

Literatura

- Ajdžanović 2008: Ajdžanović, M. *Funkcionalno opterećenje sufiksa za obeležavanje osoba*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Anić 2004: Anić, V. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Babić 1986: Babić, S. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus.
- Bugarski 2003: Bugarski, R. *Žargon*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ćorić 2000: Ćorić, B. Sufiks **-ist/a/** u srpskom standardnom jeziku. In: *Naš jezik*. Beograd. Nr. XXXIII/3–4. S 211–234.
- Dragičević 2007: Dragičević, R. *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Kiš/Ajdžanović 2007: Kiš, N.; Ajdžanović, M. O upotrebi imenica sa značenjem osoba. In: *Prilozi proučavanju jezika*. Novi Sad. Nr. 38. S. 223–231.
- Klajn 2003: Klajn, I. *Tvorba reči u srpskom jeziku 2. Sufiksacija i konverzija*. Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Institut za srpski jezik SANU – Matica srpska.
- Klajn 2006: Klajn, I. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Marković 1951/1952: Marković, S. O imenicama na **-ist(a)** i sl. In: *Naš jezik*. Beograd. Nr. III/1–2. S. 12–27.
- Mrazović/Vukadinović 1990: Mrazović, P.; Vukadinović, Z. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.
- Rečnik 2007: Matica srpska (Hg.). *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad.
- Silić/Pranjeković 2005: Silić, J.; Pranjeković, I. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stanojčić/Popović 2000: Станојчић, Ж.; Поповић, Лј. *Грамматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Stevanović 1964: Stevanović, M. *Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički sistemi i književnojezička norma) I*. Beograd.
- Tafra 2005: Tafra, B. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga.

Jasmina Dražić – Jelena Vojnović (Novi Sad)

**Substantive des Typs Nomina agentis im Serbischen und Kroatischen
(derivative und semantische Aspekte)**

In dieser Arbeit werden Substantive des Typs Nomina agentis analysiert, wobei dies vor allem im Hinblick auf den derivativen Aspekt geschieht, um die Produktivität einzelner Suffixe im Serbischen und Kroatischen zu untersuchen. Weiters wird das Inventar an Agenssuffixen im Serbischen und Kroatischen verglichen, um dadurch Unterschiede bzw. Ähnlichkeiten bei der Bildung der untersuchten Wortart zu erheben.

Jasmina Dražić
Odsek za srpski jezik i lingvistiku
Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu
ul. dr Zorana Đinđića
21000 Novi Sad
Srbija
www.ff.ns.ac.yu

Jelena Vojnović
Odsek za srpski jezik i lingvistiku
Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu
ul. dr Zorana Đinđića
21000 Novi Sad
Srbija
www.ff.ns.ac.yu

Милан Ајџановић – Миливој Алановић (Нови Сад)

Нормативни и морфосинтаксички статус при- девског вида у савременом српском, хрватском и бошњачком језику

Основни циљ овога рада је да укаже на прогресивно укидање видских придевских опозиција у свим посматраним језицима, те на донекле различит стандарднојезички нормативни приступ у опису ове поодмакле појаве. У те сврхе смо консултовали релевантне граматике српског, хрватског и бошњачког језика, те прескриптивни приступ граматика упоредили са актуелним тенденцијама у језику штампаних медија.

1. Увод. Утврђивање сличности или разлика међу блискосродним језицима представља сложен задатак, који се мора темељити како на утврђивању актуелне стандарднојезичке норме, тако и на идентификацији степена њене применљивости, у зависности од стилског домена употребе одговарајућег језичког идиома. Управо се зато утврђивање разлика или сличности између данас различитих изданака некада општепризнатог једног, али не посве хомогеног српскохрватског или хрваткосрпског језика – чини изразито захтевним али неопходним задатком како би се јасније издвојиле диференцијалне особине по језичким нивоима међу ова три блискосродна језика. Те особености, или боље рећи разлике, које су некада чиниле упориште варијантне раслојености, данас представљају основ језичке самосвојности и самосталности. Управо се зато чињеница да су разлике у функционалној дистрибуцији придевског вида биле доминантно варијантне, али и стилске одлике, намеће као идеална тема за рад којим се настоји идентификовати однос између данас три самосталне прескрибоване језичке норме, с једне, и три мање-више независне језичке праксе, с друге стране.

Придевски вид представља најнестабилније категоријално обележје ове класе именских речи, што се односи на читаво некадашње српскохрватско говорно подручје. Доследност видске дистрибуције везује, само за одређене синтаксичке функције самог придева, као и типа и састава структуре у коју је интегрисан. Иако се ова категорија појављује као селективно морфологизирана, данас се може говорити о губљењу не толико видских опозиција, барем не у основном, номинативном облику, колико о уједначавању две видске промене, наравно, у корист оне придевске. То практично значи да се у савременом српском, хрватском и бошњачком језику по придевској промени мењају придеви оба вида, а да се притом обличка разлика везује углавном за основни облик, тј. номинатив јединине мушког рода. Овај закључак се намеће не само на основу увида у актуелну језичку праксу, која се доминантно односи на разговорни стил, већ и на основу обраде одговарајућих тематских целина у нормативним грама- тикама сва три језика. Управо нам се зато чини логичним да неопходну

пажњу посветимо стандарднојезичкој норми успостављеној у одговарајућим граматичким описима ових језика.

2. Придевски вид. Када је реч о придевском виду, ова категорија се у граматицама дефинише са аспекта разлике у значењу видских парњака, морфологије облика и синтаксичке дистрибуције, и коначно прозодијских обележја.

2.1. Значењски аспект придевског вида. Оно у чему се све посматране нормативне граматике слажу јесте релевантност значењске компоненте у дистрибуцији одговарајућег придевског вида. Тако се са значењског аспекта основна разлика између одређеног и неодређеног придевског вида огледа у томе да је придев у одређеном виду елемент идентификације и дескрипције појма који је означен именицом (Фекете 1973: 236–240), док се краћи придевски облик, тј. облик неодређеног вида, појављује средством квалификације неодређене, неангажоване јединке (Фекете 1973: 241–242). Тако, по М. Стевановићу и Ж. Станојчићу, придеви неодређеног вида одређују особине неодређеног (непознатог) појма, неодређеног (непознатог) лица о коме се говори, док особину одређеног (познатог) лица показују придеви одређеног вида (Стевановић 1981⁴: 249; Станојчић/Поповић/Мицић 1989: 82). Концепт познатости или непознатости, односно одређености и неодређености онога што именица саопштава, са аспекта учесника у комуникационом акту, начелно се регулише придевским видом, сматрају Ј. Силић и И. Прањковић, при чему се неодређеност може још нагласити и лексемом *један* у својству неодређеног члана, што је карактеристика административног стила, у коме се облици неодређеног вида повлаче (Силић/Прањковић 2005: 134–135). Сасвим у складу са већ изнетим опсервацијама, и у Граматици босанског језика неодређеним обликом придева се исказује неко опште својство, неодређеност или непознатост како на нивоу синтагме (*Ифету чека лахак задатак*), тако и на нивоу именског предикатива (*Ифетин је задатак лахак*), при чему се неодређени облик придева користи да би се исказао какав квалитет (*дјевојка ведро лица / дјевојка ведро лица*), док се одређени облик придева користи да би се означила њена појединачност, одређеност, познатост: *Обукла је плави капут* (Јахић/Халиловић/Палић 2000: 237). У Хрватској граматици се видска разлика дефинише према концепту сталности и променљивости особина (Барић ет ал. 1997²: 174). Тако се неодређени вид везује за променљиве особине онога појма што га именица означава, те одговара на питање *какав*. С друге стране, одређени вид сигнализира сталне особине или се оне конкретизују, издвајају између више расположивих, те одговара на питање *који*.

Оно у чему се сви слажу јесте да се у истом контексту неретко могу појавити придеви оба вида, управо зато што се, како сам М. Стевановић тврди, разлика у значењу између придева одређеног и неодређеног вида умногоме изгубила, те се стога при утврђивању разлика може гово-

рити само о њиховим различитим парадигмама, док по две парадигме имају само прави описни придеви (Стевановић 1981⁴: 250). Ово уједначавање парадигми у контексту слабљења значењских разлика може се објаснити чињеницом да се придевом одређеног вида постиже истовремено и ефекат квалификације и идентификације: *Тај племенити човек ја наш учитељ* (Мразовић/Вукадиновић 1990: 257). Управо зато се у Хрватској граматички констатује да „употреба видова није сасвим разграничена, па се често у једнаким приликама може употријебити или један или други вид“ (Барић ет ал. 1997²: 179).

Процес уједначавања придевских парадигми подржан је чињеницом да значајан број придева нема видске парњаке, а да упркос томе нема сметњи у њиховој функционалној дистрибуцији. У таквим се случајевима ради о неизраженој и неутралисаној одређености / неодређености које служе за изрицање квалификације и идентификације. Неодређеност, тако, изричу „када квалифицирају... Одређеност изричу када квалифицирајући идентифицирају“ (Барић ет ал. 1997²: 542).

2.2. М о р ф о л о г и ј а о б л и к а . Када је реч о морфологизацији одређеног и неодређеног придевског вида, све граматике се слажу да ове облике разликују само описни и градивни придеви, док други имају само облике неодређеног – *очев, пријатељев, сестрин* – или одређеног вида: *градски, жарки, јутарњи, мали, пасји* (Стевановић 1981⁴; Станојчић/Поповић/Мицић 1989; Барић ет ал. 1997²; Јахић/Халиловић/Палић 2000; Силић/Прањковић 2005). Видске разлике нису обележје ни свих описних придева, већ њихова морфологизација зависи и од придевског рода, али и од придевских творбених форманата.

Само придеви мушког рода у номинативу једнине показују обличку разлику код одговарајућих видских парњака. Тако је морфолошки сигнал у мушком роду једнине за одређени вид реализована граматичка морфема у номинативу (-и), наспрам нереализоване, тј. ‘нулте’ морфеме за неодређени вид (-Ø), док се за средњи и женски род та разлика тиче дужине наставка (*строга / строга̃; строго̃ / строго̃5*), мада се бележе и примери са променом у месту или квалитету акцента (*жу̃та / жу̃та̃; висо̃ка / висо̃ка̃*).

У готово свим консултованим граматикама наводи се истоветан инвентар средстава којима се творе придеви одговарајућег вида. Тако се ни у једној граматички не изостављају карактеристични форманти одређеног или неодређеног вида, те одговарајуће семантичке класе придева. Тако су само одређеног вида пре свега неизведени придеви типа: *јарки, жарки, мали, сињи, сушти*; затим придеви просторних односа, углавном деривирани од прилога (нпр. *горњи, доњи, леви, десни*) и временских односа, деривирани првенствено од именица или прилога (нпр. *садашњи, вечашињи, јесењи*); посесивни или релациони придеви типа: *државни,*

народни, ножни, леђни, градски, земаљски, човечји, козји; процесуални попут идући, водећи¹ и сл. (посебно су издвојени у: Јахић/Халиловић/Палић 2000: 238). С друге стране, само су неодређеног вида посесивни придеви на **-ов**, **-ев**, **-љев** и **-ин**: *Бранков, очев, татин, мамин, Чеховљев* (Стевановић 1981⁴: 251; Барић ет ал. 1997²: 180; Силић/Прањковић 2005: 134–135; Јахић/Халиловић/Палић 2000: 237–238). Посесивни придеви се редовно издвајају посебно због јаке тенденције да се неодређени облик посесивних придева доследно употребљава само у номинативу без обзира на стил и домен употребе, те је двојност облика за њих са становишта норме сасвим прихватљива (Стевановић 1981⁴: 264; Станојчић/Поповић/Мицић 1989: 84). Иста појава се уочава и у Граматици босанског језика, у којој налазимо констатацију да се у „разговорном језику обично употребљавају облици замјеничке деклинације, нпр. *братовог(а) ...*“ те се обавезно додаје „у бираном се језику то избјегава“ (Јахић/Халиловић/Палић 2000: 180). Понегде се не изоставља ни специфична употреба придева *велик*, који је редовно замењен много уобичајенијим обликом одређеног вида *велики*, чак и у предикативној функцији – *Он је велики* (Стевановић 1981⁴: 250).²

Управо се због укрштања два деклинациона обрасца у промени придева посебна пажња у свим граматикама посвећује деклинационим обрасцима придева одређеног и неодређеног вида.

Придеви се тако, слажу се сви, мењају по именичкој и придевској (односно придевско-заменичкој) промени, истина не произвољно, што значи да одређени вид иде по придевској промени, док неодређени вид по првој. У Граматици босанског језика напомиње се да „обје промјене имају придјеви који су у основном облику само неодређеног вида (*очев савјет, очева / очевог савјета, очеву / очевом савјету*)“, с тим што би у бираном изразу ваљало употребљавати облике именичке промјене“ (Јахић/Халиловић/Палић 2000: 243). Уз већ поменутог М. Стевановића и Ж. Станојчића, и И. Клајн у својој Граматици српског језика за странце закључује да се неодређени вид сачувао само у номинативу мушког рода једине, и додаје да се типично именичка промена придева неодређеног

¹ Последња два и сличне придеве умесно је наводити на овом месту само под условом да се ради о придевима деривираним одговарајућим формантом, а не о оним насталим адјективизацијом од одговарајућих прилога времена садашњег (исп. Клајн 2006: 229).

² Оваква употреба придева *велики* могла би бити резултат аналогije према антонимском парњаку *мали*, који, барем у савременом српском језику, има само облик придева одређеног вида (додуше, Речник српскохрватског књижевног језика има одредницу *мал* али с маркером *песн.*).

вида може срести код старијих писаца или у ијекавским говорима (Клајн 2006: 73).

На основу увида у изнете придевске деклинационе моделе, може се закључити да се у све три стандарднојезичке норме предвиђају истоветне придевске парадигме за оба вида, што значи истоветну морфологију облика и истоветан инвентар прозодема (Стевановић 1981⁴: 258–264; Станојчић/Поповић/Мицић 1989: 83–84; Барић ет ал. 1997²: 175–179; Силић/Прањковић 2005: 135–138; Јахић/Халиловић/Палић 2000: 240–244).

Када је реч о промени придева мушког рода, обично се наводи да су у одређеној и неодређеној промени једнаки вокатив и инструментал у једнини – уз спорадично навођење примера из народних епских песама, где се среће и вокативни облик типа *зелен боре*, где, тврди М. Стевановић, ништа не може бити неодређено (Стевановић 1981⁴: 260) – док у множини нема обличких већ само прозодијских разлика. Овоме се донекле супротставља навод у Граматици босанског језика, где се тврди да вокатив има само одређени вид придева (*Млади јуначе!* – Јахић/Халиловић/Палић 2000: 244), док је у неодређеном виду он редак, али онда једнак номинативу (*Млад јуначе!* – Јахић/Халиловић/Палић 2000: 244). Попут придева мушког рода понашају се и придеви средњег рода, при чему у номинативу, акузативу и вокативу једнине нема обличке већ само прозодијске разлике, док су наставци у вокативу и инструменталу неодређеног вида дуги као и у одређеној промени. Неодређени придеви мушког и средњег рода у множини имају кратке наставке у номинативу и акузативу, доследно се свуда наводи, док су у осталим падежима дуги, што је особеност целе једнинске и множинске парадигме одређене промене.

У женском роду разлика у виду није морфологизирана, а своди се на евентуално другачије акценатске ликове и редовну разлику у дужини наставка у номинативу и акузативу једнине и множине. Ти наставци су у неодређеној промени кратки, док су у одређеној промени сви падежни наставци дуги, како у једнини тако и у множини.

2.2.1. У складу са свим горенаведеним налазе се и подаци до којих смо дошли анализом грађе прикупљене за ово истраживање.³ О томе да је код придева неодређеног вида употреба оба деклинациона обрасца могућа у сва три језика, сведочи чињеница да су у оквиру сва три језика забележени одговарајући примери овог деклинационог обрасца. Међутим, већ и

³ Приликом прикупљања грађе за рад наш првенствени циљ био је регистровање свих примера именичке деклинације придева и придевских заменица будући да је, као што смо већ рекли, у писаном тексту ово једини начин уочавања дистинкције међу двама деклинационим обрасцима и придевима различитог вида (наравно, уколико изузмемо номинатив јд. придева мушког рода).

сама чињеница да је после више стотина прочитаних страница интернет-ских издања водећих српских, хрватских и бошњачких дневника⁴ (Поли-тика, Данас, Јутарњи лист, Вечерњи лист, Дневни аваз, Ослобођење) примера с именичким деклинационим обрасцем придева и придевских заменица – зачуђујуће мало, може бити индикативна. Заправо, у српском корпусу нађен је само један овакав пример, у бошњачком свега два, док је примера овог типа далеко највише, мада и ту не пуно, у хрватском корпусу.

2.2.2. Занимљива је и природа наведених примера. Једини забележени пример из српског корпуса могао би се сматрати и устаљеним идиоматизованим изразом,⁵ што и објашњава избор именичке деклинације. Он је, осим тога, забележен код глумице Мире Бањац, која је употребом баш овог облика по свој прилици желела да нагласи своју регионалну припадност будући да су у њеном родном говору овакви примери знатно чешћи него у стандардном српском језику.

2.2.3. Код два бошњачка примера ради се о придевским заменицама, тј. о, како се у посматраној граматици бошњачког језика одређују, заменичким придевима (Јахић/Халиловић/Палић 2000: 214).⁶ Ови примери, осим тога, не потичу из језика дневника, већ из религијског и књижевноуметничког текста, што такође може бити индикативно, тј. и овде се може уочити препорука из поменуте граматике, додуше везана за деклинацију посесивних придева, о коришћењу именичке деклинације у 'бираном изразу' (Јахић/Халиловић/Палић 2000: 243).

2.2.4. Будући најбројнији, примери из хрватског корпуса су и, сасвим очекивано, морфолошки (и функционално) највише издиференцирани. Наиме, поред примера с именичком деклинацијом код посесивних придева, забележени су и примери овог деклинационог обрасца код посе-

⁴ Како је циљ овог рада да укаже на неке општије тенденције пре свега у употреби придева различитог вида, спроведена је нека врста пробног или експлоративног истраживања првенствено у оквиру публицистичког функционалног стила. Предност овом стилу дали смо из два разлога: као прво, текстови овог типа на интернету су најдоступнији и, као друго, овај стил најбоље рефлектује стање које влада у разговорном језику, који је пак најбољи индикатор актуелних промена.

⁵ *Цела века хоћу да играм мушкарачу* (Мира Бањац, РТС 1, 23.3.2008).

⁶ Двије су ствари по човјека пропаст: безнадежност и ... од знамења Мојих оне који се буду без *икаква* основа на Земљи охолили. (Начини шејтанског дјеловања на човјека, www.икцулм.де). Боже сачувај, *свакаква* човјека! – каже она и окрене се за послом. (Атиф Кујунџић, Нове приче о псима, <http://п078.езбоард.цом/ффоурсофтпаџсфрм13.схѡѡМессаге?топицИД=32.топиц>)

сивних и других придевских заменица, описних придева, како оних у функцији атрибута, тако и квалификативног атрибутива и апозитива.

2.2.5. Међу посесивним придевима неколико је оних за које би се могло рећи да с именицом коју детерминишу представљају устаљене изразе (на *Маркову* тргу, приказ *Крisticoва* гроба),⁷ док то остали свакако нису (озљеда *Бланкина* кука, новац од *Станковићева* трансфера, Боуси разбили камеру *ХТВ-ова* сниматеља). Наспрам ових примера, међутим, у истим изворима стоји обиље примера управо с овим или другим посесивним придевима деклинираним по придевској промени (иза *Бланкиног* резултата, одлазак првог *Санадеровог* сурадника и сл.), што указује на конкуренцију која влада између две врсте парадигме.

2.2.6. Коначно, и у систему придевских заменица присутна је, већ и раније констатована, дихотомија: поред примера именичке деклинације (без *икаква* звука, без *икаква* мириса, обране *његова* власника, на *његову* тлу, о *његову* бродарству, с *његова* новог албума, увијек је по *његову*, не може нанијети *никаква* зла, на *његова* оца), знатан је и број оних с придевско-заменичком деклинацијом (не могу вријеђати *нашега* пророка, молила је жена *нашег* водича, она је написана у облику *његовог* дневника и др.).

2.3. Функционални аспект дистрибуције придевског вида. Функционална дистрибуција придева представља незаобилазан тематски блок при обради синтаксе придева, јер се управо на овом плану јасно очитују разлике у употреби придевског вида. У те сврхе се наводе типичне синтаксичке функције у којима се придеви појављују.

Само одређеног вида су придеви у синтагматском споју са показном заменицом – *овај паметни ученик*; затим у сложеним терминолошким јединицама – *брзи воз*, *бели лук*;⁸ и сложеним властитим именима – *Нови Пазар*, *Карло Велики* (Стевановић 1981⁴: 251; Барић ет ал. 1997²: 179; Јахић/Халиловић/Палић 2000: 237).⁹ У Граматици српског језика за странце И. Клајна срећемо и наведене устаљене идиоматизоване изразе, у

⁷ Мада интернетски претраживачи код ова два придева наводе и читав низ примера с друкчијим деклинационим обрасцем (нпр. приказ *Крisticoвог* распела, оспоравање *Крisticoвог* ускрснућа; на *Марковом* тргу).

⁸ Међутим, својим обликом овоме противречи пример *Додајте мало љубичаста крумпир*, забележен на Хрватској радиотелевизији.

⁹ Међутим, у разговорном српском језику у овом као и у другим сегментима дистрибуције придева долази до немалих одступања (исп. нпр. Ајдано-вић/Алановић 2007).

којима се очувао неодређени вид – *тешка срца, гром из ведро неба, чудна ми чуда, у по бела дана* и сл. (Клајн 2006: 74).

Насупрот овоме, у оквиру предиката се описни придеви употребљавају само у неодређеном виду: *Дан је био леп, Капут је нов, Ифетин задатак је лахак* (Стевановић 1981⁴: 251–252; Барић ет ал. 1997²: 179; Силић/Прањковић 2005: 240; Јахић/Халиловић/Палић 2000: 238), уз, чини се, неретка одступања у хрватском, попут наша два забележена примера: *Он је лијепи* и *Тарик није свемогући*. Ово исто важи и за актуелни квалификатив, који и представља редукован базични именски предикат реченице са пропратнооколноним значењем: *Срдит Марко низ Косово језди*. Својеврсни изузетак представљају придеви који знају само за облике одређеног вида, код којих је видска особеност у предикативној служби неутралисана (*Он је мали; Пера је бољи* – Стевановић 1981⁴: 252).

Најсложеније су прилике у синтагматском споју са именицом, где се у атрибутској функцији појављују придеви оба вида, како каже М.Стевановић, „подједнако је обично и подједнако често *Стар човек не може издржати напоре које издрже младићи* и *Стари човек не може издржати* ...“ (Стевановић 1981⁴: 251). М. Стевановић закључује да је неодређени вид везан само за неке синтаксичке функције, а да се у атрибутској функцији задржао доследно само у номинативу, док се повлачи из употребе у зависним падежима (Стевановић 1981⁴: 261). Нешто је другачија констатација у Граматици босанскога језика, где се тврди да у атрибутивном скупу долази придев неодређеног вида, али се среће готово равноправно и одређени вид, нпр. *критичар оштра пера / критичар оштрога пера* (Јахић/Халиловић/Палић 2000: 238). Мада се за избор одређеног и неодређеног вида каже да је начелно слободан (Барић ет ал. 1997²: 542), у *Хрватској граматици* се наводи да се не може изабрати придев одређеног вида „ако постоји само један предмет означен тим појмом, а нису ни помишљива два који би се по нечему разликовали. Тада се умјесто одређеног придјева мора изабрати неодређени“ (Барић ет ал. 1997²: 543), те се наводи пример *За лијепа времена чује се гаталинка*.

Без обзира на донекле ригидан прескриптивни приступ, и у наведеној граматици хрватског језика скреће се пажња на грешке у промени компаративних облика придева, који се мењају по именичкој промени (*Након дуља чекања долази киша* – Барић ет ал. 1997²: 543) и, разуме се, логично констатује да разлика одређен / неодређен вид није очита у говору „многих говорника хрватског језика“ (Барић ет ал. 1997²: 542). Управо овакве напомене сведоче о поодмаклом процесу укидања видских опозиција у свим позицијама где се појављују оба облика напоредо, изузев у номинативу једнине мушког рода.

М. Стевановић пак укидање видских опозиција у зависним падежима везује за екавске културне центре, како у разговорном тако и у

књижевноуметничком стилу (Стевановић 1981⁴: 262) и закључује да се облици сусрећу и код екаваца, али доста ређе него код ијекаваца, па стога употреба облика неодређеног вида у зависним падежима, по њему, „даје стилску боју архаичности“ (Стевановић 1981⁴: 264). Иако би се од Стевановића очекивао конзервативнији став, може се рећи да је у овом случају он врло помирљив, те сматра да су излишна тврдокорна противљења граматичара да се у књижевноуметничком стилу употребе придевски наставци у зависним падежима придева неодређеног вида (Стевановић 1981⁴: 264). Морамо имати на уму да је Стевановићева граматика, са аспекта корпуса на који се ослања, граматика српскохрватског језика, али с аспекта норме више српска.

2.3.1. Описни придеви који су део грађе регистровани су само, као што смо видели, у хрватским изворима, и јављају се у трима позицијама карактеристичним за ову класу придева: атрибута (*коштана* сустава, *коштана* гребена, *углазбљена* вина), привременог атрибута (... у поводу рођења синчића Армана *тешка* три и пол килограма и *дуга* 51 центиметар). Наравно, и наспрам ових стоји читав низ друкчијих примера, тј. оних у којима је присутна придевска деклинација (нпр. без недавно *озлијеђеног* хрватског репрезентативца, тумори *коштаног* сустава).

3. Закључне напомене. Иако сврха овога рада није да претендује на неке опште, коначне закључке, о чему уосталом сведочи и величина његовог корпуса, неки се општији закључци ипак могу извести. Као што смо рекли, на основу коришћених референтних граматика као и на основу регистрованих примера – можемо закључити да међу посматраним језицима нема системских, тј. морфосинтаксичких разлика, већ њих налазимо пре свега у разлици у фреквенцији неодређеног вида у оним позицијама где је могућ и одређени, што је типично за хрватски језик. Посматране граматике тако, што је разумљиво с обзиром на блиску сродност трију језика, наводе истоветне деклинационе обрасце за оба вида, али се разлике тичу, да га тако назовемо, нивоа прескриптивности када се ради о видској дистрибуцији, који је код српских граматичара најнижи, код бошњачких нешто виши, док је код хрватских највиши (исп. нпр. Барић ет ал. 1997²: 542).

Осим тога, у сва три језика, што уосталом и саме граматике констатују, нарушен је однос између придева одређеног и неодређеног вида, и то, по правилу, у корист ових првих. Евидентно је да је процес укидања видских разлика где год се оба вида могу напоредо користити – поодмакао. Разлози за овај процес свакако леже како у семантичкој позадини видске категорије, тако и у системској диспропорцији у степену њене морфологизације (нпр. једнина–множина; мушки / средњи род – женски род; формант **-ски** – формант **-ов/ев**). С друге стране, концепт неодређености или непознатости компензаторно се може лексикализовати придевским или заменичким средствима (*један човек, неки човек*).

Заправо, дато стање личи на неку врсту континуума с благим прелазима међу језицима, на чијем је једном крају српски а на другом хрватски језик. У првом је примера с очуваном именичком деклинацијом придева најмање, у бошњачком их је више, док их је у хрватском највише, мада и у овом последњем, чак и тамо где се могу напоредо јавити обе парадигме, мање него примера с придевском деклинацијом.

Да би се дошло до валиднијих података, свакако је неопходно ексцерпирати богатију и разнороднију грађу која би укључила различите функционалне стилове,¹⁰ али чак и грађа прикупљена за наше истраживање указује на (скоро) потпуно укидање деклинационих разлика у разговорном појавном облику сва три језика.

Литература

- Ајџановић/Алановић 2007: Ајџановић, М.; Алановић, М. Функционални и прозодијски аспекти дистрибуције придевског вида у говору Новог Сада. In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. S. 23–30.
- Barić et al. 1997²: Barić, E. et al. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jahić/Halilović/Palić 2000: Jahić, Dž.; Halilović, S.; Palić, I. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Клајн 2006: Клајн, И. *Граматика српског језика за странце*. Београд: Завод за уџбенике.
- Mrazović/Vukadinović 1990: Mrazović, P.; Vukadinović, Z. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.
- Silić/Pranjković 2005: Silić, J.; Pranjković, I. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Станојчић/Поповић/Мицић 1989: Станојчић, Ж.; Поповић, Лј.; Мицић, С. *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић 1981⁴: Стевановић, М. *Савремени српскохрватски језик*. Београд: Научна књига.

¹⁰ Тада би, сасвим сигурно, и у српском корпусу било далеко више примера именичке парадигме (исп. нпр. опус Б. Пекића).

Фекете 1973: Фекете, Е. Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику. In: *Јужнословенски филолог*. XXXIX/3–4. S. 67–250.

Milan Ajdžanović – Milivoj Alanović (Novi Sad)

Normative and morphosyntactic status of adjectival aspect in contemporary Serbian, Croatian and Bosnian

In this paper the authors are shedding light on some anomalies in adjectival aspect in contemporary Serbian, Croatian and Bosnian. In order to so, they consulted major grammars of the three languages and collected data from different sources (online newspapers, for the most part).

Миливој Алановић
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет Универзитета у Новом саду
ул. др Зорана Ћинђића
21000 Нови Сад
Србија
www.ff.ns.ac.yu

Милан Ајџановић
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет Универзитета у Новом саду
ул. др Зорана Ћинђића
21000 Нови Сад
Србија
www.ff.ns.ac.yu

Strahinja Stepanov (Novi Sad – Graz)

Vrednovanje (evaluacija) u srpskim i hrvatskim novinskim komentarima

U radu se razmatra mogućnost primene Holove skalarne koncepcije (tzv. teorija *visokokontekstnih* i *niskokontekstnih kultura*) u analizi srpskih i hrvatskih redakcijskih komentara, tačnije na jezičke modele vrednovanja u ovim člancima.

Uvod

Publicistički je stil (kao jedan od funkcionalnih varijeteta standardnog jezika) determinisan određenim jezičko-stilskim karakteristikama. U okviru ovog funkcionalnog stila novinske forme takođe variraju, pa prema tome kakav izraz, strukturu, obim i namenu članak ima, te koja jezička sredstva novinar koristi, razlikuje se nekoliko (publicističkih) žanrova: novinska informacija, članak, komentar, pregled, pismo, pamflet, polemika... (Tošović 2002: 300). Žanr koji je izvor korpusa za ovu analizu jeste *uvodnički* (redakcijski) *komentar*, odnosno *uvodnik* (Editorial, editoriál, Leitartikel, перодовая статія).¹ Uvodnik je „vrsta komentara kome redakcija daje, i plasmanom, jasnim obeležavanjem ili najavom u emisiji, značaj redakcijskog stava prema društvenim problemima“ (Đurić 1997: 740).²

Leksema *к о м е н т а р* u Rečniku Matice srpske (RMS) definiše se kao *1. тумачење, објашњење каквог текста, књиге или догађаја (...)* *2. мн. мишљење с критичким напоменама о чему (...)* i *глагол ко м е н т а р и с а т и – састављати коментаре; објаснити, објашњавати, изрећи, изрицати своје мишљење о чему (...)*. U Velikom Rečniku stranih reči i izraza autora I. Klajna i M. Šipke (Klajn/Šipka 2006) nalazimo *к о м е н т а р – 1. објашњење, тумачење неког текста. 2. кратка белешка, објашњење. 3. примедба, приговор, став уопште, а ко м е н т а р и с а т и д а т и*

¹ Đurić u Novinarskoj enciklopediji izdvaja sledeće podtipove komentara: *uvodnik, standardni komentar, osvrt (glosa), beleška i mini-komentar*. Prema „tonu“ komentara izdvajaju se *polemički, analitički i humoristički* komentar (Valić-Nedeljković 2002: 177).

² U novinarskom svetu ovaj se publicistički žanr smatra za „najugledniji [tip] komentatorske porodice, (...) i objavljuje se na prvoj strani lista ili na prvom mestu komentatorske strane“ (Đurić 1997: 741). Zbog takvog „elitističkog“ renomea ovog žanra, Čapek, jedan od svojevremeno najuglednijih čeških komentatora (uvodničara), imao je običaj da kaže kako „Narod hoće da ima u novinama stvari koje niko ne čita, kao što hoće da ima u gradu zgrade u koje niko ne odlazi – na primer, u muzeje. Ukratko, u novinama mora biti sve...ali ne zbog onih nekoliko pojedinaca koji će to možda i pročitati, već zbog desetina hiljada prosečnih i sigurnih čitalaca, koji će to sigurno preskočiti, potpuno zadovoljni već time što to unutra imaju“ (cit. prema Đurić 1997: 740).

коментар, пропратити примедбама; изрећи своје мишљење о чему; протумачити на свој начин. Очигледно, да као најважнију карактеристiku definicije u oba rečnika možemo istaći onaj deo u kojem stoji da je komentar *objašnjenje, tumačenje nečega*, i to izrečeno *na svoj način*. Kao terminologizovan pojam u žurnalistici, komentar predstavlja *publicistički žanr*, čiji je sadržaj (aktuelna) vest³ koju novinar svojim tumačenjem i argumentacijom pokušava jasnije predstaviti čitaocima, i sam se aktivno uključujući u rešavanje problema. Komentar, dakako, pripada analitičkom podstilu iako, neretko, može izraziti konvergirati i ka književnpublicističkom. Tekstove analitičkog podstila karakteriše „blaga forma izražajnosti i slikovitosti. (...), ali i mekš[a] i redukovana argumentacija (...)“ – Tošović 2002: 313.

Diskusija

U pragmatici je poznat pristup proučavanju različitih tipova teksta metodom tzv. *high/low* skale. Tom se metodom ispituje *implicitnost* odnosno *eksplicitnost* nekog teksta (Widen 1988, cit. prema Tittula 1995). Tako je u studiji Tirkonnen-Condit utvrđeno uporednom analizom da se argumentacija u angloameričkim i finskim novinskim komentarima razlikuje u tome što, npr., američki komentari sadrže rezime svih teza u tekstu (*theses summary*), dok finski to nemaju.

Ova je teorija (konceptija) razrađena u učenjima Edvarda Hologa [Edward T. Hall] – on, naime, tvrdi da bi se sve (nacionalne) kulture mogle posmatrati ili kao visokokontekstne (*high-context culture*) ili kao niskokontekstne (*low-context culture*). Međutim, reč je o skalar-nom meritumu, gde je na jednom polu apsolutna visokokontekstualizovanost, a na drugom niskokontekstualizovanost, što znači da svaka (većina) kultura inkorporira i jedne i druge karakteristike, ali u različitim odnosima (pretežući ka jednom ili drugom polu). Hologa klasifikacija i metodologija – izrazito funkcionalno (čak ‘savetodavno’) intonirana – pretrpela je u međuvremenu izmene i dorade, ali se pokazalo da njena primena ipak može pružiti, u određenim situacijama, interesantne (i značajne) podatke i zaključke.⁴

Cilj ovoga rada je da ispita mogućnost *kontrastiranja* novinskih komentara (srpske i hrvatske dnevne štampe) po ovom kriterijumu, tj. na osnovu ove teorije. Drugim rečima, zadatak analize je da se utvrdi postoji li *interkulturalna razlika* između srpskih i hrvatskih red. komenatara,

³ „Osnova za komentar je vest. Komentar se piše tek pošto se nešto dogodilo. (...) Vest mora biti značajna da bi se komentarisala“ (Todorović 1998: 175).

⁴ Iako se docnije pojavila npr. *Hofstedeova teorija* (metoda), Hologa se još uvek upotrebljava u nekim istraživanjima: upravo su ispitivanja na korpusu finških i američkih redakcijskih komentara donela zanimljive i precizne zaključke o problematici argumentativnosti. (up. Tittula 1995).

ili preciznije, postoji li takva razlika u izricanju (govornog) čina vrednovanja u ovim dnevnim listovima. Kao što je Hol (isp. u knjizi *U n d e r s t a n d i n g c u l t u r a l d i f f e r e n c e s*) ukazivao na različitosti (i sličnosti) u kulturnim obrascima dve susedne evropske zemlje – Francuske i Nemačke, tako je i u ovom radu ideja inicirana željom da se na konkretnom korpusu pokaže koliko su opravdane ocene i mišljenja (ili čak mitovi) o razlikama/sličnostima između ovih dveju kultura, o visokokontekstnosti ili pak niskokontekstnosti diskursa u tim kulturama (pritom će, naravno, zaključci zavisiti od objekta posmatranja i analize – u našem slučaju, dakle, od redakcijskog komentara).

Prema navedenoj Holovoj teoriji, visokokontekstnu kulturu karakterišu brojne implicitne poruke, skrivena značenja, upotreba metaforičnih i drugih stilskih sredstava, unutrašnji lokus, fleksibilnost i dr., a niskokontekstnu kulturu obeležavaju upravo suprotni fenomeni – otvorene i eksplicitne poruke, spoljašnji lokus, izražena verbalnost, nefleksibilnost, doslovnost, nemetaforičnost⁵:

posmatrani FAKTORI	stepen „otvorenosti“	lokus kontrole	upotreba neverbalnih kod.	reakcija	pove- zanost	fleksi- bilnost
visoko- kontekst kultura	<i>implicitnost – metaforičnost</i>	unutra	znatna	prigušena	snažna	izrazita
nisko- kontekst kultura	<i>eksplicitnost – nemetaforičnost</i>	spolja	nezatna	otvorena	slaba	ograni- čena

Polazeći od teorije govornih činova Ostina i Serla, uzima se da „[n]amera govornika (ilokutivna komponenta) nije prosti odraz stvarnosti“, nego „da je usmerena ka tome da se stvarnost na neki način izmeni. Funkcija ilokutivne komponente u govornom činu sastoji se u najvećem broju slučajeva u tome da se sagovornik animira na neku akciju (...)“ (Mrazović/Vukadinović 1990: 599). To znači da se funkcija vrednovanja (posmatrana s komunikativno-teorijskog stanovišta) sastoji u sledećem: na osnovu društveno relevantnog smisla komunikator procenjuje, vrednuje određeni predmet, a u skladu s određenim parametrima.⁶ Sager definiše vrednovanje (*valuacija/evaluacija*) kao

⁵ Tabela uređena prema internet izvorima: <http://changingminds.org/explanations/culture> te <http://www.culture-at-work.com/highlow.html> i <http://www.via-web.de/273.html>.

⁶ U rečnicima se ‘vrednovanje’ definiše na sledeće načine: u *Rečniku srpskoga jezika* Matice srpske stoji sledeće: **вредновати** – одређивати вредност нечега, оцењивати; **евалвирати (евалуирати)** – одредити, одређивати вредност нечега, проценити, процењивати, оценили, оцењивати; **оценили** – критички одредити вредност, стање, квалитет нечега (некога), проценити; u *Rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića nalazimo: **вредновати** – одредити/одређивати вредност кога или чега, оцијенити/оцењивати колико вреди (о особама, предметима, идејама итд.); **прочијена** – одређивање утврђивање вредности чега; *procjemba*; **procijeniti** – одредити vri-

postupak pri kojem se nekom objektu – *valuansu* daje određena vrednost i koji tako postaje – *valuatum* (Sager 1982: 42).⁷ Marta Ripfel (1987: 155–156) iznosi sledeće parametre kao najrelevantnije za analizu govornog čina vrednovanja:

1. osoba koja vrednuje (vrednujući subjekt – VS);
2. objekat koji se vrednuje (vrednujući objekat – VB);
3. poredbena baza (PB) na osnovu koje se vrednuje (PB može biti institucionalizovana, društveno zadata, propisana od strane države ili nekih drugih organa, i, na kraju, subjektivno zadata);
4. aspekt(i) vrednovanja (AV) – koje možemo odrediti kao a) ostvarive (erfüllbare) i neostvarive (unerfüllbare), ili b) zaviseće (abhängige) i nezaviseće (unabhängige);
5. klasifikujuća skala (KS) – određena i utvrđena aspektima vrednovanja;
6. rezultat klasifikacije (RK) – determinisanje objekta na skali prema aspektima vrednovanja;
7. željeni (traženi) rezultat (Sollergebnis) (ŽR);
8. značaj (težina) (Gewichtung) (Z).

Na osnovu toga ona definiše vrednovanje kao „Ein Person (BS) bewertet zu einem bestimmten Zeitpunkt *ti* einen Bewertungsgegenstand (BG), indem BS BG im Hinblick auf bestimmte durch die Vergleichsbasis (V) vorgegebene Bewertungsaspekte (BA) anhand diesen zugeordneten Einordnungsskalen (ES) einordnet und die Einordnungsergebnisse (EE) relativ zu in V vorgegebene Sollergebnissen (SE) verbunden mit einer Gewichtung (G) auszeichnet“ (Ripfel 1987: 155).

Određivanje nekog čina kao vrednujućeg tesno je povezano sa kontekstom. (Uostalom, kako Serl zaključuje, „u principu je moguće da svaki govorni čin koji neko izvodi, ili koji bi mogao da izvede, bude jedinstveno određen datom rečenicom (ili skupom rečenica) pod pretpostavkom da govornik upotrebljava reči doslovno i u odgovarajućem kontekstu“ – Serl 1991: 63). Tako se rečenica

(R 1) *On je liberal*

jednost čemu, utvrditi cijenu; a u *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku* pronalazimo sledeće definicije **evalvacija** (**evaluacija**) – *određivanje vrijednosti čega; procijeniti – odrediti vrijednost čemu, utvrditi cijenu*.

⁷ „Valuatum wird zum Valuatum durch das Valuans“ (Sager 1982: 41).

može razumeti i kao s a o p š t e n j e , t v r d n j a i kao e v a l u a c i j a , u zavisnosti od prethodne (i potonje) rečenične sekvence, te intencije govornika. Ukoliko se navedena rečenica (iskaz) izriče u svrhu informisanja, davanja podataka – interpretiramo je kao čin saopštenja. Ukoliko je navedeni iskaz upitan i zatim argumentacijski obrazložen – može se tumačiti kao tvrdnja. Međutim, ako govornik, izričući tu rečenicu, zapravo upućuje na sistem vrednosti koje se podrazumevaju pod odrednicom 'liberalizam' – onda se pre radi o vrednovanju, evaluaciji. I to, u zavisnosti od toga ko izriče (i kojim povodom) datu rečenicu, možemo govoriti o p o z i t i v n o m i n e g a t i v n o m vrednovanju. Dakle, iskazi nisu *per se* evaluativni, deskriptivni, informativni i sl. nego su samo posmatrani u jezičkom okruženju i njihov smisao zavisi od konteksta u kojem se pojavljuju i od službe koju imaju u tekstu.

U dosadašnjim jezikoslovnim istraživanjima čina vrednovanja dominira pitanje načina njegovog ostvarivanja, odnosno jezičke realizacije. Sager razmatra četiri tipa evaluacije:

- a) direktni,
- b) eksplicitni,
- c) implicitni,
- d) koherentni.

Da bi se prikazali različiti vrednujući tipovi, mora se uzeti u obzir pojam tzv. b a z i č n e p r o p o z i c i j e . Prema Sageru, bazična se propozicija može predstaviti formulom 'X je Y', tj. ona odgovara osnovnoj (logičko-)predikatskoj strukturi kopulativnog tipa (određenom predmetu X pripisuje se obeležje Y, a spona između ta dva dela je pomoćni glagol).⁸ Drugi pojam koji uvodi Sager je tzv. k r i t i č k a p r o p o z i c i j a , i njome se određeni predmet promatra s kritičkog stajališta.⁹ Ukoliko se bazična i kritička propozicija podudaraju, govori se o i n h e r e n t o m d i r e k t n o m v r e d n o v a n j u (npr. *Ona je poštena osoba*). Međutim, ako se u rečenici (iskazu) nekom predmetu pripisuju različite, i to kontrastne osobine, tada govorimo o k o h e r e n t n o m vrednovanju. Reč je, naime, o tipu dubinske predikacije i tran-

⁸ „Mit Basisproposition soll im vorliegenden Zusammenhang folgendes gemeint sein: Wie oben bereits dargestellt, kann die Bewertung als ein Zuschreibungsakt von der Struktur der Prädikation betrachtet werden. Bewertungen können in diesem Sinne als Propositionen beschrieben werden. (...) Die Proposition nun, die praktisch als die sprachliche Normalform der Bewertung angesehen werden kann, soll hier als Basisproposition (der Bewertung) bezeichnet werden“ (Sager 1982: 51).

⁹ „Mit kritischer Proposition ist der propositionale Akt der Sprechhandlung gemeint, die jeweils gerade Gegenstand der kritisch deutenden Betrachtung ist“ (Sager 1982: 52).

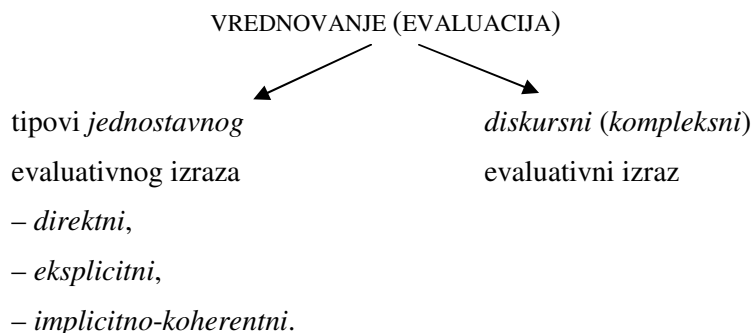
sponovanoj evaluaciji. Na primer, u rečenici: *Njen vredni sin je najniži učenik u razredu* inherentna direktna evaluacija sadržana je u leksičkom delu imenskog predikata (*je najniži učenik...*), dok je transponovana evaluacija sadržana u kongruentnom atributu (*vredni*), koji pak u dubinskoj strukturi predstavlja, takođe, leksičko jezgro imenskog predikata (*njen sin je vredan*). Sager zaključuje da je koherentno vrednovanje proizvod (određene) disonance između direktne i transponovane evaluacije (Sager 1982: 54).

Dok je u slučaju direktnog vrednovanja propozicionalni sadržaj bio identičan evaluativnom (evaluacija=propozicija), dotle za eksplicitno vrednovanje ovaj odnos ne važi. Ovde se, naime, valuatum (predmet ili sadržaj) iznosi u tzv. neutralnoj formi da bi se tek potom ocenio, evaluirao pomoću valuansa (eksplicitnog indikatora). Tipičan je primer eksplicitne evaluacije: *Dobro je da je otišla na more*. U poređenju s direktnim tipom, za eksplicitno vrednovanje se može reći da ističe poredbenu bazu na osnovu koje se vrši čin vrednovanja, tj. da se eksplicira kvalitativna dimenzija (što ne mora biti slučaj u direktnim vrednovanjima) (Sager 1982: 55). Takođe, sintaksički posmatrano, najčešće ima formu (zavisno) složene rečenice, koja na mestu subjekatskog konstituenta ima subjekatsku klauzu.

Poslednji tip vrednovanja koji Sager izdvaja i, ujedno, najudaljeniji od bazičnog modela predstavlja – implicitno vrednovanje. Njega karakteriše nepostojanje eksplicitnog vrednujućeg izraza, ali značenje propozicije (sadržaj) upućuje na to da se radi o evaluativnom sudu (*Potrošio je sve pare na piće, po svom starom dobrom običaju* → *On je neodgovorna osoba*). Budući da se i u slučaju koherentnog i u slučaju implicitnog vrednovanja mora izvršiti neka vrsta transformacije i transponovanja, ova dva tipa posmatraću kao jedinstveni *implicitno-koherentni* tip.

Kao četvrti (dodatak u odnosu na Sagerovu klasifikaciju) izdvajam tzv. *diskursni (kompleksni) indirektni evaluativni* tip, koji, u suštini, predstavlja ekstenzirani implicitni tip. Pod ekstenzijom podrazumevam višepropozicionalnost, tj. nadrećeničnost ovog tipa; dakle, jez. jedinicom kompleksnijom od (proste ili složene) rečenice izriče se vrednovanje:¹⁰

¹⁰ Treba napomenuti da se, recimo, i eksplicitni tip najčešće javlja u formi složene rečenice. Međutim, tu se, gotovo po pravilu, radi o dvopredikatskoj zavisnosloženoj rečenici. U slučaju diskursnog tipa govori se o višepredikatskim celinama, koje su u tekstu i interpunkcijski delimitirane, ali pripadaju jednom značenjskom segmentu.

Dakle, ovako modifikovana Sagerova klasifikacija predstavlja elemente koji bi trebalo da funkciraju u Holovoj teoriji (metodologiji). Naime, kako je prethodno istaknuto, *high/low* skala počiva (u jezičkom domenu) na eksplicitnosti/implicitnosti, otvorenosti/zatvorenosti, metaforičnosti/nemetaforičnosti i sl. jezičkog izraza, a upravo ove karakteristike reprezentuje navedena tipologija. *Direktni* i *eksplicitni izrazi*, tako su, tipični predstavnici niskokontekstnog tipa, dok su *diskursni indirektni izrazi* najjasniji reprezentanti visokokontekstnog tipa. *Implicitno-koherentni izrazi*, pak, predstavljaju sponu između ova dva tipa, i poseduju karakteristike (u većoj ili manjoj meri) i jedne i druge vrste.

Korpus

Korpus čini 50 srpskih i hrvatskih komentara, objavljenih tokom 2003 (hrvatski) i 2006 (srpski) godine. Naravno, ovakav ograničeni korpus odnosiće se i na zaključke koji se mogu izvesti (tačnije, na njihovu opštost i obuhvatnost), ali će ipak ukazati u kom bi pravcu jedna takva analiza mogla da ide i kakve bismo rezultate mogli očekivati. Dakle, pretenzija ovog rada nije da pruži potpuni inventar jezičkih sredstava i konstrukcija za realizaciju čina vrednovanja, nego da ukaže na eventualno jedan pravac istraživanja. Novinski komentari su ekscerpirani iz dvaju dnevnika – zagrebačkog *Vjesnika* i beogradske *Politike*.

Analiza

A) **Direktno vrednovanje** ('X' je 'Y') ostvaruje se u analiziranim komentarima u obliku leksičkog dela kopulativnog predikata ili dopunskog predikativa semikopulativnih glagola:

a) leksičko jezgro kopulativnog predikata:

Зидан је био најбољи играч шампионата.

Политичка традиција је код Срба већински била антиаристократска и колективистичка.

*Za ogromnim kruglim stolom Kongresne palače u početku je sve [ponašanje] bilo **fino i uredno** (...).*

*Hrvatska je **mala** zemlja (...);*

b) dopunski predikativ semikopulativnih glagola (*delovati, izgledati, nazvati, prozvati...*):

*У првим месецима Абасове владавине Израел је деловао прилично **незаинтересовано** (...).*

*(...), у коме се прибегава методама испитивања које би се у најмању руку могле назвати **понижавајућим**.*

*Slično, čak i jasnije (na bijelom papiru), zaključio je Odbor za obrazovanje, koji je reformu prozvao **neutemeljenom, neprimjerenom, upitnom, dijelom i opasnom i netočnom**. Savjet SDP-a također je smatra **promašenom** (...).*

*Dokaze koji bi trebali biti razlog za američki napad na Irak, američki državni tajnik Colin Powel nazvao je **kredibilnima**, dok mnogi – uključujući Francusku i Njemačku – tvrde da su neuvjerljivi.*

B) **EksPLICITNO VREDNOVANJE** – ostvaruje se, u ovom korpusu, ne samo kao kopulativni predikat uz subjekatsku klauzu ili subjekatski infinitiv, nego i u konstrukciji *za/na* + *Nomen_{acc}*, ili kao rečenični prilog¹¹ (u ova se dva posljednja slučaja radi o dubinskim (kondenzovanim) predikacijama, koje pri transformaciji iz dubinske u eksplisicnu formu bivaju verbalizovane kao leksički delovi predikata). Eksplisicno vrednovanje, a to se zapaža i po sintaksičkoj strukturi, predstavlja, tradicionalno posmatrano, jednu vrstu subjektivnog modalnog izraza. „Modalnost je kvalifikacija koju govorno lice daje o svom iskazu i/ili o situaciji koja je njime označena“ (Piper et. al. 2005: 636).¹² Dakle, objekt je vrednovanja (vrednujući objekat – VB) u ovom slučaju čitava rečenica (diktum), a modalni (modusni) konstituent predstavlja stav autora prema sadržaju (diktumu):

Добро би било да се саопшти које би посластичарнице требало заобилазити.

*Било је скоро **фасцинантно** уживати у самодисциплини и спонтаном реду и миру, казано полицијским речником, непрегледне масе младог света (...).*

*На оној је [страни] сила. **Искрено и тужно**, што би рекао Солана.*

¹¹ Kako je Milka Ivić već konstatovala: „Postoje u jeziku, ne samo našem, izvesne reči koje nam služe za to da u maksimalno sažetom vidu iznesemo svoj komentar na ono što kazujemo rečenicom“ (Ivić 1995: 283).

¹² Up. primere a k s i o l o š k e modalnosti (u Piper et. al 2005: 647): Она, срећом, долази. Она, нажалост, долази. То су они, проклети били, учинили.

Nije **čudno** to što HSS-ovci, unatoč brojnim kritikama, grčevito brane Strugarovu reformu.

O upotrebi sile i oružja **ružno** je i spominjati: (...).

Tragično je i to što mnogi na račun pripadnosti nekom manjinskom narodu vrlo dobro žive, a istodobno se sami ne uključuju u očuvanje svoje vlastite tradicije i jezika (...).

Najtužnije je da poljoprivrednici nisu prepoznali svoj interes da se upišu u upisnik u Slavoniji(...).

Za **уmеху** [→ утешно (ни)је...] није ни податак надлежних стручних служби да ће убудуће комарци бити неизбежни проблем Београђана (...).

Уље на ватру је умало долио Хрватски завод за запошљавање, али је спорни напутак Влада, на **sрећу** [→ срећа је...], повукла па ће незапослени пољопривредници и даље остати незапослени, али у евиденцији завода.

Za nekakvu **utjehu** [→ utješno je...] možda može poslužiti činjenica da uzurpacija jadranske rivijere nije „specijalitet“ samostalne Hrvatske (...).

Не живи [Европска унија], **нажалост** [→ жалосно је/за жаљење је...], нити ће, све док ми као грађани ове земље јасно не ставимо до знања онима који овде одлучују да желимо да живимо у Европи, а не у Гуантанаму.

Nažalost [→ žalosno je...], posljednja događanja u vezi sa Sunčanim Hvarom šalju u Europu sasvim suprotne signale od onoga što diplomatija govori u inozemstvu.

C) Implicitno-koherentno vrednovanje

a) adverbijalna determinacija predikata – posmatram adv. odredbe kao način implicitnog vrednovanja, jer se preko predikatske determinacije ujedno određuje i subjekat, odnosno realizuje se bazična propozicija (npr. *Ona je lepo pevala* ['X' radi dobro/loše 'Y'] → *Ona je kvalitetna/dobra pevačica* ['X' je 'Y']):

(...) **драматично** се компликује ситуација на рогу Африке. [→ Ситуација је драматична на рогу Африке]

То је Либан који је већ претрпео огромна разарања и потпуно **беспомоћно** трпи нове жестоке ратне ударе. [→ Либан је беспомоћан (према новим жестоким ратним ударцима)]

(...) *još je jedan dokument iz Strugarova ministarstva ovoga tjedna loše prošao*. [→ Još jedan dokument je bio neuspješan]

Hrvatska se **vrlo uspješno** bori ne bi li osigurala europsku potporu za ulazak u EU. [→ Hrvatska je vrlo uspješna (u borbi za osiguranje europske potpore)]

Vladajuća koalicija je, **napokon**, povukla onaj dugo očekivan potez. [→ Vlada je još ranije trebala povući taj potez, ali je odugovlačila → Dakle, vlada je napravila grešku zbog tog odugovlačenja];

b) leksička sredstva

За „нормалну“ економију то би могла бити добра вест, за економију Србије не. [→ За економију Србије то није добра вест, dakle, економија Србије није нормална]

Vladina reforma školstva i u petak je, na sjednici Sabora, (...) u nekoliko navrata uspoređivana sa Šuvarovom reformom. [→ presuponirano: Šuvarova reforma je bila izuzetno loša reforma → Dakle, i ova je reforma izuzetno loša reforma]

Сировост ове прве употребе америчке силе против крхке иранске демократије, оставила је трауматичан траг у свести Иранаца. [→ koher. vrednovanje – У свести Иранаца је остао трауматичан траг после употребе америчке силе против крхке иранске демократије → Иранска демократија је била крхка];

c) експресивна лексика

Гангрена шаховог режима заударала је из тамница с политичким затвореницима. [→ гангрена урићује на опасну болест; заударати – implicira težak i neprijatan miris (smrad); тамница с политичким затвореницима – politički zatvorenici su karakteristika nedemokratskih i autoritarnih režima; Значење реčenice је усмерено ка (negativnoj) oceni iranskog režima]

Ruska tvrtka Mečelj, navodno politički favorit u ovoj trgovini, uskočila je u igru nakon svih ponuđenih rokova, ali zato doskokom u Sisak ravno iz Ureda Predsjednika. [→ 'doskok' u Željezaru Sisak iz Ureda Predsjednika nije očekivana pojava i jasna je aluzija na one radnje koje u demokratskom društvu ne bi trebalo da se dešavaju te zbog toga ova rečenica predstavlja vrednovanje politike hrvatske Vlade];

d) subordinirane klauze

Али да Роан ништа зна о српској историји, не би олако причао као да је на Косову све јуче почело. [→ protazom irealne kondicionalne rečenice iskazuje se da Роан не зна ништа о српској историји → dakle, А. Роан је незналица]

Власт је то учинила као да није знала шта чини. [→ poredbenom klauzom se vrednuje učinak vlasti → Власт се понела као незналица у том случају]

SAD se ponaša kao da je u mormonskom braku sa 18 žena pa ih prema potrebi bira, ovisno o raspoloženju i potrebama. [→ poredbenom klauzom se ocenjuje ponašanje SAD → dakle, SAD se ponašaju nekorektno...]

Jer i kad sude, (...) kao da se zezaju... [→ dakle, sude neozbiljno, odnosno loše].

Као што је претходно наглашено, посебну врсту представља tzv. *diskursni indirektni evaluativni tip*, који је, у суштини, екстendirani implicitni tip. Будући да се ради о комплексним јединicama, наводим неколико примера.

Ironija

I sucima i liječnicima, na ljestvici građanske procjene o korumpiranosti pripadaju zajednička prva mjesta, ne znaš na koga je publika žešće pljunula, na djelatelje pravde ili na pisce dijagnoza i recepata. Isti ti građani sve bježeći od pravde domaćih sudaca putuju do Strasbourga ne bi li se izborili za svoje pravo. / „Ako nam država uvede radnu obavezu, a mi ćemo prijeći na tzv. bijeli štrajk“, uzvraćaju liječnici (...). Suci to neće reći, ali učinci njihova rada već odavno izgledaju kao da je bijelo štrajkanje uobičajena radna metoda.

(...) elita je devedesetih godina izabrala gubitak teritorije uz rat i razaranja. A onda su u junu 1999. proglasili pobjedu nad onim pred kojim su potpisali kapitulaciju.

Ili to, možda, spada u domen svakodnevnog rizika življenja na nam se, eto, može dogoditi da uz obogaćeni uranijum dobijemo i koju tonu parađaja filovanog otrovima. Бар је јевтин!

Naravno, sam ironijski obrt jeste izrečen u okviru proste (ili složene) rečnice, no pod diskursom se podrazumeva da je razumevanje i interpretiranje nekog elementa kao ironijskog moguće jedino ako je poznata prethodna (rečenična, tekstna) sekvenca. I upravo kompleksno vrednovanje počiva na duhovitom i podsmešljivom ocenjivanju sadržaja iznesenog pre ironijskog obrta.

Retoričko pitanje

Кажу, оптужница је била тако састављена да није ни могао да добије више. Шта ћемо сада са „командним ланцем“, где је он у овом случају? Нису ли у БиХ, па и на Балкану по неком правилу велике рибе биле управо оне мале, регионални и сеоски шефови који су одлучивали о животу и смрти?

U svom tom iznenadnom ludilu i dalje ostaje otvoreno nekoliko pitanja. Ako u potpisanom ugovoru doista stoji da će Vlada dati tražene garancije Mečelju (Conares Tradingu? Conares Balkanu?...), a Vlada tvrdi da takvo što nikad nije obećala, kome treba vjerovati? Direktor Mukhatdinovu ili Vladi (...)? Ako predsjednik doista nije znao što potpisuje, znači li to da ni inače ne zna baš uvijek što potpisuje? Ako sve to prođe bez posljedica, je li Hrvatska prava ili banana država?

Stilogenost retoričkog pitanja nalazi se u tome što se takvo pitanje ne postavlja radi dobijanja, traženja novih informacija, nego radi postizanja retoričkog efekta. „To je samo prividno pitanje, a zapravo se radi o afektivno nabijevoj kategoričkoj tvrdnji koja se formulira kao pitanje radi jače uvjerljivosti, radi oživljavanja govora, da bi se slušalac potakao na razmišljanje, radi izražavanja čuđenja, ogorčenja, nezadovoljstva, mržnje, sažaljenja i slično“ (Rečnik književnih termina: 651). Tako se u prvom primeru negativno ocenjuje ponašanje i funkcionisanje Haškog tribunala (*Шта ћемо сада са „командним ланцем“*, što bi nam, naravno, trebalo sugerisati da Haški sud nema ujednačene meritume, a to ga [Haški sud] dalje diskvalifikuje kao organ u službi deljenja

pravde), dok se u drugom slučaju u finalnom retoričkom pitanju (je li *Hrvatska pravna ili banana država*) nalazi i novinarova ocena.

Dakako, *diskursni indirektni evaluativni* tip nije obavezno stilematične strukture (dakle, ne mora predstavljati vid figurativnog izražavanja), kao što pokazuju i sledeći primeri:

Пола милиона људи расељено, на стотине убијено. Етничко чишћење? Геноцид? Далеко од тога. Стидљиво се спомиње само прекомерна употреба силе. У израелским нападима на Либан, који су жешића копија бомбардовања СР Југославије, погинуло је на стотине цивила, а 500.000 људи морало је да напусти своје домове. Запад ипак не размишља да реагује као 1999, а нико се не усуђује да акцију Израела назове етничким чишћењем или још горе. [→ dakle, Запад је дволичан, лицемеран, јер не поступа исто у идентичним ситуацијама].

Ovakva je analiza pokazala samo da se i u srpskim i u hrvatskim komentarima pojavljuju svi tipovi vrednovanja, koje smo prethodno komentarisali. Da bi se mogao doneti zaključak o eventualno visokokontekstualizovanom ili pak niskokontekstualizovanom diskursu/kulturi potrebno je statistički predstaviti dobijene informacije, tj. izneti podatke o ukupnom broju pojavljivanja pojedinačnih vrednujućih izraza u tekstovima.

ukupno	direktno vrednovanje	eksplicitno vrednovanje	implicitno-koherentno	diskursno-indirektno
Politika 232	15	61	143	13
Vjesnik 194	22	39	124	9

Matematičkom analizom uvrđeno je da se u dnevniku Vjesnik nalaze, prema našem računanju, 194 evaluativna izraza, dok su u Politici ekscerpirana 232 vrednujuća izraza. Statistički to znači da u listu Politika 32,8% pripada formama koje predstavljaju niskokontekstni tip (*direktno vrednovanje + eksplicitno vrednovanje*), 5,6% izrazima visokokontekstnog tipa (*diskursno-indirektno vrednovanje*), dok najviše pripada srednjem (među)tipu – čak 61,6% (*implicitno-koherentno vrednovanje*). Na drugoj strani, u Vjesniku nalazimo 31,4% izraza niskokontekstnog tipa, 64% konstrukcija s implicitno-koherentnim vrednovanjem i svega 4,6% formi visokokontekstnog načina evaluacije.

Zaključna razmatranja

Rezultati istraživanja pokazuju da su u redakcijskim komentarima zastupljeni i tipovi *jednostavnog (elementarnog)* evaluativnog izraza i *diskursni (kompleksni)* evaluativni izrazi. Prema Holovoj klasifikaciji na visokokontekstne i niskokontekstne kulture, postoje određeni kriterijumi koji pokazuju o kakvom se tipu kulture radi. U ovom je radu pokušano da se ispita da li je takva distinkcija primenljiva na srpske i hrvatske

novinske komentare. Na osnovu navedenih Holovih parametara, viskokontekstualizovanu kulturu a, u ovom slučaju, vrednovanje (evaluaciju) u novinskim člancima karakterisala bi izrazita – implicitnost, zatvorenost, skrivanje, tj. 'maskiranja' informacija i sl., a niskokontekstualizovanu kul., tj. vrednovanje u komentarima – eksplicitnost, doslovnost, otvorenost, neskrivanje opisanog sadržaja...

Pokazalo se, međutim, da početna pretpostavka o primenljivosti Holove distinkcije u ovom ispitivanju ne pruža mogućnosti za utvrđivanje razlika između srpskih i hrvatskih red. komentara (i eventualno, posredno, kulturnih paradigmi). Naime, i u srpskim i u hrvatskim komentarima nailazimo na sve navedene tipove vrednovanja, i to u podjednakom odnosu. I apsolutne i relativne cifre minimalno međusobno variraju, pa se stoga nameće zaključak o usmerenosti – i u jednim i u drugim komentarima – prevashodno ka n i s k o k o n t e k s t n o m , d i r e k t n o m , o t v o r e n o m tipu (novinskog, komentarskog) diskursa. S druge strane, pitanje je u kojoj meri ove iskazane sličnosti zavise i od drugih faktora: osobenog stila samog novinara, uređivačke politike novina, njene tradicije, tržišnih zahteva itd. Izvesno je da istraživanja ovog tipa mogu pružiti interesantne uvide u sličnosti i razlike dveju kultura ili diskursa, i da se pomoću ovakvih analiza, takođe, otvara mogućnost i za jednu vrstu kritičke analize ovog publicističkog žanra.

Literatura

- Anić 2004: Anić, V. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Đurić 1997: Đurić, D. *Novinarska enciklopedija*. Beograd: BMG.
- Ivić 1995: Ivić, M. *O zelenom konju*. Novi lingvistički ogledi. Zemun: Biblioteka XX vek.
- Hall 1976: Hall, E. T. *Beyond Culture*. New York: Anchor Books.
- Hall 1990: Hall, E. T.; Hall, M. R. *Understanding cultural differences: keys to success in West Germany, France, and the United States*. Yarmouth, Maine: Intercultural Press.
- Jojić, Lj.; Matasović, R. (Hg., 2002): *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- Klajn/Šipka 2006: Klajn, I.; Šipka, M. *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej.
- Mrazović/Vukadinović 1990: Mrazović, P.; Vukadinović, Z. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.
- Piper et al. 2005: Piper, P. et al. (Hg.) *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd – Novi Sad: Beogradske knjige.

- Rečnik književnih termina: Živković, D. (Hg., 1985): *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.
- Rečnik srpskog jezika: Pižurica, M. (Hg., 2007). *Rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Ripfel 1987: Ripfel, M. Was heißt Bewerten? In: *Deutsche Sprache*. Nr. 15. S. 151–177.
- Sager 1982: Sager, S. F. Sind Bewertungen Handlungen? In: *Zeitschrift für germanistische Linguistik*. Nr. 10. S. 38–57.
- Sandig 1991: Sandig, B. Formeln des Bewertens. In: Palm, Ch. (Hg.). „Europhras 90“. *Akten der internationalen Tagung zur germanistischen Phraseologieforschung*. Uppsala. S. 225–252.
- Serl 1991: Serl, Dž. *Govorni činovi: ogled iz filozofije jezika* [prevela Mirjana Đukić]. Beograd: Nolit.
- Tiittula 1995: Tiittula, L. Implizites Bewerten in finnischen und deutschen Leitartikeln. In: Moilanen, M.; Tiittula, L. (Hg.). *Überredung in der Presse*. Berlin – New York. S. 225–239.
- Todorović 1998: Todorović, N. *Savremeno novinarstvo*. Beograd: Čigoja štampa.
- Tošović 2002: Tošović, B. *Funkcionalni stilovi*. Beograd: Beogradska knjiga.
- Valić-Nedeljković 2002: Valić-Nedeljković, D. *Praktikum novinarstva*, drugo dopunjeno izdanje. Beograd: Privredni pregled.
- Zillig 1982: Zillig, W. *Bewerten*. Sprechakttypen der bewertenden Rede. Tübingen

Internet izvori

<http://changingminds.org/explanations/culture>

<http://www.culture-at-work.com/highlow.html>

<http://www.via-web.de/273.html>

Strahinja Stepanov (Novi Sad – Graz)

Bewertungen in serbischen und kroatischen Zeitungskomentaren

In der vorliegenden Arbeit versucht der Autor Edward Halls Theorie über hoch- und niedrigkontextualisierte Kulturen (High- and Low-context cultures) an Bewertungen in serbischen und kroatischen Leitartikeln anzuwenden. Die Bewertungen in serbischen und kroatischen Leitartikeln werden miteinander verglichen, wobei Sagers Bewertungs-Theorie als Kriterium (Meritum) für hoch und niedrigkontextualisierten Diskurs angewendet wird. Die Resultate zeigen, dass man im Fall der serbischen und kroatischen Leitartikel nicht von high und low Kategorien

sprechen kann. Im Gegenteil, die Analyse zeigt, dass fast keine Unterschiede bei serbischen und kroatischen Bewertungen in Leitartikeln existieren.

Strahinja Stepanov
Karl-Franzens-Universität Graz
Institut für Slawistik
Merangasse 70
Graz
Österreich
E-mail: strahinja.stepanov@uni-graz.at

Искра Ликоманова (Софија)

Анализа превода романа „Мајстор и Маргарита“

У раду се на бази првог поглавља (прозних и дијалошких фрагмената) „Мајстора и Маргарите“ М. Булгакова пореде два српска превода и један хрватски с циљем да се утврди степен удаљености обају превода од оригинала, али и међусобна диференцијација самих превода. Анализом је обухваћен лексички и творбени план. Прате се идентична, слична и потпуно различита преводилачка решења.

У реферату који представљам као резултат пилот истраживања неколико превода једног оригинала, разматрају се лексичке разлике у два српска и једом хрватском преводу, чији је оригинал руски роман „Мајстор и Маргарита“. Он (са)држи оно што је заједничко за сва три превода. Паралелна анализа текстова – приповедачких и дијалошких из прве главе романа – илуструје контраст између три превода, у којима откривамо одређене међусобне сличности и једнакости, а као што се може видети из материјала, они нису ограничени оквирима једног или другог језика. Циљ је да се прикаже оно што је заједничко у преводима, што се подудара, оно што је слично и оно што је различито у преведеном материјалу код генетски блиских језика. По терминологији наших колега – то би биле идентеме, симилеме и дифереме у преводима (Б. Тошовић).

Навешћу одређене елементе паралелних текстова – пре свега лексичке, семантичне, а у неким случајевима, како ће се видети, постоје и разлике и сличности које не могу бити систематизоване.

Не коментаришем овде да ли су преводиоци руског ремек-дела утицали један на другог или су се међусобно помагали. За то је неопходно опширније проучавање у вези са 1) аутобиографским и биобиографским подацима преводилаца, са 2) издавачким кућама у односу на руски оригинал и његове различите 3) временске варијанте, а то тренутно није у оквиру мојих интересовања. Овде поредим саме текстове.

I. Прва глава гласи доста значајно:

р. Никогда **не разговаривайте** с неизвестными.

А у српским преводима она је представљена на следећи начин:

ср. (1) Никад **се не упуштајте у разговор** с непознатима

ср. (2) Никада **не разговарајте** са непознатима

Исто то имамо и у хрватском преводу:

хрв. (3) Никада **не разговарајте** с незнанцима

1. Ту је важно да се истакне да у р. *неизвестные* имамо семантичко значење које се разликује од р. *незнакомые*; то значење је много шире и нео-

дређеније, а преводиоци су се определили управо за синонимно значење, јер су хрв. *незнанац* и ср. *непознат* у ствари непосредни еквиваленти субстантивираниог придева *незнакомый*, који је везан увек за лудско биће. Доказ управо тога је да је на исти начин преведена и лексема из истог првог поглавља *незнакомец*. Док се у целом оригиналу *неизвестные* понавља 20 пута, само у првој глави романа лексема се сусреће чак 13 пута, претежно у позицији субјекта и свуда се њом замењује само име јунака Воланда, а у целом преосталом тексту романа од 400 страна можемо је наћи у другом контексту свега 7 пута. А то је кључна реч за овај руски роман.

У првој глави више од половине еквивалената речи *неизвестный* (између осталог знамо – синонима р. *дьявол*)¹ чине лексеме:

	1	2	3
<i>неизвестный</i> 13	<i>непознати</i> 10 <i>незнанац</i> 2	<i>незнанац</i> 10 <i>страница</i> 2	<i>незнанац</i> 9 <i>страница</i> 2
<i>незнакомец</i> 4	<i>непознати</i> 1 <i>незнанац</i> 2	<i>незнанац</i> 3 <i>страница</i> 1	<i>незнанац</i> 3 <i>страница</i> 1
<i>иностранец</i> 23	<i>страница</i> 22	<i>страница</i> 22	<i>страница</i> 23
<i>иноземец</i> 2	<i>страница</i> 2	<i>страница</i> 2	<i>страница</i> 2

Пре свега видимо да недостаје доследности у преводилачким изборима лексема. С једне стране, то значи да не постоји директан еквивалент што је узрок за колебања свих преводилаца. С друге стране тражећи српску/хрватску лексему преводиоци су стигли до неколико различитих еквивалената који обухватају читаву семантику изворне лексеме. Слични су еквиваленти ових лексема и у другим преводима романа – на бугарски, пољски², што значи да се ради о некој универзалији. Осим тога можемо да размишљамо и о томе да преводиоци нису схватили реч *неизвестный* као кључну и нису пратили консеквентност њене употребе у авторовом оригиналу како би је изразили на исти начин у преводима.

Дата лексема је преведена ср. 1 десет пута речју *непознати*, исто толико пута на ср. 2 именицом *незнанац*, а на хрв. девет пута такође том речју. Паралелно с овим појављују се и друге лексеме, тј. преводиоци не чувају фреквентност речи из оригинала, а схватајући сужено значење основног изабраног преводног еквивалента користе још и у ср. 1 *незнанац*

¹ Много више пута у роману имамо лексему *ђаво*. О њеним еквивалентима у неколико словенских језика в. мој чланак Демонологичната проблематика в 'Майстора и Маргарита': лингвотранслатологичен прочит. Литературен вестник. Софија, 2006.

² Ликоманова, И. Славјано-славјанският превод. Лингвистичен подход към художествения текст. Софија, 2006.

2 пута, хрв. *странац* 2 пута и ср. 2 *странац* 2 пута. Шта више, последња лексема је у ствари једини директан еквивалент руским лексемама р. *ино-странец* и р. *иноземец*. Оне се такође срећу у овој глави као и р. *незнакомец*. То пак помера преводне варијанте у ср. 1 *странац* у центар друге лексичко-семантичке групе, која се преплиће са групом р. *неизвестный*. То преплитање различитих значењских група претвара се у преплитање/заплитање тумачења романа у преводу.

Схематски на примеру једног од превода то се може претставити и на следећи начин (овде посматрам статистички важније случајеве):

р. <i>неизвестный</i>	→	ср.1 <i>непознати</i>
р. <i>иностранец</i>	→	ср.1 <i>странац</i>
р. <i>иноземец</i>	→	ср.1 <i>странац</i>

Другим речима, схема илуструје стешњену семантику у сва три превода (три лексеме из оригинала имају само два еквивалента у преводима). У транслатологији је познат врло добро феномен асиметрије међу језицима, кад у оригиналу имамо две, а у преводу само једну еквивалентну лексему или обрнуто.

2. Друго што примећујемо још у наслову је аналитична конструкција у српском преводу (1) *упуштати у разговор*, за разлику од друга два превода.

3. Варијативно преводно *никад/а* представљено је и у хрватском и у другом српском преводу.

II. Прва реченица романа је добро позната:

р. *Однажды весною, в час небывало жаркого заката, в Москве, на Патриарших прудах, появились два гражданина.*

Ако упоредимо преводе:

ср. (1) *Једном у пролеће, док је сунце незапамћено пржило са запада, код Патријаршијског рибњака у Москви појавила су се два грађанина.*

ср. (2) *Једном у пролеће, када се врело сунце клонило смирају, у Москви се, крај Патријаршијских рибњака, појавише два грађанина.*

хрв. (3) *Једном у прољеће, у вријеме необично топлог сутона појавила су се на Патријаршијским рибњацима у Москви двојица грађана.*

Видимо да је:

1) само почетак *Једном у пролеће* потпуно једнак (ако искључимо јекавицу у хрватском преводу) и тиме се подударност завршава,

2) *р. в час* – појам истовремености је преведен потпуно различито – са у ср. 1 *док*, у хрв. у *вријеме* и ср. 2 *када*,

3) *р. небывалый* је претстављено као – у ср. 1 *незапамћено*, у хрв. *необично*, а у ср. 2 *Ø* (та сема недостаје), и уопште слика заласка у том преводу је различита.

Ако оставимо на страну разлике у реду речи у реченици, јер то нас сад не занима, где се паралелно у ср. 1, 2 и хрв. у *Москви* појављује на различитим местима у реченици, видећемо да се *р. Патриаршије пруды* трансформисао у ср. 1 *Патриаршијски рибњак*, у хрв. *Патријаршијски рибњаци* у множини топонима, а у ср. 2 такође у *Патријаршијски рибњаци*. Овде запажамо сличност између хрв. и ср. 2.

Судбина преведених топонима у роману је уопште различита и у анализи узимамо само најкарактеристичније примере. Да се илуструје мешавина решења, довољни су само најфреквентнији топоними у роману на примеру двају српских и једног хрватског превода:

оригинал	српски 1	српски 2	хрватски
Садовое кољцо	Садови прстен	Садови прстен	Садово кољцо
Патриаршије Пруды	Ратриаршијски рибњак	Патријаршијски рибњаци	Патријаршијски рибњаци
Чистые Пруды	Чисти рибњак	Чисти рибњаци	Чисти рибњаци
Кремлевская стена	зид Кремља	зидине Кремља	Кремаљски зид
Александровский сад	Александровски парк	Александровски парк	Александровски парк
Воробьевы горы	Врапчије горе	Врапчије горе	Врапчије горе
Земляной вал	Земљани насип	Земљани вал	Земљани Вал

Види се да је у хрватском преводу именица у топониму *р. Садовое кољцо* транслитерирана, није преведена, као и *р. Земляной вал* у српском 2 и хрватском преводу. На потпуно различите начине у сва три превода је пренесен *Кремлевская стена* и на синтактичком плану. Слични су преводи српски 2 и хрватски *р. Чистые Пруды*, *Земляной вал*, мада је руска семантика изгубљена и мотивација преводилачких решења није сасвим прозирна.

ИИИ. Видљиво подударање у два српска превода, насупрот хрватском можемо да посматрамо на почетку друге реченице романа.

р. Первый из них, одетый в летнюю серенькую пару, был маленького роста, упитан, лыс, свою приличную шляпу пирожком нес в руке, а на хорошо выбритом лице его помещались сверхъестественных размеров очки в черной роговой оправе.

ср. (1) *Један од њих, у сивкастом летњем оделу, био је малена раста, ухрањен, голе, ћелаве главе, свој пристојни шешир у облику **пирошке** носио је у руци, а брижљиво избријано лице красиле су му **неприродне велике** наочари у црном рожнатом оквиру.*

ср. (2) *Један од њих, у сивом летњем оделу, онижег раста, ухрањен, ћелав, свој више него пристојан шешир држао је у руци као **лепињу**, док му пажљиво избријано лице украшаваху **неприродно велике** наочари са црним рамом од рога.*

хрв. (3) *Први од њих, одјевио је у сиво љетно одијело, био је малена раста, ухрањен, ћелав, носио је у руци лагано **савијен** елегантни шешир, а његово брижљиво обријано лице ресиле су наочале **неприродне величине**, у црном рожнатом оквиру.*

У њој 1) можемо упоредити ср. 1 и ср. 2 *Један од њих* као превод р. *Первый из них*, за разлику од хрв. *Први од њих*; ср. 1 *свој пристојни шешир* и ср. 2 *свој више него пристојан шешир* за разлику од хрв. *елегантни шешир* уместо р. *свою приличную шляпу*. Даље паралеле 2) долазе између превода ср. 1 и хрв. Нпр. *био је малена раста, ухрањен*, за разлику од ср. 2 *онижег раста*; или ср.1 *носио је у руци*/ хрв. *носио је у руци* за разлику од ср. 2 *држао је у руци*; ср.1 и хрв. *брижљиво избријано лице*/ *брижљиво обријано лице* на супрот ср.2 *пажљиво избријано лице*, 3) између ср. 2 и хрв: *у сивом летњем оделу*/ *у сиво љетно одијело* на супрот ср. 1 *у сивкастом летњем оделу*; *ћелав*/ *ћелав* на супрот конструкције са генитивом у ср. 1 *ћелаве главе*. 4) Потпуно различита решења преводилаца приликом превода руске реалије *пирожок*. Егзотичност реалије сачувана је једино у преводу ср. 1 *пирошка*, док у другом преводу је искоришћена српска реалија, која је функционално (али не семантички) слична руској – ср. 2 *лепиња*, а у хрв. преводу је пренесена само семантика слике ове капе – *савијен*. 5) Потпуно су различити преводи фрагмента, који одражавају р. *сверхъестественных размеров* – ср. 1 *неприродне велике*, ср. 2 *неприродно велике* и хрв. *неприродне величине* и на синтактичко-морфолошком плану. 6) Крај описа лика јунака је једнак у ср. 1 и хрв. 2: ср. 1 *у црном рожнатом оквиру*, хрв. *у црном рожнатом оквиру* за разлику од ср. 2 *са црним рамом од рога*.

ИВ. Крај првог одељка прве главе је реченица:

р. *Второй – плечистый, рыжеватый, вихрастый молодой человек в заломленной на затылок клетчатой кепке – был в **ковбойке**, жеваных белых брюках и в черных **тапочках**.*

ср. (1) *Други – плећати, риђкасти, разбарушени младић с карираним качкетом забаченим на потиљак – имао је на себи **каубојску кошуљу**, беле панталоне као ижвакане и црне **платнене патике**.*

ср. (2) *Други – широких рамена, риђокос, куштраве косе, млађи човек са карираним качкетом забаченим на потиљак – имао је на себи карирану кошуљу, беле изгужване панталоне и црне патике.*

хрв. (3) *Други – плећати, риђокоси, разбарушени младић с коцкастом капом, забаченом на потиљак – био је у шареној кошуљи, изгужваним бијелим хлачама и црним платненим ципелама.*

У њима откривамо следеће међупреводне карактеристике: подударности, сличности, разлике:

1) између ср. 1 и хрв. *плећати; разбарушени младић*, али ср. 2 *широких рамена, куштраве косе*;

2) између ср. 2 и хрв. *риђокос/риђокоси*, али ср. 1 *риђкасти*;

3) између два српска превода: ср. 1 *имао је на себи*, ср. 2 *имао је на себи*, док хрв. *био је у*; ср. 1 *беле панталоне*, ср. 2 *беле ... панталоне*, хрв. *у ... бијелим хлачама*; ср. 1 *с карираним качкетом*, ср. 2 *са карираним качкетом*, хрв. *с коцкастом капом*. Види се и паралел између предлога *с/са* у ср. 1 и хрв.

4) Овде не коментаришем оне варијанте превода, које се подударaju у сва три превода. Интересантне су, међутим, оне варијанте превода, које се никако не поклапају ни у једном преводу. У овој реченици такав је превод неруске реалије *р. ковбойка*. Као и претходно, сва три преводиоца искористили су различита решења у овом случају. Семантика лексеме је рашчлањена хипонимом *кошуља*, али у ср. 1 придев који јој је додат због прецизирања смисла гласи *каубојска*, у ср. 2 *карирана*, а у хрв. *шарена*. Све ове могућности на различит начин описују *р. ковбойка*. Руско, симболично за тумачење романа још на самом почетку *черные тапочки*, у ср. 1 је прешло у *црне платнене патике*, у ср. 2 имамо само *црне патике*, а у хрв. *црне платнене ципеле*.

Ваља у овом пилот истраживању упоредити и први диалог у роману:

р.

– Дайте *нарзану*, – попросил Берлиоз.

– Нарзану нету, – ответила женщина в будочке и почему-то обиделась.

– Пиво есть? – сиплым голосом осведомился Бездомный.

– Пиво привезут к вечеру, – ответила женщина.

– А что есть? – спросил Берлиоз.

– Абрикосовая, только теплая, – сказала женщина.

– Ну, давајте, давајте, давајте!..

ср. 1

– Дајте нам *киселе воде* – замоли Берлиоз.

– Нема киселе – одговори жена из киоска, због нечег увредјена.

– Има ли пива? – промуклим гласом запита Бездомни.

– Пиво стиже *довече* – одговори жена.

– А шта имате? – упита Берлиоз.

– Сок од *кајсија*, али *топал* – каза жена.

– Ма, дајте, дајте, дајте...

ср. 2

– Дајте нам *киселе воде* – затражи Берлиоз.

– Нема киселе воде – одговори жена у киоску и без разлога се увреди.

– Има ли пива? – промуклим гласом упита Бездомни.

– Пиво ће стићи *увече* – рече жена.

– Па шта онда имате? – упита Берлиоз.

– Имамо сок од *кајсија*, само је *топао* – рече жена.

– Па добро, дајте га, дајте, дајте...

хрв.

– Дајте нам *нарзана* – замолио је Берлиоз.

– Нема *нарзана* – одговорила је жена у киоску и, тко ће знати због чега, увриједила се.

– Пива има? – промуклим гласом распитивао се Бездомни.

– Пиво ће допремити тек *предвечер* – одговорила је жена.

– А што имате? – упитао је Берлиоз.

– Сок од *марелица*, али *топао* – рекла је жена.

– Па, дајте, дајте, дајте!...

Руска реалија *нарзан* у српским преводима је пренесена као ср. 1 ср. 2 *кисела вода*, док у хрватском као права реалија и са додатним објашњењем испод редова за лексему са значењем ‘изворна кисела минерална вода’. На исти начин је преведено р. *привезут* у српским преводима глаголом *стићи*, док у хрв. имамо *допремити*; *шта* је само у српским текстовима, исто и *кајсија* насупротив хрв. *што* и хрв. *марелица*; подударјају се

лексеме *замолити* у ср. 1 и хрв., а глаголи *рећи*, *одговорити* делимично у ср. 2; идентичност постоји и код неких лексема ср. 2 и хрв. типа *топао/топао*, као и код неких конструкција; постоји доста заједничких елемената за сва три превода: *увредити се*, *киоск*, *промукли*, *упитати*, *жена* и сл.; довољно има различитих решења за сва три превода: рускоме *почему-то* одговара ср. 1 *због нечега*, ср. 2 *без разлога*, хрв. *тко ће знати због чега*; р. *к вечеру* – ср. 1 *довече*, ср. 2 *увече*, хрв. *тек предвечер*; р. *осведомился* – ср. 1 *запита*, ср. 2 *упита*, хрв. *распитивао се*.

Може се лако приметити да се различите варијанте јављају у сложитијим семантички лексемама (тако је било и код реалија, код модалних честица и код мање одређених придева). Преводне паралеле дијалогских текстова разликују се од паралела у прози: више је сличности између конструкција, него између лексема.

Треба истаћи да такав тип паралелног посматрања преводилачких еквивалената не открива директне и непосредне лексичке разлике међу језицима. Оно у ствари више говори о потенцијалу појединих језика, о ресурсима језика, о избору преводиоца. Преводац, који је бирао у свом преводу један или други начин преношења изворног смисла, увек је осцилирао између ресурса језика и свог субјективног избора.

Статистички лексички однос међу преводима, описан у претходном делу, у прве три реченице романа и у представљеном дијалогу, изгледа

	I. реченица	II. реченица	III. реченица	дијалог	укупно
ср. 1 = ср. 2	1	2	3	3	9
ср. 1 = хрв.	1	5	2	3	11
ср. 2 = хрв.	1	2	1	1	5
различита решења	2	1	1	3	7
једнака решења	1	–	–	5	6

Вероватно анализе других делова романа открио би други статистички однос међу преводима. Дијалогска грађа указује на то да се уметничка преводна проза мора пратити паралелно, али одвојено од уметничких дијалога у њој. Исто тако је вероватно да би другачији приступ заједничком и различитом у преводу дао други резултат. Ово пилот истраживање представља само један од могућих углова посматрања двају или више превода истог оригинала.

Литература

- Bulgakov 1996: Bulgakov, M. *Majstor i Margarita*. Prev. Z. Kocić. Beograd: Nolit. = Cp. (1).
- Bulgakov 2003: Bulgakov, M. *Majstor i Margarita*. Prev. M. Colić. Beograd. = Cp. (2).
- Bulgakov 1980: Bulgakov, M. *Majstor i Margarita*. Prev. V. Flaker. Zagreb. = Хрв. (3).

Iskra Likomanova (Sofija)

Analysis of translations of the Roman „The Master and Margarita“

The analysis investigates the similarities, differences and proximities in three target translations of one and the same source text. Dialogic and prosaic fragments from the first chapter of the novel by M. Bulgakov were selected and translated in different time intervals by several translators: two in Serbian and one in Croatian. The focus is on translation as a subjective choice of the translator limited by language resources. The proximate and common choices of the translators, as well as the differences between the translations at a lexical level are compared.

Искра Ликоманова
Универзитет у Софији
Факултет по славјански филологији
Бул. Цар Освободител 15
Софија
Факс: +359 2 946 02 55
Тел.: +359 2 8658708

Vera Aleksić (München)

Personal Translator – das Übersetzungsprogramm

Dieser Aufsatz ist eine Präsentation des Personal Translator, eines von der Firma LINGUATEC aus München, Deutschland, entwickelten Programms für maschinelle Übersetzung. In der Einleitung wird eine kurze Übersicht über die Entwicklung des Systems, eine kurze allgemeine Einführung in das Thema der maschinellen Übersetzung und eine kurze Darstellung der Produktpalette der Firma LINGUATEC gegeben. Der darauf folgende Absatz schildert in Umrissen einige wichtige Merkmale und die wichtigsten Komponenten des Personal Translator. Der zentrale Teil dieser Arbeit wird der Lexikonkomponente und ihrer Integration in den Übersetzungsprozess gewidmet. Im Besonderen werden die wesentlichen Merkmale und die Struktur eines Systemlexikon-eintrags wie auch die wichtigen Eigenschaften der Benutzerlexikonkomponente, beschrieben. Schließlich streift der Aufsatz einige wichtige Probleme, auf die die modernen Systeme für automatische Übersetzung stoßen, und Anforderungen, denen sie gerecht werden müssen. Es werden dabei einige Mittel formuliert, die es der Systementwicklung und der/dem BenutzerIn ermöglichen, die Übersetzungsqualität kontinuierlich zu verbessern und zu optimieren.

1. Einleitung

Diese Arbeit soll eine kurze Präsentation des Übersetzungsprogramms Personal Translator darstellen. Das besondere Augenmerk gilt der Lexikonstruktur. Der Aufsatz soll weder eine qualitative Evaluierung noch einen Vergleich mit anderen Systemen als Ziel haben.

Personal Translator ist ein professionelles automatisches Übersetzungsprogramm. Es gehört zu den transferbasierten Volltext-Übersetzungsprogrammen, was bedeutet, dass der Inputtext vollständig, mit Berücksichtigung der syntaktischen und semantischen Strukturen aus der Quell- in die Zielsprache übertragen wird. In der Programmstruktur kommt dem Lexikon, neben der Grammatik, die zentrale Rolle zu. Personal Translator ist ein „lexikon-driven“ Programm, d. h. über das Lexikon werden sowohl die monolingualen Eigenschaften der Einträge und deren Übersetzungen als auch die Übersetzungsbedingungen der verschiedenen Lesarten definiert.

Personal Translator ist ein kommerzielles Produkt. Es wird in München von der Firma LINGUATEC entwickelt und vertrieben.

1.1. Sprachtechnologischer Forschung und Entwicklung bei LINGUATEC

Zu den Forschungs- und Entwicklungsgebieten der Firma LINGUATEC aus München gehören neben der maschinellen Übersetzung auch Sprachausgabe und Spracherkennung. In einer Reihe kommerzieller Produkte werden somit bei LINGUATEC alle grundlegenden Sprachtechnologiesysteme realisiert und vereint:

- Spracherkennung (Speech-to-Text) im Programm *Voice Pro*
- Sprachsynthese (Text-to-Speech) im Programm *Voice Reader*

- maschinelle Übersetzung (Text-to-Text) im Programm *Personal Translator*
- maschinelle Übersetzung des per Bilderkennung (OCR) erkannten Textes für mobile Geräte, Handys etc. (Image-to-Text) im Programm *Shoot&Translate*

Der Personal Translator basiert auf der IBM-Technologie. Heute gehört das Programm zu den führenden Systemen für die automatische Übersetzung. Das Programm steht der/dem BenutzerIn in drei Versionen zur Verfügung: Home, Advanced und Pro, die sich im Umfang der angebotenen Funktionen voneinander unterscheiden.

1.2. Zur geschichtlichen Entwicklung des Personal Translator

Der Personal Translator beruht auf dem LMT-Ansatz (Logic-based Machine Translation), der Mitte der 1980er Jahre bei IBM in den USA entwickelt wurde. Die Initiative und die Idee stammen von Michael McCord, und die Umsetzung des LMT-Formalismus erfolgte in der Programmiersprache Prolog. Seinem Kerngedanken folgend, ein System zu entwickeln, das die Prinzipien der Dependenz- und Unifikationsgrammatik vereint, arbeitete McCord die so genannte Slot-Grammar (Slot and Filler Grammar) aus.

Das erste Produkt auf der LMT-Basis in Deutschland ist der Personal Translator. Er wurde in Zusammenarbeit zwischen dem Wissenschaftlichen Zentrum aus Heidelberg und der Firma Linguattec GmbH aus München für das Sprachpaar Deutsch ↔ Englisch weiter entwickelt und 1996 auf den Markt gebracht. Die erste Version des Programms für das Sprachpaar Deutsch ↔ Französisch wurde von der Firma Linguattec im Jahr 1998 fertig gestellt. In weiterer Kooperation mit IBM wurde im Jahr 2007 die Entwicklung auf die Sprachpaare Englisch ↔ Französisch, Spanisch, Italienisch und Portugiesisch erweitert.

1.3. Über maschinelle Übersetzung

Die maschinelle Übersetzung ist eines der bedeutendsten Forschungs- und Entwicklungsfelder der künstlichen Intelligenz und eine der am weitesten entwickelten Anwendungen der linguistischen Datenverarbeitung. Ursprünglich aus den Bedürfnissen und Interessen im militärischen Bereich entstanden¹, findet die maschinelle Übersetzung heute, im Zeitalter der Globalisierung und rasant wachsender politischer, wirtschaftlicher und kultureller Kommunikation, sehr breite Anwendung. Basierend auf den Forschungsergebnissen verschiedener wissenschaftlicher Disziplinen wie Linguistik, Übersetzungstheorie, Informatik und Statistik, bietet die maschinelle Übersetzung überaus brauchbare

¹ Kurze Einführung in die Geschichte der MÜ und wichtige bibliographische Hinweise gibt Jurafski/Martin 2000: 826–827.

Ergebnisse und gibt somit eine Antwort auf den enormen Übersetzungsbedarf, der mit der Humanübersetzung alleine, sowohl aus zeitlichen als auch finanziellen Gründen, schon längst nicht mehr zu decken ist.

Manche Systeme beruh(t)en auf nur einer der grundlegenden Methoden der maschinellen Übersetzung, wie der direkten Wort-zu-Wort-Übersetzung, dem Übersetzungsspeicher (Translation Memories, Example-based-translation), den Ergebnissen der statistischen Methoden oder der transferbasierten Methode, während die modernen komplexen Systeme, so auch der PT, jedoch meist eine Synthese mehrerer Methoden sind ².

1.4. Anwendung

Die automatische Übersetzung findet ihren Einsatz als Einzelplatz- oder Serverlösung bei Behörden und staatlichen Institutionen (EU, Stadtverwaltungen, Staatsbehörden), in Industrie und Handel, so wie an einzelnen Übersetzungsarbeitsplätzen als Ergänzung und Unterstützung des Übersetzungsvorgangs. Abgesehen von den niedrigeren Kosten und der deutlich höheren Geschwindigkeit ist auch die Konsistenz der Übersetzung einer der wichtigen Vorteile der maschinellen Übersetzung. Studien zufolge führt der Einsatz der maschinellen Übersetzung zu einer Zeitersparnis von über 40% (untersucht anhand des Personal Translator). Unersetzlich ist die maschinelle Übersetzung auch dort, wo nicht sofort eine komplette und einwandfreie Übersetzung, sondern erst ein „Scanning for relevance“, also eine erste überfliegende Erschließung des Inhalts als Entscheidungshilfe für weitere Wege wichtiger Dokumente, benötigt wird.

Die maschinelle Übersetzung kann nie die Qualität der Humanübersetzung erreichen, auch kann sie diese nicht ersetzen. Während sich technische Dokumentation, Spezifikationen, Verträge, Geschäftskorrespondenz usw. mit einem Programm relativ leicht übersetzen lassen, ist die „schöne Literatur“ für die automatische Übersetzung gänzlich ungeeignet.

2. Wichtigste Komponenten und Funktionen des Personal Translator

2.1. Übersetzungsmechanismus

Ein Übersetzungsauftrag wird von einer Reihe voneinander abhängiger Softwarekomponenten ausgeführt, deren gemeinsame Aufgabe nicht nur darin besteht, einen Text aus einer Sprache in eine andere zu übertragen, sondern auch darin, das Layout und die Formatierung des Textes zu erhalten, nach Benutzerwunsch spezielle Markierungen im Text vorzunehmen (Eigennamen, unbekannte Wörter, aus dem Satzarchiv stammende Einträge usw.), Übersetzungsaufträge in Form von Projekten sowie die Übersetzungsoptionen und

² Ausführliche Übersicht über die Entwicklung und die Methoden der MÜ gibt Hutchins 2006: 375–383.

Benutzereinstellungen in Form von Benutzerprofilen zu verwalten, Statistik über die ausgeführten Aufträge zu führen und viele weitere Aufgaben zu lösen.

Die Übersetzung selbst besteht in der Durchführung folgender Aufgaben: 1. Der Inputtext wird in einzelne Sätze (Segmentierung) und diese in einzelne Wörter (Tokenisierung) zerlegt. 2. Für jeden Token wird die Grundform ermittelt (Lemmatiser). 3. Die so ermittelten Grundformen werden in allen zur Verfügung stehenden Lexika nachgeschlagen (Lexikon-Lookup). Aus dem Lexikon werden Informationen in Erfahrung gebracht, die sowohl für die syntaktische Analyse und die semantische Repräsentation als auch für den Transfer benötigt werden. 4. Mithilfe der Lexikoninformation und der in der Grammatik festgelegten Regeln wird das Parsing, d. h. die syntaktische und die semantische Analyse, durchgeführt. Beim Parsing handelt sich um einen nicht deterministischen bottom-up, depth-first Parser, mit left-to-right Expansion. 5. Der Transfer läuft in zwei Schritten ab: dem lexikalischen Transfer, im Zuge dessen die im Kontext richtigen Übersetzungen für die Lexikoneinheiten gewählt werden, und dem strukturellen Transfer, bei dem den Slots der quellsprachlichen Wörter die entsprechenden Slots in der Zielsprache zugeordnet werden. 6. Anschließend werden die korrekten lexikalischen Formen in der Zielsprache generiert (Flexion) und strukturelle Änderungen (Anpassen der Satzstruktur an die Gesetzmäßigkeiten der Zielsprache) im Zieltext vorgenommen.

2.2. Lexikon

Dem Lexikon kommt in diesem Prozess eine zentrale Rolle zu. Es unterstützt die Prinzipien der Slot-Grammar, die besagt, dass jedem Wort bestimmte Slots (Leerstellen, leere Valenzstellen) eigen sind. Im Lexikon werden für jede Bedeutung eines Wortes „freie Stellen“, die eine bestimmte syntaktische Funktion (Subjekt, Objekt, Attribut) erfüllen und die möglichen Realisierungen dieser Funktionen (Filler) definiert. Während der syntaktischen Analyse wird der Satz nach den entsprechenden Fillern durchsucht und abhängig davon, welche freien Stellen während der Analyse aus dem Text gefüllt werden können, wird die korrekte Lesart ermittelt. Der Begriff Slot ist sowohl mit den Begriffen Subjekt, Ergänzung, Komplement, Objekt (Akkusativ-, Genitiv-, Dativ-, Präpositionalobjekt) als auch mit den Begriffen Adjunkt und Attribut verwandt. Ein Wort kann mehrere Slots haben. Man spricht sodann vom Slotrahmen (Rektion, Valenz) dieses Wortes. So etwa besteht beim Verb *schenken* der Slotrahmen aus Subjekt, Akkusativobjekt und Dativobjekt. Slots können optional oder obligatorisch sein, das heißt, dass sie leer bleiben dürfen oder gefüllt sein müssen, damit ein Satz vollständig analysiert werden kann. Weiter unten in dieser Arbeit wird eine schematische Darstellung eines Lexikoneintrags gezeigt.

2.3. Erkennung von Eigennamen

Eine spezielle Komponente, die über eigene Grammatik und Lexika verfügt und dem Übersetzungsvorgang vorgeschaltet werden kann, ist die Er-

kennung der Eigennamen. Der Namenserkenner (Namer) identifiziert automatisch Eigennamen von Personen, Orten oder Organisationen, markiert diese, versieht sie mit den entsprechenden semantischen Eigenschaften und hilft dabei, diese korrekt in die Übersetzung einzubinden, denn Eigennamen folgen oft anderen syntaktischen Gesetzmäßigkeiten als generische Nomina. Besonders wichtig dabei ist, auf diese Art und Weise übersetzbare Namen von der Übersetzung auszuschließen, wie im folgenden Beispiel illustriert wird:

Der Politiker *Fischer* traf in *Oberammergau* das Parteimitglied *Metzger*.
 → The politician *Fischer* met the party member *Metzger* in *Oberammergau*.
 anstatt:
 → The politician *fisherman* met the party member *butcher* in *upper bunting district*.

2.4. Neuronaler Transfer

Der Personal Translator ist ein Übersetzungsprogramm, das erfolgreich den regelbasierten Ansatz durch die Ergebnisse statistischer Methoden ergänzt. Diese Hybridtechnologie wird *neuronaler Transfer* genannt und zum Auflösen von Mehrdeutigkeiten im Kontext eingesetzt. Dies geschieht satzübergreifend, wie im folgenden Beispiel gezeigt wird, in dem das Wort *Gericht* je nach Textkontext in zwei gleich lautenden Sätzen einmal mit *court* und einmal mit *dish* übersetzt wird:

Ich kann mich noch an dieses *Gericht* erinnern. Es hat die Klage meiner Firma auf Entschädigung abgewiesen. => I can still remember this *court*...

Ich kann mich noch an dieses *Gericht* erinnern. Es war eines dieser Gerichte aus der Küche der Balkanländer, mit Gemüse und Knoblauch. => I can still remember this *dish*...

2.5. Sachgebiete

Einer der wichtigen Mechanismen zum Disambiguieren verschiedener Lesarten eines Eintrags ist deren Zuordnung zu verschiedenen Fach- oder Sachgebieten. So wird im allgemeinsprachlichen Gebrauch das Wort *Mutter* mit *mother* und im technischen mit dem Fachbegriff *nut* ins Englische übersetzt. Da sich die/der BenutzerIn nicht immer sicher ist, zu welcher Domäne der zu übersetzende Text gehört, besteht die Möglichkeit, diese Zuordnung dem automatischen Themenerkennung zu überlassen. Die automatische Sachgebietserkennung ist eine statistische Komponente, die auf ähnlichen Grundlagen wie der neuronale Transfer basiert.

2.6. Automatische Rechtschreibprüfung

Für eine korrekte Übersetzung wird ein korrekter Input vorausgesetzt. Selbst kleinste Tippfehler können die Übersetzung beeinträchtigen. Der Personal Translator kann auf Wunsch der/des Benutzers/In solche Fehler nicht nur wie herkömmliche Rechtschreibprüfprogramme markieren, sondern automatisch korrigieren und so eine korrekte Übersetzung anfertigen.

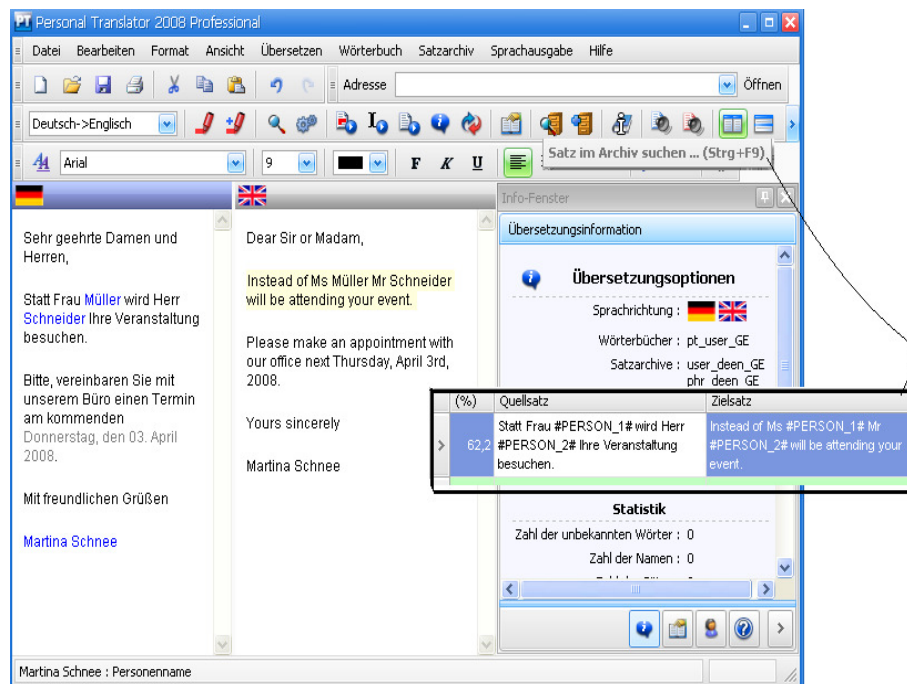
2.7. *Satzarchiv*

Ein Satzarchiv (Translation Memory) ist für jede(n) BenutzerIn ein intelligenter Weg, die bereits überarbeiteten Übersetzungen in ihrer gewünschten Endfassung zu speichern und bei weiteren Übersetzungen zu nutzen. Auf diese Weise wird Rechenzeit gespart und eine hochqualitative Übersetzung erzielt. Eine Besonderheit des Personal-Translator-Satzarchivs liegt darin, dass es ermöglicht, Eigennamen, Ortsnamen und Datum als Variablen zu markieren. So reicht es aus, im Satzarchiv nur einen Satz im folgenden Format und mit gewünschter Übersetzung zu speichern: „Herr [Personenname] aus [Ortsangabe] möchte am [Datum] nach [Ortsangabe] fliegen.“, damit eine maximale Übereinstimmung mit allen Sätzen, die mit diesem Muster übereinstimmen, erreicht wird. Alle Kombinationen von Namen, Orten und Daten ins Archiv aufzunehmen wäre unmöglich und damit keine Alternative für dieses Verfahren.

2.8. *Sprachausgabe*

Sowohl der Quell- und Zieltext wie auch alle Lexikoneinträge können von einer hochqualitativen Sprachsynthesekomponente vorgelesen werden. Es handelt sich um das gleiche System, auf dem das Linatec Produkt Voice Reader basiert.

Die folgende Abbildung zeigt die Benutzeroberfläche des Personal Translator und illustriert einige der oben genannten Funktionen. Die vom Namer erkannten Eigennamen sind markiert, der aus dem Satzarchiv übernommene Satz ist leicht mit Schattierung unterlegt. Wenn sich die Einfügemarke auf einem dieser markierten Wörter befindet, wird in der Statusleiste die semantische Information angezeigt (Martina Schnee: Personenname). In dem kleinen Ausschnitt aus dem Satzarchiv sieht man die interne Darstellung eines Satzes und seiner gespeicherten Übersetzung mit Variablen:

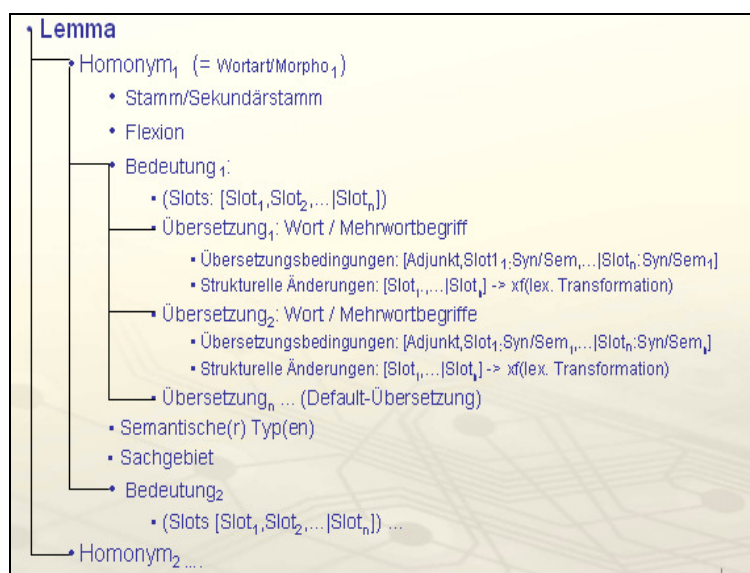
3. Das Lexikon

Die Lexikon-Datenbank des Personal Translator trägt den Namen Translexis. Sie beruht auf den Grundlagen des Datenbanksystems DB2 des Softwareherstellers IBM. Aus der Datenbank exportierte und kompilierte Einträge sollen einer Struktur der geordneten Prolog-Listen entsprechen, damit diese von der Grammatik gelesen und in die Übersetzung eingebunden werden können.

3.1. Struktur der Lexikoneinträge

Das Systemlexikon wird in der Datenbank Translexis gepflegt. In der Benutzeroberfläche der Datenbank wird jeder Eintrag in einem eigenen Fenster dargestellt, wobei die lexikalischen Informationen einer hierarchischen Baumstruktur entsprechen. Der oberste Knoten (root) jedes Eintrags ist das Lemma. Die weiteren nicht terminalen oder terminalen Knoten des Baumes, wie Homonym, Wortart, primärer bzw. sekundärer Stamm, Flexion, Übersetzung usw., sind hierarchisch in Unterknoten angeordnet. Jede dieser Einheiten ist über eine Bezeichnung, ihre Hauptattribute und Relationen zu anderen Einheiten definiert. Außer diesen inhaltlichen Daten enthalten alle Einträge auch administrative Informationen, wie etwa zu AutorIn, Datum, Status (geprüft, ungeprüft, gelöscht ...).

In folgender Abbildung wird eine schematische Darstellung eines Lexikoneintrags gezeigt:

Lemma

In Translexis ist das Lemma die kanonische Repräsentation eines Eintrags, der sowohl ein einzelnes Wort als auch ein Mehrwortbegriff sein kann. Die Hauptattribute sind eine Lemma-ID und die Information über die Sprache. Das Lemma kann ohne weitere Informationen nicht existieren, wobei zumindest die Wortart und eine Bedeutung angeführt sein müssen.

Homonym

Auf der ersten Ebene unterhalb des Lemmas befindet sich der Homonymknoten. Das wichtigste distinktive Kriterium eines Homonyms ist die Wortart (*dog* als Substantiv und *dog* als Verb sind zwei Homonyme des Lemmas *dog*). In Einzelfällen sind Homonyme über ihre morphologischen Eigenschaften, wie z. B. die Flexion (*Mutter* mit dem Plural *Mütter*, versus *Mutter* mit dem Plural *Muttern* als zwei Homonyme des Lemmas *Mutter*) oder das grammatikalische Genus (*der Gehalt* m. und *das Gehalt* n. als zwei Homonyme des Lemmas *Gehalt*) definiert.

Stamm

Der morphologische Stamm ist die Form, über die der Übersetzungsmechanismus den Zugriff auf das Lexikon hat. Im Lexikon werden sowohl die primären (*spring*), als auch die sekundären (*sprang*, *sprung*) Stämme verwaltet. Einen sekundären Stamm haben zum Beispiel Verben mit unregelmäßiger Flexion (*singen*, *sang*, *gesungen*), Substantive mit Umlaut (*Haus*, *Häuser*) oder

Adjektive mit unregelmäßigen Steigerungsformen (*gut, besser*). Für jeden sekundären Stamm wie auch für dessen entsprechenden primären Stamm muss der Geltungsbereich, nämlich Tempus, Numerus, Steigerungsstufe, für die der gegebene Stamm gilt, definiert werden. Bei Mehrwortbegriffen (*auf den Arm nehmen*), bei deutschen Verben mit trennbaren Präfixen (*einspringen*), bei englischen phrasal verbs (*bring down*) usw. müssen die sekundären Stämme nicht definiert werden, weil sich der Kopf dieser Einträge (nehmen, springen, bring) als einzelner Eintrag im Lexikon befindet und über diese Informationen verfügt.

Flexion

Der Knoten Flexion enthält die morphosyntaktischen Angaben zum gegebenen Homonym. Diese Angaben sind in folgenden Standardfällen obligatorisch: für deutsche Substantive (Genus, Deklinationsklasse, das Fugenelement in Komposita) und für französische, italienische, portugiesische sowie spanische Substantive (Genus).

Weitere Flexionsangaben sind nur im Falle einer unregelmäßigen Flexion obligatorisch: für französische, italienische, portugiesische, spanische, englische Substantive (Numerus bei Pluralia bzw. Singularia tantum), für alle anderen Wortarten, wenn das Wort unregelmäßige Formen besitzt und/oder der Geltungsbereich des gegebenen Stammes begrenzt ist.

Bedeutung

Jedes Lemma muss mit mindestens einer Bedeutung verbunden sein. Diese sind über den Knoten Homonym miteinander verknüpft. Eine Bedeutung ist über die syntaktischen Eigenschaften des Wortes definiert, meistens über die Argumentenstruktur (den Slotrahmen).

Neben dem Slotrahmen sind weitere syntaktischen Eigenschaften verzeichnet: bei nominalen Mehrwortbegriffen die Stellung des kongruenten Adjektivs (aj1, aj2 bedeutet, dass sich das mit dem Substantiv mitdeklinierende Adjektiv an der ersten oder zweiten Stelle des Mehrwortbegriffs befindet), bei den Pronomina die Pronomenart (Personal-, Possessiv- usw.) und die Bestimmtheit (bestimmt, unbestimmt), bei den Adverbien die Stellung im Satz (vor dem Verb, nach dem Verb, zwischen dem Hilfs- und Vollverb), um hier nur ein paar Beispiele zu nennen. Mehrere syntaktische Attribute können mithilfe logischer Operatoren (and, or, not) kombiniert werden.

Slots

Ein Slot kann entweder ein Atom wie **nobj** (Nomenobjekt), **iobj** (indirektes Objekt, meistens im Dativ), **obj** (direktes Objekt im Akkusativ), **gobj** (Genitivobjekt) usw. oder ein Ausdruck wie **comp(p(['über']acc)) 'I' inf** (Präpositionalkomplement mit der Präposition *über*, die ein Akkusativ regiert, oder ein Infinitiv) sein. Alle Slots sind entweder als obligatorisch oder als opti-

onal definiert. Die Filler können ebenfalls Atome oder geordnete Atomlisten in Prolog sein, die mittels logischer Operatoren kombiniert werden können.

Die verschiedenen Bedeutungen müssen unterschiedlich priorisiert werden. Die Prioritäten geben die Reihenfolge der Durchsuchung des Lexikons vor. Es ist eine wichtige Aufgabe von LexikographInnen, die Reihenfolge der Bedeutungen so festzulegen, dass dies zu besten Übersetzungsergebnissen führt und während des Parsings so wenig Rechenzeit wie möglich in Anspruch nimmt.

Bedeutungen sind nur dann voneinander unabhängig, wenn deren Slots obligatorisch sind (mit 1 gekennzeichnet), wie hier am Beispiel des Verbs *verlassen* gezeigt:

1. [subj(n),rflx1(a)|comp1(p([auflacc]) 'I' dass)]
2. [subj(n)|obj1(n)]

Die Slots im Beispiel 1 sind: ein Subjekt, durch einen nominalen Filler realisiert; ein obligatorisches Reflexivpronomen im Akkusativ; ein obligatorisches Präpositionalkomplement mit der Präposition *auf*, die den Akkusativ regiert oder ein dass-Satz („*Er verlässt sich auf seine Frau*“ oder „*Er verlässt sich darauf, dass seine Frau kommt*“).

Die Slots im Beispiel 2 sind: ein Subjekt und ein obligatorisches direktes Objekt, jeweils durch einen nominalen Filler realisiert („*Er verlässt seine Frau*“).

Beim Festlegen optionaler Slotrahmen müssen LexikographInnen darauf achten, dass diese von spezifisch zu allgemein angeordnet sind, um somit zu gewährleisten, dass kein Slotrahmen zu früh als gefüllt betrachtet und dadurch eine falsche Übersetzung gewählt wird.

Übersetzung

Jede Bedeutung hat eine oder mehrere Übersetzungsmöglichkeiten in andere Sprachen. Verschiedene Übersetzungen sind über verschiedene Übersetzungsbedingungen definiert, wobei jede Bedeutung eine Standardübersetzung haben muss, die ohne jegliche Bedingungen gilt (bezeichnet mit *true*). Manchmal ist diese Standardübersetzung die einzige Übersetzung für die gegebene Bedeutung.

Bei jeder Übersetzung werden auch eventuelle lexikalische und strukturelle Änderungen, die in der Zielsprache vorgenommen werden müssen, definiert.

Übersetzungsbedingungen

Die Übersetzungsbedingungen können unterschiedlicher Natur sein: globale Restriktionen wie Sachgebiet (*Mutter* → *mother* in der allgemeinen Bedeutung, aber *Mutter* → *nut* im Sachgebiet Maschinenbau), morphologische

Eigenschaften des zu übersetzenden Wortes (*minute* im Singular → *Minute*, aber *minutes* im Plural → *Protokoll*), Eigenschaften von Slots und deren Fillers oder sonstiger syntaktischer Kontext.

Die Bedingungen definieren Tests, die während der Analyse durchgeführt werden müssen, um die richtige Lesart eines Wortes zu wählen. Die wichtigsten Tests sind dabei die Slot-Tests. Es kann als Bedingung definiert werden, dass der betreffende Slot gefüllt werden muss (f), nicht gefüllt werden darf (e), gefüllt werden kann, aber nicht muss (x), mit welcher Art von Fillern er gefüllt werden soll (so(Filler)), zu welcher Wortart die Filler gehören müssen (cat(POS)), welche Bedeutung die Filler haben müssen (sense(Sense)), zu welchen semantischen Typen die Filler gehören müssen (st(Type)) usw.

Im folgenden Beispiel werden die Übersetzungsbedingungen für das englische Verb *bear* gezeigt, die erfüllt werden müssen, damit die Übersetzung *gebären* gewählt wird:

Slots: [subj(n),obj(n)comp(pt)]
Übersetzungsbedingungen:[st(f),childle]

Der Filler für den Subjektslot subj(n) muss vom semantischen Typ *her weiblich* sein (st(f)), das direkte Objekt obj(n) muss das Wort *child* sein, und das Partikelkomplement comp(pt) muss leer sein (e).

Lexikalische und strukturelle Änderungen

Nachdem die richtigen Lesarten der quellsprachlichen Wörter ermittelt und die passenden Übersetzungen gewählt wurden, wird nun die Zuordnung der Slots aus der Zielsprache zu den Slots aus der Quellsprache vorgenommen. Es wird für jeden Slot definiert, wodurch er in der Zielsprache realisiert werden soll. Wenn in diesem Feld nichts definiert ist, gelten folgende Standardzuordnungen: Der Subjektslot aus der Quellsprache wird mit Nominativ übersetzt, das direkte Objekt mit Akkusativ, das indirekte Objekt mit Dativ, das Genitivattribut aus dem Deutschen mit der Präpositionalphrase *of* ins Englische usw.

Falls die Übersetzung eine andere als die Standardzuordnung verlangt, muss diese definiert werden. Diese Anweisungen bewirken die Übersetzung in einem anderen Kasus (*gedenken* + Genitiv → *remember* + Akkusativ) oder Numerus (*Verkauf* → *sales*) als in der Quellsprache, mit einer anderen Präposition, als die Standardübersetzung der Quellpräposition wäre (*bestehen aus* → *consist of*, anstatt *consist from*), um nur zwei Beispiele zu nennen.

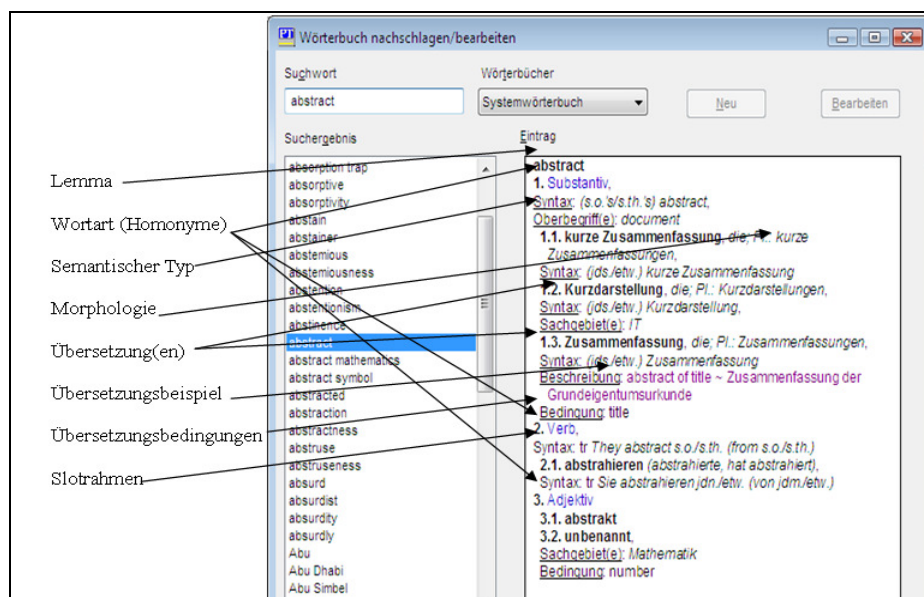
Des Weiteren können strukturelle Änderungen definiert werden, die bestimmen, ob Komponenten in der Zielsprache gelöscht (*auf den Nullpunkt sinken* → *freeze*), hinzugefügt (*murmeln* → *play marbles*) oder versetzt (*I like swimming* → *ich schwimme gerne*) oder mit bestimmten Eigenschaften, die sie in der Quellsprache nicht hatten, versehen werden sollen (z. B. Bestimmtheit bei der Übersetzung: *Ich spiele Geige.* → *I play the violin.*)

Konzept / Semantische Typen / Sachgebiete

Für jede Bedeutung kann ein Konzept angelegt werden. Das Konzept ist ein sprachübergreifender Begriff, über den die Bedeutungen verschiedener Lemmata aus verschiedenen Sprachen verbunden sind. Wenn für eine Bedeutung semantische Typen und/oder Sachgebiete definiert werden sollen, muss ein Konzept angelegt werden, weil es deren Verbindung zur Bedeutung definiert.

Semantische Typen und Sachgebietsangaben haben in der maschinellen Übersetzung zwei Rollen: monolinguale lexikalische Disambiguierung während der syntaktischen Analyse und die Spezifizierung der Übersetzungsbedingungen. Sowohl die semantischen Typen als auch die Sachgebiete sind hierarchisch angeordnet.

Die folgende Abbildung soll illustrieren, in welcher Art und Weise die oben beschriebenen Eigenschaften eines Lexikoneintrags aus dem Systemlexikon in der Benutzeroberfläche des Personal Translator dargestellt werden:

3.2. Benutzerlexika

Das Systemlexikon und einige zusätzliche Fachlexika werden mit dem Produkt mitgeliefert. Sie werden für die Übersetzung benutzt und in ihnen kann nachgeschlagen werden, sie können jedoch von BenutzerInnen nicht modifiziert werden. Um dem Programm eigene Einträge und zusätzliche Übersetzungen zur Verfügung zu stellen, können Benutzerlexika angelegt werden. Nur auf eines davon kann zur Laufzeit zum Schreiben zugegriffen werden, bis zu 32

andere kann die/der BenutzerIn als zusätzliche Lexika zum Lesen in den Übersetzungsprozess einbinden.

In einem Benutzerlexikon können die offenen Wortarten, nämlich Substantiv, Verb, Adjektiv, Adverb und Eigennamen kodiert werden. Es besteht – wie auch im Systemlexikon – die Möglichkeit, für jedes Lemma mehrere Homonyme (Wortarten) zu definieren. Für diese können anhand von syntaktischen und/oder semantischen Kriterien verschiedene Bedeutungen und Übersetzungen definiert werden.

Im folgenden Beispiel soll gezeigt werden, wie durch die/den BenutzerIn eine neue Bedeutung eines deutschen Verbs (Beispiel *bescheinigen*) mit einer entsprechenden Übersetzung ins Englische (Beispiel *attest*) dem Lexikon hinzugefügt werden kann. Es sind diejenigen Dialoge abgebildet, in denen die syntaktischen Eigenschaften des deutschen Verbs und seines englischen Transfers festgelegt werden.

Deutsch:

- Aus einer Auswahlliste sollen die korrekten Formen für die 3. Person Plural und das Partizip Perfekt gewählt werden (der Abschnitt Wortformen).

- Es soll definiert werden, ob das Perfekt mit dem Hilfsverb *sein* oder *haben* gebildet wird (der Abschnitt Hilfsverb)

- Es soll der Slotrahmen des Verbs festgelegt werden. Zu jedem Slot (Subjekt, Akkusativ-, Dativ-, Genitiv-, Präpositionalobjekt) gibt es die Möglichkeit, entweder die semantischen Eigenschaften des Fillers zu beschreiben oder das konkrete Wort zu nennen, das diesen Slot füllen soll. Die semantischen Typen werden aus einer endlichen, im Vergleich zum Systemlexikon verkürzten, Liste gewählt, die konkreten Wörter werden in das entsprechende Feld eingetippt (der Abschnitt Ergänzungen)

Englisch:

- Es wird aus einer Auswahlliste die korrekte Form des Simple Past gewählt (der Abschnitt Vergangenheitsform)

- Es werden die Slots des englischen Verbs definiert und den vorher definierten Slots des deutschen Verbs zugeordnet. Sollte die/der BenutzerIn keine Zuordnungen vornehmen, gelten die Standardzuordnungen (Subjekt → Subjekt, direktes Objekt → direktes Objekt, indirektes Objekt → indirektes Objekt, Genitivobjekt → of-phrase, Präpositionalergänzung → Präpositionalergänzung mit der Defaultübersetzung der Präposition). Durch andere Zuordnungen kann die/der BenutzerIn teilweise strukturelle Änderungen im Zielsatz erreichen. In unserem Beispiel soll das Akkusativobjekt aus dem Deutschen mit einer Präpositionalergänzung ins Englische übersetzt werden, und zwar mit der Präposition *to*.

Wir führen einen Übersetzungstest durch, um zu überprüfen, ob die definierte Bedeutung mit der gewünschten Übersetzung und den entsprechenden Transformationen erfolgreich in die Lexikondatenbank abgelegt wurde:

Polizeiberichte haben seine Gewalttätigkeit bescheinigt. => Police reports have attested to his violence.

Auf diese Art und Weise kann die/der BenutzerIn dem Lexikon des Personal Translator neue Bedeutungen und Übersetzungen hinzufügen.

The image shows two overlapping windows from the 'Personal Translator' software. The left window, titled 'Deutsche Verben', contains settings for the German verb 'bescheinigen'. Under 'Wortformen', the third option 'Sie bescheinigen (bescheinigt)' is selected. Under 'Hilfsverb', 'Sie haben bescheinigt' is selected. Under 'Ergänzungen', the subject is 'Sie', and the accusative object is 'jemanden/etwas'. The right window, titled 'Englische Verben: Transfer von Deutsch', shows the corresponding English settings. Under 'Vergangenheitsform', 'attested' is selected. Under 'Zuordnung der Ergänzungen', the English preposition 'to' is mapped to the German accusative object. The final German sentence 'Sie bescheinigen (jdn./etw.)' and the English translation 'They attest (to s.o./s.th.)' are displayed at the bottom of the right window.

4. Möglichkeiten und Grenzen maschineller Übersetzung

Es wurden bereits zahlreiche Möglichkeiten, die die maschinelle Übersetzung der/dem BenutzerIn bietet, erwähnt. Genauso wie die Humanübersetzung muss sich auch die automatische Übersetzung den Änderungen und Neuregelungen in der Standardsprache anpassen und mit den Neuerungen und dem Sprachwandel Schritt halten. Die meisten Änderungen betreffen das lexikalische Gut einer Sprache. Die Anforderung an die maschinelle Übersetzung ist lexikalisch, semantisch und syntaktisch korrekte Ergebnisse, die an Form und Inhalt nicht von der Vorlage abweichen, zu liefern. Eine kontinuierliche Vokabularerweiterung ist die notwendige Voraussetzung dafür, auf dem neuesten Stand zu sein und die Entwicklung einer Sprache abbilden zu können. Dies stellt eine große Herausforderung dar, wobei im Folgenden nur einige Probleme, auf die die maschinelle Übersetzung stößt, beschrieben werden sollen.

4.1. Komposita

So groß die Systemlexika auch sein mögen – es ist ihnen nicht möglich, eine vollständige und endgültige Ressource zu besitzen, denn Sprachen sind in vielerlei Hinsicht sehr produktiv. Charakteristisch für die deutsche Sprache ist die freie und offene Bildung der Komposita. Der Übersetzungsmechanismus verfügt über Routinen, die die Komposita in ihre Einzelteile zerlegen, damit diese im Lexikon nachgeschlagen werden und somit die Übersetzung des gesamten Wortes ermittelt wird. Dies ist mit mehreren Problemen verbunden. Einerseits sind die Wortteilgrenzen nicht immer eindeutig (*Staub-becken*, *Staub-ecken*), andererseits können diese keine eindeutige Übersetzung haben, sodass es für die Gesamtübersetzung mehrere Möglichkeiten gibt. Das deutsche Wort *Schalter* kann in diesen Zusammensetzungen jeweils mit einem anderen Wort ins Englische übersetzt werden: *Bankschalter* (*desk*), *Lichtschalter* (*switch*). Dieses Problem kann teilweise mit den oben beschriebenen Disambiguierungsmechanismen, wie Sachgebietsangaben, neuronalem Transfer und/oder der Abfrage des Kontexts gelöst werden. Wenn jedoch nicht anders möglich, empfiehlt es sich, die Gesamtbedeutung als solche ins Lexikon aufzunehmen.

4.2. Mehrdeutigkeiten

Einige Beispiele für Auflösung der Mehrdeutigkeiten wurden bereits genannt. Mit statistischen Methoden lassen sich viele lexikalische Ambiguitäten lösen (*Bank* → *bank/bench*; *Schimmel* → *white horse/mould*; *fan* → *Fan/Ventilator* ...), und durch die Abfrage der semantischen Eigenschaften können einige syntaktische Mehrdeutigkeiten geklärt (*Gras frisst die Kuh.* → *The cow eats grass.*) oder die referenziellen Bezüge gefunden werden (*Das Mädchen ist traurig. Es hat seine Tasche veroloren.* → *The girl is sad. She has lost her bag.*).

Zur Disambiguierung struktureller Mehrdeutigkeiten wie etwa im Satz „*Sie sieht den Mann mit dem Fernglas*“, hat die maschinelle Übersetzung wie auch der Mensch keine Lösung anzubieten.

4.3. Übersetzung idiomatischer Begriffe

Das Verstehen und Übersetzen idiomatischer Begriffe ist eine große Herausforderung für alle Fremdsprachenlernenden und auch für ÜbersetzerInnen. Es bedarf umfassenden Hintergrundwissens und fundierter kultureller Kenntnisse, die weit über die formalen Sprachkenntnisse hinausgehen müssen.

Die maschinelle Übersetzung kann dieser Herausforderung nur in geringem Maße gerecht werden. Hier ein Beispiel dafür, wie der Personal Translator etwa die Aufgabe meistern kann, für einen idiomatischen und einen nicht idiomatischen Ausdruck jeweils die korrekte Übersetzung zu produzieren:

*Er hat alle Hebel in Bewegung gesetzt, um die Stelle zu bekommen. →
He has done everything possible to get the job.*

*Wenn Sie hier den Hebel bewegen, wird die Ventilation aktiviert. → If
you move the lever here, the ventilation is activated.*

4.4. Neologismen

In unserer Zeit ist jede Sprache weit größer Einflüssen anderer Sprachen ausgesetzt, als dies früher der Fall war. Als Folge der weltweit vernetzten Kommunikationstechnologien kam es zu einer terminologischen Dominanz des Englischen. Wörter und Ausdrücke aus dem Englischen finden sich in vielen Sprachen wieder. Mit diesen Entwicklungen Schritt zu halten und das Lexikon zu aktualisieren, ist nicht immer einfach. Es können folgende Entwicklungen beobachtet werden:

– Ein Wort wird durch ein Wort übersetzt, dass den Gesetzmäßigkeiten der eigenen Sprache vollkommen entspricht (*down load* → *herunterladen*).

– Ein Wort wird in einer angepassten Form übernommen (*downloaden*) und damit zwar dem deutschen Flexionsschema angepasst, was jedoch mit einer Reihe verschiedener Probleme verbunden ist. Es stellt sich die Frage, ob sich dieses Verb nun als ein Verb mit trennbarem oder als eines mit nicht trennbarem Präfix verhält (lautet das Partizip *downgeloaden* oder *gedownloaden*?). An die maschinelle Übersetzung stellt sich die Anforderung, all diese Formen in einem deutschen Text zu erkennen und richtig in eine andere Sprache zu übertragen. Bei der Übersetzung ins Deutsche haben LexikographInnen allerdings immer noch die Wahl, als Zielwort ein wohlgeformtes und dem deutschen Flexionsschema entsprechendes Wort zu kodieren.

– Das Wort wird aus dem Englischen übernommen und nicht den Gesetzmäßigkeiten der deutschen Sprache angepasst. Zum Teil werden Komposita benutzt, die aus mehreren Wörtern bestehen und für die es kein Deklinationsmuster im Deutschen gibt (*Service public*), zum Teil gibt es Ungereimtheiten in Bezug auf das Genus (*die E-Mail* oder *das E-Mail*) oder die Bildung der Pluralformen (*Cities* oder *Citys*). Auch hier muss die Analysekomponente der maschinellen Übersetzung für alle Möglichkeiten offen sein, wobei die Generierung jedoch gesteuert werden kann. Dies sind nur einige wenige Schwierigkeiten, auf die eine moderne Technologie wie die maschinelle Übersetzung stößt und für die es Lösungsansätze zu finden gilt.

Literatur

Thurmair 2005: Thurmair, G. Hybrid Architectures for Machine Translation Systems. In: *Language Resources and Evaluation*. Vol. 39/1. Dordrecht: Springer Netherlands. S. 91–108.

- Thurmair 2004: Thurmair, G. *Rule-based and Statistical Machine Translation*. Proc. ASLIB. London (invited talk).
- Lehmann/Bläser 2001: Lehmann, H.; Bläser, B. *Coding of Lexical Entries with TransLexis*. Heidelberg: Linguattec Entwicklung & Services GmbH.
- McCormick/Zoeppritz 2001: McCormick, S.; Zoeppritz, M. *Syntax coding for English and transfer to German*. Heidelberg: Linguattec Entwicklung & Services GmbH.
- Hutchins 2006: Hutchins, J. Machine Translation: History. In: Brown, K. *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Oxford. Vol. 7. S. 375–383.
- Jurafsky/Martin 2000: Jurafsky, D.; Martin, J. H. *Speech and language processing*. New Jersey: Prentice Hall.

Vera Aleksić (München)

Personal Translator – translating program

Personal Translator is a commercial machine translation programme. It is based on LMT, a system developed first by Michael McCord at IBM. The translation follows the principles of the Slot Grammar, which is a kind of valence-based grammar. It provides for each word empty positions (slots) for its syntactical arguments that have to be realised in the text. The central component of the translation mechanism beside the grammar is the lexicon.

This paper describes the structure of an entry in the lexicon database. In particular it explains the concepts of a slot, a slot frame and slot fillers as well as the integration of the lexicon into the translation process. It shows how the translation conditions have to be defined and how the translation engine can prove the realisation of the defined conditions in the text during the analysis.

Personal Translator is a rule-based system that successfully integrates the results of statistical methods into the translation process, especially for disambiguating lexical and syntactical ambiguities. The translation is also supported by some other statistics-based components, like the automatic identification of subject areas or source language. Furthermore, the user is free to choose, whether to use the recognition of named entities and the automatic spell checker during translation.

An important PT feature is the translation memory. A translation memory is a database of pairs of source sentences and their translations as well as additional information on the sentence pair. In this way once corrected translation can be inserted automatically into further translations. That makes the translation of repeatedly used wordings and passages easier.

The programme is equipped with a high-quality speech generation component, which can be used to get read the source and the target text, as well as all lexicon entries.

Although the Personal Translator produces very acceptable translation results, the human post processing is necessary and highly recommended. The user can achieve

optimal results by using his/her own lexicons and translation memories, as well as by learning to use clear and unambiguous wordings for the translation.

Vera Aleksić
Linguatec GmbH
Gottfried-Keller-Straße 12
81245 München
Deutschland
Tel.: +49 (0) 89 89 66 64-164
v.aleksic@linguatec.de
www.linguatec.de

IV.

**Phonetik/Phonologie, Orthographie,
Orthoepie, Sprachkultur**

**Fonetika/Fonologija,
Ortoepija, Jezička/Jezična kultura**

**Фонетика, Фонологија,
Ортоепија, Језичка/Језична култура**

Damir Horga (Zagreb) – Vesna Požgaj Hadži (Ljubljana) – Ines Šafarić (Zagreb)

Fonetsko-fonološke razlike govora u beogradskom, sarajevskom i zagrebačkom televizijskom dnevniku

Govor u elektroničkim medijima može biti pokazatelj stvarnoga stanja odnosa između jezičnih silnica koje teže zadržati ono što je u jeziku tradicionalno i onih silnica koje putem različitih govornih idioma u jezični sustav unose nove elemente. Naime, u svojoj programskoj orijentaciji elektronički mediji nastoje očuvati „čistoću“ jezika (jezični standard), ali zbog pojavljivanja velikog broja govornika dovoljno su i otvoreni pa se u njima odražavaju različiti jezični varijeteti čije se karakteristike mogu prihvatiti kao novi „uporabni“ standard.

U ovome se istraživanju na primjerima televizijskih dnevnika kao središnjih informativnih emisija javnih televizija Hrvatske (HRT – Hrvatska radio televizija), Bosne i Hercegovine (FTV – Federalna televizija) i Srbije (RTS – Radio televizija Srbije) uspoređuju fonetsko-fonološki sustavi triju jezika: bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog te se otkrivaju tendencije njihova razvoja u ovom trenutku. Osim toga analiziraju se i neki akustički te vremenski parametri.

1. Uvod

1.1. Govor elektroničkih medija

Promjene u društvu od 90-ih godina prošloga stoljeća utjecale su i na promjene u medijima „demokratizacija“ medija pridonijela je i „demokratizaciji“ jezika u medijima (usp. Kalin Golob 2004: 77), i to pisanoga i govorenoga. Nove tehnologije, ali i novi način komuniciranja dali su primat govorenome jeziku koji čak utječe i na pisani jezik. Jezične se promjene u medijskome diskursu primjećuju na svim razinama; najuočljivija je naravno leksička. Prisjetimo se samo purističkog odnosa prema srbizmima, a naročito slavenizmima u hrvatskim državnim medijima početkom 90-ih godina prošloga stoljeća (više o tome npr. u Škarić 2006. i Opačić 2006), kao i „poplavi“ razlikovnih rječnika, uglavnom amaterskih autora, koji su donijeli više štete nego koristi i uzrokovali brojne nesporazume, posebice na stranim slavistikama. I dok je to razdoblje bilo obilježeno pretjeranom kroatizacijom i kovanjem novih riječi, novo je tisućljeće u hrvatskim elektroničkim medijima obilježeno „haranjem anglizama“ (Opačić 2006: 522). Osim toga demokratizacija medijskoga elektroničkog prostora (pojava novih privatnih i javnih postaja, uporaba nestandardnih idiolekata u njima, veći broj neprofesionalnih govornika itd.) na različite načine „pritišće“ ionako krhku i narušenu ortoepsku normu hrvatskoga jezika.¹ Treba naglasiti da na navedene promjene pismenoga i govorenoga medijskog diskursa utječe također

¹ Slična preispitivanja i promjene u ortoepskoj normi događaju se i u slovenskom jeziku, v. npr. radove Tivadar i Šušteršič 2001, Tivadar 2006, Verovnik 2004. i dr.

ciljna publika, ali i različite govorne situacije, odnosno žanrovi koji „traže“ određena i za njih tipična jezična sredstva. Nažalost, moramo ustvrditi da su analize govorenoga medijskog diskursa u usporedbi s pisanim rijetke; nedostaju opisi govornih svojstava pojedinih medijskih žanrova: od onih strogo zadanih (npr. informativne emisije) pa sve do onih u kojima se pojavljuje govor blizak svakodnevnoj konverzaciji.

Dobar govor elektroničkih medija može se odrediti na osnovi njegova komunikacijskog dometa i efikasnosti. Prema Škariću i Horgi model dobrog javnoga govora morao bi imati ova svojstva: govornost, tečnost, osobnost, jezičnu pravilnost, logičnost, poetičnost, informativnu odmjerenuost, komunikacijsku otvorenost, fatičnost, tolerantnost, kulturu slušanja, eufoničnost i kontroliranost (citirano prema Horga 1994). Može se čak i govoriti o „prepoznatljivim govorničkim idealima“ koje su oblikovali pojedini mediji. Tako npr. za hrvatske državne medije Škarić (2006) daje nacrt govorničtva, pri čemu se izdvajaju ove osobine: govornost (koja se postiže dobrim govornicima – prezentirima), purizam (koji se sastoji od odlika koje pokazuju hrvatsku jezičnu standardnost i od odlika koje pokazuju govorno zdravlje) i elegancija (pri čemu govorenje teži uglađenosti, istančanosti, estetičnosti, kultiviranosti, pa i otmjenosti, gospodstvenosti).

1.2. Raslojavanje govora elektroničkih medija

U svim vrstama javne komunikacije trebao bi se upotrebljavati standard jer jedan jedini standard u jeziku podrazumijeva i jedan jedini standard u govoru (Granić 1994). Međutim, demokratizacija medijskoga elektroničkog diskursa pridonijela je većem raslojavanju govora elektroničkih medija i, naravno, raznolikijem odstupanju od standarda. Održavanju standarda u govoru teže oni kojima je to zvanje, npr. glumci, spikeri, voditelji, novinari itd., a o tome se „brinu“ fonetičari, logopedi, profesori hrvatskoga jezika, lektori, službe za jezik i govor (npr. na hrvatskoj televiziji) itd. S druge strane, o odstupanju od standarda može se govoriti, prije svega, kod neprofesionalnih govornika, ali i kod govornika koji se često pojavljuju u medijima (npr. neke javne osobe: od političara, sportaša, gospodarstvenika itd.). Svi govornici na ovaj ili onaj način utječu na ortoepsku normu hrvatskoga jezika, čemu doprinosi i uvriježeni stereotip „tako govore na televiziji“ (Opačić 2006: 523) – što znači tako je pravilno. Naravno, idealan govor (korektan govor bez pogrešaka u kojem govornik zna što želi reći i kada to kaže, kaže tečno) rijetko se postiže, ali se njemu teži (Horga 1996). Uostalom pojam 'idealnosti' „ne vrijedi uvijek i svugdje (u svakoj govornoj situaciji) za sve fenomene govora“ (Granić 2003).

1.3. Kakav govorni model nude mediji?

Budući da je govor elektroničkih medija javan, neprestano je izložen preispitivanju i ocjenjivanju gledateljstva/slušateljstva i jezikoslovaca. Postavlja se pitanje kakav nam govorni model nude javni mediji s obzirom na činjenicu je da je ortoepska norma, za razliku od drugih normi, „manje podložna

standardizaciji“ odnosno „najlakše izmiče čvrstoj jezgri standarda“ (Mićanović 2006: 100). Upravo zbog toga kod nje najviše dolazi do izražaja napetost između kodifikacije i uporabe, odnosno napetost između klasične i uporabne implicitne norme. Problematičnost hrvatske ortoepske norme, posebice njezine prozodijske razine, prema Pranjkoviću (citirano prema Mićanović 2006: 100) „izvire dobrim dijelom iz činjenice da je ona i najkonzervativnija. Naime, normativci uglavnom inzistiraju na tzv. klasičnoj ili ‘maretićevskoj’ akcentuaciji koja se ne zasniva na realnom stanju u pojedinim hrvatskim govorima /.../, nego je zapravo strana većini govornika hrvatskoga standardnoga jezika /.../, pa se zapravo /.../ uči kao strana.“² Klasična je norma rezultat Bečkoga književnoga dogovora iz 1850. godine, kada je istočnohercegovačka varijanta štokavskoga govora izabrana kao osnovica „hrvatsko-srpskoga“ jezika s brojnim prilagodbama u 20. st. (npr. dopuštenom zapadnom i istočnom varijantom). Za razliku od klasične norme, koja je rezultat normativističke jezične politike i koju zastupaju oni koji na jezični sustav gledaju kao „čvrstu strukturu koju valja čuvati i njegovati“, hrvatska uporabna implicitna norma oblikovala se prema sociolingvističkim zakonitostima i njezina se odstupanja od klasične norme polako uvode u normativističke priručnike kao moguća i dopustiva (Horga et al. 2008: 189).

2. Istraživanja govora elektroničkih medija ili „Važno je kako izgledaš, a ne kako govoriš“

Govor medija, odnosno ocjene govornika radija i televizije bio je temom jezikoslovaca od 50-ih godina prošloga stoljeća do danas (v. npr. Jonke 1956, Pranjković 1978, Opačić 1978, Buzina 1987, Škavić 1994, Hršak/Zgrabljić 2003 et al.). Cilj je tih radova bio upozoriti na tipične pogreške na različitim jezičnim razinama, što se fonetsko-fonološke razine tiče na prvome je mjestu prozodijska razina.³ U radovima se ukazuju na raskorak između kodifikacije i uporabe osobito na naglasnoj razini, ali i u zanaglasnim duljinama, u prebacivanju naglasaka na proklitiku, izgovoru pojedinih glasnika, refleksu jata itd.

Kakva je „skupna slika govora hrvatske televizije“? Prema istraživanju Škarić/Varošaneć-Škarić (1994a, 1994b) pri izboru televizijskih govornika najvažniji je izgled, a najmanje važan govor. Dok spikeri-voditelji moraju do-

² Na ovome mjestu nećemo se baviti različitim koncepcijama hrvatske prozodijske norme o kojoj postoji bogata polemička literatura različitih autora, npr. K. Mićanovića, I. Pranjkovića, M. Samardžije, I. Škarića, G. Varošaneć Škarić, S. Vukušića, I. Zoričića i dr. O odnosu preskriptivne akcentologije i hrvatskog standardnog jezika tj. o „hrvatskim akcentuacijama“ v. u preglednom polemičkom radu I. Lupića (2001).

³ Upozoravamo na kritički pogled na odnos hrvatskoga jezikoslovlja prema naglascima u javnim medijima u radu Đ. Škavić, 1994. te na novije „kritike“ akcenatske razine u radu S. Hršak i N. Zgrabljić (2003) i N. Opačić (2006).

bro izgledati i dobro govoriti, novinari moraju biti dobri u retoričkom dizajnu, a kako izgledaju i kako govore manje je važno. Autori zaključuju da HRT iskušava u mediju veliko mnoštvo govornika koji ne odgovaraju medijskim zahtjevima, od kojih je neproporcionalno mnogo žena. Posebno su olabavljeni kriteriji za govor, i to pri primanju na televiziju, ali i pri puštanju slaboga govora u medij. Televizijski govornici govore znatno ispod zamišljenog ideala (i dalje ostaje otvorenim pitanje što je uopće „zamišljeni idealni govor“ i kako ga definirati), ali prema nekim pokazateljima govorno su sposobniji od općeg prosjeka govornika. Kao pozitivnu osobinu autori ističu činjenicu da se televizijski govornici biraju prema pojedinačnoj govornoj darovitosti, a ne prema blizini njegova organskog idioma standardu, kako je to bilo nekoć. Također naglašavaju potrebu za dodatnim školovanjem televizijskih govornika u svim ortoepskim slojevima – od standardne prozodije do pravila povezanoga govora, ali i u govorničkim umijećima (od dojmlija glasa do neverbalnih sredstava). Najnovije istraživanje govora hrvatske javne televizije (Banković-Mandić/Runjić-Stoilove 2006) pokazuje da je taj govor, promatran u varijablama glasa, govornih mana, jezičnih i izgovornih pogrešaka – u odnosu na nove komercijalne televizije u Hrvatskoj, još uvijek najbolji. Dakle, hrvatska se televizija trudi održati „imidž“ koji je nekada imala; podsjetimo samo da su prije 50-ak godina jezični savjetnici zagrebačke televizije i radija bili vrsni jezikoslovci, v. Opačić 2006).

3. Istraživanje

3.1. Govorni materijal i cilj

Za analizu smo odabrali tri središnja televizijska dnevnika zagrebački (Hrvatske radio televizije – HRT), sarajevski (Federalne televizije – FTV) i beogradski (Radio televizije Srbije – RTS) zbog toga jer je riječ o najgledanijim emisijama koje prate širok krug gledatelja, među kojima je većina obrazovanih i potencijalno jezično aktivnih. Naime, neka istraživanja (npr. Verovnik 2004) dokazuju da je s jedne strane parametar gledanosti izuzetno značajan, a s druge strane da potencijalno jezično aktivniji gledatelji imaju veći utjecaj na normu govorenoga jezika. Osim toga u dnevnicima se pojavljuju žanrovski raznovrsni prilozi u kojima sudjeluju različiti govornici, o čemu će biti riječi u nastavku. Cilj je istraživanja bio otkriti kakav je govor u tim dnevnicima u odnosu na klasičnu (kodificiranu) govornu normu i kakve su međusobne razlike nekih fonetskih parametara među bosanskim/bošnjačkim, hrvatskim i srpskim jezikom. Promatrane su ove varijable: prozodijske ili suprasegmentalne te segmentalne-vokalske i segmentalne-konsonantske.

3.2. Govornici

Analizirani su svi govornici koji se pojavljuju u pojedinom dnevniku, a govore bosanskim/bošnjačkim ili hrvatskim, odnosno srpskim jezikom. Govornici su podijeljeni u četiri kategorije: voditelji, spikeri, novinari i gosti. Voditelji i spikeri školovani su govornici od kojih se očekuje „visoka govorna izve-

dba“ (Škarić/Varošaneć-Škarić 1994a, 1994b), od novinara se također očekuje kultivirani govor, a najzanimljiviji u kontekstu ovoga rada jesu gosti – sugovornici novinara. Riječ je o stručnjacima za određeno područje ili o slučajnim govornicima iz „puka“ u čijem će spontanom govoru najvjerojatnije biti najveće i najraznolikije odstupanje od kodificirane norme – naime, te osobe nisu „vične“ javnome govoru. Napominjemo da je za neke govornike uzorak govora bio prekratak da se ocijene u svim promatranim karakteristikama.

3.3. Analiza govorenog materijala

Škarić (2007a) je na uzorku od 226 srednjoškolaca za koje se može smatrati da predstavljaju relativno reprezentativan uzorak hrvatskih govornika ustanovio šest glavnih fonetskih razlika između klasične izgovorne norme i tzv. prihvaćenog izgovora ili uporabne implicitne norme kojom govore obrazovani govornici hrvatskoga jezika u javnoj uporabi. Tako 76% ispitanika ostvaruje umjesto klasičnog četveronaglasnog sustava tronaglasni sustav s dugosilaznim, dugouzlaznim i jednim kratkim naglaskom koji se najčešće realizira kao kratkosilazni. Zanaganasne duljine ne ostvaruje 71% ispitanika. Čak 82% ispitanika skraćuje dugo slogotvorno /r/. Oksitonska realizacija naglasaka na posljednjem slogu riječi koju klasična novoštokavska norma ne dopušta, u ovom uzorku ispitanika ostvarena je u samo 15% od svih mogućih slučajeva. Klasičnom normom propisan izgovor jata kao /ie/, odnosno u izgovoru kao /ije/ ako je dug ili kao /je/ ako je kratak. U 90 % slučajeva realizira se kao /je/ s dugim ili kratkim vokalom /e/ ovisno o duljini jata. Međutim iza /l/ i /n/ može se pojaviti njihova palatalizacija, tj. izgovor palatalnih glasnika /ɫ/ ili /ɲ/ npr. ljeputa [ɫɛputa] i Njemačka [ɲɛmačka], dok se kod izgovora dugog refleksa jata oni izgovaraju na svom temeljnom izgovornom mjestu kao alveolari /l/ i /n/ npr. lijep [liɛp] i Nijemac [ɲiɛmac]. Budući da se u srpskom jeziku jat uglavnom realizira kao /e/, ne može se govoriti o razlikama u njegovoj realizaciji u klasičnoj normi i današnjoj uporabi pa te razlike u realizaciji jata ostaju samo specifičnost hrvatskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika. Konačno, 90% ispitanika ne razlikuje izgovor fonema /č/ i /ć/, nego ih izgovara kao jedan glasnik srednji po izgovoru između ova dva. Ta odstupanja uporabne izgovorne norme od klasične ustanovljena su i u zagrebačkom idiomu koji tako dobiva prestižnu sociolingvističku funkciju u njegovu prihvaćanju kao društveno poželjnog izgovora, a time i potencijalnog kriterija u određenju novoga izgovornog standarda.

Navedene karakteristike izgovora bile su polazište u definiranju govornih varijabli koje su promatrane u tri središnja televizijska dnevnika kako bi se pokazalo odstupaju li i srpski i bosanski/bošnjački od klasične izgovorne norme i ako da, u kojem se smjeru to odstupanje događa.

Dvoje kvalificiranih fonetičara slušno je procijenilo ove izgovorne varijable:

- a) prozodijske ili suprasegmentalne: četveronaglasni sustav, ostvarivanje zanaglasnih duljina, oksitonski naglasak, preskače li naglasak na proklitiku;
- b) segmentalne-vokalske: sinkopiranje, realizacija jata, realizacija slogotvornog /r/, realizira li se /e/ kao srednje otvoreno ili postoji i realizacija /zatvorenog /e/ i otvorenog /e/, realizira li se /o/ kao otvoreno /o/;
- c) segmentalne-konsonantske: razlikovanje afrikata /č/ i /ć/, odnosno /dž/ i /d/.

3.4. Rezultati i rasprava

S obzirom na govorni status i stupanj govorene profesionalnosti u istraživanju je sudjelovalo ukupno 106 govornika, i to 3 voditelja, 16 spikera, 20 novinara i 67 gostiju (v. tablicu 1).

	voditelj	spiker	novinar	gost	ukupno
HRT	1	3	7	23	34
FTV	1	7	3	19	30
RTS	1	6	10	25	42
ukupno	3	16	20	67	106

Tablica 1. Broj govornika po stupnju govorene profesionalnosti u tri dnevnika

3.4.1. Razlike među jezicima

Rezultati učestalosti pojedinih varijabli u dnevnicima HRT-a, FTV-a i RTS-a prikazani su u tablici 2 kao broj ili postotak govornika čiji govor karakterizira prisutnost pojedine govorene varijable.

	HRT		FTV		RTS	
suprasegmentalne varijable	n	%	N	%	n	%
četveronaglasni sustav	17	50	30	100	42	100
zanaglasne duljine	10	29	30	100	7	17
oksitonski naglasak	1	3	-	-	-	-
preskakanje naglasaka na proklitiku	2	6	3	10	-	-
segmentalne-vokalske varijable						
sinkopiranje	0	0	30	100	0	0
realizacija jata	0	0	2	7	-	-
slogotvorno r	1	3	0	0	0	0
zatvoreno i otvoreno e	0	0	4	14	27	64
otvoreno o	0	0	0	0	3	7
segmentalne-konsonantske varijable						
razlikovanje č/ć	13	38	15	50	42	100

Tablica 2. Broj i postotak pojavljivanja promatranih izgovornih varijabli u tri dnevnika

Iz rezultata istraživanja prikazanih u tablici 2 proizlaze ove karakteristike promatranih govornih varijabli:

- U hrvatskom jeziku gubi se četveronaglasni sustav (uglavnom postaje tronaglasni jer se neutralizira razlika između kratkouzlaznog i kratkosilaznog) dok bosanski/bošnjački i srpski čvrsto drže četveronaglasni sustav.

- Zanaganasne duljine gube se u hrvatskom i srpskom jeziku, a zadržavaju u bosanskom/bošnjačkom.

- Oksitonski naglasak pojavljuje se samo u hrvatskom jeziku.

- Naglasak preskače na proklitiku u hrvatskom i bosanskom/bošnjačkom, ali to nije zabilježeno u srpskom jeziku (vjerojatno zato što je preskakanje naglasaka i općenito rijetko).

- Sinkopiranje (gutanje /i/ i /u/) pojavljuje se samo u bosanskom/bošnjačkom, dok su u hrvatskom i srpskom vokali jasno artikulirani.

- U bosanskom/bošnjačkom dugi jat realizira se dvosložno kao /ije/, a u hrvatskome jednosložno kao /je/.

- Slogotvorno /r/ redovito se skraćuje u hrvatskom jeziku.

- U bosanskom/bošnjačkom i osobito u srpskom jeziku javlja se razlika između otvorenog i zatvorenog /e/ koje u hrvatskome nema.

- U srpskom jeziku javlja se razlika između otvorenog i zatvorenog /o/.

- Razlika /č/ i /ć/ gubi se u hrvatskom, smanjuje u bosanskom/bošnjačkome, a izrazito drži u srpskom jeziku.

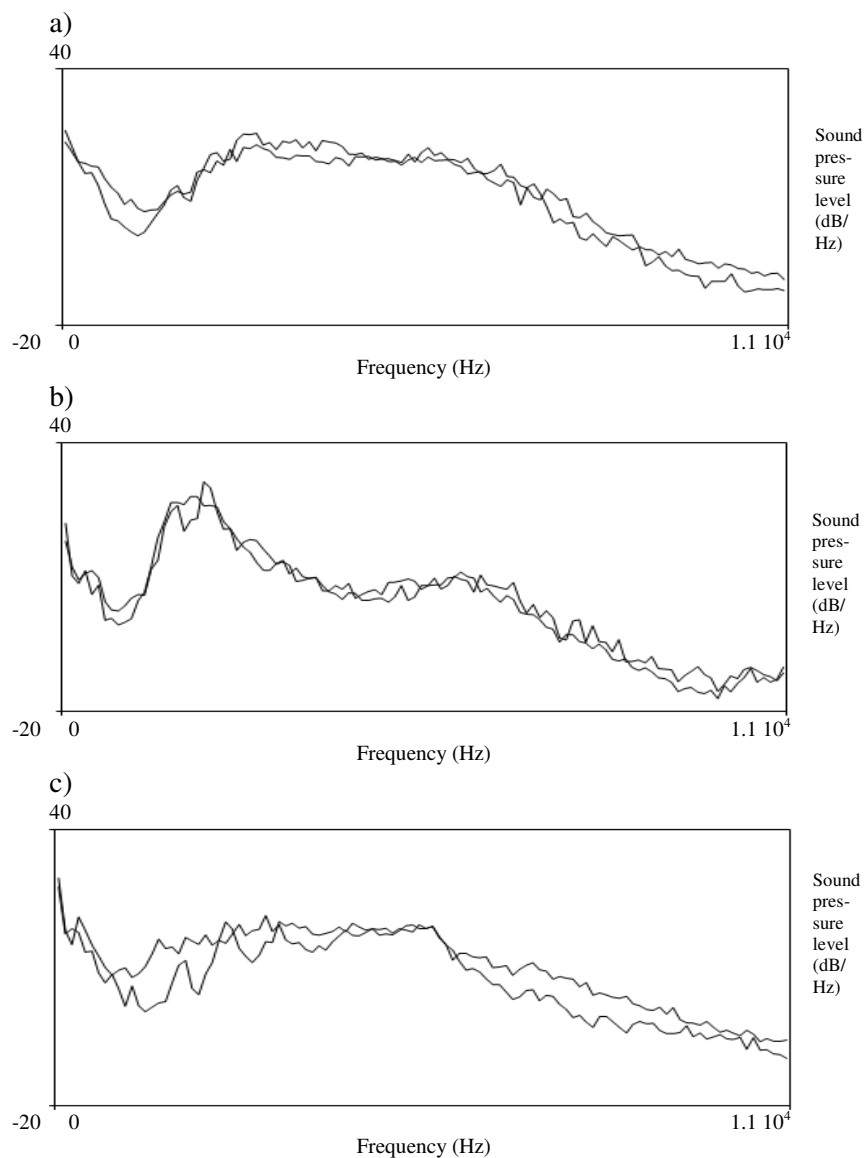
Možemo zaključiti da bosanski/bošnjački i srpski jezik zadržavaju neke karakteristike klasične norme kojih u hrvatskome jeziku više nema, ali da imaju i neke karakteristike koje ih u izgovornom smislu dodatno određuju, kao što je sinkopiranje, razlikovanje otvorenih i zatvorenih /o/ i /e/.

3.4.2. Akustičke razlike između afrikata /č/ i /ć/

Usporedba triju jezika na fonetskom planu zahtijevala bi sustavnu i opsežnu akustičku analizu. U ovom radu uspoređene su spektralne karakteristike frikativnog dijela afrikata /č/ i /ć/ kao jedne od karakteristika koje se na segmentalnoj razini perceptivno izrazito razlikuju u trima promatranim jezicima. Ta se razlika odnosi dakako i na razliku između zvučnih parnjaka tih glasova, tj. /dž/ i /đ/. Naime, u hrvatskom se govoru neutralizira razlika između tvrdih i mekih afrikata (Škarić 2000). U ovom je radu izračunat prosječni dugotrajni spektar za šumni dio afrikata /č/ i /ć/ za 15 muških govornika u promatranim dnevnicima. Rezultati analize prikazani su na slici 1. Spektralne krivulje jasno pokazuju da je razlika između /č/ i /ć/ očita u srpskom jeziku jer su za /ć/ pojačane visoke, a oslabljene niske frekvencije u odnosu na /č/. U hrvatskom i

bosanskom/bošnjačkom razlika se gubi i krivulje dugotrajnog prosječnog spektra gotovo su identične.

Slika 1. Dugotrajni prosječni spektar frikativnoga dijela afrikata /č/ – podebljana linija i /ć/ – tanka linija u a) hrvatskom, b) bosanskom/bošnjačkom i c) srpskom dnevniku

Na primjeru tih glasova promatrano je i trajanje frikativnog dijela afrikata te ustanovljeno da i tu postoje stanovite razlike (tablica 3). Općenito meki je duži od tvrdog; ta je razlika najizrazitija u bosanskom/bošnjačkom; u srp-

skom je trajanje obje afrikate kraće nego u hrvatskom i bosanskom/bošnjačkom.

	HRT	FTV	RTS
č	65	47	44
ć	68	68	52

Tablica 3. Prosječno trajanje frikativnog dijela afrikata /č/ i /ć/ (u ms) u tri dnevika

Napominjemo da bi sve ove akustičke rezultate valjalo provjeriti na većim uzorcima govora i na laboratorijskim snimkama govornika.

3.4.3. Razlike među govornicima s obzirom na stupanj govorne profesionalnosti

Rezultati učestalosti pojavljivanja pojedinih govornih varijabli s obzirom na stupanj govorne profesionalnosti govornika u dnevnicima prikazani su u tablici 4.

	HRT				FTV				RTS			
	V	S	N	G	V	S	N	G	V	S	N	G
Supra-segmentalne varijable												
4 naglasaka	0	100	43	48	100	100	100	100	100	100	100	100
zanaglasne duljine	0	67	29	26	100	100	100	100	100	50	20	4
oksitonski naglasak	–	–	–	4	–	–	–	–	–	–	–	–
preskakanje naglasaka na proklitiku	100	–	–	4	–	–	–	16	–	–	–	–
segmentalne-vokalske varijable												
sinkopiranje	0	0	0	0	100	100	100	100	0	0	0	0
realizacija jata	0	0	0	0	0	14	33	0	–	–	–	–
samoglasno r	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
zatvoreno i otvoreno e	0	0	0	0	0	43	0	11	100	50	100	52
otvoreno o	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16	20	0
segmentalne-konsonantske varijable												
razlikovanje č/ć	0	67	43	35	100	86	100	26	100	100	100	100

Tablica 4. Postotak pojavljivanja promatranih izgovornih kategorija u tri dnevika s obzirom na stupanj govorne profesionalnosti

S obzirom na stupanj govorne profesionalnosti ovo pilot istraživanje pokazalo je da profesionalniji govornici (spiker i voditelji) u sva tri jezika drže

četeronaglasni sustav, ali u ostalim promatranim elementima uglavnom slijede opće tendencije u pojedinom jeziku.

4. Zaključak

Govorena praksa, a i ovo pilot istraživanje ukazuju na problematičnost kodificirane norme i njezino „zaostajanje“ za uporabom te na razlike u nekim fonetskim parametrima među bosanskim/bošnjačkim, hrvatskim i srpskim jezikom. Istraživanje je pokazalo da bosanski/bošnjački i srpski jezik za razliku od hrvatskoga zadržavaju neke karakteristike klasične norme (npr. četeronaglasni sustav), ali da imaju i neke posebne karakteristike koje ih u izgovornom smislu dodatno određuju (npr. sinkopiranje, razlike između otvorenog i zatvorenog /e/ i /o/). Promatrana tri jezika izrazito se razlikuju u uporabi /č/ i /ć/ (što se onda odnosi i na /dž/ i /đ/); naime rezultati akustičke analize pokazuju izrazite razlike samo u srpskome jeziku.

Istraživanje također ukazuje na teškoće pronalaženja standardnog izgovora odnosno „zamišljenog idealnog govora“ koji bi komunikacijski kompetentni govornik prihvatio kao svoj model i njemu težio. I dalje ostaje otvorenim pitanje što je standard u govoru i na osnovi čega dolazimo do njega. Na to pitanje nećemo moći odgovoriti bez referencijskih korpusa govorenoga jezika koji bi omogućili istraživanja govora uzimajući u obzir jezične, ali i izvanjezične karakteristike govora. Osim toga naše prethodno istraživanje (Horga et al. 2008) u okviru ovog projekta pokazalo je da govornici hrvatskoga jezika već na temelju nekih fonetskih parametara mogu sa stanovitim stupnjem sigurnosti razlikovati govori li netko hrvatski, bosanski/bošnjački ili srpski. Valjalo bi provesti istraživanje koje bi pokazalo koji od fonetskih parametara najviše doprinosi međusobnom razlikovanju tih jezika.

Literatura

- Banković-Mandić/Runjić-Stoilove 2006: Banković-Mandić, I.; Runjić-Stoilove, A. Govor Hrvatske javne televizije kao prestižan. In: Granić, J. (Hg.). *Jezik i mediji*: Zagreb – Split: HDPL. S. 63–72.
- Bulić 1999: Bulić, R. *Bosanski jezik u praksi i normi*. Tuzla: Printcom.
- Buzina 1987: Buzina, T. Ortoepska odstupanja u televizijskim dnevnicima. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 4/2. S. 153–162.
- Granić 1994: Granić, J. Standard u jeziku i standard u govoru. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 11/2. S. 84–88.
- Granić 2003: Granić, J. Idealne govorne izvedbe – idealni govornici i idealni slušatelji. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 20/12. S. 99–105.
- Horga 1994: Horga, D. Tečnost govora u elektroničkim medijima. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 11/2. S. 15–21.

- Horga 1996: Horga, D. *Obrada fonetskih obavijesti*. Zagreb: HFD.
- Horga et al. 2008: Horga, D. et al. Fonetski opis segmentalne razine hrvatskog jezika i sposobnost hrvatskih govornika u slušnom razlikovanju bošnjačkog, hrvatskog i srpskog govora. In: Tošović, B. (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Münster et al: LIT. S. 187–199.
- Hršak/Zgrabljic et al. 2003: Hršak, S.; Zgrabljic, N. Akcenti na Hrvatskome javnom radiju. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 20/12. S. 133–146.
- Jahić/Halilović/Palić 2000: Jahić, Dž.; Halilović, S.; Palić, I. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Jonke 1956: Jonke, Lj. Akcentuacija na našoj Radio-stanici. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 4/5. S. 129–133.
- Kalin Golob 2004: Kalin Golob, M. Novinarski jezik in stil: Kaj vemo in česa ne. In: Poler Kovačič, M.; Kalin Golob, M. (Hg.). *Poti slovenskega novinarstva – danes in jutri*. Ljubljana: FDV. S. 69–83.
- Lupić 2001: Lupić, I. Preskriptivna akcentologija i hrvatski standardni jezik. In: *Kolo*. Nr. 11/1. S. 85–134.
- Mićanović 2006: Mićanović, K. *Hrvatski s naglaskom*. Zagreb: Disput.
- Monnesland 2005: Monnesland, S. (Hg.). *Jezik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo–Oslo: Institut za jezik – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije.
- Opačić 1978: Opačić, N. Slušajući programe Radio-Zagreba. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 25/5. S. 153–156.
- Opačić 2006: Opačić, N. Mediji i hrvatski standardni jezik. In: Granić, J. (Hg.). *Jezik i mediji*. Zagreb – Split: HDPL. S. 521–532.
- Pranjeković 1978: Pranjeković, Ivo 1978: O govoru spikera (i drugih radnika i suradnika) Radio-Zagreba. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 25/5. S. 148–153.
- Simić 2001: Simić, R. *Srpska gramatika 1: uvod, fonologija, morfologija*. 2. izmenjeno i dopunjeno izd. Beograd: MH Aktuel.
- Stanojčić/Popović 1997: Станојчић, Ж.; Поповић, Лј. *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Subotić 2005: Subotić, Ljiljana 2005: *Ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*, Novi Sad: Filozofski fakultet – Odsjek za medijske studije.
- Škarić/Varošaneć-Škarić 1994a: Škarić, I.; Varošaneć-Škarić, G. Ocjene televizijskih govornika. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 11/1. S. 1–7.

- Škarić/Varošaneć-Škarić 1994b: Škarić, I.; Varošaneć-Škarić, G. Skupna slika govora Hrvatske televizije. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 11/2. S. 1–13.
- Škarić 2000: Škarić, I. Č i Đ. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 17/2. S. 77–104.
- Škarić 2006: Škarić, I. *Hrvatski govorili*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škarić 2007a: Škarić, I. Hrvatski izgovorni identitet. In: *Govor*. Nr. 14/2. S. 79–90.
- Škarić 2007b: Škarić, I. Fonetika hrvatskoga književnoga jezika. In: Babić, S. et al. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus. S. 15–157.
- Škavić 1994: Škavić, Đ. Odnos hrvatskoga jezikoslovlja prema naglascima u javnim medijima. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 11/1. S. 69–73.
- Tivadar/Šušteršič 2001: Tivadar, H.; Šušteršič, R. Otvorena pitanja standardnoga slovenskog izgovora. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 18/2. S. 113–122.
- Tivadar 2006: Tivadar, H. Slovenski medijski govor v 21. stoletju in pravorečje – RTV Slovenija vs. komercialne RTV-postaje. In: Palková, Z.; Janoušková, J. (Hg.). *Kapitoly z fonetiky a fonologie slovanských jazyků : příspěvky z pracovního vědeckého setkání na XVI. zasedání Komise pro fonetiku a fonologii slovanských jazyků při Mezinárodním komitétu slavistů*. Prag: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. S. 209–226.
- Verovnik 2004: Verovnik, T. Govorjeni knjižni jezik v televizijskih dnevnoinformativnih oddajah: študija primera. In: Poler Kovačič, M.; Kalin Golob, M. (Hg.). *Poti slovenskega novinarstva – danes in jutri*. Ljubljana: FDV. S. 157–173.

Damir Horga (Zagreb) – Vesna Požgaj Hadži (Ljubljana) – Ines Šafarić (Zagreb)

Phonetisch-phonologische Unterschiede in den aus Beograd, Sarajevo und Zagreb emittierten TV-Nachrichten

In dieser Untersuchung wird am Beispiel von TV-Nachrichten als elementare Informationssendung der öffentlichen Fernsehanstalten Kroatiens (HRT – Kroatisches Radio und TV), Bosnien und Herzegowinas (FTV – TV der Föderation) und Serbiens (RTS – Radio und TV Serbiens) die phonetisch-phonologischen Systeme dreier Sprachen verglichen: des Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen, wobei Tendenzen von deren gegenwärtiger Entwicklung untersucht werden. Eine weitere Analyse betrifft einige Akustik- und Zeitparameter.

Damir Horga
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 1
10 000 Zagreb
Hrvatska
Tel.: +385 1 612-00-98
Faks: +385 1 615-68-79
Privat: 10 000 Zagreb, Aleja pomoraca 25
dhorga@ffzg.hr

Vesna Požgaj Hadži
Filozofska fakulteta
Aškerčeva 2
1000 Ljubljana
Slovenija
Tel.: +00 386 1 241-12-96
Faks: +00 385 1 425-93-37
Privat: 1000 Ljubljana, Teslova 21,
vesna.hadzi@guest.arnes.si
<http://www.ff.uni-lj.si/oddelki/slavistika/hsm/>

Ines Šafarić
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 1
10 000 Zagreb
Hrvatska
Tel.: +385 1 612-00-98
Faks: +385 1 615-68-79
isafaric@ffzg.hr

Blaženka Martinović (Pula)

Leksički naglasak kao razlika (primjer prefigiranih odglagolnih izvedenica sufiksom -Ø)

Komparativnom analizom naglasaka dijela tvorenica u suvremenim priručnicima hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika pokazat ćemo koliki je opseg razlika u tomu dijelu naglašavanju dvaju standarda. Naglasak će biti na prefikslnim odglagolnim izvedenicama sufiksom -Ø. Odmaci od Karadžić-Daničićeva naglašavanja očekivani su u oba sustava i o njima se podosta pisalo pa će težište biti na suvremenim naglasnim pojavnostima i tendencijama. Posebice ćemo bistriti pojavu tzv. „prodora u ortoepski standard“, i to usporedbenom analizom priručnika obiju strana.

Uvod

Leksički je naglasak naglasak polaznoga ili osnovnoga lika¹, tj. nominativa jednine² (rjeđe množine – p l u r a l i a t a n t u m) ili infinitiva.³ Dijelom je leksičke norme⁴, tj. „naglasnih ponašanja koja vrijede za točno određenu riječ“ (NHKJ⁵: 26). Rječnici daju i drugih naglasnih podatak unutar gramatičke obavijesti čime zalaze na područje obličnoga naglasaka, ali i tipologije. Stoga razlikujemo naglasak r i j e č i od naglasaka o b l i k a r i j e č i.

Naglasno ponašanje kanonskoga lika najčešće ne određuju kojoj će naglasnoparadigmatskoj preinaci riječ pripasti, primjerice imenice *trávanj*,

¹ Leksem je riječ u ukupnosti svojih značenja i oblika (Tafrá 2005: 140). Budući da je leksem jedinica na razini jezika, a ne govora, pitanje je pojmovlja otvoreno jer je naglasna norma dijelom govora. U literaturi se govori i o riječi i leksičkoj jedinici. B Tafrá pojašnjava da se: „pod riječju, najčešće, misli na kanonski lik, a sva variranja unutar paradigmi su oblici jedne te iste riječi“ (Tafrá 2005: 140). Budući da *riječ* nije uvijek osnova za natuknički niz (primjerice *anti-*), često se izbjegava u leksikografiji. Tafrá se u svojim radovima odlučuje za naziv *leksička jedinica*, u značenju – polazište za ustrojstvo lijeve strane rječnika (što može biti manje ili veće od riječi).

² U leksikografiji se o istome govori kao o „lijevoj strani rječnika“, o leksikografskome liku ili o „naslovu“ rječničkoga članka (Tafrá 2005: 138).

³ U glagola je polazišni gramatički lik infinitiv; u pridjeva, pridjevnih zamjenica, broja *jedan* i rednih brojeva nominativ jednine muškoga roda; u ličnih zamjenica i sklonjivih glavnih brojeva nominativ. Polazišni se lik u literaturi naziva još i kanonskim. Važno je naglasiti da nije jednak svim jezicima, primjerice u latinskome je 1. lice prezenta glagolski kanonski lik (Zgusta 1991).

⁴ Leksik je otvoren sustav pa se u knjizi *Norme i normiranje* (Samardžija 1999) otvara pitanje norme na leksičkoj razini, no ipak je prevladao stav da se može govoriti o standardizaciji.

⁵ U radu ćemo se često pozivati na normativne priručnike pa smo svakome odredili kraticu čije je pojašnjenje u popisu literature.

nařod, *kiřa*, *břser* idu u jedan tip, neovisno o polaznome naglasku, jer im se fleksijom ne mijenjaju naglasna obilježja, no primjeri kao řto su *mřrnar*, *bořsač*, *jřnak* i sl. (za razliku od primjerice *sřbřr*, *krčmřr*, *jřdnřk*) već leksićkim naglaskom upućuju na promjenu mjesta i trajanja u paradigmi. Sve to upućuje na suodnos jezićnih razina koji uvjetuje naglasna norma kao dio ortopedije, tj. jezićnoga plana řto definicijom upravo pokriva više jezićnih razina (Mateřić 2007).

Leksićka je naglasna norma ona koju se ne teži potpuno normirati (toćnije stabilizirati dokidanjem dvostrukosti ili viřestrukosti), jer bi to bio uzaludan posao u nećemu tako živomu kao řto je jezik, pa je dubletnost i tripletnost najvećma svojstvo upravo te norme.⁶ „Ukratko potpuna usustavljenost naglasaka opseže samo jezićnu jezgru, a řto se ide dalje prema rubovima leksika, kolebljivost je veća“ (NHKJ: 10). Leksićke su viřestrukosti najćeće motivirane dvojbenim raspodjelnim pravilima naglasaka (redom: koliko naglasak može imati rijeć, može li posljednji slog biti naglařen, řiri li se distribucijsko polje silaznoga tona, gubi li se tonska opreka kratkih slogova, pomiće li se i uzlazni naglasak prema poćetku rijeći i sl., o ćemu se više govori i piře), ali su one uvjetovane i novim razvojnim tendencijama u izvođenju i slaganju imenica, o ćemu nema sustavnih prikaza. O drugome će ovdje stoga biti rijeći.

Otkrenemo li se tvorbi rijeći u rasvjetljivanju dvostrukosti i viřestrukosti, dvojbenosti će nam se kategorijalno oslikati pa stoga ovdje odabiremo taj put u sagledavanju leksićkoga naglasaka kao razlike. Komparativna analiza leksićkoga naglasaka dvaju standarda najćeće zapoćinje (i zavrřava) na već ustaljenim primjerima kao řto su *ljřbićica*⁷ (umanjenica u hrvatskome jeziku) i *ljubićica* (u srpskome jeziku u znaćenju *ljřbice*) (Brozović 2005: 91), zatim *rjećnik* i *rjećnik* nasuprot *řćnik*; *knjřžėvnořt* nasuprot *knjřžėvnořt*; *ćinřvnik*, *stanřvnik* nasuprot likovima *ćinřvnik* i *řtanřvnik* (Jonke 1965: 226) ili pak likovima *Pětar* – *Pětra*, *ćřvjek* – *ćřvjeka*, *přkoj* – *přkoja*, *přvoj* – *přvoja*, *vřće*, *křplje*, *přřar* i sl. koji su posebnost zapadne novořtokavřtine, kojima se posebice bavio S. Vukuřić u svojim radovima (NHKJ: 24–25).⁸ Ovdje ćemo

⁶ „Najveće probleme normi standardnoga jezika prićinja leksik, prije svega zato řto je on najviše podlořan promjenama i řto je u njemu najviše onoga řto je izvanjezićne naravi, pa zato traži specifićne naćine integracije u standardni jezik“ (Silić 1998: 171).

⁷ řkarićevi su informanti odreda dali prednost *ljřbićici* pred *ljubićicom* (řkarić 2006: 138).

⁸ Neřto su jasnije razlike u glagola (*doći* – *doći*; *řpeći* – *řpeći*; *žėlřmo* – *žėlřmo* i sl.) i o takvima se više piře, posebice jer se zadire i u razvojne faze naglasnoga sustava.

naime i dalje ostati na imeničnome korpusu, pisanih normativnih izvora (s kojim izletom u uporabu profesionalnih govornika gdje se njome rasvjetljava dvojbenost) jer je broj i oslikava stanje o kojemu želimo govoriti, ali ćemo potražiti i nova mjesta koja su različna i razlikovna.

Naglasne ustaljenosti

Naglasno stanje dakako nije dvojbeno u svih leksema, naime držimo da je u većini slučajeva naglasna stabilnost osigurana, a ondje gdje se javi višestrukosti (20–30%), opisive su u jeziku kao standardu. Primjerice, promotrimo li izvedenice tvorene sufiksalsnom tvorbom, nameće se određeni broj sufikasa (od kojih dakako nisu svi plodni) koji nam odmah ukazuju na naglasak leksema i u čemu gotovo nema dvojbi (posebice što se tiče mjesta, a ton se ponegdje stilski diferencira). U hrvatskome standardnom jeziku prepoznali smo sljedeće sufikse koji tvorenici osiguravaju naglasnu stabilnost: **-áda** (*marináda*); **-àna** (*dvoràna*); **-ijáda** (*univerzijáda*); **-iònār** (*revolucìonār*); **-iònāš** (*protekcìonāš*); **-òba** (*gnusòba*, *rugòba*); **-ínče** (*marvínče*); **-ònica** (*kupaònica*); **-ácija** (*situácija*); **-àncija** (*toleràncija*); **-àrija** (*maštàrija*); **-àdija** (*ženskàdija*); **-àdžija** (*filmàdžija*); **-àgija** (*česàgija*); **-àjlja** (*nogaìjlja*); **-àlija** (*kasàblija*); **-ànija** (*petljànija*); **-èdžija** (*silèdžija*); **-èncija** (*apstinèncija*); **-èrija** (*mašinèrija*); **-èsija** (*silèsija*); **-ícija** (*abolícija*, *investícija*); **-ijácija** (*diferencijácija*); **-ilija** (*atmosferilije*); **-jùrija** (*ptičùrija*); **-jùrlja** (*dječùrlja*); **-mèrija** (*žandarmèrija*); **-òlija** (*mudrolja*); **-òrija** (*ludòrija*); **-òsija** (*grdòsija*); **-ùdija** (*starùdija*); **-ùrdija** (*balavùrdija*); **-ùrija** (*smjehùrija*); **-ètik** (*teorètik*); **-ònik** (*umivaònik*); **-òvnik** (*jelòvnik*); **-ašanin** (*Jagmašanin*); **-ašin** (*kumašin*); **-èlín** (*vlastèlín*); **-járčanin** (*Sušinjárčanin*); **-oljánčanin** (*Mostovljánčanin*); **-àrina**⁹ (*glavàrina*); **-jùrina** (*koščuùrina*); **-ùrina** (*voduùrina*); **-ùsina** (*voluùsina*); **-àčina** (*deràčina*); **-čùrina** (*koščùrina*); **-èrina** (*kućèrina*); **-èsina** (*tjelèsina*); **-èšina** (*glavèšina*); **-inština** (*Grobìnština*); **-jáčina** (*mirnjáčina*); **-jěšina** (*starjěšina*); **-nina** (*invalidnina*); **-óvština** (*dogodóvština*); **-ùšina** (*orlušina*); **-iz(a)m** (*arhaizam*); **-àtika** (*enigmàtika*); **-ètika** (*energètika*); **-èska** (*humorèska*); **-ánstvo** (*božánstvo*); **-íno** (*maraskíno*); **-òvilo** (*spolòvilo*); **-ikátor** (*mistifikátor*); **-àna** (*ciglàna*); **-òća** (*hladnoća*); **-òta** (*ljepòta*; za živo: *jakota*); **-atúra** (*signatúra*); **-àža** (*kamuflàža*); **-èut** (*farmacèut*); **-éza** (*princeža*); **-ljant** (*denuncijant*); **-ljāt** (*antikvarijāt*); **-ijatúra** (*klavijatúra*); **-ijēr** (*hotelijēr*); **-ijéra** (*bombonijéra*); **-ikāt** (*falsifikāt*); **-iònēr** (*reakcìonēr*); **-itis** (*sinusitis*); **-íza** (*ekspertíza*); **-ljága** (*prtljága*); **-ója** (*zloja*); **-ójo** (*zlojo*); **-òna** (*gostìona*); **-óza** (*tromboža*) itd.

⁹ O naglasku *svadbàrina*, a ne („Vukovu“) *sväðbarina* usp. S. Ivšić (1953: 72–73) i S. Babić (1999: 187).

Ustaljenost je u velikoj mjeri zabilježena i u priručnika srpskoga jezika (koja se jasno naslućuje iz Nikolićeva prikaza Mlađe novoštokavske akcentuacije 1970., iz Pecina prikaza zanaglasnih dužina 1991., u Stevanovića 1991., u RSKJ, u RMS itd.¹⁰). No u komparativnoj analizi izvedenica u dvama standardima uočili smo i razgraničili naglašavanje dvaju sustava, naime u srpskome je standardu primjerice: *svāđbarina* (-**arina**), *kūpaonica*, *gōstionica*, pored *kupa-ònica*, *gostionica* (-**onica**), *sīledžija* (-**edžija**), *filmadžija* (-**adžija**), *jēlōvnik* (-**ōvnik**), *blizānac* i *blīžanac* (pored *blīžnac*, a ne *blizānac*), *bānīč* – *baniča* (-**īč**), sufixs -**ūs** je dug (*ūkuūs*) i sl.

U svemu tako razlikujemo troje: naglasnu ustaljenost u svakome od standarda i međusobno naglasno podudaranje dvaju standardnih jezika, zatim naglasnu ustaljenost unutar standarda, ali naglasno nepodudaranje među njima te na koncu naglasne neustaljenosti u obama standardima. Dakako da drugo i treće izaziva veću pozornost pa tragom tih nedoumica i kročimo dalje u tekstu.

Naglasne neustaljenosti na primjeru odglagolnih izvedenica

Ovdje ćemo više zauzetosti posvetiti izvedenicama muškoga roda na ništični sufixs (sufiks -**ō**)¹¹ iz dvaju razloga: prvo, u akcentološkoj se literaturi upravo na korpusu tih tvorenica upozoravalo na širenje dugouzlaznoga naglasaka na račun kratkouzlaznoga, tj. na *prōdor/prođor* u ortoepski standard koji „nije svojstven hrvatskome jeziku“ (što je posebice isticao D. Brozović 1964.) i drugo, dvojbe i dubletnosti u uporabi i u priručnicima i danas su u prefigiranih odglagolnih izvedenica. Zatekli smo se stoga na raspuću kolebljivih podataka 800-tinjak imenica u priručnicima, koje je 90-ih god. prošloga stoljeća opisivao I. Zoričić (1990), no valjalo je provjeriti kakvo je stanje nakon dvaju desetljeća.

Naglasak izvedenica muškoga roda ovisi o broju slogova, je li osnova prefigirana i o prefiksu. Izvođenjem od neprefigiranih osnova ne nastaju kolebljivi naglasni podatci (osim u onih s nepostojanim **a**: *šāpat* i *šāpāt* te na -**or**: *žūbor*, *žubor*, *žūbor* i *žubor*). Dvojbe se javljaju u onih od prefigiranih osnova, posebice u dvosložnicama¹². U izvedenica na -**oj** može biti dužina, a i ne mora (što

¹⁰ Stanojčić-Popovićeva gramatika ne donosi akcentuirane primjere pa se ne da zaključiti ništa o naglasku u derivaciji.

¹¹ O tim su izvedenicama pisali D. Brozović (1964), S. Babić (1969, TR 1991), S. Vukušić (1976), B. László (1996b), a detaljnije o naglasku takvih imenica pisao je I. Zoričić (1982, 1985, 1990). Posebice je zanimljivo usporediti stanje u priručnicima do 1990., na kojima se temelji Zoričićovo istraživanje, sa suvremenim stanjem.

¹² S prefiksom su **s**- jednosložne pa u njih dolaze samo silazni naglasci (*skočk*, *slòg*, *splèť*, *slijèv*, *spòj*, *zbroj*; *slòm* i *slòm*, *spjèv* i *spjèv*, *stvor* i *stvor*, *svòd* i *svòd*, *zbjèg* i *zbjèg*), s time da u srpskome standardu preteže kratkosilazni naglasak.

je u konačnici i prevagnulo u hrvatskome standardu): *nabȏj* i *naboj*, *nȃpoj* i *nȃpoj*, *nȃvoj*, *ȏdgoj*, *pȏvoj* (*pȏvoj*).

S. Babić u Tvorbi riječi (TR: 335 i 338) prepoznaje „tri naglasna tipa“¹³: *doček*, *načrt*, *iskāp*. U radu ćemo se služiti suvremenim akcentološkim nazivljem u tipologiziranju koje razlikuje dva osnovna tipa: promjenljivi i nepromjenljivi.¹⁴ U imenica o kojima je riječ nema promjene naglaska u sklonidbi tako da su sve one unutar nepromjenljivoga tipa te podjela koja je ponuđena u Babićevoj Tvorbi oslikava zapravo podtipove, a ne tipove.

Raspodjela najčešće ovisi o prefiksu i prikazuje se ovako:

a) *āa*: **do-**, **iz-**, **o-**, **ob-**, **od-**, **po-**, **pod-**, **pro-**, **u-**, **uz-**

b) *āa*: **na-**, **nad-**, **pre-**, **pri-**, **raz-**, **sa-**, **su-**, **za-**

c) *āā*: tip je rijedak, smatra se da je neplodan i u uzroku (osim u trosložnicama)¹⁵.

Dakako da raspored prHfKksā u podtipovima nije strogo zacrtan te da su ponegdje dvostrukosti (u literaturi se spominje oko 30% dubleta, usp. Zoričić 1990), no prevaga kojega naglaska u korpusu odlučila je o rasporedu u podtipove. U literaturi se pak i u uporabi zapaža prodor drugoga podtipa na područje prvoga („prodor u ortoepski standard“, u dvosložnih imenica s prefiskom koji sadrži samoglasnik *o*), a dosada se u normativnoj literaturi osnovnome podtipu davala prednost. S tog će razloga o svemu detaljnije biti riječi kroz prefikse.

U izvedenica s prefiksom *do-*, prema S. Babiću (TR), prevladava kratkouslazni: *doček*, *dokaz*, *domet*, *dopust*, *dopis*; ali ipak *dođir*, *dođel*, *dođvat* (i *dođvat*); no mnoge imaju i dugouslazni: *dođir*, *dođon*, *dolet*, *dopis*, *došeg*, *dovod* i sl. koje Brozović (1964) ne smatra normativnim. Stanje u priručnicima koji teže normativnosti ipak nije posve jednoglasno ni usuglašeno u Brozovićevoj tezi (osim dakako u RHJ-LZ gdje je Brozović bilježio nadslove): NHKJ *dokaz* i *dokaz*, *domet* HER *dȏkaž* i *dokaz*, *dȏmet*, *dolet*; HJS *dokaz* i *dokaz*, *dȏseg* i *dȏseg*, no ipak više no što je to u uporabi (*dokaz*, *dȏmet*, *dopis*, *dolet*, *dopis*, *dȏseg*), posebice u štokavaca (i)jekavaca, a opstojnost kratkousla-

¹³ Detaljnije su ih proučavali S. Babić (1981) i I. Zoričić (1990).

¹⁴ Usp. radove S. Vukušića.

¹⁵ Trosložnice imaju najčešće kratkosilazni na početnome slogu te dužinu za završnome slogu: *dȏgovor*, *ižazov*, *mimohod*, *prȇokret*, *prȇporod*, *rȃsporod*; *dȏprinos* i *doprinos*; *prȇdujam* i *predujam* i sl.

znoga čuvaju školovani neštokavci i štokavci ikavci.¹⁶ Ekspanzija dugouzlaznoga još je uvijek jaka u uporabi, no priručnici ne slijede takve ostvaraje.¹⁷ Novost je suvremenih priručnika hrvatskoga jezika da je manje dubleta no što je bilo u priručnicima prije 90-ih godina prošloga stoljeća (posebice u RSKJ). (Zoričić 1990.) Dugouzlazni je naglasak bio rezerviran tek za nekoliko izvedenica: *dògon*, *dòlaz*, *dòlet*, *dòpis*, *dòpust* koje su analogijom prema izvedenicama na druge prefikse dobile dugouzlazni naglasak; a dublete su bile u ovih: *dokaz*, *dòmet*, *dòvod*, *dòvoz*, *doživ*, *dođir*, *došeg*. Zoričić je izdvojio nekoliko imenica koje se podudaraju u tadašnjoj zapisanoj normi i „uporabnoj normi“ koju je osluškivao: *doček*, *dohod*, *dònos*, *dòpir*, *dòpuz*, *dòseg*, *dòskok*, *dòtok*, *dòvod*, *dòvoz*. Suvremeno uporabno stanje zasigurno bi smanjilo broj izdvojenih izvedenica. Premda je dugouzlazni naglasak u tih imenica drugotan i analoški, pitanje je vremena kada će proširenost nadvladati stariji i zasad sustavniji kratkouzlazni jer autonomija standardnoga jezika ne znači začahurenost (što je Brozović istaknuo još 1964., str. 149) i jer se ne radi više samo o „komotnosti razgovornoga jezika“ već i o „komotnosti“ suvremenoga kodeksa. Svjedočimo da takvo popuštanje kodeksa ipak nije dovelo do „likvidacije“ kratkouzlaznoga akcenta. Naime suvremena istraživanja pokazuju da govorioci tzv. urbanih govora „dinamično“ izgovaraju i dugouzlazni pa je i on na udaru i uzroku.¹⁸ Suvremeni rječnik srpskoga jezika također potvrđuje prevagu dugouzlaznoga, ali i često dubliranje (RMS: *dòlet*, *dokaz* i *dòkaz*, *dòmet* i *dòmet*, *dòpust* i *dòpust*, *dòpis* i *dòpis*, *dògon* i *dògon*, *doživ* i *dòživ*, *dođir*, *dòglèd*, *dòhvat* i *dòhvat*, *doček*, *dòseg*, *dòvod*, *dòvoz*).

U imenica s prefiksom **iz-** gotovo nema prodora dugouzlaznoga naglaska (premda se čuje *iskaz*, *ispad*, *istup*¹⁹), naime preteže kratkouzlazni: *isjek*, *iskop*, *ispit*, *izraz*, *izum*; ali i *iskāp*, *izglèd*, *izrašt* (TR navodi da je moguć i kratkouzlazni). Dubliranje se ponegdje javlja s kratkosilaznim naglaskom: NHKJ *izraz* i *izraž*, *izum* i *izuim*; RHJ-LZ *izraž* i *izraz*; *izum* i *izuim*; HER *izraž*, kao što je i u RMS. Sa silaznim tonom običnije su: *iskāp*, *izglèd*, *izrašt*; *istovar*,

¹⁶ Usp. I. Zoričić 1990: 108.

¹⁷ Podrijetlo se takvu kanovačkome naglasku (u novoštokavskim govorima) traži u „srbijanskim govorima“ i „pobalkanijavanju“ (LBszlT 1996a: 341; 1996b: 433 – 435). No i Daničić je primjerice zabilježio samo *doček*, *pòmor*, *pòrod*, a u A. Pavića (1881: 19) niz je primjera s kratko naglašenim prefiksima **dò-**, **iz-**, **ò-**, **òb-**, **òd-**, **pò-**, **pòd-**, **prò-**, **ù-**, **ùz-**.

¹⁸ E. Pletikos 2007 (disertacija u rukopisu).

¹⁹ U njih je prevladao kratkouzlazni, vrlo rijetko kratkosilazni koji donosi HER ili RHJ-LZ.

izgovor, izazov, a *izvid* koju su Zoričić i stariji priručnici uvrstili u tu skupinu ipak se ustalila kao *izvid*. Zoričić je zabilježio kolebanja u sljedećih: *iskup, ispad, ispit, istek, istok, istup, izdah, izlet, izraz, izrez, izum*. Značenjski se izdiferencirala dvostrukost u imenice *iskup*: *iskup* dolazi od *iskupiti*, a *iskuip* od *iskupiti*. U imenica *ispad, ispit, istek, istok* nema više naglasnih dvojbi, jer se više ne prepisuju Karadžićevi naglasni podatci, zatim oni iz RSKJ ili rječničkog dijela *Pravopisa* iz 1960. Preostalih šest dublira se još jedino u RHJ-LZ, poneke u ostalim priručnicima (*izraz* i *izum*), no težnja je k uzlaznom tonu u uporabi hrvatskoga standarda prevladala. U RMS danas je još uvijek *istok* i *istok, ispad ispād, izdah, izlet i izleī, izraž, izrez*.

Dugouzlazni je naglasak preporučljiv u TR u imenica s prefiksom **na-** (*naboj, nabor, nBcrt, način, nágib, nápoj, návoj*; ali i *názeb* i *nàžeb, náteg* i *nàtEg, nàuk* i *naúk, nàum*) pa je očekivano manje kolebanja, jer ono proizlazi upravo iz širenja dugouzlaznoga na ostale „tipove“ u imenica na ništični nastavni morfem. Ostali priručnici izdvajaju tek nekoliko izvedenica, primjerice NHKJ *nàtēg, nàum*; RHJ-LZ *nàtēg, nàum, nàuk*; HER *nàuk, nàum*; HJS *nàuk* i *naúk, nàum*; stariji priručnici dvoje samo u navedenim izvedenicama, no u uporabi, posebice startnih štokavaca (i)jekavaca, prevladao je dugouzlazni (premda Zoričić izdvaja *nàuk* i *nàum* kao uporabno stabilne). Dominaciju dugouzlaznoga bilježi i RMS (uz *nàuk* i *nàum*), s time da je u nekih običniji lik sa zanaglasnom dužinom (*naboī, nápoī, návoī*).

U imenica s prefiksom **nad-** (*nádgled, nádjev, nádvoj, nátpis*²⁰) naglasno je stanje nedvojbeno.

Kolebanja su brojnija u izvedenica s prefiksom **o-**. U TR zapisane su izvedenica sa svim trima naglascima: *ogrjev, oklop, okov, omjer, omot, opip, oprost, osip; oglas, okreī, okruī* te dvojbene *ošvī* i *ošvrt; opis* i *opis* itd. (u koje ne spada *otok* i *otok* jer su značenjski razjedničeni). RMS jednako bilježi. Priručnici hrvatskoga jezika rijetko kako drukčije bilježe: NHKJ *ošvrt*; RHJ-LZ *ošvrt, opis*; HER *ómjer, ošvrt, opis*; HJS *ošvrt, opis*, a u uporabi se ostvaruje i *ógrjev, ómot, óprost, ósvrt, opis*. Dugouzlazni se naglasak u izvedenica s prefiksom **o-** javlja u leksikografskim djelima istom od RSKJ. (Zoričić 1990: 71) Zoričić dalje navodi da informanti odreda imenicu *okvir* izgovaraju bez dužine (*okvir* ili *okvir*), a u današnjim je priručnicima ipak *okvī* ili *okvīr*, pri čemu je potonji prevladao u govoru (zajedno s dužinom). U svemu ipak prevladava kratkouzlazni, a kratkosilazni uzmiče u hrvatskome jeziku (posebice uspore-

²⁰ Još samo u TR i RHJ-LZ dubletno i *nàtpis*. Dubliralo se i u *Pravopisu* 1960. i RSKJ, no danas u RMS više ne.

đući izvedenice sa starijim leksikografskim djelima), ustaljen je još samo u ovih: *òblik*, *òglàs*, *òglèd*, *òkrèt*, *òkruġ*, *òprèž*, *òpozīv*, *òsmijeh*, *òtok* (oteklina).

Manje dvojbi između kratkouzlaznoga i kratkosilaznoga naglaska zabilježeno je u izvedenica s prefiksom **ob-** (*òblog*, *òbrub*, *òbzor*, *òplod*, *òpkop*; a neke u TR *òbleť*, *òbruť*, *òbzěr*). Suvremeni priručnici donose *Ubrub* što je često i u uporabi (na što je upozorio i Zoričić, 1990: 73). Dugouzlazni ima samo *obuġam*. U RMS dublira se *òbrub* i *òbruť*.

Kratkouzlazni je ustaljeniji u imenica s **od-** (*òdgoj*, *òdjek*, *òdjel*, *òdljev*, *òdmor*, *òdnos*). U TR zabilježeno je i *òdraž*, *òdsjaġ*, *òtpād* i *àtpad*, no dio govornika hrvatskoga jezika danas češće ostvaruju *òdraz* i *òtpad* (što donosi RHJ-LZ, NHKJ), ali i *òdjeġ* (NHKJ, HER, HJS) i *òdljev*, zajedno s *òdstrel*, *òdziv* i *òpis*. Zoričić (1990: 76) izdvaja sljedeće s kratkosilaznim naglaskom: *òdjeġ*, *òdlik*, *òdsjaġ*, *òdzdrāv*; *òdgovor*, *òtpozdrāv*. Ponovno se nameće da kratkosilazni i ovdje uzmiče pred kratkouzlaznim naglaskom (osim u govornika iz zapadnijih područja Dalmacije, iz Primorja i Like, koje je anketirao i Zoričić). RMS izmjenjuje kratkouzlazni s kratkosilaznim naglaskom (*òdjeġ* i *òdjek*, *òdliv*, *òdraž*, *òdsjaġ*, *òtpād* i *òtpad* i sl.)

Širenje dugouzlaznoga naglaska uočeno je u imenica s prefiksom **po-**. Pored običajenoga kratkouzlaznoga naglaska na većemu dijelu korpusa (*pògreb*, *pòhod*, *pòklon*²¹, *pòkolj*, *pòmak*) ili u manjemu dijelu kratkosilaznoga (redom su ove: *pòglèd*, *pògovor*, *pòkreť*, *pòkreť*, *pòrašť*, *pòrašť*, *pòsluh*, *pòvik*, *pòzdrāv*, *pòžār*)²², TR navodi i „nepreporučljive likove“ s dugouzlaznim naglaskom (*pógon*, *pópis*, *pópust*, *póvez*, *póvod*, *póvoj*, *póživ*). U jezičnoj uporabi hrvatskoga standarda još ih je i više: *pohod*, *pokolj*, *pómak*, *pómor*, *pógreb*, *pónos*, *póraz*, *pónor*, *pósjed*, *pórod*, *pózor*, *pótez*, *póček*, *pógon*, *pókrov*, *pokus*,

²¹ S. Babić (1969) ukazao je na često prepisivanje Karadžićeva lika s kratkosilaznim naglaskom u riječi *poklon* u tadašnjim leksikografskim djelima.

²² Uspoređujući naglasak izvedenica s naglaskom infinitiva i prezenta (dakle promatrajući naglasak s tvorbenog gledišta), Zoričić (1990: 80) došao je do sljedeće formule: *póžār* < *póžārġiti*, *póžārġim*; *pòtop* < *potòpiti*, *pòtopġim*, a uzimajući u obzir ekspanziju dugouzlaznoga treća bi sveza izgledala ovako: *póživ* < *pozġivati*, *póžġivāim* ili *pómak* < *pomāknuti*, *pómaknēm*. Da takve sveze ne pomažu u rasvjetljivanju situacije, pokazuje i sljedeći primjer: *pópis* < *popġisati*, *pópišēm* i sl. Iz svega se ipak daje zaključiti da je dugouzlazni naglasak ipak običniji u uporabi u onih izvedenica koje se mogu dovesti u tvorbenu vezu s infinitivima s dugouzlaznim naglaskom: *pópis* – *popġisati*; *póvez* – *poveġzati*, *póživ* – *pozġivati*, *póraz* – *porāġiti*, *póteg* – *potēġnuti*, što prema prethodnim formulama pokazuje da je kratkosilazni u uzmaku.

polet, polog, pómol, pórub, pošjek, poťop i sl. (čini se i više od 40% izvedenica nego što je Zoričić zabilježio u svojim informanata). Pisani se izvori ponegdje poklapaju s uporabom: NHKJ *póvoj*; HER *póvez, poživ, pošjed, pòtěž* i *poťez*; HJS *poğon, pòpust* i *pópust, pòvez* i *póvez, poživ* i *pòživ, pómak, pošjed, pòrod* i *pórod, poğon, polog*; osim dakako u RHJ-LZ u kojemu je naglaske bilježio D. Brozović (ondje su pak zapisani pak *pòvoj* i *pòživ* koji nisu široko rasprostranjeni). Pregled starijih leksikografskih djela (koji je učinio Zoričić, 1990) pokazuje da je prodor dugouzlaznoga naglasaka suvremenija pojava, naime u starijim je djelima dugouzlazni bio zabilježen samo u riječi *pómjer*. U RMS još uvijek je *pòkloň* (uz *pòklon*), *pòživ* (uz *póživ*), *pòtěž* (uz *pòtez*), *pòlět* (uz *polet*), *pòmól* (uz *pòmól*), uz uobičajene likove *pòglěđ, pògovōr, pòkreť, pòràž, pòvīk, pòžār* i sl. te su mnogi primjeri dubleta s kratkouzlaznim i dugouzlaznim naglaskom (*pòhod* i *pohod, poğon* i *pògon, pòpis* i *pópis, pòpust* i *pópust, pòvod* i *póvod, pošjed* i *pòsjed, pòvoj* i *póvoj*), čime se izjednačuje njihova zastupljenost. U imenice *potres* uočeno je blago semantičko i naglasno diferenciranje u govoru nika hrvatskoga jezika: *pòtres mozga – vulkanski pòtreš*, a čvršće je razjednačeno *pòskok* (zmija) i *póskok* (skok u vis; analogijom prema *preškok*).

Slična su naglasna variranja i u izvedenica s prefiksom **pod-**, naime u TR nalazimo zapisano sljedeće: *pòdbjel, pòdbod, pòtkop, pòtpis, pòdvoz; pòdvīg, pòthvāt, pòđmet* i *pòdmet*; što upućuje na pojavu svih triju naglasaka. Premda preteže kratkouzlazni (koji prodiere i na mjestu kratkosilaznoga, primjerice *pòthvat*), nisu rijetki ni likovi s dugouzlaznim naglaskom (posebice u štokavaca (i)jekavaca: *pòdbjel, pòdbod, pòđmet, pòđoj, pòđrub, pòđvez, pòđvod, pòđvoz, pòtkop*). U priručničkoj se literaturi ipak ustalilo samo *pTdmet* (osim u RHJ-LZ), a ostali s dugouzlaznim nisu prošireni kao primjerice likovi s **po-**. S kratkosilaznim su se ustale u hrvatskome standardu samo tri: *pòđsmijeh, pòdvīg* (samo u NHKJ *pòdvig*) i *pòdvīk*. U RMS također preteže kratkouzlazni (*pòtkop, pòtpis, pòdvoz, pòdvīg* i *pòdvig, pòđmet* i *pòdmet, pòdvez, pòdvoz* i sl.)

Prevaga dugouzlaznoga zablježena je u izvedenica s prefiskom **pre-**. TR bilježi sljedeće: *prégib* i *prègīb, prégled* i *prèglěđ, prekid* i *prèkīđ, prekup* i *prèkūp, preļjev, prémaz* i *prèmaz, prépad, prépjev, preškok, préžir* i *prèžīr; prědah* i *prédah, prěvrať, prěbjeg* i *prěbjeg, prècrt* i *précrt, prěsjek, prètek* itd. Uporaba je dokinula dvostrukosti i ustalila dugouzlazni naglasak²³, kratkosila-

²³ Dugouzlazni je naglasak, razumije se, i ondje gdje se *e* smjenjuje s *i*je u prefiksu (u izvorima je četrdesetak imenica): *prijédor, prijekor, prijelaz, prijelom, prijénos, prijépis* itd. S. Babić sklon je smjeni **e/ije** (TR 2002: 337) pa navodi i *prijémet, prijéplet, prijésjed, prijévor, prijévjes* i sl., što se ipak danas rijetko ostvaruje i norma-

zni i kratkouzlazni uobičajeni su još samo u nekoliko primjera (dakako u trosl-
ožnica poput *prègovor̃, prèobrãt, prèkrẽt, prèporõd, prètovãr*; zatim u imenice *prèž̃t̃*²⁴;
te uzlazni u imenica *prèdah, prèvrat, prètek*). NHKJ potvrđuje uporabnu težnju (izdva-
ja se tek *prèdah, prèvrãt, prèbjeg*), na istome su tragu HER (izuzimljući *prèskok,*
prèdah, prèvrãt, prèbjeg) i HJS (uz nekoliko jednakih iznimaka *prèdah, prèvrãt,*
prèteg, prèbjeg), a dubliranju s dugouzlaznim naglaskom sklon je još samo RHJ-LZ (i
ponegdje izbjegavanju ustaljenoga dugouzlaznoga kratkouzlaznim: *prèmaz, prèpad,*
prèskok, prèbjeg, prèpad, prèsjek). Dugouzlazni je naglasak dakle u većini suvremenih
priručnika hrvatskoga jezika gotovo posve istisnuo kratkosilazni naglasak s prefiksa
pre-. U RMS vidan je prodor dugouzlaznoga te stoga i češće dubliranje: *prèpad* i
prèpad, prèpjev i *prèpjev, prèmaz* i *prèmaz, prèskok* i *prèskok, prèsjek* i *prèsjek, prèžir*
i *prèžir, prègib* i *prègib, prègled* i *prèglèd, prèkid* i *prèkìd, prèdah, prèvrãt*, a i veća
opstojnost silaznoga naglaska u govoru.

Imenica s prefiksom **pred-** sljedeće su: *predũjam, prèdgõvor, prédmet,*
*prijèdlog*²⁵. TR dublira *predũjam* s likom *prèdũjam* (u NHKJ samo *prèdũjam*)
koji je u starijim izvorima bio čest, a danas je ponovno oživljen tendencijom
pomicanja naglaska ulijevo. Starija dvojba *prédmet* ili *prèdmet* (primjerice u
Pravopisu 1960; u Zoričića 1999) danas je ograničena samo na RHJ-LZ
(*prèdmet*). Nameće se zaključak da dvije izvedenice nose kratkosilazni, a dvije
dugouzlazni na prefiksu **pred-** u hrvatskome standardu. U RMS stanje je kao i
u starijih priručnika: *prèdgõvor, prèdũjam* i *predũjam, prédmet* i *prèdmet,*
prèdlog.

Dugouzlazni je naglasak svojstven i prefisku **pri-** (*prìdjev, prihod,*
prikaz, prilaz, priños). U TR izdvaja ih se tek nekoliko s drukčijim naglaskom
(*prìglèd, prihvāt, priřāst, priřūz; priček* i *prìček*). Uporaba je u suglasju (izdva-
ja se tek *prihvāt*, a ne *prihvāt* ili primjerice *priřast* kako navodi Zoričić 1990:
101; ili u drugome primjeru i RHJ-LZ). U RMS dublira se *priřāst* i *priřast*.

U izvedenica s prefiksom **pro-** još nema suglasja u priručnicima. U TR
nalazimo trojako: *pročjep, pročvat, pròdor, prògon, pròlaz, pròlom, pròljev,*
promjer; zatim *pročijèp, pročvāt, pròglāš, pròhòd, pròřāst* te *probir, proboj*,

tivno potvrđuje. D. Brozović (1957) pisao je o inačicama s prefiksom **pre-**: *prègled,*
prèglèd, prijègled. Posrijedi je kanovačko duljenje (prodor dugouzlaznoga naglaska),
naime dulji se kratki prefiks (**prè-**), bez zamjene dugim refleksom jata (**prijè-**).

²⁴ Zoričić (1990: 100) uobičajenima drži *prèdah, prèkrẽt* i *prèž̃t̃*.

²⁵ U TR uvrštena je i imenica *prijèdlog* koju pak Zoričić (1990: 99) uvrštava u
skupinu s prefiksom **pre-**. U ovome bismo se priklonili S. Babiću jer je postankom
prozirno **pred + ložiti** (*stavljati*).

prolaz, proljev, prómjer. I s trima su naglascima u zabilježene neke izvedenice: *prošjek, prošijek, prošjek*; no zasigurno bi se našla još koja (*pròcjep, pròcijēp, pròcjep; pròcvat, pròcvāt, pròcvat* i sl.). RHJ-LZ sklon je kratkouzlaznome naglasku, rjeđe kratkosilaznome: *pròcvat, pròdor, prògon, prolaz, pròlom, proljev, prómjer, pròhod, pròboj, prošjek, pròglās, pròcijēp, pròzor* itd.; a „pròdoru u ortoeopski standard“ Brozović (koji je i bilježio ondje naglaske) dakako se odupro (i u primjerima *pròred, pròrok, pròživ*, koje su u starijim rječnicima nosile dugouzlazni, kao i *pròžeb*). Upravo izvedenica *prórok* pokazuje da dugouzlazni naglasak na prefiksu nije uvijek odskorašnji. HER donosi sva tri naglaske, dakle dugouzlazni drži također normativnim: *pròcijēp* i *pròcjep, pròcvāt, pròdor, prògon, prolaz, pròlom, proljev, prómjer, pròhod, pròglās, prošjek, pròrok* te se pokazalo da je bliz uporabi na dijelu korpusa, zajedno s HJS (iako oskudijeva izvedenicama na ništični nastavačni morfem): *pròcijēp* i *pròcjep, prògon* i *prógon, prolaz, proljev, prómjer, prošjek, prórok* i *pròrok*. NHKJ priklonio se srednjemu putu pa u svoje retke ponegdje unosi dugouzlazni naglasak u izvedenica s prefiksom **pro-** koje je smatrao uobičajenijim: *pròcjep, pròcvāt, pròdor, prògon, prolaz, proljev, prómjer, pròboj, pròbīr, prošjek, pròzor, pròrok*. U uporabi su se sasvim ustalile sintagme *kazneni prógon, prošjek plaća, imati dobar prolaz* i sl. Dade se zaključiti troje: da više ne preteže kratkosilazni naglasak u hrvatskome standardu (gotovo svaka dvo-složnica ima inačicu s kratkouzlaznim ili dugouzlaznim; naime samo je još u ovih uobičajeno: *pròbīr, pròglās, pròrāst, pròšvīt, pròvlāk*); zatim da je kratkouzlazni, koji je bio čest i u starijim rječnicima, na uzmaku (posebice u tzv. kontinentalnome naglašavanju), ali još uvijek živ i specifikum tzv. uzorskoga tipa naglašavanja (kratkouzlazni je uobičajen na širem području u ovih riječi: *pròcvat, pròbir, pròbod, pròcrt, pròpuh, pròpust, pròtest, pròtok*, a na užemu u ovih: *prògon, pròhod, pròkaz, pròkop, pròlog, prònos, prošjek, pròsjev, pròslov, pròstrel, pròsvjed, pròšav, pròvor, pròvoz, pròpis, pròrez, pròvod*) te na koncu da je dugouzlazni prodro u suvremene priručnike, počevši od sredine prošloga stoljeća i dvojezičnih rječnika (već samim leksemom *pròdor* u Dea-nović-Jernejovu dvojezičniku²⁶). U srpskome je standardnom jeziku u izvedenica s prefiksom **pro-** situacija i zanimljivija, naime u Karadžićevu su rječniku bili zabilježeni primjeri samo s kratkouzlaznim i kratkosilaznim naglaskom (*pròder, pròdol, pròhod, pròkop, pròlēt, pròljev, prònos, pròzor* i sl.). Ni u

²⁶ Zoričićevo je istraživanje (1990: 86) pokazalo da je u starijim leksikografskim djelima dugouzlazni naglasak bio češći u rječničkome dijelu Pravopisa 1960, u višesveščanom RSKJ, u Jurančićevu rječniku *Serbsko-horvatsko-ruskij slovar* te Tolstojevu rječniku *Srbskohorvatsko-slovenski slovar*.

Akademijinu rječniku (AR) nije bilo primjera s dugouzlaznim naglaskom (osim imenice *prošok*), no u *Rečniku* Matice srpske (RSKJ) niz je dubleta koje uključuju dugouzlazni naglasak (*probir* i *pròbīr*; *probod* i *pròbòd*; *prođor* i *pròđor*; *prògon* i *prógon*; *prohtjev* i *prohtjev*; *prolaz* i *prolaz*; *prolje* i *prolje*; *promet* i *promet*; *proput* i *proput*; *prorez* i *pròrez*; *prožor* i *prožor* itd.), a niz je i primjera koji učvršćuju status podtipa s kratkosilaznim naglaskom (*pròcijep*, *pròčvāt*, *pròđol*, *pròglāš*, *pròlēt*, *pròšjek*, *pròlēg*, *pròvlak* itd.). Jednako je stanje danas i u RMS (*pròdor* i *pròdor*, *prògon* i *prógon*, *proboj* i *proboj*, *prolaz* i *prolaz*; *prošok*, *prošok*; *pròbīr* i *probir*, *pròglāš*, *pròcijep*, *pròčvāt* i sl.).

Prevaga dugouzlaznoga usklađena je i priručnički i uporabno na prefiksu **raz-**. TR donosi: *rašad*, *rašcjep*, *rašhod*, *raškid*, ali i *ražglēd* i *ražgled*, *ražrēž* i *ražrez*, *ražlaz* i *ražlaz* itd. Dugouzlazni je naglasak ipak prošireniji, potvrđuju to ispitanici, NHKJ, RHJ-LZ, HER i HJS (u kojemu nisu zastupljene sve imenične izvedenice s ništičnim nastavačnim morfemom). Kratkosilazni je još samo u trosložnica (*rašporēd*, *ražgovōr*) te u pokojoj dvosložnici (*ražvraīt*), ali vrlo rijetko u suvremenoj uporabi (čuje se *ražvrat* ili *ražvrat*, bez dužina koje su u HER *ražvraīt* ili u RHJ-LZ *ražvraīt*). RMS donosi također prevagu dugouzlaznoga naglasaka, a dublira ove: *ražglēd* i *ražgled*, *ražvraīt* i *ražvrat*.

Naglasno su ustaljene i izvedenice s prefiksom **s-/sa-**: *sabir*, *sāgib*, *sāstav*, *sāvez*, *sāživ*, *spròvod* i *spròvod*, *sūđār*, *sābor* i *sābor* (koja prestaje biti tvorbenom, ali još uvijek nije potonji lik prevladao u priručnicima hrvatskoga jezika premda je ustaljena sintagma *Hrvatski sābor*). Izvedenica *sastav* nametnula se naglasno kolebljivom u informanata koje je anketirao Zoričić: *sāstav*, *sāstav* i *sāstāv* (Zoričić 1990: 103). Suvremeno stanje pokazuje da se naglasni lik *sBstav* nametnuo svim drugima, a lik *sāstāv* mogao bi pokriti koje drugo značenjsko polje (mjesto gdje se spajaju dva sastojka, spoj). Naglasno kolebanje izvedenice *sprovod* danas je riješeno prevagom kratkouzlaznoga naglasaka (*spròvod*). Dugouzlazni je naglasak većinom i u RMS, prevagnulo je *sāstav* i *sābor*, a *spròvod* i *spròvod* još se dublira.

U TR kolebljivim su prikazane izvedenice s prefiskom **su-**: *sukob* i *sūkob*, *sušret* i *sūsrēt*, *sūstīg*, no već je Zoričić utvrdio da kratkosilazni uzmiče pred uzlaznim naglascima. (Zoričić 1990: 94) Školovani govornici ostvaruju *sukob* i *sukob*, *sūsrēt* i *sušret*, *suštav* i *suštav*. U priručnicima se još samo ponegdje javi kratkosilazni: NHKJ *suštav* i *sūstāv*, RHJ-LZ *sušret* i *sūsrēt* (!). U RMS dublira se ovako: *sukob* i *sūkob*, *sūsrēt* i *sušret*, *suštav* i *sūstāv*.

Dvojben je naglasak i u izvedenica s prefiksom **u-**. Naglasak u TR u izvednica (*ūbod*, *ūdav* i *ūđāv*, *ūgriz*, *ūlov*, *ūljev*; *ūđār*, *ūkraš*, *ūrēs* i *ūres*, *ūrlīk*;

ukor, ulet, ulog, unos, upis itd.) nije ni uporabno ni priručnički ujednačen. Zoričić je zaključio da u govoritelja zapadnijih ijekavskih govora preteže dugouzlazni, a kratkosilazni u tzv. „klasičnoj normi“ (Zoričić 1990: 91). Kratkosilazni je u uporabi stabilan u trosložnica (*uđgovor, uđtovar*) te u nekoliko dvosložnica (*uđdar, uđrlík, uđgléd, uđdāv, uđgrīž*). Danas su kolebanja ograničena na kratkouzlazni (koji se dosad držao većinskim) i dugouzlazni, i to prostorno diferencirajući govoritelje. U novoštokavaca (i)jekavaca dominantniji je prodor dugouzlaznoga naglasaka (*uđjel, ulog, ulov, uljez, unos, ures, upit, urod, urok, uvez* itd.), i više no što bi se dalo zaključiti iz Zoričićeva istraživanja (1990: 91–92), a što potvrđuje i HER: *ubod, ukor, ulov, ulog, uljez, unos, upis, ures, urod, urok, uvez*; uz likove *uđgriz, uđpit, uđdāv, uđgléd, uđrlík, uđdar, uđkraš*. RHJ-LZ tek ponegdje dublira (*ukor* i *ukor, ulog* i *ulog, ures* i *ures*), naime sklon je kratkouzlaznome naglasku. NHKJ dugouzlaznome još uvijek ne daje prednost te većinom oslikava naglasno stanje ikavaca i neštoštokavaca (dijelom tzv. uzmorskoga naglašavanja): *ubod, ulov, uljez, unos, upis, urok, uvez, uđgriz, uđpit*; uz likove *ukor, ulog; ures, uđgléd, uđrlík, uđdar, uđkraš*.²⁷ RMS danas donosi niz dubleta ostavljajući mjesta dugouzlaznome naglasku (*ukor* i *ukor, ulet* i *ulet, unos* i *unos, upis* i *upis, ulog*, ali i *uđrlík, uđkraš, uđres* i *ures, uđgléd, uđdāv* i *uđdāv* i sl.). Naglasne su dublete stoga neminovnost budućih leksikografskih pothvata.

Naglasna je neustaljenost zabilježena i u izvedenica s prefiksom **uz-**. TR donosi sljedeće lekseme: *uškak, užgoj, užgon, užmah* i *užmah, užrok, užvrat; ušklík, uždah, užraš, užvik; uspon* i *uspon* itd., iz čega je vidljivo da se smjenjuju sva tri naglasaka. Istraživanje pokazuje da kratkosilazni uzmiče (još je samo u izvedenica *ušklík, užraš, užvik, ušhit*)²⁸, a da dugouzlazni prodire (*uspon, užgoj, užgon, užlet, užor, užrok, užvrat*), i to istom u novijim priručnicima hrvatskoga jezika.²⁹ HER najdosljednije slijedi uporabne naglaske: *uspon, užgoj, užgon, užlet, užor, užrok; ushit, uškak, užvrat, užraš, uždah, užvik, ušklík*; u HJS tek je u nekoliko primjera uočen dugouzlazni naglasak: *uspon* i *uspon, užor* i *užor*, a u ostalih kao u TR (*uškak, užlet* i *užlet, užrok, užvrat* i *užvrat, ušklík, užraš, užvik*), a slično je naglasno označivanje zastupljeno i u

²⁷ Izvedenica s prefiksom **u-** nema dovoljno u rječničkome dijelu HJS-a da bi se moglo dokučiti kojemu se naglasku daje prednost.

²⁸ Zoričić pridodaje *uđdah*, a izuzima *uđvik* (Zoričić 1990: 92).

²⁹ U leksikografskim djelima od Karadžića do devedesetih godina XX. stoljeća dugouzlazni se naglasak na prefiksu **uz-** ne bilježi (tek kao dvostrukost u nekoliko kolebanja u Rečniku Matice srpske, RSKJ), a i Zoričić drži da nije znatnije proširen u „uporabnoj normi“ (Zoričić 1990: 92–93).

RHJ-LZ (*užlet* i *užlet*, *ušpon* i *ušpon*, *užor* i *užor*, *ushit*, *užgoj*, *užgon*, *užrok*, *užvrat* i *užvrat*, *uždah*, *ušklik*, *užvik*). Jedino se još NHKJ opire dugouzlaznome naglasaku na prefiksu **uz-** (*ušpon*, *užlet*, *užor*, *užrok*, *ušklok*, *ushit*, *užraš*, *uždah*, *užvik*, *ušklik*). I RMS se odupro dugouzlaznome naglasku, no očuvao je kratkosilazni (*ušklok*, *užgoj*, *užgon*, *užmah* i *užmah*, *užrok*, *ušklik*, *uždah*, *užraš*, *užvik*; *ušpon* i *ušpon*, *užvrat* i *užvrat*).

Naglasnih je dvojbi nešto manje na prefiksu **za-** na kojemu dominira dugouzlazni naglasak. U TR zabilježeno je sljedeće: *začin*, *zahtjev*, *zaklon*, *zakup*, *zalaz*, *zalet*; *zahvat*, *zateg*; *zamah* i *zámah*, no priručnici i uporaba potvrđuju da je prevladalo i *zahvat*, *zateg*, *zámah* (*zámah* ipak samo u RHJ-LZ, HJS). Kratkosilazni javlja se samo u trosložnica (*zaborav*, *zagovar*, *zàokreš*), a likovi *zadah*, *zahvat* iz starijih izvora i pokojih novijih (NHKJ, RHJ-LZ, HER, HJS bilježe još uvijek samo *zadah*) danas su uporabno zanemareni, naime naglašuju se uzlaznim naglascima: *zadah* i *zahvat*. Dubliranje u imenice *zapid* značenjski se i naglasno diferenciralo (*zapid* „zalazak“ i *zapid* „strana svijeta“), a lik *zapid* iz starijih leksikografskih djela (primjerice u Akademijinu rječniku i rječničkome dijelu Pravopisa 1960) te iz suvremenih srpskoga jezika više se ne javlja u hrvatskih priručnika. RMS dublira *zapid* i *zapid*, *zahvat* i *zahvat*, *zámah* i *zámah*, a u ostalih preteže dugouzlazni.

Zaključak

Na koncu se daje zaključiti da su leksičke dvojbe u naglašavanju normativna stvarnost dvaju standarda. U prefikslnih odglagolnih izvedenica kratkosilazni je naglasak u uzroku u hrvatskome standardnom jeziku, veže se uz trosložnice i pokoju dvosložnicu (Zoričić (1990: 108) pokazao je da je to 10% imenica, no suvremeni priručnici pokazuju da je postotak i manji), a u svemu su prevladali kratkouzlazni i dugouzlazni naglasci, sa sve izraženijom težnjom prodora dugouzlaznoga naglasaka, koja je zabilježena u dijelu suvremenih priručnika. D. Brozović, nakon komparativne analize, na primjeru 114 imenica zaključio je sljedeće: ekavski su izvori prema oblicima s **ó** tolerantniji nego ijekavski; mlađi su izvori tolerantniji od starijih; pisci rječnika tolerantniji su nego pisci akcentoloških djela. (Brozović 1964: 148) Do sličnih zaključaka dolazimo i četiri desetljeća poslije autorova istraživanja, ali s većim postotkom „tolerancije“ prema dugouzlaznome tonu, ali ne samo u prefiksa s vokalom **o** već i u onih s vokalom **u**, a ne uvijek ni u svih s vokalom **o** (izuzimlju se **o-**, **ob-**, **od-**). Čak je i u RSKJ lik *prodor* bio na prvome mjestu. Dubliranje uzlaznih naglasaka na prefiksima leksikografska je neminovnost u priručnicima hrvatskoga jezika jer su oba sustavna i proširena, jedan na tzv. kontinentalnome, a drugi na tzv. uzmorskome dijelu hrvatskoga govornog područja. Danas više nema bojazni od „prodora u ortoepski standard“, naime svjedoci smo da se

nije dogodio, dapače i jedan i drugi uzlazni naglasak na pragu su dinamičnosti, posebice u urbanim govorima.

Hrvatski i srpski standard (a možemo ovdje uključiti i bosanski/bošnjački) većma se razilaze u podtipu s kratkosilaznim naglaskom, ali i u drugim podtipovima, naime danas je u hrvatskome standardu odreda: *pòklon*, *pròcjep*, *pròdol*, *ìstok*, *ìzum*, *ìzlet*, *òsvrt*, *pótez*, *pòvrat*, *uštáp*, *uĵed*, *ùmak*, *ùres*, *ùdah*, *uĕg*, *uĵvrat*, *prèvrat*, *prìvid*, *prijám*, *ráspad*, *rážglas*, *rážgled*, *zàhvát*, *západ* i *zâpad*, *prìrâst* – suprotno likovima *pòklôn*, *pròcijep*; *pròdol*, *ìstok*, *ìžum*, *ìžlèt*, *òšvīt*, *pòtèž*, *pòvraīt*, *uštāp*, *uĵēd*, *ùmak*, *ùrēs*, *ùdah*, *uĕg*, *uĵvraīt*, *prèvraīt*, *prìvīd*, *prijām*, *rāspād*, *rážglāš*, *rážglēd*, *zāhvāt*, *zāpād*, *prīrast* itd. Danas RMS sve više dublira naglasne likove, no još uvijek je kratkosilazni jedan od dubletnih naglasaka (*pòklôn* i *pòklon*, *uĵēd* i *uĵed*, *ìstok* i *ìstok*, *òšvīt* i *òsvrt*, *pòtèž* i *pòtez*, *uĵvraīt* i *uĵvrat* i sl.) Unutar srpskoga standarda zabilježen je također odmak od tzv. klasične, Karadžić-Daničićeve norme, naime i ondje se širi dugouzlazni naglasak na područje kratkouzlaznoga i kratkosilaznoga posebice u prefiksa **o-**, **u-**, **uz-** i **pre-**.

Idući dakle za dvojbrenim podatcima što ih je donosila akcentološka literatura prošloga stoljeća potanje raščlanjajući korpus došli smo do krajnjega cilja – popisa podtipova (unutar nepromjenljivoga tipa) i prefiksálnih skupova dvaju standarda:

hrvatski standardni jezik

a) **âa**: do-, iz-, o-, ob-, od-, po-, pod-, pro-, **su-**, u-, uz-

b) **âa**: **do-**, na-, nad-, **po-**, pre-, **pred-**, pri-, **pro-**, raz-, sa-, su-, **u-**, **uz-**, za-

c) **ââ**: podtip je rijedak, neplodan je i u uzmaku (osim, dakako, u trosložnica)

srpski standardni jezik

a) **âa**: do-, iz-, o-, ob-, od-, po-, pod-, pro-, **su-**, u-, uz-

b) **âa**: **do-**, na-, nad-, **po-**, pre-, **pred-**, pri-, **pro-**, raz-, sa-, su-, **u-**, **uz-**, za-

c) **ââ**: do-, iz-, mimo-, o-, ob-, od-, po-, pod-, pre-, pred-, pri-, pro-, raz-, sa-, su-, u-, uz-, za-³⁰

³⁰ Masnim su slovima istaknuti likovi koji se dubliraju u priručnicima i koji su prodrli u korpus kojega drugoga podtipa (posebice je istaknut odnos prvoga i drugoga), a nije tomu tako bilo uvijek. Treći podtip nismo istaknuli masnim slovima jer je jasno

Dvostrukosti su dakle u oba (tri) standarda neizbježne, no raspored u dubleti i opseg dubletnosti nije jednak što ponovno pokazuje da svaki kroči svojim putem individualizirajući svoj naglasni sustav onako kako je odvajkad i činjeno i kako jedino valja – samosvojno.

Sažetak

Komparativnom analizom naglaska prefiksalnih odglagolnih izvedenica sufiksom -ø u suvremenim priručnicima hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika pokazali smo opseg razlika i razvojnih tendencija u dijelu naglašavanja. U tih je izvedenica kratkosilazni naglasak u uzroku u hrvatskome standardnom jeziku, veže se uz trosložnice i pokoju dvosložnicu, a u svemu su prevladali kratkouzlazni i dugouzlazni naglasci, sa sve izraženijom težnjom prodora dugouzlaznoga naglaska, koja je zabilježena u dijelu suvremenih priručnika. Hrvatski i srpski standard (a možemo ovdje uključiti i bosanski/bošnjački) većma se razilaze u podtipu s kratkosilaznim naglaskom, ali i u drugim podtipovima, naime danas je u hrvatskome standardu odreda: *pòklon, pròcjep, pròdol, ìstok, ìzum, ìzlet, òsvrt, pòtez, pòvrat, uštáp, ujed, ùmak, ùres, ùdah, ùteg, ùzvrat, prèvrat, prìvid, prìjam, ráspad, rázglas, rázgled, zahvat, západ i zâpad, prîrast* – suprotno likovima *pòkloñ, pròcijep; pròdol, ìstok, ìzum, ìzleť, òšvîť, pòtež, pòvrať, uštáp, ujed, ùmak, ùreš, ùdah, ùteg, ùvrať, prèvrať, prìvîd, prîjâm, ráspád, rázglâš, rázglêd, zâhvât, zâpad, prîrast* itd. Unutar srpskoga standarda zabilježen je također odmak od tzv. klasične, Karadžić-Daničićeve norme, naime i ondje se širi dugouzlazni naglasak na područje kratkouzlaznoga i kratkosilaznoga, posebice u prefiksa **o-**, **u-**, **uz-** i **pre-**. Na koncu nudimo popis podtipova (unutar nepromjenljivoga tipa) i prefiksalnih skupova dvaju standarda.

Literatura

Andrić 1911: Andrić, N. *Branič jezika hrvatskoga*. Zagreb.

AR: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Hg., 1880–1976): *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Bd. I.–XXIII. Zagreb: JAZU.

Babić 1968: Babić, S. O Daničićevu naglasnom sustavu kao sustavu. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XV/5. S. 150–157.

Babić 1969: Babić, S. Kakav je naglasak u imenice poklon? In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XVI/4. S. 127–128.

da se on dublira s ostalim dvosložnicama (osim dakako prefiksa **mimo-**) ili ostaje samostalan. Podcrtali smo one prefikse koji su bili drukčije raspoređeni u tzv. klasičnoj normi.

- Babić 1976: Babić, S. Napomene uz prethodni članak. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXIII/3–4. S. 118.
- Babić 1981: Babić, S. Tvorba imenica nultim sufiksima. In: *Bilten Zavoda za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu*. Nr. 4. S. 4–53.
- Babić 1982: Babić, S. Dponik ili diònik, spasenje ili spàsenje? In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXX/2. S. 59–60.
- Babić 1999: Babić, S. Problem norme u hrvatskom književom jeziku. In: Samardžija, M. (Hg.). *Norme i normiranje hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska. S. 182–202.
- Babić et al. 1991: Babić, S. et al. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: HAZU – Nakladni zavod Globus.
- Barić et al. 1995: Barić, E. et al. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Benešić 1949: Benešić, J. *Hrvatsko-poljski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- BHŽ 1963: Brabec, I. et al. *Gramatika hrvatskosrpskog jezika*. Zagreb.
- Brozović 1955: Brozović, D. Akcentuacija tudica na **-or** u hrvatskom jeziku. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. III/4. S. 118–123.
- Brozović 1957: Brozović, D. Jezična i pravopisna pitanja o jat (Prilog diskusiji o prijedlogu Pravopisne komisije). In: *Jezik*. Zagreb. Nr. V/5. S. 147–153.
- Brozović 1964: Brozović, D. Prodor u naš ortoepski standard. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XI/5. S. 144–153.
- Brozović 1972: Brozović, D. Uz jedno vrijedno, ali i kontroverzno akcentološko djelo – razmišljanja o genezi, sustavu i normi. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XIX/4–5. S. 123–140.
- Brozović 1973: Brozović, D. O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog jata. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XX/3. S. 65–74.
- Brozović 2005: Brozović, D. *Prvo lice jednine*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Budmani 1883: Budmani, P. Dubrovački dijalekat, kako se sada govori. In: *Rad JAZU*. Nr. LXV. S. 155–179.
- Daničić 1925: Даничић, Ђ. *Српски акценати*. (приредио: М. Решетар). Београд – Земун: Српска краљевска академија.
- Dayre 1956: Dayre, J. et al. *Hrvatskosrpsko-francuski rječnik*. Zagreb: Novinarsko izdavačko poduzeće.
- Dešić 2001: Дешић, М. *Мали акценатски речник српскога језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Fekete 2000: Fekete, E. Neke pojave sistem(at)skog narušavanja akcenatske norme. In: *Južnoslovenski Filolog*. Beograd. Nr. VI/3–4. S. 1297–1329.
- Finka 1965: Finka, B. Utvrđivanje kvantitativnih odnosa u hrvatskosrpskom jeziku. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XII/4. S. 86–89, 111–117.
- Gopić 1907: Gopić, J. *Prilog poznavanju akcenatske teorije Mažuranićeve u obzoru na komentatorska domišljanja*. Zagreb: Naklada Literarnoga kluba akademičke mladosti Starčevićanske.
- HER: Jojić, Lj.; Matasović, R. (Hg., 2002): *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- HJS: Barić, E. et al. (1999): *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine.
- Ivić 1990: Ivić, M. *O jeziku Vukovom i vukovskom*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Ivšić 1953: Ivšić, S. Oko naše ortoepije. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. I/3. S. 69 – 74.
- Ivšić 1971: Ivšić, S. *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*. München: Fink.
- Ivšić/Kravar 1955: Ivšić, S.; Kravar, M. *Srpsko-hrvatski jezik na pločama – Izgovor i intonacija s recitacijama*. Zagreb: Epoha.
- Japunčić 1912: Japunčić, M. Osobine bunjevačkoga govora u Lici. In: *Nastavni vjesnik – list za srednje škole*. Zagreb. Bd. XX. S. 266–273.
- Jonke 1965: Jonke, Lj. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje.
- Jonke 1961: Jonke, Lj. Akcenatska problematika hrvatskosrpskoga književnog jezika danas. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. IX/1. S. 1–7.
- László 1996a: László, B. Bilješka o književnome naglasku hrvatskome. In: *Suvremena lingvistika*. Zagreb:HFD. Nr. 22/1–2 (41–42). S. 333–393.
- László 1996b: László, B. Općitbena bilježitost pri odredbi srbštine i hrvaštine. In: *Jezik i komunikacija – Zbornik radova*. Zagreb: HDPL. S. 430–451.
- Lehiste/Ivić 1986: Lehiste, I.; Ivić, P. (*Word and Sentence Prosody in Serbo-croatian*). Cambridge (Massachusetts) – London: The MIT Press.
- Lončarić/Vukušić 1998: Lončarić, M.; Vukušić, S. Fonologija, Morfologija. In: Lončarić, M. (Hg.). *Hrvatski jezik*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. S. 7–90, 91–105.
- Maretić 1899: Maretić, T. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana.
- Marković 1979: Marković, S. *Akcenatska kolebanja i odstupanja od norme u srpskohrvatkom standardnom jeziku*. Titograd: XXIX. seminar za strane slaviste.

- Matešić 2007: Matešić, M. Fonologija i ortoepija – određenje i razgraničenje. In: *Zadarski filološki dani – Zbornik radova*. Zadar. S. 187–199.
- Milas 1898 – Milas, M. Ispravci dubrovačkih riječi u Vukovu rječniku. In: *Rad JAZU*. Nr. CXXXVI. S. 223–248.
- NHKJ – Vukušić, S. et al. (2007): *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Nikolić 1970: Nikolić, B. *Osnovi mlađe novoštokavske akcentuacije*. Beograd: Biblioteka JF.
- Pavić 1881: Pavić, A. Studije o hrvatskom akcentu. In: *Rad JAZU*. Zagreb. Nr. 59. S. 1–102.
- Peco 1971: Peco, A. *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*. Beograd: Naučna knjiga.
- Peco 1991: Peco, A. *Akcenti i dužine u srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Naučna knjiga.
- Petrović 1996: Петровић, Д. Фонетика. In: Radovanović, M. (Hg.): *Српски језик*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. S. 87–110.
- Pletikos 2007: Pletikos, E. *Akustičke i perceptivne osobine naglasaka riječi u hrvatskim naddijalektalnim govorima* (manuscript). Zagreb.
- Pranjković 2001: Pranjković, I. Za demokratizaciju hrvatske ortoepske norme. In: *Jezik i demokratizacija. Posebna izdanja Instituta za jezik u Sarajevu*. Sarajevo. Nr. 12. S. 299–307.
- Pravopis 1960: *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* (izradila Pravopisna komisija). Zagreb – Novi Sad: Matica hrvatska – Matica srpska.
- RHJ-LZ: Šonje, J. (Hg., 2000): *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga.
- RMS: Matica srpska (Hg., 2007): *Речник српског језика*. Нови Сад.
- RSKJ: Matica hrvatska / Matica srpska (Hg., 1967–1976): *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. Bd. 1–6. Zagreb – Novi Sad.
- Samardžija 1999: Samardžija, M. (Hg.). *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Silić 1998: Silić, J. Leksik i norma. In: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, Nr. 32. S. 169–175.
- Silić/Pranjković 2005: Silić, J.; Pranjković, I. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

- Stanojčić/Popović 1997: Stanojčić, Ж.; Поповић, Лј. *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Stevanović 1973: Stevanović, М. *Савремени српскохрватски језик I. (Граматички системи и књижевнojeзична норма)*. Београд: Научна књига.
- Stevanović 1991: Stevanović, М. *Књига о акценту књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Škarić 1987: Škarić, I. et al. Silazni naglasci na nepočetnim slogovima. In: *Govor. Časopis za fonetiku*. Zagreb. Nr. IV/2. S. 139–152.
- Škarić 2006: Škarić, I. *Hrvatski govorili!* Zagreb: Školska knjiga.
- Tafra 2005: Tafra, B. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Telebak 2001: Телебак, М. *Правоговор – уста нису штампарија*. Бања Лука – Београд.
- Težak/Babić 2000: Težak, S.; Babić, S. *Gramatika hrvatskoga jezika – priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tomljenović 1911: Tomljenović, G. Bunjevaccki dijalekat zaleđa senjskog s osobitim obzirom na naglas. In: *Nastavni vjesnik – list za srednje škole*. Zagreb. Bd. XIX. S. 335–348, 401–414, 483–499, 579–604.
- TR: Babić, S. (1991, 2002³): *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: HAZU – Nakladni zavod Globus.
- Vukušić 1976: Vukušić, S. Usporedba dvaju novoštokavskih naglašavanja imenica muškog roda na -ø. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXIII/3–4. S. 92–118.
- Vukušić 1982: Vukušić, S. *Usporedba dvaju novoštokavskih naglašavanja – stiničkog i Daničićeva: Prilog za uporabnu normu hrvatskog književnog jezika*. Poseban otisak. Senj: Senjsko muzejsko društvo.
- Vukušić 1984: Vukušić, S. *Nacrt hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta*. Pula: Istarska naklada.
- Vukušić 1989: Vukušić, S. Naglasno normiranje. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 37/2. S. 48–53.
- Vukušić 1999: Vukušić, S. Zapadno novoštokavsko – hrvatsko književnojezično naglašavanje. In: *Mostarski dani hrvatskog jezika – Zbornik radova*. Mostar. S. 121–125.
- Zoričić 1982: Zoričić, I. Naglasci imenica izvedenih nultim sufiksom. In: *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*. Nr. 4. S. 253–259.
- Zoričić 1985: Zoričić, I. O naglasku jednosložnih izvedenica nultim sufiksom. In: *Radovi Pedagoškog fakulteta u Rijeci*. Nr. 5. S. 333–338.

Zoričić 1990: Zoričić, I. *Naglasni odnosi i norma*. Zagreb: Školske novine.

Zgusta 1991: Zgusta, L. *Priručnik leksikografije*. Sarajevo.

Blaženka Martinović (Pula)

**Der lexikalische Akzent als Unterschied
(am Beispiel präfigierter Verbalderivate mit ø-Endung)**

Mit vorliegender Analyse der Akzente präfigierter Verbalderivate mit ø-Endung in Nachschlagewerken des kroatischen und serbischen Standards wurde der Umfang der Unterschiede und der Entwicklungstendenzen aufgezeigt. Der kroatische und der serbische Standard (hierbei könnte man auch den bosnischen/bosniakischen nennen) zeigen Abweichungen in einem Untertypus mit kurz fallendem Akzent wie auch in anderen Subgruppen. So etwa trifft man im kroatischen Standard auf *poĥlon*, *pròcjep*, *pròdol*, *istok*, *izum*, *izlet*, *òsvrt*, *pótez*, *pòvrat*, *uštáp*, *ujed*, *umak*, *ures*, *udah*, *úteg*, *úzvrát*, *prèvrát*, *prívíd*, *prijám*, *ráspád*, *ražglas*, *ražgled*, *zàhvat*, *západ* i *zâpad*, *prîrast* – suprotno likovima *poĥloñ*, *pròcijep*; *pròdoĥ*, *istok*, *izuim*, *izleť*, *òsviť*, *pòtež*, *pòvrať*, *uštáp*, *ujěd*, *umak*, *ureš*, *udah*, *uťeg*, *úzvrăt*, *prèvrăt*, *prívíd*, *prijām*, *ràspād*, *ràžglaš*, *ràžglěd*, *zàhvať*, *zâpād*, *prîrast* usw. Innerhalb des serbischen Standards konnte ebenfalls eine Abweichung von der so genannten klassischen Norm von Karadžić und Daničić festgestellt werden, die vor allem in Verbindung mit den Präfixen **o-**, **u-**, **uz-** und **pre-** ein Vordringen des lang steigenden Akzentes zu Lasten des kurz steigenden und kurz fallenden zeigt.

Blaženka Martinović
Odsjek za kroatistiku
Odjel za humanističke znanosti
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
I. M. Ronjgova 1
52 100 Pula
Hrvatska
Tel., Fax: ++385 (0)52 505 383
Mobil: ++385 (0)91 561 58 68
bmartino@ffpu.hr

Lada Badurina – Mihaela Matešić (Rijeka)

Usporedba koncepcija pravopisnih rječnika hrvatskoga, bosanskoga/bošnjačkoga i srpskoga jezika

Dvodijelnu su strukturu Hrvatskoga pravopisa Ivana Broza (Zagreb, 1892), prvoga u nizu pravopisnih priručnika kojima je izgrađivana novija hrvatska (fonološko-morfonološka) pravopisna norma, oblikovanu kao popis pravopisnih pravila i popis pravopisno zanimljivih riječi (na)slijedile sve hrvatske pravopisne knjige – i ne samo one: pravopisni priručnici i za srpski te bosanski/bošnjački jezik iste su takve strukture. Razmatranjem se upravo koncepcija pravopisnih rječnika otkriva, s jedne strane shvaćanje pojma pravopisne obilježenosti jezičnih jedinica, a s druge odabir i način primjene leksikografskih postupaka na temelju kojih će se izgraditi takav rječnik. Budući da na pravopisnome planu svoj odraz nalaze sve jezične norme, praktična će potreba sastavljanja pravopisnoga rječnika primorati pravopisce na zauzimanje stava i prema normativnim problemima na pojedinoj jezičnoj razini, ali i prema neriješenim pitanjima standardizacije pojedinoga jezika – usporedba će koncepcija pravopisnih rječnika hrvatskoga, bosanskoga/bošnjačkoga i srpskoga jezika tako pokazati da se svaki od spomenutih jezika susreće (u praksi) s drugačijim normativnim i standardizacijskim problemima.

Kada promišljamo o pravopisnoj koncepciji, u pravilu pravopisni jezični plan gledamo kroz prizmu strukturalizmom zacrtane razinske jezične strukture.¹ U tom smislu pravopise proglašavamo bilo pretežito fonološkima bilo izrazitije morfonološkima, ali i druga pravopisna poglavlja više ili manje dovodimo u vezu s korespondentnim gramatičkim područjima (morfologijom, tvorbom riječi, sintaksom i suprasintaksom), naposljetku i s leksičkom i semantičkom normom. Raščlamba na jezične razine odražava se i na poimanje opisa jezičnih normi, tako što se norme nazivaju prema pojedinoj jezičnoj razini na koju se odnose, a napokon i na kodifikaciju normi – tako što se svakome jezičnom priručniku nastoji omediti područje kompetencije i proglasiti ga *zaduženim* i *odgovornim* za koju jezičnu normu ili norme. Tako će naprimjer rječnik obuhvaćati primarno leksičku, odnosno leksičko-semantičku normu i shvaćat će se redovito kao priručnik za leksičku normu, premda se u suvremenim rječnicima mogu naći, u većoj ili manjoj mjeri, i odabrani morfološki, akcenatski, sintaktički (npr. kolokacije), stilistički i pragmalingvistički podaci. Jednako

¹ Ovdje odmah napominjemo da je u ovome radu terminološki izbor „plana“ za imenovanje područja pravopisne problematike i njegovih ingerencija učinjen upravo kako bi se jednoznačno uputilo na različitost „prirode“, *na jednoj strani*, fenomenā koji se nazivaju fonologijom, morfologijom, morfonologijom, sintaksom, leksikom i semantikom, izdvojenih kao plod najraširenije i u suvremenoj znanosti priznate raščlambe jezika na razine, te *na drugoj strani*, pravopisa, koji je, prema istim kriterijima prema kojima su one izdvajane, bilo teško podvesti pod pojam jezične razine, budući da se autonomnost njegove norme gradi na uspostavljanju odnosa prema normama svih jezičnih razina.

tako, tradicijskomu je priručniku zvanom gramatika pripisivana kompetencija nad dvjema normama: morfološkom (bilo u užem bilo pak i u užem i u širem smislu) i sintaktičkom, međutim zagledaju li se novije gramatičke knjige, primjetno je da se u njih redovito uključuje i jezična fonologija (koja se kao funkcionalna fonetika 30-ih godina 20. stoljeća emancipirala od g o v o r n e fonetike). Nadalje između fonologije i morfologije pozicionirana je morfonologija, kao međurazina koja obuhvaća fonemske alternacije u sastavu morfema. Nerijetko se iz morfologije izdvaja i tvorba riječi kao zasebna disciplina (potom i kao zasebna ili morfologiji priključena gramatička cjelina) koja uspostavlja relacije i s leksikologijom. Kad je riječ o hrvatskome jeziku, na početku 21. stoljeća pojavila se gramatika izrazitije zainteresirana i za jezičnu uporabu (i to za govoreni i za pisani plan), a na tragu toga je gramatičkom opisu/propisu priključena i gramatika funkcionalnih stilova – riječ je o Gramatici hrvatskoga jezika, autora J. Silića i I. Pranjkovića (Zagreb, 2005 – o tome usp. i Badurina 2006b).²

Nakana nam je ovdje pokazati da se na pravopisni plan može motriti kao na stjecište svih jezičnih razina. Naime pravopisna norma nužno mora uzeti u obzir norme svake pojedine jezične razine. To dakako ne znači da je pravopisna norma zbirka odabranih, (pravopisno) relevantnih elemenata pojedinih jezičnih normi, a niti samo propis i objašnjenje načina njihova prijenosa u pisani lik/medij (plan realizacije). Pravopisnoj se normi upravo ne može odreći njezina samostalnost, potvrđena u specifičnoj strukturiranosti pravopisne norme kao složene, međutim ne eklektički sabrane i svakako ne s težnjom da pravopisni priručnik zamijeni ostale jezične priručnike³, već, naprotiv, svjesnim/intencionalnim odabirom elemenata/pojedinosti iz svake jezične norme te uklopljenih u novi, pravopisni kontekst. Pitanje koje se pritom nužno ponavlja i kojime se o v j e r a v a pravopisna relevantnost u pravopisnom normom (i knjigom/priručnikom) uspostavljenih pravila jest pripada li promatrani problem pravopisu ili pak nadilazi granice pravopisne mjerodavnosti (o pitanjima pravopisne kompetencije usp. Silić 2002).

² Spomenimo, postoje – doduše rijetka – iskustva s inkorporiranjem pragmalingvističkih spoznaja u lingvističke opise/propise. Kad je riječ o gramatikama, svakako valja spomenuti Gramatiku srpskohrvatskog jezika za strance Pavice Mrazović i Zore Vukadinović (usp. Mrazović/Vukadinović 1990).

³ Iako dakle postoji navika u poimanju jezičnoga priručnika kao knjige u kojoj je opisana i propisana određena jezična norma, kao što je već spomenuto, u konkretnim će normativnim knjigama metodološki više ili manje utemeljeno dolaziti do i n t e r f e r e n c i j a normativnih i n g e r e n c i j a . I pravopisna je knjiga dakako jezični priručnik – ne po tome što bi se u njemu popisivale, opisivale i propisivale jezične norme, jer se u njemu to doista i ne treba i ne smije činiti, već po tome što se njime propisuju samo pravila kako se norme nekoga jezika prenose u pisani medij.

U razmatranju pravopisne metodologije (ili metodologije pravopisnog normiranja i/ili metodologije izrade pravopisnih knjiga) moguće je izdvojiti tri aspekta:

1. **opseg pravopisne relevantnosti** (koji pojedinačni problemi pripadaju pravopisu, a koji ne, odnosno koji se prepoznaju kao pravopisni, a koji ne);

2. **struktura pravopisne knjige** (kojim će se pravopisnim problemima posvetiti poglavlja, a koji će se navoditi samo u pravopisnome rječniku te jesu li pravopisu potrebni dodaci i koji sve, i sl.);

3. **oblikovanje pojedinih pravopisnih pravila** (kako učinkovito oblikovati pravilo – pravopisna se metodologija tu suočava s problemom kako ispravno pretpostaviti korisnikovo lingvističko predznanje, i na jednostavan način korisniku objasniti pravopisno pravilo, te mu i pomoći da ga „nauči“ tj. memorira; u vezi je s time i iznimno složeno pitanje pravopisnoga metajezika).

Dakako, spomenuta se tri aspekta pravopisne metodologije međusobno prožimaju i nisu potpuno odvojiva (kao što su dobrim dijelom neodvojive metodologija pravopisnog normiranja i metodologija izrade pravopisnih knjiga), no za potrebe ove analize oni su razloženi kako bi se i na taj način upozorilo na kompleksnost teorijsko-metodološkog pristupa pravopisnom normiranju.

Temeljna d v o d i j e l n o s t pravopisnih knjiga – koja pretpostavlja supostojanje pravopisnih pravila i pravopisnoga rječnika – najavljena je prvom hrvatskom pravopisnom knjigom, Hrvatskim pravopisom Ivana Broza (Zagreb 1892).⁴ Štoviše, utemeljeno ćemo ustvrditi da će ista struktura pravopisnog priručnika kasnije biti prihvaćana i u srpskim, i u bosanskim/bošnjačkim, i u crnogorskim pravopisnim knjigama.

Kad je riječ o metodologiji pravopisnoga normiranja, izdvojit ćemo kao zasebnu cjelinu pitanje metodologije sastavljanja pravopisnoga rječnika! Duboko ukorijenjene probleme pokušat ćemo pritom iščitati iz korpusa pravopisnih rječnika triju jezika (u razmatranje uzimamo Pravopis bosanskoga jezika Senahida Halilovića, Hrvatski pravopis Stjepana Babića, Božidara Finke i Mi-

⁴ Ne načinjemo ovdje pitanje kronološkog prvenstva u hrvatskoj pravopisnoj normativistici – ona je bogata i ne započinje dakako s pravopisom Ivana Broza. Pa ipak, više je razloga – zbog kojih se upravo Brozov priručnik smatra prvim u nizu pravopisnih priručnika kojima je izgrađivana novija fonološko-morfonološka pravopisna norma: taj je pravopisni priručnik postao temelj na kojem je građen kontinuitet hrvatske suvremene pravopisne norme kako u metodološkom tako i u strukturnom smislu.

lana Moguš, Pravopis hrvatskoga jezika Vladimira Anića i Josipa Silića te Pravopis srpskoga jezika Mitra Pešikana, Jovana Jerkovića i Mate Pižurice⁵).

Činjenica da se pravopisni rječnici redovito javljaju kao sastavni, štoviše i najviše upotrebljavani dijelovi pravopisnih knjiga svakako ima i svoje praktične (pragmatične) razloge:

- (a) pravopisni će rječnik omogućiti brz i pouzdan odgovor na konkretnu pravopisnu (leksičku) nedoumicu;
- (b) pravopisni će se rječnik prepoznati i kao u t o č i š t e za mnoge pravopisne s l u č a j e v e koji ostaju neobuhvaćeni pravopisnim pravilima;
- (c) pravopisni će rječnik ujedno biti svojevrsna dopuna (ili čak supstitut, p a r s p r o t o t o) pravopisu – u njemu će biti sadržano (gotovo) sve što i u pravopisnim pravilima, ali neopterećeno *utegom* lingvističkog (pravopisnog) metajezika, pa utoliko i primjerenije i dostupnije korisnicima „izvan struke“.

Iako su navedeni pragmatični razlozi otpočetak bili dobro intuirani u pravopisnim knjigama – i stoga su im rječničke cjeline redovito i dodavane – činjenica je da su se u konkretnim slučajevima sastavljanja pravopisnih rječnika pojavljivali i neki problemi koji su rješavani na različite načine. Vođene tom mišlju načinit ćemo usporedbu spomenutih pravopisa, upravo njihovih pravopisnih rječnika i to s dvaju gledišta: s obzirom na inventar jedinica te s obzirom na njihovu pravopisnorječničku obradu.

Različitost pristupa najavit ćemo prikazom dviju hrvatskih (dijelom različitih) metodologija u izradi pravopisnih rječnika (naime i više no stoljeće duga hrvatska tradicija izrade pravopisnih priručnika rezultirala je stanovitim metodološkim divergencijama koje će nam se ovdje pokazati zanimljivima i poticajnim za najavljenju usporedbu), sve kako bismo potom razmotrile stanje i u bosanskom/bošnjačkom i u srpskom pravopisnom rječniku.

Jedno od najvažnijih, načelnih pitanja s kojim će se svaki pravopisac morati ozbiljno suočiti jest hoće li u pravopisni rječnik unositi isključivo standardnojezične lekseme ili, drugim riječima, je li pravopis dužan pomoći i kad/ako svjesno ili nesvjesno rabimo nestandardnojezične i/ili supstandardne lekseme. Iz te se situacije generira još jedno sasvim praktično pitanje: ako u pravopisni rječnik ulaze (i) nestandardnojezične riječi, valja utvrditi koje i koliko njih te u kojem će se odnosu taj „ustupak“ naći spram temeljnog načela pri sastavljanju posebnog tipa rječnika – načela pravopisne obilježenosti i sl. Na-

⁵ Razlog zbog kojega u obzir uzimamo dva hrvatska pravopisna naslova opravdavamo (novijom) hrvatskom pravopisnom situacijom, odnosno supostojanjem dvaju dijelom različitih pristupa pravopisnom normiranju.

vedimo odmah neke primjere hrvatskih pravopisnih metodoloških dvojbi! Po načelu bi se pravopisne obilježnosti u hrvatskome pravopisnom rječniku trebale naći i ove statusno supstandardne/nestandardne riječi: *ćef, ćilibar, ćuprija, đul, pomjeriti, saobraćajac, skeledžija, uputstvo* i sl. Naprotiv, njihovi hrvatski standardnojezični „parnjaci“ jednostavno nisu pravopisno zanimljivi: *volja, jantar, most, ruža, pomaknuti, prometnik, skelar, uputa*. Slična je situacija i s nekim (pravopisno obilježenim) internacionalizmima i njihovim pravopisno nezanimljivim hrvatskim zamjenama: *biblioteka – knjižnica, dijafragma – ošit, destinacija – odredište, eksperiment – pokus, eksport – izvoz, eksterni – vanjski* itd. Uz te će se probleme nažalost vezati i česte poteškoće u pravilnom i prihvatljivom služenju pravopisnim knjigama, napose njihovim rječničkim sastavnicama.⁶

Ostavljajući zasad postrani zanimljivo pitanje na koji će način i u kojoj mjeri navedene poteškoće osjetiti i bosanski/bošnjački i srpski pravopisci, odnosno što će sve postati dijelom bosanskog/bošnjačkog i srpskog pravopisnorječničkog i n v e n t a r a – a sve da bismo se toj temi poslije vratili – usmjeravamo se drugom najavljenom gledištu: načinu na koji su i n v e n t a r i z i r a n e j e d i n i c e rječnički obrađene/opisane.

Jedan je od temeljnih problema obrade u pravopisnim rječnicima opisivanje onih leksema koje ćemo nazivati p r a v o p i s n i m m i n i m a l n i m p a r o v i m a ⁷ (Matešić 2006). Riječ je o semantičkim podacima uz

⁶ Znajući za sklonosti korisnika hrvatskih pravopisnih knjiga – odnjegovane, dakako, na iskustvima služenja pravopisnim rječnicima koji su htjeli (ili, u nekim vremenima, i trebali) preuzimati ulogu koja im nikako nije namijenjena: ulogu normativnog rječnika hrvatskog jezika i/ili jezičnog savjetnika – postavlja se pitanje kako izbjeći brzoplete i svakako neprihvatljive zaključke poput ovoga: hrvatski se kaže samo *saobraćajac* jer *prometnika* nema u pravopisu!?! (Slični se metodološki problemi javljaju, doduše, i kod sinonimnih standardnojezičnih izraza od kojih svi članovi niza nisu pravopisno obilježeni!) Razumno rješenje da na koncepciju pravopisnog rječnika – pa onda i način služenja njime – valja upozoriti (i) u predgovoru ne mora uvijek biti praktično: znamo, nažalost, da kod korisnika naših normativnih priručnika baš i ne postoje navike čitanja predgovora!

⁷ Pravopisni minimalni par čine one strukture koje svoju razlikovnost postižu na ortografskome planu, a ne i na ortoepskome. U tom smislu ortografski su minimalni parovi npr. *Rijeka* (grad) i *rijeka* (opća imenica), *Ravna Gora* (mjesto) i *Ravna gora* (gora), *vidjet će te* i *vidjet ćete*, koji ne mogu ostvarivati pravopisom iskazanu razlikovnost i na pravogovornome planu. Pravopisni su minimalni parovi i one riječi koje svoju ortoepsku razlikovnost ostvaruju fakultativno, poput: *užetati se* i *ušetati se*, *uzzidati* i *uzidati*. Nadalje pravopisni se minimalni parovi mogu promatrati i na interpunkcijskom planu: rečenice kao npr. *On dolazi.* i *On dolazi?* razlikuju se značenjem, i rečeničnom intonacijom. Držimo da je termin *pravopisni minimalni par* potreban upravo da bi se pokazao odnos pravopisnoga plana prema pravogovornome i kako bi se objasnila težnja k pravopisnoj razlikovnosti, kao i da bi se razmotrili mogući povratni utjecaji

primjere poput: *kopačica* – *kopačica*, *spavačica* – *spavačica*. Naime u hrvatskim se pravopisima tradicionalno obrađuje razlikovanje nekih parova fonema, što je potaknuto sociolingvističkim stanjem koje pokazuje da se u znatnog (ili čak i pretežitog) broja govornika hrvatskoga (standardnog) jezika oni izgovorno poistovjećuju, a ortografskom je normom upravo propisano provođenje toga razlikovanja, što te foneme čini pravopisno zanimljivima. Dva su načina kako pritom postupaju aktualni hrvatski pravopisi: Babićev, Finkin i Mogušev Hrvatski pravopis donosi u takvim slučajevima značenjsku preobliku, npr.: „*kopačica* (žena koja kopa)“, „*kopačica* (zamjena pridjevu kopaći, npr. motika kopačica)“; dok se u Anićevu i Silićevu Pravopisu hrvatskoga jezika zbog metodološke dosljednosti izbjegavaju izravne uputnice na semantiku i autori se odlučuju za indikaciju na semantičku razinu dajući uporabna/komunikacijska⁸ oprimjerenja uz takve parove – „*kopačica*: Ose *kopačice* kopaju duboke hodnike u pijesku“, „*kopačica*: To je motika *kopačica*“.

Homografi su u Babić–Finka–Moguševu pravopisu katkad razrješavani, npr. „*pače*, -eta, N mn. pačići, zb. pačad“; „*pače* (pril.)“, dok u Anić–Silićevu nisu (tj. konkretno, u ovome primjeru postoji samo jedna pravopisna natuknica *pače* bez navođenja ijednog od značenja) jer homografi ne podrazumijevaju pravopisnu razlikovnost. Pravopisnorječnička obrada u Babić–Finka–Moguša upravo spomenutoga primjera vodi nas i do sljedećega problema – a to je pitanje navođenja ili nenavođenja morfoloških podataka o natuknicama: daje se nastavak za G jd., oblik za N mn., oblik zbirne imenice, podatak o vrsti riječi. Konkretno, u navedenome primjeru pravopisnu opravdanost za navođenje imali bi samo oni oblici u kojima se pojavljuje *pravopisno* zanimljiv problem (oblici *pačići* i *pačad* zbog pravopisne distribucije č i ć). Nadalje BFM donosi i takva objašnjenja u kojima izrijekom supostavlja primjere koji nisu pravopisni minimalni parovi⁹, npr.: „*deva* (pustinjska životinja s jednom ili dvije grbe), *drugo je djeva*“, „*djeva* hip. od djevojka (djevica), *drugo je deva*“. Anić/Silić uopće i ne donosi primjer *deva* jer on nije pravopisno zanimljiv – pravopisnome priručniku nije naime namjena upozoravati korisnika na to u kojim je rije-

pravopisa na pravogovor. Uz to, leksički su pravopisni minimalni parovi, pokazat će se to i u ovome radu, važan element u metodologiji izrade pravopisnoga rječnika.

⁸ Važnim se ovdje čini istaknuti upravo komunikacijsku ulogu konteksta, u kojemu se fonemi (koji čine opreku unutar pravopisnih minimalnih parova) javljaju. Naime izostanak ortoepske opreke među takvim fonemima neće narušavati komunikaciju jer ona snažno ovisi o kontekstu. U temelju je metodologije primijenjene u Anić–Silićevoj pravopisnoj knjizi pozivanje/podsjećanje na komunikacijski kontekst!

⁹ Pravopisne smo minimalne parove, podsjetimo, definirali s obzirom na pravogovorni plan, tj. nerazlikovanje na pravogovornome planu, a razlikovanje na pravopisnome planu, dok je u sljedećim primjerima riječ o razlikovanju na obama planovima (dakako, unutar istoga jezika!).

ćima (bilo etimološki bilo analogno tj. hiperkorektno) zastupljena kontinuanta starojezičnoga glasa jata, a gdje je nema, već je njegov zadatak samo to da propiše kako se piše, s *ije* ili *je*, ono što se ortoepski ostvaruje kao [jē]¹⁰, odnosno [je]. Ktome, po svoj će prilici najjači, upravo metodološki razlog zbog kojega *deva* neće ulaziti u ortografski minimalni par s *djeva* te zašto je i ne treba uvrstiti u hrvatski pravopisni rječnik biti taj što ekavski ostvaraj kontinuantu jata jednostavno ne dolazi u obzir u hrvatskome standardnom jeziku!

Nadalje, u navođenju nepravopisno motiviranih podataka pri obradi pravopisne natuknice osobito su zanimljivi oni, zastupljeni u Babić–Finka–Moguša, koji pravopisnome rječniku dodaju dimenziju jezičnoga i stilističkog savjetništva, npr. neki su primjeri obilježeni asteriskom i znakom upućivanja za koje se u toj pravopisnoj knjizi daju objašnjenja da „Uz stilski obilježene riječi, ne baš prijeko potrebne tuđice ili manje preporučljive riječi koje po navedenim pravilima ulaze u pravopisni rječnik, dolazi znak >, a iza njega stilski neutralna riječ, domaća zamjena ili normativno preporučljivija riječ ili oblik. Ako je stil-ska obilježenost veća, tada ispred prve dolazi još i zvjezdica.“¹¹ Tako se primje- rice upućuje: „**džak* > vreća“; „**parče*, -eta > komad(ić)“; „**pirinač*, -nča > riža“; „**preimućstvo* > premoć, prednost“; „**sto* > stol (*dio pokućstva*)“; „**ubijediti* > uvjeriti“; „**ubistvo* > ubojstvo, umorstvo“; „**vozovođa* > vlako- vođa“, itd. Zanimljivo je da se u Aniće–Silića od svih navedenih primjera pojav- ljuje samo prvi, *džak*, a neuvršćavanje ostalih nije posljedica manjega opsega pravopisnoga rječnika,¹² nego upravo odnosa prema inventaru rječničkoga kor- pusa na način da se u nj uvrštavaju samo oni pravopisno zanimljivi primjeri koji pripadaju hrvatskome standardnom jeziku, neovisno o njihovoj (funkcio- nalno)stilističkoj ili drugoj obojenosti (Anić/Silić 2001: 217). Prema tome na-

¹⁰ Ne otvaramo ovdje složeno pitanje ortoepškoga *ostvaraja* (kao diftonga ili dvofonemskoga slijeda) ni s t a t u s a (fonem ili morfonem) spomenute jezične jedi- nice, o čemu postoje sukobljena stajališta u suvremenoj kroatistici.

¹¹ Vidjeti u poglavlju Napomene ovome rječniku (Babić et al. 1996: 148–149). Ipak, valja spomenuti da takav tip jezičnoga savjetništva u hrvatskim pravopisnim rječnicima nije novum iz 90-ih godina prošloga stoljeća: takav su postupak aktualni hrvatski pravopisci nasljedovali još iz Brozova Hrvatskoga pravopisa, u kojemu stoji: „Što je obilježeno zvjezdicom *, nek se ne upotrebljava u književnom govoru“ (usp. Broz 1893: 72); pomoći je u leksičkom odabiru naročito bio sklon Babić–Finka–Mogušev Hrvatski pravopis iz 1971, tzv. londonac (znajući da je nastao kao reakcija na jezični unitarizam propagiran Pravopisom hrvatskosrpskoga književnoga jezika iz 1960, tzv. novosadskim pravopisom, to zacijelo i ne bi trebalo čuditi!). Danas, čak i ako ne nalazimo stručnih opravdanja za takav metodološki postupak, možemo ga raz- zumjeti kao *uteg* tradicionalizma (i/ili konzervativizma) koji se, očito je, ne vezuje samo uz pravopisnu normu nego i uz način njezina opisa/propisa!

¹² Naime Babić–Finka–Mogušev pravopis ima oko 34.600 pravopisno- rječničkih natuknica, a Aniće–Silićev oko 56.000.

čelu leksem se *džak* pojavljuje unutar korpusa hrvatskoga (standardnog) jezika (kao stilem, regionalizam, turcizam), a ostale su izvan njega.

Bit će zanimljivo promotriti kako su takvi problemi obrade natuknica riješeni u rječničkome dijelu Pravopisa srpskoga jezika Matice srpske (Pešikan et al. 1994), ponajviše zato što se standardnojezična norma srpskoga jezika tipološki razlikuje od standardnojezične norme hrvatskoga jezika. Naime srpski se pravopis odlučuje za naporedno navođenje i ekavskih i ijekavskih varijanata u rječniku zbog inkluzivnoga karaktera norme srpskoga standarda koja jednako prihvaća obje varijante srpskoga standarda. Tako npr. uz natuknice „*ded*“, „*prelep*“ stoji oznaka „(ek.)“, a uz natuknice „*djed*“, „*prelijep*“ oznaka „(ijek.)“. O statusu varijante u jeziku (a ne i u pravopisu!) takvih primjera govori i izostanak oznake upućivanja kod takvih natuknica s jedne na drugu,¹³ čime govornik svake od varijanata može provjeriti kakav je pravopisni lik riječi koja mu je jezično već poznata, tj. pravopisni rječnik ne poučava ijekavce tome da je u srpskome jeziku moguća i ekavska varijanta pojedinog leksema, već ih samo informira o tome piše li se tražena riječ s *ije* ili *je*, kao što niti ekavce neće upozoravati na to je li grafemom *e* u pojedinoj riječi predstavljen fonem /e/ ili je njime predstavljena kontinuanta starojezičnoga glasa jata u srpskome jeziku. Nadalje uz morfonološku pojave kraćenja kontinuantne ijekavskoga jata kao /e/, zbog koje je dobiven isti rezultat kao i pri kraćenju kontinuantne ekavskoga jata, navodi se ovakva opaska, npr.: „*prezir* (ek. i ijek.), t. 68b(1)“. Sve to govori o supostojanju dvaju leksičko-pravopisnih korpusa/potkorpusa unutar pravopisnoga rječnika – ekavskoga i ijekavskoga. I ne samo to: budući da su ijekavski oblici pravopisno obilježeni već samim ijekavskim ostvarajem kontinuantne jata, upravo zbog cjelovitosti prikaza obaju varijantnih korpusa/potkorpusa u pravopisni su rječnik morale ući i one riječi koje svojom fonološkom strukturom i nisu pravopisno zanimljive, npr. *cvet*, *svet*.

Priručnik koji nam je poslužio za uvid u pravopisni rječnik bosansko-ga/bošnjačkoga jezika pripada, doduše, tipu školskoga pravopisnog priručnika,

¹³ Pritom napominjemo da se organiziranjem nekih natuknica na sljedeći način, npr.: „*denuti* (ek.), *djenuti* (ijek.) – d(j)enem; d(j)enuh-d(j)enu i d(j)edoh-d(j)ede; d(j)enuo-d(j)enula, pored deo-dela (ek.), dio i djeo, djela (ijek.); d(j)enut i d(j)even (i det, djet); tako i u slož. glagolima, npr. *nad(j)enuti*, *nad(j)enem*; u istom zn. i *desti* (v.), *djesti*, *deti*, *djeti*, *nad(j)esti* itd. (stariji, ali još živi oblici)“ te „*djenuti*, v. pod *denuti*“ ne namjerava zapravo sugerirati upućivanje s jedne na drugu varijantu u normativnom smislu, već se, iščitava se to iz uvida u cjelinu rječnika, samo nastoji smanjiti opterećenost rječničkoga inventara ponavljanjem rječničkih članaka opsežnih zbog obilja morfoloških oblika, koji se, uzgred rečeno, ovdje navode, dakako, zbog pravopisnih razloga. (Ne možemo međutim utvrditi da je takav pristup dosljedno proveden: ima i rječničkih natuknica koje se udvajaju po načelu ijekavska ~ ekavska, v. npr. *umeti* i *umjeti*; usp. Pešikan et al. 1994: 483.)

no budući da ga potpisuje isti autor kao i Pravopis bosanskoga jezika,¹⁴ smatrat ćemo ga dovoljnim za ogledna razmatranja najavljena ovim radom. Odmah je zamjetno da se u tome rječniku uz svaku natuknicu upućuje na paragraf s pravopisnim pravilom/pravilima kojim/kojima je obuhvaćena pojedina natuknica. Kad je riječ o rječničkim uputnicama na pravopisna pravila, valja napomenuti da ostali pravopisi postupaju u tome smislu različito: u Babić–Finka–Moguševu se takve uputnice na rabe, u Anić–Silićevu navode se samo za neke kategorije pravopisnih problema (vezane za provođenje fonološkoga i morfonološkog načela te morfonoloških alternacija jata), dok se u Pravopisu srpskoga jezika takve uputnice daju uz veliku većinu natuknica.

Dok se jezičnosavjetnička obilježja u Babić–Finka–Moguševu pravopisnome rječniku mogu objasniti posebnom situacijom u kojoj se našao hrvatski standardni jezik kada više nije bilo političkih/ideoloških pritisaka da se njegove norme ujednačavaju s normama srpskoga standardnog jezika, zanimljivo je provjeriti kakav je postupak primijenjen u pravopisu bosanskoga/bošnjačkoga standardnoga jezika, koji je tek potkraj 20. stoljeća došao u priliku glasno se izjasniti o svojim normativnim vlastitostima, odnosno pokušati provesti unutarnji odabir među normativnim pravilima te ih kodificirati. Tako su primjerice u bosanskome/bošnjačkome standardnom jeziku pravopisno normirani primjeri s tzv. sekundarnim (tj. neetimološkim) /h/: *lahko*, *mahrama*, *mehkoća*, *mehlem*, *sahat-kula*, *hastal*, *hrđa*, a oni se objašnjavaju i na njih se sustavno upozorava u pravopisnim pravilima, dok se u rječniku ne ponavljaju savjetnički podaci, tj. nema natuknica bez takva /h/ s kojih bi se upućivalo na primjere u kojima se ono piše (i izgovara). (Spomenimo, rječnik u Babić–Finka–Moguševu pravopisu, nasuprot, postupa upravo tako da s primjera koji nije u skladu s normom suvremenoga hrvatskog standardnog jezika upućuje na normativno prihvatljiv, npr.: „**lahko* > *lako*“, „**mahrama* > *marama*“ i sl.) Nadalje pravopisna je norma bosanskoga/bošnjačkoga jezika – očekivano više nego srpska, a pogotovo više nego hrvatska – zainteresirana osobito za dio leksika primljena iz turskog jezika – i to ne samo općega leksika, nego i za standardni jezik jednako tako važnoga (zbog svoje zastupljenosti i frekventnosti) onomastičkog korpusa (imena su uključena u pravopisni rječnik¹⁵).

¹⁴ Pravopis bosanskoga jezika Senahida Halilovića izdan je 1996. godine (Preporod, Sarajevo), a njegov Pravopis bosanskoga jezika: priručnik za škole izdan je 1999. godine (Dom štampe, Zenica).

¹⁵ Uopće, od razmatranih je pravopisnih rječnika samo Anić–Silićev donio poseban rječnički dodatak s onomastičkim primjerima – objašnjivo je to i inače evidentnim nastojanjem za metodološkom dosljednošću u Anić–Silića zbog koje je nejezične probleme (a pisanje velikoga ili malog početnog slova upravo je možda i najizrazitiji sustavni nejezični problem koji zbog svoje pravopisne važnosti ipak mora biti evidentiran u pravopisu!) primjerenije razmotriti odvojeno od onih jezičnih (a opći se pravopisni rječnik nastoji baviti samo njima).

Kao moguća nam se zaključna misao nameće spoznaja da se i u pravopisnim rječnicima zrcale i presijecaju složeni odnosi već zamijećeni među područjima kompetencija, stoga i ingerencijama pojedinih standardnojezičnih normi. Zbog toga se sastavljači takva leksikografskog popisa suočavaju s ozbiljnim metodološkim problemima i u smislu odabira inventara natuknica i u smislu njihove leksikografske obrade. Najsloženiji se problemi, smatramo, pritom pojavljuju u hrvatskome jeziku jer je hrvatska leksička norma znatno restriktivnija nego bosanska/bošnjačka i srpska. To je osobito vidljivo u primljenim dijelovima leksičkoga korpusa pri čemu se hrvatska leksička norma (i zbog njezinih tradicionalnih sklonosti k aktiviranju domaćega jezičnog materijala u zamjenu za strani) mora i u pravopisu odrediti spram takvih korpusa: odlukom da će iskoračiti iz svoje primarno (i jedino?) pravopisne mjerodavnosti u jezičnosavjetničku (kao što je zamijećeno u Babić–Finka–Moguševu pravopisnom rječniku) ili pak da će natuknice ulaziti u pravopisnorječnički korpus prema dvama temeljnim kriterijima – ako su dijelom leksika hrvatskoga standardnoga jezika (bilo kojega njegova funkcionalnog stila) te ako su istodobno pravopisno (i samo pravopisno) zanimljive (što je najdosljednije provedeno u Anić–Silićevu pravopisnom rječniku). Takva delikatna pitanja koja će morati rješavati sastavljači hrvatskih pravopisnih rječnika dobrim će dijelom mimoći autore pravopisnih rječnika bosanskoga/bošnjačkoga i srpskoga jezika. Ipak, zbog posebne će normativne situacije u kojoj se nalazi bosanski/bošnjački jezik od trenutka osamostaljivanja države u kojoj on ima status jednoga od službenih jezika bosanski/bošnjački standardolozi nastojati zauzeti čvrsta normativna gledišta i donijeti odluke o odabiru konkretnih jezičnih, pa i pravopisnih rješenja. Pravopisni pak rječnik namijenjen cjelini srpskoga (standardnoga) jezika (tj. svim njegovim varijantama) pokazuje da će za nj valjati razviti poseban metodološki pristup leksikografskoj problematici jer se jezično stanje u kojem se njeguje ravnopravnost srpskih jezičnih varijanata mora u pravopisnim rječnicima (pa i u pravopisu kao cjelini) odraziti kao *jedinstvo različitosti*, tj. kao supostojanje ravnopravnih potkorpusa, svakog sa svojim sistemskim (jezičnim) pravilima za koje mora vrijediti isti pravopis.

Literatura

- Anić/Silić 2001: Anić, V.; Silić, J. *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber – Školska knjiga.
- Babić et al. 1971: Babić, S. et al. *Hrvatski pravopis*. Pretisak. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić et al. 1996: Babić, S. et al. *Hrvatski pravopis*. IV. izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

- Badurina 2006a: Badurina, L. Hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću. In: Zbornik Hrvatski jezik u XX. stoljeću. Zagreb: Matica hrvatska. S. 145–158.
- Badurina 2006b: Badurina, L. O gramatici s razlogom. In: Silić, J.; Pranjković, I. *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga. Dazu auch in: Novi Kamov. Nr. 6/19(2). S. 87–93.
- Broz 1892: Broz, I. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.
- Broz 1893: Broz, I. *Hrvatski pravopis*. Drugo izdanje. Zagreb: Troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.
- Halilović 1999: Halilović, S. *Pravopis bosanskoga jezika: Priručnik za škole*. Zenica: Dom štampe.
- Matešić 2006: Matešić, M. *Odnos ortoepije i ortografije u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Univ. Dissertation.
- Mrazović/Vukadinović 1990: Mrazović, P.; Vukadinović, Z. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.
- Pešikan et al. 1994: Pešikan, M. et al. *Pravopis srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Pravopis 1960: *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* (izradila Pravopisna komisija). Zagreb – Novi Sad: Matica hrvatska – Matica srpska.
- Pranjković/Silić 2005: Silić, J.; Pranjković, I. *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Silić 2002: Silić, J. Dvije-tri načelne o kompetencijama pravopisa In: *Dometi*. Rijeka, Nr. 1–4. S. 47–51.

Lada Badurina – Mihaela Matešić (Rijeka)

Spelling dictionaries of Croatian, Bosnian and Serbian languages: a structural comparison

Ivan Broz's *Hrvatski pravopis* [Croatian Orthography] (Zagreb, 1892), the first in a series of spelling dictionaries that created the modern Croatian (phonological-morphonological) orthographic norm, consists of two parts: a list of spelling rules and a list of orthographically interesting words. This two-part structure has been emulated not only by all Croatian spelling dictionaries since, but also by Serbian and Bosnian/Bosniak ones. An analysis of the way spelling dictionaries are structured shows how the notion of orthographic markedness of linguistic units is understood, as well as how lexicographic methods are chosen and implemented in the making of such dictionaries. As all linguistic norms are reflected in orthography, the practical requirements of compiling a spelling dictionary force each author to define an approach to problems of

norming at each linguistic level and to the unsolved standardisation problems of the language in question. Comparing spelling dictionaries of Croatian, Bosnian/Bosniak, and Serbian in fact shows that practical problems of norming and standardisation are different for each of those languages.

Lada Badurina
Filozofski fakultet
Trg I. Klobučarića 1
51000 Rijeka
Hrvatska
Tel.: ++385 (0)51 315 232; 315 233; Fax: ++385 (0)51 315 228
privat: HR-51000 Rijeka, Bok 34
lbadurin@ffri.hr
www.ffri.hr

Mihaela Matešić
Filozofski fakultet
Trg I. Klobučarića 1
51000 Rijeka
Hrvatska
Tel.: ++385 (0)51 315 232; 315 233; Fax: ++385 (0)51 315 228
privat: HR-51000 Rijeka, D. Godine 1
mmatesic@ffri.hr
www.ffri.hr

Милан Тасић (Београд)

Неке интонационе карактеристике српског, хрватског и бошњачког језика

У анализи појединих интонационих карактеристика српског, хрватског и српског језика коришћени су аудио снимци из говорног Гралис-корпуса, односно шест различитих снимака текста „Јутро“.

Ови снимци нису одабрани случајно. Најпре, реч је о тексту у коме нема лексичких разлика, нити различитог рефлекса јата, нити дијалекатских особина, нити било чега другог што би могло утицати на резултате. Такође, информатори нису говорници који су одређене елементе интонације учили (спикери, глумци), а с текстом који су читали у микрофон први пут су се сусретали.

Ипак, доза наученог – а ради се о информаторима који имају најмање завршену средњу школу – и овде се и те како уочава.

Већ сам наслов рада упућује на немала ограничења и недостатке извршене анализе. Ограничења проистичу из саме природе текста „Јутро“ у коме има 18 изјавних реченица, без иједне узвичне или упитне реченице. Пошто је интонацију једино могуће проучавати у живом, говорном облику, и пошто постоји јасна повезаност семантичког плана исказа с прозодијским обележјима, сасвим је јасно да само мали део интонационих обележја може бити обухваћен овом анализом. Међутим, циљ нам ни није био да свеобухватно истражимо интонацију, већ да на једном прилично једноставном тексту утврдимо (не)постојање заједничких модела интонације или евентуалне системске разлике.

Ако се подсетимо да прозодија обухвата прозодију у ужем смислу, односно акценатски систем једног језика, и интонацију, и да се ниједна компонента интонације не може посматрати и тумачити самостално, без комбинације с другим компонентама, постаје уочљив још један недостатак анализе оваквог текста – он се у великој већини изговара без осетних осцилација у темпу и интензитету говора.

Важно је, најпре, напоменути да се интонација не може стандардизовати. Она се, углавном, може само описивати. Прозодијских особина говора, које могу бити носиоци и чисто лингвистичких али и ванлингвистичких информација, говорник најчешће није свестан, а мало је оних који ће моћи издвојити или поновити тон акцента или мелодију једном изговорене синтагме. Говорник, међутим, одмах постаје свестан прозодијске грешке у говору и када не уме да да њен тачан опис, јер одређена, макар не и нормирана, правила ипак постоје. Она су нарочито присутна у свести радио и телевизијских спикера, као и глумаца, док добри писци увек имају на уму ритмичко-мелодијску страну својих реченица и стихова и нека-

да то стављају до знања и кршењем правописних начела (сетимо се само толико помињаних запета у делима Милоша Црњанског).

Интонација је, упркос постојању, пре свега, комуникативних модела, ипак крајње индивидуално обележје сваког појединца. Заједно с другим физичким особинама говора она је нешто као отисак прста за сваког говорника. Одвајкада, добри говорници се препознају махом по својој интонацији, а само мањим делом по лексици и синтактичким особинама говора. Такође, вешти имитатори најпре се труде да верно опонашају интонацију нечијег говора.

Најважнија компонента интонације јесте тонска компонента, односно мелодија реченице. За сваког говорника утврђује се средња вредност, а бележе се узлазна и силазна кретања средње фреквенције основног тона, или раван тон онда када бисмо очекивали промену мелодије реченице. У српском, хрватском и бошњачком језику јасно се издвајају мелодије упитних, узвичних и изјавних реченица. У овом раду, као што је већ речено, бавићемо се само изјавним реченицама чија је мелодија мање-више равна, без много флукуација фреквенције основног тона, с јасно спуштеним тоном на крају. Врх мелодије налази се на речи која је носилац информације. Нема скоковитих одступања, осим када се таквом реченицом жели постићи експресивност; тада се скоковитост мелодије комбинује с логичким акцентом и променом интензитета и темпа говора.

Друга важна компонента интонације јесте сегментација. Говор се сегментира и због физичких ограничења говорног апарата (удисање), али и због потребе да се раздвоје поједине информативне целине. Сегментирање говора врши се а) само паузом (ретко), комбинацијом паузе и променом мелодије реченице (најчешће) или само спуштањем или подизањем тона (такође ретко).

У свакој упоредној анализи интонације дата су груписана по два говорника српског, хрватског и бошњачког језика.

Прва реченица, која је у тексту датом информаторима издвојена у посебан пасус, изговарана је без нарочитих мелодијских осцилација, с јасно спуштеним тоном на крају реченице и дужом паузом:

1. Јутрос су ме врло рано птице пробудиле. || (српски, Београд)
2. Јутрос су ме | врло рано птице пробудиле. || (српски, Мостар)
3. Јутрос су ме врло рано птице пробудиле. || (хрватски, Мостар)

4. Јутрос су ме врло рано птице пробудиле. || (хрватски, Задар)

5. Јутрос су ме врло рано птице пробудиле. || (бошњачки, Јајце)

6. Јутрос су ме врло рано птице пробудиле. || (бошњачки, Мостар)

Као што се може видети, битних, системских разлика нема. Други говорник је, комбинацијом паузе и равног тона, сегментирао текст на нелогичном месту, што се у овом случају може протумачити почетном нервозом и несигурношћу у читању непознатог текста пред микрофоном. Трећи говорник сегментира реченицу подизањем тона после прилога рано, док се код петог говорника уочавају два не много изражена логичка акцента.

Сви говорници имају јасну свест о томе да тачка на крају реченице означава завршену мисао коју треба означити паузом у говору. Ова пауза је се код првог и петог говорника у свих 18 реченица комбинује с опадањем основног тона, чиме се сегментација текста на крају реченице врши „школски“ доследно. Други говорник паузу на крају реченице једном комбинује с повишеним тоном. Трећи говорник има секундарне дужине на последњем слогу у реченици, које утичу каткад и на промену квантитета акцента и на тон реченице на њеном завршетку. Тако се код овог говорника чак 7 реченица завршава комбинацијом паузе и равног тона, 2 реченице комбинацијом паузе и подигнутог тона, а осталих 11 имају спуштен тон на крају реченице. Четврти говорник, који готово да нема постацкентатских дужина у свом говору, 6 реченица завршава комбинацијом паузе и подигнутог тона, док се код шестог говорника ова комбинација среће једанпут.

Графички завршетак пасуса сви говорници доживљавају као завршетак веће логичке целине. Тада је, без изузетка, пауза најдужа, а тон је спуштен. Само у једном случају, код трећег говорника, пасус се завршава равним тоном, а на то је, као што је већ речено, утицала појава секундарне дужине на последњем слогу.

И запета у свести ових говорника представља место где треба сегментирати реченицу. У анализираном тексту „Јутро“ две су реченице са запетама. У првој од њих сусрећемо набрајање:

1. У њој су расли борови, | јеле, | брезе | и оморике. || (српски, Београд)

→ → → ↘

2. У њој су расли борови, | јеле, | брезе | и оморице. || (српски, Мостар)

→ → → ↘

3. У њој су расли борови, | јеле, | брезе | и оморице. || (хрватски, Мостар)

→ → → ↘

4. У њој су расли борови, | јеле, | брезе | и оморице. || (хрватски, Задар)

→ → → ↘

5. У њој су расли борови, | јеле, | брезе | и оморице. || (бошњачки, Јајце)

→ → → ↘

6. У њој су расли борови, | јеле, | брезе | и оморице. || (бошњачки, Мостар)

И овде запажамо подударност – елементи у набрајању раздвајају се паузом и подигнутим тоном, а крај набрајања обележен је спуштеним тоном и дужом паузом. Само у два случају, на претпоследњој речи у низу, испред везника, уместо повишеног имамо раван тон.

У другој реченици са запетом, која одваја прилошку одредбу за начин, 4 пута сусрећемо комбинацију повишеног тона и паузе, једном је текст сегментиран само повишеним тоном без паузе, док је једино трећи говорник „игнорисао“ запету и реченицу прочитао без осетних мелодијских одступања:

→ ↘

1. Они су се весело играли, | повремено лајући. || (српски, Београд)

→ ↘

2. Они су се весело играли, повремено лајући. || (српски, Мостар)

↘

3. Они су се весело играли, повремено лајући. || (хрватски, Мостар)

→ ↘

4. Они су се весело играли, | повремено лајући. || (хрватски, Задар)

→ ↘

5. Они су се весело играли, | повремено лајући. || (бошњачки, Јајце)

→ ↘

6. Они су се весело играли, | повремено лајући. || (бошњачки, Мостар)

Претпоследњи пасус текста „Јутро“ чине три кратке реченице, а њихов завршетак говорници углавном нису доживели као завршене мисаоне целине, већ више као просте реченице унутар једне сложене. Отуда се на крају ових реченица, код већине говорника, уместо спуштеног јавља подигнут тон:

↘ ↘

1. Трговине су почеле с радом. || Поштари су разносили писма. || Јутро је све више прелазило у дан. || (српски, Београд)

↘ →

2. Трговине су почеле с радом. || Поштари су разносили писма. | Јутро је све више прелазило у дан. || (српски, Мостар)

↘ →

3. Трговине су почеле с радом. | Поштари су разносили писма. | Јутро је све више прелазило у дан. || (хрватски, Мостар)

↘ →

4. Трговине су почеле с радом. | Поштари су разносили писма. | Јутро је све више прелазило у дан. || (хрватски, Задар)

↘ ↘

5. Трговине су почеле с радом. || Поштари су разносили писма. || Јутро је све више прелазило у дан. || (бошњачки, Јајце)

↘ →

6. Трговине су почеле с радом. || Поштари су разносили писма. | Јутро је све више прелазило у дан. || (бошњачки, Мостар)

Основно питање је да ли интонација може бити дифернцијално језичко обележје. Може, о чему сведоче, на пример, ономатопејски вице-ви о томе како лаје мађарски пас или како крекеће мађарска жаба итд.

Али, ова кратка анализа указује на постојање интонацијских модела који важе и за српски, и за хрватски, и за бошњачки језик. Уверени смо да се разлике не би уочиле ни у сложенијим истраживањима, поготово ако би њима био обухваћен говор спикера на радију (у првом реду) и телевизији.

Иако се ниједна компонента интонације не може прецизно објаснити без комбинације с другим компонентама, иако је готово немогуће истражити и описати све могућности које она пружа, интонационе карактеристике ових трију језика, пре упућују на постојање *истоветних* модела него на постојање специфичних разлика. Оне се могу тражити у *дијалектским* истраживањима, али не и на нивоу стандардног језика.

Извор

Gralis Speech-Korpus: <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/0.Projektarium/Fix-Korpus/speech.php>

Milan Tasić (Belgrad)

Einige Charakteristiken der Intonation im Serbischen Kroatischen und Bosniakischen

In dieser Arbeit wurde anhand des im Gralis Speech-Korpus vorliegenden, 18 Sätze umfassenden Textes „Jutro“ [Der Morgen] der Versuch unternommen, einige Charakteristiken der Intonation im Serbischen, Kroatischen und Bosniakischen darzustellen. Dieser Text, von dem insgesamt sechs Aufnahmen herangezogen wurden, ist für eine Analyse dieser Art überaus gut geeignet, weil in ihm keine lexikalischen Unterschiede zwischen den analysierten Sprachen auftreten. Das Ergebnis dieser Untersuchung hat gezeigt, dass sowohl für die serbische als auch für die kroatische und bosniakische Sprache gewisse gemeinsame Intonationsmodelle vorliegen, deren Charakter im Zuge weiterführender Analysen zu ergründen wäre.

Милан Тасић
Београдска књига
Београд
Србија
dmtasic@eunet.yu
<http://www.beogradskaknjiga.co.yu>

Tea Pršir (Genève/Ženeva – Leuven/Louvain)

Usporedna prozodija bosanskog, hrvatskog i srpskog pomoću Prosograma

U ovom tekstu je predstavljen računalni program Prosogram kojemu je namjena predočiti prozodijske varijacije usmenog govora. U prvom dijelu su opisani obilježja i pojave prozodije koje obrađuju računalni programi Praat i Prosogram. O programima će biti riječ u drugom dijelu: Prosogram je ugrađen u Praat, te koristi njegove informacije o fizičkim obilježjima zvučnog signala. Teorijsko zaleđe Prosograma traži rješenje problema apsolutnog sluha *m a š i n e*, predlažući pristup koji uzima u obzir ljudsku percepciju. U trećem dijelu će biti prikazano korištenje Prosograma na primjerima Gralis Speech-Korpusa.

Prozodija. Fizička obilježja prozodije

Prozodija se proučava preko tri fizička obilježja zvuka:

1) osnovna frekvencija, F_0 , izražena u Hz ili u tonovima (ovisno o metodi i pristupu); 2) glasnoća ili intenzitet, izražen u dB; 3) trajanje, može se mjeriti u desetinkama sekunde u Prosogramu, te stotinkama i tisućinkama sekunde u Praatu. Sva tri obilježja sudjeluju u ostvarivanju prozodijskih pojava: intonacija, naglasak, ritam, pauza i vokalna kvaliteta. Radi se o kompleksnom odnosu gdje svi elementi djeluju međusobno jedni na druge. Za intonaciju i naglasak je odgovorna prvenstveno osnovna frekvencija, ali i trajanje dužine sloga. Nedavna istraživanja pokazuju kako i jačina ima određenu ulogu (Kochanski 2007). Trajanje sudjeluje uvelike u pojavama ritma i pauze, ali i ovdje je bitno napomenuti da i ostala dva obilježja sudjeluju u njihovom ostvarivanju. Vokalna kvaliteta su varijacije u boji glasa koje nastaju usred promjene kvalitete samoglasnika, tj. frekvencije njihovih formanta što se može vidjeti na sonografu. Ljudski će se glas promijeniti kad osoba želi izraziti ironiju, kad tepa malom djetetu ili kad je tužna¹. Prosogram ne može prikazati karakteristike vokalne kvalitete. Taj dio prozodije ostaje još uvijek nedovoljno istražen i upitno je hoće li moći jednoga dana biti standardiziran, za razliku od ostalih pojava koje su djelomično standardizirane, ovisno o jezicima (npr. francuski i engleski).

Iako jedan dio istraživača smatra kako je teško, ako ne i nemoguće, standardizirati prozodiju, mnogi koraci su napravljeni u njenom opisivanju i pridonose jasnijoj slici o njenim ulogama u govoru. Razlog tome je što je jedan dio prozodije konvencionalan, što znači opće prihvatljiv i prepoznatljiv, bilo da se radi o sintaksi (lingvistika) ili o pragmatici. Govornici istog jezika će, na primjer, lako prepoznati izjavnu, upitnu ili uskliknu rečenicu, isto tako imaju

¹ Za proučavanje tih prozodijskih karakteristika trenutno nema pouzdanih mjerenja, iako se određeni rezultati mogu dobiti promatranjem formanta vokala.

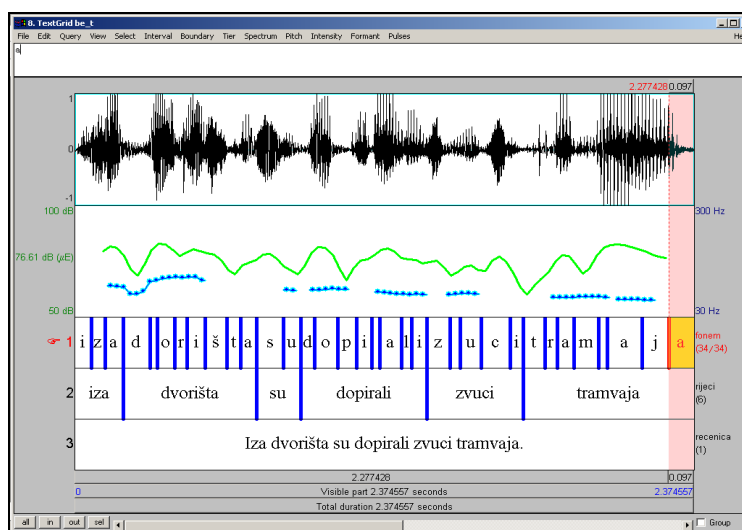
sposobnost prepoznati da li je govornik iznenađen, tužan ili sretan. Zbog tih razloga ne očekuju se razlike između BHS-a za pragmatički dio prozodije. Određene razlike su unutar sintakse, no najistaknutije razlike se ispoljavaju u fonologiji (naglasak riječi) i fonetici (izgovor pojedinih glasova).

U istraživanju prozodije se mogu promatrati veće prozodijske cijeline, kao na primjer *prozodija sintagme* (imeničke ili glagolske) ili *prozodija rečenice*. Međutim, većina istraživača promatraju manje cijeline kao *naglasak riječi* ili *sloga*. U tom području postoje određena neslaganja – čak između eminentnih stručnjaka – što je i za očekivati sa varijacionističkog sociolingvističkog stajališta, te ne predstavlja nepremostivu prepreku za opisivanje jezika. Varijacije imaju svoja ograničenja koja je potrebno sakupiti na terenu: tako se, na primjer, standardno *zàmisliš* izgovara *zamišliš* ili *zamišliš* (primjer utjecaja zagrebačkog naglasaka na okolna kajkavska govorna područja, posuđen iz Kapović 2004). S obzirom da je naglasak sastavni dio prozodije on neminovno utječe na nju, što znači da će na Prosogramu naglasak biti predodređen. Potrebna su dodatna istraživanja, te provjera na primjerima, ne bi li se ustanovilo u kojoj mjeri je Prosogram podoban za proučavanje naglasaka. Konkretno, radi se o akustičnim i perceptivnim testovima za određivanje praga percepcije uzlaznog ili silaznog naglasaka.

Računalni programi

Kao što je bilo rečeno u uvodu, Prosogram je baziran na Praatu koji je slobodno dostupan i otvoren računalni program. O t v o r e n u smislu da se u njega mogu ugraditi novi programi koji koriste informacije koje izračunava Praat. Znači, da bi napravili Prosogram trebamo znati osnove korištenja Praata. Autori Praata su Paul Boersma i David Weenink sa Slobodnog Fakulteta u Amsterdamu. Program postoji od 1996, svake godine izlaze nove poboljšane verzije. Paul Boersma je fonetičar, stoga je program osmišljen za lingviste fonetičare, a nije kao većina programa nedostupan ili namijenjen za komercijalnu uporabu. Praat je jedan od najraširenijih programa, te funkcioniše na svim bitnijim sistemima eksploatacije: Windows, Macintosh, Linux i drugi. Praat omogućuje akustičnu analizu snimaka. Na prikazu 1, mogu se vidjeti tri fizička obilježja – F_0 , dB i trajanje – prikazana u Praatu. Isprekidana² linija predstavlja osnovnu frekvenciju, puna linija predstavlja intenzitet, trajanje je označeno na dnu prikaza. U Praatu se može isto tako ostvariti anotacija, ili pridruživanje teksta zvuku (TextGrid): u više različitih polja se unesu informacije koje zanimaju istraživača. Na prikazu 1, u prvom polju je segmentacija na foneme (svakom fonemu odgovara njegov odsječak zvuka), u drugom polju je segmentacija na riječi i u trećem polju je cijela rečenica.

² Ako glasnice ne vibriraju, nije moguće zabilježiti osnovnu frekvenciju, stoga su ti dijelovi osnovne frekvencije prazni iako su izgovoreni bezvučni glasovi kao s ili š.

Prikaz 1: prozor Praata

Polazeći od navedenih informacija koje prikazuje Praat, lingvisti traže prikaz intonacije koji bi bio čitljiviji od prikaza isprekidane linije F_0 i koji bi sadržavao više uputstva za njenu interpretaciju. Jedan od načina je stilizacija intonacije.

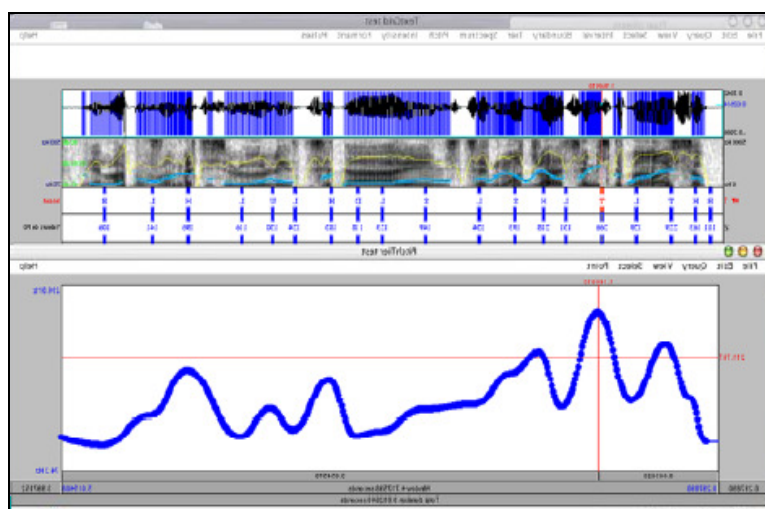
Stilizacija³ intonacije

Zvučni signal je kompleksan i ljudski sluh ne može čuti sve pojedinosti, stoga se koncentrira na elemente koji su funkcionalni. Namjena stilizacije je da, nakon uklanjanja pojedinosti koje nemaju funkcionalnu / komunikativnu ulogu, intonacijska linija zadrži bitne informacije ključne za sporazumijevanje u usmenom govoru (Hermes 2006: 29). Drugim riječima, stilizacija znači „dotjerivanje“ linije osnovne frekvencije. Na taj način lingvisti, koji proučavaju prozodiju u širem smislu, teže otkrivanju strukture intonacije u „prirodnom“ govoru. U ovom radu su predstavljene dvije vrste stilizacije: MOMEL i Prosogram.

Momel

Lingvisti/prozodisti Daniel Hirst et Robert Espesser (Hirst/Espesser 1993) u Aix-en-Provence, u Francuskoj, predlažu da se isprekidana linija osnovne frekvencije ispuni pomoću algoritma Momel (*Modelling melody*) koji izračunava dio linije koji nedostaje. Hirst/Espesser polaze od činjenice da se linija F_0 sastoji istodobno od mikro i makro prozodijskih učinaka. Namjena Momela je da otkloni mikro učinke fonetskog tipa, te da sačuva makro učinke koji su posljedica izbora intonacije govornika, što se može vidjeti na prikazu 2.

³ Ovaj termin se ne odnosi na *stil* u literaturi, ni na proučavanje diskursa.

Prikaz 2: Stilizacija Momel-om

Prosogram

Stilizacija linije F_0 , koju predlaže Piet Mertens⁴ (2004) sa Prosogramom, se razlikuje od Momela u tome što je Prosogram osmišljen unutar tonalne ljestvice kojoj je cilj uzeti u obzir ljudski sluh. Naime Praat, kao i sve mašine, ima apsolutni sluh i čuje one detalje koje ljudsko uho nemože čuti. Jedan od razloga je što se čovjek, između ostalog, koncentrira na smisao onoga što čuje. Praat izračunava osnovnu frekvenciju na osnovi više frekvencija koje su prisutne u zvučnom signalu. U tom izračunavanju može pogriješiti, pogotovu ako ima velikih razlika u intonaciji unutar jedne rečenice ili riječi, te greške se kasnije odražuju na Prosogramu.

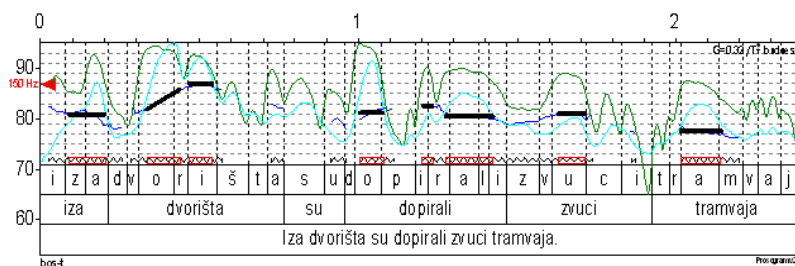
Da bi se postigla stilizacija uspostavljeni su pragovi tonalne percepcije ljudskog sluha psiho-akustičnim testovima. Ustanovilo se da su varijacije F_0 koje su manje od 1.5 polutona i koje imaju trajanje manje od 100 ms⁵ teško čujne u razgovornom govoru (Scheffers 1988: 987), te da jedino razlike od 3 polutona imaju ulogu u komunikativnim situacijama ('t Hart et al. 1990: 29). Nakon novih testova praga percepcije, D'Alessandro/Mertens (1995) su odlučili uzeti zvučni dio sloga kao tonalnu jedinicu. Zatim je Mertens (2004), na osnovi svih tih informacija o percepciji, osmislio Prosogram koji označava naglašene slogove (što se ne poklapa u potpunosti s koncepcijom naglaska u hrvatskom, srpskom i bosanskom).

⁴ Katholieke Universiteit Leuven, Belgija.

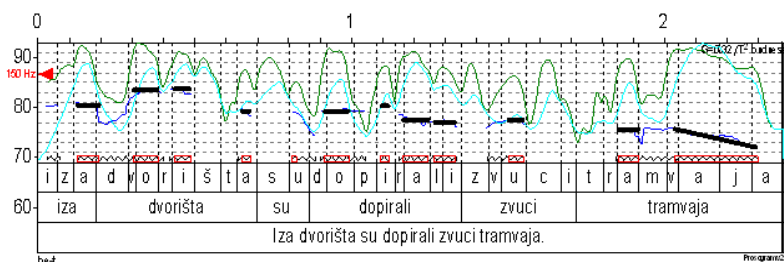
⁵ ms : tisućinka sekunde.

Prosogram je pojednostavljeno predočavanje intonacijskih linija (vidjeti prikaz 3). Crne zadebljane crte na Prosogramu su rezultat stilizacije, te prekrivaju dijelove isprekidane linije F_0 izračunate Praatom. Prekriveni su oni dijelovi za koje se smatra da nose određenu informaciju, te ih ljudski sluh registrira ne bi li odgonetnuo smisao poruke. Na primjer, slušatelj će čuti da li je ton viši ili niži u odnosu na tonove koji ga okružuju (tj. dolaze prije ili poslije njega u tonalnom nizu). Polazeći od te činjenice Prosogram prikazuje relativni odnos tonova, što s Pratom i Momelom nije moguće. Slušatelj će isto tako primjetiti da li netko govori brže ili sporije. Prosogram omogućava izračunavanje govorne brzine: broj slogova u jedinici vremena. Desetinke sekunde su označene na vrhu Prosograma. Između svake sive vodoravne crte, koje čine „mrežu“ u pozadini, je jedan poluton. Na prikazu 3 možemo izračunati da unutar riječi *dvorišta* ton uzlazi od 3 polutona za fonem [o]. Osim stilizacije osnovne frekvencije, Prosogram stilizira i intenzitet što je nazvano *sonia*: na prikazu to je tanka puna linija (siva) koja slijedi liniju intenziteta (crna, uzeta iz Praata) i uglavnom je ispod nje što pokazuje da ljudski sluh čuje intenzitet slabije od računalnog programa.

Primjeri prikazivanja prozodije za bosanski, srpski i hrvatski

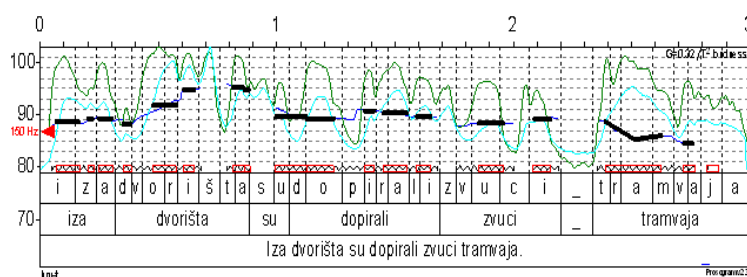

Prikaz 3: Stilizacija Prosogramom za bosanski⁶

Prikaz 4: Stilizacija Prosogramom za srpski

⁶ Radi se o rečenici *Iza dvorišta su dopirali zvuci tramvaja* iz teksta *Jutro u Gralis Speech-Korpusu*.

Prikaz 5: Stilizacija Prosogramom za hrvatski

Učestalost zadebljanih crta, tj. naglašenih slogova, na tri prikaza daje informaciju o općim značajkama u tri izgovora. Može se vidjeti da je broj naglašenih slogova veći u srpskom [11] nego u bosanskom [8], te veći u hrvatskom [16] nego u srpskom. Što je ujedno i razlog da govornik hrvatskog treba više vremena za istu rečenicu: 3 sekunde za hrvatski naspram 2.4 za bosanski i srpski. Dijeljenje rečenice na 4 dijela *iza* | *dvorišta* | *su dopirali zvuci* | *tramvaja* je opravdano time što su prvi i treći dio praktički identični u tri varijante. Riječi *dvorišta* i *tramvaja* su smatrane bitnim informacijama te su naglašene, ali na različite načine kao što prikazuje Prosogram. Tako će naglasak u *dvorišta* biti izraženiji za bosanski izgovor gdje je [o] uzlazno, te skoro jedan puta duže nego za hrvatski i srpski. Slijedi opis naglaska u *tramvaja*. Za bosanski je naglašen prvi slog; za srpski je isto naglašen prvi, ali naglasak drugog sloga dolazi više do izražaja jer je duži i osim [a] obuhvaća i [j]; za hrvatski je naglašen prvi slog, ali se ne izražava samo na samoglasniku [a] već i na glasu [r], drugi slog je jedva naglašen.

Zaključak

Uspoređivanjem tri Prosograma bosanskog, srpskog i hrvatskog (prikazi 3, 4 i 5) jasno se vide razlike u prozodiji između tri varijante jedne iste rečenice. Vide se isto tako i sličnosti što upućuje da su te razlike izraženije na razini naglaska sloga, nego na razini prozodije rečenice. Pitanje je da li su te razlike rezultat različitih varijanti jezika ili su rezultat razlika između govornika. Da bi se odstranio individualni čimbenik govornika trebalo bi imati barem dvadesetak govornika jedne varijante jezika i svi govornici bi trebali biti iz istog govornog područja. Stoga nije reprezentativno za prozodiju, na primjer hrvatske varijante, da govornici budu iz Splita, Zagreba ili Varaždina, jer se prozodije tih govornih sredina bitno razlikuju. Zanimljivo bi bilo istražiti da li usprkos tri narječja hrvatskog jezika s mnogobrojnim pripadajućim dijalektima, postoji rečenična prozodija koja im je zajednička i koja se razlikuje od rečenične prozodije na područjima Bosne i Hercegovine i Srbije. Gralis Speech-Korpus sadrži snimke govornika iz različitih područja, no međutim u puno slučajeva govornici su sa istog područja ali sa različitim materinskim jezikom koji utječe na njihovu prozodiju. Ako je cilj usporediti prozodiju bosanskog, srpskog i hrvatskog tada treba uzeti standardne varijante, a ne lokalne zbog navedenih razloga. Standardna varijanta se govori u medijima, u školi, u

politici i činjenica je ako uzmemo te govornike, nećemo dobiti sliku svih drugih varijanata unutar jedne zemlje. Međutim, barem ćemo imati podatke o varijanti kojoj su govornici svakodnevno izloženi i koja s vremenom ostavlja tragove u njihovom izgovoru.

Literatura

- 't Hart et al. 1990: 't Hart, J.; Collier, R.; Cohen, A. *A perceptual study of intonation: An experimental-phonetic approach to speech melody*. Cambridge: Cambridge University Press.
- D'Alessandro/Mertens 1995: D'Alessandro, C.; Mertens, P. Automatic pitch contour stylization using a model of tonal perception. In: *Computer Speech and Language*. Nr. 9. S. 257–288.
- Hirst/Espesser 1993: Hirst, D.; Espesser, R. Automatic Modelling of Fundamental Frequency using a quadratic spline function. In: *Travaux de l'Institut de Phonétique d'Aix-en-Provence*. Nr. 15. S. 75–85.
- Hermes 2006: Hermes, D. J. Stylization of Pitch Contours. In: Sudhoff et al. (Hg.). *Methods in Empirical Prosody Research*. Berlin – New York: De Gruyter. S. 29–62.
- Kapović 2004: Kapović, M. Jezični utjecaj velikih gradova. In: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. Nr. 30 (2004). S. 97–105.
- Kochanski 2007: Kochanski, G. Prosody Beyond Fundamental Frequency. In: Sudhoff et al. (Hg.). *Methods in Empirical Prosody Research*. Berlin – New York: De Gruyter. S. 89–121.
- Mertens 2004: Mertens, P. Un outil pour la transcription de la prosodie dans les corpus oraux. In: *Traitement Automatique des Langue*. Nr. 45. S. 109–130.
- Scheffers 1988: Scheffers, M. Automatic stylisation of F0-contours. In: Ainsworth, W. A.; Holmes, J. N. (Hg.). *Proceeding of the 7th FASE Symposium*. Edinburgh. Vol. 3. S. 981–987.

Računalni programi

- Boersma/Weenink 2008: Praat: doing phonetics by computer (Version 5.0.24) [Computer program]. <http://www.praat.org/>
- Prosogramm: <http://bach.arts.kuleuven.be/pmertens/prosogram>

Izvor

- Gralis Speech-Korpus: <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/0.Projektarium/Fix-Korpus/speech.php>

Tea Pršir (Genève/Ženeva – Leuven/Louvain)

Comparative prosody with the help of Prosogramm

In this paper, the author describes the application of two computer programs – Praat (Boersma/Weenink 1996–2008) and Prosogram (Mertens 2004) – to comparing the prosody of Bosnian, Croatian and Serbian. First, Praat is used to study acoustic features of sound: fundamental frequency (F_0), intensity and time. Since Prosogram is implemented in Praat, it uses its computation to create a graphic representation of prosody. The difference is that Prosogram gives a stylization of pitch contours, as well as of intensity, following the model of tonal perception. The aim is to represent what a human ear really perceives in opposition to the „perfect“ ear of a machine (Praat). In order to obtain this stylization, it was necessary to use the results of specific psycho-acoustic tests for the threshold of audibility of pitch change.

Tea Pršir
Université de Genève
Faculté des Lettres
Département de la linguistique
Université Catholique de Louvain
tea_prsir@hotmail.com

Milan Sečujski (Novi Sad)

Ekstrakcija prozodijskih parametara iz govornog korpusa na srpskom jeziku

U ovom radu najavljeno je istraživanje koje se obavlja na Fakultetu tehničkih nauka u Novom Sadu, u okviru projekta AlfaNum, u sklopu razvoja govornih tehnologija za srpski jezik – automatskog prepoznavanja govora i sinteze govora na osnovu teksta. U okviru istraživanja biće ispitana mogućnost da se f_0 kriva, kao najznačajniji prozodijski parametar sa stanovišta automatske sinteze govora, dobije na osnovu analize obimnog govornog korpusa čija je priprema u toku. Na ovaj način biće ispitana veza između rasporeda pojedinih tipova akcenata u rečenici i izgleda f_0 krive. Adekvatnost tako dobijene f_0 krive analizira se njenim korišćenjem kao ulaznog parametra u automatskoj sintezi govora na osnovu teksta. Na ovaj način će se dobiti mogućnost korišćenja stvarnih akustičkih manifestacija određenih akcenata u određenim kontekstima bez eksplicitnog kvantitativnog opisa njihovog ponašanja.

1. Uvod

Na Katedri za telekomunikacije i obradu signala Fakulteta tehničkih nauka u Novom Sadu već više od 10 godina se, u okviru projekta AlfaNum, proučavaju i razvijaju govorne tehnologije. Krajnji cilj ovog projekta je uspostavljanje govorne komunikacije između čoveka i računara, na isti način i podjednako fleksibilno kao što je to slučaj sa govornom komunikacijom između ljudi. To je moguće razvojem komunikacije sa računarom u oba smera – na osnovu tehnologije automatskog prepoznavanja govora (engl. *Automatic Speech Recognition* – ASR), koja omogućuje računaru da identifikuje šta je govornik u određenom trenutku rekao, kao i tehnologije sinteze govora na osnovu teksta (engl. *Text-to-Speech Synthesis* – TTS), čiji je zadatak da obezbedi računaru mogućnost da se obrati čoveku usmenim putem, odnosno da konvertuje predviđeni tekst u govor. Za uspostavljanje prave komunikacije neophodno je da računar na određeni način interpretira oba smera govorne komunikacije, odnosno da u određenom smislu bude svestan „značenja“ kako onoga što čovek njemu saopštava, tako i onoga što on saopštava čoveku. Ovaj problem je još uvek veoma daleko od rešenja, čak i na svetskom nivou, iz razloga što i dalje nismo u stanju da u potpunosti razumemo kako to čovek shvata „smisao“, premda je semantičkim istraživanjima poslednjih godina bilo posvećeno dosta pažnje, pa je i na tom polju postignut primetan napredak. Pored navedenih, u govorne tehnologije po pravilu se ubraja i tehnologija automatskog prepoznavanja govornika, jer je i to jedan od zadataka koji je za ljude relativno jednostavan, dok za računare predstavlja ozbiljan naučni i tehnološki problem. „

Govorne tehnologije se mogu posmatrati kao manja grupa u okviru šire klase tzv. jezičkih tehnologija, u koje se ubrajaju tehnologije poput automatskog prevođenja sa jednog jezika na drugi, automatsko izvođenje zaključaka na osnovu datog teksta, automatsko rezimiranje teksta, automatsko odgovaranje na pitanja zadata u slobodnoj formi na osnovu datog teksta, pa i

optičko prepoznavanje rukopisa i druge. Sve ove tehnologije nastoje da približe koncept prirodnog jezika računarima, odnosno da ga na određeni način formalizuju. Govorne tehnologije su u ovome posebne zato što pokušavaju isto to da urade sa ljudskim govorom, čime predmet komunikacije postaju zvučni talasi, kontinualno promenljive jedno dimenzionalne funkcije vremena, umesto reči i rečenica sastavljenih od konačnog broja simbola iz skupa koji nazivamo abecedom. Reč je, dakle, o multidisciplinarnim problemima za čije su rešavanje potrebna brojna znanja iz tehničkih oblasti poput digitalne obrade signala, kao i fundamentalna znanja iz matematike, akustike i percepcije zvuka, ali isto tako i znanja iz lingvističkih oblasti – počev od fonetike i fonologije, preko morfologije, sintakse, pa do semantike i pragmatike. Sa stanovišta praktične primene ovih tehnologija u automatskim sistemima, značajno je primetiti da je reč o tehnologijama izuzetno zavisnim od jezika, tako da se, za razliku od većine drugih tehnologija, ne može očekivati da jedan dovoljno kvalitetan univerzalni pro izvod zadovolji potrebe čitavog svetskog tržišta, već bi svako govorno područje trebalo da se osloni na vlastite snage u razvoju govornih tehnologija.

2. Kvalitet govornih tehnologija

Za razliku od velikog broja drugih tehnologija, evaluacija govornih tehnologija, odnosno procena njihovog kvaliteta nije potpuno jasan pojam. Kvalitet govorne tehnologije u tom smislu se poistovećuje sa performansama odgovarajućeg sistema, i predstavlja potpuno različit pojam, u zavisnosti od toga o kojoj govornoj tehnologiji je reč.

Kada se radi o automatskom prepoznavanju govora, postoje različite mere performanse sistema. Bez obzira na to da li je reč o prepoznavanju izolovano izgovorenih reči ili prepoznavanju kontinualnog govora, za najvažnija obeležja kvaliteta sistema smatraju se tačnost i brzina. Kao mera tačnosti obično se koristi procenat greške po rečima (engl. *Word Error Rate* – WER), dok se brzina izražava u vidu umnoška realnog vremena (koliko puta je prepoznavanje brže u odnosu na vreme za koje je odgovarajuća reč ili rečenica izgovorena). Pored ove mere, u upotrebi je još i procenat greške po pojedinačnim rečima (engl. *Single Word Error Rate* – SWER), što predstavlja procenat greške po svakoj pojedinačnoj reči u rečniku, kao i procenat uspešnosti naredbe (*Command Success Rate* – CSR), koji je uglavnom u upotrebi kod sistema gde se od korisnika očekuje izdavanje eksplicitne naredbe sistemu. Prepoznavanje govora može biti realizovano kao zavisno od govornika, pri čemu je potrebno osposobiti sistem da prepozna govor samo jednog govornika, ali se zato može postići nešto veća tačnost prepoznavanja; i prepoznavanje govora nezavisno od govornika, što je znatno složenije, ali se u tom slučaju može postići da sistem prepozna govor bilo kog govornika, pa i onog koji nije učestvovao u obučavanju sistema. U zavisnosti od tipa sistema, razlikuju se i njihove primene, a to su najčešće primene u govornim automatima pomoću kojih se dobijaju određene informacije ili ostvaruju određene transakcije (prepoznavanje nezavisno od govornika), ili primene za diktiranje teksta (najčešće se realizuje kao

prepo znavanje zavisno od govornika). Nepovoljno je što tačnost sistema, bez obzira na koji način se iskazuje, u veoma velikoj meri zavisi od uslova u kojima se prepoznavanje vrši. Naime, da bi se postigla opti malna tačnost, neophodno je:

- da govornik ima karakteristike govora koje odgovaraju materijalu za obuku (to znači da korpus za obuku mora biti dovoljno velik, kao i da govornik nema govornu manu ili akcenat koji primetno odstupa od uobičajenog¹);
- da se mora obezbediti da primljeni govor nije u prevelikoj meri oštećen šumom ili izobličenjima (to znači da se govornik mora nalaziti u relativno tihoj prostoriji, kao i da govor nije primljen preko nekog komunikacionog kanala koji nije na odgovarajuć način zastupljen u korpusu za obuku).

Ukoliko se radi o automatskoj sintezi govora na osnovu teksta, kvalitet je još teže objektivno iskazati. Ključni faktori kvaliteta u ovom slučaju su razgovetnost, odnosno razumljivost sintetizovanog govora (u kojoj meri je slušalac u stanju da identifikuje šta je rečeno) i njegova prirodnost (u kojoj meri sintetizovani govor podseća na prirodni). Značajan faktor je i brzina, koja se i u ovom slučaju izražava u vidu umnoška realnog vremena. Poznato je da razumljivost i prirodnost sintetizovanog govora nisu u potpunosti nezavisne, već je i prirodnost vrlo značajan faktor razumljivosti. Drugim rečima, pri razumevanju govora (gledano isključivo sa akustičkog stanovišta, to jest, bez korišćenja vizuelne informacije) čovek se u velikoj meri oslanja i na intonaciju, a pogotovo na položaj naglašenih segmenata govora (Lemmetty 1999), tako da je pri sintezi govora koji bi trebalo da zvuči prirodno i da bude razumljiv potrebno reprodukovati intonacionu krivu za kakvu bi se moglo pretpostaviti da bi odgovarala istom sadržaju izgovorenom od strane čoveka.

2.1. Uticaj prozodijskih parametara na kvalitet govornih tehnologija

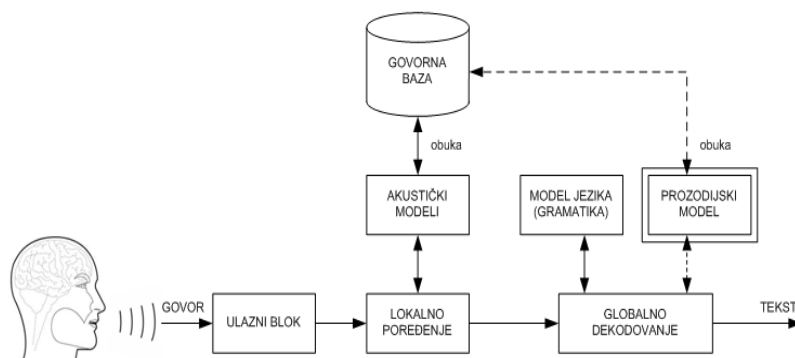
Prozodijski parametri govora kao što su f_0 kriva, kriva glasnosti (energije) i trajanja pojedinih govornih segmenata (glasova) od izuzetnog su značaja za kvalitet govornih tehnologija – tačnost automatskog prepoznavanja govora i prirodnost, a samim tim i razumljivost automatske sinteze govora na osnovu teksta.

Automatsko prepoznavanje govora realizuje se tako što se iz zvučnog zapisa izdvajaju određena obeležja govornog signala, koja se zatim porede sa unapred pripremljenim referentnim uzorcima ili modelima, pri čemu su izbor relevantnih obeležja, načina pripreme referentnih modela i načina poređenja obeležja govorne celine koju treba prepoznati sa referentnim modelima odnos-

¹ Ovde se pod uobičajenim akcentom podrazumeva akcenat naveden u akcentnom rečniku realizovanom u okviru projekta AlfaNum. Opis ovog rečnika biće dat u daljem tekstu.

no uzorcima rezultat dugogodišnjih istraživanja i prakse u svetu. Pri tome, varijabilnost govora predstavlja velik problem, jer ne izgovaraju dve osobe istu govornu celinu na isti način, niti je jedna ista osoba izgovara uvek na isti način. Iz tih razloga se za prepoznavanje govora koriste sistemi zasnovani na skrivenim Markovljevim modelima (engl. *Hidden Markov Models* – HMM) i/ili veštačkim neuronskim mrežama (Junqua/Haton 1996). Automatsko prepoznavanje govora (ASR) odvija se u dve faze: obučavanje (*off-line*) i prepoznavanje (*on-line*). Obučavanje se vrši u pripremnoj fazi, pomoću odgovarajućih baza govornih uzoraka. Ukoliko je reč o prepoznavanju govora nezavisnom od govornika, govorna baza mora obuhvatati snimke dovoljnog broja različitih reči izgovorenih od strane dovoljnog broja različitih osoba. Skriveni Markovljevi modeli (HMM) baziraju se na modelovanju konstelacija fonema mešavinom određenog broja Gaussovih raspodela. Cilj faze obuke jeste ocenjivanje parametara tih raspodela, tako da u fazi prepoznavanja bude moguće određivanje fonema na osnovu obeležja koja se javljaju u konkretnom zvučnom snimku. Tipična obeležja koja se koriste za prepoznavanje govora su parametri koji opisuju spektralnu obvojnici glasa, trenutna energija, osnovna učestanost i stepen zvučnosti, kao i dinamički parametri, koji opisuju brzinu promene prethodno pomenutih parametara u vremenu. Cilj faze obuke je određivanje sekvence modela koja je s najvećom verovatnoćom generisala sekvencu obeležja koja su registrovana u zvučnom signalu koji treba prepoznati. U ovom radu ispituje se mogućnost da se na osnovu akcenatskog rečnika odredi očekivana akcentuacija određene govorne celine, pa da se zatim i ona koristi kao relevantni parametar pri odlučivanju koja je od mogućih reči ili sekvenci reči izgovorena, kao što je prikazano na slici 1.

U ovom radu je za potrebe akcentuacije nepoznatog teksta korišćen akcenatski rečnik u elektron skoj formi realizovan u okviru projekta AlfaNum u periodu od 2001. do 2004. godine. U ovom rečniku osnovni oblici reči akcentovani su u skladu sa akcentima navedenim u Rečniku srpskohrvatskoga književnog jezika Matice srpske i Matice hrvatske (1967–1976), osim u slučajevima kada je, uz potvrdu najmanje tri govornika sa različitih područja, zaključeno da se navedena akcentatska konfiguracija veoma retko koristi i da je u praksi mnogo češće zame njena drugom. S obzirom na to da navedeni rečnik, kao nijedan drugi postojeći rečnik srpskog ili hrvatskog jezika ne nudi akcente čitave paradigme kod promena lživih akcenatskih tipova, akcenti izvedenih oblika urađeni su na osnovu obrazaca datih u većem broju različitih gramatičkih priručnika, uz potvrdu barem tri govornika sa različitih područja u slučaju nedoumica.

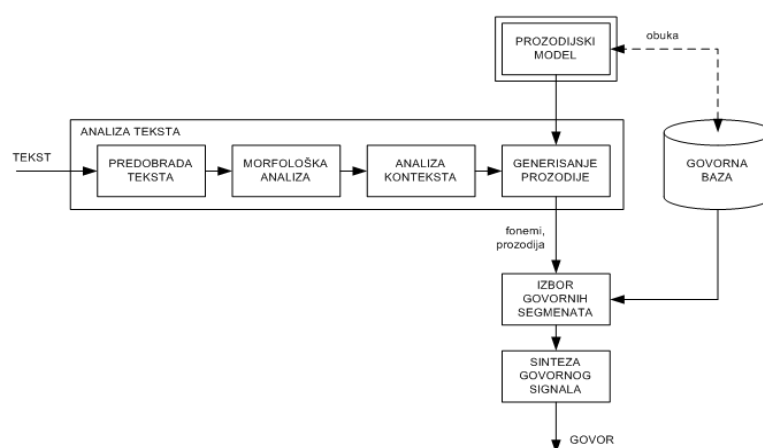

Slika 1. Blok-dijagram postupka automatskog prepoznavanja govora

Slika 1 predstavlja blok-dijagram postupka automatskog prepoznavanja govora. Na ovoj slici se pod prozodijskim modelom zapravo podrazumeva samo model reče nične intonacije, odnosno f_0 krive, dok se u okviru postojećeg rešenja AlfaNum prepoznavaća govora trajanja pojedinih govornih segmenata (glasova) u dobijenom snimku porede sa trajanjima u okviru referentnih akustičkih modela. Referentni modeli sadrže informaciju o tome da li je odgovarajući vokal naglašen ili ne, ali se ta informacija koristi samo za poređenje trajanja u dobijenom snimku sa referentnim modelima. Informacija o tipu akcenta se u ovoj fazi istraživanja tek uvodi, i očekuje se da će njen značaj doći do punog izražaja tek kada se dovede u vezu sa intonacijom rečenice na globalnom nivou. Što se energije pojedinih segmenata govora tiče, i ovaj podatak se koristi tek na nivou naglašenog vokala, u okviru lokalnog poređenja snimka sa akustičkim modelima. Drugim rečima, ukoliko je, primera radi, reč o prepoznavanju cifre „Dobar dan“, u njoj je poslednji vokal **a** naglašen, tako da se i u dobijenom snimku proverava ne samo lokalno podudaranje relevantnih spektralnih i drugih akustičkih obeležja sa referentnim modelom te rečenice, već se proverava i da li taj naglašeni vokal zaista traje duže od svih nenaglašenih i da li je njegova energija u okviru date govorne celine najveća, kao što bi to prema teoriji trebalo da bude, i ta informacija se koristi pri prepoznavanju kao jedan od indikatora nekorektnog prepoznavanja. Bilo bi, međutim, mnogo korisnije uporediti čitavu f_0 krivu rečenice sa referentnim modelom krive dobijene na osnovu analize obimnog lingvističkog korpusa. Primera radi, pri prepoznavanju izolovano izgovorenih cifara jedna od najčešćih grešaka je konfuzija između *j e d a n* i *s e d a m*. U oba slučaja naglašeni vokal je prvo **e**, tako da informacije o trajanju i energiji ovde nisu od koristi, odnosno neće sprečiti prepoznavać da konstatuje da je izgovorena jedna cifra kada je zapravo izgovorena ona druga. Međutim, s obzirom na to da je *e u j e d a n* pod kratkouzlaznim akcentom, a *u s e d a m* pod kratkosilaznim, f_0 kriva koja pripada ovim rečima je znatno drugačija, tako da bi naglo opadanje f_0 nakon vokala *e* bilo indikator da se radi o cifri *s e d a m*, dok bi porast f_0 ili izostanak opadanja bili indikatori da

je u pitanju cifra j e d a n . Ovaj postupak takođe nije u potpunosti otporan na greške, ali je na ovaj način u postupak prepoznavanja uveden još jedan parametar koji bi se mogao pokazati veoma korisnim.

Problem u određenoj meri predstavljaju varijabilnost u okviru jednog govornika, to jest činjenica da ni jedan isti govornik neće dva puta na identičan način izgovoriti isti tekstualni sadržaj, kao i varijabilnost između govornika, to jest činjenica da dve različite osobe mogu imati veoma različit način izgovora istog tekstualnog sadržaja. Intonaciona kriva, prema tome, nije jednoznačno određena, već se može nalaziti u relativno širokim granicama. Ipak, postoje neke akustičke realizacije koje se smatraju prihvatljivima od strane većine govornika, kao i neke druge koje se smatraju neprihvatljivima.

Slika 2. Blok-dijagram postupka sinteze govora na osnovu teksta

Sinteza govora na osnovu teksta, s druge strane, ima za cilj da omogućiti računaru da pročita proizvoljan tekst na određenom jeziku, pri čemu sintetizovani govor treba da zvuči što je moguće prirodnije. Pored svakako značajne primene u omogućavanju slepim osobama da se služe računarom tako što će u svakom trenutku biti obaveštene o sadržaju ekrana, ovi sistemi su nezamenljivi u pružanju različitih informacija u okviru govornih automata. Da bi bilo moguće, on mora raspolagati informacijama o konkretnom nizu fonema koji treba izgovoriti, kao i prozodijskim obeležjima, odnosno, krivoj osnovne učestanosti. Jedan od najvećih problema sinteze govora na osnovu teksta jeste što te informacije nisu eksplicitno date u tekstu, već ih je potrebno na neki način odrediti. Ovo nameće i unutrašnju strukturu sistema za sintezu govora na osnovu teksta, koji mora da obuhvati modul koji će na osnovu jezičke obrade teksta generisati fonetsku transkripciju i prozodijska obeležja, kao i modul za generisanje govornog signala, čiji je jedini zadatak da na osnovu zadatih podataka generiše signal. Blok-dijagram unutrašnje strukture sistema za sintezu govora prikazan je na slici 2.

A l f a N u m sintetizator govora pripada grupi konkatentativnih sintetizatora, a zasnovan je na TD-PSOLA algoritmu, sprovedenom nad govornim segmentima koji se u realnom vremenu izdvajaju iz unapred snimljene govorne baze, u skladu sa fonemski i prozodijski određenim kriterijumima pretrage (Dutoit 1997; Sečujski et al. 2002). Za snimanje baze za ovakve potrebe koristi se glas jednog govornika (govornice), a s obzirom na to da se sintetizovani govor dobija spajanjem snimljenih segmenata govora, uz prethodnu digitalnu obradu kako bi se što više ublažila čujnost prelaza između segmenata i stvorio utisak da se radi o kontinualnom govoru, u sintetizovanom govoru su i dalje primetne individualne karakteristike glasa govornika (govornice) koji je korišćen za snimanje baze.

Kao što je već rečeno, reprodukcija „prirodne“ intonacije rečenice je neophodna da bi sintetizovani govor zvučao prirodno, a u velikoj meri doprinosi i samoj razumljivosti, iz sličnih razloga kao kod automatskog prepoznavanja govora od strane računara. Upotreba navodnika u prethodnoj rečenici trebalo bi da ukaže na to da ne postoji jedna jedinstvena intonacija neke rečenice, čak i u slučaju da nijedna od reči ne nosi posebnu informaciju koju bi govornik mogao imati nameru naročito da istakne. Međutim, reprodukcija bilo koje od intonacionih krivih koja bi se smatrala prihvatljivom od strane većine slušalaca umnogome bi doprinela razumljivosti i prirodnosti sintetizovanog govora.

3. Ekstrakcija prozodijskih parametara iz govornog korpusa

Iz izloženog u prethodnom odeljku jasno je da bi bilo neophodno biti u stanju odrediti jednu ili više intonacionih realizacija govorne celine na osnovu teksta. Kod prepoznavanja govora to bi umanjilo mogućnost greške prepoznavanja, dok bi kod sinteze govora na osnovu teksta doprinelo razumljivosti i prirodnosti. U ovom odeljku biće reči o tome zbog čega bi bilo od interesa razmotriti mogućnost ekstrakcije prozodijskih parametara (pogotovo f_0 krive) iz obimnog govornog korpusa, kao i o načinima da se to izvede.

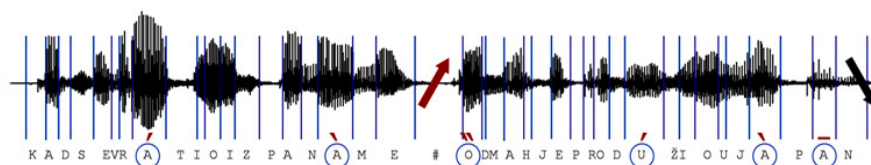
3.1. Zašto

Određivanje intonacione realizacije nekog teksta alnog sadržaja moguće je na osnovu pravila, korišćenjem kvantitativnog opisa akustičke realizacije pojedinih tipova akcenata u pojedinim kontekstima. Za srpski (srpskohrvatski) jezik prvi značajni koraci u ovom smeru predstavljeni su u Ivić/Lehiste 1986, gde je prilično jasno izložena sva složenost problema i uočeno da na ponašanje f_0 krive pored akcenata, utiču i mnogi drugi faktori, kao što su položaj reči u rečenici i njena sintaksička struktura, ali je konstatovano da je kvantitativni opis te interakcije veoma teško dati. U tom smeru se ni kasnije nije značajno odmaklo, tako da se kao potencijalno korisna alternativa postavlja automatska ekstrakcija kompletne f_0 krive iz govorne baze, u kojoj bi, pored granica između govornih segmenata (glasova), bili anotirani faktori koji se smatraju relevantnim za prozodiju – tip i položaj akcenta, položaj reči u rečenici, položaj reči u odnosu na jače ili slabije granice između sinta-

ksičkih celina u rečenici i slično, kao što je prikazano na slici 3. Pri tome bi mogla biti korišćena baza koja sadrži nekoliko sati govora koji potiče od jednog govornika, da bi se barem izbegao uticaj varijabilnosti između govornika. Nepoželjna posledica takvog pristupa bila bi da bi ekstrahovane f_0 krive odgovarale intonaciji tog govornika, tako da je na organizatoru snimanja da odabere osobu za čiju se akcentuaciju i reče ničnu intonaciju može smatrati da je u skladu sa ortoepskom normom. Na ovaj način će se dobiti mogućnost korišćenja stvarnih akustičkih manifestacija određenih akcenata u određenim kontekstima bez eksplicitnog kvantitativnog opisa njihovog ponašanja. Primera radi, biće moguće sintetizovati govor čija intonacija odgovara prirodnoj, a da pri tome i dalje nije poznato kako se tačno na osnovu akcenatske i sintaksičke strukture rečenice formira f_0 kriva.

3.2. Kako

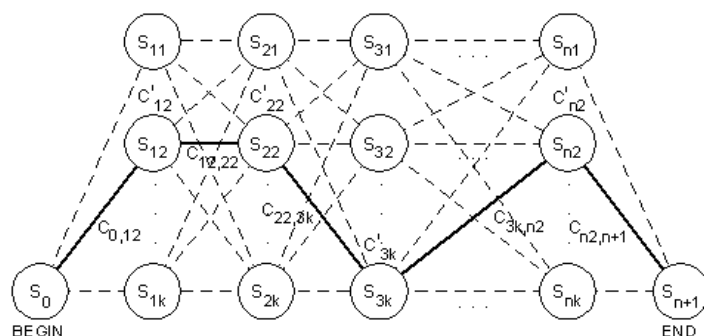
Sam način ekstrakcije f_0 krive iz korpusa anotiranog na način kao što je to opisano u prethodnom odeljku može se definisati po ugledu na način izbora govornih segmenata koji se povezuju prilikom sinteze govora. Naime, nijedna rečenica se po pravilu ne sintetiše tako što se kompletan govorni signal preuzme iz baze (jer se u bazi gotovo nikad ne nalazi tačno ono što je potrebno sintetizovati), već se preuzimaju određeni, često relativno kratki delovi rečenice, a zatim spajaju, uz obradu signala koja ima za cilj da mesta prelaza učini što manje čujnim. Slično tome, ne može se očekivati ni da se kompletna f_0 kriva preuzme iz baze, jer će se retko dešavati da se u bazi nađe upravo tražena sekvenca akcenata i markera koji označava vaju sintaksičko-prozodijske granice u rečenici. Na primeru rečenice sa slike 3 to bi bila sekvenca koja sadrži dva nenaglašena sloga, zatim jedan slog pod dugouzlaznim naglaskom (*vrá*), zatim četiri nenaglašena, zatim jedan pod kratkouzlaznim (*nà*), zatim jedan nenaglašeni slog, zatim marker koji obeležava podizanje f_0 itd.

Slika 3. Anotacija jedne rečenice u govornom korpusu („Kad se vratio iz Paname, odmah je produžio u Japan.“)

Princip optimalnog izbora segmenata zasniva se na algoritmu pretrage sličnom Viter bijevom algoritmu, pri čemu je pretraga motivisana određenim kriterijumima koji se moraju izraziti numerički. U slučaju izbora govornih segmenata za sintezu govora, kriterijumi su fonetske i prozodijske prirode – posmatra se koji je fonem u pitanju, način na koji je izgovoren, koliko traje, kakve su vrednosti energije i f_0 . Ovde je potrebno napomenuti da se f_0 u osnovnoj verziji algoritma posmatra ne radi poređenja sa prozodijskim modelom na nivou čitave rečenice, već samo da ne bi došlo do povezivanja uzastopnih seg-

menata sa bitno različitim vrednostima f_0 . Logično je pretpostaviti da je najbolji niz segmenata koji će biti iskorišćeni za povezivanje onaj koji zadovoljava sledeće uslove: (1) sadrži one segmente koji u naj većoj meri zadovoljavaju tražene kriterijume i (2) vrednosti relevantnih parametara svaka dva uzastopna segmenta čine ih pogodnim za povezivanje. Matematički gledano, optimalan niz segmenata je onaj koji minimizuje funkciju definisanu kao zbir uticaja nepodudarnosti u vrednostima parametara sa željenim vrednostima, s jedne strane (tzv. cena korišćenja segmenata) i uticaja nepodudarnosti u vrednostima parametara u uzastopnim segmentima, s druge strane (tzv. cena spoja). Algoritmi poput Viterbijevog omogućuju da se ovakva optimalna sekvencna identifikuje pretragom kroz strukturu koja se naziva *trelis*, kao što je prikazano na slici 4, gde su cene korišćenja segmenata označene sa c'_{ij} , a cene spojeva između segmenata s_{ij} i s_{kl} sa $c_{ij,kl}$.

Slika 4. Pretraga govorne baze u potrazi za optimalnom sekvencom segmenata

Na potpuno isti način moguće je organizovati i pretragu za optimalnom sekvencom prozodijskih markera. To, naravno, pretpostavlja da je tražena sekvenca prozodijskih markera već na neki način specificirana. Za to bi bio zadužen modul za analizu teksta kod sinteze govora, koji bi morao automatski, na osnovu teksta, da odredi ne samo akcentuaciju rečenice, već i položaj markera koji obeležavaju početke, odnosno krajeve sintaksičko-prozodijskih celina (za ovo se, pored ekspertskih sistema, relativno uspešno koriste stabla odluke). U slučaju prepoznavanja govora na jednostavnijim rečnicima, ovi markeri mogli bi biti specificirani od strane korisnika zajedno sa rečnikom na kome sistem vrši prepoznavanje. Cena korišćenja segmenta odgovarala bi faktorima kao što su levi i desni kontekst (položaj i tip prethodnog, odnosno sledećeg akcenta) i trajanje konsonantske grupe između vokala (u dosadašnjim istraživanjima utvrđeno je da i ono utiče na izgled f_0 krive). Cena spoja između segmenata odgovala bi odstupanju f_0 na granicama uzastopnih segmenata, kao i razlikama u utvrđenom tempu govora (pošto sporiji govor po pravilu podrazumeva veće varijacije f_0 u odnosu na brži govor i obratno). Na ovaj način bilo bi moguće preuzeti delove f_0 krive direktno iz govorne baze i njihovim pove-

zivanjem dobiti f_0 krivu koja bi u zadovoljavajućoj meri odgovarala onoj koja bi bila dobijena kada bi govornik izgovorio isti tekst.

U prethodnoj diskusiji nije uzet u obzir uticaj rečeničnog naglasaka, odnosno posebnog naglašavanja onog segmenta rečenice za koji govornik procenjuje da ima najveći informacioni značaj. To je učinjeno iz čisto praktičnih razloga. Naime, iako je nesporno da rečenični naglasak u velikoj meri može da utiče na realizaciju f_0 , sistemi koji bi pokušali da automatski odrede rečenični naglasak na osnovu konteksta znatno šireg od rečenice za sada su još uvek neostvarljivi, a bili bi neophodni za praktično funkcionisanje ovakvog modela. Naime, nije problem koristiti odgovarajuće markere za rečenični naglasak u govornoj bazi, pa ni organi zovani pretragom koja bi osim navedenih prozodijskih markera uzimala u obzir i njega, ali je problem što na osnovu tekstualnog sadržaja nije moguće automatski odrediti šta u toj govornoj bazi treba tražiti. Iz istog razloga je i intonacija današnjih sintetizatora govora relativno neutralna u odnosu na rečenični sadržaj – vrlo je teško automatski predvideti šta bi čovek u odgođenoj situaciji smatrao za najvažniju informaciju u rečenici, pogotovo kada se uzme u obzir da bi dva čoveka vrlo često mogla da odaberu da interpretiraju istu rečenicu na dva različita načina.

4. Zaključak

U ovom radu obrazložena je motivacija i prikazan jedan način realizacije ekstrakcije prozodijskih parametara (konkretno, f_0 krive) iz anotiranog govornog korpusa. Ovakav pristup mogao bi popraviti kvalitet govornih tehnologija, odnosno doprineti prirodosti sinteze govora na osnovu teksta, kao i tačnosti automatskog prepoznavanja govora. Pored toga, na ovaj način mogu se, barem u pogledu praktične primene, prevazići teškoće vezane za eksplisitan kvantitativni opis interakcije mikroprozodijskih elemenata definisanih akcentuacijom na nivou reči i makroprozodijskih elemenata definisanih strukturom rečenice. Uspešnost ovog pristupa biće testirana na dva načina – korišćenjem tako dobijene f_0 krive u sintezi govora uz testove slušanja kojima bi se utvrdilo da li je došlo do povećanja prirodosti, kao i implementacijom u okviru prepoznavanja govora, gde će efekte biti direktno moguće izmeriti, jer se odražavaju na tačnost prepoznavanja.

Literatura

- Bernsen/Dybkjaer 1998: Bernsen, N.-O.; Dybkjaer, H.; Dybkjaer, L. *Designing Interactive Speech Systems – From First Ideas to User Testing*. Springer-Verlag.
- Delić 2006: Delić, V. et al. *A Review of AlfaNum Speech Technologies for Serbian, Croatian and Macedonian*. In: Fifth Slovenian and First International Language Technologies Conference IS-LTC. Ljubljana. S. 257–260.

- Dutoit 1997: Dutoit, T. *An Introduction to Text-to-Speech Synthesis*. Dordrecht – Boston – London: Kluwer Academic Publishers.
- Junqua/Haton 1996: Junqua, J.-C.; Haton, J.-P. *Robustness in Automatic Speech Recognition*. Dordrecht – Boston – London: Kluwer Academic Publishers.
- Lehiste/Ivić 1986: Lehiste, I.; Ivić, P. *Word and sentence prosody in Serbo-Croatian*. Cambridge, MA: The Massachusetts Institute of Technology.
- Lemmetty 1999: Lemmetty, S. *Review of Speech Synthesis Technology*. Helsinki: Laboratory of Acoustics and Audio Signal Processing. Univ.-Dipl.
- Sečujski et al. 2002: Sečujski, M. et al. *AlfaNum System for Speech Synthesis in Serbian Language*. In: Proceedings of the 5th International Conference „Text, Speech and Dialogue“ (TSD). Brno. S. 237–244.
- Sečujski 2005: Sečujski, M. *Obtaining Prosodic Information from Text in Serbian Language*. In: Proceedings of International Conference „Computer as a tool“ (EUROCON). Beograd.

Milan Sečujski (Novi Sad)

Extraction of prosodic parameters from the corpus of spoken Serbian

The paper presents a research that is under way at the Faculty of Technical Sciences in Novi Sad, within the *AlfaNum* project of development of speech technologies for the Serbian language – automatic speech recognition (ASR) and automatic text-to-speech synthesis (TTS). Within this research we will explore the possibility to extract the f_0 contour, as the most important prosodic parameter from the point of view of both speech recognition and synthesis, by analysing a large speech corpus, the preparation of which is under way. In this way the relationship between the positions of particular accent types within the sentence and the resulting f_0 contour will be investigated. Appropriateness of such an f_0 contour will be tested by its use as an input parameter in automatic text-to-speech synthesis. In this way particular acoustic realisations of various accent configurations will be made available for direct use in speech systems, without any explicit quantitative description of their behaviour.

Milan Sečujski
Fakultet tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu
Trg Dositeja Obradovića 6
21000 Novi Sad
Srbija
Tel.: +381 21 485 2533
Fax: +381 21 475 2997
secujski@uns.ns.ac.yu
www.alfanum.ftn.ns.ac.yu

Марина Николић (Београд)

Теорија језичке културе у србистици и кроатистици

У раду ће бити речи о савременим достигнућима теорије језичке културе у српском и хрватском језику. Циљ је показати на који начин и у којој мери постоје проучавања језичке културе у Србији и Хрватској (посебно њеног теоријског аспекта), као и указати на сличности и разлике између таквих проучавања. Језичка култура схваћена је као део опште културе неког друштва или појединца; исказује се у степену познавања потенцијала одређеног језичког система који омогућује практично владање бројним функцијама тога језика.

Увод. Језичка култура представља део опште културе и културе понашања и комуницирања, карактеристичних за неко друштво или појединца, који се испољава у степену познавања потенцијала одређеног језичког система који омогућује практично владање различитим функцијама тог језика. Највиши степен језичке културе подразумева владање нормама стандардног језика у његовој писменој и усменој форми, али и умеће избора и организације језичких средстава која су допуштена у одређеној говорној ситуацији и која, уз поштовање говорне етикеције, обезбеђују најбољи ефекат у достизању постављених комуникативних циљева.

Појам језичке културе обухвата два степена овладавања књижевним језиком: правилност (изражавање које је у складу са нормом) и говорну вештину.¹

П р а в и л н о с т се огледа у поштовању норме. Оцена варијаната при том је најчешће категорична и јасна: правилно/неправилно.² Језичка правилност изучава се у школи и представља основу на коју се надограђује језичка култура.

Г о в о р н а в е ш т и н а, за разлику од правилног говора, није само поштовање стандарднојезичке норме него је она и умеће избора између коегзистентних варијаната оне која је смисаоно најтачнија, стилистички и прагматички најприкладнија, најизражајнија, најразумљивија

¹ Русский язык, энциклопедия (1979: 119).

² При давању оваквих оцена треба бити опрезан, јер савремена истраживања све чешће показују како правилност (норма) не може бити апсолутна. Неким ситуацијама одговара одступање од правилности, на тим местима правилно је коришћење неправилних облика, те ту неправилно постаје правилно или боље – исправно. С друге стране, стандардни језик подразумева чврсту норму, која мора бити експлицитна и јасна. Закључак је да је приликом оцењивања пожељно дати оцену која није тако категорична (на пример, препоручује се и сл.). Истраживања у будућности показале у коме смеру ће ићи теорија стандардног језика.

итд. Оцене варијаната при томе су мање категоричне: лошије/боље, верније, јасније, тачније, прикладније и сл.³

При усвајању културе матерњег језика говорник има четири важна оријентира: укупност норми књижевног језика, укупност правила етикеције свога народа, укупност циљева и околности у којима се комуникација остварује, и националну представу о лепоти самог језика (језички, етички, комуникативни и естетски фактори језичке културе).⁴

Језичка компонента огледа се у томе да је за језичку културу неопходно, пре свега, беспрекорно владање језичким нормама.

Вербална етикеција, као једна од битних компоненти језичке културе, тиче се изражавања кодекса културног понашања народа путем језика. При том избор није између правилног и неправилног, већ између исправних језичких јединица, при чијем избору контекст има највећи значај (говорна и писмена етикеција, обраћање познатом, непознатом, старијем, вршњаку, млађем итд.). За правилан избор важно је познати културну традицију народа који тим језиком говори.

Комуникативна компонента односи се на утицај који на говор врши комуникативна ситуација (контекст). Нужно је да се, поред познавања језичке и етичке норме, говорник еластично прилагођава ситуацији и да се понаша у складу с њом. У сваком случају, потребно је водити рачуна о функционалној издиференцираности језика и прагматичким условима комуникације.

Естетска компонента језичке културе везана је за културну традицију која одређује шта се сматра лепим, а шта се не сматра лепим у говору. Уопште, естетика говора је у тесној вези са схватањем богатства и изражајности говора, па су језичко богатство и изражајност главни елементи лепог изражавања. Критеријум естетизованости језичког израза често се доводи у питање, јер оцењивање неког исказа на основу његове лепоте умногоме зависи од субјективног осећаја оцењивача. Критеријуму естетизованости недостаје довољан број објективних елемената.

Језичка култура се проучава у више лингвистичких дисциплина: у прагматици, теорији говорних чинова, функционалној и практичној стилистици итд., али треба нагласити да су неке од тих дисциплина ближе лингвистици језичке културе док су неке удаљеније.

³ Говорну вештину могу поседовати и особе које владају само једним језичким варијететом (рецимо, дијалектом) те нису у стању бирати између различитих језичких регистара.

⁴ Матвеева 2003: 121–123.

Традиционално схватање језичке културе где се она схвата, пре свега, као познавање и поштовање норми стандардног облика матерњег језика сувише је уско. Шири концепт језичке културе обухвата говорну културу као језгро око којег треба систематски изграђивати један слојевити омотач који омогућава прелазак од уског нормативистичког схватања говорне културе ка једном ширем социolingвистичком схватању језичке културе као обухватнијег и надређеног концепта, при чему се тежиште с нормативистичког приступа ставља на стваралачки аспект језика.⁵

Тако схваћена језичка култура обухвата и културу вербалног комуницирања, културу друштвеног понашања, културу мишљења, културу слушања, ставове о језику, лингвистичку културу, језичку толеранцију. Из тако разумевања и широко схваћеног предмета језичке културе настаје посебна лингвистичка дисциплина – л и н г в и с т и к а ј е з и ч к е к у л т у р е .

Проучавања језичке културе у србистици. Ако би се покушала дати најкраћа оцена стања у српској језичкој култури, могло би се рећи да се српска језичка култура одликује запуштеношћу.⁶ Проблеми с којима се носи савремени српски језик јесу: велика миграција становништва како из Србије у иностранство и 90-их година из избеглиштва у Србију, тако и у самој Србији – из села у град и из мањих градова у веће,⁷ затим маргинализација ћирилице у јавној употреби, велика употреба англицизама која је у српском језику добила размере стварања паралелне језичке норме.⁸ Све ове неповољне, пре свега ванлингвистичке околности довеле су до тога да уместо да се развија, српска језичка култура се урушава.

Поред тога што се мали број њих уопште бави том проблематиком, српски лингвисти бављења језичком културом у највећем броју ограничавају на практичне проблеме. Најчешће су то нормативистички

⁵ Бугарски 1982: 305–308, Бугарски 1997: 244–254, Бугарски 2001: 101–105.

⁶ Пипер 2004: 75.

⁷ Масовна миграција људи са села у град је појава која траје од времена после завршетка II светског рата па до данас, са већим или мањим интензитетом, и то није српски куриозитет. Међутим, последње две деценије велики је одлив најчешће младих образованих људи у иностранство, што посебно штети српској језичкој култури. Оно што је можда и највише променило језичку слику у Србији јесте огроман прилив избеглица из ратом погођених подручја. Сталне миграције становништва стално мењају језичку слику у једној држави и у једном друштву те тако и стање у језичкој култури тога друштва – социolingвистички метод (Lubaš 1996: 164–176).

⁸ Прћић 2003: 17–25, Прћић 2005: 1–5.

радови који су усмерени на опис и отклањање конкретних проблема српске језичке и говорне културе. То су различити приручници или језички саветници (једног или више аутора) састављени од посебних чланака (претходно објављених у периодици) или у форми речника. Оно што недостаје јесу теоријски радови из области језичке културе.⁹ Важно је установити, не јединствену већ одговарајућу методологију за истраживања језичке културе. То би се постигло, на пример, тако што би се одговарајући методолошки поступци и готови теоријски модели преузели из сродних дисциплина и користили у проучавањима језичке културе. Треба рећи да таква теоријска истраживања морају бити заснована на језичкој пракси и да је неопходно да такви теоријски постулати буду лако применљиви.

Формирање Одбора за стандардизацију српског језика 1997. године, у којем учествују представници свих академија наука и уметности на српском језичком простору, филозофских и филолошких факултета и Матице српске, дало је веома велики допринос развоју стандардног српског језика и српске језичке културе. Одбор за стандардизацију српског језика за десет година рада урадио је много, али још много питања остало је нерешено.¹⁰ Значајан је и рад институција које се баве српским језиком

⁹ Нека од питања на које би требало дати одговоре у таквим радовима наводи Пипер (2004: 85–86): однос између српске језичке културе и српског језичког стандарда; друштвени и лингвистички статус српске језичке културе; естетско и функционално у језичкој култури; говорна култура посматрана на различитим језичким нивоима, говорна култура и правопис, говорна култура и функционална раслојеност српског језика, говорна култура у различитим говорним ситуацијама, односно у различитим дискурсима, говорна култура у рекламном дискурсу, говорна култура у наставном дискурсу, посебно у уџбеницима; говорна култура у различитим медијумима – сличности и разлике; језичка култура код Срба и код других народа; ставови према језичкој култури (код разних народа, у различитим социјалним групама, професијама итд.); говорна култура и језичка екологија; говорна култура и култура дијалога, језичка толеранција, говорна култура и говорна етикеција, говорна култура и беседништво и др.; српска говорна култура посматрана у историјској перспективи; патологија говора и патологија културе говора итд.

¹⁰ Циљ ове институције је стандардизовање и неговање српског језика и он се постиже Одлукама Одбора за стандардизацију српског језика које се годишње публикују. Одлуке су, у ствари, сва она решења и одговори до којих су чланови Одбора дошли након исцрпне обраде језичких проблема, а који се износе не као наређења или забране, већ као аргументовани савети, препоруке и ставови. Одлуке су увек праћене одговарајућим образложењима, а њихово доношење је врло често иницирано писмима лингвиста и других стручњака који се у свом раду срећу са језичким проблемима различите врсте. Са питањима у вези са језичким недоумицама јављају се и лаици који се интересују за српски језик и његову норму.

и брину за српски језик, као што су Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, Матица српска, Вукова задужбина, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Међународни славистички центар Филолошког факултета у Београду, Коларчев народни универзитет и др., вредан је допринос појединих телевизијских и радијских редовних емисија посвећених српском језику – али, судећи према укупном стању савременог српског језика, ти напори морали би бити већи, и бар донекле друкчије организовани и усмеравани да би и стање у којем се српски језик данас налази било боље.¹¹ О питањима језичке и говорне културе пишу лингвисти и новинари, као и појединци који желе да допринесу српској говорној култури иако им то није струка.

Потреба да се повећа друштвена брига о језику и да се о питањима језика говори пред широм јавношћу изнедрила је саветовање о савременој језичкој култури под насловом Актуелна питања наше језичке културе. Зборник настао из тог саветовања представља скуп најважнијих проблема српске језичке културе и није застарео иако је настао пре двадесет пет година. У зборнику се говори о нормирању стандардног језика, о језичкој култури у школи, у средствима јавног информисања, политици, праву, књижевности, позоришту, у преводилаштву итд.

Преводилаштво је један од извора који потенцијално може да допринесе усавршавању језичког израза неког језика, али исто тако и да нега-

Поред Одлука, Одбор је формирао и Картотеку језичких недоумица која представља низ питања на која ће Одбор у свом раду покушати да да одговор. Зато што су многобројне, састављачи недоумице класификују у зависности од тога којим језичким областима припадају. Те тако, поред **О п ш т е ј е з и ч к и х н е д о у м и ц а**, имамо питања и језичке ситнице из фонетике и фонологије, акцентуације, лексике (са морфологијом и творбом речи), правописа (с интерпункцијом), синтаксе, стилистике и из области превођења. Ова Картотека је усвојена октобра 1999. Иако су се састављачи и редактори трудили да буде свеобухватна, Картотека није коначна нити ће икада то бити, управо због сталне особине језика да се мења. Картотека језичких недоумица је и даље отворена за сва нова језичка питања и дилеме.

¹¹ Одбор за стандардизацију српског језика могао би, на пример, деловати на побољшање језика медија тиме што би библиографија радова важних за културу језика и говора, била разаслата уредницима и лекторима у медијима с препоруком да те књиге набаве и користе. Лекторе би требало извући из анонимности и дати им место на импресуму или неком другом видљивијем делу књиге, побољшати њихов професионални углед и статус, окупити их у удружење лектора за српски језик, окупљати их на семинарима за усавршавање лекторског посла, награђивати за најбољи рад, а унапређивању лекторског посла свакако би допринело установљивање лекторског смера на универзитетским студијама српског језика (Пипер 2004: 85).

тивно утиче на њега. Да би се постигло оно прво, потребно је да преводилачки чин остварују истински зналци како страног тако и свог језика. Ту се мисли на све видове преводилачке праксе.¹²

Што се лекторских грешака тиче, оне су најчешће настале из два разлога: један је општији и огледа се у представама о томе шта је књижевније (отменије), и други, који се читава у одбојности према туђем. Некада су лектори крути у оцењивању те њихове интервенције могу довести до својеврсне уштогљености језичког израза, што је контраефекат и у супротности је са законима доброг језика и стила. С друге стране, најчешћа лекторска грешка јесте претеривање у избегавању позајмљеница.¹³

С р п с к и ј е з и ч к и п р и р у ч н и к групе аутора (Ивић ет ал. 2004) основна је књига у литератури о српској језичкој култури. Она је то и по меродавности оних који су је написали и по питањима која су у њој обрађена.

С р п с к и ј е з и ч к и п р и р у ч н и к обједињује многобројна питања српске језичке културе, на која се у књизи дају јасни одговори, који су категорични у мањој или већој мери. Пошто је језик склон променама, и док су се једне тек појавиле, друге већ постају општеприхваћене, није могуће у тренутку изрећи коначан суд о њима, па је у том погледу ова књига узор како би према уобличавању препорука и савета о томе шта је правилно, препоручљиво и допуштено требало да се односе сви они који се баве српском језичком културом и језичком стандардизацијом.

Само од себе поставља се питање како писати о проблемима језичке културе. Матезијусово начело да је важно својство језика еластична стабилност увек треба бити основно начело за бављење језичком културом. Норма је основ језичке културе, али норма стандардног језика мора бити еластичностабилна, стандардни језик увек мора бити функционално поливалентан. Еластичност је нужна ради прилагођавања језика свему што је ново, а стабилност ради очувања састава језика који омогућује разумевање на временској и просторној оси једне једнојезичне заједнице.

Најважнија м е р и л а на основу којих лингвисти треба да подржавају неке нове појаве у језику које доприносе језичкој култури јесу богатство језика, јасноћа, економичност, лепота, варијантност, краткоћа, континуитет, реализам и чистота. Д р у ш т в е н и к р и т е р и ј у м и тичу се питања који или чији језик може служити као узор. Најважнији су: критеријум ауторитета, географски критеријум, књижевни критеријум,

¹² Терзић 1982: 193–196.

¹³ Ивић 1982: 73–77.

аристократски критеријум.¹⁴ Изван свега тога стоји један специфичан, али и веома важан критеријум То је потреба да се очува целовитост српске језичке културе.¹⁵

Други европски народи, који негују језичку културу, схватили су значај вештине говора (богата литература, приручници). Неопходно је појачати свест о томе да нема успеха у пословима, па ни просперитетног друштва у целини, без успешне комуникације међу људима, а успешне комуникације, опет, не може бити без вештине говорења, без јасноће и убедљивости изговорене речи, укратко – без оФднеговане културе говора.

У књизи *Култура говора* Милана Шипке образложене су теоријске основе и суштина културе говора, њени основни елементи и видови у којима се она испољава у јавној комуникацији и стваралаштву у различитим облицима друштвеног живота. Културу говора Милан Шипка дефинише као „степен усавршености властитог говора, тј. овладавања вјештином правилног, тачног и течног исказивања властитих мисли и осјећања и успјешне комуникације с другим члановима говорне заједнице“.¹⁶ Основна својства доброг говора које наводи Шипка јесу правилност, јасноћа, језгровитост, тачност и сврсисходност, а као негативна, бирократизацију језика¹⁷.

У неговању властите културе говора не смеју бити запостављени интерпретативни и креативни (експресивни) дискурси, као што су изражајно читање, препричавање, рецитовање и држање различитих беседа, а три језичке научне дисциплине директно су повезане са усменим говором и културом говора уопште. То су: акцентологија, версификација и реторика.¹⁸

¹⁴ Критеријуми на основу којих се оцењује нека језичка реализација, као и мерила на основу којих треба прихватати новине у језику нису увек довољно јасни и добро дефинисани. Ту постоје и терминолошки проблеми и нејасноће. Остаје да се у будућности формира један комплетан и терминолошки прецизан систем критеријума језичке културе.

¹⁵ Ивић et al. 2004: 51–64. Ту се мисли на неговање целине српског језичког стандарда у који улази све оно што Срби, ма где живели, употребљавају као свој нормирани језик, а који се може различито реализовати (нпр. екавица и ијекавица, ћирилица и латиница и сл.).

¹⁶ Шипка 2005: 88.

¹⁷ Ивић et al. 2004: 183–192.

¹⁸ Приручник не обухвата писмени говор, јер је, према речима самог аутора, у плану нова публикација под називом *Култура писмене комуникације*. Примећено је да у литератури на српском језику преовлађују радови о усменој

Културу говора Жарко Ружић у књизи *О с н о в и к у л т у р е г о в о р а* посматра као дисциплину која се „бави питањима најадекватније примене и најефикаснијег функционисања језичких средстава у зависности од ситуација у којима се говор јавља. При избору средстава говорник са култивисаним говором води рачуна о критеријуму правилног говора примереног говорној ситуацији, односно функционалном стилу којим се у одређеном тренутку служи.“¹⁹ Култура говора се ослања на стилистику, нарочито у вези са изучавањем функционалних стилова и синонимике. За култивисани говор није довољна само језичка компетенција, већ је потребно да у њему дође до изражаја мисаона компонента и општа култура личности. Ако тога нема, говорна активност ће се претворити у фразирање. Ружић издваја три аспекта културе говора: лингвистички, естетски и социјални.²⁰

Лингвистички аспект. Најадекватнија примена и најефикасније функционисање језичких средстава у одређеној ситуацији остварују се у оквиру језичког система и језичке норме која је на њему заснована.

Естетски аспект. Иако је појам естетске функције говора споран, преовлађује уверење да добар говор, поред практичних функција, има и естетску функцију. Она се остварује уколико је говор мисаоно богат, убедљив и у томе тако организован да изазива доживљај лепога.

Социјални аспект. Позната је чињеница да у језичким заједницама постоји феномен територијалног раслојавања језика и његовог социјалног диференцирања, а то се директно одражава на језичку културу.

Што се тиче пројектног изучавања језичке културе у Србији, на најновијем пројекту Института за српски језик САНУ *Опис и стандардизација савременог српског језика* проучава се савремени српски језик у укупности његових структура и функција на свим језичким нивоима, као и у њиховој узајамној повезаности. Оваква истраживања допринела би томе да, слично другим модерним европским језицима, савремени српски језик буде што исцрпније описан и што боље стандардизован сагласно принципима савремене теорије и праксе језичке стандардизације. Очекује се да временом овај пројекат буде проширен и проучавањима српске језичке културе, њене теорије и праксе.

језичкој реализацији. Стиче се утисак да је писмени језик у литератури запостављен у односу на усмени.

¹⁹ Ружић 1981: 21.

²⁰ Н. д. стр. 23.

За савремену српску језичку културу најважније је установљивање једне опште институционалне стратегије неговања српске језичке културе, која се мора подићи на ниво националног интереса. Захтеви модерног живота изискују једну одговарајућу концепцију језичке културе коју би данас морали формирати језички стручњаци, педагози, аутори наставних програма, уџбеника и приручника, лектори, новинари, преводиоци и сви други. Таква језичка култура указује нам се као вредан циљ образовне и језичке политике, али и опште културне и друштвене политике. Сви планови о томе како би се могла унапредити култура говора онолико су реални колико је држава за њих заинтересована и колико је спремна да их подржи, и финансијски и организационо.

Проучавања језичке културе у кроатистици. Почетак системске бриге о хрватском књижевном језику можемо везати за појаву часописа Језик чији је први број изашао 1952. године у Загребу. Појава часописа је изазвана све већом потребом да се књижевни језик, чија се служба сваким даном све више шири, правилно развија. Задатак часописа био би да помогне у правилном развоју хрватског књижевног језика, да истакне основни принцип књижевног језика (па и хрватског), а то је п р и н ц и п е л а с т и ч н е с т а б и л н о с т и и да помогне језику у задовољавању потреба свих својих различитих функција.²¹

Основни проблем хрватске језичке културе јесте слабо интересовање лингвиста за проблеме језичке културе иако се сматра да је ова култура у најужој вези с развитком цивилизације. Још тада, половином XX века, Скок истиче неопходност увођења метода за проучавање језичке културе. Међутим, ни у српској ни у хрватској лингвистичкој средини до дана данашњег није формирана методологија за истраживање језичке културе.

²¹ Пре тога, у Хрватској је излазио часопис за културу књижевног језика Хрватски језик (1938–1939). Часопис Језик представља наставак бриге за хрватски књижевни језик. Часописи за културу књижевног језика излазе већ у Београду и у Сарајеву. Академик Александар Белић је 1932. године покренуо Наш језик, часопис за изучавање савременог српског језика и неговање језичке културе. Београдско културно средиште наставило је 1949. године издавање часописа Наш језик у издању Института за српски језик САНУ. До сада је изашло тридесет осам књига нове серије. Мишљења смо да би часопис Наш језик требало да више истакне своју намену – очување културе савременог српског језика. Потребно је више радова који се баве језичком културом, а који би се штампали у том часопису.

Сарајевско културно средиште почело је 1949. са издавањем часописа Питања савременог књижевног језика (Институт за савремени језик при Вишој педагошкој школи у Сарајеву).

Прашка лингвистичка школа имала је велики утицај на теоријска утемељења хрватских лингвиста који се баве стандардним језиком и језичком културом. Теоријска истраживања у Хрватској знатно су заостајала за развијеним срединама иако су Хрвати имали велике научнике као што су били Стјепан Ившић и Петар Скок, који су имали врло жив однос с главним лингвистичким европским средиштима. Касније су млађи лингвисти лакше и брже прихватили нове идеје. Иако су били блиски истраживањима Прашке школе, хрватски лингвисти су се релативно касно и сами почели бавити савременим стандардним језиком, а самим тим и језичком културом.

Ако говоримо о томе, увек имамо на уму Људевита Јонкеа, који је и сам био прашки ђак. Када је 1952. покренут часопис Језик, била је одмах уочљива Јонкеова упућеност у стандардолошка питања. Идеје прашке школе важне су и у раду других хрватских лингвиста последњих деценија, с тиме да су они прашким истраживањима додали и свој допринос.

Људевит Јонке увео је у своја расуђивања начело еластичне стабилности те је управо на њему засновао своје схватање језичке културе. Као бивши прашки студент, он је донео тековине прашке лингвистичке школе, која је тада са својом већ лепо утемељеном науком о књижевном језику, на том и на другим подручјима, представљала најсавременија лингвистичка достигнућа. Далибор Брозовић ударио је темеље општој теорији стандардних језика, која далеко надмашује прашке почетке и развија језичку науку чак у светским размерама.²² И данас за учења о савременом стандардном језику остају жива начела Прашке школе: аутономија стандардног језика и еластична стабилност.

Сви говорници морају учити стандардни језик, различите су само тешкоће које се при томе срећу. Због тога су богати, разноврсни и зналачки састављени приручници најтемељнији захтев језичке културе. Да би се, дакле, о језичкој култури уопште могло озбиљно говорити, потребно је изградити граматике, речнике, опште и специјалне, правописе, језичке саветнике и стилистичке приручнике. И није их доста саставити и објавити, него је потребно створити навику и потребу у свих говорника да се њима и служе.

Језичка култура треба да буде заједничка брига, јер је језик своји-на целог друштва. Због небриге према језику може доћи до заостајања на културном плану, што доводи до духовног и материјалног сиромаштва и до регресије на сваком кораку. Култура усменог и писменог изражавања део је опште културе сваког човека – а тиме и основа ширег образовања, без којег је незамислив општи, културни и технички напредак земље, а од

²² Катичић 1976: 82.

којег зависи и животни стандард људи. Будући да је недовољно пажње усмерено према развоју писмености и језичкој култури како у школама тако и на свим другим подручјима друштвене делатности, намеће се потреба активизације рада на неговању језика. У том правцу јављају се чести гласови хрватских лингвиста у стручној литератури и дневној штампи.

Једно од питања којим се бавила већина лингвиста у хрватској стручној литератури јесте питање страних речи у хрватском језику и пуризам, тј. однос према пуризму.²³

Разговарамо ли о језичкој култури, пуризам је незаобилазна тема. Сам појам културе неког језика укључује у се и бригу око његове чистоте. Културе нема без вредносних разлика.

Пуризам је, пре свега, једно културно опредељење. При изграђивању језичког стандарда свака заједница мора се определити према пуризму. Какво ће бити то опредељење, зависи од многих чинилаца, и од чисто унутрашњих, језичких, и од спољњих, историјских и друштвених. Од језичке заједнице до језичке заједнице разликују се и критеријум пуризма.

Пратећи развој хрватског стандардног језика, можемо јасно уочити изражену тежњу за језичком чистотом и правилношћу, посебно лексичком. Међутим, живот и његове потребе траже брза решења, не чекајући на оптимална теоретска оправдања и на оптимално време. А кад нека реч продре у језик, онда ју је тешко истерати, јер она већ има своје место и службу коју врши у језику. Напротив, ако бисмо такве речи у већој мери odstrанили из језика (уколико замислимо да је тако нешто могуће), нарушили бисмо језичку стабилност.

Речи и изрази, захваљујући сопственој семантичкој иновацији, редовно су се пробијали кроз све препреке што су им наметали пуристи. Они у тој борби побеђују зато што је за реч важнија функција коју она мора обавити него етимолошка, историјска и дијахронијска правилност.

Златко Винце упућује на то да правилност или неправилност неке језичке појаве можемо просуђивати с две тачке гледишта: према њеној филолошкој оправданости, односно према њеној аутономној функцији у књижевном језику.²⁴

Радослав Катичић посматра пуризам као обавезан елемент језичке културе. „Без пуризма као продужетка рефлекса језичног самоодржања,

²³ Финка 1973: 80–85, Катичић 1974: 84–90, Филиповић 1977: 43–47, Винце 1979, Тежак 1990, Михаљевић 1998: 97–101 и др.

²⁴ Винце 1979: 79.

као начела реда и сувислости, – не може бити језичне културе па су чистунство у томе смислу и језичка култура управо синоними.²⁵

Било је и оних са пуристичким опредељењима који су били против свих речи страног порекла и који су се залагали за њихово протеривање из језика и замену домаћим еквивалентима, али већина стручњака правилно расуђује о тим питањима. Речи стране по пореклу не посматрају се као јединствен појам, оне се разликују по степену одомаћености, односно прилагођености. Треба их посматрати кроз континуирану скалу од сасвим туђег до сасвим адаптираног, узимајући у обзир фонетске, графичке, морфолошке и семантичке особености сваке речи.²⁶

Међутим, адаптација, иако важан, није главни критеријум за третирање речи страног порекла у неком језику. Главни критеријум је оправданост. Уколико је домаћа реч, тј. замена за страну реч, на путу да буде добро прихваћена у језичкој заједници, треба је форсирати. У противном, страна реч треба бити прихваћена као део вокабулара. У томе главној улогу треба да има језичка пракса.

Иво Шкарић се бави говорном културом, односно културом усменог изражавања. У књизи У потрази за изгубљеним говором (Шкарић 1988) истиче већи значај усмене културе изражавања у односу на писмену јер, како сам каже, после гутембершке галаксије ушли смо у нову, говорну еру.

Култура говора се указује у две основне тежње: у поштовању саговорника и у говорном стваралаштву. Она претпоставља општу културу, али не произилази самим тим из ње. Култура говора као умеће мора за темеље имати говорне универзалије.

Култура говора је и поштовање другог толико да се желимо с њиме поистоветити, бар симболички, прихватајући његов начин говора,

²⁵ Катичић 1974: 84.

²⁶ Финка разликује туђице у ужем смислу од посуђеница. „Posuđenice koje su ušle u dani jezik, koje su se pokorile njegovim unutrašnjim zakonima, ne škode jeziku, nego ga obogaćuju, ne umanjuju njegovu nacionalnu samobitnost. Strane riječi koje se unose bez potrebe – koje imaju potpuno sinonime u domaćem jeziku – kvare govor“ (Финка 1973). М. Михаљевић, пак, има сложенију поделу речи у језику. Пре свега, речи (називе) у неком језику треба поделити на домаће и стране. Стране речи даље делимо, у зависности од прилагођености, на туђице (нису се прилагодили у потпуности) и на посуђенице (потпуно су се прилагодили). Посуђенице још можемо поделити на усвојенице (толико су се интегрисале да не постоји за њих домаћи еквивалент – не треба их сматрати страним речима) и прилагођенице (види се њихово страно порекло, али су доста добро уклопљене у језик) – Михаљевић 1998: 97.

док траје тај контакт. Та говорна дарежљивост може потећи само из истинског осећања свог говора и истинског поштовања туђег.

Слушање је обавезан елеменат језичке културе. Слушна перцепција и слушна меморија у нашој писменој цивилизацији атрофира. Да би се говор рехабилитовао у сфери културе, ваља почети са рехабилитацијом слушања говора. Тамо где природне способности заказују, ускоче метода. Постоје методе за пажљиво слушање говора (имагинативно, логичко и антиципацијско слушање говора). Туђи говор треба хтети и слушати. То је ствар пристојности, доброг васпитања и опште културе.

Конвенционалан говор је саставни део говора. Конвенционалне говорне форме налазимо у ословљавању, поздрављању, представљању, кратким сусретима, честитањима, изјавама саучешћа, телефонирању, у службеним разговорима, трговини, у јавном превозу, на послу, у разговору с ауторитетима, шалтерском разговору, дипломатским разговорима итд. Многе су мисли стереотипне и њихов говорни израз већ је давно срочен. То су тзв. општа места.

Конвенционалан говор помаже да се тамо где су ситуације препознатљиве реагује најбоље, а то значи на проверен начин. Потребно је и овој „споредној“ функцији говора посветити више пажње.

Данас се не може издвојити много радова који се баве хрватском језичком културом. Нема монографије која се бави питањима језичке културе, а поготово не са теоријског аспекта. И иначе је то подручје веома запостављено у савременој хрватској лингвистици. Могли бисмо поменути само већ (пра)стару књигу Људевита Јонкеа Књижевни језик у теорији и пракси (1964), те можда књиге недавно преминулога Стјепка Тежака Хрватски наш свагда(ш)њи (1990), Хрватски наш осебујни (1995), Хрватски наш (не)заборављени (1999) и Хрватски наш (не)подобни (2004). Ипак, ова дела су практични приручници.²⁷

Између практичне литературе морамо издвојити књиге Стјепка Тежака, а посебно прву у низу, Хрватски наш свагда(ш)њи, јер она није уобичајени језички саветник за практичну употребу. Књига је настала прикупљањем радова који су штампани у часописима и намењена је просветним и културним радницима за усавршавање језичке културе. Језички савети овде се дају у широкој, не само граматичкој или правописној, него и социolingвистичкој, историјској, лингвостилистичкој, комуникацијској и културолошкој расвети. Тежак истиче намеру као основну компоненту у комуникацијском чину („писати и говорити значи уверити“), те на тај

²⁷ Критичку анализу постојећих језичких приручника (који су изашли до 1990. године) даје Иван Сивић (1990: 155–160).

начин повезује савремена прагматичка истраживања са језичком културом.

Тежак тумачи феномен културе речи, разграничавајући јасно појмове језичке и говорне културе, али и културе речи. За језичку културу, поред осталог, важна је подједнака и култура говора и култура слушања.

Књижевни језик не можемо одвојити од његових пратилаца – дијалеката, жаргона, вулгаризама. Тежак из оквира свог истраживања не испушта језик медија и језик уметности. Реч у стрипу, на радију, реч у позоришту, на филму, телевизији – све ово има непрекидан утицај на језичку културу.

Што се тиче институција, 1970. године основано је Друштво хрватских лектора у Загребу, а 1974. године оснива се комисија за реорганизацију Секције за културу хрватског књижевног језика, која би појачала и проширила рад на неговању књижевног израза. Чланови који формирају такво тело долазе са Филозофског факултета Свеучилишта из Загреба, из Института за језик, Друштва хрватских лектора, Завода за школство, активâ наставника хрватског или српског језика, са педагошких академија и других заинтересованих. Основни задатак таквог тела је очување и подизање нивоа културе хрватског језика.

Министар науке, образовања и спорта именовао је 2005. године Вијеће за норму хрватског стандардног језика са Радославом Катичићем на челу. Задатак Вијећа је да води научну бригу о хрватскоме стандардном језику, расправља о актуелним недоумицама и отвореним питањима хрватског стандардног језика, упозорава на примере непоштовања уставне одредбе о хрватском као службеном језику и побољшава културу хрватског стандардног језика у писаној и говорној комуникацији.

Што се тиче пројеката у Институту за хрватски језик и језикословље, постоје пројекти везани за стандардни језик (Хрватски нормативни једносвезачни рјечник и Валенцијски рјечник хрватских глагола), али ниједан који се ближе бави проблемима језичке културе у ужем или ширем смислу.

Једна од важних делатности Института било је давање језичких савета и лекторисање текстова на хрватском језику. Некада су се савети давали телефонски, а последњих година искључиво писмено. Језички савети, питања и грађа настала на темељу лекторисања послужили су као грађа за два саветника настала у Институту (Језични савјетник с граматиком 1971, Хрватски језични савјетник 1999). Та два саветника показују велику важност која се поклања језичком саветништву и језичком нормирању у раду Института за хрватски језик и језикословље. У будућности Института предвиђена је и секција за нормирање. То подручје свакако

треба и даље развијати а постојеће саветнике допуњавати и прерађивати према већ утврђеним критеријумима.

У Босни и Херцеговини готово и да нема лингвистичких активности у области теорије језичке културе (осим израде основних норматива бошњачкога стандарда), а управо би ту, с обзиром на сложеност језичке ситуације и бројне проблеме који се у вези с тим јављају, требало покренути озбиљна истраживања.

Међу српским посленицима у Босни и Херцеговини радом на језичкој култури истичу се лингвиста Милан Шипка (пише и о теоријским и о практичним проблемима језичке културе) и новинар Милорад Телебак (бави се искључиво практичним проблемима српске језичке културе).

Како је истраживање показало, код Бошњака нема значајних бављења језичком културом. Једино се може истакнути практични приручник Сенахида Халиловића Гнијездо лијепих ријечи, намењен ученицима основношколског узраста.

Закључци. Релативно бројни радови о српској и хрватској, а раније српскохрватској језичкој култури највећим делом били су усмерени на решавање различитих практичних питања у вези са учвршћивањем књижевнојезичке норме, док је теоријска основа већине тих радова обично присутна више имплицитно или само у назнакама него експлицитно и у развијеном облику, и све то у зависности од самог рада. У оба језика количина практичних приручника и језичких саветника намењених широком кругу читалаца увелико надмашује број теоријских радова. Потребно је, чак неопходно, да теоријских радова буде више, да се формира једна (релативно) самостална лингвистичка дисциплина (лингвистика језичке културе), њена терминологија и методологија.

Кад је периодика у питању, у часописима намењеним за проучавања стандардног језика и језичке културе (српски Наш језик, хрватски Језик) предност за објављивање треба дати радовима чија тема припада области језичке културе и ауторима који се баве актуелним питањима језичке културе. На тај начин се истиче сама намена тих часописа и постиже се њихов циљ – повећање језичке културе једног језика, друштва и појединаца који то друштво чине, повећање културе језика јавне и приватне, писмене и усмене комуникације.

У таквим проучавањима нужна је велика помоћ државе и њених институција. Такве пројекте треба континуирано институционално подржавати. Може се рећи да је то нешто боље урађено у Хрватској у односу на Србију.

Још је важно нагласити да је један од основних задатака језичке културе, али и језичког планирања, уочавање конкретних проблема у коришћењу стандардног језика и његовом развоју. Посебна пажња треба

бити посвећена лексичком обогаћивању језика. Уз то, лингвисти и нормативни ауторитети требало би да се интензивније баве проучавањем језичке праксе и да на основу ње изграђују норму стандардног језика која ће одговарати што већем броју говорника тог језика, а не представљати крути скуп правила којих се слабо ко придржава.

Важан сегмент језичке културе треба бити и грађење свести о толеранцији према коришћењу различитих варијетета и постепено уклањање стигматизирања говорника који према неким језичким чистунцима „говоре неправилно“. Модерна лингвистика давно је из своје терминологије избацила појмове правилности и неправилности и преузела је саветодавну и описну, а све мање прописивачку функцију у оквиру језичке заједнице.

Релевантна литература показала је да лингвистику језичке културе не можемо одвојити од суседних лингвистичких дисциплина већ треба тежити интердисциплинарности и коришћењу метода и достигнућа из суседних дисциплина. Савремена истраживања о језичкој култури не заснивају се на некој врло препознатљивој и специфичној теорији него њихову теоријску основу чини систем појмова и методолошких поступака који примарно припадају појединим посебним лингвистичким теоријама, терминологијама и методологијама, која се све изразитије уобличавају у засебну комплексну истраживачку област – лингвистику језичке културе.

Литература

- Бугарски 1997: Бугарски, Р. *Језик у контексту*. Београд: Чигоја штампа.
- Бугарски 2001: Бугарски, Р. *Лица језика: социолингвистичке теме*. Београд: Библиотека XX век.
- Бугарски 1982: Бугарски, Р. Шири смисао језичке културе. In: *Актуелна питања наше језичке културе*. Београд: Просветни преглед. S. 305–308.
- Filipović 1977: Filipović, R. Tuđice i jezička kultura. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXV, 2. S. 43–47.
- Finka 1973: Finka, B. O upotrebi tuđica u hrvatskom književnom jeziku. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XX/4. S. 80–85.
- Ивић 1982: Ивић, П. Ширина у језичкој политици – неопходна потреба развоја нашег књижевног језика. In: *Актуелна питања наше језичке културе*. Београд: Просветни преглед. S. 73–77.
- Ивић et al. 2004: Клајн, И. et al. *Српски језички приручник*, Београд, 2004: Институт за српски језик САНУ.
- Јонке 1964: Jonke, Lj. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb

- Katičić 1976: Katičić, R. Jezična kultura. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXIII/4. S. 79–91.
- Katičić 1974: Katičić, R. O purizmu. In: *Jezik*. Nr. Zagreb. XXI/4. S. 84–90.
- Lubaš 1996: Lubaš, W. Sociolingvistički pristup k teoriji jazykovej kultúry v Pol'sku. In: *Jazyková politika a jazyková kultúra*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovita Štúra Slovenskej akadémie vied. S. 164–176.
- Матвеева 2003: Матвеева, Т. В. *Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика*. Москва: Флинта. S. 121–123.
- Mihaljević 1998: Mihaljević, M. Znanstveno nazivlje i hrvatski jezik. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XL/3. S. 97–101.
- Пипер 2004: Пипер, П. *Српски између великих и малих језика*. Београд: Београдска књига.
- Поповић 1982: Поповић, Б. Говорни узор. In: *Актуелна питања наше језичке културе*. Београд: Просветни преглед. S. 339–342.
- Прћић Твртко 2003: Предлози за Нови Правопис (3): Псеудо Норма Несме Победити!. In: *Jezik данас*. Nr. VII/17. Нови Сад. S. 17–25.
- Прћић 2005: Прћић, Т. Да ли је све ово само борба са ветрењачама? In: *Jezik данас*. IX, 21–22. Нови Сад. S. 1–5.
- Ružić 1981: Ružić, Ž. *Osnovi kulture govora*, Beograd: Pedagoška akademija za obrazovanje vaspitača predškolskih ustanova.
- Русский язык, энциклопедия 1979: Филина, Ф. П. et al. (Hg.): *Советская энциклопедия*. Москва.
- Sović 1990: Sović, I. Knjiga otklona nesporazuma oko riječi, zbog riječi i s riječima. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXXVIII, 5. S. 155–160.
- Шипка 2005: Šipka, M. *Kultura govora*. Sarajevo: Institut za jezik.
- Шкарић 1988: Škarić, I. *U potrazi za izgubljenim govorom*. Zagreb: Školska knjiga.
- Терзић 1982: Терзић, Б. О неким питањима наше језичке културе са становишта преводаштва. In: *Актуелна питања наше језичке културе*. Београд: Просветни преглед. S. 193–196.
- Теžак 1990: Težak, S. *Hrvatski naš svagda(š)nji*. Zagreb: Školske novine.
- Васић 1982: Васић, С. Језичка култура у школи. In: *Актуелна питања наше језичке културе*. Београд: Просветни преглед. S. 129–132.
- Vince 1979: Vince, Z. I jezična čistoća i funkcionalnost. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXVII, 2–3. S. 65–79.

Marina Nikolić (Belgrade)

Theory of language culture in Serbistics and Croatistics

This work is going to include the contemporary achievements of the theory of language culture in Serbian and Croatian language. This theory is here comprehended as a part of general culture of a society or an individual, it is reflected in the level of understanding the potential of a specific language system which enables the practical usage of the language's numerous functions.

This study has been done in Serbian and Croatian language. The aim is to show to which extent the contemporary theoretical postulates in Serbia and Croatia are developed, how the contemporary theory of language culture corresponds with other adjacent disciplines, as to maintain the place the theory of language culture should have in contemporary linguistics. One of the tasks in the comparison of the theory of Serbian language culture in Serbia and Croatia. One of the most important tasks of the theory of language culture is the study of its own scientific, methodological and terminological (in)dependence and uniqueness. In connection with this, there is a need to introduce a new term – the linguistics of language culture.

Марина Николић
Институт за српски језик САНУ
Ђуре Јакшића 9
11000 Београд
Србија
Тел.: +381 63 82 404 87
privat: 12000 Пожаревац, Косте Рацина 44
E-mail: marinani@ptt.yu

V.

**Unterschiede zwischen nahe verwandten
Sprachen**

Razlike između bliskih jezika

Разлике између блиских језика

Алексей Никитевич (Гродно)

Словообразовательные лакуны в лексических подсистемах русского и белорусского языков

В статье рассматриваются различные виды словообразовательных лакун, отмечаемых в лексических подсистемах таких близкородственных языков, как русский и белорусский. Анализируются причины формирования подобных различий: неодинаковая активность сходных словообразовательных моделей, морфонологические „барьеры“, частичное несовпадение семантических структур параллельных производных, „давление“ родственной языковой системы, наличие контактных явлений.

Знакомство с работами профессора Б. Тошовича, в частности, с его докладом на МКС „Деривационные различия между сербским, хорватским и бошняцким языками (прелиминариум)“, позволило нам понять, что в сербско-хорватских словообразовательных корреляциях достаточно часто встречаются случаи так называемой заблокированной деривации, когда „в принципе можно образовать определенное слово, но этому мешает то, что уже существует слово с другим значением“ (Тошович 2006: 242). В конечном счете, подобные случаи являются одной из возможных причин образования различного рода лакун.

При сопоставлении близкородственных языков одной из самых интересных является задача „выявления формально никак не выраженных значений“ (Милославский 2006: 116). Хорошо известная близость русского и белорусского языков „закреплена“ в общности целого ряда лексем (с учетом, естественно, различного фонетического оформления, ср.: *брусовать*, *линовать*, *шиновать* (рус.) и *брусаваць*, *лінаваць*, *шынаваць* (бел.)). Однако сопоставление деривационных систем русского и белорусского языков показывает, что от одних и тех же (параллельных) единиц могут разворачиваться различные по наполняемости словообразовательные цепочки, словообразовательные парадигмы могут различаться количеством единиц, характеризующих соответствующие семантические места; наличие различных по структуре и семантике деривационных объединений, в которых при сопоставлении можно отметить целый ряд лакун, словообразовательных или семантических, так или иначе связанных с различиями в деривационном потенциале производящих единиц.

Прежде чем перейти к рассмотрению различного рода лакун, остановимся на некоторых тождествах/различиях, касающихся особенностей русского и белорусского языков и обратим внимание на несколько типичных случаев русско-белорусских глагольных параллелей. Так, достаточно распространенным является отсутствие различий в особенностях аффиксации (имя → глагол): *стекло* → *стеклить* (*шкло* → *шкліць*), *вставлять стекло* (*устаўляць шкло*); *стекло* → *стекловать* (*шкло* → *шклаваць*), *превращать в стекло* (*ператвараць у*

шкло). Любопытно, что в данном случае общность затрагивает целый фрагмент словообразовательной парадигмы. В обычном случае это касается словообразовательных пар.

Достаточно обычными для близкородственных языковых систем являются случаи, когда словообразовательная вариантность в одном языке противопоставлена отсутствию таковой в другом. Ср.: в русском *штабелевать*, *штабелировать* – *укладывать в штабеля*; в белорусском *штабеляваць* – *складваць у штаблі*. Причем, в обоих языках глаголы – двувидовые. И обратный пример: в белорусском *гуміраваць* и *гумаваць* – ‘покрываць, насычаць гумай; рызініць’; в русском – *гуммировать* ‘покрывать раствором гумми’. Правда, вариантность в белорусском здесь объясняется влиянием польского языка. Ср.: в белорусском *рызина* и *гума* ‘резина’ → *рызініць* и *гумаваць*; в польском: *гита* → *гитоваć*.

Вполне естественны ситуации, когда при совпадении корневых элементов различаются аффиксы. Например: *вулканизировать* и *вулканізаваць*, *ратинировать* и *рацінаваць*, *шагренировать* и *шчыгрынаваць*, *стереотипировать* и *стэрэатыпаваць*. Важно, что в подобных случаях при формальных различиях (*-ава-* / *-ирова-*) налицо полная семантическая корреляция. Ср.: *шагренировать* ‘обрабатывать под шагрень’ и *шчыгрынаваць* ‘апрацоўваць пад шчыгрын’.

У некоторых исследователей понятие „словообразовательная лакуна“ вызовет скептицизм, поскольку данные семантические места могут быть „заполнены“ единицами других уровней, иными словами, компенсированы в системе языка в целом. Однако языки, обладающие с х о д н о й словообразовательной техникой, могут продемонстрировать различные результаты в „деле“ словообразовательного синтеза, что приводит к наличию словообразовательных лакун. Примеры: а) *день* – Ø, *дзень* – *днець* ‘займацца на дзень; світаць, развіднівацца’; б) *дно* – Ø; *дно* – *дніць* ‘устаўіць дно’; в) *кора* – *окорить* (СВ) ‘очистить дерево от коры’; Ø – (НСВ) *кара* – *карыць* (НСВ), *акорваць* ‘абчышчаць дрэва ад кары’, *акарыць* (СВ). Наблюдения показывают, что далеко нередкими являются ситуации, когда в одном из близкородственных языков отсутствует производный глагол при наличии в обоих языках формально и семантически тождественных производящих (или исходных) единиц: *щебень* – Ø, *засыпать* (*покрывать*) *щебнем* и бел. *шчэбень* – *шчабняваць*, *засыпаць* (*пакрываць*) *шчэбенем*.

Рассмотрим подробно следующий пример. В русском языке отсутствуют глаголы (глагол), образованные от существительного *шапка*, однако существует значительное число фразеологических единиц с этим словом: *дать по шапке* (простореч). ‘прогнать, уволить, дать отставку’,

получить по шапке (простореч.) ‘получить отставку, быть уволенным’, закидать шапками (ср.: заниматься шапкозакидательством), прийти (явиться) к шапкам (к шапочному разбору), не под шапку (т. е. не подходит), По Сеньке и шапка, под шапку накласть (наложить) кому-л. (простореч). ‘побить, поколотить’, снимать (снять) шапку перед кем-л. ‘выражать свое почтение, уважение’ (БАС 1962: 1489), ломать шапку ‘подобострастно, заискивающе кланяться’ (БАС 1957: 343). В белорусском языке можно отметить глагол *шапкаваць*, по семантике соответствующий выражению *ломать шапку*. Ср.: *шапкаваць* разг. ‘1. Уніжальна прасіць каго-н. аб чым-н., 2. Рабалепстваваць, нізкапаклоннічаць’ (ТСБМ 1984: 350).

И, напротив, существуют примеры, когда отсутствуют эквиваленты русским глаголам: *палуба* – *палубить* ‘покрывать настилом, оббивать чем-л. сверху какое-нибудь сооружение’; *палуба* (бел.) – Ø; *ствол* – *стволиться* ‘развивать цветоносный стебель за счет других частей растения’; *ствол* (бел.) – Ø.

Различия в наличии/отсутствии сходных по структуре и семантике производных в близкородственных языках могут определяться не одной, а совокупностью словообразовательной модели. Так, в подсистеме „лицо – действие данного лица“ модель на *-ава(ць)* в белорусском обладает большей морфонологической „свободой“, нежели модель на *-и(ть)* в русском. Ср.: *вораг* – *варагаваць* и *враг* – *враждовать*; *батрак* – *батраковаць* и *батрак* – *батрачить*.

Неудивительно, что в целом ряде случаев белорусский язык характеризуется большей степенью синтетизма, нежели русский. Ср.: *ведзьма* – *ведзьмаваць*, *дзева* – *дзеваваць* (Адказалі ў сватах – яшчэ молада быццам, хай яшчэ падзявуе, хай яшчэ весяліцца. М. Танк (сравни в русском: Пусть еще побудет в девках, не замужем), *дзед* – *дзедаваць* (І заважаў я што ў званні дзеда сёння многа несівых мужчын: вось адзін такі дзядуе у сорок. М. Кусянкоў), сравни в русском: *стать дедом в сорок лет*.

Активность белорусской модели на *-аваць* подтверждается и появлением в свое время большого количества новообразований (*жыгуляваць*, *веснаваць*, *нядзелькаваць*, *сталаваць*), зафиксированных в языке художественной литературы. В связи с последним примером следует отметить, что в русском языке есть только глагол *столоваться* ‘питаться, получать стол (в 3-м значении) где-л. или у кого-л.’. Косвенно подтверждают активность модели единицы, которые уже успели выйти из активного употребления, либо находятся на периферии языковой системы. Ср.: *калега* – *калегаваць* (устар.) ‘сябраваць, вадзіць кампанію з кім-н.’, *таварыш* – *таварышаваць* (разг.) ‘быць таварышамі з кім-н.’ (ТСБМ 1982: 458).

Сходства и различия в глагольной деривации русского и белорусского языков отчасти объясняются историческими тенденциями (п р и я т и е / н е п р и я т и е т е х и л и и н ы х н о в а ц и й). Сравните историю отношения к суффиксу **-ирова-** и оформлению заимствованных основ в рус., бел. Так, распространение суффикса **-ирова-** в белорусском языке происходило уже под влиянием русского языка. В частности, известно, что 27 глаголов на **-ировать** из БАС 1962 не попали в ТСБМ. 17 глаголов было заменено производными на **-аваць**, а 10 признаны лексемами, которые не стали нормой современного белорусского литературного языка (*абардзіраваць*, *абсарбіраваць*, *купіраваць*, *кульмініраваць* и др.; Василевский 1985: 76–77). Любопытно, в этой связи отметить возникновение своеобразной лакуны, например, на месте глагола *купировать* – *делать купюры* в белорусском языке: Ø – *рабіць купюры*. Как считал Н. С. Василевский, „этим и объясняется тот факт, что белорусская глагольная система принимает образования на **-ировать** ограниченно, только в том случае, когда заимствованную основу нельзя оформить при помощи суффикса **-ава-** (**-ява-**) или других собственно белорусских суффиксов“ (Василевский 1985: 80).

Как известно, благодаря богатым возможностям лексической системы языка, названия общего процесса могут быть представлены и рядом более конкретных обозначений. К примеру, в толковании русского глагола *прививать* в значении ‘пересаживать часть живого растения (глазок, черенок и т.п.) на ткань другого...’ содержится явное указание на наличие более конкретных „составляющих“ данного процесса. Сравните русский глагол *черенковать* ‘выращивать растения с помощью черенков, размножать черенками’, вступающий в видо-родовые отношения с лексемой *прививать* в указанном значении. В белорусском же языке, помимо глагола *чаранкаваць* ‘разводзіць, вырошчваць расліны пры дапамозе чаранкоў’, есть и глагол *ачкаваць* (производное от *вочка* ‘4. пупышка, зрэзаная з дрэва для прышчэпкі’) ‘прышчапляць да якой-н. расліны вочка іншай расліны’, не имеющий соответствующего аналога в русском языке. С точки зрения „возможности“ обозначения данного конкретного действия, которую продемонстрировал близкородственный язык, в русском языке можно говорить о „лакуне“, которую, к слову говоря, нельзя восполнить и деривационным сочетанием.

Лексемы, общие для двух близкородственных языков, могут по-разному проявлять себя в таких лексических подсистемах, как **омонимия** и **синонимия**, что в дальнейшем сказывается на их деривационном потенциале, образовании лакун и т.п. Известно, например, что слова *мурава*, *глазурь*, *полива* в русском языке представляют единый синонимический ряд. Ср.: *мурава* ‘секлообразное, непроницаемое для жидкости вещество, которым покрыв-

вают глиняную посуду, изразцы; глазурь, полива', *глазурь* 'стекловидный сплав, которым покрывают глиняную, фаянсовую посуду и др. подобные изделия для водонепроницаемости и украшения; мурава, полива', *полива* 'стеклообразный сплав, которым покрывают керамические изделия; глазурь, мурава'. Наименования действий от данных единиц следующие: *муравить* 'покрывать муравою'; *глазурировать*, *глазуровать* '1. покрывать глазурью. 2. придавать глянец, делать глянцевым'; Ø. Необходимо отметить, что слову *мурава* в указанном значении есть омоним *мурава* 'трава', который „материально идентичен“ и белорусскому существительному *мурава*. Слова *мурава*, синонимичного лексемам *глазурь*, *полива*, в белорусском языке нет. Синонимический ряд существительных здесь „сокращается“ до двух единиц, что накладывает отпечаток и на проекцию в глагол. Сравните: *мурава* – *паліва* – *паліваць*; *полива* – *паліва* – *паліваць*; *глазурь* – 1 (для посуды) *паліва*, 2 (кулинар.) *глазура* – *глазуровать* – 1 (посуду) *паліваць*, 2 (бумагу) *глянцаваць*, 3 (кулинар.) *глазураваць*. Любопытно, что в русском языке у глагола *поливать*, вероятно, в силу „кардинальности“ передаваемого значения, отсутствует узкоспециализированное значение 'покрывать поливой'.

В переводе на русский язык белорусского предложения *Далека унізе вірліла, пенілася рака* глаголу *вірліць* наиболее точно соответствует непроизводный глагол *бурлить*. В белорусском языке поле „синонимии“ шире, так как также есть лексема *бурліць*. Однако, в отличие от русского языка, помимо *бурліць*, в сходных употреблениях, прямом и переносном значениях, известны глаголы *віраваць*, *вірыць* и уже отмеченное *вірліць*. При этом существенно, что все они производны и восходят к существительному *вір* в значении '1. кругавы, лейкападобны рух вады, які ўзнікае ад сутыкнення сустрэчных плыней. 2. (перен.) бурлівы, імклівы рух чаго-н. ('*Вір падзей. Вір пачуццяў*'). В русском языке этому слову соответствует сложное существительное *водоворот* (в белорусском также *водаварот*), которое, безусловно, обладает несколько иной внутренней формой, нежели та, которую можно увидеть в структуре белорусских глаголов. Ср.: *віраваць* – *утвараць віры*. Кстати, приведенному белорусскому сочетанию трудно подобрать эквивалент в русском языке (*утвараць віры* – Ø).

Возможен целый комплекс различий, обнаруживаемых при сопоставлении ряда близких славянских языков. Так, в русском языке глагол *паровать* в основном значении 'оставлять землю под паром', // 'оставаться под паром' (спец.) имеет два омонима с пометой *областное*: 1. То же, что *парить* 'выпускать пар'; 2) 'подбирать парами'. Ср.: Гляжу я на вас и думаю, до чего ж природа разумно *парует* людей! (Бабаев. Свет над землей). В последнем случае производный глагол мотивируется существительным *пара*. Очевидно, что указанные значения могут быть представлены и коррелятивными словосочетаниями (*выпускать пар*, *под-*

бierać парамі). Учет их совершенно необходим при сопоставлении деривационных подсистем близкородственных языков. К примеру, в белорусском языке в предложении *Хлеб паруе на стале* глагол *параваць* реализует значение 'испускать пар (аромат)'. Данная лексема является соответствием русскому глаголу *парить* в значении 'испускать пар'. Русское *паровать* в этом значении – лишь „периферия“ по отношению к глаголу *парить*. В белорусском *параваць* в этом значении – основная лексема! Для специального же употребления в белорусском используется слово *папар*, глагольные дериваты которого просто отсутствуют. Поэтому русскому *паровать* в указанном выше основном его значении в белорусском имеются лишь дискретные соответствия: 1) *пакідаць пад папар* – Ø, 2) *быць у папары* – Ø ('оставаться под паром').

Достаточно характерными являются и случаи следующего рода. В русском языке глагол *дробить* (*дробиться*) этимологически восходит к существительному *дробь*, с чем в сущности и связано семантическое своеобразие всех производных в данной глагольной части словообразовательного гнезда: *дробить* 1. 'ломать, разбивать целое на мелкие части; мельчить, крошить'. Белорусский язык не только повторяет данную особенность русского языка, но и усложняет, и, безусловно, обогащает семантику данного поля за счет прилагательного *дробны* (7 значений): 1. 'невялікі па аб'ёму, велічыні', 3. 'які складаецца з малых аднародных частац'. Глаголы, образованные от данного прилагательного, не только увеличивают число синонимичных с русским языком единиц (*драбніць*, *драбніцца*), но и представляют значение, не имеющее в русском языке синтетического коррелята. Ср.: *драбнець* – *станавіцца* драбнейшым (ср.: *Дождь становился более редким.*).

Близкородственные языки по-разному проецируют в глагол различные виды заимствованных слов. Прежде всего следует отметить случаи совершенно однотипного освоения одних и тех же заимствований. Ср.: *трель* (*трэль*) спец. 'специальная дорога для трелевки древесины, а также место, где складывается трелеванная древесина' (от англ. *trail* 'след') – *трелевать* (*траляваць*) 'подтаскивать, подвозить (спиленный лес) с места заготовки к проезжей дороге'. Любопытно также, что в польском языке есть глагол *trelować* в значении 'выводить трели' – производное от *trel*. В русском языке глагол *трелить* квалифицирован как устаревший. Ср.: *трелить* (устар.) 'петь с трелями, делать трели'. В белорусском языке подобный глагол отсутствует.

Безусловно, особый интерес представляют случаи „расхождений“ в близкородственных языках. Так, чрезвычайно любопытна „схема освоения“ средствами деривации лексемы *букет*. В белорусском языке отмечен глагол *букеціраваць* в значении 'проводить букетировку (праводзіць букеціроўку)'. Данный глагол отсутствует и в русском, и в польском языках, однако в обоих есть отвлеченное имя: *букетировка* и *bukietciarstwo*,

соответственно. Ср.: *букетировка* (сел.-хоз.) ‘посадка или прореживание культурных растений так, что они растут группами (букетами)’; *bukiesciarstwo* ‘умение (искусство) составлять букеты’. „Пакет различий“ в данном случае состоит в следующем: в белорусском языке оппозиции *букет* – *букеціраваць*, *праводзіць букеціроўку* в русском будет соответствовать деривационная пара с действием, представленным исключительно аналитически: *букет* – Ø, *проводить букетировку*. Семантическую линию, более рельефно очерченную в польском языке (ср. семантику слова *bukiesciarstwo*), русский и белорусский языки представят на несловообразовательном уровне. Ср.: *букет* – Ø, *составлять букет(ы)*, *заниматься составлением букетов*; *букет* – Ø, *састаўляць букет(ы)*, *займацца састаўленнем букетаў*.

Всегда представляется заманчивым проследить тождества и различия в близкородственных языках от изолированных слов, коррелятивных последним деривационных сочетаний, к объединениям родственных единиц разной степени сложности (словообразовательные пары, цепочки, парадигмы) и разных уровней (фрагменты деривационных гнезд).

К примеру, доминанта синонимического ряда лексемы *слабый* (*слабы*) в русском и белорусском языках представлена параллельными единицами и однотипными производными глаголами модели „становиться каким“ (*слабый* – *слабеть*, *слабы* – *слабець*), однако паре *хилый* – *хилеть* русского языка в белорусском языке соответствует синтетико-аналитическое объединение следующего вида: *кволы* – Ø, *станавіцца кволым*. И, напротив, семантическая структура белорусского слова *гладкі* полностью соответствует „набору“ значений (и их упорядоченности) русского слова *гладкий*. Однако, в отличие от русского языка, в белорусском 3-е значение способно быть представлено в производном глаголе (*гладэць* – *станавіцца больш гладкім*). Любопытно, что более сложные в морфемном отношении структуры русского языка (*сглаживаться*, *сгладиться*) подобной семантики не отражают.

Семантически и формально идентичные наименования тождественных понятий могут различаться морфонологически в том смысле, что в одном языке производная глагольная номинация появляется, а в другом – нет. Ср.: *плужок* – Ø и *плужок* – *плужкаваць* (*працаваць плужком*). Правда, здесь это объясняется тем, что в белорусском слове *плужок* отсутствует суффикс „уменьшительности“ **-ок**. Однако в ряде случаев глагол отсутствует и в том случае, когда видимых морфонологических барьеров нет. Ср.: *плуг* – Ø, *идти за плугом* (хотя: *друг* – *дружить*, *враг* – *враждовать*). Любопытно, но в белорусском языке, при активности модели на **-аваць**, глагол здесь отсутствует. В польском языке (при еще более активной модели на **-ować**) также глаголы отсутствуют: *plug* – Ø, *plużek* – Ø. Причем любопытно новообразование *plużyć* в значении 4.

(спорт.) ‘тормозить плугом’ (в лыжном спорте – Hessen/Stypuła 1988: 54). Почему в 3-х языках действие по прямому назначению орудия не реализовалось в глаголе – просто загадка. К слову говоря, в русском языке существовало два наименования деятеля (**плугарь* и **плужник*), однако глаголов, коррелятивных данным именам, не зафиксировано (ср., например, **плужничать*). Хотя сравните в белорусском языке: *плугарь* – *плугарыць* (!).

Укажем еще на ряд случаев, учитывая то обстоятельство, что „если близкородственные языки развиваются в условиях культурных, а следовательно, и языковых контактов, развитие идет путем параллельного выравнивания этих структур“ (В. Будавичова 1983: 253).

Более сложные в морфемном отношении структуры в белорусском языке появились „под давлением“ русского. Это в полной мере касается различных фрагментов словообразовательных парадигм и цепочек. К примеру, в русском языке в составе глагольной „составляющей“ деривационного поля „счастье“ отсутствует „морфемноподобный“ эквивалент белорусского глагола *шчасціць* ‘шанцаваць’ (‘везти’ в смысле *Ему везет*), а также является устаревшим (в отличие от белорусского) простой по структуре глагол *счастливить* (устар.) ‘делать счастливым, давать счастье’ (сравните бел. *шчаслівіць* ‘1. рабіць шчаслівым каго-н., 2. разг. ‘шанцаваць’). Указанным значениям в русском языке соответствуют более сложные в морфемном отношении структуры (*осчастливливать*, *осчастливить*), вероятно, просто заимствованные белорусским (*ашчасліўліваць*, *ашчаслівіць*).

Если „отслеживать“ наличие параллельных структур в русском и белорусском языках, то можно обратить внимание на „дублирование“, если можно так выразиться, структур более сложных, морфемно более осложненных, нежели простых. Например, в белорусском языке нет слов *пруд*, *прудить*, но уже есть *запруда*, *запрудзіць*, *запруджваць*; нет слова *снежить* (ср. разг. *снежит* – Ø, *ідзе снег*), но есть *аснежыць*. Можно сказать так: два очень близких друг другу языка при наличии большого количества общих лексем и их производных, вполне могут каких-то не иметь. И связано это с тем, что в общем лексическом фонде двух языков есть своеобразное перераспределение тождественных значений по разным (и вместе с тем общим для двух языков!) лексемам. Например, глаголу *прудить* ‘устанавливать пруд’ в белорусском языке существует соответствие *гаціць*, семантика которого шире аналогичного глагола в русском (*гатить*) и включает не только значение 1. ‘рабіць гаць, пракладаць дарогу цераз балота’, но и 2. ‘перакрываць, запруджваць ваду ў рацэ плацінай’. Соответственно, производящее слово *гаць* в белорусском языке шире по семантике слова *гать* в русском, обозначая в том числе и 2. ‘плаціна, якую

ставяць, каб павысіць узровень вады ў рацэ; запрада'. С этим, вероятно, связаны как различия в лексических и словообразовательных подсистемах двух языков, так и причины различной степени разветвленности тех или иных общих деривационных фрагментов.

Близкородственные языки могут существенно различаться протяженностью таких объединений родственных единиц на синтагматической оси, как с л о в о о б р а з о в а т е л ь н ы е ц е п о ч - к и . Сравните, например, в русском языке: *заря* – *зоревать* – *позоревать* (обл.) 'совершить какое-либо действие на заре, предпринять что-либо на заре'; в белорусском языке: *зара* – *зараваць* 'сустракаць зару' – Ø; в польском языке: *zorza* – Ø – Ø.

Активность уже упоминавшейся словообразовательной модели на **-ава-(ць)** может приводить к развертыванию в белорусском языке словообразовательных цепочек от имен, общих с русским языком, но не имеющих в последнем подобного деривационного „продолжения“. Сравните зафиксированное еще в 1771 г. русское *комель* („Прилегающая к корню часть дерева, растения // Толстый конец бревна // Нижний конец чего-л., сделанного из дерева“ – БАС 1956: 1229), но так и не получившее дальнейшего деривационного развития в глаголе (У А. Н. Тихонова отмечены лишь неглагольные дериваты: *комелек*, *комлевый*, *окомелок* (Тихонов 1985: 459)). В белорусском же языке появление в свое время новообразования *абкамляваць* 'пазбавіць комля' свидетельствует о существовании целой подсистемы родственных единиц, а именно словообразовательной цепочки: *камель* – *камляваць* – *абкамляваць*. Причем, следует особо подчеркнуть, что рассматриваемый белорусский глагол представляет значение, соответствующее такому конкретному действию, которое, безусловно, является актуальным для этих двух близких славянских культур.

Семантически родственные понятия могут иметь такие морфемные структуры, которые различаются по своему потенциалу дальнейшей проекции в глагол. Ср.: *воскресенье* – Ø и белорусское *нядзеля* → *нядзеляваць* → *заядзеляваць* (*застацца на нядзелю*).

Известно, что богатый материал для выявления тождеств и различий в близкородственных языках может дать сопоставление с л о в о о б р а з о в а т е л ь н ы х п а р а д и г м и их фрагментов. К примеру, общее для русского и белорусского языков слово *погода* весьма своеобразно проецируется в систему глагольных дериватов, по-разному „вычерчивая“ границы деривационного пространства. Так, в русском языке *погодить* обозначает 'быть ненастной погоде', а в белорусском *пагодзіць* (разг.) 'пра добрае, спрыяльнае надвор'е'. Отсутствующее уже в русском языке *пагодзіцца* 'рабіцца пагодлівым' мотивируется прилагательным *пагодлівы* в значении 'добры, ясны, цеплы'. Подобное прилагательное отмечается и в БАС: *погодливый*, однако с пометами устар. и обл. и с 2-мя

значениями: '1. ненастный, дождливый, холодный. 2. ясный, солнечный, теплый'. Таким образом, совершенно очевидно, что формально однотипные глаголы в русском и белорусском языках „закрепили“ диаметрально противоположные семантические линии (см. 1 и 2), мирно уживавшиеся в более раннем прилагательном *погодливый* (рус.). В белорусском языке прилагательное *пагодлівы* известно лишь в одном значении, с которым и связан производный глагол. Следует отметить, что в русском языке имеются прилагательные *погожий* 'ясный, теплый' и *погодный* '1. относящийся к погоде. 2. (устар. и обл.) 'то же, что *погожий*', а также глаголы *распогодиться*, *распогодиваться* '1. становиться ясным, погожим. 2. о наступлении ясной, солнечной погоды'. Ср.: День окончательно *распогодился*. В белорусском языке последним соответствуют по два эквивалента: *распагодзіцца*, *выпагодзіцца*; *распагоджвацца*, *выпагоджвацца*. Добавим к „полю хорошей“ погоды глагол *опогодиться* 'О наступлении ясной погоды (после дождя, снега и т.п.)'; в белорусском *апагодзіцца* 'тое, што і распагодзіцца'. Любопытно, что тема „плохой, ненастной погоды“ в русской языковой картине мира получает достаточно неожиданное (с точки зрения морфемики) продолжение, не имеющее структурных соответствий в белорусском языке. Ср.: *занепогодить* (прост.) 'о наступлении ненастной погоды' – Ø (хотя и в белорусском языке есть слова *непагода*, *непагадзь*, *непагодлівы*; ср. в русском: *непогода*, *непогодь*, *непогожий* (день); *размокропогодить*, *размокропогодиться* 'сделаться дождливым, сырым (о погоде)'; Ср. также: *мокропогодица*, *размокропогодье*. Правда, РБС приводит в качестве эквивалента русскому глаголу *размокропогодиться* (прост.) более конкретное *задажджыцца* 'пра зацяжныя дажджы, дажджлівае надвор'е' – Ø. Ср.: *Задажджылася* на цэлыя суткі. При этом следует отметить, что в русском языке подобного производного глагола от слова *дождь* нет, хотя имеются глаголы *дождить* и *задождить* (в белорусском: *дажджыць*, *задажджыць*).

Определенные, собственно деривационные факты, достаточно зримо указывают на связь с лексикой, лексической подсистемой языка. Так, в белорусском языке глагол *густаваць* – производное от *густ* „вкус“ – любопытен тем, что его мотивирующее связано с реализацией лишь определенной части значений, коррелятивных русскому слову *вкус*. А именно: *вкус* '2. развитое чувство изящного, повышенная способность эстетического восприятия и оценки. 3. художественная манера, стиль, школа. 4. склонность, интерес, любовь к чему-л.'. Первому значению ('1. ощущение, возникающее при раздражении слизистой оболочки языка какими-либо веществами; качество, свойство пищи, ощущаемое при еде') в белорусском языке соответствует слово *смак*. То, что семантическая структура русского слова *вкус* в белорусском языке „распределена“ между двумя единицами (*смак* и *густ*), подтверждается и рядом устойчивых выражений. Ср.: *войти во вкус* – *адчуць (пачуць) смак, не в его вкусе* – *не*

на яго густ, (прыітись) по вкусу – (прыйсціся) да густу (РБС 1993: 181). И, самое главное, эти различия сказались на деривационной проекции в глагол. Если в русском языке глагол *вкусить* (*вкушать*) в прямом значении является уже устаревшим, и, говоря о еде, нам приходится довольствоваться сочетанием *попробовать на вкус* – Ø, то в белорусском языке в этом значении употребителен глагол *смаковать* (*смакаваць*). Данная лексема коррелирует в других различных значениях и с русским глаголом *смаковать*, однако известно, что последний в русском языке получил особую „специализацию“ и, скорее, обозначает ‘есть со вкусом, получать наслаждение от еды’. Ср.: *смаковать* ‘1. есть, пить, наслаждаясь вкусом чего-л.’. Так своеобразно переплетены собственно лексические различия с деривационными.

Особенности лексической семантики слова *смак*, глагола *смакаваць* в белорусском языке приводят к „расширению“ соответствующего семантического и деривационного поля. Так, семантика русских глаголов *просмаковать* (разг.) ‘съесть или выпить, смакуя’ и *посмаковать* ‘смаковать некоторое время’ полностью находит отражение в семантической структуре белорусского глагола *пасмакаваць* (см. оттенок 1-го значения: ‘са смакам з’есці што-н.’, и 2-ое значение: ‘смакаваць некаторы час’). Однако 1-ое значение белорусского глагола (‘папрабаваць на смак, пакаштаваць’) в русском языке может быть выражено только с помощью словосочетания *попробовать на вкус* (ср.: [Апанас] узяў лыжку, *пасмакаваў* боршч.) или более „общим“, менее конкретным глаголом *попробовать*. Аналогична ситуация с белорусским глаголом *усмакаваць* ‘упадабаць якую-н. страву’, точного деривационного эквивалента которому в русском языке нет. Например, в переводе предложения *Ён усмакаваў смажаныя грыбы* на русский язык специфика белорусского глагола „растворится“ в более общем синониме *полюбил* (хотя есть в белорусском языке глагол *палюбіць*) или в глаголе *понаравіцца*: *Ему понравились жареные грибы* (хотя и в белорусском языке есть „общий“ глагол *спадабацца*).

Таким образом, становится очевидным, что лакуны могут обнаруживаться на „поздних“ ступенях производности различных комплексных единиц системы словообразования. Так, в составе префиксальной парадигмы глагола *смаковать* можно выделить следующие единицы: *обсмаковать*, *просмаковать* и *посмаковать*. Первой из них (*обсмаковать* (разг.) ‘есть, пить, смакуя. // (перен.) ‘воспринимать что-либо с особым удовольствием’) в белорусском языке соответствуют два глагола: *абсмакаваць* и *асмакаваць*. Причем, любопытно, что у глагола *асмакаваць* отмечен коррелят по возвратности *асмакавацца* ‘упадабаць што-н. па смаку’. Ср.: І расказала пра тое, як мядзведзі *асмакаваліся* ў ме́дзе (Васілевіч). Интересна интерпретация его значения в толковом словаре белорусского языка для школьников: ‘пачаўшы есці, адчуць смак у тым,

што раней здавалася нясмачным' (Баханькоў/Гайдукевіч/Шуба 1979). Вряд ли семантика данного глагола соответствует по смыслу выражению *войти во вкус*, поскольку последнее менее всего касается процесса приема пищи. Ср.: *войти во вкус* 'начинать ощущать удовольствие от чего-либо; постепенно проявлять все больше интереса, любви к чему-либо'. Отличается по значению и русский глагол *распробовать* 'пробуя, определить вкус чего-либо'.

Особого внимания также заслуживают случаи такого аналитического представления деривационного значения, когда „компенсируется семантическая недостаточность“ производного глагола. К примеру, имя существительное *снег* легко проецируется в глагольные основы, среди которых можно отметить и следующие: *снежить* 'идти, падать (о снеге)', *оснежиться* 'покрыться снегом', *заснежиться* 'покрыться снегом', *оснежаться* 'покрываться снегом'. Судя по примерам, приводимым в словарях, глаголы в основном употребляются в прямом значении и исключают какую-либо переносную семантику. Ср.: Лишь снег порхает – вечный, белый, Зимой он площадь *оснежит* (А. Блок); Когда *оснежаются* ели, И ставни стучат за окном... (А. Коринфский); Все вокруг побелело; *заснежились* сопки, жалкие травы и пни скрылись (Ажаев). Нам же встретился контекст, где сочетание употреблено в переносном значении и вряд ли может коррелировать с соответствующим глаголом. Ср.: Да, нити, нити, на моих глазах *покрывается снегом* голова, ах, моя, моя много страдавшая голова (М. Булгаков).

В белорусском языке, по данным словарей, можно отметить как минимум два отличия: отсутствие беспрефиксального глагола *снежить* (разг. *снежит* – Ø, *ідзе снег*) и, напротив, наличие переносной семантики (в отличие от русского языка) у глагола *аснежыць* (2. перен. 'зрабіць сівым, пасерабрыць валасы'), что подтверждено конкретным контекстом. Хотя нельзя исключить „пробел“ в русской лексикографии.

Таким образом, с переходом к более сложным объединениям родственных единиц (в частности, словообразовательным парадигмам) „поле различий“ разного рода (семантических, словообразовательных) между близкородственными языками может существенно возрастать.

Литература

- Баханькоў/Гайдукевіч/Шуба 1979: Баханькоў А.; Гайдукевіч І.; Шуба П. *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*. Мінск: Народная асвета.
- БАС: Ин-т русского языка (Нг., 1950–1965). *Словарь современного русского литературного языка*. Москва: Изд-во Академии наук СССР. Тт. 1–17.

- Будавичова 1983: Будавичова, В. *К проблематике сопоставительного изучения лексикологии родственных языков*. In: *Сопоставительное изучение русского языка с чешским и другими славянскими языками*. Москва: Изд-во Московского университета. С. 252–271.
- Hessen/Stypuła 1988: Hessen, D.; Stypuła, R. *Wielki słownik polsko-rosyjski*. Warszawa – Moskwa: Wiedza powszechna – Russki jazyk. Тт. 1–2.
- Милославский 2006: Милославский, И. *Учение о русском словообразовании в изменчивой научной парадигме лингвистики*. In: Крысько, В. Б. (Hg.). *Славистика: синхрония и диахрония*. Сборник научных статей к 70-летию И. С. Улуканова. Москва: ИРЯ им. В. В. Виноградова РАН. С. 222–233.
- РБС 1993: *Русско-белорусский словарь*. Минск: Беларуская энцыклапедыя. Тт. 1–3.
- Тихонов 1985: Тихонов, А. *Словообразовательный словарь*. Москва: Русский язык. Тт. 1–2.
- Тошович 2006: Тошович, Б. *Деривационные различия между сербским, хорватским и бошняцким языками (прелиминариум)*. In: Лукашанец, А. А. (Hg.). *Функцыянальныя аспекты словаўтварэння: Доклады Дзевятай Між. канф. Камісіі па славянскаму словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў, Мінск, 9–14 кастрычніка 2006 г. Мінск: Права і эканоміка*. С. 185–192.
- ТСБМ: Акадэмія навук БССР/Ін-т мовазнаўства ім. Я. Коласа (Hg., 1977–1984). *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*. Мінск: Галоўная рэдакцыя беларускай савецкай энцыклапедыі. Тт. 1–5.
- Васілеўскі 1985: Васілеўскі, М. *Дзеяслоўнае словаўтварэнне*. Мінск: Навука і тэхніка.

Alexej Nikitevič (Hrodno)

Wortbildungslücken in lexikalischen Subsystemen des Russischen und Weißrussischen

Es ist bekannt, dass sich die Nähe der russischen und weißrussischen Sprache in der Gemeinsamkeit einer ganzen Reihe von Lexemen manifestiert, wobei es offensichtlich ist, dass diese nur isolierten Wörtern eigen sind, wogegen Motivationsverbindungen, die Position im Wortbildungssystem sowie auch die Einbeziehung in kompliziertere Vereinigungen der Derivationseinheiten nicht erfasst werden können. Sprachen, die über ähnliche Wortbildungssysteme verfügen, können verschiedene Ergebnisse hinsichtlich der Wortbildungssynthese zeigen. So zeigt etwa eine Gegenüberstellung der Derivationssysteme der russischen und weißrussischen Sprache auf, dass verschiedene Wortbildungsketten von parallelen Einheiten gebildet werden können, wobei die Wortbildungsparadigmen von der Menge der Einheiten, die die entsprechen-

den semantischen Stellen charakterisieren, unterschieden werden können. Man trifft daneben auch auf verschiedene, nach Struktur und Semantik gegliederte Derivationsvereinigungen, in denen bei einer Gegenüberstellung eine ganze Reihe von Wortbildungs- oder semantische Lücken entdeckt werden können, die durch Unterschiede im Derivationspotential bedingt sind.

Алексей Никитевич
Филологический факультет
Кафедра русского языка
Гродненский государственный университет им. Янки Купалы
Ожешко 22
230032 Гродно
Беларусь
Тел.: +375 152 744 389;
Дом.: Гродно, БЛК 20–57, 230009. Тел.: +375 152 437 014;
anikit@grsu.by

Петя Димитрова (Грац)

Лексикални разлики между книжовните норми на българския и македонския език

Изследването представлява кратък анализ на разликите между българския и македонския език. Базирано е на материал от превода на пиесата на Чехов „Вуйчо Ваньо“. Разглежда сходствата и различията между двете езикови норми, представяйки сасамо категориите на съществителните имена, прилагателните и глаголите.

Въпросът за това дали съществува македонски език, отделно от българския или става въпрос за два варианта на един и същ език е често засяган, твърде деликатен и за съжаление все още неразрешен. Трябва да се отбележи факта, че този казус има две страни: от една страна това е политически въпрос, свързан с официалното признаване македонската езикова норма и от друга – това е лингвистичен въпрос, който трябва да представи безспорни аргументи, за да даде еднозначен отговор на въпроса дали наистина става дума за два различни езика или не. Формулирането на такава цел обаче се оказва значително по-лесно от нейното практическо осъществяване.

Въпреки общото ни историческо минало и всички емоции, свързани с него, днес е факт, че България и Македония са две самостоятелни държави и че македонският език, създаден изкуствено или не, съществува и се развива отделно от българската книжовна норма. Изследването цели да потърси и обективно представи някои прилики и разлики на лексикално равнище между двете книжовни норми. Трябва да отбележим, че по наша информация до сега не е направено истински и чисто лингвистично изследване за отношението между български и македонски език. Интерес за нас представлява само лингвистичния материал, почерпен от българския език и това, което днес носи името македонски език. Материалът, използван за тази цел, са преводите на двата езика на пиесата на А. П. Чехов – „Вуйчо Ваньо“. Македонският превод е направен 2005 година от Светлана Ивановска и Павлина Димитровска. На български език „Вуйчо Ваньо“ е преведен 1980 година от Атанас Далчев.

Българската книжовна норма и македонската книжовна норма възникват и се утвърждават въз основата на различни принципи и през различни периоди от време. В началото на развитието си българският език се намира под силното влияние на черковнославянската традиция, която тогава е една утвърдена и ползваща се с висок авторитет езикова норма. През втората половина на XIX век се оформя български книжовен език, базиран на източните български говори. Любомир Андрейчин смята, че изместването на диалектната основа става „по силата на на определени

исторически условия“, а именно „по-бързо икономическо и културно развитие на централните балкански области“¹. Формирането на македонската книжовна норма става след решение, взето на 2. август 1944 година в манастира Прохор Пчински от т.нар. Антифашистичко собрание на народното ослободуване на Македонија (АСНОМ). В качеството си на върховна законодателна и изпълнителна институция АСНОМ взема решение, че „во македонската държава како службен јазик се заведуе народниот македонски јазик“². Този процес е завършен през 1945 година. Превъзходство имат т.нар. централни македонски говори от областите на Велес, Прилеп и Тиквеш. Това е и един от факторите, повлияли за отдалечаването на двете езикови норми. Друг основен въпрос, свързан с формирането на споменатите книжовни норми, е въпросът за съотношението между черковнославянската традиция и народните говори. Руският и българският книжовен език са преки наследници на черковнославянски или старочерковнославянски, докато за основа на македонския по подобие на сръбския език служи народната реч, народният говор. Трябва да се отбележат контактите на български и македонски с други езици. От една страна Македония години наред е част от бивша Югославия, което води до неминуемото изключително силно влияние на сърбохърватския език върху македонския. От друга страна българският език винаги е бил в най-тесен контакт с руския. В българските училища за известен период от време е било задължително изучаването на руски, така както за населението на съвременната македонска държава задължителен предмет е бил сърбохърватския език. За разлика от ситуацията в България, в Македония, като част от федеративна Югославия, сърбохърватският език е доминиращ не само в областта на образованието, науката и културата, но и в средствата за масова информация, институциите, а дори и в ежедневно общуване. В резултат на това в македонския може да се открие солиден пласт сръбска лексика, така както и в българския присъстват множество заемки от руски език. Вниманиe заслужават и чуждоезиковите влияния на езици с неславянски корени, а именно турския език. Може да се каже, че наличието на многобройната лексика с турски произход, обща за български и македонски е резултат от турското робство, продължило пет века. Така или иначе българският и македонският език принадлежат към една и съща група, групата на южнославянските езици, в която влизат и сръбски, хърватски, бошняшки и словенски. А като част от балканските езици, те съдържат и внушително количество еднакви елементи в лексикално, фразеологично, семантично и словообразователно отношение.

¹ Андрейчин 1986.

² Андонов-Полјански 1981.

Българският и македонският притежават редица общи характеристики. Една от особеностите, която ги различава от останалите славянски езици е липсата на падежна флексия, което довежда до преминаването им от синтетични в аналитични езици. Въпреки това в определени случаи се срещат остатащи падежни форми (напр.: форми за вокатив). Типична особеност е задпоставеният определителен член и често срещаното удвояване на допълнението при имената. Също така се характеризират с липса на инфинитив и супин, заменени от *да*-конструкции, но и със силно развита глаголна система, отличаваща се с наличието на насвидетелски преизказни форми. Отличителен белег е и образуването на сравнителна и превъзходна степен при прилагателните и наречията (дори и при някои съществителни имена или глаголни форми, а даже и при предлози) с помощта на частиците **по-** и **най-**.

В азбуките се срещат няколко различни писмени знаци, например в македонската азбука няма графемите **й, щ, ъ, ѝ, ю, я**, както и в българската няма **љ, њ, ј, ц, к, ф**, но едните и другите намират своите звукови еквиваленти, макар и графично различни (*помощник – помошник, любов – љубов*). Различия съществуват и в акцентната система. В македонския език по правило ударението пада на третата сричка отдясно наляво при многосричните думи (или например на втората при двусрични думи). В българския език ударението е свободно, нефиксирано. То може да бъде в началото, в средата или в края на думата.

Различията между двете книжовни норми са най-осезаеми на лексикално ниво. Най-напред ще разгледаме групата на съществителните имена, подбрани от българския и македонския превод на „Вуйчо Ваньо“, като ги класифицираме по род и обърнем внимание на техните окончания или промени вътре в думата. Ще отбележим също така и причините за тези изменения там, където е възможно.

Един от много продуктивните суфикси в българския език **-тел** се среща и в македонския, макар че често е заместен от друг суфикс **-ач**, който е типичен за сръбския език или от суфикса **-(н)ик**, както е в думи като *издател – издавач*.

BG: *Ще говорим като честни хора, като **приятели**, без заобикалки.*

MK: *Ќе зборуваме како чесни луѓе, како **приятели**, без двосмисленост.*

BG: *Двадесет и пет години аз управлявах това имение, работех, пращах ти пари като най-добросъвестен **управител** и през цялото това време ти нито веднъж не ми благодари.*

MK: *Дваесет и пет години управував со овој имот, работев, тебе ти праќав пари, како најсовесен **управник** и за сето тоа време ниту еднаш не ми се заблагодари.*

Някои съществителни от мъжки род в македонския всъщност представляват заемки от сръбски език, какъвто е случаят с думата *газда* и *ручек*, докато напр. лексемата *хазяин* в българския език е дошла от руски. Други пък са общи заемки и за двете езикови норми и често пъти това да думи с турски произход, като *чорап*:

BG: *Спя не навреме, на **обяд** и на вечеря ям разни кабули, пия вина...*

МК: *Спијам во невреме, за појадок и **ручек** јадам разни топчиња од тесто, пијам вино...*

BG: *Аз го скрих в **зимника**!*

МК: *Го скрив во **подрумот**!*

BG: *Марина плете **чорап**.*

МК: *Марина плете **чорап**.*

В слеващите примери се вижда, че старите ерови гласни, ят и носовите имат различен развой. Например на мястото на старата ерова гласна в думата *дъжд* в македонски се появява **о**, което е характерно явление и за някои български диалекти (като смолянски, дупнишкия, кюстендилския, бласоевградският и т.н.). Носовите гласни – задната (твърдата) носова гласна **ѡ** (o^h) и предната (меката) носова гласна **ѡ̃** (e^h) са загубили носовия си призвук в българския език и са преминали в устни гласни. В книжовния български задната носова гласна е преминала в ерова гласна (т. нар. вторичен ер) която е запазила еровия си гласеж (*рѡка*, *мѡж*). В някои български диалекти и в македонския вторичният ер се е прегласил в **а** (*рака*, *маж*). В някои лексеми обаче тази носова гласна има еквивалент **у**, както е в думата *суд*. Ятовата гласна (**ѣ**) пък има рефлекс **е** (*леб*).

BG: *Кажи откровено - би ли искала да имаш млад **мѡж**?*

МК: *Кажи ми отворено - дали би сакала да имаш помлад **маж**?*

BG: *След малко ще завали **дѡжд**.*

МК: *Ќе врне **дожд**.*

BG: *Аз направих опит за убиство, а не ме арестуват, не ме дават под **сѣд**.*

МК: *Се обидов да убијам, а не ме апсат, не ме водат пред **суд**.*

BG: *...врѣца се с поднос, на който има чашка водка и кѣсче **хляб**...*

МК: *...се враќа со послужавник, на кого има една чашка ракија и парче **леб**...*

Различно е развитието и на праславянските *tj и *dj. В българския език на мястото на *tj и *dj се появяват съчетанията **шт** и **жд**, а в македонски се срещат **ќ** и **ѓ**, което не изключва все пак появата на **шт** и **жд** в определени лексеми:

BG: *кѣца, ноѣ, междѡ, свеѣ, огниѣ, дѡжд*

МК: кука, нок, меѓу, свеќа, огниште, дожд

Съществителни имена от женски род

Изключително продуктивен е суфиксът **-ост**, особено що се отнася до лексиката с абстрактно значение. Прави впечатление, че тези лексеми са напълно еднакви, разлика има тогава, когато те са членувани, тъй като в българския език **т** в края на думата се удвоява (*милост + та*), а в македонския вариант не: *младостта – младоста, болестта – болеста*.

BG: Вие сте моето щастие, живот, моята **младост**!

МК: Вие сте мојата среќа, мојот живот, мојата **младост**!

BG: С **болестта** си още как да е, мога да се помиря, но което не мога да смея, то е порядъкът на селския живот.

МК: Со **болеста** уште некако можам и да се помирам, но она што не можам да го поднесам, тоа е овој начин на живот на село.

BG: Аз, господа, ви събрах, за да ви помоля за помощ и съвет, и познавайки постоянната ви **любезност**, надявам се, че ще ги получа.

МК: Ве собрав, господа, да ве замолам за помош и совет и, знаејќи ја вашата секојдневна **љубезност**, се надевам дека и ќе ги добијам.

Суфиксът **-ба** е много често срещан и изключително продуктивен в македонския при образуването на отглаголни съществителни от женски род. В български език този суфикс няма толкова широка застъпеност³:

BG: Хер професорът изказа **желание** да се съберем днес...

МК: Господинот професор изрази **желба** денес...

BG: Нашето **положение**, твоето и моето, е безнадежно.

МК: Нашата **положба**, твојата и мојата, потполно е безнадежна.

Като маркер за женски род е и суфиксът **-ка**, който е изключително често срещан (включително и при лични имена)⁴:

BG: Ти пиши едната **сметка**, а аз другата...

МК: Ти напиши една **сметка**, а јас друга...

BG: Чуват се гласове; от дъното на градината, връщайки се от **разходка**, идват Серебряков, Елена Андреевна, Соня и Телегин.

³ Радева 1991.

⁴ Радева 1991.

МК: Се слушаат гласови; враќајќи се од **прошетка**, од цлабочината на паркот доаѓаат Серебрјаков, Елена Андреевна, Соња и Телегин.

BG: Извинете, аз съм без **вратовръзка**.

МК: Простете, јас сум без **вратоврска**.

Съществителни имена от среден род

Един от типичните суфикси за среден род при образуването на отглаголни съществителни в българския език е суфиксът **-ние**, който е застъпен и в македонския, но в редица случаи е изменен: **-ње**:

BG: Не обръщай **внимание**, миличък.

МК: Ти не обрнувај **внимание**, братко.

BG: Ще се постараете, ще употребите цялото си **влияние** аз и мъжът ми да заминем оттук още днес!

МК: Погрижете се, употребете го своето **влијание**, јас и мојот сопруг уште денес да заминеме оттука!

BG: На драго сърце приемам твоето **извинение** и сам те моля да ме извиниш.

МК: Јас со задоволство го прифаќам твоето **извинување** и самиот молам за прошка.

BG: ...всички наши **страдания** ще потънат в милосърдието, което ще изпълни целия свят...

МК: ...сите наши **страдања** се стопуваат во милосрдие то кое го исполнува целиот свет...

Друг продуктивен суфикс за среден род и в двете езикови норми е суфиксът **-ство**, например в думи като: наследство – наследство, задоволство – задоволство, гостоприемство – гостопримство.

BG: ...аз изпитвам неизразимо **блаженство**!

МК: ...јас секогаш чувствувам неискажано **блаженство**!

В македонскиот език съществуват немалък брой съществителни имена, които представляват заемки от србски. Тоа може да се види в следните примери:

BG: Ти пишеш за изкуството, но нищо не разбираш от **изкуство**!

МК: Пишуваи за уметноста, но ти воопшто не се разбираш од **уметност**.

BG: Горещо, задушно, а нашият велик учен е с **палто**, с галоши, с чадър и с рџкавици.

МК: Горештина, тешко е, а нашиот голем научник во **капут**, со калоши, со чадор и со ракавици.

BG: На **стената** карта на Африка, јавно никому непотребна тук.

МК: На **судот** картата на Африка, очигледно, тука е непотребна.

В македонския език е често срещано безафиксното словообразуване при отглаголните съществителните имена от трите рода. Думи, образувани по този начин от типа на: *умор, разговор, одмор, натпис, плата, однос* са идентични със същите лексеми в сръбския език и би могло да се смятат за сърбизми в македонския език.

Следваща категория представляват прилагателните имена. Главна особеност за тях е, че образуват сравнителна и превъзходна степен по аналитичен начин чрез частците **по-** и **най-** (мак.: **по** и **нај**). Разлика има само в начина на изписване – в българския език се пише полуслято, а в македонски слято: *добър, по-добър, най-добър* и *добар, подобар, најдобар*.

Често пъти на наставките **-ен** и **-ов** в български език при прилагателните имена съответстват **-чки** и **-ски** в македонския вариант, както е в думи като: *поетичен – поетски, творчески – творечки, съдбовен – судбински, родов – родовски, психичен – психички* и т.н.

BG: *Есенни рози – прекрасни, тъжни рози...*

МК: *Есенски рози, прекрасни, тажни рози...*

BG: *Поне е поетично, дори твърде красиво...*

МК: *Барем би било поетски, дури многу убаво...*

Сред прилагателните имена също често може да се срещнат заемки от сръбски език в македонски, напр.: *паметен (pametан), очигледен (očigledан), едноставен (jednostаван), конечен (konaчан), збунет (zbunjen)* и т.н.

На глаголните форми няма да се спираме подробно, ще отбележим само някои основни характеристики и разлики. Както вече споменахме в българския и македонския липсват инфинитивни форми, както и супин. Заменени са от *да*-конструкции. Отличават се с богата и добре развита глаголна система.

Ще разгледаме приликите и разликите само в сегашно и бъдеще време.

С е г а ш н о в р е м е

Различията в сегашно време засягат само окончанията за 1.л.ед.ч., 1.л.мн.ч. и 3.л.мн.ч., например:

	BG	МК
1. л. ед. ч.	<i>работя</i>	<i>работам</i>
2. л. ед. ч.	<i>работиш</i>	<i>работиш</i>
3. л. ед. ч.	<i>работи</i>	<i>работи</i>
1. л. мн. ч.	<i>работим</i>	<i>работиме</i>
2. л. мн. ч.	<i>работите</i>	<i>работите</i>
3. л. мн. ч.	<i>работят</i>	<i>работат</i>

Б ъ д е щ е в р е м е

Бъдеще време се образува с помощта на частицата *ще* за български език и *ќе* за македонски и спрегната глаголна форма в сегашно време. Различия има преди всичко във фонетичния облик на частицата за образуване на бъдеще време. Макар и с ограничен обхват, частицата *ќе* също се среща и в югозападните български говори и в източните рупски говори. Според проф. Сойко Стойков частицата *ќе* в югозападните говори е заемка от сръбски език. Авторът пише още, че частицата *ќе* „се е разпространила на изток направо или посредством северните македонски говори успоредно с разпространението на сръбското владичество в югозападните български земи през XIV в.“ Допълва още, че лингвистите Б. Цонев и Л. Милетич приемат, че „тая частица не е заемка от запад, а е самостоятелно явление, появило се на местна почва“.⁵

	БГ	МК
1.л.ед.ч.	<i>ще вляза</i>	<i>ќе влезам</i>
2.л.ед.ч.	<i>ще влезеш</i>	<i>ќе влезеш</i>
3.л.ед.ч.	<i>ще влезе</i>	<i>ќе влезе</i>
1.л.мн.ч.	<i>ще влезем</i>	<i>ќе влеземе</i>
2.л.мн.ч.	<i>ще влезете</i>	<i>ќе влезете</i>
3.л.мн.ч.	<i>ще влязат</i>	<i>ќе влезат</i>

Съпоставяйки приведените по-горе групи думи, можем да заключим, че голямата степен на близост между български и македонски език в областта на лексиката се обуславя от наличието на наследен широк лексикален пласт от общославянска, старобългарска и старославянска основа в еднаква степен обща и за двата езика. Що се отнася до разликите, то те се дължат на разнovidни по естество фактори. От една страна формирането на двете езикови норми става въз основата на различни принципи – в едната залягат народните говори, а другата се придържа към черковнославянската традиция. За този факт може да се намери доказателство в народните говори и фолклора, където разликите са минимални. От друга страна различия между двете езикови норми може да се открият на нивото на научния, публицистичен или административен стил, така че общото впечатление за извънредна близост съвсем не изключва и несъмнени признаци и черти на разлики. От друга страна трябва да се отбележи и решаващото влияние на екстралингвистичните фактори, допринесли за отдалечаването на българската и македонската езикова норма.

От направения кратък анализ върху преводите на „Вуйчо Ваньо“ е очевидно, че между съвременния български език и днешния македонски

⁵ Стойков 1993.

съществуват колкото и прилики, толкова и разлики. Цялата проблематичност на този въпрос се състои в това дали тези различия са достатъчно основание да се диференцират два отделни езика или не. Вероятно този казус тепърва ще бъде обект на много и спорни изследвания, но все пак трябва да се разглежда обективно и чисто лингвистично.

Литература

- Български език 1997: Димитрова, С. *Български език*. Ополе: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej.
- Македонски јазик 1998: Минова-Ѓуркова, Л. *Македонски јазик*. Ополе: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej.
- Стоянов 1964: Стоянов, С. *Граматика на българския книжовен език*. София: Наука и изкуство.
- Конески 1981: Конески, Б. *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Стойков 1993: Стойков, Стойко (1993): *Българска диалектология*. София: Проф. Марин Дринов.
- Андрейчин 1986: Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. София: Народна просвета.
- Радева 1991: Радева, В. *Словообразуването в българския книжовен език*. София.
- Андонов-Полјански 1981: Андонов-Полјански, Х. *Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава*. Скопје.
- Леонидов-www: Леонидов, Р. Да заровим езиковия проблем. http://www.online.bg/kultura/my_html/2039/b_rumen.htm. 20.03.2008

Източници

- Чехов, А. П. (2005): *Вујко Вања*. Скопје: Феникс.
- Чехов, А. П. (1980): *Пиеци*. София: Народна култура. S. 222–277.

Petja Dimitrova (Graz)

Lexikalische Unterschiede zwischen dem Bulgarischen und Mazedonischen

Die vorliegende Analyse betrifft die Unterschiede zwischen dem Bulgarischen und Mazedonischen und basiert auf den Übersetzungen des Romans „Onkel Vanja“ von A. P. Čechov ins Bulgarische und Mazedonische. Anhand dieser beiden sprachlichen Varianten werden die Ähnlichkeiten und Unterschiede zwischen den Normen beider Sprachen untersucht, indem Kategorien von Substantiven, Adjektiven und Verben dargestellt werden.

Петя Димитрова
Грац
Австрия
imam_slon@yahoo.de

Душан-Владислав Пажђерски (Гдањск)

Кашупски језик према пољском: сличности и разлике

У раду је у најкраћем могућем облику приказан језички статус кашупштине и скица њеног историјског развоја, почевши од најранијих проучавања, у најважнијим областима које тај статус карактеришу. Развој кашупског језика у појединим његовим деловима је још увек у почетној фази и то је у раду назначено. Утицај пољског језика као неизоставно једног од језика Кашуба (најчешће језика кашупске науке) неизбежан је и данас врло актуелан, међутим, статус кашупског језика као самосталног је неспоран.

1. Најранија проучавања кашупског језика

До појаве Кашубе Ф. Цејнове, за кашупски језик су се интересовали искључиво странци. Мазур Мронговијус, Немац Лоренц, Руси Гиљфердинг и Прејс оставили су значајан траг у кашубологији. У овом поглављу су представљени они најранији, који су највише учинили да се славистичка јавност заинтересује за кашупско питање.

Кристоф/Кшиштоф Целестин Мронговијус (Cristoph Cölestin Mrongowius, пољ. Krzysztof Celestyn Mrongowiusz, 1764–1855), протестантски свештеник, у делу *Polnische Grammatik* (Königsberg 1794) помиње кашупски језик. Организовао је 1826. научну експедицију на територију Кабатка/Кабатчија (пољ. Kabatki, каш. Kabatczi, каш. регионална заједница у околини реке Лебе – пољ. Łeba и Лепског језера – пољ. Jezioro Łebskie), у селу Цеценово/Цеценове (пољ. Sescenowo, каш. Sescenowò), чије резултате износи у малом речнику који публикује П. И. Прејс или укључује у своје штампане речнике. Указује на језичку издиференцираност територије Кашуба/Кашеба (пољ. Kaszuby, каш. Kaszëbë). Другу експедицију у исти регион предузима у јуну 1827, можда пошто је његове материјале оценио А. Бриловски (А. Bryłowski) из Историјског друштва у Шчећину, а који је „видео велике сличности између пољског и кашупског језика“, са чиме се Мронговијус наводно не слаже: „Кашуби су истински Словени, који су се под дугом влашћу Пољске асимиловали са пољским дијалектом“¹. Мронговијус је приметио вишевековне утицаје пољског језика на кашупски, али је тврдио да је он део старопоморског језика, „сестра вендијског“, тј. прибалтичких Словена, блиско повезаних са полапским, са ког становишта крећу, између осталих, погледи Руса Прејса и Гиљфердинга о говору означеном као *ласки*, тј. лехицки. Резултати Мронговијусових радова су изазвали велико интересовање за Кашубе, посебно Петербуршке академије наука. Мронговијус подноси извештај шчећинском Историјском друштву, за које је израдио програм кашупских

¹ Према: Szultka 1991/1992: Szultka, Z. Nowe spojrzenie na kaszubskie badania K. C. Mrongowiusza. In: *Slavia Occidentalis*. Nr. 48/49. S. 213–240.

истраживања: 1. израда кашупског речника, 2. израда списка назива кашупских насеља, 3. анализирање припадности Кашуба источној или западној грани Словена, према подели Добровског, 4. упознавање са називима месеци, 5. израда библиографије са кашупским темама, 6. сакупљање кашупских пословица, 7. анализа бајки, легенди итд, заједничких са Пољацима, 8. проучавање трагова некадашњих паганских култова, народних празника и обредне године, 9. надимака. Пружио је укратко одговоре на неке од тих питања, али их је широко разradio тек Флорјан Цејнова (Florian Cejnowa).²

Пјотр Иванович Прејс (1810–1846), руски филолог, суоснивач славистике у Русији, први професор катедре за историју књижевности и компаративне граматике словенских језика у Петерсбургу. На позив петерсбурске ИАН одлази на Кашубе/Кашебе (1839), да провери наводне примедбе К. Ц. Мронговијуса о сличностима кашупског језика са руским. Резултате са свог научног пута публикује 1840³, а делови су били два пута објављивани на пољском (1843 и 1850)⁴. У оквиру интегралне верзије дела укључен је и речник од око 255 речи, који је, како се после 150 година показало, узет био из рукописа Мронговијуса, чија је пуна верзија остала у шчећинском архиву. О кашупском Прејс никада ништа није написао сам, преузимајући не само Мронговијусове рукописне материјале, већ и његове ставове. Ипак, значајан је за кашубологију, јер те ставове (који су дуго времена били сматрани за његове) уопште износи, док они садржани у Мронговијусовим рукописима остају непознати за ширу јавност. Као закључак, може се рећи да Прејс кашупски језик сматра за ближи руском него пољском, али да он, по њему, има пуно сли-

² Даља лит.: Bieńkowski 1983²: Bieńkowski, W. Krzysztof Celestyn Mrongowiusz 1764–1855. W służbie umiłowanego języka. Olsztyn; Kamińska 1981: Kamińska, H. J. Mrongowiusz jako językoznawca. In: *Język Polski*. Nr. 59. S. 63–69; Klechówna 1968: Klechówna, H. Krzysztof Celestyn Mrongowiusz jako językoznawca. In: *Rocznik Olsztyński*. Nr. 7. S. 63–75; Szultka 2001: Szultka, Z. „Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterumskunde“ in Stettin a kwestia początków badań nad słowiańszczyzną i kaszubszczyzną. In: Łysiak, W. (Hg.). *VI Konferencja Kaszubsko-Pomorska. Rozwój nazewnictwa lokalnego...*, Poznań. S. 153–172; Treder 2000: Treder, J. Mrongowiusz jako kaszubolog. In: Treder, J. (Hg.). *Gdańskie Studia Językoznawcze*. Nr. VII. Gdańsk. S. 195–236; JK: Treder, J. (Hg., 2006). *Język kaszubski Poradnik encyklopedyczny*, 2. Auflage. Gdańsk. S. 163–164.

³ Донесения 1840: *Донесения П. Прејса Г. Министру Народнаго Просвещения. Из Берлина, от 20 июня 1840 года*. In: Журнал Мин. Петербург. Nr. XXVIII, Bd. 11/IV. S. 1–24.

⁴ O narzeczu kaszubskim 1843: O narzeczu kaszubskim... In: *Oređownik Naukowy*. Nr. 26–27. Poznań. S. 203–205, 209–213; O języku kaszubskim 1850: O języku kaszubskim... In: *Kile słow wó Kaszebach e jich zemi...* Kraków. S. 20–36.

чности са пољским услед вишевековних утицаја („Јер су веронауку Кашубе учили пољски учитељи и служили се пољским књигама“). Кашупштина је, према њему, „сестра вендијском говору“, тј. оном прибалтичких Словена, блиска или иста са дефинитивно, у XVIII веку, несталом полапштином. Ту карактеристику је прихватио Срезњевски, који је касније извршио научни утицај на Гиљфердинга и Л. Малиновског (L. Malinowski), ученика Ф. Миклошича, који је у свом етимолошком речнику словенских језика (1886) цитирао ставове Цејнове и Гиљфердинга. Овај последњи је верификовао и продубио Мронговијусове погледе (у Прејсовој презентацији) после бројних истраживања у Полабљу (1854) и на Кашубима/Кашебима (1856).⁵

Александр Фјодорович Гиљфердинг (у пољској литератури познат као **Хилфердинг**, 1831–1872), филолог, слависта, фолклориста, етнограф, историчар, публициста и словенофил, 1852. је постао дописни члан Академије наука у Петербургу, чије су друго одељење одавно интересовали Кашуби, одржавајући контакте са К. Ц. Мронговијусом и Ф. Цејновом и шаљући на Кашубе/Кашебе П. И. Прејса. Половином XIX в. је проучавао историју, живот и језик балтичких Словена. У писму (2. IX 1856) информише И. И. Срезњевског: „Био сам у прибалтичким крајевима... код Кашуба... Донео сам оданде огромну количину свакојаког етнографског и филолошког богатства... новог словенског наречја: не кашупског, већ словенског. ... тип народа се потпуно разликује од пољског и кашупског, где је наречје неко архаично, са различитим карактеристикама балтичког језика Словена, где становници себе називају *Словинтсји ледзе* и где за око 25 година неће бити ниједног човека“.⁶ Аутор је великог броја важних радова написаних после пута по полапским земљама (1854), као и етнографско-језичке студије о Кашубима: *Остатки Славян на јужном*

⁵ О Прејсу више: Popowska-Taborska 1993: Popowska-Taborska, H. *Dzieje kolejnych wydań kaszubskiego słowniczka P. I. Prejsa*. In: *Slavia Occidentalis*. Nr. 50. S. 131–138; Treder 2003: Treder, J. *Pierwsza pełna wersja raportu P. I. Prejsa*. In: *Gdańskie Studia Językoznawcze*. Gdańsk. Nr. VIII. S. 135–146; Prejs Piotr Iwanowicz 1965: Prejs Piotr Iwanowicz. In: Kolberg, O. *Dzieła wszystkie*. Bd. 39: *Pomorze*. Poznań. S. 546–547; Булахов 1976: Булахов, М. Г. *Востоочнославянске языковеды. Библиографический словарь*. Bd. 1. Минск. S. 202–203; Nowak 1961: Nowak, Z. *Pierwsza podróż kaszuboznawcza rosyjskiego sławisty P. I. Prejsa*. In: *Kaszëbë*. Nr. 20–21; Славяноведение 1979: *Славяноведение в дореволюционной России. Библиографический словарь*. Москва. S. 283–285; JK: 208–210.

⁶ Документы 1948: *Документы к истории славяноведения в России*, Москва. S. 7–8, наведено према: JK (Treder): 81. Одакле потичу и сви Гиљфердингови цитати.

берегу Балтийскога Моря⁷. За њу је скупљао материјале путујући цео август 1856. по Кашубима/Кашебима. Највише времена је посветио Словињцима из околине Гардне/Гарне/Гарња (пољ. Gardna, каш. Gar-pô/Garny/Garnie), Смолђина/Смолдзена (пољ. Smółdzino, каш. Smôłdzëno) и Клука/Клеча (пољ. Kluki, каш. Klëczy), као и Кабатка/Кабатчија из околине Цеценова/Цеценовуа и Глувчица/Глувчеца (пољ. Główczyse, каш. Główczëse). Упознао је и приморске Кашубе до Халупа/Халепе (пољ. Cha-łupy, каш. Chałëpë), околину Картуза (пољ. Kartuzu, каш. Kartuzë), Кошћезине/Куесцижне (пољ. Kościerzyna, каш. Kòscérzna) и Битова/Бетовуа (пољ. Bytów, каш. Bëtowò). Као први је документовао великим бројем текстова и добро описао језик (заједно са речником од 1800 речи, 800 својих и остало од Мронговијуса преко Прејса, Цејнове и Лорека) Кашуба, Кабатка/Кабатчија и Словињаца (рачунао је да их има око 200.000), а такође и етнографске односе, положај и њихово нестајање, укључујући описе народног карактера и свакодневног живота, ношње, обичаја и обреда према пастору Г. Л. Лореку (G. L. Lorek), а легенде и веровања на основу записаних текстова, народну медицину и празноверице на основу Цејнове. Изјавио је да се, у језичком смислу, Словињци, Кабатки/Кабатчи и Кашуби ничим не разликују, „а сва се разлика заснива на већем или мањем приближавању пољском језику“. Обогаћено је Прејсову тврдњу (базирану на Мронговијусу), пишући: „Пољски језик и језик прибалтичких Словена су чинили једну заједничку грану словенског језика, која може да се назове лехицка, а која се поделила на два наречја, пољско и прибалтичко... Зато је уверење које влада у делу просвећеног дела локалног становништва да је кашупско наречје једино деформисани пољски језик потпуно погрешно...“ Погледе Гиљфердинга је прихватио и развио А. Шлајхер (A. Schleicher), а његове и Миклошичеве погледе је на пољски терен пренео Л. Малиновски. Модификовао их је и актуализовао К. Њич (K. Nitsch), увек раздвајајући „чисто пољске особине од оних кашупско-пољских“. О Кашубима се изражавао срдечно: „Тешко ми је говорити о Кашубима без саосећања: такав утисак је на мене оставио тај народ. Посебно словињске рибаре није могуће не заволети“. Његова књига је добро била прихваћена код кашуболога. Ј. Карлович (J. Karłowicz) у делу *Słownik gwar polskich* (1900–1911) третира је као основни извор за кашупштину, а једини за словињштину. Захваљујући Гиљфердингу, кашупско-словињска проблематика је ушла у славистику и послужила за конструисање нових лингвистичких теорија, тј. оне о лехицким језицима.⁸

⁷ Етнографический Сборник 1862: *Етнографический Сборник Русского Географического Общества*. V. Петербург. S. 1–191.

⁸ Даља лит.: Булахов 1976: Булахов, М. Г. *Восточнославянске јазыковеды. Библиографический словарь*. Bd. 1. Минск. S. 70–72; Popowska-

Флорјан Стањислав Венанцјуш Цејнова (Florian Sianisław Wenancjusz Cejnowa, 1817–1881), лекар, самоуки фолклориста и лингвиста, кашупски делатник, словенофил. Од 1842. члан вроцлавског Књижевно-словенског друштва, где га Ј. Е. Пуркиње наговара да напише севернокашупске божићне обичаје⁹. Као резултат сарадње са Лужичанином Ј. П. Јорданом, уредником „*Jarbücher für Slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft*“ (Leipzig), објављује рад *Die Germanisierung der Kaschuben* (1843), на основу раније прочитаног реферата на пољском¹⁰. Године 1851. добија титулу доктора наука за одбрањени рад под насловом *De terrae Pucensis incolarum superstitione in re medica*¹¹. У раду, који је објављиван касније више пута (на пољском, кашупском), тврди: „*utitur praecipue sermone cassubice, qui est dialectus linguae slavicae*“¹². Утицао је различито на квалификовање кашупског говора/језика међу славистима. У раду О германизацији Кашуба пише: „С обзиром на то да у картуском, кошћерском, вејхеровском и делу хојњицког округа народ не користи пољски језик већ кашупски, а с обзиром на то да се кашупски језик не користи у писаном облику и зато нема никаквог подстицаја за даљи развој, молимо да државна власт искористи сва средства која од ње зависе да до његовог уништења не дође.“ То коментарише Г. Лабуда, познати историчар из XX века: „На томе се заснива велики историјски значај Флорјана Цејнове, који је видевши да се после устанка из 1848 'Пољска неће вратити', одлучио да спасава домаћи језик и кашупску културу, дајући кашупском говору, дијалекатски разуђеном, статус књижевног језика и на тај начин спасавајући кашупски идентитет“¹³. Своје погледе

Taborska 1993: Popowska-Taborska, H. Głos językoznawcy w obronie Aleksandra Hilferdinga. In: *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. Nr. 31. S. 255–256; Szultka 1993: Szultka, Z. Posłowie historyka do nowego wydania. „Resztek Słowian na południowym wybrzeżu Morza Bałtyckiego. In: *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. Nr. 31. S. 231–254; Treder 1993: Treder, J. Hilferding nadal wiarygodny. In: *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. Nr. 31. S. 268–292; *Славяноведение* 1979: *Славяноведение в дореволюционной России. Библиографический словарь*. Москва. S. 121–125.

⁹ Wiléj 1843: Wiléj Noweho Roku. Szczōdraki. In: Jutrzenka. Поново издато: Październi/Ellwart 2006: Październi, D. V.; Ellwart J. (Hg.). *F. Cejnowa, Kanun nowago goda. Wilia Nowego Roku. Wiléj Noweho Roku. Щедровки. Szczōdrówki. Szczōdraki*. Gdynia 2006.

¹⁰ „O germanizacji Kaszubów“. 1843.

¹¹ „O praznowiericami становника пуцког краја у медицинској области“.

¹² „народ користи посебно кашупски говор, који је дијалект словенског језика.“

¹³ *Acta Cassubiana*. Gdańsk. V. 2003: 363.

Цејнова објављује 1850.¹⁴ Пошто је познавао ставове свих дотадашњих проучавалаца кашупштине, као и савременика, и будући свестан њене „прелазности“, њене зарођености и у пољски и у полапски, сматрао је да јој дефинитивни кашупски печат може дати само стварање писане верзије кашупског говора. Ширио је и популарисао кашупску писану реч на унификованом језику, што је требало да појача, између осталог, самосвест и племенску припадност. Писао је, као први, дела на кашупском не само о фолклору, већ и о политици, филозофији, историји, етнографији, медицини итд. Сакупљао је кашупске пословице, легенде, песме, преводио на кашупски светску и руску поезију, Гетеове (Goethe) цитате, Хипеову (S. Ниеппе) публицистику итд. На тај начин постиже две ствари, да: 1. слависти дискутују на вишем нивоу о статусу кашупског говора, 2. његови земљаци, на различите начине разматрајући овај статус, стварају на кашупском, развијајући кашупску књижевност, која је, поред пољске, постала средство књижевног стваралаштва и цивилизацијског напретка.¹⁵

Најранији кашупски писани споменици

Штампана дела и рукописи који се сматрају за најраније кашупске писане споменике носе изразите трагове пољских језичких утицаја. За основу већине њих је узет тадашњи пољски језик северног типа, записиван према тадашњим правописним правилима. Фонетски, морфолошки и лексички кашубизми јављају се у појединим споменицима са различитом фреквенцијом и имају прилично нередован карактер. Општепољске језичке карактеристике се јављају поред оних типично кашупских, а дешава се да се у једном истом тексту појављују на смену.

Најстарији споменик је штампано дело Ш. Крофеја (S. Krofej), *Duchowne piesnie D. Marcina Luthera...* (Gdańsk, 1586). Друга штампана књига је *Mały Catechism NiemieckoWańdalski abo Słowieński...* (Gdańsk, 1643, II изд. 1758, III – 1828), ауторства М. Понтануса (M. Pontanus). Године 1758. излази и *Ćwiczenia Katechizmowe, przez Pytania y Odpowiedzi...* Много више је рукописа који су пронађени прилично касно и почињу да се објављују у првој половини XIX века: М. Понтанус, *Pytania dodatkowe o wierze* (1675), анонимне *Perykopy (smołdzińskie)* (1699), *Śpiewnik kaszubski*

¹⁴ Cejnowa, F. *Trze rosprawie*. 1850.

¹⁵ Више о тој теми: Дуличенко 1996: Дуличенко, А. Д. Рукопись первой кашубской грамматики Флориана Цейновы. In: *Rocznik Gdański*. Nr. 56/1. S. 117–133; Hinze, F. Zur 100. Wiederkehr des Todestages von Florian Cejnowa. In: *Zeitschrift für Slawistik*. Berlin. Nr. 26. S. 932–942; Treder 1997: Treder, J. Cejnowa wobec zdań slawistów o kaszubszczyźnie. In: Karnowski, J. (Hg.). *Dr Florian Cejnowa*. Gdańsk. S. 112–152; Treder 2005: Treder, J. Kaszubszczyzna literacka Floriana Cejnowy. In: Treder, J. (Hg.). *Historia kaszubszczyzny literackiej. Studia*. Gdańsk. S. 71–114; JK (Treder): 35–41.

(XVI-XVII в.), *Przysięgi słowińskie z Wierzchocina* (1706–1722), [przysięgi lenne] (поч. XVII в.) и Аноним Гдањски, *Tragedia o bogaczu y Łazarzu...* (1643). Због специфичности Цејновиног пионирског рада и слабе доступности дела која је сам издавао користећи врло специфичан правопис, и његова дела спадају у ретку кашупску књигу и вреднована су као споменик кашупске културе.¹⁶

2. Диференцијација унутар кашупског језичког израза

Веома разноврсна диференција унутар бројних дијалеката и стилова у оквиру кашупског језика (што говори да не може бити речи само о једном језичком изразу, нпр. једном од дијалеката пољског језика), а такође и релативно богатство употребе кашупског језичког израза од почетка XIX в. до данас, доноси читав низ употребних стилова.

Према Ф. Лоренцу, почетком XX в., кашупски језик се делио на 76 мањих говора (фактички, свако село је имало свој, нпр., фонетски систем). Данас се говори о три главна дијалекта: 1. *с е в е р н о м* (пуцки – каш. *Pùck*, пољ. *Puck* – и север вејхеровског/вејеровског – пољ. *Wejherowo*, каш. *Wejgowò* – округа), који карактерише снажан и динамичан, покретан и слободан нагласак, разнородни архаизми (нпр., фонетски тип *darga*, флексија типа *kat*, презент типа *grajã*, императив типа *niesë*, префикс типа *sq-* итд.) и иновативност (нпр. придевска промена именица типа *žëcégò*, прошло време типа *jacha* || *jachata*); 2. *с р е д и ш њ е м* (картуски и југ вејхеровског/вејеровског округа), који карактерише, нпр., деназализација носних самогласника (нпр. *jazëk*, *kósk*) и 3. *ј у ж н о м* (део кошћерског/куесцирског, хојњицког/хуењицког – пољ. *Chojnice*, каш. *Chònice* – и битовског/бетовског округа), са архаичним *з а п а д н и м* говором (госки/гаски говор – пољ. *Gochu*, каш. *Gòchë*) и иновативним и полонизујућим *и с т о ч н и м* (заборски говор – пољ. *Zaboru*, каш. *Zaborë*), који карактеришу парокситонични нагласак, непрелазак *u > ë* (нпр. *Kaszubë*), суфикси *-òk*, *-iskò*, *-iwac* || *-ywac* || *-ëwac*, прошло време *jò zem pisòt* итд.¹⁷

Према великом броју лингвиста, пре свега пољских (кашуболога тзв. варшавског средишта, за разлику од гдањског) кашупски дијалекат представља један од пет главних пољ. диј.: 1. **малопољски** (југоисток), 2. **мазовјецки** (североисток и средњи исток), 3.

¹⁶ Lorentz 1898: Lorentz, F. Zur älteren kaschubischen Literatur. In: *Archiv für slavische Philologie*. S. 556–577; K-K (Popowska-Taborska): Popowska-Taborska, H. Zabytki piśmiennictwa kaszubskiego. In: Breza, E. (Hg.). *Kaszubszczyzna – Kaszëbizna*. Opole. S. 71–80; JK (Popowska-Taborska): S. 274–276.

¹⁷ Handke 1978: Handke, K. Wewnętrzne podziały gwarowe Kaszub i sąsiednich terenów. In: Handke, K. (Hg.) *Konferencja Pomorska*. Wrocław. S. 111–123.

шлезийски (југозапад), 4. великопољски (средњи запад) и 5. кашупски (север, околина ушћа Висле). Према пољском лингвисти К. Њичу (K. Nitsch), каш. дијалекат представља историјски преостатак поморских дијалеката, који су, према њему, били најудаљеније пољско језичко подручје. Ипак, иако под вишевековним утицајима централних пољских дијалеката, кашупштина је успешно опстајала нивелишући те утицаје и створила сопствени писани израз.¹⁸

Кашупски језик, као и сви језици света, издиференциран је и у стилском смислу у току вековног развоја бројних облика писане речи. Сва три главна дијалекта имају две верзије, г о в о р н у и у м е т н и ч к у, карактеристичну за фолклорне текстове. **Кашупски књижевни језик** је, у зависности од афинитета ауторâ и књижевне школе, везан, у већој или мањој мери, за један или комбинацију нека од три главна дијалекта.¹⁹

3. Кашупска фонетика

Фонетика кашупског књижевног језика још чека на свој синтетички опис. До сада је детаљно урађен фонетски опис система кашупских дијалеката²⁰, а врло кратко или на веома распршен начин је обрађен и фонетски и фонолошки систем кашупског књижевног језика²¹, што често онемогућава систематски преглед проблема.

Као и код ауторке књиге *K a s z u b s z c z y z n a*, до почетка деведесетих година прошлог века преовлађују компликовани прегледи

¹⁸ Urbańczyk/Kucala 1957: Urbańczyk, S.; Kucala, M. (Hg.). *Encyklopedia języka polskiego*. Wyd. 3. Wrocław. S. 66–68; Nitsch 1957: Nitsch, K. *Dialekty języka polskiego* Kraków.

¹⁹ Breza 1997: Breza, E. Kształtowanie się kaszubskiego języka literackiego. In: Zieniukowa, J. (Hg.). *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc*. Warszawa. S. 247–257.

²⁰ БТ: Breza, E.; Treder, J. *Gramatyka kaszubska. Zarys popularny*. Gdańsk, 1981; К-К (Treder; Popowska-Taborska), поглавље: *Fonetyka i fonologia, Kaszubszczyzna. Zarys dziejów*. Warszawa, 1980, поглавље: *II. Charakterystyka dialektów kaszubskich*.

²¹ Cybulski 1992: Cybulski, M. Wymowa kaszubskich samogłosek – Podstawowe wiadomości z gramatyki języka kaszubskiego. In: Gołąbk, E. (Hg.). *Rozmówki kaszubskie*. Gdynia. S. 273–291; Wosiak-Śliwa/Cybulski 1992: Wosiak-Śliwa, R.; Cybulski, M. *Kaszubski język literacki. Podręcznik dla lektoratów*. Gdańsk; Cybulski/Wosiak-Śliwa M. 2001: Cybulski, M.; Wosiak-Śliwa, R. *Ůczimě sã pò kaszëbskù. Książka pomocnicza dla klas starszych*. Gdańsk; као и у већ споменутом универзалном приручнику ЈК, у бројним одредницама, нпр. *Wokalizm, Status językowy kaszubszczyzny, System fonologiczny* итд.; Cybulski 2008: Cybulski, M. *Problematyka morfonologiczna w procesie kodyfikacji kaszubszczyzny*. Gdańsk.

кашупске фонетике унутар лехицке групе и пољског дијалекатског система²², уз често коришћење термина: „поморски“, „севернопоморски“, „источнопоморски“, „севернопољски“, „источно-“ и „западнолехицки“, што онемогућава тачно одређивање типично кашупских карактеристика, поготово што се једне особине тичу дијалекатског стања, а поједине дијалеката изабраних да буду литерарни израз (што за кашупски језик данас још увек није прецизирано)²³.

С обзиром на то да пољски устав, као и Закон о националним и етничким мањинама од 6. јануара 2005²⁴, дефинишу кашупски језички израз као *језик*²⁵, све више анализа, пре свега, тзв. гдањског кашуболошког средишта, дефинишу кашупски језик као самостални језички идиом.

3. Штибер (Z. Stieber) и Х. Поповска-Таборска као суштинске карактеристике кашупског језика (у односу на пољски) истичу **1.** пре свега, посебну фонему *ë* (шва), уместо некадашњих кратких *ĩ*, *ỹ*, *ũ* (нпр. *lëchò* [lɛhɕe], пољ. *lichò*, *rëbë* [rɛbɛ] – *ryby*, *Kaszëbë* [kašɛbɛ] – *Kaszubi*; чита се као некадашњи старословенски полугласник: *ѣ*, *ь* [ɛ]), затим **2.** непостојање меких сугласника *ś*, *ź*, *ć*, *dź*, уместо којих се у кашупском користе *s*, *z*, *c*, *dz* (тзв. кашубљење, нпр., *sano* [sano], пољ. *siano*, *zemia* [zemia], пољ. *ziemia*, *dzys* [ʒis], пољ. *dziś* и **3.** деназализацију после меких самогласника *i* (*y*), када је у пољском опозиција *ę* : *a*, нпр., *cygnąc* [cignɔɕ] (пољ. *ciągnąć*), *mitczy* [mitɕi] (пољ. *miękki*), *trzisc* [tʃisc] (пољ. *trząść*). Карактеристична је и у већини случајева доследна палатализација *k*, *g* у *ć*, *ż* испред *i*, *e* предњег реда: нпр. *dżibczy czij* [ʒibɕi ɕij], уместо пољ. *gibki kij*, умекшавање самогласника испред групе *-ar-*, које води порекло од меког сонанта – вокалног **r*: *cwiardi* [cwardi] (пољ. *twardy*). Систем самогласничких фонема, према Ј. Тредеру²⁶ богатији је него у пољском:

²² Већ споменуто поглавље. S. 24–32.

²³ Да се стекне јаснија слика у тој области (мада не до краја јасна), корисна је публикација: Treder 2005: Treder, J. *Historia kaszubszczyzny literackiej. Studia*. Gdańsk.

²⁴ „Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym stanowi, że język kaszubski jest językiem regionalnym (art. 19).“ <http://www.rjp.pl/?mod=kr&type=jrel&id=120>, фуснота бр. 4.

²⁵ Wicherkiewicz 2004: Wicherkiewicz, T. (Hg.). *Kashubian. The Kashubian language in education in Poland*. Ljouwert-Leeuwarden. „The regional language as understood by the law is the Kashubian language“ (Art. 17, Constitution of the Republic of Poland. 1997).

²⁶ JK (Breza): 245.

поред **а, е, і, о, у** и већ споменутог **ѣ**, за кашупски су специфични **ѐ, ó**, настали од некадашњих дугих **ē, ō**, нпр., *chléb* [hlěb], *krótczi* [krótč̑i] (пољ. *chleb, krótki*); затим рефлекс некада дугог **ā – ô**, као и другачији пар назала **ą** [ɔ], **ã** [a]. Треба споменути и лабијалне дифтонге **ò** [ɔe] и **ù** [ɔи или ü], који, у кашупском језику, замењују **о** и **у** на почетку речи или иза уснених и задњонепчаних сугласника. У кашупском језику је јако мали број речи које почињу на самогласник. Речи на **і-** почињу често на **ји-**, чак и оне новијег порекла, нпр. *jinternet*.

Што се тиче сугласника, мање их је него у пољском, ако одузмемо већ споменуте средњонепчане **ś, ź, ć, dź**. А с и м и л а ц и ј е и у п р о ш ћ а в а њ а с у г л а с н и ч к и х г р у п а се врше на сличан начин као и у пољском језику, у зависности једино од тога који (ће) облици бити/су прихваћени као књижевни (тај процес одлучивања је у току и зависи, у великој мери, од Савета за кашупски језик, који заседа сваког месеца). Нпр., *barol/barzo, gromica/gromnica, gdzel/dze* итд.; нешто доследније упрошћавање је везано за непостојано **е**, које се појављује у нешто већем броју случајева него у пољском: нпр. *Niemc*.

Генерално, према М. Цибулском (М. Cybulski²⁷), самогласничке алтернације се деле на **а)** оне исте као у пољском (нпр. **‘е:а, ‘е:о, е:ø, е:ą** итд.); **б)** исте као у историјском пољском (нпр., **а:ô, е:é, (‘)е:ô**); **в)** оне искључиво карактеристичне за кашупски (нпр., **ѐ : illy – rēba : rib, sēna : syn; ѐ : u – lēdu : lud; ą : illy – trzqs : trzisc, cął : cys; ã : illy – wzāti : wzyc; ã : ě – celāta : celēca; ě : ø – brëwiôllbërwiô : brwie; é : ě – krëw : krëwillkërwi; é : ô – sétme : sódemka; е : а – sedzec : sedzac; е : о – sestrzónk : sostra; е : ô – w jeseni : jesónka**).

4. Кашупски акцент

Кашупски акцент је разноврстан, а с обзиром на то да књижевни језик у многим областима није дефинисан, ни опредељење према акценту кашупских аутора није јединствено.

У акцентовању, у суштини, доминира акценатско издвајање једног слога у речи, које је засновано на истицању једноличном интонацијом, слично ономе у пољском језику. Северни дијалекти (1) имају динамичан акцент, који изазива редукцију неакцентованих слогова (нпр. *chałpa*, пољ. *chałupa, nie chc < nie chcā* итд.). Приморски кашупски (2) има архаичан слободан акцент и делимично покретан (нпр. *dolëna, dolin, dolënami*), а ту је задржан и стари акцент (3) на задњем слогу (нпр. *mitcz̑i*). За средишње и делимично северне Кашубе (4) је карактеристично наглашавање на истом слогу од почетка речи (нпр. *czarownica, czarownic...*), за јужне и

²⁷ JK (Cybulski): 19–20.

делимично средишње (5) – акцент на почетном слогу (нпр. *czarownica*, *czarownic...*), а за југоисточне (6) – исто као у пољском, на претпоследњем слогу. Различити аутори су користили различите акценте: Ј. Карновски (J. Karnowski) – иницијални, Х. Дердовски (H. Derdowski) – као у пољском, а нпр. Ј. Трепчик (J. Trepczyk) – иницијални и покретни окситонични.²⁸

5. Кашупска флексија

У кашупској д е к л и н а ц и ј и истиче се 7 падежа, са ограниченом употребом вокатива. Кашупски има 2 броја.

У **именичкој** промени пажњу привлаче: **а)** имен. ж. р. *céń* поред *céniô* (пољ. *cień*); **б)** једн. имен. ж. р. *płëca*, пољ. *płuco*, као и *płëc*; **в)** новија прид. промена имен. на *-é* < **-ъје* типа *kôzanié*, *żëcé* у *żëcégò*, *żëcémi*, (*ò*) *żëcym* (пољ. *życia*, *życiu*, *o życiu*), настала аналогијом према прид. ср. р. типа *dobré*, *dobrégò*, *dobrémi*; **г)** прилично узнатредовала појава паралелних наставака, нпр. ном. мн. *chłopi* || *chłopë* || *chłopòwie* (пољ. *chłopi*), ген. *òwc* || *òwcy* || *òwców* (пољ. *owiec*) итд.; **д)** севернокаш. кратки облици имен. *kam*, *krzem*, *płom*, *rzem* (пољ. *kamień*, *płomień*); у кашупској књижевности обично архаични *kam(ë)*, *krzemë*, *płomë*, *rzemë*.

Код **придевске** промене пажњу скрећу: **а)** још увек актуелни облици типа *rôd*, *nôłożen*, *wôrt*, *żiw* (пољ. *rad*, *należyty*, *warty*, *żywy*), германизовани *fôrsz*, *karsz*, *fejń* и др.; **б)** актуелност некадашње просте промене присв. прид. са суфиксима *-ów*, *-owa*, *-owe* || *-owò*, нпр. *tatów*, *tatowa*, *tatowe* || *tatowò* (пољ. нема) или *-in* || *-ën*, *-ina* || *-ëna*, *-ino* || *-ëno*, нпр. *tamin*, *sostrzën* (пољ. нема или *matczyny*); **в)** комп. прид. са обликом **пô-** (пољ. **naj-**) : *nôlepszi*, *nôzdrowszi*; **г)** чување *-ã* у акуз. једн. ж. р. **заменичког** типа *jã*, *niã*, *naszã*, *swojã* (поред *jã*, *niã*, *naszã*, *swòjã*); **д)** остаци двојине, посебно у зам., нпр. *ta*, *naji*, *pata*; *wa*, *waju*, *wata* (у пољ. нема); осим тога двојина облика зам. *ta*, *wa* односе се на више људи, а множ. облици *më*, *wë* користе се за тзв. *плуралис мајестатикус* (*wa jidzeta*, *Wë jidzece*, пољ. *wy idziecie*, *pan idzie*, *pani idzie*, *państwo idziecie*).

Код **бројева** је карактер. употреба збир. броја само у ном., нпр. *dwòje dwiérzi*, *troje dzecy*, али (*z*) *dwóma dzecama*.²⁹

У **конјугацији** кашупски језик поседује 3 л., 2 бр., 3 времена (садашње, прошло и будуће; понекад давнопрошло време), 3 начина

²⁸ JK (Treder): S. 17–18; K-K (Treder): 108–109; Cybulski 1992: 290–291; Korytkowska 1978: Korytkowska, M. *Stan akcentu w gwarach kaszubskich*, *Atlas językowy kaszubszczyzny*. Bd. XV. S. 15–42.

²⁹ JK (Breza): 44–45; K-K (Breza): S. 151–172; Cybulski 1992: 276–284; БТ: 110–129.

(запов., изјавни и могући); у прошлом, будућем и давнопрошлом времену и императиву поседује и 3 рода (3 у једн. и 2 у мн. – персонални и неперсонални). У мн. се јављају некада двојински облици на **-ma**, **-ta**. Пасивни облици се праве и од непрелазних гл., нпр. *tatk je wějachóny, mēmka je do kòscoła jidzonô* (у пољ. – не). **Императив** се такође гради уз коришћење модалног гл. *chcес*, нпр. *chcemë le so zažęc* (пољ. *zażyjmy tabaki*), *chcemë sã mòdlęc* (пољ. *módlmy się*).

Кашупски језик користи нека архаична средства, као што су помоћни гл. *bęc* (пољ. *być*), у његовим бројним облицима: нпр. *běl jem, jô běl* (пољ. *byłem*), *(jô) bādā, bdā, mdā* (пољ. *będę*), *(rě) bādzesz, bdze, mdze (będziesz)* итд. и некадашња промена гл. *rosc*: *roscā, roscesz, rosce...* (пољ. *rosnąć: rosnie, rośniesz, rośnie...*); неупрошћени облици садашњег времена *czëtajā, grajā* (пољ. *czytam, gram*). На северу Кашуба/Кашеба јавља се и архаични облик императива са наставцима **-i** || **-ë**, нпр. *gòni, pùscë* (пољ. *goń, puść*), а такође и прошло време сложеног типа *jem, jes wëgrôł* (пољ. *wygrałem, wygrałeś*). Од неличних облика, у говорном језику се не користе гл. прилози. Уместо пољских облика на **-no**, **-to**, користе се лични облици са радн. гл. прид.: нпр. *zaprošelë nas na wieselë* (пољ. *zaproszono nas na wesele*).³⁰

6. Творба речи

Од пољског се кашупски често разликује другачијим коришћењем наизглед заједничких деривационих и композицијских техника и посебно функцијом и дистрибуцијом одређених форманата, међу којима је много архаичних: нпр. **-ba**: *uczba* (пољ. *uczenie*), **-ā**: *celā* (пољ. *cielę*), **-ica**, **-ëca** (ж. р. и демин.): *bardawica* (пољ. *brodawka*), *warblëca* (пољ. нема, 'врабица'), **-** (*ow*)*icze*: *bòrowicze* (пољ. нема, 'грм боровнице'), **-iszcze** || **-ëszcze**: *grablëszcze, rzëszcze* (пољ. *grablisko, rżysko*), **-ota**: *jednota, miłota* (пољ. *jedność, miłość*), **-owac**: *zapisowac* (пољ. *zapisywać*), **-unk** || **-ënk**: *malënk* (пољ. *malowanie, malowidło*), **nô**:- *nôlepi* (пољ. *najlepiej*), **są**:- *sącelnô* (пољ. нема, 'стеона'). Кашупску творбу речи карактеришу велике могућности хипокоризације, не само именица, него и придева и прилога, нпр. *daleczczì* и *daleczkò* (пољ. нема); заменица, нпр. *nick* (пољ. нема, од *nic*); бројева, нпр. *pińck* (пољ. нема), *dwòjiczko*; глагола, нпр. *dajczkac, róbkcac* (пољ. нема, срп. нпр. 'радуцкати').³¹

7. Кашупска синтакса

³⁰ JK (Breza): 128–129; K-K (Breza): 172–184; Cybulski 1992: 284–289; БТ: 129–137.

³¹ JK (Treder): 240–241; K-K (Breza): 125–150; БТ: 87–110; Wrocławska: Wrocławska, E. Słowotwórstwo w „Gramatyce pomorskiej“ i w innych dziełach Friedricha Lorentza. In: *Nazwy i dialekty Pomorza dawniej i dziś*. Nr. 3. S. 99–104.

Кашупска синтакса углавном није проучена³². У Ф. Лоренцовој Поморској граматичи је дат само увод и описана проста реченица, а даљи опис углавном говори о немачком утицају на кашупски језик о чему је реч и у књизи Ј. Пјотровског (J. Piotrowski, *Składnia słowińska wobec wpływów języka niemieckiego*, Wrocław, 1981). У раду М. Цибулског *Rząd czasowników w kaszubszczyźnie* (Gdańsk-Rumia, 2001), који своју анализу заснива на материјалу који је сакупио Б. Сихта³³, Ј. Тредер види бројне немачке конструкције. Сматра да су текстови на којима је радио Лоренц – германизовани, и које је прикупио Сихта – полонизовани, и препоручује анализу више „кашупских“ текстова Ј. Карновског, фолклористичке текстове Ј. Патока (J. Patock), прозу Ј. Джеждона (J. Drzeżdżon) и поезију М. Селина (M. Selin); дакле, претпоставља да кашупски језик не поседује велики број текстова који доносе оригиналну кашупску синтаксу.

Субјекат, према њему, функционише углавном као у пољском.

Предикат се, попут оног у пољском, изражава посебним облицима глагола, али се чешће појављује у пасивним облицима, нпр. *Tatk je przējachóny*. У безличним реченицама, када се у пољском користе тзв. нефлексјски глаголи, у кашупском се појављују модални гл. без субјекта, нпр. *W naszym krómie mòže wszëtkò kupic* (пољ. *W naszym sklepie można wszystko kupić*). У сложене предикату (именском) глаголски атрибут чешће него у пољском је у ном., нпр. *Kaszëba bët mój tatk*, док придевски предикат неретко има кратки, непроменљиви облик, нпр. *Më-mka je zdrów* (пољ. *Mama jest zdrowa*).³⁴

Карактеристична особина кашупске синтаксе је, чини се, чешћа употреба **атрибута** израженог показном заменицом, нпр. *Bo tén nie miòł taczégò zwrokù jak tén orzët, nié?* Доста честа је појава и употреба атрибута израженог непромењивим бројем, нпр. *Pincdwadzesce wajich dzecy bądze mogło cepami klepac w jednim piecu*.³⁵

У неким кашупским реченицама могу се приметити немотивисани облици предлошких група (аналитичке конструкције) уместо типичних **правих објеката** у дат., нпр. *Spuscë ulęczką sana dlô krów* или правих објеката у инстр. или ген., нпр. *Za wojną smierdzy*. Прилично често се у

³² Према ЈК (Тредер): 228.

³³ Sychta 1967–1976: Sychta, B. *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*. Bd. I–VII. Wrocław.

³⁴ ЈК (Cybulski): 190; БТ: 151–152; Cybulski 2001: Cybulski, M. *Przypadek orzecznika rzeczownikowego w zdaniu kaszubskim*. In: Sędziak, H. (Hg.). *Polszczyzna Mazowska i Podlasia*. Bd. V. *Frazeologia i składnia polszczyzny mówionej*. Łomża.

³⁵ К-К (Wosiak-Śliwa): 187–188; БТ: 152–153.

кашупском појављују, у реченици са негираним глаголом, прави објекат у акуз., нпр. *Tacy rzěcy wiācy mē nie bādzem mielē*. Веома распрострањена појава у кашупској синтакси је тзв. партитивни прави објекат, нпр. *Tū mōsz jesz chłébka z masetkã*.³⁶

Ознака везе у реченици у кашупском језику је или **везник** или релативна заменица. Међу њима се могу издвојити оне стране пољском језику: *acz, bēlno, blós, doch, ěž, kò, kùli* или варијантне према њему (а у облику сличне): *ažle, ježle, dlōcz, dlōte, ě, skòrno*. Део њих је карактеристичан само за књижевни кашупски језик: *abē, bē, bądz, chtëren, czēlē, gdē, wiāc*. Поједине заједничке са пољским имају другачију функцију: *bò, co, jeno*.³⁷

Кад је у питању **ред речи** у реченици, може се истаћи већа правилност у појављивању придева пре именице, нпр. *Nen stòri, kùlawi prachòrz...* Код броја, осим облика типа *dwadzesca szesc*, могућ је редослед и *szesc dwadzesce*.³⁸

8. Кашупска језичка норма

О кашупској језичкој норми сам више писао у раду Кашупска језичка норма – историја, тренутно стање и перспективе развоја³⁹.

Поред бројних својих радова⁴⁰, Ф. Лоренц је заслужан и за пионирски раду у области нормирања кашупског правописа: Нацрт општег правописа...⁴¹, где је тврдио да кашупски језик мора да обухвати све своје дијалекатске особине, почевши од једне заједничке основе. Залагао се за максиму „пиши као што говориш“, што је на кашупском терену значило да свако пише на свом дијалекту кашупског језика. Та формула до данас није прихваћена у целости.

Значајан допринос нормирању кашупског језика има идејни вођа Кашуба у међуратном периоду (А. Мајковски), који је своју норму „износио“ као уредник најпознатијег и најдуговечнијег кашупског

³⁶ К-К (Wosiak-Śliwa): 188; БТ: 153.

³⁷ К-К (Wosiak-Śliwa): 190–192.

³⁸ К-К (Wosiak-Śliwa): 192–194.

³⁹ Пажђерски 2006: Пажђерски, Д. В. Кашупска језичка норма – историја, тренутно стање и перспективе развоја. In: *110 година полонистике у Србији*. Београд. S. 101–109.

⁴⁰ Граматике кашупског језика, словињске граматике, збирке кашупских народних приповедака, историје Кашуба, кашупског језика итд.

⁴¹ Lorentz 1911: Lorentz, F. *Zarys ogólnej pisowni i składni pomorsko-kaszubskiej*. In: *Gryf*. Nr. III. S. 163.

часописа „Грифон“⁴², а, пре свега, у свом најзначајнијем делу, роману Живот и доживљаји Ремуса⁴³, где даје своје виђење правописне и језичке норме. О језичкој норми и проблемима у њеном формирању писао је и Ј. Карновски, наводећи да су главни проблеми дијалекатска разноврсност и разуђен акценат.⁴⁴

Пред сам почетак II светског рата, један од делатника тзв. „зжешењаца“ (окупљених око часописа „Zrzësz Kaszëbskô“), А. Лабуда објављује Кашупска правописна правила са малим правописним речником⁴⁵, у коме препоручује да се кашупски дијакритички знаци пишу искључиво тамо где може да дође до неспоразума, базирајући се на пољском, мада у свом Малом кашупском речнику⁴⁶ одступа од тог предлога. Активан је још један „зжешењак“, Ј. Трепчик, који у свом Пољско-кашупском речнику⁴⁷ реализује своју концепцију: а) да истиче карактеристике севернокашупског акцента, поред иницијалног јужнокашупског; б) да искључује полонизме из лексике и замењује их кашупском лексиком и в) да се труди да уноси у књижевни језик елементе говорног.

Кашупски савез, који је основан 2. децембра 1956. године, 1974. организује комисију која 1976. дефинише кашупску правописну норму⁴⁸ – правопис, на коме се објављују углавном сва каснија кашупска дела, међу њима Кашупска граматика⁴⁹ и превод Четворојеванђеља Е. Голомбека. До ревизије правописа, који је данас у најширој употреби и на коме је издат, у последње време, Нормативни речник кашупског језика⁵⁰, долази, ипак,

⁴² Lorentz 1911.

⁴³ Majkowski 1939: Majkowski, A. *Żëcé i przigodë Remusa*. Toruń. Каснија издања, са преводима на пољски: 1966, 1995.

⁴⁴ Karnowski 1910: Karnowski, J. Zdanie o stosunku językowym ludności kaszubskiej do polskiej. In: *Gryf*. Nr. II. S. 144–151; Karnowski 1908: Karnowski, J. Nieco o mowie kaszubskiej, предавање, март 1908. In: Bukowski 1950: Bukowski, A. *Regionalizm kaszubski*. Poznań.

⁴⁵ Labuda 1939: Labuda, A. *Zasady pisowni kaszubskiej ze słowniczkiem ortograficznym*. Toruń.

⁴⁶ Labuda 1960: Labuda, A. *Słowniczek kaszubski*. Warszawa.

⁴⁷ Trepczyk 1994: Trepczyk, J. *Słownik polsko-kaszubski*. Bd. I–II. Gdańsk.

⁴⁸ Breza/Treder 1975: Breza, E.; Treder, J. *Zasady pisowni kaszubskiej*. Gdańsk, 1975.

⁴⁹ БТ.

⁵⁰ Gòłąbk 2005: Gòłąbk, E. *Kaszëbsczi słowôrz normatiwny*. Gdańsk; Paździński 2007: Paździński, D. „Kaszëbsczi słowôrz normatiwny“ Eugeniusza Gòłąbka

13. маја 1996, а раније поменути Савет за кашупски језик (састављен од предавача кашуболога са Гдањског универзитета и истакнутих културних и просветних делатника из региона) у непрестаном је заседању и решава најактуелније промене везане за кашупску норму, објављујући своје закључке у својим билтенима⁵¹.

9. Закључак

У овом летимичном прегледу најважнијих црта кашупског језика има довољно елемената да се он прикаже као независан, мада не до краја развијен организам. У формалном, граматичком смислу у њих свакако треба убројити: 1. постојање сродних дијалеката унутар једног језичког система; 2. посебни кашупски гласови, који не постоје у пољском: **ě** [ə], **é** [è], **ã** [a], **ą** [u], **ò** [ue], **ù** [u/ü], **ô** [ö], **cz** [č], **sz** [š], **ż** [ž], **dż** [ž]; 3. много мањи број речи са самогласником у иницијалном положају, за разлику од пољског (нпр. *jinternet* : пољ. *internet*, *jimadło* : пољ. *imadło*, *jilosc* : пољ. *ilość*); 4. доследнија палатализација **k** и **g**, чак и код не тако давно преузетих речи из страних језика (нпр. *dżimnazjum* : пољ. *gimnazjum*; *dżib-czi* : пољ. *gibki*); 5. недостатак меких сугласника карактеристичних за пољски (осим **ń**): **ś**, **ź**, **dź**, **ć**; 6. доследнија замена непостојаног **e** (**e** : **ø**; нпр. *Niemc* : пољ. *Niemiec*); 7. велики број самогласничких алтернација карактеристичних само за кашупски; 8. специфични акценат, у већини дијалеката различит од пољског (динамичан и на задњем слогу на северу, увек на истом слогу од почетка у средишњим дијалектима и иницијални на југу, за разлику од пољског – на предзадњем слогу); 9. придевска промена именица на **-é**: *żęcé* у *żęcégò*, *żęcémù* итд. (пољ. *życie*, *życia*, *życiu* итд.); 10. чести кратки облици придева типа: *nôłożen* : пољ. *należyty*, *wôrt* : пољ. *warty*, *żiw* : пољ. *żywy*; 11. остаци двојине у заменицама, нпр. *ta*, *naju*, *nama*; *wa*, *waju*, *wama* (у пољ. нема); 12. развијена употреба помоћних глагола *бѹти* и *јесам* у градњи времена: *bét jem*, *jô bét* (пољ. *byłem*); *jem*, *jes wëgrôł* (пољ. *wygrałem*, *wygrałeś*); 13. велики број творбених наставака којих нема у пољском или имају сасвим другу функцију итд.

Развитак кашупског језика у његовом домаћем гдањском средишту (Гдањски универзитет) сваке године доноси нове плодове, иако не постоји планска подршка у оквиру државних институција Пољске, а

– warsztat metodologiczny. In: Breza, E. *Biuletyn Radzëznë Kaszëbsczégò Jãzëka / Biuletyn Rady Języka Kaszubskiego*. Gdańsk. S. 64–72 (рецензија).

⁵¹ *Biuletyn Radzëznë Kaszëbsczégò Jãzëka / Biuletyn Rady Języka Kaszubskiego*. До сада је изашао број за 2007. годину.

кашупске („државне“⁵²) институције – не постоје. Највећи допринос у бризи о кашупском језику дали су невладина организација Кашупско-приморски савез (са својим радним телом Савет за кашупски језик) и Гдањски универзитет. Ипак, тај рад на развоју и изради основних приручника кашупског језика је, бар за сада, спорадичан и несистематичан и углавном препуштен појединачним личним иницијативама. И поред непостојања, углавном, стабилне подршке његовом развоју, историја кашупског језика има за собом дуг и плодан пут, сличан ономе у другим словенским језицима, који је добар залог за његову светлију будућност.

Dušan-Vladislav Pažderski (Gdańsk)

**Das Kaschubische im Vergleich zum Polnischen:
Ähnlichkeiten und Unterschiede**

In vorliegender Arbeit wird in aller Kürze der sprachliche Status des Kaschubischen und ein Abriss von dessen historischer Entwicklung dargestellt, angefangen mit den frühesten Studien und unter Berücksichtigung der elementarsten Bereiche, die diesen Status charakterisieren. Die Entwicklung des Kaschubischen befindet sich bezüglich einzelner Elemente noch immer in ihrer Frühphase, worauf in der Arbeit hingewiesen wird. Der stets präsente Einfluss der polnischen Sprache (meist als Sprache der kaschubischen Wissenschaft in Verwendung) stellt sich heute überaus aktuell dar, wobei der Status des Kaschubischen als eigenständige Sprache unbestritten ist.

Душан-Владислав Пажђерски
Гдањски универзитет
Гдањск
Пољска

⁵² Да не би дошло до забуне, мислим на државне институције Републике Пољске, намењене развоју и неговању кашупског језика.

